

การนับถือพระสุริยะในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

โดย
นายศรัณย์ มะกรุดอินทร์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์
ภาควิชาโบราณคดี
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2553
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

การนับถือพระสุริยะในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19

โดย

นายศรัณย์ มะกรุดอินทร์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์

ภาควิชาโบราณคดี

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2553

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

THE WORSHIP OF SURYA IN SOUTHEAST ASIA PRIOR TO THE 14TH CENTURY A.D.

By

Sarun Makrudin

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

MASTER OF ARTS

Department of Archaeology

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

2010

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “การนับถือพระสุริยะใน
ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19” เสนอโดย นายศรัณย์ มะกรูดินทร์ เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์

.....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปานใจ ธารทัศนวงศ์)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรัชสา คชาชีวะ

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

..... ๒๑ ธันวาคม ประธานกรรมการ

(ศาสตราจารย์ ดร.ผาสุข อินทรารุณ)

..... ๑ / ธันวาคม / ๒๕๕๕

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา)

..... ๑ / ธันวาคม / ๒๕๕๕

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรัชสา คชาชีวะ)

..... ๑ / ธันวาคม / ๒๕๕๕

49101206 : สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์

คำสำคัญ : พระสุริยะ/เทวรูปฮินดูก่อนพุทธศตวรรษที่ 19

ศรัณย์ มะกรูดอินทร์ : การนับถือพระสุริยะในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19. อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : ผศ.ดร.จิรัชสา คชาชีวะ. 487 หน้า.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์การวิจัยเพื่อศึกษาและเปรียบเทียบรูปแบบลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะที่พบในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 โดยมุ่งศึกษาเรื่องราว เทวดานาน บทบาทหน้าที่ พิธีกรรม และลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะที่ปรากฏในคัมภีร์ทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เปรียบเทียบไปกับลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะที่พบในประเทศอินเดีย โดยเฉพาะพระสุริยะในดินแดนอินเดียเหนือและอินเดียใต้ที่มีรูปแบบที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน ซึ่งล้วนส่งอิทธิพลต่อการนับถือพระสุริยะในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อีกด้วย

พระสุริยะที่พบในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นี้ในระยะเริ่มแรก พระสุริยะได้รับความเคารพนับถือเป็นอย่างมาก ดังปรากฏหลักฐานประเภทจารึกกล่าวถึงลัทธิการบูชาพระสุริยะในพื้นที่เกาะชวา หรือการกล่าวถึงพราหมณ์เชื้อสายศกะที่นับถือบูชาพระสุริยะในจารึกเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร กอปรกับในระยะนี้มีเทวรูปพระสุริยะพบกระจายอยู่ทั่วไปในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ลักษณะของเทวรูปนี้มีรูปแบบที่คล้ายคลึงกัน เพราะมีแม่แบบเดียวกัน คือ ศิลปะอินเดียโบราณ เมื่อระยะเวลาผ่านไปรูปแบบพระสุริยะก็มีการเปลี่ยนแปลงไปตามเอกลักษณ์เฉพาะของในแต่ละพื้นที่ หากแต่ก็มีสัญลักษณ์ที่สื่อแสดงให้เห็นว่าเทวรูปองค์นี้ คือ พระสุริยะในวัฒนธรรมของดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2553

ลายมือชื่อนักศึกษา.....ดร.ศรัณย์.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ดร.จิรัชสา.....

49101206 : MAJOR : HISTORICAL ARCHAEOLOGY

KEY WORD : SURYA/HINDU ICONOGRAPHY PRIOR TO THE 14TH CENTURY A.D.

SARUN MAKHUDIN : THE WORSHIP OF SURYA IN SOUTHEAST ASIA PRIOR TO THE 14TH CENTURY A.D. THESIS ADVISOR : ASST.PROF.JIRASSA KACHACHIVA, Ph.D. 487 pp.

The objectives of this thesis were to study and compare styles, concepts and iconography of Sūrya in Southeast Asia prior to the 14th Century A.D., aims to explore mythology, roles, rituals and iconography of Sūrya in Brahmanism-Hindu Texts. It compares with iconography of Sūrya found in India. Especially, Sūrya in Northern India and Southern India have different styles explicitly. All of which influence the worship of Sūrya in Southeast Asia as well.

Sūrya in Southeast Asia at the beginning time, has been very worshipful. The inscribed evidences mention to the worship of Surya in Java Island, or the Pre-Angkor inscriptions mention to Śaka Brahmins. Moreover, at this time the Sūrya idols found scattered throughout of Southeast Asia. As for the form and styles have similar, because the same model is the ancient Indian art. Afterwards the form and styles have adjusted some details to suit their requirements in each area. However they have symbols show that idols are Lord Sūrya in the culture of Southeast Asia.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

Department of Archaeology

Graduate School, Silpakorn University

Academic Year 2010

Student's signature Sarun Makhudin
Thesis Advisor's signature Jirassa Kachachiva

กิตติกรรมประกาศ

ยกกรกัมกราบเปื้อง	บาทบงส์
องค์ประชาธิปกฯ เอกธำรง	ปิ่นหล้า
เคียงรำไพพรรณีคง	อยู่คู่ เสมอนา
ปัดทุกข์เพิ่มสุขซ้ำๆ	ตราบปรัดยุบัน

น้อมเกล้าฯ สำนักในพระมหากษัตริย์คุณ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี ที่พระราชทานทุนการศึกษาสนับสนุนการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จะสำเร็จลงไม่ได้เลย หากไม่ได้รับความกรุณาจากผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรัชสา คชาชีวะ ที่กรุณารับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ และคอยตรวจทานแก้ไขเนื้อหาอยู่หลายรอบจนวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้รับผลการศึกษาคดีเด่น ศาสตราจารย์ ดร.ผาสุข อินทราวุธ ที่กรุณารับเป็นประธานกรรมการฯ และเป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญให้เกิดความมุ่งมั่นในการทำงานให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา กรรมการวิทยานิพนธ์ ที่มีความเชี่ยวชาญในภาษาสันสกฤตเป็นอย่างมาก ได้กรุณากลั่นกรองการถอดความและการสะกดคำให้ถูกต้องตามอักขรวิทยา และนำเนื้อหาส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ไปนำเสนอในเวทีระดับนานาชาติ

หากกิตติกรรมประกาศเป็นหน้าหนึ่งที่แสดงกตัญญูต่อผู้มีพระคุณต่อความสำเร็จในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สิ่งที่ต้องขอบคุณนอกเหนือไปจากบิดามารดาแล้วนั้น ก็มีเหล่าคณาจารย์ที่ได้มีโอกาสสั่งสอนลูกศิษย์คนนี้ให้มีความเป็นคนที่ขึ้นมาได้ โดยเฉพาะคณาจารย์ในภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

ภาควิชาโบราณคดี ภาควิชาเล็ก ๆ ที่มุ่งสร้างคนเพื่อรับใช้สังคมโดยไม่ได้หวังผลตอบแทนเพื่อรับใช้โลกทุนนิยม แต่มุ่งผลิตบัณฑิตขึ้นมาเพื่อให้เข้าใจในรากเหง้าและความเป็นมาของ “ชาติ” แม้ว่าจะต้องใช้ระยะเวลาทางการศึกษาที่ยาวนานกว่า 5 ปี แต่ก็นับว่าเป็นช่วงเวลาที่มีคุณค่าที่ได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งที่นำพามาเจอกับครูที่ดี เพื่อนที่ดี ตลอดจนช่วงเวลาที่ดีที่ได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของมหาวิทยาลัยแห่งนี้

นอกจากนี้ ยังมีผู้มีอุปการคุณในด้านต่าง ๆ ที่ช่วยทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้

ขอขอบคุณ ศาสตราจารย์ ดร.ประติภา มัญจรี รัต (Prof. Dr.Prativa Manjari Rath) และอาจารย์กิตติพงษ์ บุญเกิด ที่ช่วยถอดความภาษาสันสกฤตให้เป็นภาษาไทย

ขอขอบคุณ ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ปิยนารถ บุนนาค และอาจารย์ ดร.พจนา ฐูปแก้ว สำหรับโอกาสและประสบการณ์ในการทำงานวิจัยระหว่างเรียน และที่สำคัญคือ อาจารย์เพ็ญทิพย์ภา ดุลยจินดา อาจารย์ผู้มีจิตวิญญาณของความเป็นครูอย่างแท้จริง ความเอื้ออาทรของอาจารย์เป็นเสมือนแรงบันดาลใจและเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าอาชีพ “ครู” เป็นอาชีพที่มีเกียรติและศักดิ์ศรีมากกว่าวิชาชีพใด ๆ

ขอขอบคุณ เจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ได้แก่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ และอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ที่กรุณาให้ความเอื้อเฟื้อ ข้อมูลโบราณวัตถุที่เป็นรักษาไว้ในห้องคลัง ตลอดจนเจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑสถานต่างประเทศ ทั้งในประเทศสหราชอาณาจักร และประเทศอินเดีย ที่อนุญาตให้บันทึกภาพโบราณวัตถุเพื่อมาประกอบการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้เป็นอย่างดี

ขอขอบคุณ คุณนวลมรกต ทวีทอง และคุณศุภมิตร เผือกกรมโพธิ์ ที่เดินทางไปถ่ายรูปโบราณวัตถุที่ประเทศเวียดนาม (ภาพที่ 256-257 และ 263) คุณธวัชชัย ชื่นไพศาลศิลป์ ที่เอื้อเฟื้อภาพถ่ายพระสุริยະในรัฐมหาราษฎร์ ประเทศอินเดีย (ภาพที่ 37 และ 179) ดร.ดวงกมล อัสวมาศ สำหรับภาพถ่ายที่ถ้ำผาขาว ประเทศอินเดีย และพระสุริยະที่ประเทศอินโดนีเซีย (ภาพที่ 8, 220 และ 222-224) คุณรัตนา ภูววรรณชัยกุล สำหรับภาพถ่ายพระสุริยະที่จัดแสดงในประเทศสหรัฐอเมริกา (ภาพที่ 212) และคุณพลอยชมพู ยามะเพวัน สำหรับภาพถ่ายพระสุริยະจากมหาปฐุมิ ประเทศอินเดีย (ภาพที่ 116) อีกทั้งทุก ๆ ท่านที่เอื้อเฟื้อภาพถ่ายโบราณวัตถุภายในประเทศ ได้แก่ คุณศิริพร สังข์หิรัญ (ภาพที่ 297) คุณพงษ์ศักดิ์ นิลวร (ภาพที่ 273 และ 287) คุณศิริพร รัตนพานิช (ภาพที่ 274 และ 278) และคุณวรรณภา อัมพวัน (ภาพที่ 288) ที่ช่วยทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอบคุณ คุณเบญจพร อิทธิไผ่ยะ ที่ช่วยแปลเอกสารในบางส่วน คุณสุเชิร ลีวัฒนาง ที่ช่วยให้ข้อมูลพระสุริยະในต่างประเทศ คุณวรรณภา อัมพวัน ที่ช่วยร่างภาพ (Sketch) ประกอบ

สุดท้ายนี้ ขอขอบคุณ คุณพิทักษ์ชัย จตุชัย นิลวร คุณวนาพร คำบุศย์ คุณศิริเพ็ญ วรปัสสุ คุณศรัณย์ ศิริพงศ์ภากร คุณอรรณพ สายบัวทอง คุณทรายทอง ทองเกษม คุณมัจฉรินทร์ เพ็ชรรุ่ง คุณโก ภูโก คุณชนิษฐา มากทวี คุณครองฤทธิ ภูมิจิตร คุณแพรว พักตร์ใส คุณกอบโชค เตชะอิสระ คุณจินดาพันธ์ ฤกษ์สำเร็จ คุณศรศักดิ์นันท์ เจริญฐิตาการ คุณธฤชวรรณ เมืองคำ คุณสิริภักดิ์ แต่งบัว คุณพรทิพย์ ไตรกุลนิภัทร คุณกิตติศักดิ์ ลีลากุล คุณสุนันต์ ทองพลี และผองเพื่อนทุกคนที่คอยให้ความช่วยเหลือ คำแนะนำ และกำลังใจที่ดีมา ณ โอกาสนี้

ขอบคุณครับ

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญตาราง.....	ฎ
สารบัญภาพ.....	ฐ
บทที่	
1 บทนำ	1
ที่มา ความสำคัญของปัญหา และการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง	1
วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	7
ระเบียบวิธีวิจัย	7
ขอบเขตการวิจัย.....	9
อักษรย่อและสัญลักษณ์ที่ใช้ในวิทยานิพนธ์.....	9
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	11
2 คติความเชื่อการนับถือบูชาพระสุริยะในอินเดีย.....	12
คติความเชื่อเกี่ยวกับเทพพระอาทิตย์ในคัมภีร์เวสตะ	12
การเข้ามาของอิทธิพลอิหร่านในอินเดีย	18
พระสุริยะในยุคพระเวท.....	19
พระสุริยะที่ปรากฏในคัมภีร์พระเวท.....	21
กำเนิดพระสุริยะในคัมภีร์พระเวท	28
วงศวานของพระสุริยะที่ปรากฏในคัมภีร์พระเวท.....	30
บทบาทหน้าที่พระสุริยะที่ปรากฏในคัมภีร์พระเวท	31
ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะที่ปรากฏในคัมภีร์พระเวท	32
พระสุริยะที่ปรากฏในวรรณกรรมยุคหลังพระเวท	34
คัมภีร์อถรรพเวท	34
คัมภีร์พราหมณะ.....	35
คัมภีร์อุปนิษัท.....	37

พระสุริยะที่ปรากฏในวรรณกรรมยุคอิติहाส (Epic)	39
พระสุริยะที่ปรากฏในรามายณะ	41
พระสุริยะที่ปรากฏในมหาภารตะ	42
พระสุริยเทพในยุคปุราณะ	44
กำเนิดพระสุริยะในคัมภีร์ปุราณะ	46
วงศ์วานของพระสุริยะในคัมภีร์ปุราณะ	47
บทบาทหน้าที่ของพระสุริยะที่ปรากฏในคัมภีร์ปุราณะ	50
ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะในยุคปุราณะ	51
พิธีกรรมบูชาพระสุริยะในคัมภีร์ปุราณะ	68
การนับถือพระสุริยะหลังยุคปุราณะ	72
พระสุริยะที่ปรากฏในวรรณกรรมต่างศาสนา	73
พระสุริยะในวรรณกรรมทางพุทธศาสนา	73
พระสุริยะในวรรณกรรมทางศาสนาอื่น	75
พระสุริยะที่ปรากฏในวรรณกรรมต่างชาติ	75
วรรณกรรมเปอร์เซีย	75
วรรณกรรมกรีก	76
ลัทธิสौर (Sauras)	76
การเข้ามาของนักบวชมัคในอินเดีย	78
3 ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะที่พบในอินเดีย	82
ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะที่พบในภาคต่าง ๆ ของอินเดีย	86
การนับถือพระสุริยะในดินแดนอินเดียเหนือ	86
การนับถือพระสุริยะในดินแดนอินเดียใต้	219
การนับถือพระสุริยะในประเทศเนปาล	251
การนับถือพระสุริยะในรูปแบบผสม	257
มาร์ตันทาไภรวะ หรือศิวภาสกร (Mārtaṇḍa Bhairava or Śiva Bhāskara)	257
สุริย-พรหมา (Sūrya-Brahmā)	261
สุริย-นารายณ์ (Sūrya-Nārāyaṇa)	263
หริหริรันยครรภ (Hariharahiraṇyagarbha)	267

สุรย-โลเกศวร (Sūrya-Lokeśvara)	274
หริหรัสสุรยพุทธ (Hari-Hara-Sūrya-Buddha)	275
พระสุริยะกับเทพนพเคราะห์	276
พระสุริยะกับเทพทวาทิตยะ	289
เทวสถานพระสุริยะในอินเดีย	292
เทวาลัยพระสุริยะในอินเดียยุคแรก	292
เทวาลัยพระสุริยะในอินเดียสมัยคุปตะและหลังคุปตะ	293
เทวาลัยพระสุริยะในยุคกลาง	295
4 พระสุริยะในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้	325
การนับถือพระสุริยะในอินโดนีเซีย	325
พระสุริยะในชวาภาคกลาง	327
พระสุริยะในชวาภาคตะวันออกเฉียงใต้	336
การนับถือพระสุริยะในกัมพูชา	342
พระสุริยะในสมัยก่อนเมืองพระนคร	342
พระสุริยะในสมัยเมืองพระนคร	352
การนับถือพระสุริยะในประเทศเวียดนาม	374
การนับถือพระสุริยะในประเทศไทย	384
พระสุริยะในภาคกลางของประเทศไทย	384
พระสุริยะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย	418
พระสุริยะในภาคใต้ของประเทศไทย	428
การนับถือพระสุริยะในประเทศพม่า	435
5 บทวิเคราะห์และบทสรุป	439
พัฒนาการการนับถือและรูปเคารพพระสุริยะในอินเดีย	439
คติความเชื่อและรูปแบบพระสุริยะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้	439
สรุป	448
อภิธานศัพท์	459

	หน้า
บรรณานุกรม	468
ประวัติผู้วิจัย	487

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	แสดงการเปรียบเทียบพระนามของเทพในคัมภีร์อเวสตะและคัมภีร์พระเวท.....	18
2	สรุปการกำเนิดและวงศ์วานของพระสุริยะที่ปรากฏในคัมภีร์ปุราณะ	50
3	แสดงลักษณะของเทพในกลุ่มอาทิตยเทพทั้ง 12 องค์ตามคัมภีร์วิศวกรรมศาสตร์	64
4	แสดงสรุปลักษณะเทพนพเคราะห์ในคัมภีร์มัตสยปุราณะ	66
5	แสดงสรุปลักษณะเทพนพเคราะห์ในคัมภีร์อัคนีปุราณะ	67
6	แสดงสรุปลักษณะเทพนพเคราะห์ตามคัมภีร์รูปมณฑน.....	68
7	สรุปข้อแตกต่างระหว่างพระสุริยะที่พบในอินเดียเหนือยุคกลางและอินเดียใต้.....	250
8	แสดงการเปรียบเทียบลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะที่พบในประเทศ อินเดียและประเทศอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้.....	452

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	ภาพหุ่นตัวาของพระเจ้าอันติออซุส (Antiochus) สัมผัสพระหัตถ์กับพระมิถระ คั่น พบที่นิมรูดัค (Nimrud Dag)	16
2	เทพมิถระสังหารโค ศิลปะโรมัน กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 7 ปัจจุบันจัดแสดง อยู่ที่บริติชมิวเซียม (British Museum) กรุงลอนดอน ประเทศสหราชอาณาจักร (หมายเลขทะเบียน GR 1825.6-13-1)	17
3	ภาพสลักรูปวงกลมที่มีรัศมีบนแผ่นหินที่เมืองบูรซาใหม่ ในรัฐกัศมีร์	83
4	ตราประทับดินเผารูปสลักโค โคที่มีหัวกว้างแทรกออกมาจากกลางหลัง และรูป วงกลมที่สื่อความหมายถึงพระอาทิตย์อยู่เหนือหลังของสิงโต	84
5	ประติมากรรมพระสุริยะดินเผาสีดำ สมัยราชวงศ์คุงคะ กำหนดอายุพุทธศตวรรษ ที่ 4	88
6	ภาพพระสุริยะประทับนั่งบนราชรถที่เทียมด้วยม้า 4 ตัวบนแผ่นดินเผา พบที่เมือง ปัตนะ สมัยคุงคะ กำหนดอายุพุทธศตวรรษที่ 4	89
7	ภาพสลักพระสุริยะบนรั้วศิลาของพุทธคยา บริเวณรั้วด้านทิศตะวันตก กำหนด อายุพุทธศตวรรษที่ 4	90
8	ภาพสลักพระสุริยะที่ปากทางเข้าถ้ำภาษา กำหนดอายุกลางพุทธศตวรรษที่ 5	91
9	ภาพสลักพระสุริยะบนเสาที่ลัลภาคัต กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 7	92
10	ภาพพระสุริยะที่ถ้ำอนันตะ ในกลุ่มถ้ำชันทศิรี รัฐโอริสสา กำหนดอายุราว พุทธศตวรรษที่ 7-8	93
11	ประติมากรรมด้านขวาบริเวณปีกซ้ายชั้นบนของถ้ำหมายเลข 1 ถ้ำรานี ในกลุ่ม ถ้ำอุทัยศิรี รัฐโอริสสา	95
12	พระสุริยะศิลาสีดำ สมัยคุษาณะ จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอินเดีย เมือง กัลกัตตา	97
13	ภาพพระสุริยะประทับนั่งบนราชรถ สมัยคุษาณะ จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถาน	98
14	พระสุริยะประทับนั่งยอง ๆ มีม้าขนานอยู่ทั้งสองข้าง สมัยคุษาณะ จัดแสดงอยู่ที่ พิพิธภัณฑสถาน	99

ภาพที่	หน้า
15 พระสุริยะประทับนั่งท่าภักทราสนะมีม้านาบบอยู่ทั้งสองข้าง สมัยกุษาณะ จัดแสดง อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอินเดีย	100
16 พระสุริยะประทับนั่งท่าภักทราสนะมีม้านาบบอยู่ทั้งสองข้าง จากกรินทาวัน สมัย กุษาณะ จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติมอญรา.....	101
17 ประติมากรรมพระสุริยะศิลาครึ่งพระองค์ สกลช่างมอญรา กำหนดอายุในราวพุทธ ศตวรรษที่ 10.....	102
18 ประติมากรรมพระสุริยะประดับในซุ้มกุฑู สมัยกุษาณะ แบบมอญรา กำหนดอายุ ในราวพุทธศตวรรษที่ 7.....	103
19 เหรียญสมัยพระเจ้ากนิษกะ ที่มีพระนามปรากฏไว้ว่า “Miirō”	104
20 โกศบรรจุพระอัฐิของพระเจ้ากนิษกะ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 7	106
21 ประติมากรรมพระสุริยะบนทับหลังจากคฤหะ เมืองอัลลหาบาด รัฐอุตตรประเทศ สมัยคุปตะตอนต้น ราวพุทธศตวรรษที่ 8	111
22 ประติมากรรมพระสุริยะนูนต่ำ พบที่กุมารปุระ รัฐเบงกอล สมัยคุปตะตอนต้น ราวพุทธศตวรรษที่ 9	112
23 ประติมากรรมพระสุริยะนูนต่ำ พบที่นิยามัตปุระ รัฐเบงกอล สมัยคุปตะตอนต้น ราวพุทธศตวรรษที่ 9	113
24 ประติมากรรมพระสุริยะศิลา พบที่เมืองมอญรา กำหนดอายุสมัยคุปตะตอนต้น.....	114
25 ประติมากรรมพระสุริยะหินอ่อน ประทับนั่ง สมัยคุปตะ เมืองไชระชนะห์ ประเทศ อัฟกานิสถาน	115
26 ประติมากรรมพระสุริยะหินอ่อน ประทับยืน สมัยคุปตะ เมืองไชระชนะห์ ประเทศ อัฟกานิสถาน	116
27 ประติมากรรมพระสุริยะที่ซุ้มกุฑูจากเทวสถานพระศิวะที่ภูมระ กำหนดอายุราว พุทธศตวรรษที่ 10 จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอินเดีย เมืองกัลกัตตา.	117
28 ประติมากรรมพระสุริยะศิลาทรายสีแดงจากพาราณสี กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษ ที่ 10	118
29 ประติมากรรมพระสุริยะศิลา พบที่เมืองไชรทิงะ จังหวัดพัลไล รัฐอุตตรประเทศ กำหนดอายุในสมัยคุปตะ ราวพุทธศตวรรษที่ 11.....	120

ภาพที่	หน้า
30	ประติมากรรมพระสุริเยะประทับบนราชรถ พบที่กาติปุระ เมืองปรคนัส กำหนดอายุ ในสมัยคุปตะ ราวพุทธศตวรรษที่ 11 121
31	ประติมากรรมพระสุริเยะศิลาทราย จากอินเดียกลาง จัดอยู่ในสมัยคุปตะ กำหนด อายุราวพุทธศตวรรษที่ 11 122
32	ประติมากรรมพระสุริเยะศิลาทรายสีแดง จากเมืองมถุรา รัฐอุตตรประเทศ กำหนด อายุในสมัยคุปตะ..... 123
33	ประติมากรรมพระสุริเยะ พบที่เนินเขามุณฑะศวรี รัฐพิหาร กำหนดอายุราวพุทธ ศตวรรษที่ 12..... 124
34	ประติมากรรมพระสุริเยะจากกุลกุฏี เมืองสระหะบาด รัฐพิหาร กำหนดอายุราวพุทธ ศตวรรษที่ 12..... 125
35	ประติมากรรมพระสุริเยะจากกุลกุฏี เมืองสระหะบาด รัฐพิหาร กำหนดอายุราวพุทธ ศตวรรษที่ 12..... 126
36	ประติมากรรมพระสุริเยะจากกุลกุฏี เมืองสระหะบาด รัฐพิหาร กำหนดอายุราวพุทธ ศตวรรษที่ 12..... 127
37	ประติมากรรมพระสุริเยะศิลา พบที่เมืองกุงโกล รัฐคุชราต กำหนดอายุในราวพุทธ ศตวรรษที่ 12..... 128
38	ประติมากรรมพระสุริเยะประทับบนราชรถ พบที่เดโฮรา เมืองโพคะ ประเทศ บังกลาเทศ จัดอยู่ในสมัยหลังคุปตะ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12..... 129
39	ประติมากรรมพระสุริเยะดินเผา พบที่เมืองโพคะ ประเทศบังกลาเทศ กำหนดอายุ ในสมัยคุปตะ 130
40	ประติมากรรมพระสุริเยะดินเผา ศิลาทรายสีแดง พบที่ทัมปีเออร์ เมืองมถุรา กำหนด อายุในสมัยคุปตะตอนปลาย 131
41	ประติมากรรมพระสุริเยะดินเผานูนสูงที่จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานโบราณคดีป้อม ปุราณะ เมืองนิวเดลี กำหนดอายุในสมัยหลังคุปตะ..... 132
42	ประติมากรรมพระสุริเยะศิลา สมัยคุปตะ จากเนปาล กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษ ที่ 11 133
43	ประติมากรรมพระสุริเยะศิลา สมัยปาละ จากซินคะ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษ ที่ 13 137

ภาพที่	หน้า
44	ประติมากรรมพระสุริยະศิลาประดับหน้าบันเทวสถานวัดตาล เมืองกุพนเศวร กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 138
45	ประติมากรรมพระสุริยະศิลา สมัยปาละ จากกุพนเศวร ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งรัฐโอริสสา กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13..... 138
46	ประติมากรรมพระสุริยະศิลา สมัยปาละ จากชินนิคะ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งรัฐโอริสสา กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15..... 139
47	ประติมากรรมพระสุริยະจากสุรขันธ์รี เนินเขาบาบาบาร์ เมืองคยา รัฐพิหาร กำหนด อายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 13 140
48	ประติมากรรมพระสุริยະที่พรรคาวน เมืองนาลันทา รัฐพิหาร กำหนดอายุราวต้น พุทธศตวรรษที่ 13..... 141
49	ประติมากรรมพระสุริยະศิลา จากรัฐพิหาร หมายเลขทะเบียน A25180 จัดแสดง ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอินเดียประจำนครกัลกัตตา..... 142
50	ประติมากรรมพระสุริยະศิลา จากรัฐพิหาร หมายเลขทะเบียน 3927 จัดแสดงที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอินเดียประจำนครกัลกัตตา 143
51	ประติมากรรมพระสุริยະศิลาสี่ด้านจากเมืองลขิสโร รัฐพิหาร กำหนดอายุในสมัย ปาละ ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 14 144
52	ประติมากรรมพระสุริยະศิลา หมายเลข 3933 จากรัฐพิหาร สมัยปาละ 145
53	ประติมากรรมพระสุริยະพบที่สถโควินปุระ เมืองทีนขปุระ รัฐเบงกอล กำหนดอายุ ในพุทธศตวรรษที่ 14 146
54	ประติมากรรมพระสุริยະพบที่เมืองพิษณุปุระ รัฐเบงกอล 147
55	ทับหลังศิลาแสดงรูปพระสุริยະ ลกฤษี และพระวิษณุ สร้างในสมัยพระเจ้าธรรมปาละ พุทธศตวรรษที่ 14..... 148
56	ภาพสลักศิลาแสดงรูปทวารวดียะ สร้างในรัชสมัยพระเจ้าศุรปาละที่ 1 ปลายพุทธ ศตวรรษที่ 14..... 149
57	ประติมากรรมพระสุริยະศิลา รหัส IM109-1916 จากพิพิธภัณฑสถานวิคตอเรียและ อัลเบิร์ต พบที่รัฐพิหาร กำหนดอายุอยู่ในสมัยปาละ..... 150
58	ประติมากรรมพระสุริยະที่โมนฆยะ รัฐพิหาร กำหนดอายุต้นพุทธศตวรรษที่ 15.. 151

ภาพที่	หน้า
59	ประติมากรรมพระสุริยะจากมเหสีสันโตษ รัฐเบงกอล สร้างในรัชสมัยพระเจ้า มเหศวรปาละ กลางพุทธศตวรรษที่ 15..... 152
60	ประติมากรรมพระสุริยะศิลา หมายเลขทะเบียน OA 1880-3 จากบริติชมิวเซียม กำหนดอายุในสมัยปาละตอนปลาย..... 153
61	ประติมากรรมพระสุริยะศิลา จากประเทศบังคลาเทศ จัดแสดงที่พิพิธภัณฑ์ ศิลปะเอเชีย เมืองซานฟรานซิสโก ประเทศสหรัฐอเมริกา กำหนดอายุ ในสมัยปาละตอนปลาย..... 154
62	ประติมากรรมพระสุริยะศิลาทรายสูง หมายเลขทะเบียน OA 1872.7-1.56 จากบริติชมิวเซียม กำหนดอายุอยู่ในสมัยปาละตอนปลาย ราวพุทธศตวรรษ ที่ 16 156
63	ประติมากรรมพระสุริยะศิลา รหัส 929 (IS) จากพิพิธภัณฑ์วิคตอเรียและอัลเบิร์ต พบที่เนินเขารามาห์ รัฐพิหาร กำหนดอายุอยู่ในสมัยปาละ 158
64	ประติมากรรมพระสุริยะศิลา จากพิพิธภัณฑ์แห่งชาติกรุงนิวเดลี กำหนดอายุใน สมัยปาละ..... 159
65	ประติมากรรมพระสุริยะที่เมืองคงคะสาครี รัฐเบงกอล กำหนดอายุต้นพุทธ ศตวรรษที่ 18..... 160
66	ประติมากรรมพระสุริยะจากโกณาร์ก รัฐโอริสสา กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18 . 161
67	ประติมากรรมพระสุริยะศิลา หมายเลขทะเบียน OA 1872.1-2-57 จาก บริติชมิวเซียม สกุลช่างโอริสสา กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18 163
68	ประติมากรรมพระสุริยะพบที่ทหรปุระ เมืองฟาริพุระ ในพื้นที่แถบเบงกอล ตะวันออก กำหนดอายุในปลายพุทธศตวรรษที่ 16 165
69	ประติมากรรมพระสุริยะจากกุลกูฏ เมืองฟาริพุระ แถบเบงกอลตะวันออก ที่สร้างขึ้น ในรัชสมัยพระเจ้าโควินทังตระ แห่งราชวงศ์จันตระ ปลายพุทธศตวรรษที่ 16 .. 166
70	ประติมากรรมพระสุริยะจากเมืองวิกรมปุระ รัฐเบงกอล ที่สร้างขึ้นในรัชสมัย พระเจ้าโควินทังตระ แห่งราชวงศ์จันตระ ปลายพุทธศตวรรษที่ 16..... 167
71	ประติมากรรมพระสุริยะจากเมืองวิกรมปุระ รัฐเบงกอล ที่สร้างขึ้นในรัชสมัย พระเจ้าโควินทังตระ แห่งราชวงศ์จันตระ ปลายพุทธศตวรรษที่ 16..... 168

ภาพที่		หน้า
72	ประติมากรรมพระสุริยาศิลาประทับนั่ง สมัยปาละ จากซินินคะ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16.....	169
73	ประติมากรรมพระสุริยาศิลาประทับนั่งขัดสมาธิเพชรบนฐานบัว หมายเลขทะเบียน 1872.7-10.100 จากบริติชมิวเซียม กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18.....	170
74	ประติมากรรมพระสุริยะโลหะผสม 8 ชนิด จากหมู่บ้านเทอูลพาติ เขตติปเประ กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 13-14.....	172
75	ประติมากรรมพระสุริยะสำริด พบที่อินเดียตะวันตก หมายเลขทะเบียน 1966.6-15.1 จากบริติชมิวเซียม กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13	173
76	ประติมากรรมพระสุริยะสำริด พบที่ประเทศบังกลาเทศ กำหนดอายุอยู่ในสมัยปาละ ราวพุทธศตวรรษที่ 14	174
77	ประติมากรรมพระสุริยะสำริด พบที่เมืองนาลันทา รัฐพิหาร กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15.....	176
78	ประติมากรรมพระสุริยะสำริด พบที่รัฐเบงกอล กำหนดอายุในสมัยปาละ ราวพุทธศตวรรษที่ 15-17.....	177
79	ประติมากรรมพระสุริยะสำริด พบที่เมืองโสนปุระ รัฐโอริสสา กำหนดอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 16.....	178
80	ประติมากรรมพระสุริยะสำริด พบที่รัฐพิหาร กำหนดอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 16 .	179
81	ประติมากรรมพระสุริยะสำริด พบที่รัฐเบงกอล กำหนดอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 16	180
82	ประติมากรรมพระสุริยะอัมฤตาดู พบที่รัฐเบงกอลตะวันตก หรือประเทศบังกลาเทศ กำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 17	181
83	ประติมากรรมพระสุริยะสำริด พบที่เมืองโบราณนรกาสุระ เมืองกหิลิประ รัฐอัสสัม กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14	183
84	ประติมากรรมพระสุริยะสำริด พบที่เมืองโบราณนรกาสุระ เมืองกหิลิประ รัฐอัสสัม กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14	184
85	ประติมากรรมพระสุริยาศิลาทรายสลักบนกำแพงเทวสถานศิวะศวรี จังหวัดกามารูป รัฐอัสสัม กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14.....	185
86	ประติมากรรมพระสุริยาศิลาสลักบนกำแพงทางด้านทิศเหนือของเทวสถานกามาขยา เมืองเกาหติ รัฐอัสสัม กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-17	186

ภาพที่		หน้า
87	ประติมากรรมพระสุริยะศิลาสลักที่บริเวณลานอนุชาลัยวัดวังของเทวสถาน กามาขยา เมืองเกาหติ รัฐอัสสัม กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-17	187
88	ประติมากรรมพระสุริยะศิลาในเทวสถานศิวเทศวรี ในจังหวัดกามรูป รัฐอัสสัม กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17	188
89	ประติมากรรมพระสุริยะจากเมืองมถุรา รัฐอุตตรประเทศ กำหนดในยุคกลาง.....	189
90	ประติมากรรมพระสุริยะจากเมืองมถุรา รัฐอุตตรประเทศ กำหนดอายุราวพุทธ ศตวรรษที่ 13.....	190
91	ประติมากรรมพระสุริยะจากเมืองมถุรา รัฐอุตตรประเทศ กำหนดในสมัยยุคกลาง...	191
92	ประติมากรรมพระสุริยะศิลาทรายสีเหลือง พบที่รัฐอุตตรประเทศ กำหนดอายุ ราวพุทธศตวรรษที่ 13	192
93	ประติมากรรมพระสุริยะครึ่งพระองค์ หมายเลข 86.147 ในพิพิธภัณฑมถุรา กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13	193
94	ประติมากรรมพระสุริยะศิลาทรายสีแดง พบในเมืองมถุรา รัฐอุตตรประเทศ กำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 14	194
95	ประติมากรรมพระสุริยะ ที่ถ้ำเอลโลว์ กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 13.....	195
96	ประติมากรรมพระสุริยะหมายเลข 88.17 ในพิพิธภัณฑมถุรา กำหนดอายุในราว พุทธศตวรรษที่ 13.....	196
97	ประติมากรรมพระสุริยะ ในพิพิธภัณฑมถุรา กำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 13-14	197
98	ประติมากรรมพระสุริยะนูนสูงบนศิลาทรงกลมจากเมืองมถุรา กำหนดอายุราว พุทธศตวรรษที่ 14.....	198
99	ประติมากรรมพระสุริยะหินอ่อนจากรัฐราชสถาน กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษ ที่ 13-14.....	200
100	ประติมากรรมพระสุริยะประทับนั่งขัดสมาธิ จากขุมเจอนากลางที่ระเบียงด้านนอก เทวาลัยกาลีกามาตา เมืองจิตตอร์คัม รัฐราชสถาน.....	201
101	ประติมากรรมพระสุริยะประทับนั่งในท่าอุตุฏฐิกาสนะในขุมเจอนา พบที่เมือง พาราณสี รัฐอุตตรประเทศ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15.....	202

ภาพที่	หน้า
102	ประติมากรรมพระสุริยะประทับนั่งในท่าอุตกุฎิกาสนะประดับกรอบประตูของ เทวสถานปฺราณีมัสฺส เมืองพาราณสี รัฐอุตตรประเทศ กำหนดอายุราว พุทธศตวรรษที่ 15..... 203
103	ประติมากรรมพระสุริยะศิลาทรายจากรัฐราชสถาน กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษ ที่ 15-16 จัดแสดงอยู่พิพิธภัณฑศิลปปะฮาเซียน เมืองซานฟรานซิสโก ประเทศสหรัฐอเมริกา 204
104	ประติมากรรมพระสุริยะที่เทวสถานประจำหมู่บ้านสรเชช เมืองอะห์เมดาบาด รัฐ คุชราต กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17 205
105	ประติมากรรมพระสุริยะสำริดที่รัฐกัคมีร์ กำหนดอายุกลางพุทธศตวรรษที่ 12 207
106	ประติมากรรมพระสุริยะในวัดถ้ำที่มัสสุร เมืองกังคระ กำหนดอายุราวพุทธ ศตวรรษที่ 15..... 208
107	ประติมากรรมพระสุริยะที่วัดลักษมีนารายณ์ เมืองจัมปา กำหนดอายุในพุทธ ศตวรรษที่ 15..... 209
108	ประติมากรรมพระสุริยะที่วัดลักษมีนารายณ์ เมืองจัมปา กำหนดอายุในพุทธ ศตวรรษที่ 19 210
109	ประติมากรรมพระสุริยะที่วัดพังสี โคปาล เมืองจัมปา กำหนดอายุในพุทธศตวรรษ ที่ 19..... 211
110	ประติมากรรมพระสุริยะจากอนุสุยะ กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 19..... 212
111	ประติมากรรมพระสุริยะจากลาขามันทล กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 15..... 213
112	ประติมากรรมพระสุริยะจากลาขามันทล กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 19..... 214
113	ประติมากรรมพระสุริยะจากโคเปศวร กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 17..... 215
114	ประติมากรรมพระสุริยะที่วัดจิตรคุปต์ เมืองชหุรโห กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 14-15 217
115	ประติมากรรมพระสุริยะสี่กร ศิลปะอินเดียกลาง กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17.. 218
116	ประติมากรรมพระสุริยะและพระจันทร์ ที่มหาลปรัม รัฐทมิฬนาฑู สมัยปัลลวะ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 220
117	ประติมากรรมพระสุริยะ ที่เทวสถานปรศุราเมศวร เขตคุชัมลัม รัฐทมิฬนาฑู สมัยปัลลวะ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-13..... 221

ภาพที่	หน้า
118 ประติมากรรมสำริด ที่พบในเทวาลัยพระศิวะ ที่เมืองเมลจิริ สมัยปัลลวะตอนปลาย กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13.....	222
119 ประติมากรรมพระสุริยะ เทวสถานสุนทเรศวร รัฐทมิฬนาฑู สมัยโจฬะตอนต้น กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14	224
120 ประติมากรรมพระสุริยะ เทวสถานติรุวิรัตตเนศวร รัฐทมิฬนาฑู สมัยโจฬะตอนต้น กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14	225
121 ประติมากรรมพระสุริยะ เทวสถานชนันปารเมศวร รัฐทมิฬนาฑู สมัยโจฬะตอนต้น กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14	226
122 ประติมากรรมพระสุริยะศิลาพบที่อุตตนี ตำบลกุ่มพโกนัม จังหวัดตันซอร์ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15	227
123 ประติมากรรมพระสุริยะศิลา พบที่มัลลันคูตี จังหวัดตันซอร์ กำหนดอายุในสมัยโจฬะตอนปลาย ราวพุทธศตวรรษที่ 17	228
124 ประติมากรรมพระสุริยะศิลา พบที่เทวสถานจิตัมพรัม กำหนดอายุในสมัยโจฬะตอนปลาย ราวพุทธศตวรรษที่ 17-18.....	229
125 ประติมากรรมพระสุริยะสำริด พบที่เทวาลัยมไลอิสวร ในตำบลนาคัปปิกูณัม เขตตันซอร์ กำหนดอายุในสมัยโจฬะตอนต้น ระหว่าง พ.ศ. 1518-1543	230
126 ประติมากรรมพระสุริยะ หริศจันทรปุรัม จังหวัดตันซอร์ สมัยโจฬะตอนต้น กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16	231
127 ประติมากรรมพระสุริยะ เมืองโปโลนนารูวะ ประเทศศรีลังกา สมัยโจฬะตอนต้น กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16	232
128 ประติมากรรมพระสุริยะสำริด พบที่เทวสถานวิรัตตนะ ในหมู่บ้านกูรุกไก จังหวัดตันซอร์ กำหนดอายุในสมัยโจฬะตอนปลาย	233
129 ประติมากรรมพระสุริยะสำริด พบที่เทวสถานวรรธมานะศวร จังหวัดเสกัล กำหนดอายุในสมัยโจฬะตอนปลาย	234
130 ประติมากรรมพระสุริยะที่เทวสถานอมฤตมเตศวร เขตเมลลัคกัทัมปุระ เมืองมัทราส สมัยโจฬะตอนปลาย กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17	236
131 ประติมากรรมพระสุริยะสำริด จากเทวาลัยพระสุริยะที่สุรยนารโกยิล พุทธศตวรรษที่ 17	238

ภาพที่		หน้า
132	ประติมากรรมพระสุริยะศิลา จากอลัมปุระ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-13.....	240
133	ประติมากรรมพระสุริยะนูนต่ำศิลา จากอลัมปุระ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15.	241
134	ประติมากรรมพระสุริยะพบที่เนินเขานันท์ ในเมืองกรรณาฏกะ กำหนดอายุราว พุทธศตวรรษที่ 13.....	242
135	พระสุริยะศิลาจากหาเวรี กำหนดอายุในช่วงปลายจาลูกยะ.....	243
136	ประติมากรรมพระสุริยะศิลา สมัยหอยสละ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานศิลปะอาเซีย ณ เมืองซานฟรานซิสโก ประเทศ สหรัฐอเมริกา.....	245
137	พระสุริยะศิลาจากนักคหัลลี กำหนดอายุในสมัยหอยสละ	246
138	พระสุริยะศิลา ที่เมืองฮาเลพิทุ รัฐกรรณาฏกะ กำหนดอายุในสมัยหอยสละ	247
139	พระสุริยะศิลา พบที่เมืองหัสสัน รัฐกรรณาฏกะ กำหนดอายุในสมัยหอยสละ	248
140	พระสุริยะศิลา พบที่อานธรประเทศ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18-19.....	249
141	ประติมากรรมพระสุริยะ จากเมืองกาฐมัณฑุ ประเทศเนปาล	252
142	ประติมากรรมพระสุริยะ จากเมืองปาดิน ประเทศเนปาล	253
143	ประติมากรรมพระสุริยะสำริดประทับนั่งขัดสมาธิเพชร จากประเทศเนปาล กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14	254
144	ประติมากรรมพระสุริยะหล่อทองแดง จากประเทศเนปาล	255
145	ประติมากรรมพระสุริยะ จากเมืองภักตปุระ ประเทศเนปาล	256
146	ประติมากรรมพระสุริยะประทับร่วมกับพระศิวะและพระวิษณุ ประเทศเนปาล กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 19	257
147	ประติมากรรมพระมารตณฑไภรวะ เมืองพาราณสี ราวพุทธศตวรรษที่ 11	258
148	ประติมากรรมพระมารตณฑไภรวะ เมืองโกณารัก รัฐโอริสสา ราวพุทธศตวรรษที่ 18 .	259
149	ประติมากรรมพระมารตณฑไภรวะ เมืองมันทะ รัฐเบงกอล ราวพุทธศตวรรษที่ 18...	260
150	ฐานรองศิวลึงค์รูปราชรถเทียมม้า 7 ตัวที่เมืองชัคคยเปตะ รัฐอานธรประเทศ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17	261
151	ประติมากรรมพระสุริย-พราหมา ทินัษปุระ รัฐเบงกอล ราวพุทธศตวรรษที่ 16	262
152	ประติมากรรมพระสุริย-พราหมา พบที่เขตเดเนสระ เมืองคุรุเกษตร รัฐहरยณะ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16	263

ภาพที่		หน้า
153	ประติมากรรมพระสุรย-นารายณ์ เมืองพาราณสี ราวพุทธศตวรรษที่ 11	264
154	ประติมากรรมพระสุรย-นารายณ์ ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติวาร์ ราวพุทธศตวรรษที่ 14	265
155	ประติมากรรมพระสุรย-นารายณ์ ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติวาร์ กำหนดอายุในสมัย ปาละ.....	266
156	ประติมากรรมพระสุรย-นารายณ์ ที่เมืองเพลลาร	267
157	ประติมากรรมพระหริหริรัตนนครวรรค์ เทวสถานจิตัมพรัม ในอินเดียใต้.....	271
158	จตุรมุขลึงค์รูปผสมของเทพทั้ง 4 องค์ จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานกำหนดอายุ ราวพุทธศตวรรษที่ 10	272
159	จตุรมุขลึงค์รูปผสมของเทพทั้ง 4 องค์ พบที่รัฐอุตตรประเทศ กำหนดอายุในสมัย คุปตะ ราวพุทธศตวรรษที่ 11.....	273
160	จตุรมุขลึงค์รูปผสมของเทพทั้ง 4 องค์ พบที่รัฐมัทยประเทศ กำหนดอายุราว พุทธศตวรรษที่ 17	274
161	ประติมากรรมพระสุรย-โลเกศวร ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติโคตะ	275
162	ประติมากรรมพระสุรย-นารายณ์ รัฐเบงกอล กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16.....	276
163	ภาพสลักเทพนพเคราะห์ พบที่พลูฆาต เมืองทินชปุระ กำหนดอายุในสมัยคุปตะ ตอนปลาย.....	278
164	ภาพสลักรูปพระคเณศและเทพนพเคราะห์ พบที่เมืองทินชปุระ	279
165	ภาพสลักรูปพระคเณศและเทพนพเคราะห์ พบที่เมืองกันกันทิมิ รัฐเบงกอล.....	270
166	ภาพสลักรูปพระคเณศ เทพนพเคราะห์ และทิกपाल พบที่อซิลยะ เมืองราชคหิ	280
167	ภาพสลักรูปพระคเณศ เทพนพเคราะห์ และนารายณ์อวตาร พบที่รัฐพิหาร	280
168	ภาพสลักรูปพระคเณศ เทพนพเคราะห์ และนารายณ์อวตาร พบที่รัฐพิหาร	281
169	ภาพสลักรูปเทพนพเคราะห์ และนารายณ์อวตาร พบที่รัฐอุตตรประเทศ	281
170	ภาพสลักรูปปลัทยชาตะ พบที่รัฐเบงกอล	282
171	ทับหลังรูปเทพนพเคราะห์ พบที่เมืองจิตตอรัม รัฐราชสถาน.....	283
171	ทับหลังรูปเทพนพเคราะห์ พบที่มัสยิดกูวตุล อิสลาม ในกลุ่มโบราณสถานกูตูป มินาร์ เมืองนิวเดลี รัฐहरยาณะ.....	284
173	ทับหลังรูปเทพนพเคราะห์ร่วมกับพระคเณศ พระลักษมี และพระสรัสวดี พบที่รัฐ อุตตรประเทศ	284

ภาพที่		หน้า
174	ทับหลังรูปเทพนพเคราะห์ร่วมกับมหาเทพตรีมูรติ พบที่รัฐอุตรประเทศ	285
175	ทับหลังรูปเทพนพเคราะห์จากเทวสถานราชารานิ (Rājārānī Temple) สกลช่วงไอริสสา สมัยราชวงศ์คองคา กำหนดอายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 16	285
176	ทับหลังรูปเทพนพเคราะห์จากเทวสถานปรราช (Parāraj Temple) สกลช่วง ไอริสสา สมัยราชวงศ์คองคา.....	286
177	ทับหลังรูปเทพนพเคราะห์จากเทวสถานจัมบิสู (Jambisu Temple) สกลช่วงไอริสสา สมัยราชวงศ์คองคา	286
178	นวกฤห-จักรพบที่โบราณสถานเมืองชินินคะ รัฐไอริสสา.....	287
179	เสารปฐะ พบที่รัฐอานธรประเทศ.....	288
180	กรอบประตูประดับรูปเทพในกลุ่มทวาทิตยะ จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ	291
181	แผนผังเทวาลัยพระสุริเยะ มารัตถะ	296
182	ระเบียงล้อมรอบเทวาลัยประธานของเทวาลัยพระสุริเยะ มารัตถะ.....	296
183	เทวาลัยประธานของเทวาลัยพระสุริเยะ มารัตถะ	297
184	ภาพสลักนูนต่ำรูปพระสุริเยะทรงม้า ที่ซุ้มจระนำของฐานไฟที่เทวาลัยพระสุริเยะ มารัตถะ	298
185	ภาพสลักนูนต่ำรูปพระสุริเยะที่ซุ้มจระนำของฐานไฟที่เทวาลัยพระสุริเยะ มารัตถะ ...	298
186	อาคารมณฑปของเทวาลัยพระสุริเยะ มารัตถะ	300
187	แผนผังเทวาลัยพระสุริเยะ ที่โมเระ.....	301
188	กู่ณะ (อ่างเก็บน้ำ) ขนาดใหญ่ด้านหน้าสภามณฑป เทวสถานพระสุริเยะ ที่โมเระ..	302
189	โตรณะด้านหน้าสภามณฑป เทวสถานพระสุริเยะ ที่โมเระ	302
190	อาคารสภามณฑป เทวสถานพระสุริเยะ ที่โมเระ.....	303
191	อาคารมณฑปของเทวาลัยพระสุริเยะ ที่โมเระ.....	304
192	ประติมากรรมพระสุริเยะในซุ้มจระนำรอบเทวาลัยประธาน ที่เทวาลัยพระสุริเยะ ที่ โมเระ	305
193	ภาพเขียนเทวาลัย 3 หลังที่ปรากฏในคัมภีร์ไบลานแสดงลักษณะสถาปัตยกรรม ของเทวสถานปรากฏนามว่า “ปัทมเศศวร” เมืองโกณารัก.....	307
194	แผนผังเทวาลัยพระสุริเยะ เมืองโกณารัก	308
195	ฐานไฟที่ของเทวาลัยพระสุริเยะที่โกณารัก	309

ภาพที่	หน้า
196 รูปม้า 1 ใน 7 ตัวที่ประดับบริเวณบันไดทางขึ้นด้านทิศตะวันออกของเทวาลัย พระสุริยະที่โกณารัก	310
197 รูปช้างศึกที่เคยประดับบริเวณบันไดทางขึ้นด้านทิศเหนือ และรูปม้าศึกที่เคย ประดับบริเวณบันไดทางขึ้นด้านทิศเหนือของเทวาลัยพระสุริยະที่โกณารัก .	310
198 อาคารมณฑปหรือมุขศาลาของเทวาลัยพระสุริยະที่โกณารัก.....	311
199 ภาพเขียนอาคารมุขศาลา (ด้านหลังมีซากอาคารวิหารปรากฏอยู่) ของเฟอร์กูสัน (Fergusson) เมื่อปี พ.ศ. 2380	312
200 ทับหลังประดับกรอบประตูทางด้านทิศตะวันออก อาคารมุขศาลาของเทวาลัย พระสุริยະที่โกณารัก	313
201 ซากอาคารวิมานของเทวาลัยพระสุริยະที่โกณารัก.....	314
202 พระสุริยະในซุ้มจระนำทางทิศใต้ของอาคารวิมาน เทวาลัยพระสุริยະที่โกณารัก	325
203 พระสุริยະในซุ้มจระนำทางทิศตะวันตกของอาคารวิมาน เทวาลัยพระสุริยະที่โกณารัก	316
204 พระสุริยະในซุ้มจระนำทางทิศเหนือของอาคารวิมาน เทวาลัยพระสุริยະที่โกณารัก .	317
205 เล่าพระอรุณ หรือ “อรุณสตุ้มกะ” ปัจจุบันถูกเคลื่อนย้ายไปประดิษฐานด้านหน้า มหาเทวาลัยชคันนาถ เมืองปฐวี.....	318
206 อาคารโคมมณฑป หรือนาฏมณฑป ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของเทวาลัยประธาน	319
207 อาคารโรงครัวของเทวาลัยพระสุริยະที่โกณารัก และเทวาลัยชคันนาถ เมืองปฐวี.....	320
208 คชวาละ หรือรูปสลักสิงโตกระโจนอยู่เหนือช้าง ทางทิศตะวันออกของอาคาร โคมมณฑป	321
209 อาคารมายาเทวี หรือมหาคายตรี ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเทวาลัยประธาน	322
210 พระสุริยະในซุ้มจระนำทางทิศเหนือและทิศใต้ของอาคารมายาเทวี.....	323
211 จตุรมุขลิงค์ กำหนดอายุในสมัยชวาภาคกลางตอนต้น ราวพุทธศตวรรษที่ 12.....	328
212 ประติมากรรมพระสุริยະสำริดจากในชวาภาคกลาง ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑ์ ศิลปะอาเซียน ประเทศสหรัฐอเมริกา	329
213 ประติมากรรมพระสุริยະสำริดพบที่ชวาภาคกลาง	330
214 ประติมากรรมพระสุริยະสำริดพบที่ชวาภาคกลาง ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑ์ ศิลปะประจำเมือง กรุงนิวยอร์ก ประเทศสหรัฐอเมริกา	331

ภาพที่	หน้า
215	ประติมากรรมพระสุริเยะสำริดพบที่ชาวภาคกลาง ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเมืองลอสแอนเจลิส ประเทศสหรัฐอเมริกา..... 332
216	ประติมากรรมพระสุริเยะศิลาสมัยทวารวดีภาคกลาง ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกีเมต์ ประเทศฝรั่งเศส..... 333
217	พระสุริเยะศิลาภายในเทวาลัยโคนนทิ จันทิลาจางกรัง..... 335
218	ภาพสลักของพระสุริเยะรอบฐานเทวาลัยประธานที่จันทิลาจางกรัง 336
219	ประติมากรรมพระสุริเยะจากจันทิครุหะ เกาะชาวภาคตะวันออก..... 337
220	พระสุริเยะประทับนั่งขัดสมาธิเหนือฐานรูปราชรถพระสุริเยะเทียมม้า 7 ตัว ที่จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรุงจาการ์ตา 338
221	ภาพสลักพระสุริเยะบนดาดบเนินด้านในของจันทิชาวี ในพื้นที่ชาวตะวันออก . 339
222	ฐานรูปราชรถพระสุริเยะเทียมม้า 7 ตัว ที่จันทิสิงหสำหรับ 340
223	ฐานรูปราชรถพระสุริเยะเทียมม้า 7 ตัว ที่จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรุงจาการ์ตา 340
224	ศิลปกรรมเหนือฐานรูปราชรถพระสุริเยะ ที่จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานกรมวิจิตร . 341
225	ประติมากรรมพระสุริเยะจากเมืองกัมปงจาม ประเทศกัมพูชา สมัยก่อนเมืองพระนคร ศิลปะแบบพนมดงรัก รุ่นที่ 2..... 344
226	ประติมากรรมพระสุริเยะศิลาทราย พบที่ประเทศกัมพูชา สมัยก่อนเมืองพระนคร.. 345
227	ภาพลายเส้นแสดงการคาดเข็มขัดเรียบ ๆ เหนือสะโพก ตามรูปศิลปะแบบไพรกเมง 346
228	ชิ้นส่วนประติมากรรมพระสุริเยะศิลาทราย? พบที่ปราสาทตาแก้ว ประเทศกัมพูชา สมัยก่อนเมืองพระนคร ศิลปะแบบไพรกเมง..... 347
229	ทับหลังรูปพระสุริเยะ? สมัยก่อนเมืองพระนคร ศิลปะแบบถาลาบริวัตร..... 348
230	ทับหลังรูปพระสุริเยะ? สมัยก่อนเมืองพระนคร ศิลปะแบบถาลาบริวัตร..... 348
231	ทับหลังรูปครุฑ สมัยก่อนเมืองพระนคร ศิลปะแบบถาลาบริวัตร..... 349
232	ทับหลังรูปพระสุริเยะ? สมัยก่อนเมืองพระนคร ศิลปะแบบถาลาบริวัตร-สมโบรีไพรกุก 350
233	ทับหลังรูปเทพนพเคราะห์ สมัยก่อนเมืองพระนคร ศิลปะแบบสมโบรีไพรกุก..... 351
234	แผ่นทองศิลาฤกษ์คูนลาย กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14? ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานศิลปะอาเซียน..... 353

ภาพที่		หน้า
235	ประติมากรรมพระสุริยะจากปราสาทหม ประเทศกัมพูชา สมัยเมืองพระนคร ศิลปะเกาะแกร์	354
236	ภาพสลักรูปเทพ 9 องค์ จัดแสดงอยู่ที่ศูนย์ประชุมอัสรา เมืองเสียมเรียบ ประเทศกัมพูชา.....	356
237	ภาพสลักรูปเทพเจ้า 9 องค์ จากปราสาทไคเลย ประเทศกัมพูชา	357
238	ทับหลังจำหลักรูปเทพเจ้า 9 องค์ จากปราสาทบากอง ประเทศกัมพูชา	358
239	ภาพสลักรูปเทพเจ้า 9 องค์ จากปราสาทแม่บุญตะวันออก ประเทศกัมพูชา .	358
240	ภาพสลักรูปเทพเจ้า 9 องค์ จากปราสาทแม่บุญตะวันออก ประเทศกัมพูชา .	359
241	ทับหลังจำหลักรูปเทพเจ้า 9 องค์ จากปราสาทออกยม ประเทศกัมพูชา	360
242	ทับหลังจำหลักรูปเทพ 9 องค์ จากประเทศกัมพูชา ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่ พิพิธภัณฑ์เกิเมต์ ประเทศฝรั่งเศส	361
243	ทับหลังจำหลักรูปเทพ 9 องค์ จากประเทศกัมพูชา ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่ พิพิธภัณฑ์นอร์ตัน ไชมอน ประเทศสหรัฐอเมริกา.....	362
244	ภาพสลักรูปเทพ 2 ด้านพบที่ปราสาทพระขรรค์.....	363
245	ทับหลังจำหลักรูปเทพ 9 องค์ จากปราสาททูกโรกัว เมืองกำปงธม ประเทศกัมพูชา กำหนดอายุราวครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 16.....	364
246	ทับหลังจำหลักรูปเทพ 9 องค์ จากประเทศกัมพูชา ศิลปะแบบบาปวน ราวพุทธ ศตวรรษที่ 16 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑ์ศิลปะอาเซียน.....	365
247	ประติมากรรมเทพ 9 องค์สำริด จากประเทศกัมพูชา ศิลปะแบบเกาะแกร์	367
248	ประติมากรรมเทพ 9 องค์สำริด จากประเทศกัมพูชา ศิลปะแบบนครวัด	368
249	ภาพสลักรูปเทพสุริยะจากปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา.....	369
250	หน้าบันแสดงภาพการกวนเกษียรสมุทร จากปราสาทเขาพระวิหาร	370
251	หน้าบันแสดงภาพการกวนเกษียรสมุทร จากปราสาทบากอง ประเทศกัมพูชา	371
252	หน้าบันแสดงภาพการกวนเกษียรสมุทร จากปราสาทบันทายล่ำห่วย ประเทศ กัมพูชา	371
253	ทับหลังแสดงภาพการกวนเกษียรสมุทร จากปราสาทตาพรหมตวนเลบาตี ประเทศกัมพูชา.....	372
254	ภาพสลักรูปเทพการกวนเกษียรสมุทร บนระเบียงคดชั้นที่ 1 ของปราสาทนครวัด .	372

ภาพที่	หน้า
255	หน้าบ้านแสดงภาพพระสุริยะและพระจันทร์ จากปราสาทบันทายสำหรับ ประเทศ กัมพูชา 373
256	ประติมากรรมพระสุริยะพบที่ปราสาทโลเวน เมืองดงธูป ประเทศเวียดนาม 375
257	ประติมากรรมพระสุริยะจากพนมบาเก ประเทศเวียดนาม 377
258	ประติมากรรมพระสุริยะศิลาจากเมืองเทียนถวน ประเทศเวียดนาม 378
259	ประติมากรรมพระสุริยะ ไทเฮียปตันห์ เมืองเทียนนิงห์ ประเทศเวียดนาม 379
260	ชิ้นส่วนประติมากรรมพระสุริยะ ในพิพิธภัณฑสถานประวัติศาสตร์เวียดนาม เมืองไฮจิมนห์ 380
261	หน้าบ้านรูปพระสุริยะ ที่เมืองควางตริ ประเทศเวียดนาม 381
262	พระสุริยะจากเมืองมิเซิน ประเทศเวียดนาม 382
263	ภาพสลักศิลารูปเทพ 9 องค์ จากเมืองตราเกียว ประเทศเวียดนาม 383
264	ประติมากรรมพระสุริยะศิลาจากศรีเทพ หมายเลขทะเบียน กข9 385
265	ประติมากรรมพระสุริยะศิลาจากศรีเทพ หมายเลขทะเบียน กข21 386
266	ประติมากรรมพระสุริยะศิลาจากศรีเทพ (ไม่มีหมายเลขทะเบียน)..... 388
267	ชิ้นส่วนประติมากรรมพระสุริยะศิลา? หมายเลขทะเบียน ศท.170/2547 390
268	ชิ้นส่วนเศียรพระสุริยะศิลา? ไม่มีหมายเลขทะเบียน จากอุทยานประวัติศาสตร์ ศรีเทพ 392
269	ประติมากรรมพระสุริยะศิลา จากเมืองศรีเทพ สมบัติส่วนบุคคลของเอกชน..... 394
270	ประติมากรรมพระสุริยะศิลา จากเมืองศรีเทพ 395
271	เศียรพระสุริยะศิลา จากเมืองศรีเทพ..... 396
272	ชิ้นส่วนเศียรประติมากรรมพระสุริยะศิลา พบในพื้นที่จังหวัดชลบุรี 397
273	ชิ้นส่วนประติมากรรมพระสุริยะศิลา (หมายเลขทะเบียน 64/2519) เมืองนครปฐม โบราณ จังหวัดนครปฐม 398
274	ธรรมจักรศิลา หมายเลขทะเบียน ทว. 4 จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร 399
275	ธรรมจักรศิลา หมายเลขทะเบียน 627/2519 จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์..... 400
276	ธรรมจักรศิลา หมายเลขทะเบียน 164/2524 (558/2509) จัดแสดงอยู่ที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ปราจีนบุรี..... 400

ภาพที่	หน้า
277	ชิ้นส่วนประติมากรรมพระสุริยะประกอบธรรมจักรศิลา ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่ พิพิธภัณฑ์เมืองลอสแอนเจลิส ประเทศสหรัฐอเมริกา 401
278	ฐานธรรมจักรศิลาจากพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม 404
279	ประติมากรรมเทวดาศิลา พบที่ประเทศกัมพูชาหรือเวียดนาม 405
280	ครุฑยุคนาค ศิลปะทวารวดี พบที่ตึงศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี 405
281	ฐานธรรมจักรศิลา พบที่จังหวัดนครปฐม 406
282	พระพุทธรูปประทับยืนเหนือบุคคลมีปีกถือดอกบัวทั้งสองข้าง พบที่เมืองศรีเทพ ปัจจุบันอยู่ในการครอบครองของพระครูคุณานันท์สมณาจารย์ (เป่า) 408
283	พระพุทธรูปประทับยืนเหนือบุคคลมีปีกถือดอกบัวทั้งสองข้าง พบที่เมืองศรีเทพ ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ในห้องคลัง อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ 409
284	พระพุทธรูปประทับยืนเหนือบุคคลมีปีกถือดอกบัวทั้งสองข้าง พบที่จังหวัดนครปฐม 410
285	พระพิมพ์ ตอมนมหาปาฏิหาริย์ พบที่วัดพระเมรุ จังหวัดนครปฐม 412
286	พระพิมพ์ ตอมนมหาปาฏิหาริย์ จากเมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี 414
287	พระพิมพ์ ตอมนมหาปาฏิหาริย์ จากเมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี 414
288	ภาพสลักศิลารูปพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิบนบัลลังก์แวดล้อมไปด้วยเหล่า เทวดา 415
289	ชิ้นส่วนลำตัวบุคคลยกพระหัตถ์อยู่ในระดับพระอังสา จากห้องคลังพิพิธภัณฑ์สถาน แห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ 417
290	ชิ้นส่วนลำตัวบุคคลถือก้านดอกบัว? จากกลุ่มโบราณสถานทุ่งเศรษฐี ตำบลนายาง อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี 418
291	ภาพจำหลักศิลารูปเทพ 9 องค์ จากปราสาทสระกำแพงใหญ่ อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ 419
292	ทับหลังรูปเทพ 9 องค์ พบที่ปราสาทบ้านเบ็ญ อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี. 420
293	ทับหลังรูปเทพ 9 องค์ พบที่เทวสถานพระนารายณ์ อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา 421
294	ทับหลังรูปเทพ 9 องค์ พบที่วัดปรางค์ หรือวัดปรางค์ทอง จังหวัดนครราชสีมา 421
295	ภาพจำหลักศิลารูปเทพ 9 องค์ ที่ปราสาทเปือยน้อย อำเภอเปือยน้อย จังหวัด ขอนแก่น 422

ภาพที่	หน้า
296	แผ่นศิลาจำหลักรูปเทพ 9 องค์ ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติมหา วชิระวงศ์ จังหวัดนครราชสีมา 423
297	แผ่นศิลาจำหลักรูปเทพ 9 องค์ ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกลาง จังหวัดภูเก็ต 424
298	ภาพจำหลักศิลาขำรูปเทพ 9 องค์ และรูปปัญจบรมเทพ (ปัญจายตนเทวตา) จากปราสาทพนมรุ้ง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์..... 425
299	ทับหลังแสดงภาพการกวนเกษียรสมุทร จากปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา..... 427
300	ทับหลังแสดงภาพการกวนเกษียรสมุทร จากปราสาทบ้านธาตุปราสาท อำเภอ ห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ 428
301	ประติมากรรมพระสุริยะศิลาทรายสีแดง ที่พบวัดศาลาทั้ง อำเภอไชยา จังหวัด สุราษฎร์ธานี..... 429
302	ประติมากรรมพระวิษณุ (ซ้าย) และพระศิวะไภรวะ (ขวา) พบที่อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี..... 430
303	ประติมากรรมพระสุริยะสำริด และภาพลายเส้นประติมากรรมพระสุริยะสำริดพบ ที่โบราณสถานหมายเลข 29 บริเวณบ้านคูวัง อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี . 432
304	พระสุริยะศิลาที่ผนึกติดกับผนังด้านนอกทางทิศตะวันออกของศาลาการเปรียญ วัดราชโอรสาราม เมื่อ พ.ศ. 2504 433
305	พระสุริยะศิลา ในห้องอุตรามิซ (ห้องคลัง) พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร... 434
306	พระสุริยะจากเมืองมโหฬาร ประเทศพม่า กำหนดอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 .. 436
307	พระสุริยะจากเทวสถานนัตถวงกยวง เมืองพุกาม ประเทศพม่า 437

บทที่ 1

บทนำ

ที่มา ความสำคัญของปัญหา และการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง

ในสมัยบุพกาล (Primitive Society) เมื่อมนุษย์เกิดขึ้นมาในโลก สิ่งแรกที่มนุษย์พบเห็นและสัมผัสก่อนสิ่งอื่นใด คือ ธรรมชาติ มนุษย์ในอดีตต้องอยู่กับธรรมชาติรอบตัวตั้งแต่มิมีความเข้าใจในปรากฏการณ์ธรรมชาติต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นรอบตัวอย่างเพียงพอ มนุษย์จึงมีความคิดว่าธรรมชาติบันดาลให้เกิดปรากฏการณ์ต่าง ๆ สร้างความไม่มั่นคงปลอดภัยให้แก่มนุษย์ เกิดเป็นพัฒนาการทางความเชื่อในการนับถือธรรมชาติ (Animatisms)¹ เพื่อสร้างความสัมพันธ์อันดีกับสภาพแวดล้อม โดยปรากฏออกมาในรูปของสภาวะเหนือธรรมชาติ (Supernatural) ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตถึงปรากฏการณ์ธรรมชาติต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวว่ามีผู้สร้างสรรค์ จากการที่มนุษย์ไม่เข้าใจในปรากฏการณ์ธรรมชาตินี้เอง ทำให้มนุษย์ยอมรับธรรมชาติเหล่านั้นด้วยการสร้างรูปจินตนาการขึ้นมาเป็นตัวตนในรูปสรีระมนุษย์ (Anthropomorphic) ตามความเชื่อที่สร้างขึ้นมาแทนปรากฏการณ์ธรรมชาติเหล่านั้น เกิดเป็นบรรดาทวยเทพองค์ต่าง ๆ ที่มนุษย์ยึดตัวแบบจากมนุษย์เองเป็นหลักในการพิจารณาตัดสิน ทำให้เทพเจ้ามีรูปลักษณะคล้ายตนแต่ทรงมีอิทธิฤทธิ์มหิธานุภาพมหาศาลมากกว่าตนที่จะดลบันดาลให้ธรรมชาติมีปรากฏการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นได้ตามใจปรารถนา

พระอาทิตย์จึงเป็นหนึ่งในธรรมชาติแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของมวลมนุษย์มาตั้งแต่ยุคบรรพกาล ด้วยดวงอาทิตย์เป็นมูลฐานของแหล่งกำเนิดแสงสว่างทั้งมวลที่มีผลต่อการขจัดความมืดมิดและความหนาวเย็นให้สูญสลายไป ทั้งยังเป็นปัจจัยสำคัญในการเจริญเติบโตของพืชพันธุ์ธัญญาหาร² มนุษย์จึงเรียนรู้ความเป็นไปของดวงอาทิตย์จากการโคจรจากขอบฟ้าด้านทิศตะวันออกในยามเช้ามาลับขอบฟ้าในทิศตะวันตกในยามเย็น การผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนของวัน ค่ำ และฤดูกาลหลากล้วนเป็นผลมาจากอิทธิพลของดวงอาทิตย์

¹ เสฐียร พันธงชัย, ศาสนาเปรียบเทียบ (กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา, 2516), 28.

² Ayodhya Chandra Dass, Sun Worship in Indo-Aryan Religion and Mythology (Delhi: Indian Book Gallery, 1984), 161.

มนุษย์จึงมีความเคารพนับถือดวงอาทิตย์มาตั้งแต่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ การนับถือพระอาทิตย์เกิดขึ้นทั่วทุกมุมของโลกตามการพัฒนาของสังคมในแต่ละกาลสมัย แทบทุกชาติทุกภาษาทั้งในทวีปยุโรป เอเชีย แอฟริกา หรืออเมริกาใต้ ก็หลากลั่นมีลัทธิความเชื่อในการเคารพบูชาต่อพระอาทิตย์ ตกทอดมาในรูปลักษณะของหลักฐานทางโบราณคดีที่มีปัจเจกลักษณะของตนแตกต่างกันออกไป บางพวกก็ถือว่าพระอาทิตย์เป็นดังบรรพบุรุษของตน เช่น ชาวญี่ปุ่น และชาวอินคา เป็นต้น แต่ในหลายชนชาติก็นับถือพระอาทิตย์เป็นเทพเจ้าพระองค์หนึ่งที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของมวลมนุษยชาติ เช่น ชาวอียิปต์ ชาวเมโสโปเตเมีย และชาวอารยัน เป็นต้น

ในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เองก็มีความเชื่อถือบูชาในพระอาทิตย์มาตั้งแต่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ด้วยเช่นเดียวกัน เห็นได้จากการพบหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงสัญลักษณ์ของพระอาทิตย์กระจายอยู่ทั่วภูมิภาคอันมีลักษณะคล้ายคลึงร่วมกันกับหลักฐานอื่น ๆ ที่พบในอุษาคเนย์ อาทิ ภาพเขียนสีตามเพิงผาผนังถ้ำที่พบกระจายอยู่ทั่วไปในดินแดนเอเชียอาคเนย์ก็มักปรากฏลวดลายที่สื่อถึงพระอาทิตย์ได้ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางคติความเชื่อร่วมกันในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีต่อพระอาทิตย์ก่อนที่อารยธรรมจากอินเดียและจีนจะส่งอิทธิพลต่อการใช้ชีวิตของผู้คนในภูมิภาคนี้

ต่อมาเมื่อมีการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างดินแดนในแถบอุษาคเนย์กับชมพูทวีป วัฒนธรรมต่าง ๆ ทั้งการเมืองการปกครอง การค้า ศาสนา ความเชื่อก็ส่งอิทธิพลต่อการใช้ชีวิตของผู้คนในดินแดนแถบนี้ หนึ่งในคติความเชื่อของชาวอินเดียที่เข้ามาในระยะนั้น คือ คติเกี่ยวกับพระอาทิตย์ โดยชาวอารยันโบราณได้พัฒนาการนับถือเทพพระอาทิตย์จากโลกทัศน์ที่มีต่อธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งท้องฟ้าและดวงตะวันที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตในด้านต่าง ๆ ของมวลมนุษยชาติ พัฒนาการขึ้นเป็นทิวและสัญลักษณ์มงคลที่ส่งอิทธิพลต่อนครรัฐต่าง ๆ ที่อารยธรรมอินเดียเข้าไปมีอิทธิพลอยู่ ดังปรากฏอยู่ในหลักฐานทางโบราณคดีที่พบอยู่ทั่วไปในดินแดนประเทศไทยและดินแดนในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ ทั้งรูปสัญลักษณ์ต่าง ๆ อาทิ ลวดลายพระอาทิตย์กำลังส่องแสงที่ปรากฏอยู่บนเหรียญไม่มีจารึกที่พบทั่วไปในวัฒนธรรมทวารวดีของไทย วัฒนธรรมขอมและเขมรของประเทศไทยและที่เมืองโบราณอออกแก้ว ประเทศเวียดนาม หรือสัญลักษณ์พระอาทิตย์ที่แสดงออกซึ่งนัยทางศาสนา เช่น การพบธรรมจักรในสมัยทวารวดี เป็นต้น นอกจากนี้ที่สำคัญ คือ เทวรูปพระสุริยะที่เริ่มเข้ามามีอิทธิพลเหนือนดินแดนอุษาคเนย์ท่ามกลางความเข้มแข็งทางศาสนาของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในไชยพนิกาย ไศวนิกาย ตลอดจนความรุ่งเรืองของพุทธศาสนา จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจถึงคติความเชื่อการนับถือพระสุริยะในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 ว่าเทพเจ้าองค์นี้มีบทบาทอย่างไรต่อความเชื่อของผู้คนในยุคสมัยนั้น

ความร้อน แสงสว่าง ความอบอุ่นที่มีความจำเป็นต่อสิ่งมีชีวิตในโลกมนุษย์ ผสมผสานกับข้อมูลทางวิทยาศาสตร์ อาทิ ความสัมพันธ์ของพระอาทิตย์กับจิตวิญญาณสากล โดยกล่าวถึงระดับเซลล์ของสิ่งมีชีวิตกับความร้อนในร่างกาย และยังให้ความสำคัญกับพระสุริยะในทางโหราศาสตร์ ในฐานะเทพนพเคราะห์ ที่มีการอ้างอิงลักษณะของดวงอาทิตย์ด้วยแนวคิดทางวิทยาศาสตร์ ตลอดจนผลของดวงดาวที่ส่งผลต่อผู้คนในช่วงเดือนต่าง ๆ

ตลอดจนในหนังสือ “The Sun Symbol of Power and Life” ที่มี **มันซิต สิงห์ (Madanjeet Singh)** เป็นบรรณาธิการรวบรวมบทความเกี่ยวกับเทพพระอาทิตย์ในภูมิภาคต่าง ๆ ของโลก โดยมีบทความที่น่าสนใจรายละเอียดเกี่ยวกับลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะในภูมิภาคเอเชียใต้ อินเดีย และพระสุริยะที่ปรากฏอยู่ในศาสนาโซโรอัสเตอร์ของชาวอารยันที่มีความสัมพันธ์กับการนับถือพระอาทิตย์ในยุคพระเวทอีกด้วย

ส่วนในประเทศไทยยังมีการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับพระสุริยะอยู่น้อยมาก เรื่องราวของพระสุริยะปรากฏชัดขึ้นในสังคมไทยในหนังสือพระราชนิพนธ์เรื่อง “พระเป็นเจ้าของพราหมณ์” และ “เทพเจ้าและสิ่งน่ารู้” พระราชนิพนธ์ใน **พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว** ในพระราชนิพนธ์ฉบับนี้ให้รายละเอียดเทพฮินดูองค์ต่าง ๆ หนึ่งในนั้นคือพระสุริยะ โดยนำเสนอในลักษณะของการผสมผสานเทวดานานในคัมภีร์ทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกับคติความเชื่อแบบไทย ๆ เพื่อจัดทำคำอธิบายในเรื่องที่เกี่ยวกับบทละครที่พระองค์ได้ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้น เช่น ศกุนตลา ลิลิตนารายณ์สิบปาง และบ่อเกิดรามเกียรติ์ เป็นต้น คำอธิบายเรื่องราวพระสุริยะในพระราชนิพนธ์ทั้ง 2 เล่มนั้นได้กล่าวถึงในบทบาทหลักของพระสุริยะในฐานะของเทพนพเคราะห์ โดยเสริมความรู้เกี่ยวกับพระสุริยะในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเพียงสังเขป เพราะในสังคมไทยพระสุริยะเป็นเทวดองค์สำคัญที่ปรากฏสัญลักษณ์อยู่ในตำราทางโหราศาสตร์ การนำเสนอเนื้อหาในลักษณะนี้ก็ปรากฏอยู่ในหนังสือเทวดานานในยุคต่อมา ทั้งงานเรื่อง “เทวกำเนิด” ของ **พระยาสุทธาภิรมย์ฯ (สรวง ศรีเพ็ญ)** หรือ “เทวโลก เทพนพเคราะห์-เทพเจ้าประจำวันและเทพเจ้าองค์สำคัญทั้งปวง” ของ **พลหลวง** โดยมักนำเสนอเนื้อหาเป็นบทความสั้น ๆ บทหนึ่งในหนังสือร่วมกับเรื่องราวของเทพเจ้าองค์อื่น ๆ อีกหลายองค์

ในปีพ.ศ. 2523 **ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์** อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้เขียนหนังสือเรื่อง “คนกับพระเจ้า” ขึ้นจากประสบการณ์ในอินเดียและหลักฐานทางประวัติศาสตร์โบราณคดี โดยผู้เขียนได้นำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับเทพเจ้าองค์ต่าง ๆ ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ทั้งในด้านขนบธรรมเนียม ประเพณี ศาสนา วรรณกรรม ประวัติศาสตร์ และหลักฐานทางโบราณคดีที่ปรากฏในอินเดีย ซึ่ง

หนึ่งในนั้น คือ พระสุริยะ ตั้งแต่ในยุคพระเวทว่า พระอาทิตย์เป็นต้นกำเนิดของการมีชีวิต แสงสว่าง ความอบอุ่น ทรงเป็นวิญญานสูงสุด และเป็นผู้สร้างจักรวาล โดยเชื่อว่าการบูชาพระอาทิตย์มีมา ตั้งแต่สมัยโบราณ เรื่อยมาจนถึงสมัยคุปตะและหลังคุปตะที่มีบทสดสรรเสริญเทพองค์นี้ โดยพบว่าคำว่า “สุริยะ” (Surya) ที่มีความหมายว่า ความสว่างนั้นมีรากศัพท์มาจาก คำกริยาว่า sur, suar และ svar ที่แปลว่า ส่องแสง โดยมีการแสดงออกทางศิลปกรรมที่สื่อถึงพระสุริยะในหลาย ลักษณะ อาทิ วงล้อ ดอกบัว เป็นต้น ก่อนที่จะมีการสร้างพระสุริยะในรูปของบุคคลในรูปลักษณะ ต่าง ๆ ที่สำคัญ คือ ลักษณะของการถือดอกบัวในระดับของพระอัสสา ทรงเสื่อในลักษณะของ เถาะ และทรงฉลองพระบาทบู๊ททรงสูง เป็นต้น⁴

ต่อมางานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับพระสุริยะนั้นได้ปรากฏในรายงานการศึกษาเฉพาะ บุคคลในระดับปริญญาตรีของนักศึกษาคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากรเรื่อง “คติความเชื่อ เรื่องพระสุริยะที่พบจากประติมากรรมที่เมืองโบราณศรีเทพ” ของ พิกุล สมัครไทย ที่มีการ นำเสนอประวัติความเป็นมาของพระสุริยะอย่างคร่าว ๆ เน้นหนักในลักษณะทางประติมานวิทยาของ พระสุริยะพบที่เมืองโบราณศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์เปรียบเทียบกับพระสุริยะองค์อื่น ๆ ที่พบใน ประเทศอินเดีย เพื่อแสดงให้เห็นว่าคติการนับถือพระสุริยะได้รับจากอิทธิพลอินเดียสมัยคุปตะ มากกว่าอิทธิพลเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร⁵ และในสารนิพนธ์ในระดับปริญญาตรีของนักศึกษา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร เรื่อง “เทพนพเคราะห์” ของ เอมอร เชาว์นัสวณ ได้ ทำการศึกษาพระสุริยะในฐานะของหนึ่งในเทพนพเคราะห์ ว่าเป็นเทพที่มีผู้นับถือมากในอินเดียแต่ พบในจำนวนไม่มากนักในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีลักษณะร่วมกันอย่างเห็นได้ชัดของ พระสุริยะในฐานะของเทพ 9 องค์ที่พบในประเทศไทยและเขมร ที่เรียกศิลปกรรมแบบนี้ว่า ศิลปะ อินเดีย-เขมร⁶

⁴พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์, คนกับพระเจ้า (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โคมทอง จำกัด, 2523), 37 – 45.

⁵พิกุล สมัครไทย, “คติความเชื่อเรื่องพระสุริยะที่พบจากประติมากรรมที่เมืองโบราณ ศรีเทพ” (รายงานการศึกษาเฉพาะบุคคลปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543), 49 – 51.

⁶เอมอร เชาว์นัสวณ, “เทพนพเคราะห์,” (สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530), 74 – 76.

วรลักษณ์ ผ่องสุขสวัสดิ์ ได้ทำการศึกษาเรื่อง “คติเรื่องพระสุริยเทพในงานศิลปกรรมที่พบในประเทศไทยช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19” นับเป็นงานวิจัยในระดับบัณฑิตศึกษาฉบับแรกและฉบับเดียวในปัจจุบันที่ทำการศึกษารื่องราวเกี่ยวกับพระสุริยะ โดยผู้วิจัยได้ใช้เกณฑ์การพิจารณาจากเงื่อนไขและความเกี่ยวเนื่องกับศาสนา แบ่งพระสุริยะในการศึกษาออกเป็น 2 กลุ่มคือ พระสุริยะเนื่องในศาสนาพราหมณ์และพระสุริยะเนื่องในพุทธศาสนา โดยเน้นการติดต่อสัมพันธ์กับศิลปะอินเดีย โดยได้เสนอว่าในส่วนของคติความเชื่อของพระสุริยะในศาสนาพราหมณ์ที่ค้นพบในเมืองโบราณศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ วัดศาลาลำดวน จังหวัดสุราษฎร์ธานี และเมืองโบราณยะรัง จังหวัดปัตตานี มีรูปแบบและประติมานวิทยาที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์กับศิลปะอินเดียภาคเหนือในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 12-14 ศิลปะอินเดียภาคตะวันออกเฉียงเหนือแบบปาละในราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 และศิลปะอินเดียภาคใต้สมัยราชวงศ์โจฬะตอนต้นในราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 ทั้งนี้ ยังได้เสนอว่า การนับถือพระสุริยะในฐานะเทพแห่งแสงอาทิตย์ในดินแดนประเทศไทยคงเป็นเพียงความนิยมเฉพาะกลุ่มที่น่าจะมีความสัมพันธ์กับชุมชนภายนอก ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ 16 พระสุริยะกลับได้รับการนับถือในฐานะเทพนพเคราะห์ โดยมีรูปแบบและแนวคิดเกี่ยวพันกับศิลปะเขมรสมัยเมืองพระนคร ดังปรากฏในหลักฐานสำคัญ เช่น แผ่นศิลาจำหลักเทพ 9 องค์ที่พบในศาสนสถานขอมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีความแตกต่างจากรูปแบบการนับถือในอินเดียที่บทบาทของพระสุริยะ ทั้ง 2 รูปแบบจะดำเนินไปควบคู่กัน ส่วนพระสุริยะเนื่องในพุทธศาสนา ในช่วงสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา นอกจากการแสดงออกในรูปของดวงอาทิตย์ในหลักฐานทางศิลปกรรมทางพุทธศาสนาหลายชิ้น เช่น ธรรมจักรศิลา พระพิมพ์ และภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติแล้ว ยังมีการถ่ายทอดผ่านรูปของพระสุริยะที่การถ่ายทอดสัญลักษณ์ทั้ง 2 ลักษณะที่ยังเป็นการแสดงนัยยะและขยายความทางพุทธศาสนา ที่น่าจะมีความเกี่ยวพันกับรูปแบบการนับถือศาสนา และความเชื่อพื้นเมืองของชนกลุ่มนี้ที่เป็นผลมาจากการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนภายนอก⁷

จากการทบทวนวรรณกรรมผ่านมาดังกล่าว จึงเกิดเป็นประเด็นที่น่าสนใจถึงคติความเชื่อการนับถือพระสุริยะในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 ถึงพัฒนาการของคติความเชื่อเกี่ยวกับพระสุริยเทพตั้งแต่ในสมัยก่อนพระเวทที่มีพัฒนาการเรื่อยมา

⁷วรลักษณ์ ผ่องสุขสวัสดิ์, “คติเรื่องพระสุริยเทพในงานศิลปกรรมที่พบในประเทศไทยช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 81 – 95.

จนถึงสมัยพระเวท หลังพระเวท มหาเทพ และยุคปุราณะว่าในแต่ละยุคของอินเดียบทบาทของพระสุริยะเป็นอย่างไร ตลอดจนถึงขอบเขตอิทธิพลในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งหมดว่าพระสุริยะที่เข้ามาในแต่ละภูมิภาคเข้ามาในบริบทของคติความเชื่อใด พระสุริยะเข้ามาในฐานะอะไรในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 เพื่อให้ทราบถึงอิทธิพลทางวัฒนธรรมแวดล้อมภายนอกที่มีต่อคติความเชื่อและรูปแบบต่าง ๆ ที่เปลี่ยนแปลงและคลี่คลายในแนวคิดและความเชื่อของทวารวดีที่เดิมเป็นช่องว่างทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่ขาดหายให้เพิ่มพูนสมบูรณ์ยิ่งขึ้นไป

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. ศึกษาคติความเชื่อ รูปแบบและลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะที่พบในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19
2. เปรียบเทียบคติความเชื่อ รูปแบบและลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะที่พบในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับพระสุริยะในศิลปะอินเดีย เพื่อศึกษาการส่งผ่านอิทธิพลของอารยธรรมอินเดียบกดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ระเบียบวิธีวิจัย

ในการดำเนินการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยวางแผนโครงการออกเป็น 2 ส่วนหลัก คือ การเก็บข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล ดังรายละเอียดต่อไปนี้

การเก็บข้อมูล (Data Collection) ประกอบด้วยการเก็บข้อมูลเอกสารและการเก็บข้อมูลภาคสนาม มีรายละเอียดดังนี้

การเก็บข้อมูลเอกสาร (Documentary Research) หมายถึง การรวบรวมเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับหัวข้องานวิจัย ทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ ที่เป็นหลักฐานชั้นต้นและหลักฐานชั้นรองที่เกี่ยวข้องและมีประโยชน์ต่อการวิจัย อาทิ หนังสือ บทความ วรรณกรรมทางศาสนา และรายงานการขุดค้น เป็นต้น ข้อมูลเอกสารเหล่านี้จะช่วยให้ผู้วิจัยกำหนดแนวทางการวิจัยได้ตรงกับความต้องการมากยิ่งขึ้น ซึ่งการเก็บข้อมูลเอกสารนี้ได้รวบรวมจากเอกสารในห้องสมุดต่าง ๆ ได้แก่

1. ห้องสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร
2. หอสมุดปรีดี พนมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
3. สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
4. หอสมุดแห่งชาติ
5. ห้องสมุดศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

6. หอสมุดศูนย์สันสกฤตศึกษา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

7. หอสมุดอาศรมวัฒนธรรม ไทย-ภารต

การเก็บข้อมูลภาคสนาม (Field Research) ผู้ทำการวิจัยได้จากการรวบรวมหลักฐานทางโบราณคดีด้วยการสำรวจและถ่ายภาพโบราณศิลปวัตถุที่ถูกเก็บรักษาและจัดแสดงอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกประเทศ อาทิ

ภายในประเทศ

1. พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร
2. พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม
3. พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พิมาย จังหวัดนครราชสีมา
4. พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ มหาวิทยาลัย จังหวัดนครราชสีมา
5. พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ปราจีนบุรี จังหวัดปราจีนบุรี
6. พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี
7. พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ถลาง จังหวัดภูเก็ต
8. อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

ภายนอกประเทศ

1. ประเทศอินเดีย

- 1.1 พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ (National Museum) เมืองนิวเดลี รัฐहरยาणा
- 1.2 พิพิธภัณฑ์โบราณคดีป้อมปุระณะ (Archaeological Museum Purana Qila)

เมืองนิวเดลี รัฐहरยาणा

- 1.3 พิพิธภัณฑ์มถุรา (Mathura Museum) เมืองมถุรา รัฐउत्तरप्रदेश
- 1.4 พิพิธภัณฑ์อินเดีย (Indian Museum) เมืองกัลกัตตา รัฐเบงกอลตะวันตก
- 1.5 พิพิธภัณฑ์แห่งรัฐโอริสสา (Orissa State Museum) เมืองภูปเนศวร รัฐโอริสสา
- 1.6 เทวาลัยพระสุริยะที่โกณาร์ก (Konārka) เมืองปูรี รัฐโอริสสา
- 1.7 เทวสถานวิตาล (Vital Deul) เมืองภูปเนศวร รัฐโอริสสา
- 1.8 กลุ่มถ้ำขัณทคีรีและอุทัยคีรี เมืองภูปเนศวร รัฐโอริสสา
- 1.9 พุทธคยา เมืองคยา รัฐพิหาร
- 1.10 มัสยิดกุวัตุล อิสลาม (Quwwatul-Islam-Musjid) กลุ่มโบราณสถานกุตุบ

มินาร์ (Qutb Minar) เมืองนิวเดลี รัฐहरยาणा

ตลอดจนเทวสถานขนาดเล็กแห่งอื่น ๆ ในเมืองภูปเนศวร รัฐโอริสสา

2. ประเทศสหราชอาณาจักร

2.1 พิพิธภัณฑ์พระนางเจ้าวิกตอเรียและเจ้าชายอัลเบิร์ต (Victoria & Albert Museum) กรุงลอนดอน

2.2 พิพิธภัณฑ์บริติชมิวเซียม (British Museum) กรุงลอนดอน

การวิเคราะห์ข้อมูล

ใช้วิธีการวิจัยในเชิงพรรณนา (Description Research) กล่าวถึงประวัติความเป็นมา และคติความเชื่อของพระสุริยะ ด้วยการศึกษาเอกสารประเภทวรรณกรรมทางศาสนาเป็นข้อมูลพื้นฐานทางคติความเชื่อเกี่ยวกับพระสุริยะ เพื่อนำมาใช้ในการวิเคราะห์ (Analytical Research) ด้วยการตรวจพิสูจน์ กำหนดเอกลักษณ์ อธิบายรูปร่างลักษณะทางศิลปกรรมของพระสุริยะที่พบในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 โดยการใช้วิวัฒนาการทางศิลปะและการนำไปเปรียบเทียบกับรูปแบบใกล้เคียงที่มีอายุร่วมกัน ตลอดจนการนำหลักการทางประติมานวิทยา มาจัดกลุ่มให้เกิดความเข้าใจในการแสดงออกแห่งศิลปกรรมทางศาสนา

ขอบเขตการวิจัย

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นงานวิจัยที่ทำขึ้นเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของสำเร็จการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ในแง่ของกรอบหัวข้อวิจัยที่เลือกศึกษาในเรื่อง “การนับถือพระสุริยะในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19” จากหลักฐานเอกสารและหลักฐานโบราณคดี ในลักษณะที่เปรียบเทียบกับพระสุริยะที่พบในประเทศอินเดียและนานาประเทศในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยทำการศึกษาเฉพาะประติมากรรมของพระสุริยะในลักษณะทางประติมานวิทยาในรูปบุคคล ส่วนพระสุริยะที่ปรากฏในรูปสัญลักษณ์ต่าง ๆ นั้นมิได้ทำการศึกษาวิจัยแต่อย่างใด

อักษรย่อและสัญลักษณ์ที่ใช้ในวิทยานิพนธ์

ในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยใช้คัมภีร์ทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ประกอบการศึกษาค้นคว้าหลายฉบับ เพื่อความสะดวกในการอ้างอิง จึงได้กำหนดอักษรย่อของคัมภีร์เหล่านั้นดังต่อไปนี้

ฤค.	คัมภีร์ฤคเวท
ยชุร.	คัมภีร์ยชุรเวท
อถ.	คัมภีร์อถรรพเวท
ศต.พ.	คัมภีร์ศตปถพราหมณะ
อต.พ.	คัมภีร์ไอตเรยพราหมณะ

ปญ.พ.	คัมภีร์ปัญจวงศ์พราหมณะ
ศข.พ.	คัมภีร์ศางขายนพราหมณะ
พฤ.อุ.	คัมภีร์พฤทธาณยกอุปัชฌ์
มก.	คัมภีร์มหาภารตะ
กร.ป.	คัมภีร์กฤมปุราณะ
คร.ป.	คัมภีร์ครุฑปุราณะ
ปท.ป.	คัมภีร์ปัทมปุราณะ
พร.ป.	คัมภีร์พรหมปุราณะ
ภค.ป.	คัมภีร์ภาคตปุราณะ
มส.ป.	คัมภีร์มัตสยปุราณะ
ลง.ป.	คัมภีร์ลิงคปุราณะ
วษ.ป.	คัมภีร์วิษณุปุราณะ
สก.ป.	คัมภีร์สกันทปุราณะ
สพ.ป.	คัมภีร์สามพปุราณะ
อค.ป.	คัมภีร์อัคนีปุราณะ
พฤ.	คัมภีร์พฤตสังหิตา

การใช้สัญลักษณ์

- 1. คัมภีร์ฤคเวทและยชุรเวท** ใช้ระบบมณฑลละ สุกตะ มंत्रะ เช่น ฤค.3.9.9 หมายถึง คัมภีร์ฤคเวท มณฑลละที่ 3 สุกตะที่ 9 มंत्रะที่ 9
- 2. คัมภีร์อาถรรพเวท** ใช้ระบบกานท์ สุกตะ บท เช่น อถ. 5.24.9 หมายถึง คัมภีร์อาถรรพเวท กานท์ที่ 5 สุกตะที่ 24 บทที่ 9 หรืออาจใช้ระบบกานท์ และสุกตะเท่านั้น เช่น อถ. 7.107 หมายถึง คัมภีร์อาถรรพเวท กานท์ที่ 7 สุกตะที่ 107
- 3. คัมภีร์พราหมณะ** ใช้ระบบกานท์ อัธยายะ พราหมณะ บท เช่น ศต.พ. 4.5.7.2 หมายถึง คัมภีร์ศตปถพราหมณะ กานท์ที่ 4 อัธยายะที่ 5 พราหมณะที่ 7 บทที่ 2 หรือคัมภีร์พราหมณะบางเล่มอาจใช้ระบบกานท์ อัธยายะ พราหมณะ เท่านั้น เช่น ไอตเรยพราหมณะ 2.18.8 หมายถึง คัมภีร์ไอตเรยพราหมณะ กานท์ที่ 2 อัธยายะที่ 18 พราหมณะที่ 8
- 4. คัมภีร์มหาภารตะ** ใช้ระบบบรรพ บท และโคลก เช่น มก. 13.85.23 หมายถึง คัมภีร์มหาภารตะ บรรพที่ 13 (อนุศาสนบรรพ) บทที่ 85 โคลกที่ 23

5. **คัมภีร์ปุราณะ** ใช้ระบบสัณระ อธิบายะ โศลก เช่น ปัทมปุราณะ 5. 8. 65 หมายถึง คัมภีร์ปัทมปุราณะ สัณระที่ 5 อธิบายะที่ 8 โศลกที่ 65 หรือใช้ระบบสัณระ อธิบายะ เช่น พร.ป. 32.106 หมายถึง คัมภีร์พรหมปุราณะ สัณระที่ 32 อธิบายะที่ 106

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เพื่อให้ทราบถึงความเปลี่ยนแปลงไปและการคลี่คลายของคติความเชื่อ รูปแบบ และลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะที่พบในประเทศไทยในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19
2. จัดระเบียบความรู้ที่เกี่ยวข้องกับพระสุริยะให้เป็นระบบ เพื่อให้ง่ายและสะดวกต่อการศึกษาเรื่องราวของพระสุริยเทพ
3. เป็นงานวิจัยนำร่องเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาทางเทววิทยาและประติมานวิทยาของพระสุริยะและเทวองค์อื่น ๆ อีกต่อไปในอนาคต

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บทที่ 2

คติความเชื่อการนับถือบูชาพระสุริยะในอินเดีย

พัฒนาการการนับถือบูชาเทพพระอาทิตย์หรือพระสุริยะที่พบในประเทศอินเดียนั้น มีที่มาจากลัทธิการบูชาไฟของชาวอารยัน ที่อพยพเข้ามาจากแถบทะเลสาบแคสเปียนทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดียในปัจจุบัน ชนบางส่วนได้อพยพไปอยู่ในอิหร่าน และอีกส่วนหนึ่งได้อพยพมาอยู่ในอินเดีย ชาวอินเดียจึงมีความผูกพันกับไฟมาก่อนแล้วตั้งแต่ในสมัยโบราณ ดังนั้นเพื่อความเข้าใจถึงรากฐานของลัทธิความเชื่อที่เกิดขึ้น เนื้อหาในบทนี้จึงเป็นการศึกษาคติความเชื่อเกี่ยวกับการบูชาไฟและเทพองค์สำคัญ ๆ ที่มีบทบาทและความสัมพันธ์กับพระอาทิตย์ที่ปรากฏในคัมภีร์อเวสตะของชาวอิหร่าน ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบคติความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ตั้งแต่ในยุคพระเวท เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

คติความเชื่อเกี่ยวกับเทพพระอาทิตย์ในคัมภีร์อเวสตะ

คัมภีร์อเวสตะ (Avesta) มีพัฒนาการมาจากศาสนาโบราณของชาวอิหร่านหรือชาวเปอร์เซียมาตั้งแต่ในสมัยที่ยังเป็นชนเผ่าเร่ร่อนที่อาศัยอยู่ตามกระท่อมผ้าหรือหนังสัตว์ โดยชาวเปอร์เซียในยุคแรกมีความเชื่อในธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ลม และไฟ¹ ความเชื่อนี้ถูกพัฒนามาเป็นเทพเจ้าที่มีที่มาจากปรากฏการณ์ธรรมชาติ โดยให้ความเคารพนับถือเทพเจ้า 2 องค์สำคัญ คือ พระอินทร์ และพระวรุณ ในฐานะของเทพเจ้าแห่งน้ำและเทพเจ้าแห่งฝน ต่อมาเมื่อศาสนาโซโรอัสเตอร์ (Zoroastrianism) เจริญรุ่งเรืองขึ้น จึงเกิดมีคัมภีร์อเวสตะหรือเซนต์อเวสตะ ที่รวบรวมคำสอนของศาสนาโซโรอัสเตอร์ หรือศาสนาปาร์ซี (Parsi) และจัดหมวดเทพเจ้าที่ปรากฏอยู่แล้วในความเชื่อพื้นเมืองเดิมให้เป็นระบบ² ทั้งสิ้น 33 พระองค์³ ซึ่งในคัมภีร์ฉบับนี้ได้ลดฐานะของพระอินทร์ จาก

¹Clement Hurat, "The Mythology of Persia," in Asiatic Mythology (London: George G. Harrap & Co. Ltd, 1963), 38.

²หลวงวิจิตรวาทการ, ศาสนาสากล เปรียบเทียบศาสนา ลัทธิ และปรัชญาต่าง ๆ ทั่วโลก [เล่มที่ 1 ว่าด้วยยุคดึกดำบรรพ์] (พระนคร: ส.ธรรมภักดี, 2498), 352.

³James R. Russell, "The Sun in Zoroastrian Culture," in The Sun Symbol of Power and Life and Mythology (New York: Harry N. Abams, Inc, 1993), 240.

เทพเจ้าแห่งน้ำลงกลายเป็นอสูรในนามของ อหริมัน (Ahriman) เจ้าแห่งความมืด ส่วนพระวรุณ ได้รับการยกย่องให้กลายเป็นเทพชั้นสูงที่ทรงพระนามว่า อหุระ มาสตะ (Ahura Mazda)⁴ หรือมาสตะ อหุระ (Mazdah Ahura)⁵ ให้มีฐานะเป็นเทพเจ้าแห่งแสงสว่าง

เทพอหุระ มาสตะนี้อยู่ในรูปของแสงสว่าง มีพระอาทิตย์และพระจันทร์เป็นดวงพระเนตร พระองค์เป็นผู้กำหนดการโคจรของดวงอาทิตย์และดวงดาวทั้งหลายด้วย เป็นผู้ประทานแสงสว่าง และความอบอุ่นให้แก่โลก เป็นผู้สร้างสรรพมนุษย์ สัตว์ และพืชพันธุ์ธัญญาหารให้เจริญเติบโต⁶ ทั้งยังเป็นผู้สร้างไฟทั้งที่มองเห็นได้และมองเห็นไม่ได้⁷ ชาวเปอร์เซียจึงมีความเชื่อในการบูชาพระอาทิตย์มาตั้งแต่เดิม โดยถือว่าไฟเป็นเสมือนตัวแทนของพระอาทิตย์และเป็นสมบัติที่พระเจ้าประทานมาจากสวรรค์ ผู้นับถือพระองค์จะใช้แสงประทีปเป็นเครื่องหมายแห่งการบูชา จึงมักเรียก ศาสนานี้ว่า ศาสนาบูชาไฟ (Religion of Fire Worshipper)⁸ เพราะไฟเป็นสัญลักษณ์ของความสะอาดบริสุทธิ์⁹ แสงของไฟสามารถทำให้มองเห็นทุก ๆ สิ่งเป็นเหตุให้เชื่อมโยงไปถึงความเป็นจริง และทุกชีวิตล้วนเคลื่อนไหวได้ด้วยพลังของไฟ¹⁰ ไฟจึงเป็นเครื่องหมายแห่งพลัง ความดีและแสงสว่างของชาติอารยัน¹¹ ชาวเปอร์เซียจึงให้ความสำคัญกับไฟอยู่เสมอ เช่น การจุดประทีปไว้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

⁴หลวงวิจิตรวาทการ, ศาสนาสากล เปรียบเทียบศาสนา ลัทธิ และปรัชญาต่าง ๆ ทั่วโลก [เล่มที่ 1 ว่าด้วยยุคดึกดำบรรพ์], 352.

⁵Sven S. Hartman, Parsism the Religion of Zoroaster (Netherland: Institute of Religious Iconography State University Groningen, 1980), 4.

⁶หลวงวิจิตรวาทการ, ศาสนาสากล เปรียบเทียบศาสนา ลัทธิ และปรัชญาต่าง ๆ ทั่วโลก [เล่มที่ 1 ว่าด้วยยุคดึกดำบรรพ์], 366.

⁷James R. Russell, "The Sun in Zoroastrian Culture," in The Sun Symbol of Power and Life and Mythology, 240.

⁸เสฐียร พันธงชัย, ศาสนาเปรียบเทียบ (กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา, 2516), 200.

⁹เสฐียรโกเศศ นาคะประทีป, ลัทธิของเพื่อน (พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2512), 47.

¹⁰James R. Russell, "The Sun in Zoroastrian Culture," in The Sun Symbol of Power and Life and Mythology, 240.

¹¹เสฐียรโกเศศ นาคะประทีป, ลัทธิของเพื่อน, 47.

ตามศาสนสถาน กองทหาร และบ้านเรือนของประชาชนตลอดทั้งวันทั้งคืนมิให้ดับ¹² และมักสร้างรูปสลักของอหุระ มัสตตะเหนือแท่นบูชาไฟ¹³ โดยการมีพัฒนาลักษณะทางประติมานวิทยาจากเดิมที่ใช้เป็นสัญลักษณ์รูปจานมีปีกลอยอยู่เหนือเศียรของกษัตริย์ เช่น ในสมัยของพระเจ้าดาริอุส (Darius) แห่งราชวงศ์อาคีเมนิด (Achaemenia) ที่กำหนดอายุได้ในราวพ.ศ. 22 – 24¹⁴ มาเป็นเทพเจ้าที่มีรูปลักษณะเป็นมนุษย์โดยที่พระองค์จะทรงเทพัสตราภรณ์ในลักษณะกษัตริย์ อันได้แก่ พระมาลา เกรยาว ฉลองพระองค์ยาวถึงพระบาทประทับยืนอยู่บนปีกขนาดใหญ่ในรัศมีวงกลมที่แสดงถึงแสงแห่งดวงอาทิตย์¹⁵

นอกจากชาวเปอร์เซียจะมีความเชื่อศรัทธาเทพอหุระ มัสตตะ ในฐานะเทพเจ้าแห่งแสงสว่างแล้ว ในคัมภีร์อเวสตะยังกล่าวถึงเทพอีกองค์หนึ่งคู่กันไปเสมอในฐานะเทพแห่งพระอาทิตย์ คือ เทพมิถรา (Mithra) โดยกล่าวพระนามเทพ 2 องค์นี้คู่กันมาตั้งแต่ในสมัยที่ชาวเปอร์เซียยังเป็นชนเผ่าเร่ร่อนที่ยังเอ่ยนาม เทพอหุระ มัสตตะ ว่า “อหุระ” (Ahura) เพียงคำเดียว ดังปรากฏอยู่ในบทสวด หรือยัสต์ (Yast) ที่ 10, 113 และ 145 ที่เรียกเทพ 2 องค์นี้ควบคู่กันว่า มิถรา-อหุระ (Mithra-Ahura) หรือในบทสวดที่ 1, 2 และ 3 เรียกเทพทั้ง 2 นี้ว่า อหุระ-มิถรา (Ahura-Mithra) ซึ่งสอดคล้องกับในคัมภีร์พระเวทที่ปรากฏมีการเรียกเทพ 2 องค์ควบคู่กัน เช่น มิตร-วรุณ (Mitra-Varuna)¹⁶

นอกจากเทพอหุระ มัสตตะแล้ว ราชวงศ์อาคีเมนิดยังนับถือเทพมิถราควบคู่กับเทพองค์อื่น ๆ ดังปรากฏหลักฐานประเภทจารึกในสมัยพระเจ้าอาร์ตเซอร์เซสที่ 2 (Artaxerxes II) (พ.ศ. 139-184) กล่าวถึงเทพมิถราควบคู่กับเทพอนาหิตา (Anahita)¹⁷

ในคัมภีร์อเวสตะส่วนใหญ่มักกล่าวถึงเทพมิถรา (เทพพระอาทิตย์ของชาวเปอร์เซีย) ในฐานะของหนึ่งในเทพะชั้นรอง แต่ในมิหิรยัสต์ (Mihir Yast) ของคัมภีร์อเวสตะก็กล่าวถึงการบูชา

¹² หลวงวิจิตรวาทการ, ศาสนาสากล เปรียบเทียบศาสนา ลัทธิ และปรัชญาต่าง ๆ ทั่วโลก [เล่มที่ 1 ว่าด้วยยุคดึกดำบรรพ์], 348.

¹³ Clement Hurat, “The Mythology of Persia,” Asiatic Mythology, 37.

¹⁴ กิติมา อมรทัต, ศิลปะเปอร์เซีย (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์วัฒนธรรม สถานเอกอัครราชทูตสาธารณรัฐอิสลามแห่งอิหร่าน, 2547), 22.

¹⁵ Clement Hurat, “The Mythology of Persia,” Asiatic Mythology, 37.

¹⁶ Sven S. Hartman, Parsism the Religion of Zoroaster, 2.

¹⁷ Ibid., 6.

เทพมิตระในฐานะเทพชั้นสูงด้วยเช่นเดียวกัน¹⁸ โดยพระองค์ถือกำเนิดมาจากไข่แห่งจักรวาล (Cosmic Egg) และมีลักษณะทางประติมานวิทยาที่สำคัญ คือ พระองค์จะทรงประทับอยู่เหนือราชรถสี่ทองที่เทียมด้วยม้าสีขาว 4 ตัว¹⁹

บทบาทหน้าที่สำคัญของเทพมิตระ มักได้รับการเคารพนับถือกันในฐานะเทพพระอาทิตย์ เทพผู้พิทักษ์ เทพแห่งความจงรักภักดี²⁰ เทพผู้รักษาความจริง เทพแห่งพันธสัญญา เทพผู้รักษาเหล่านักรบ²¹ และพระองค์ทรงได้รับการขนานนามว่าเป็นดวงพระเนตรของเทพอุหะ มัสตะ²² จากความสำคัญดังกล่าว ทำให้ชาวเปอร์เซียโบราณก่อนที่จะทำศึกสงครามมักมีการบูชาเทพมิตระ และบูชาไฟเพื่อชัยชนะเสมอ²³

เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 4 ในสมัยราชวงศ์อัสซาด (Arsacids) อิทธิพลของกรีกโรมันได้ผสมผสานเข้ากับความเชื่อพื้นเมืองเดิมของชาวโรมัน ทำให้ลัทธิบูชาพระมิตระของเปอร์เซียเกิดการเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะในรัชสมัยของพระเจ้าอาร์ตเซอรัสที่ 2 ที่มีการพบภาพสลักนูนต่ำรูปของเทพมิตระสัมผัสพระหัตถ์กับกษัตริย์เปอร์เซียที่นิมรุตดัก (Nimrud Dag) (ภาพที่ 1) ภาพสลักนี้นอกจากจะสะท้อนภาพความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันกษัตริย์ที่มีต่อเทพมิตระแล้วยังแสดงให้เห็นพิธีกรรมของเปอร์เซียที่การสัมผัสมือเป็นส่วนหนึ่งในพิธีกรรมที่สำคัญของเปอร์เซีย²⁴ หรือรูปลักษณะทางประติมานวิทยาของเทพมิตระตามความเชื่อถือของชาวเปอร์เซีย

¹⁸Sheo Bahadur Singh, Brahmannical Icons in Northern India [A Study of Images of Five Principal Deities from Earliest Times to Circa 1200 A.D.] (New Delhi: Sagar Publications, 1977), 116.

¹⁹John R. Hinnells, "The Mythology of Mithraism," in Persian Mythology (London : The Hamlyn Publishing Group Limited, 1973), 76-77.

²⁰S. R. Goyal, A Religious History of Ancient India (Upto C. 1200 A.D.) Volume One : Pre-Vedic, Vedic, Jaina and Buddhist Religions (Meerut : Kusumanjali Prakashan, 1984), 59.

²¹Clement Hurat, "The Mythology of Persia," Asiatic Mythology, 42.

²²A. A. Macdonell, The Vedic Mythology (New Delhi : Gayatri Offcet Press, 1971), 32.

²³John R. Hinnells, "The Mythology of Mithraism," in Persian Mythology, 78.

²⁴Ibid., 83.

โบราณ ที่ทรงมีพระรัศมีออกมาจากหลังพระมาลาแบบฟิรเจียน (Phrygian) ที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะสำคัญของเทพพระอาทิตย์ ฉลองพระองค์คลุมยาวแบบอิหร่าน และฉลองพระบาทบูท²⁵

ภาพที่ 1 ภาพปูนต้ำของพระเจ้าอันติโอซุส (Antiochus) สัมผัสพระหัตถ์กับพระมิถระ ค้นพบที่นิมรุตต์ (Nimrud Dag)

ที่มา: John R. Hinnells, Persian Mythology (London: The Hamlyn Publishing Group Limited, 1973), 34.

แต่การสร้างรูปของเทพมิถระในยุคนี้กลับไปพบมากในแถบบาบิโลเนีย เอเชียกลาง และยุโรป ที่นิยมแสดงรูปเทพมิถระในท่าสังหารโค ด้วยการใส่พระหัตถ์ขวาจับดาบแทงเข้าที่ลำตัวของโค พระหัตถ์ซ้ายตึงจุมุก และพระขานซ้ายวางอยู่บนหลังโค (ภาพที่ 2) ลักษณะทางประติมานวิทยา

²⁵Clement Hurat, "The Mythology of Persia," in Asiatic Mythology, 40.

ดังกล่าว จึงไม่ใช่รูปแบบศิลปะเปอร์เซีย²⁶ แต่เป็นรูปแบบที่พัฒนาขึ้นจากการผสมผสาน เพราะเปอร์เซียในช่วงนั้นยังไม่มีการสร้างเทพมิดระในลักษณะของรูปเคารพแต่อย่างใด

ภาพที่ 2 เทพมิดระสังหารโค ศิลปะโรมัน กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 7 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่บริติชมิวเซียม (British Museum) กรุงลอนดอน ประเทศสหราชอาณาจักร (หมายเลขทะเบียน GR 1825.6-13-1)

นอกจากนี้ ยังมีการพบซากเทวสถานที่สร้างถวายแด่เทพมิดระ ได้แก่ เทวสถานชะมัซ (Temple of Shamash) ซึ่งเป็นเทวสถานที่สร้างขึ้นในสมัยที่ชาวปาร์เธียน (Parthian) มีอิทธิพลเหนือดินแดนเปอร์เซียเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 8²⁷ อีกทั้งพระนามของเทพมิดระ ยังส่งอิทธิพลต่อพระนามของกษัตริย์ของชาวปาร์เธียน ได้แก่ พระเจ้ามิดราดาเตสที่ 2 (Mithradates II) ที่ครองราชย์ในปี พ.ศ.420 – 456 ด้วย

²⁶ Ibid.

²⁷ กิติมา อมรทัต, ศิลปะเปอร์เซีย, 31.

การเข้ามาของอิทธิพลอิหร่านในอินเดีย

ระยะแรก การเข้ามาของอิทธิพลอิหร่านตรงกับสมัยราชวงศ์อาคีเมนิด ส่งผลให้อิทธิพลของชาวเปอร์เซียเข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมพื้นเมือง

การเข้ามาในระยะนี้ ทำให้มีความคล้ายคลึงกันในรูปแบบของภาษาเวสตันกับภาษาที่ใช้ในคัมภีร์พระเวท ทั้งในส่วนของคำศัพท์ วากยสัมพันธ์ วิธีเขียน จังหวะและรูปแบบการประพันธ์²⁸ ตลอดจนมีการผสมผสานทางด้านคติความเชื่อของชาวอารยันกับชนพื้นเมืองเดิม (ดราวิเดียน) ของอินเดีย เกิดเป็นคัมภีร์พระเวท ที่มีลักษณะของเนื้อหาใกล้เคียงกับคัมภีร์อเวสตะของชาวอารยัน เช่น รายพระนามของเทพในทั้ง 2 คัมภีร์ก็มีลักษณะใกล้เคียงกันทั้งในด้านของภาษา วัฒนธรรม และความคิดทางศาสนา²⁹

ตารางที่ 1 แสดงการเปรียบเทียบพระนามของเทพในคัมภีร์อเวสตะและคัมภีร์พระเวท

พระนามของเทพในคัมภีร์อเวสตะ	พระนามของเทพในคัมภีร์พระเวท
มิถรา (Mithra)	มิตรา (Mitra)
อินทร์ (Indra)	อินทร์ (Indra)
นังไฮตยะ (Nanghaithya)	นาสตยะหรืออัศวิน (Nasātyas)
วายู (Vayu)	วายู (Vāyu)
โหมะ (Haoma)	โสมะ (Soma)
ยิมะ (Yima)	ยม (Yama)

ที่มา : Sven S. Hartman, Parsism the Religion of Zoroaster (Netherland : Institute of Religious Iconography State University Groningen, 1980), 2.

คำศัพท์ทางศาสนาอื่น ๆ เช่น คำว่า พิธีกรรม ภาษาเวสตัน เรียกว่า ยัสนะ (Yasna) ส่วนภาษาที่ใช้ในพระเวทเรียกว่า ยัชญะ (Yajña) ฯลฯ ด้วยความคล้ายคลึงของคัมภีร์อเวสตะและ

²⁸ A. A. Macdonell, The Vedic Mythology, 7.

²⁹ อุดม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพระเวท (เทพเจ้าในคัมภีร์พระเวทแห่งชาวอารยัน) (เชียงใหม่: ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2523), 5 – 7.

คัมภีร์พระเวทนี้อาจกล่าวได้ว่าคัมภีร์ทั้ง 2 เป็นตัวแทนที่แสดงถึงความรู้จากอดีตอันรวมตัวขึ้นจากส่วนประกอบเดียวกัน³⁰

ระยะที่ 2 การเข้ามาในยุคหลังพระเวท หนึ่งทศวรรษหลังจากที่ชาวเปอร์เซียตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของราชวงศ์ซัสซานีเยส (Sassanids) กษัตริย์ราชวงศ์ซัสซานีเยสได้เข้าควบคุมเส้นทางสายไหมจากจีนไปยังอาณาจักรไบเซนไทน์ (โรมัน) ทำให้อิทธิพลทางศาสนาและวัฒนธรรมเปอร์เซียเข้าไปมีอิทธิพลต่ออารยธรรมอินเดีย³¹ ตลอดจนเมื่อวัฒนธรรมอิสลามเข้าไปครอบงำในประเทศอิหร่าน ทำให้ชาวเปอร์เซียจำนวนมากอพยพลี้ภัยเข้ามาอยู่อาศัยในอินเดีย³² เนื่องจากภาวะสงครามและความขัดแย้งทางศาสนา ส่งผลให้ชาวปาร์ซีได้นำเอาความเชื่อศาสนา และวัฒนธรรมของตนเข้ามาในอินเดียด้วย บางทีกลุ่มนักบวชมัค (Maga) ของศาสนาโซโรอัสเตอร์อาจเข้ามาพร้อมกับเหล่านักปกครองชาวซีเทียนในแถบเอเชียกลาง และกลุ่มนักบวชมัคนี้จึงได้ถูกเชิญไปเป็นนักบวชที่บูชาเทพพระอาทิตย์และยกฐานะขึ้นเป็นพราหมณ์ในเวลาต่อมา³³

พระสุริยะในยุคพระเวท

ชาวอารยันที่เข้ามาในอินเดียเป็นชนชาติที่มีขนบธรรมเนียมประเพณีอยู่แล้วแต่เดิม มีความเชื่อและนับถือเทพเจ้าหลายองค์ เทพแต่ละองค์มีบทบาทหน้าที่ดูแลความเป็นไปของธรรมชาติ และมีลักษณะเป็นสภาวะธรรมชาติต่าง ๆ เช่น ลม ไฟ อากาศ และดวงตะวัน โดยมีการเรียกชื่อเทพเหล่านั้นตามธรรมชาติ³⁴ อันแสดงให้เห็นถึงความเป็นอยู่ของชาวอารยันที่มีความใกล้ชิดกับธรรมชาติเป็นอย่างมาก ทำให้เทพเหล่านั้นยังคงแสดงภาวะการณ์เหล่านั้นอยู่เสมอ

โดยในสมัยพระเวทหรือไตรเพทนี้ยังคงมีการนับถือเทพเจ้า ด้วยการผสมผสานเทพเจ้าของชาวอารยันกับเทพเจ้าท้องถิ่น (ชาวดราวิเดียน) ไว้ทั้งสิ้น 3,339 องค์ (ฤค. 3.9.9; 10.52.6)

³⁰ เรื่องเดียวกัน, 8.

³¹ กิติมา อมรทัต, ศิลปะเปอร์เซีย, 32.

³² Sven S. Hartman, Parsism the Religion of Zoroaster, 1.

³³ Madanjeet Singh, "Solar Universality of South Asian Cultures," The Sun Symbol of Power and Life and Mythology (New York : Harry N. Abams, Inc, 1993), 183.

³⁴ เสฐียรโกเศศ นาคะประทีป, ลัทธิของเพื่อน, 68-69.

แต่จำนวนเทพเจ้าที่มักมีการกล่าวถึงเสมอในคัมภีร์ฤคเวท คือ จำนวน 33 องค์ (ฤค. 1.45.2)³⁵ โดยแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม กลุ่มละ 11 องค์เท่า ๆ กันตามสถานที่ประทับของเทพแต่ละองค์ ได้แก่ กลุ่มเทพที่อาศัยอยู่บนโลก เรียกว่า ปฤถวีสถานเทวตา (Prithvīsthānadevatā) กลุ่มเทพที่อาศัยอยู่ในบรรยากาศ เรียกว่า อันตริกษสถานเทวตา (Antarikṣasthānadevatā) และกลุ่มเทพที่อยู่บนสวรรค์ เรียกว่า หยุสถานเทวตา (Dyusthānadevatā)

ส่วนคัมภีร์สันสกฤตในยุคต่อมา ได้แก่ คัมภีร์ศตปถพราหมณะ (คัมภีร์ใช้ประกอบพิธีกรรมของยชุรเวทชาว) และคัมภีร์โอตเรยพราหมณะ ได้แบ่งเทพออกเป็น 3 กลุ่มเช่นเดียวกัน แต่เรียกชื่อกลุ่มของเทพเจ้าต่างกันออกไป เช่น กลุ่มเทพที่อาศัยอยู่บนโลก เรียกว่า วสุเทพ มี 8 องค์ กลุ่มเทพที่อาศัยอยู่ในบรรยากาศ เรียกว่า เทพฤทธิ์ มี 11 องค์ และกลุ่มเทพที่อยู่บนสวรรค์ เรียกว่า เทพอาทิตย์ มี 12 องค์ รวมเรียกว่า “ตรีโลก”³⁶ มีทั้งสิ้น 31 องค์ ส่วนจำนวนเทพที่ขาดไปอีก 2 องค์ในคัมภีร์ศตปถพราหมณะได้จัดสรรให้พระอัศวินทั้ง 2 องค์³⁷ เป็นเทพในกลุ่มพระอาทิตย์ หรือจัดให้พระทโยสถอยู่ในกลุ่มพระอาทิตย์และพระปฤถวีอยู่ในกลุ่มวสุเทพ (ศต.พ. 4.5.7.2)³⁸ ส่วนคัมภีร์โอตเรยพราหมณะ ได้เพิ่มวษฏการะ (วศัลการ) และพระประชาบดี (อต.พ. 2.18.8) จึงทำให้คัมภีร์พราหมณะมีจำนวน 33 องค์ เท่ากันกับในคัมภีร์พระเวทและอถรรพเวท³⁹

อย่างไรก็ดี เทพเจ้าจะมีมากหรือน้อยเท่าไรก็ตาม ในจำนวนเหล่านี้ นักวิชาการศาสนาสมัยใหม่ได้จัดแบ่งหมวดหมู่เหล่าเทพผู้ดูแลจักรวาลออกเป็น 3 กลุ่มบนพื้นฐานของการศึกษาเปรียบเทียบกับศาสนาอื่น ๆ ในโลก⁴⁰ ดังนี้

1. กลุ่มเทวะผู้ควบคุมดูแลสรวงสวรรค์ กลุ่มเทพในสรวงสวรรค์ (The Celestial Deities) หรือที่เรียกว่า กลุ่มหยูลอก (Dyuloka) หรือหยุสถานเทวตา ประกอบด้วย เทพพระอาทิตย์

³⁵ จาลอง สารพัดนึก, ประวัติวรรณคดีสันสกฤต 1 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2546), 13.

³⁶ อุดม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพระเวท (เทพเจ้าในคัมภีร์พระเวทแห่งชาวอารยัน), 24.

³⁷ วรลักษณ์ พับบรจ, คัมภีร์กำเนิดจักรวาล ศาสตร์แห่งชีวิต (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2545), 14.

³⁸ อุดม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพระเวท (เทพเจ้าในคัมภีร์พระเวทแห่งชาวอารยัน), 24.

³⁹ A. A. Macdonell, The Vedic Mythology, 19.

⁴⁰ Ayodhya Chandra Dass, Sun Worship in Indo-Aryan Religion and Mythology (Delhi: Indian Book Gallery, 1984), 8.

12 องค์กับพระอัศวิน 2 องค์⁴¹ ได้แก่ พระวรุณ พระสุริยะ พระสวิตฤ พระวิษณุ พระอุษา พระอหิติ พระมิตระ พระอรรยมัน พระปุษณ์ พระวิวิสวัต (วิวิสวาน) และพระอัศวิน

2. กลุ่มเทพเจ้าผู้ดูแลท้องฟ้า (อากาศ) กลุ่มเทพเจ้าในอากาศ (The Atmospheric Deities) หรือที่เรียกว่า กลุ่มอंतरिक्षโลก (Antarikṣaloka) อंतरिक्षสถานเทวดา หรือมัธยสถานเทวดา (Madhyamasthānadevatā) คือ เหล่าคณะเทพพระ 11 องค์ ได้แก่ พระอินทร์ พระตรีตอัปตยะ (Trita Āptya) พระอปามนปาต (Apām napāt) พระมาตริศวัน (Matarisvan) พระอหิพุณณะ (Ahi budhanya) พระอชาเอกบาท (Aja Ekapat) พระรุทระ พระมารุต พระวาตะ (พระวายุ) พระปรรชันยะ และพระอาปหะ (Āpah)⁴²

3. กลุ่มเทพเจ้าที่ดูแลผืนแผ่นดิน เทพเจ้าบนแผ่นดิน (The Terrestrial Deities) หรือที่เรียกว่า กลุ่มภูลโลก (Bhūrloka) หรือปฤถวีสถานเทวดา คือ เหล่าคณะวสุเทพ 8 องค์ ได้แก่ พระอัคนี พระโสม พระยม พระปฤถวี พระพฤหัสบดี พระสรสวดีและแม่น้ำสายอื่น ๆ⁴³

โดยเทพเจ้าที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระเวทนั้น มีวิวัฒนาการมาจากธรรมชาติแวดล้อม จึงทำให้บ่อยครั้งมีการพรรณนาเทพเจ้าในลักษณะปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เป็นรูปธรรม ผสมผสานกับเทวลักษณะในรูปลักษณะของมนุษย์⁴⁴

พระสุริยะที่ปรากฏในคัมภีร์พระเวท

เมื่ออิทธิพลของชาวอารยันได้แผ่ขยายเข้ามาในอินเดีย การนับถือบูชาเทพพระอาทิตย์ของชาวอารยันก็ได้ผสมผสานเข้ากับความเชื่อพื้นเมือง⁴⁵ จากเดิมที่การนับถือบูชาพระอาทิตย์ไม่ค่อยได้รับความนิยมในอินเดีย⁴⁶ ก็มีการผสมผสานความเชื่อเกี่ยวกับเทพพระอาทิตย์ของเปอร์เซียที่มีนามว่า “มิถระ” เกิดเป็นเทพพระองค์ใหม่นามว่า “พระสุริยะ” แต่ยังคงปรากฏพระนามของ

⁴¹ วรลักษณ์ พับบรจ, คัมภีร์กำเนิดจักรวาล ศาสตร์แห่งชีวิต, 14.

⁴² อุตม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพระเวท (เทพเจ้าในคัมภีร์พระเวทแห่งชาวอารยัน), 25.

⁴³ Troy Wilson Organ, Hinduism its Historical Development (New York : Barron 's Educational Series, Inc, 1974), 6.

⁴⁴ อุตม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพระเวท (เทพเจ้าในคัมภีร์พระเวทแห่งชาวอารยัน), 24.

⁴⁵ Ayodhya Chandra Dass, Sun Worship in Indo-Aryan Religion and Mythology, 86.

⁴⁶ Madanjeet Singh, “Solar Universality of South Asian Cultures,” in The Sun Symbol of Power and Life and Mythology, 178.

“มิถระ” หรือ “มิถระ” เป็นหนึ่งในกลุ่มเทพแห่งแสงอาทิตย์ที่มีบทบาทและความสำคัญลดน้อยลง เห็นได้จากบทสวดสรรเสริญพระมิถระที่มีเพียง 2 บทในคัมภีร์พระเวทเท่านั้น⁴⁷

ในยุคแรกของคัมภีร์พระเวท เทพเจ้าที่ได้รับการเคารพนับถือมากที่สุด คือ พระวรุณ พระองค์ได้รับการยกย่องให้เป็นเทพสูงสุด เป็นผู้สร้างจักรวาลและควบคุมธรรมชาติทั้งมวล⁴⁸ เช่น เป็นผู้กำหนดวิถีการโคจรของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และดวงดาว⁴⁹ ลม ฝน สายน้ำ พืชพรรณต่าง ๆ เพื่อการดำรงอยู่ของสัตว์โลก ทั้งยังเป็นเทพแห่งความยุติธรรมที่คอยลงโทษผู้ประพฤติชั่ว⁵⁰ โดยมี พระอาทิตย์เป็นเสมือนนัยน์ตาของพระองค์⁵¹ เพราะวิถีการโคจรของพระอาทิตย์มักเที่ยงตรงไม่เคย ผิดพลาด⁵²

จากบทบาทนี้ ทำให้เทพพระอาทิตย์ในยุคพระเวทนี้ได้รับการนับถือเป็นอย่างมาก เชื่อกันว่าพระอาทิตย์เป็นดังจิตวิญญาณของทุกสรรพสิ่งทั้งที่เคลื่อนไหวได้และเคลื่อนไหวไม่ได้ มีฐานะเป็นทั้งเทพผู้สร้าง (ฤค. 7.63.4) ผู้รักษา (ฤค. 4.3.7) และความรื้อถอนของพระองค์ก็จะเป็นผู้ทำลายได้ เช่นเดียวกันเมื่อถึงเวลาแห่งการประลัย (ฤค. 6.53.5-8)⁵³ และหากมีการบูชาเทพเจ้าองค์ใด ผิดพลาด การบูชาเทพพระอาทิตย์สามารถที่จะช่วยลบล้างความผิดพลานั้นได้⁵⁴

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

⁴⁷ Ayodhya Chandra Dass, Sun Worship in Indo-Aryan Religion and Mythology, 86.

⁴⁸ ผาสุข อินทรารุท, รูปเคารพในศาสนาฮินดู (นครปฐม : แผนกบริการกลาง สำนักงานวิชาการ พระราชวังสนามจันทร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2522), 33.

⁴⁹ พระมหาจำลอง ฐิริปัญโญ (สารพัตถิก), เวทสันติตา ตอนที่ 2 (พระนคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2510), 23.

⁵⁰ ผาสุข อินทรารุท, รูปเคารพในศาสนาฮินดู, 33.

⁵¹ พระมหาจำลอง ฐิริปัญโญ (สารพัตถิก), ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับพระเวท (ธนบุรี : คณะ 12 วัดอนงคาราม, 2511), 9.

⁵² Sarasvati Chennakesavan, A Critical Study of Hinduism (Varanasi : Motilal Banarsidass, 1980), 19.

⁵³ J. Mckim Malville, and Rana P.B. Singh, “Visual Astronomy in the Mythology and Ritual of India: The Sun Temples of Varanasi,” Vistas in Astronomy Vol. 39, (1995) : 435.

⁵⁴ Ayodhya Chandra Dass, Sun Worship in Indo-Aryan Religion and Mythology, 13.

ในช่วงแรกนี้ เทพพระอาทิตย์ยังได้รับการเคารพนับถือกันในนามของ “พระสวิตฤ” (Svitr) ดังที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ฤคเวทว่า “...สวิตฤเทพเจ้า กลับมาอยู่ตามสถานที่มืด ปลูกเทพและมนุษย์ให้ตื่นมาด้วยรถอันสำเร็จด้วยทอง...พระองค์ผู้ควรบูชาไปด้วยม้าขาวสองตัว สวิตฤเทพเจ้ามาอยู่แต่ที่ไกล ทำลายบาปทั้งปวง”⁵⁵ (ฤค. 1.35.2-3) นอกจากนั้นพระอาทิตย์ในยุคสมัยนี้ยังมีหน้าที่ในการสอดส่องดูแลความประพฤติของมวลมนุษย์ในเวลากลางวัน และเมื่อพระอาทิตย์ลับขอบฟ้า พระอาทิตย์จะกลับไปรายงานพฤติกรรมทั้งบาปและบุญของมนุษย์และเทพแก่พระวรุณ ดวงอาทิตย์จึงเป็นเสมือนผู้ควบคุมดูแลกฎแห่งกรรมของเทพและมนุษย์⁵⁶

ในปลายยุคพระเวท พระวรุณถูกลดบทบาทลงจากมหาเทพเพียงองค์เดียว กลายเป็นหนึ่งในสามของเทพที่ประชาชนนับถือ ได้แก่ พระวรุณ พระมิตระ และพระอารยมัน โดยพระมิตระได้เข้ามาแบ่งบทบาทหน้าที่ของพระวรุณลง คือ คอยลงโทษผู้ประพฤติชั่ว และควบคุมดูแลโลกในเวลากลางวัน ส่วนพระวรุณจะคอยดูแลโลกในเวลากลางคืน⁵⁷ และพระอารยมัน เทพในกลุ่มพระอาทิตย์ มีหน้าที่ในฐานะผู้ธำรงไว้ซึ่งสังคมของชนชั้นสูงและหลักการแห่งความเป็นอารยชน ซึ่งมีที่มาจากลักษณะของดวงตะวันที่มีเส้นทางโคจรที่มีความเที่ยงแท้แน่นอน⁵⁸

ต่อมาบทบาทพระวรุณลดเลือนลงมาก เมื่อพระอาทิตย์ (กลุ่มเทพของพวกอิหร่าน) เข้ามาแทนที่ พระอาทิตย์ได้เข้ามารวมกลุ่มกับเทพของอารยัน จึงมีการปรับเปลี่ยนจากเทพเล็ก ๆ ให้กลายเป็นกลุ่มเทพแห่งแสงอาทิตย์⁵⁹ ที่เทพแต่ละองค์จะมีบุคลิกลักษณะแทนลักษณะพิเศษต่าง ๆ ของดวงอาทิตย์⁶⁰

กลุ่มเทพแห่งแสงอาทิตย์หรืออาทิตย์เทพนี้อาจตีความได้ว่าเป็นบุคลาธิษฐานจากกฎแห่งจักรวาลและสังคมมนุษย์⁶¹ ชื่อและจำนวนของเทพกลุ่มนี้ไม่อาจกำหนดให้แน่นอนลงไปได้ใน

⁵⁵ จาลอง สารพัดนึก, สันสกฤต วรรณกรรมพระเวท, 7 – 8.

⁵⁶ วรลักษณ์ พับบรจ, เทพเจ้าในคัมภีร์ฤคเวท (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2534), 31.

⁵⁷ ผาสุข อินทราวุธ, รูปเคารพในศาสนาฮินดู, 33.

⁵⁸ อุดม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพระเวท (เทพเจ้าในคัมภีร์พระเวทแห่งชาวอารยัน), 39.

⁵⁹ ผาสุข อินทราวุธ, รูปเคารพในศาสนาฮินดู, 33.

⁶⁰ B. C. Singa, Hinduism and Symbol Worship (Delhi : Agam Kala Prakashan, 1983), 78.

⁶¹ อุดม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพระเวท (เทพเจ้าในคัมภีร์พระเวทแห่งชาวอารยัน), 37.

คัมภีร์ฤคเวท เพราะลักษณะของบทสวดเป็นบท ๆ ไม่ต่อเนื่องกัน ระยะเวลาการแต่งก็แตกต่างกันออกไป ทำให้ชื่อและจำนวนของเทพพระอาทิตย์แตกต่างกันออกไปดังต่อไปนี้

กลุ่มอาทิตย์เทพประกอบไปด้วย 5 องค์ ได้แก่ อารยมัน ภคะ วรุณ ทักษะ และอังศะ⁶² หรือ สุริยะ สวิตฤ วิษณุ ปุชัน และมิตระ⁶³

กลุ่มอาทิตย์เทพ 6 องค์ ได้แก่ มิตระ อรรยมัน ภคะ วรุณ ทักษะ และอังศะ (ฤค. 2.27.1) นอกจากนี้ในคัมภีร์พระเวทยังมีระบุถึงจำนวนเทพในกลุ่มแสงอาทิตย์ 7 องค์ แต่มิได้ระบุนาม (ฤค. 9.114.3) และการกล่าวถึงกลุ่มอาทิตย์เทพ 8 องค์ ที่มีเพิ่มพระมารตันทะเข้าเป็นองค์ที่ 8 แต่มิได้ระบุอีก 7 องค์ที่เหลือ (ฤค. 10.72.8)⁶⁴

นามของเทพเจ้าในกลุ่มอาทิตย์เทพทั้ง 8 องค์ ได้รับการขยายความโดยอรรถกถาจารย์นาม “สายณะ” (Sāyana) ว่าประกอบไปด้วย มิตระ วรุณ ธาตฤ อารยมัน อังศะ ภคะ วิวิสวัต และอาทิตย์⁶⁵

จากในคัมภีร์พระเวทที่กล่าวมาแล้วข้างต้น จำนวนและนามของเทพในกลุ่มอาทิตย์เทพยังมีความสับสนอยู่มาก เพราะนอกจากเทพในกลุ่มอาทิตย์เทพทั้ง 8 องค์แล้ว ยังมีเทพอีกองค์หนึ่ง คือ พระสุริยะ ที่แม้จะไม่ปรากฏในรายชื่อกลุ่มอาทิตย์เทพในคัมภีร์ใด ๆ แต่ในคัมภีร์ฤคเวทที่เป็นบทสรรเสริญพระสุริยะ (ฤค. 1.50.13) ทั้งบทก็ใช้คำเรียกพระสุริยะว่า “อาทิตย์” (Āditya) และระบุพระองค์ว่าเป็นโอรสของเทวีอิตติ จึงพอสรุปได้ว่าพระอาทิตย์ ก็คือ พระสุริยะ นั่นเอง⁶⁶

⁶²Max Muller, The Vedas (Varanasi : Indological Book Office, 1969), 44.

⁶³A. A. Macdonell, The History of Sanskrit Literature (Delhi : Motilal Banarsidass, 1971), 63.

⁶⁴“โอรสผู้เกิดจากร่างเทวีอิตติมี 8 องค์ พระเทวีเสด็จไปสู่ทวยเทพพร้อมด้วยโอรสทั้งเจ็ด และทิ้งพระมารตันทะไว้เบื้องหลัง” (ฤค. 9.114.3) ซึ่งต่อมาในคัมภีร์ศตปถพราหมณะ ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า พระมารตันทะมีกำเนิดมาร่างกายผิดปกติ เหล่าอาทิตย์เทพจึงช่วยกันป้อนเต่งให้กลายเป็นพระวิวิสวัต (พระอาทิตย์) แล้วเนื้อส่วนเกินก็โยนทิ้งกลับกลายเป็นช้าง 1 เชือก (ศต.พ. 3.3.1.3-4)

⁶⁵Max Muller, The Vedas, 44.

⁶⁶บุญชอบ ยี่สาร, “การศึกษาวิเคราะห์เทพแห่งแสงสว่างในวรรณคดีสมัยพระเวท,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531), 16.

นอกจากนี้ ความแตกต่างของเทพในกลุ่มแสงอาทิตย์ยังเป็นผลมาจากต้นกำเนิดและการสร้างสรรค์ในแต่ละกลุ่มชนในยุคพระเวท จนท้ายที่สุดกลายเป็นเทพเจ้าในกลุ่มเดียวกัน โดยพบว่า พระสวิตฤกับพระสุริยะนั้นมีความเหมือนกันในหลายประเด็น เห็นได้จากบทสรรเสริญในคัมภีร์พระเวทประมาณ 10-12 บท⁶⁷ ในระยะแรกนี้กล่าวกันว่าพระสวิตฤและพระสุริยะเป็นเสมือนเทพเจ้าองค์เดียวกัน แต่ก็มีในบางตอนที่พระสวิตฤนั้นต่างไปจากพระสุริยะ⁶⁸ เพราะพระสวิตฤเป็นเทพแห่งตะวัน ที่มีลักษณะในเชิงนามธรรม ในขณะที่พระสุริยะเป็นเทพที่มีลักษณะเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติอย่างชัดเจน⁶⁹

พระสวิตฤเป็นเทพเจ้าแห่งสรวงสวรรค์ พระองค์ปรากฏพระนามในบทสวดดีในคัมภีร์พระเวทถึง 12 บท พระนามนี้ปรากฏไม่ต่ำกว่า 170 ครั้ง⁷⁰ ด้วยรูปแบบที่แตกต่างจากเทพองค์อื่น ๆ พิธีกรรมทางศาสนา ตลอดจนความเชื่อตามที่ ฤๅษีศยาวาศยะกล่าวไว้ว่าพระองค์เป็นพระผู้สร้าง (พระสวิตฤ) สรรพชีวิตในโลกมนุษย์ (ฤค. 5. 2-5) ส่งผลให้เทพพระองค์นี้ได้รับการเรียกขานพระนามว่า “ประชากรดี” ของโลก (ฤค. 4. 53. 2-6) ซึ่งคตินี้ก็ได้ใช้สืบต่อกันมาอีกในยุคพราหมณะ ดังที่พบทั้งในคัมภีร์ อาทิ ศตปถพราหมณะ และไตตติรียพราหมณะ⁷¹

โดยในคัมภีร์พระเวท ได้กล่าวถึง ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสวิตฤเอาไว้ อย่างหลากหลายในแต่ละบทของคัมภีร์พระเวทว่า พระองค์ทรงมีพระวรกายสีทองทั้งองค์กายพพ (หิรัณยรูป) แม้กระทั่งพระเกศา (หิรัณยเกศะ ; ฤค. 10.139.1) พระพักตร์ (หิรัณยสันทฤศะ) ดวงพระเนตร (หิรัณยักษะ ; ฤค. 1.35.8) พระหัตถ์ (หิรัณยหัตถะ ; ฤค. 1.35.9) พระฉวี (หิรัณยวรรณ ;

⁶⁷ B. C. Singa, Hinduism and Symbol Worship (Delhi : Agam Kala Prakashan, 1983), 78.

⁶⁸ พระมหาจำลอง ฐิติบุญญ (สารพัตนิก), ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับพระเวท, 16.

⁶⁹ Bhattacharji Shkumari, The Indian Theogony ; A Comparative Study of Indian Mythology from the Vedas to the Puranas (London : Cambridge University Press, 1970), 213, อ้างถึงใน อุดม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพระเวท (เทพเจ้าในคัมภีร์พระเวทแห่งชาวอารยัน), 32.

⁷⁰ เรืองเดียวกัน.

⁷¹ B. C. Singa, Hinduism and Symbol Worship, 78.

ฤค.2.35.9–11) หรือพระชีวหา (หิรัณยชีวหะ ; ฤค. 6.71.3) ของพระองค์ก็เป็นสีทอง และพระองค์ยังมีขากรรไกรแข็งดุจเหล็ก (อโยหนุ ; ฤค. 6.71.4)⁷²

ฉลองพระองค์ของพระสวิตฤ ทรงเสื้อเกราะทอง พระภูษาสีอำพันเข้ม เครื่องณิรมิพมาภรณ์ทองทั้งองค์ และมีพระรัศมีสีทอง⁷³ ดังดวงอาทิตย์ (สุรยรัศมี)⁷⁴ ออกมาจากพระวรกายสว่างไสวไปทั้ง 3 โลก (ฤค. 2.38.2)⁷⁵ พระองค์ประทับอยู่เหนือราชรถสีทองเทียมด้วยม้าสีอำพัน 2 ตัว (ฤค. 1.35.3)⁷⁶ เทียมด้วยม้าที่มีเท้าสีน้ำตาลและขาว 4 ตัว⁷⁷ หรือเทียมด้วยม้าที่มีลำตัวสีน้ำตาลเข้มแต่มีเท้าสีขาว 4 ตัว (ฤค. 1.35.5)⁷⁸ ซึ่งประดับเครื่องอศฺวาทรรณ์ทองและเต้าทักษิณทกประกอบอยู่

ในยามเช้าพระสวิตฤจะทรงราชรถจากขอบฟ้าทางทิศตะวันออก เพื่อกำกับการโคจรของดวงอาทิตย์⁷⁹ โดยมีพระอศฺวินทรงราชรถนำหน้าแล้วพระองค์จึงเสด็จฯ ออกมาหลังจากที่พระอาทิตย์ขึ้นบนขอบฟ้าแล้ว⁸⁰ จนในเวลาเย็นพระองค์จะปล่อยม้า เพื่อสร้างเวลากลางคืนให้สัตว์โลกได้พักผ่อนนอนหลับ

ดังนั้นบทบาทหน้าที่ของพระสวิตฤ คือ การให้แสงสว่างแก่โลกมนุษย์ กำกับช่วงเวลาเช้าและเย็น เพื่อปลูกสรรพสิ่งตื้นขึ้นจากนิรธา กำหนดเวลาพักผ่อนในเวลาค่ำคืน ทรงเป็นผู้สร้าง

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

⁷² Ayodhya Chandra Dass, Sun Worship in Indo-Aryan Religion and Mythology, 45, 96.

⁷³ พระมหาจำลอง ฐิติบุญ (สารพัดนึก), ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับพระเวท, 15.

⁷⁴ Ayodhya Chandra Dass, Sun Worship in Indo-Aryan Religion and Mythology, 43.

⁷⁵ A. A. Macdonell, The Vedic Mythology, 33.

⁷⁶ วรลักษณ์ พับบรจ, เทพเจ้าในคัมภีร์ฤคเวท, 29 – 30.

⁷⁷ Max Muller, The Vedas, 32.

⁷⁸ ลักษณะของม้าที่ลำตัวมีลำน้ำตาลเข้มแต่มีเท้าสีขาว สื่อความหมายถึง ความมืดของโลกมนุษย์ก่อนรุ่งอรุณทัย

Ayodhya Chandra Dass, Sun Worship in Indo-Aryan Religion and Mythology, 113.

⁷⁹ วรลักษณ์ พับบรจ, เทพเจ้าในคัมภีร์ฤคเวท, 29 – 30.

⁸⁰ A. A. Macdonell, The Vedic Mythology, 33.

น้ำฝนบนท้องฟ้า บัญชาการไหลของสายน้ำ และการพัดพาของสายลม ทรงเป็นผู้ประทานชีวิต⁸¹ อายุที่ยืนยาว ความอุดมสมบูรณ์ และความเป็นอมตะให้แก่สัตว์โลก ขับไล่ความเศร้าโศกและฝันร้าย⁸² เพราะแสงอาทิตย์มีอำนาจทำลายฤทธิ์ภูติผีปีศาจและสิ่งอาถรรพ์ทั้งปวงด้วย⁸³ และทรงเป็นเทพที่มีผู้ขอให้ผู้นำผู้ตายไปสู่สุคติ⁸⁴ พระองค์จึงเป็นเทพแห่งพลังชีวิต หรือยามภี (Yāmabhī) ที่อยู่เหนือกาลเวลา⁸⁵ นอกจากนี้ พระสวิตฤยังทรงเป็นผู้ประทานสติปัญญาให้แก่มนุษย์ในยามเช้า มนุษย์จึงสามารถคิด และเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ได้ดีในช่วงเช้า ชาวอารยันจึงมักให้เด็กผู้ชายที่ศึกษาพระเวทท่องบทสรวริณพระสวิตฤ ที่เรียกว่า “บทสวาตริ” (ฤคเวท 3.62.10) ในทุกเช้าสืบเนื่องมาจากว่า 3,000 ปี⁸⁶

ในช่วงเวลาที่พระสวิตฤได้รับการนับถืออย่างมากมายนั้น เชื่อกันว่าพระสวิตฤเป็นผู้รักษากฎธรรมชาติของทั้งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต (ฤค. 4.53.6) ทำให้พระองค์จึงมีอีกพระนามว่า “อสุระ”⁸⁷ บรรดาเทพทั้งหลาย ทั้งพระอินทร์ พระวรุณ หรือพระมารุต ฯลฯ รวมทั้งน้ำและลมต่างก็เป็นบริวารของพระองค์ ที่ต้องเชื่อฟังและรับคำสั่งอย่างไม่อาจจะขัดขึ้นได้ เพราะพระองค์เป็นเทพที่จะประทานความเป็นอมตะให้แก่เทพองค์อื่น ๆ⁸⁸ และเป็นผู้คอยล้างบาปให้แก่ผู้บูชาพระองค์ แม้บาปนั้นจะเกิดจากการล่วงเกินเทพองค์อื่น ๆ ก็ตาม⁸⁹

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

⁸¹ V. H. Jha, The Rg-Veda Hymns of the Rg-Veda Vol. IV (Delhi : Sri Satguru Publications, 2002), 133.

⁸² B. C. Singa, Hinduism and Symbol Worship, 78-79.

⁸³ วรลักษณ์ พับบรจ, เทพเจ้าในคัมภีร์ฤคเวท, 29 – 30.

⁸⁴ อุดม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพระเวท (เทพเจ้าในคัมภีร์พระเวทแห่งชาวอารยัน), 32.

⁸⁵ A. A. Macdonell, The Vedic Mythology, 33.

⁸⁶ Troy Wilson Organ, Hinduism its Historical Development, 68.

⁸⁷ คำว่า “อสุร” ในคัมภีร์พระเวทนี้สันนิษฐานว่ามาจากพระนามของเทพ “อหุระ มาสตะ” เทพสูงสุดในคัมภีร์เวสตะ และเริ่มสื่อความหมายในเชิงลบ ในยุคพราหมณะเป็นต้นมา

H. De Wilman Grabowska, “Brahmanic Mythology,” Asiatic Mythology (London: George G. Harrap & Co. Ltd, 1963), 102.

⁸⁸ A. A. Macdonell, The Vedic Mythology, 32.

⁸⁹ พระมหาจำลอง ฐิริปัญโญ (สารพัตนิก), ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับพระเวท, 16.

จากความสำคัญที่มีในคัมภีร์พระเวท จึงไม่มีเทพเจ้าองค์ใดในยุคพระเวทที่ถูกกล่าวถึงมากเท่าพระสวิตฤเลย⁹⁰ ทำให้นักวิชาการสมัยใหม่เชื่อว่า คติการนับถือพระสวิตฤเป็นคติของชาวอินโดอารยันอย่างแท้จริงที่เจริญควบคู่มากับคัมภีร์พระเวท แต่ นายอาร์ เอ็น ทันทการะ (R. N. Dandekar) กลับเชื่อว่า พระสวิตฤนี้เกิดขึ้นในยุคกึ่งก่อนอารยัน (Proto-Aryan Ideology) เพราะทั้งพระนามและบทบาทหน้าที่ของเทพองค์นี้ล้วนเกิดขึ้นในแผ่นดินอินเดียอย่างแท้จริง⁹¹

แม้พระสวิตฤจะมีความสำคัญมากในคัมภีร์พระเวท แต่พระสุริยะกลับดำรงความเป็นเทพแห่งแสงอาทิตย์ได้ชัดเจนมากกว่า⁹² เนื่องจากพระสุริยะมีความเป็น “รูปธรรม” ของแสงอาทิตย์ ในขณะที่พระสวิตฤเป็นตัวแทนของความเป็น “นามธรรม” ของแสงอาทิตย์ที่ไม่สามารถมองเห็นได้⁹³ จึงเชื่อกันว่าพระสุริยะเกิดจากการรวมลักษณะสำคัญของพระสวิตฤและพระวิวัสวัตเข้าด้วยกัน⁹⁴

พระสุริยะจึงได้รับการนับถือในฐานะหัวหน้าของบรรดาเทพแห่งแสงอาทิตย์ทั้งปวง⁹⁵ ดังปรากฏบทสรรเสริญเทพองค์นี้โดยลำพังนับสิบบทและปรากฏในบทสรรเสริญเทพองค์อื่น ๆ อีกมากมาย

กำเนิดพระสุริยะในคัมภีร์พระเวท

ในคัมภีร์พระเวทได้ปรากฏข้อความต่าง ๆ ที่สื่อความหมายถึง กำเนิดของพระสุริยะไว้ในหลายบทแตกต่างกันออกไป ดังนี้

พระสุริยะเป็นพระโอรสของพระทเยาส (ทิวสฺปุตระ; Divas-putra) และพระแม่อติติ การที่มีพระอติติเป็นพระมารดา จึงเรียกพระองค์ว่า “อาทิเตยะ” (Āditeya) (ฤค. 10.88.11)⁹⁶ เช่นเดียวกับ

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน.

⁹¹ Ayodhya Chandra Dass, Sun Worship in Indo-Aryan Religion and Mythology, 48.

⁹² อุดม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพระเวท (เทพเจ้าในคัมภีร์พระเวทแห่งชาวอารยัน), 33.

⁹³ Ayodhya Chandra Dass, Sun Worship in Indo-Aryan Religion and Mythology, 43.

⁹⁴ Veronica Ions, Indian Mythology (London : Paul Hamlyn, 1967), 21.

⁹⁵ ผาสุข อินทราวุธ, รูปเคารพในศาสนาฮินดู, 35.

⁹⁶ V. H. Jha, The Rg-Veda Hymns of the Rg-Veda Vol. VI (Delhi : Sri Satguru Publications, 2002), 243.

ในคัมภีร์ “นิรุกตยะ” คัมภีร์สันสกฤตโบราณของฤาษียาสกะ (Yāska) คัมภีร์ที่อธิบายความหมายของคำในคัมภีร์พระเวท ซึ่งคำว่า “อาทิตยะ” นี้มีที่มาจากการเป็นบุตรของพระแม่ทิตินั่นเอง⁹⁷

พระสุริยะเป็นพระโอรสของพระโสม (ฤค. 5.63.4-7; 9.96.5)

พระสุริยะเป็นพระโอรสของพระอินทร์ (ฤค. 2.12.14)

พระสุริยะเป็นพระโอรสของพระอินทร์และพระวิษณุ ดังข้อความที่ว่า “พระองค์ทั้งสองทรงสร้างโลกที่กว้างใหญ่ไว้เพื่อยัญญพิธี และทรงให้กำเนิดพระสุริยะ อุษาเทวี และพระอัคนี” (ฤค. 2.12.14)⁹⁸

พระสุริยะเป็นพระโอรสของเทวีอุษา ความว่า “แสงทั้งหลายของอุษาเทวีเหล่านี้ ปรากฏขึ้นทางทิศตะวันออก ขณะที่แสงทั้งหลายขึ้นไปส่องรัศมีสว่างไสว นางได้ให้กำเนิดพระสุริยะ การบวงสรวง และพระอัคนี ความมืดอันไม่น่าปรารถนาทางด้านทิศตะวันตกได้หายไป” (ฤค. 7.78.3)⁹⁹แล้วยังปรากฏข้อความในบทที่ว่า พระสุริยะนี้ได้ประทับนั่งอยู่บนพระเพลาของพระแม่อุษา (ฤค. 7.63.3)¹⁰⁰

พระสุริยะเป็นสวयัมภูเกิดขึ้นเองจากที่ซ่อนในมหาสมุทร ดังข้อความที่ว่า “บรรดาทวยเทพทั้งหลาย...ทรงนำพระสุริยะผู้ซ่อนตัวอยู่ในทะเลให้เป็นที่ปรากฏ ณ ที่นี้” (ฤค. 10.72.7)¹⁰¹ กำเนิดของพระสุริยะในลักษณะนี้ เหมือนกับพระนามหนึ่งของพระสวิตฤที่ว่า “อปาม นปาต” (Apāmanapāta) หรือบุตรแห่งน้ำ¹⁰² นักวิชาการสันนิษฐานว่า ฤาษีในสมัยโบราณคงสังเกตปรากฏการณ์ธรรมชาติที่พระอาทิตย์จะขึ้นมาจากมหาสมุทรในช่วงเวลาเช้า

⁹⁷ Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 67.

⁹⁸ บุญชอบ ยี่สาร, “การศึกษาวิเคราะห์เทพแห่งแสงสว่างในวรรณคดีสมัยพระเวท,” : 58.

⁹⁹ ธีรศานต์ ประจันพล, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระอัคนีในวรรณคดีสันสกฤต,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530) 41.

¹⁰⁰ Ayodhya Chandra Dass, Sun Worship in Indo-Aryan Religion and Mythology, 123.

¹⁰¹ บุญชอบ ยี่สาร, “การศึกษาวิเคราะห์เทพแห่งแสงสว่างในวรรณคดีสมัยพระเวท,” : 59.

¹⁰² Ayodhya Chandra Dass, Sun Worship in Indo-Aryan Religion and Mythology, 42.

ในบท “ปุรุชสูกตะ” กล่าวถึงกำเนิดของพระสุริยะไว้ว่า อูบัติขึ้นจากดวงตาของปุรุชะ ดังข้อความที่ว่า “พระจันทร์เกิดจากมนัส พระสุริยะเกิดจากพระเนตร” (ฤค. 10.90.3)¹⁰³ ซึ่งปุรุชะ เป็นมนุษย์ผู้มีร่างมโหฬาร โดยการกำเนิดในลักษณะนี้มีความคล้ายคลึงกับในคัมภีร์อเวสตะที่กล่าวว่า ดวงอาทิตย์นี้เป็นดวงตาของอหุระ มาสตะ¹⁰⁴

วงศานของพระสุริยะที่ปรากฏในคัมภีร์พระเวท

คัมภีร์พระเวทกล่าวถึงความสัมพันธ์ทางเครือญาติของพระสุริยะว่า พระสุริยะมีพระชายา คือ อุษัส (Uṣas) หรืออุษาเทวี (Uṣā) เพราะในยามรุ่งเช้าก่อนที่พระอาทิตย์ขึ้น จะมีแสงเงินแสงทองขึ้นมาก่อน แสงเงินแสงทองนี้มีความสวยงาม ชาวอารยันจึงสมมติให้เป็นเทวีนามว่า “อุษา” โดยมีพระสุริยะติดตามมาอย่างใกล้ชิด (ฤค. 1.115.2) จึงถือกันว่า อุษาเทวีเป็นคนรักของพระสุริยะ (ฤค. 1.92.11; 7.75.5)¹⁰⁵

นอกจากอุษาเทวีแล้ว ในยุคพระเวทพระสุริยะยังนำเอาตำนานของพระวิวิสวัตมา ผสมเป็นเรื่องราวของตน ทำให้พระสุริยะ (พระวิวิสวัต) มีชายาอีก 2 องค์ คือ พระนางสรณยู (พระธิดาของพระตวัษฏ) กับเทวีที่เหล่าเทพร่วมกันสร้างขึ้น ความว่า “เทพทั้งหลายได้ชอนนางสรณยู ผู้เป็นอมตะให้พ้นจากมรตัยชน และได้สร้างนางผู้หนึ่งให้เหมือนกับนางสรณยูแล้ว ประทานแก่พระวิวิสวัต นางสรณยูได้ให้กำเนิดเทพอัศวินขึ้นสององค์ และทอดทิ้งกุมารทั้งสองไว้” (ฤค. 10.17.2)¹⁰⁶

จากเนื้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นถึง โอรสของพระสุริยะกับพระนางสรณยูในยุคพระเวท คือ พระอัศวิน ซึ่งเป็นโอรสฝาแฝด ทำให้พระนามของพระองค์เสมือนเป็นเทพองค์เดียวกัน¹⁰⁷ แท้จริงแล้วพระอัศวินมีพระนามเฉพาะองค์คือ พระนาสตัยะ (หมายถึง ไม่อาจแบ่งแยกได้ หรือผู้ปราศจากความไม่จริง) และ พระทัสระ (หมายถึง ผู้ทรงความลึกกลับหรือสมบูรณ์ด้วยความ

¹⁰³ บุญชอบ ยี่สาร, “การศึกษาวิเคราะห์เทพแห่งแสงสว่างในวรรณคดีสมัยพระเวท,” : 59.

¹⁰⁴ Max Muller, The Vedas (Varanasi : Indological Book Office, 1969), 30 – 32.

¹⁰⁵ ธีรศานต์ ประจันพล, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระอัคนีในวรรณคดีสันสกฤต,” : 21.

¹⁰⁶ บุญชอบ ยี่สาร, “การศึกษาวิเคราะห์เทพแห่งแสงสว่างในวรรณคดีสมัยพระเวท,” : 69.

¹⁰⁷ วรลักษณ์ พับบรจ, เทพเจ้าในคัมภีร์ฤคเวท, 19.

มหัสจรรย์)¹⁰⁸ มีลักษณะเป็นครึ่งคนครึ่งม้า เพราะพระองค์ถือกำเนิดจากพระสุริยะกับพระนางสรีณยูเมื่อครั้งที่แปลงกายเป็นม้า¹⁰⁹ นอกจากนี้ ยังมี พระยมกับพระยมี (สัญลักษณ์แห่งความตาย) ที่เป็นโอรสธิดาฝาแฝดอีกคู่หนึ่งของพระสุริยะและพระนางสรีณยูที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระเวท

บทบาทหน้าที่ของพระสุริยะที่ปรากฏในคัมภีร์พระเวท

พระสุริยะในคัมภีร์พระเวทมีหน้าที่สำคัญที่คอยส่องแสงสว่างแก่มนุษย์และเทพ (ฤค. 7.62.1) เพื่อขจัดความมืดมิด (ฤค. 10.37.4)¹¹⁰ โดยพระองค์จะทอดพระเนตรสิ่งต่าง ๆ ในโลก จนกล่าวกันว่า พระสุริยะเป็นดวงตาของพระมิตร พระวรุณ (ฤค. 7.63.1) และพระอัคนี (ฤค. 1.115.1)¹¹¹ พระองค์จึงเป็นผู้ประกาศความจริงแก่พระมิตรและพระวรุณ คอยดูแลมวลมนุษย์ ให้มนุษย์หลุดพ้นจากบาป¹¹² คติเรื่องดวงตาและดวงอาทิตย์นี้ มีความคล้ายคลึงกันเพราะต่างก็มีหน้าที่ในการชี้แนะหนทางที่เหมาะสม¹¹³

พระสุริยะจึงได้รับพระนามว่า อรุจักษะ (Urucakṣa) หมายถึง ผู้มองเห็นไกล (ฤค. 7.5.8) และวิศวจักษะ ที่หมายถึง ผู้มองเห็นทุกสิ่งทั้งดีและเลวของทุกชีวิตในโลก (ฤค. 1.50.2)

ดวงตาศักดิ์สิทธิ์นี้เป็นดังจักรทอง (รูกมา) แห่งสรวงสวรรค์ (ฤค. 6.51.1) อันเป็นที่มาของสัญลักษณ์ของจักร (ฤค. 1.175.4 และ 4.30.4)¹¹⁴ ที่เป็นสัญลักษณ์แทนพระอาทิตย์ แสงสว่างของพระสุริยะนอกจากจะขจัดความมืดให้หมดไปแล้ว ชาวอารยันยังมีความเชื่อว่าแสงอาทิตย์สามารถขับไล่พอมดหมอผี (ฤค. 1.191.8-9) ความอดอยาก (อนีรา) ความฝันอันเลวร้าย และโรคภัยไข้เจ็บ (อมีวา) (ฤค. 10.37.4) เพราะเชื้อโรคต่าง ๆ ผู้รุกราน และสัตว์ร้ายมัก

¹⁰⁸ อุดม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพระเวท (เทพเจ้าในคัมภีร์พระเวทแห่งชาวอารยัน), 42.

¹⁰⁹ ผาสุข อินทรารุช, รูปเคารพในศาสนาฮินดู, 36.

¹¹⁰ บุญชอบ ยี่สาร, “การศึกษาวิเคราะห์เทพแห่งแสงสว่างในวรรณคดีสมัยพระเวท,” : 60.

¹¹¹ มีแสงอาทิตย์ในท้องฟ้าเป็นดังวงพระพักตร์ของพระอัคนี

V. H. Jha, The Rg-Veda Hymns of the Rg-Veda Vol. IV, 138.

V. H. Jha, The Rg-Veda Hymns of the Rg-Veda Vol. VI, 100.

¹¹² V. H. Jha, The Rg-Veda Hymns of the Rg-Veda Vol. IV, 133.

¹¹³ A. A. Macdonell, The Vedic Mythology, 30.

¹¹⁴ Ayodhya Chandra Dass, Sun Worship in Indo-Aryan Religion and Mythology, 41.

มากับความมืด พระสุริยะจึงเป็นที่มาของมฤติยา หรือความรู้เกี่ยวกับการใช้น้ำผึ้งในการบำบัดรักษาโรคและใช้เป็นยาขับพิษทั้งปวงด้วย

นอกจากนี้ พระสุริยะยังมีหน้าที่ในการกำหนดอายุขัยของทุกชีวิตบนโลก เป็นเทพเจ้าแห่งความมั่งคั่งร่ำรวยและทรัพย์สมบัติ (ฤค. 1.71.9) จึงเป็นที่มาของนามว่า “ภคะ” ที่หมายถึงทรัพย์สมบัติ (ฤค. 3.56.6) และเป็นที่มาของการสร้าง รักษา และการทำลายล้างจักรวาลอีกด้วย¹¹⁵

ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะที่ปรากฏในคัมภีร์พระเวท

คำว่า สุริยะ นี้ระบุถึงพระอาทิตย์โดยตรง นั่นจึงเป็นเทพที่มีลักษณะชัดเจนมากที่สุดในกลุ่มอาทิตย์เทพด้วยกัน¹¹⁶ โดยพระสุริยะนี้ได้มีการรวมลักษณะของพระสวิตฤและพระวิวิสวัต¹¹⁷ จึงแสดงออกมาในลักษณะทางประติมานวิทยาดังต่อไปนี้

1. พระวรกายของพระสุริยะทั้งองค์กายพยสีทอง
2. พระเกศามีสีทอง¹¹⁸ หรือลูกแดงดังเพลิงเจ็ดกอง (ฤค. 1.50.8)¹¹⁹
3. มีรัศมีนับแสนออกมาจากพระวรกายมากมายถึงขนาดนำมาร้อยเป็นมัลลยคล้อง

พระองค์ได้ (มันทมวีจิมมณฑล) (ฤค. 5.182.29)¹²⁰

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ อุดม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพระเวท (เทพเจ้าในคัมภีร์พระเวทแห่งชาวอารยัน), 32.

¹¹⁷ พระวิวิสวัต ในสมัยฤคเวทชาวอารยันยกย่องว่า เทพเจ้าทั้งหลายเป็นวงศ์วานของพระวิวิสวัต พระองค์เป็นเทพแห่งแสงอาทิตย์ มีหน้าที่ควบคุมปริมาณแสงสว่างและความร้อนที่มีอิทธิพลต่อสิ่งมีชีวิต เพื่อให้เทพองค์อื่น ๆ นำไปใช้ทั้งให้เกิดคุณและโทษ พระองค์จึงทรงเป็นเสมือนทเวผู้ที่มีอำนาจหน้าที่อยู่เบื้องหลังการปฏิบัติงานของเทพองค์อื่น ๆ

แต่ในสมัยหลังพระเวท ชาวอารยันนิยมบูชาเทพเจ้าที่มีบทบาทต่อมนุษย์โดยตรง พระวิวิสวัต เทพเจ้าที่เคยมีความสำคัญต่อมวลมนุษย์โดยอ้อมจึงถูกละเลยไป และเรื่องราวต่าง ๆ ของพระวิวิสวัตก็ได้ถูกโอนไปเป็นเรื่องของพระสุริยะแทน

วรลักษณ์ พับบรรจง, เทพเจ้าในคัมภีร์ฤคเวท, 23-25.

¹¹⁸ V. H. Jha, The Rg-Veda Hymns of the Rg-Veda Vol. VI, 100.

¹¹⁹ บุญชอบ ยี่สาร, “การศึกษาวิเคราะห์เทพแห่งแสงสว่างในวรรณคดีสมัยพระเวท,” : 60.

¹²⁰ E. Washburn Hopkins, Epic Mythology (Varanasi: Indological Book House, 1968), 85.

4. มีพระชีวหาเป็นไฟ (ฤค. 6.50.2)¹²¹

5. ประทับนั่งบนราชรถล้อเดียว (เอกจักร) สีทอง (ฤค. 4.28.2; 5.29.10)¹²² เทียมด้วยม้าสีขาว¹²³ จำนวนของม้าที่ใช้ในการเทียมราชรถเป็นม้าตัวเมียหรือแม่ม้าตัวเดียว (เอตตะสะ; Etasa) แต่มี 7 หัว (ฤค. 1.164.2 และ ฤค. 7.63.2)¹²⁴ หรือเทียมด้วยม้าตัวเมียหรือแม่ม้า 7 ตัว (สัปตหริต; Saptaharit) (ฤค. 1.50.8-9; 5.46.5; 6.120.53 และ 7.189.54)¹²⁵ หรือเทียมด้วยม้าตัวเมียหรือแม่ม้าจำนวนนับไม่ถ้วน (ฤค. 1.115.3 และ 10.37.2)¹²⁶

¹²¹ บุญชอบ ยี่สาร, “การศึกษาวิเคราะห์เทพแห่งแสงสว่างในวรรณคดีสมัยพระเวท,” : 60.

¹²² คัมภีร์พระเวท กล่าวถึง สาเหตุที่ราชรถพระสุริยะมีล้อเดียว เนื่องจากเมื่อครั้งที่พระสุริยะและพระอินทร์สู้รบกันแล้วพระอินทร์มีชัยในศึกครั้งนั้น (ฤค. 10.43.5) พระอินทร์จึงได้นำล้อราชรถพระสุริยะข้างหนึ่งไป (ฤค. 1.175.4 และ 4.30.4) จึงเป็นที่มาของปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เมฆสามารถบดบังดวงอาทิตย์ให้มีมืดมิดลงได้ แสดงให้เห็นถึงพลังอำนาจของพระอินทร์ที่มีเหนือกว่าพระสุริยะ

แต่ อโยธยา จันทร ทาสส สันนิษฐานว่า การที่ราชรถพระสุริยะมีล้อเพียงล้อเดียวนั้น เป็นการแสดงให้เห็นถึงลักษณะของพระอาทิตย์ที่มีลักษณะเป็นวงกลมวงเดียวบนท้องฟ้า

Ayodhya Chandra Dass, Sun Worship in Indo-Aryan Religion and

Mythology, 110.

¹²³ V. H. Jha, The Rg-Veda Hymns of the Rg-Veda Vol. IV, 137.

V. H. Jha, The Rg-Veda Hymns of the Rg-Veda Vol. VI, 132.

¹²⁴ การใช้ม้าตัวเดียวเทียมราชรถพระสุริยะนี้ สื่อความหมายถึง ส่วนสำคัญของแสงอาทิตย์

ผาสุข อินทรารุท, รูปเคารพในศาสนาฮินดู, 35.

¹²⁵ ลักษณะของราชรถทรงเทียมด้วยม้าตัวเมียหรือแม่ม้า 7 ตัว สื่อความหมายถึง รังสีของดวงอาทิตย์ที่มีสีชัดเจน 7 สี หรือวันทั้ง 7 ในสัปดาห์

V. H. Jha, The Rg-Veda Hymns of the Rg-Veda Vol. I (Delhi: Sri Satguru Publications, 2002), 133.

¹²⁶ ลักษณะของราชรถทรงเทียมด้วยม้าตัวเมียหรือแม่ม้าจำนวนที่มากมายเหลือคณานับนี้ สื่อความหมายถึง รัศมีที่ออกมาจากดวงอาทิตย์ที่มีมากมายจนนับไม่ได้

Ayodhya Chandra Dass, Sun Worship in Indo-Aryan Religion and
Mythology, 112.

6. ดวงตะวันที่ลอยเด่นอยู่บนท้องนภา ยังเปรียบได้กับประภามณฑลเบื้องหลังพระสุริยะ¹²⁷

จากลักษณะดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความเหมือนกันของพระสุริยะกับเทพมิถราในคัมภีร์อเวสตะ เช่น การที่พระสุริยะทรงเป็นดวงตาของพระมิถราและพระวรุณเทพสูงสุดในยุคสมัยนั้น เช่นเดียวกับเทพมิถราก็ทรงเป็นดวงตาของเทพอหุระ มัสตะด้วยเช่นกัน หรือการที่เทพพระอาทิตย์ของทั้ง 2 ศาสนาต่างก็ทรงมีหลายตัวเป็นสัตว์พาหนะ อันแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของคัมภีร์อเวสตะที่ส่งผลต่อคติความเชื่อของพระสุริยะในยุคพระเวท¹²⁸ และยังเป็นลักษณะเด่นของชาวอารยัน¹²⁹ ที่ใช้เป็นสัตว์พาหนะสำคัญในการคมนาคม

บทบาทหน้าที่ เทวดานาน และลักษณะทางประติมานวิทยาต่าง ๆ ของพระสุริยะที่เกิดขึ้นในยุคพระเวทนี้มีอิทธิพลต่อคติความเชื่อและการนับถือพระสุริยะในยุคต่อ ๆ มา

พระสุริยะที่ปรากฏในวรรณกรรมยุคหลังพระเวท

การบูชาพระอาทิตย์ในยุคหลังพระเวท มีรูปแบบและพิธีกรรมที่หลากหลายกว่าในยุคพระเวท โดยมีความเชื่อเกี่ยวกับการเคารพบูชาพระอาทิตย์เพื่อความอุดมสมบูรณ์ และการรักษาโรคที่แพร่หลายขึ้นมากกว่าในยุคก่อน ดังนี้

คัมภีร์อถรรพเวท

คัมภีร์อถรรพเวทเป็นคัมภีร์ที่เกิดขึ้นภายหลังคัมภีร์พระเวท บางส่วนจึงมีความคล้ายคลึงกัน คือ เป็นบทสรรเสริญเทพเจ้า บทสวดสั้น ๆ ที่อ้อนวอนธรรมชาติรอบตัวให้มาดลบันดาลความปรารถนาต่าง ๆ ให้เกิดขึ้น¹³⁰

¹²⁷ ฤๅติ รุ่งเรืองศรี, เทวดาพระเวท (เทพเจ้าในคัมภีร์พระเวทแห่งชาวอารยัน, 32.

¹²⁸ A. A. Macdonell, *The Vedic Mythology*, 32.

¹²⁹ Veronica Ions, *Indian Mythology*, 15.

¹³⁰ คัมภีร์อถรรพเวทนี้ เป็นคัมภีร์ที่ชาวอารยันผสมผสานกันกับคติความเชื่อของชนพื้นเมือง (ดราวิเดียน) เป็นพระเวทที่สี่ และยังเชื่ออีกว่า ฤๅษีตนหนึ่งชื่อ อถรรวัน (Atharvan) เป็นผู้รวบรวมและจัดคัมภีร์พระเวทนี้ให้เป็นหมวดหมู่

อรรวรรณ กุหลาบรัตน์, “พระกุเรวในวรรณคดีสันสกฤต,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531), 6.

คัมภีร์อถรรพเวทนี้ได้กล่าวถึงกำเนิดของพระสุริยะไว้ว่า พระสุริยะคือ “ทิวากร” ผู้มีกำเนิดมาจากวฤตระ (Vṛtra)¹³¹ (อสูรตนหนึ่งที่มีรูปร่างคล้ายมกร เป็นผู้อมฝนและดวงอาทิตย์)

บทบาทหน้าที่ของพระสุริยะในคัมภีร์อถรรพเวท กล่าวถึง การบูชาพระอาทิตย์ขึ้นในยามเช้าเพื่อบำบัดรักษาขับไล่โรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ เช่น โรคตา โรคผิวหนัง โรคฟัน และโรคเล็บเหลือง และโรคหัวใจ (มาจากความรู้ทางวิทยาศาสตร์และการแพทย์) (อถ. 1.122) รักษาแผลจากงูกัด (อถ. 6.100.1) บรรเทาอาการไอ (อถ. 7.107) และบรรเทาความเจ็บปวดนานาชนิด (อถ. 9.8.22)

ในคัมภีร์อถรรพเวทการบูชาพระอาทิตย์ไม่ได้ช่วยรักษาโรคเรื้อน ส่วนความเชื่อที่ว่าพระอาทิตย์รักษาโรคเรื้อนได้นั้น ปรากฏอยู่ใน ไมตรยาณีสंहิตา ของกฤษณยชุรเวท (ยชุรเวทดำ) และในปัญจวงศพรหมณะ (23.16.10)¹³²

คัมภีร์พรหมณะ

คัมภีร์พรหมณะ (800-500 ปีก่อนคริสตกาล) เป็นคัมภีร์ที่อธิบายเกี่ยวกับพิธีกรรมแต่งเป็นร้อยแก้ว มีลักษณะเป็นส่วนขยายความการใช้งานของคัมภีร์พระเวท นอกจากนั้นยังประกอบไปด้วย ตำนานเกี่ยวกับกำเนิดยัญญพิธี ความสำคัญของแต่ละพิธี รวมถึงบทสวดที่ใช้ในพิธีกรรมเหล่านั้น โดยคัมภีร์พระเวทแต่ละเล่มนี้จะมีพรหมณะเป็นของตน เช่น คัมภีร์พรหมณะของฤคเวท ได้แก่ ไอตเรยพรหมณะ และศางขายนพรหมณะ (Śāṅkhayanabrāhmaṇa) ส่วนศตปถพรหมณะเป็นคัมภีร์ที่ขยายความคัมภีร์ยชุรเวท¹³³

คัมภีร์พรหมณะนี้ได้มีการรวมลักษณะพิเศษของเทพพระอาทิตย์องค์สำคัญ 2 องค์เข้าเป็นหนึ่งเดียวกัน คือ พระสุริยะ และพระสวิตฤ¹³⁴

¹³¹ธีรศานต์ ประจันพล, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระอัคนีในวรรณคดีสันสกฤต,” : 140.

¹³²Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought) (New Delhi: Aryan Book International, 1995), 299-300.

¹³³มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, ประวัติวรรณคดีสันสกฤต (นครปฐม: ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551), 14.

¹³⁴Ayodhya Chandra Dass, Sun Worship in Indo-Aryan Religion and Mythology, 44.

กำเนิดพระสุริยะในคัมภีร์พราหมณะ

คัมภีร์ศตปถพราหมณะ กล่าวถึง กำเนิดของพระอาทิตย์ว่ามีที่มาจากพระเนตรของ พระพรหม ซึ่งสอดคล้องกับในคัมภีร์พฤทธาณยกอุปนิษัท (Bṛhadāraṇyaka Upaniṣad)¹³⁵

คัมภีร์ศางขายนพราหมณะ กล่าวถึงกำเนิดของพระอาทิตย์ไว้ว่า “เมื่อพระประชาบดี ประราธนาบุตร พระองค์จึงบำเพ็ญตบะ และจากการบำเพ็ญตบะนั้น เทพ 5 องค์คือ พระอัคนี พระวายุ พระอาทิตย์ พระจันทร์ และพระอุษาได้ถือกำเนิดขึ้นมา” (ศข.พ. 6.1)¹³⁶

ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะในคัมภีร์พราหมณะ

คัมภีร์ศตปถพราหมณะ กล่าวถึง การสร้างเทวรูปพระสุริยะไว้ว่า ต้องใช้ทองคำในการ สร้างเทวรูปที่มีลักษณะประทับอยู่บนฐานบัว และยังกล่าวถึงการสร้างเทวรูปของเทพองค์อื่น ๆ ด้วยวัสดุที่แตกต่างกันออกไป อาทิ เทวราตรี พระกาลจะถูกสร้างด้วยอิฐ เป็นต้น¹³⁷

อย่างไรก็ตาม การใช้ “ดอกบัว” เป็นสัญลักษณ์ที่สื่อความหมายถึงพระอาทิตย์นั้น นายปาดมเตยะ (L. P. Pandeya) ได้สันนิษฐานว่า ดอกบัวคงมีความสัมพันธ์กับดวงอาทิตย์มา ตั้งแต่แรก แต่เพิ่งนำมาใช้เป็นองค์ประกอบสำคัญของพระสุริยะในยุคพราหมณะ¹³⁸ เพราะ นอกจากดอกบัวจะเป็นดอกไม้สำคัญที่ใช้ในพิธีกรรมทางศาสนาของชาวอินเดียอยู่แล้ว ดอกบัวยังเป็นดอกไม้ที่บานเมื่อพระอาทิตย์ขึ้น และหุบลงเมื่อพระอาทิตย์ลับขอบฟ้า¹³⁹ และเป็นสัญลักษณ์ ในการสร้างชีวิตให้แก่สรรพชีวิตบนโลกด้วย¹⁴⁰

¹³⁵ Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 320.

¹³⁶ ธีรชานต์ ประจันพล, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระอัคนีในวรรณคดีสันสกฤต,” : 45.

¹³⁷ Priyabala Shah, The Sun Images (New Delhi: Aditya Prakashan, 1996), 7.

¹³⁸ Ayodhya Chandra Dass, Sun Worship in Indo-Aryan Religion and Mythology, 112.

¹³⁹ James Hastings & John A. Selbie, Encyclopedia of Religion and Ethics, Part 15 (New York: Charles Scribner's Sons, 2003), 144.

¹⁴⁰ Margaret Stuley, The Illustrated Dictionary of Hindu Iconography (London: Routledge & Kegan Paul plc., 1985), 137.

บทบาทหน้าที่ของพระสุริยะในคัมภีร์พราหมณะ

คัมภีร์ศตปถพราหมณะ กล่าวถึง การบูชาพระอาทิตย์เพื่อช่วยรักษาโรคตา¹⁴¹

คัมภีร์ปัญจวงศพราหมณะ กล่าวว่า โรคเรื้อนอาจเกิดขึ้นได้หากไม่มีการบูชาพระสุริยะ (ปญ.พ. 23.16.10)

เกาษีตกิพราหมณะ (Kausītaki Brāhmaṇa) กล่าวถึง การบูชาพระสุริยะในช่วงเช้า กลางวัน และเย็น ที่เรียกว่า ตริสนธยา (Trisandhaya) เพื่อล้างบาป ด้วยบทคายตริมন্ত্র¹⁴²

คัมภีร์อุปนิษัท

ตั้งแต่ยุคอุปนิษัทนี้ เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในศาสนาพราหมณ์ ทั้งวิธีการ เคารพสักการะ รวมถึงลักษณะของเทพเจ้าก็เริ่มปรากฏชัดในยุคนี้ บางทีอาจเป็นเพราะอิทธิพล ของศาสนาพุทธที่ทำให้ศาสนาพราหมณ์ต้องเริ่มปรับตัวครั้งใหญ่ในครั้งนี้ เชื่อกันว่าคัมภีร์อุปนิษัท มีประมาณ 200-300 คัมภีร์ แต่ที่สำคัญและมีอายุเก่าแก่และที่มีอิทธิพลต่ออุปนิษัทสมัยต่อมา มี ทั้งหมด 13 คัมภีร์ ได้แก่ พุทธทาร์ณยกอุปนิษัท ฉานโทคยอุปนิษัท ไตตติรียอุปนิษัท ไอตเรย อุปนิษัท เกาษีตกิอุปนิษัท เกนอุปนิษัท กฐอุปนิษัท อีศาคอุปนิษัท มุณฑกอุปนิษัท ปรัศนอุปนิษัท มาณูญยอุปนิษัท เสวตาศวตรอุปนิษัท และไมตริอุปนิษัท¹⁴³

กำเนิดพระสุริยะในคัมภีร์อุปนิษัท

พุทธทาร์ณยกอุปนิษัท กล่าวถึง ดวงอาทิตย์นี้ถือกำเนิดมาจากพระเนตรของพระพรหมา (พฤ.อุ. 1.1.1)¹⁴⁴

ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะในคัมภีร์อุปนิษัท

สุรโยปนิษัท (Sūryopniṣad) กล่าวถึง ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะไว้ว่า ควรประทับนั่งบนดอกบัวสีแดงที่อยู่เหนือราชรถสีทองที่เทียมด้วยม้า 1 ม้า (ม้ามีชื่อว่า “สัปตะ”) ที่

¹⁴¹B. C. Singa, Hinduism and Symbol Worship, 79.

¹⁴²Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 349.

¹⁴³มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, ประวัติวรรณคดีสันสกฤต, 17.

¹⁴⁴Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 320.

ขับเคลื่อนไปด้วยกงล้อแห่งกาลเวลา (กาลจักร) ซึ่งคือหนึ่งในลักษณะของสุรยนารายณ์ และมีบทสวดสำคัญของพระสุริยะ คือ คายตรีมนตร์¹⁴⁵

รุทราหฤตโยปนิษัท (Rudra-hṛdayopaniṣad) กล่าวถึง การสร้างพระสุริยะมักประดิษฐานอยู่ด้านขวาของพระศิวะร่วมกับพระพรหมา ในขณะที่พระวิษณุและพระอุมาจะปรากฏอยู่ทางซ้ายของพระศิวะ¹⁴⁶

บทบาทหน้าที่ของพระสุริยะในคัมภีร์อุปนิษัท

พฤททาร์ณยกอุปนิษัท กล่าวถึง พระอาทิตย์นี้เป็นผู้รักษาทิศตะวันออก พระจันทร์รักษาทิศเหนือ พระยมรักษาทิศใต้ พระวรุณรักษาทิศตะวันตก และพระอัคนีรักษาทิศเบื้องบน¹⁴⁷ และกล่าวว่า พระอาทิตย์ คือ “สัตยะ” (ความจริงแท้)¹⁴⁸

ฉานโดกยอุปนิษัท (Chāndogaya Upaniṣad) กล่าวว่า พระอาทิตย์เป็นผู้รักษาทิศตะวันออก พระจันทร์รักษาทิศใต้ พระอัคนีรักษาทิศตะวันตก พระปรรทนต์รักษาทิศเหนือ และพระพายรักษาทิศเบื้องบน¹⁴⁹

ปรัชนอุปนิษัท (Praśna Upaniṣad) กล่าวถึง พระสุริยะเป็นผู้ช่วยให้มนุษย์ตื่นขึ้นจากการหลับใหล และรู้เวลาการทำงาน¹⁵⁰

นารายโณปนิษัท (Nārāyaṇopaniṣad) กล่าวถึง การบูชาพระสุริยะเพื่อประทานชีวิต ทรัพย์ศฤงคาร ความแข็งแรง เป็นดวงตาและพลังแห่งการได้ยิน¹⁵¹

¹⁴⁵Ibid., 35.

¹⁴⁶Ibid., 34.

¹⁴⁷หม่อมเจ้าสุภัทรรดิศ ดิศกุล, ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2547), 68.

¹⁴⁸Manisha Mukhopadhyay, Brahmanical Mythology in Sanskrit Inscriptions (Calcutta : Workshop books, 1981), 168.

¹⁴⁹หม่อมเจ้าสุภัทรรดิศ ดิศกุล, ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม, 68.

¹⁵⁰Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 34.

¹⁵¹Ibid., 33.

ความเชื่อศรัทธาในลัทธิการบูชาพระอาทิตย์ในคัมภีร์อุปนิษัทนั้น ยังคงเคารพสักการะพระสวิตฤเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นหนึ่งเดียวสูงสุด โดยมีพระสุริยะเป็นองค์ประกอบหนึ่งในพิธีกรรมการบูชาในแต่ละวัน¹⁵²

มโหปนิษัท (Mahopniṣad) กล่าวถึง ลัทธิการบูชาพระอาทิตย์มีนามว่า “เสาระ”¹⁵³

การนับถือพระสุริยะในสมัยพระเวทและหลังพระเวทนี้มักประกอบพิธีด้วยการสวดบูชา การบูชาด้วย ยังไม่มีการบูชาสร้างเทวสถานและรูปเคารพ¹⁵⁴ เพราะการใช้รูปปั้นนั้นเริ่มมาปรากฏในยุคปุราณะ¹⁵⁵ เพราะสภาวะของเทพนันมีลักษณะที่ไร้รูป พระองค์มีอยู่ในสรรพสิ่งทั่วทุกทิศ ไม่ว่าจะเป็นดิน น้ำ ลม ไฟ พืช หรือสัตว์ที่อยู่รอบ ๆ ตัวก็ล้วนเป็นสิ่งที่เทพเจ้ารังสรรค์ขึ้นทั้งนั้น การรำลึกถึงพระเป็นเจ้าจึงสามารถที่จะบำเพ็ญได้เมื่อเห็นสรรพสิ่งที่พระเจ้าสร้างสรรพสิ่งขึ้น พระเป็นเจ้าจึงมีประจำอยู่ทั่วทุกทิศ ไม่สามารถที่จะสร้างเทวรูปขึ้นมาแทนได้ ดังที่ปรากฏในคัมภีร์ยชุรเวท ความว่า “บุคคลทั้งหลายผู้กราบไหว้ธรรมชาติอันไม่ปรากฏเป็นนิรันดร์และวัตถุแทนย่อมจะตกอยู่ในความมืดของอวิชชาและห้วงแห่งความทุกข์...” (ยชุร. XL.9I6xxx11.3)¹⁵⁶

พระสุริยะที่ปรากฏในวรรณกรรมยุคอิติहाส (Epic)

ในยุคอิตีหาสนี้เป็นยุคที่แสดงให้เห็นถึงการปฏิวัติครั้งใหญ่ในลัทธิการนับถือบูชาพระอาทิตย์¹⁵⁷ พระอาทิตย์ได้รับการจัดวางให้อยู่ในฐานะที่สูงขึ้นกว่าเดิม และมีปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดลัทธิที่บูชาพระอาทิตย์ในยุคอิตีหาสอยู่ด้วยกัน 3 ประการ คือ

1. การพัฒนาเปลี่ยนแปลงของกลุ่มภักดีหรือกลุ่มผู้มีความเลื่อมใสในยุคหลังพระเวท ที่การนับถือบูชาเทพพระอาทิตย์จะแตกต่างกันไปในแต่ละชนชั้น อาทิ วรรณะกษัตริย์สามารถที่

¹⁵² Ayodhya Chandra Dass, Sun Worship in Indo-Aryan Religion and Mythology, 44-45.

¹⁵³ Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 32.

¹⁵⁴ เสฐียรโกเศศ นาคะประทีป, ลัทธิของเพื่อน, 75.

¹⁵⁵ สวามี ดยานันท สรสวตี, ประทีปแห่งสัจธรรม สัตยรรณประกาศ (กรุงเทพมหานคร: สมาคมอารยสมาชแห่งประเทศไทย, 2529), 446.

¹⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, 439.

¹⁵⁷ Ayodhya Chandra Dass, Sun Worship in Indo-Aryan Religion and Mythology, 95.

จะบูชาเทพพระอาทิตย์ได้ เช่น พระยัชชเฐียรที่เป็นสาวกผู้ภักดีของพระสุริยะในมหามารตะ หรือ การที่พระรามต้องสวมนต์อาทิตย-หฤทัย เมื่อครั้งทำศึกกับทศกัณฐ์ หรือราวันะ (Ravana) เป็นต้น รวมทั้งชาวต่างชาติ ทั้งพวกสกะ อินโด-กรีก และกุษาณะ ก็มีแนวโน้มที่จะนับถือเทพพระอาทิตย์อยู่ด้วย

2. พระวิษณุ เทพในกลุ่มแสงอาทิตย์ในยุคพระเวท ได้เริ่มผสมผสานลักษณะสำคัญของเทพองค์อื่น ๆ ในกลุ่มอาทิตย์เทพมาไว้ในพระองค์

3. การไหลบ่าเข้ามาของนักบวชมัค (Maga) ของอินหร่านเข้ามาในอินเดีย จากการรุกรานของราชวงศ์อะคามีนิด จึงเริ่มเกิดความนิยมในการสร้างเทวสถานและเทวรูปมากขึ้นในยุคสมัยนี้

เพราะแม้จะไม่ทราบต้นกำเนิดของลัทธิการบูชาพระอาทิตย์ได้แน่ชัด แต่มีหลักฐานในคัมภีร์มหามารตะที่อาจย้อนกลับไปได้ถึงในช่วงราวกลางพุทธศตวรรษที่ 1-2 ถ้าพวกนักบวชมัคต้องอพยพเข้ามาในอินเดียจากการรุกรานของราชวงศ์อะคามีนิด การนับถือบูชาพระอาทิตย์ก็อาจเกิดขึ้นได้ในช่วงเวลานี้ และในคัมภีร์มหามารตะนี้ยังแสดงให้เห็นว่า ผู้ที่เคารพบูชาพระอาทิตย์นั้นเป็นผู้ที่มีความรู้ความชำนาญในพระเวทเป็นอย่างดี

พัฒนาการที่สำคัญที่สุดของการบูชาเทพพระอาทิตย์ในยุคอดีตนานี้ คือ การที่พระสุริยะมีลักษณะเป็นมนุษย์อย่างแท้จริง ทั้งที่ปรากฏในคัมภีร์รามายณะและมหามารตะ¹⁵⁸ และในยุคนี้พระสุริยะมีพระโอรสด้วยกัน 6 องค์ ได้แก่ กรรณะ มนุวิวัสวัต สุครีพ พระยม และพระอัศวิน¹⁵⁹

นอกจากนี้ สัญลักษณ์ของการบูชาเทพพระอาทิตย์ในยุคพระเวทก็ยังคงได้รับการเคารพสืบต่อมาในยุคนี้ เช่น สัญลักษณ์เกี่ยวกับพระอาทิตย์ที่ปรากฏบนเหรียญ และปรากฏมากขึ้นในยุคปุราณะ ตลอดจนการสวดพระเวทและการบูชาไฟก็เป็นส่วนสำคัญในการบูชาพระอาทิตย์ในคัมภีร์สมฤติ ด้วย

แต่บทบาทฐานะของเทพพระอาทิตย์และเทพในยุคพระเวทองค์อื่น ๆ ได้เปลี่ยนแปลงไปจากที่ในยุคพระเวทชาวอารยันจะมีการเคารพนับถือเทพเจ้าแห่งธรรมชาติต่าง ๆ มาเป็นการให้ความสำคัญเกี่ยวกับสภาวะของโลก 3 ประการคือ การสร้างขึ้น การดำรงรักษาไว้ และการทำลาย ทั้ง 3 สภาวะนี้ ชาวอารยันในสมัยอดีตนานและปุราณะจึงถือว่ามีมหาเทพสำคัญ 3 องค์ คือ พระพรหมา

¹⁵⁸B. C. Singa, Hinduism and Symbol Worship, 81.

¹⁵⁹Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 44.

พระวิษณุ และพระศิวะ แทนบุคลาธิษฐานของความเชื่อเกี่ยวกับสภาวะของโลก 3 ประการนั้น¹⁶⁰ ยังผลให้เทพเจ้าองค์อื่น ๆ ในสมัยพระเวท ซึ่งเคยเป็นเทพสูงสุด รวมทั้งพระสุริยะ กลายเป็นเทพชั้นรองลงมาจากมหาเทพตรีมูรติ

พระสุริยะที่ปรากฏในรามายณะ

รามายณะ บทประพันธ์ของฤๅษีวาลมิกิ บรรยายวีรกรรมของพระรามที่มีชัยชนะเหนือ รavana (ทศกัณฐ์) ซึ่งนอกจากเรื่องราวของศึกสงครามแล้ว ยังมีการแทรกขนบธรรมเนียม ประเพณี พิธีกรรม เรื่องราวของเทพเจ้าและฤๅษีองค์ต่าง ๆ ในอิติहाสเรื่องนี้ด้วย ทำให้รามายณะ นี้มีความยาวถึง 24,000 โศลก แบ่งออกเป็น 7 กาณฑ์¹⁶¹

รามายณะนี้ นอกจากกล่าวถึง พระสุริยะว่าพระองค์มีพระโอรสกับนางอหฺลยา คือ สุครีพ ผู้ครองนครกิชินา (ขีดชิน) แล้วยังกล่าวถึง ดินแดนของกลุ่มเทพแสงอาทิตย์ ที่เรียกว่า เสราษตรฤ (Saurāstra) หรือจักรวากะ (Chakravāka)¹⁶² และในยุทธานุที่ได้กล่าวถึงลัทธิการบูชาเทพ พระอาทิตย์ว่า ฤๅษีอัสตยะได้แนะนำพระรามให้สวดมนต์บท “อาทิตยะ-หฤทัย” (Āditya-hṛdaya hymn) เพื่อบูชาพระอาทิตย์ก่อนทำการศึก จะทำให้ข้าศึกพ่ายแพ้ไปในที่สุด¹⁶³ หรือการที่หนุมาน ทำความเคารพพระสุริยะ พระวายุ และพระพรหมมาก่อนเข้าไปกรุงลงกาและเมื่อไปถึงกรุงลงกา แล้ว ก็หานางสีดาไม่พบจึงบูชาพระสุริยะอีกครั้งหนึ่ง¹⁶⁴ สิ่งเหล่านี้จึงเป็นเครื่องยืนยันความสำคัญ ของนิยายที่บูชาพระอาทิตย์ในช่วงเวลานี้ ทั้งยังมีการกล่าวอ้างถึงลักษณะของพระสุริยะอย่างชัดเจน

¹⁶⁰ J. A. Dobois, Hindu Manner, Customs and Ceremonies (New Delhi: Mamta Publication, 1973), 550-556.

¹⁶¹ T. K. Ramachandra Iyer, A Short History of Sanskrit Literature, (Madras : Bharathi Vijayam Press, 1977), 47-48.

¹⁶² Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 38.

¹⁶³ B. C. Singa, Hinduism and Symbol Worship, 80.

¹⁶⁴ Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 36-37.

ว่ามีรูปลักษณะเป็นมนุษย์ที่อาศัยอยู่ในสวรรค์ พระองค์เป็นต้นวงศ์ของ สายสุริยวงศ์¹⁶⁵ ที่มีพระรามเป็นหนึ่งในสายสกุลและเป็นสาธุศิษย์ที่ภักดีของพระองค์ พระองค์เป็นเทพที่มีสถานะสูงของชนชาวอารยันในช่วงเวลานั้น มีเทวสถานเพื่อบูชาพระองค์ แต่กลับยังไม่พบหลักฐานทางประติมากรรมที่แสดงถึงพระองค์แต่อย่างใด¹⁶⁶

พระสุริยะที่ปรากฏในมหากาถะ

ลักษณะของพระสุริยะถูกกล่าวอ้างถึงบ่อยในมหากาถะ ตั้งแต่เรื่องราวของการสร้างโลก เกิดมีไข้ฟองมเหสีมา (หิรัณยครรวั) อันเป็นพืชแห่งชีวิตที่ไม่มีวันสิ้นสุดลงได้ จากไข่นี้ได้กำเนิดพระประชาบดี และสัตว์อื่น ๆ อีกตามมา เช่น พระมनु พระทักษะ และบุตรทั้ง 7 ตน พระอัศวิน พระอาทิตย์ และพระปฤถวี¹⁶⁷ อันเป็นการแสดงให้เห็นถึงการกำเนิดจักรวาลอันมีพระอาทิตย์ (พระสุริยะ) ปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรก ในอนุศาสนบรรพ (มก. 13.85.23) กล่าวถึงเทพในกลุ่มอาทิตย์เทพทั้ง 12 องค์ นั้นกำเนิดมาจากพระอัคนี¹⁶⁸ ในวนบรรพ กล่าวถึง พระอาทิตย์เป็น

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

¹⁶⁵ในหริวงค์ ว่า พระสุริยะ (พระวิวิสวัต) เป็นพระบิดาของพระมनुวิวิสวัต พระมनुวิวิสวัตเป็นพระบิดาของท้าวอิกษวากู ผู้เป็นบรมชนกแห่งกษัตริย์สายสุริยวงศ์ผู้ครองแคว้นอโยธยาและมีธิดา และพระมनुวิวิสวัตยังมีพระโอรสอีกองค์หนึ่งคือ ท้าวอิลราช (ในรามายณะว่าเป็นบุตรของพระกรรมมหาฤาษี) ต่อมาได้กลายเป็นสตรีเมื่อลวงล้าเข้าไปในเขตที่พระศิวะกำลังแปลงองค์เป็นหญิง มีนามว่า นางอิลา นางอิลาเป็นชายาของพระพฤ (โอรสของพระจันทร์กับพระนางดาราชายาของพระพฤหสบดี) และมีโอรสนามว่า ท้าวปुरुรพ อันเป็นปฐมวงศ์ของกษัตริย์จันทรวงศ์ ดังนั้นสายสุริยวงศ์และจันทรวงศ์จึงเป็นเสมือนพี่น้องกัน

พระยาสุริยจาภิรมย์ฯ (สรวง ศรีเพ็ญ), เทวกำเนิด (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2550), 52 – 53.

¹⁶⁶B. C. Singa, Hinduism and Symbol Worship, 81.

¹⁶⁷กรูณา กุศลาลัย และเรืองอุไร กุศลาลัย (แปลและเรียบเรียง), มหากาถะ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, 2550), 2.

¹⁶⁸ธีรศานต์ ประจันพล, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระอัคนีในวรรณคดีสันสกฤต,” : 180.

ศูนย์กลางของโลก ที่จะคอยสร้างเมฆ อาหาร และความอุดมสมบูรณ์ ทั้งยังมีการบูชาพระสุริยะ 108 พระนาม (มก. 3.18-20) ด้วยคำแนะนำของฤๅษีธูมยะ (Dhumya)¹⁶⁹

นอกจากนี้ ในมหากาโรได้มีการปรากฏกายของพระสุริยะขึ้นอีกในหลายตอน โดยเฉพาะในเรื่องของการทดลองมนตร์ของพระนางกุนตีที่ได้รับประทานพรจากฤๅษีทรวาส์ว่า หากประสงค์จะมีบุตรกับเทพองค์ใดก็สามารถขอได้ตั้งใจปรารถนา พระนางกุนตีจึงได้ทดลองมนตร์ดังกล่าวโดยอัญเชิญพระสุริยะด้วยความไม่ตั้งใจ พระสุริยะจึงประทานโอรสที่ประสูติมาพร้อมกับเชื้อเกราะ ด้วยเกรงความอับอายและคำครหาของการกำเนิดบุตรในครั้งนี้ พระนางจึงทิ้งบุตรคนนี้ลงในแม่น้ำ บังเอิญว่านั่นหนะ (สารถีของท้าวฤๅษี) และภรรยาชื่อนางราธา ได้มาพบเข้าจึงนำไปเลี้ยง มีนามว่า วสุเชณะ แปลว่า ผู้เกิดมาพร้อมสมบัติติดตัว อยู่มาวันหนึ่งพระอินทร์ได้แปลงกายเป็นพราหมณ์เฒ่ามาขอเกราะของวสุเชณะ เพื่อไปประทานให้แก่อรชุน (บุตรของพระอินทร์ที่ประทานแก่นางกุนตี) นับแต่นั้นวสุเชณะจึงได้รับการขนานพระนามว่า กรรณะ ซึ่งแปลว่า ผู้ที่ตัด (เชื้อเกราะ) ออก¹⁷⁰ ซึ่งต่อมาพระองค์ได้ขึ้นปกครองแคว้นองคราษฎร์ และเข้าร่วมรบกับฝ่ายเกาฬในมหาสงครามที่ทุ่งคุรุเกษตร

ลักษณะการปรากฏองค์ของพระสุริยะในมหากาโรในรูปของมนุษย์นี้มีผู้พบเห็น อาทิ พระฤๅษีชฎี พระกรรณะ พระนางกุนตี ฤๅษีชมทนี เป็นต้น ซึ่งลักษณะของพระสุริยะที่ปรากฏในคัมภีร์มหากาโรนั้น กล่าวว่าพระองค์เป็นเทवरูปร่างม ทรงเชื้อเกราะ เทวพัสดราภรณ์ และเทพศาสตราวุธหลากหลายชนิด¹⁷¹

บทบาทของพระสุริยะในคัมภีร์มหากาโร คือ พระสุริยะมักทรงราชรถอยู่เหนือความมืดหรืออสุร (มก. 3.233.8)¹⁷² ซึ่งเป็นรูปแบบสำคัญของพระสุริยะที่ปรากฏขึ้นในสมัยกุษาณะ

คัมภีร์มหากาโรนี้ ยังได้กล่าวถึง เทพสารถีของพระสุริยะ คือ “พระอรุณ” ขึ้นเป็นครั้งแรกในคัมภีร์ทางศาสนา ความว่า หลังจากที่พระวิษณุในภาคอวตารเป็นนางโมหิณีได้จัดการกับราหูที่หวังจะชิงน้ำอมฤตไปนั้น พระราหูโกรธแค้นจึงหวังจะกลืนกินพระสุริยะ ในครั้งนั้นพระสุริยะจึง

¹⁶⁹Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 42.

¹⁷⁰กฤษณา กุศลาลัย และเรืองอุไร กุศลาลัย (แปลและเรียบเรียง), มหากาโร, 21-22.

¹⁷¹Ayodhya Chandra Dass, Sun Worship in Indo-Aryan Religion and Mythology, 95.

¹⁷²Priyabala Shah, The Sun Images, 52.

ต้องเริ่มแผ่รัศมีความร้อนออกมาสู่พื้นโลกเพื่อหวังให้ร่างกายตนออกมา พลังความร้อนนั้นมหาศาลอาจทำลายสิ่งมีชีวิตในโลกได้ พระพรหมจึงบัญชาให้พระอรุณผู้มีร่างกายใหญ่โตมาทำหน้าที่เป็นสารพัดให้พระสุริยะ เพื่อช่วยบรรเทารัศมีความร้อนของพระองค์ลง¹⁷³

พระสุริยเทพในยุคปุราณะ

คำว่า “ปุราณะ” หรือ “ปุราณ” หมายความว่า “นิยายเก่าแก่โบราณ” จัดอยู่ในกวีนิพนธ์ประเภทความกล้าหาญ (Epics) ของสันสกฤต ต่อมาคำว่าปุราณะได้ใช้เรียกชื่อคัมภีร์ด้วย คือ “คัมภีร์ปุราณะ” วรรณกรรมหรืองานนิพนธ์ที่ปรากฏในยุคหลังจากยุคพระเวท มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 8-18 ในยุคนี้นี้มีคัมภีร์กำเนิดขึ้นมากมายหลายเล่ม อันเป็นข้อมูลสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์ในยุคคลาสสิกและฮินดูยุคกลางของอินเดียโบราณ¹⁷⁴

คัมภีร์ปุราณะ ประกอบไปด้วยคุณลักษณะสำคัญ 5 ประการหรือที่เรียกว่า ปัญจลักษณะ ได้แก่ 1) การสร้างโลก 2) การประลัยและการสร้างโลกใหม่ 3) การเกิดวงศ์ของเทพเจ้า ฤาษี และกษัตริย์ทั้งหลาย 4) ยุคของพระมनु และ 5) ประวัติของราชวงศ์ต่าง ๆ ที่มีต้นกำเนิดมาจากสุรยวงศ์และจันทรวงศ์ แต่ก็มีเพียงบางคัมภีร์เท่านั้นที่มีเนื้อหาครบถ้วนทั้ง 5 ลักษณะ¹⁷⁵ โดยวัตถุประสงค์ของคัมภีร์ปุราณะนี้เชื่อกันว่าได้รับเจตนาขึ้นเพื่อขยายคำสอนในคัมภีร์พระเวท (จนกล่าวกันว่าคัมภีร์ปุราณะเป็นคัมภีร์พระเวทฉบับที่ 5)¹⁷⁶

ในคัมภีร์ปุราณะและอุปุราณะ ได้มีการรวบรวมขนบการนับถือบูชาพระสุริยะ โดยมีการเพิ่มเทพตำนาน รูปแบบการสร้างเทวรูปและเทวาลัย¹⁷⁷ ดังนั้นในยุคนี้จึงมีปุราณะและอุปุราณะหลายเล่มที่กล่าวถึงการนับถือบูชาพระอาทิตย์ อาทิ คัมภีร์วิษณุปุราณะ (แต่งราวพุทธศตวรรษที่ 9) วายุปุราณะ (แต่งราวพุทธศตวรรษที่ 9) มารกัณเฑยปุราณะ (แต่งราวพุทธศตวรรษที่ 9-10) พรหมมานทปุราณะ (แต่งราวพุทธศตวรรษที่ 9-11) มัตสยปุราณะ (แต่งราวพุทธศตวรรษที่ 9) คัมภีร์เหล่านี้ จัดเป็นคัมภีร์ปุราณะที่ประพันธ์ขึ้นในยุคแรก

¹⁷³ Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 136.

¹⁷⁴ V. G. Srivastava. “The Puranic records on the sun worship,” in Encyclopaedia of Hinduism. (New Delhi: Anmol Publications PVT. Ltd, 1999), 2342.

¹⁷⁵ จำลอง สารพัดนึก, ประวัติศาสตร์วรรณคดีสันสกฤต 1, 45.

¹⁷⁶ A. A. Macdonell, A History of Sanskrit Literature, 252.

¹⁷⁷ B. C. Singa, Hinduism and Symbol Worship, 83.

ส่วนคัมภีร์ในยุคปุราณะในกลุ่มต่อมา ได้แก่ ภวิษยปุราณะ (ราวพุทธศตวรรษที่ 11-18) พรหมปุราณะ (ราวพุทธศตวรรษที่ 15-18) สกนปุราณะ (ราวพุทธศตวรรษที่ 13 เป็นต้นมา) วราหปุราณะ (ราวพุทธศตวรรษที่ 14-20) อัคนิปุราณะ (พุทธศตวรรษที่ 15 เป็นต้นมา) ครุฑปุราณะ (พุทธศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา) วิศวธรรโมตตรัม (พุทธศตวรรษที่ 15-16) ภวิษโยตตระและกาลิกปุราณะ (ราวพุทธศตวรรษที่ 16-17) และสามพปุราณะ (ราวพุทธศตวรรษที่ 11-21)¹⁷⁸

โดยคัมภีร์ปุราณะนั้นมีความสืบเนื่องจากคัมภีร์พระเวท อิติहाส และสมฤติ ด้วยการเปลี่ยนสถานะการเคารพนับถือบูชาพระสุริยะให้กลายเป็นเทพชั้นรอง เพราะในยุคนี้มีการจัดระเบียบเทพขึ้นใหม่ เกิดมีมหาเทพองค์ใหม่ 3 องค์ อันได้แก่ พระพรหมา พระวิษณุ และพระศิวะ โดยพระวิษณุได้รับการยกฐานะจากเทพชั้นรองของกลุ่มอาทิตยเทพในยุคพระเวทที่มักมีการกล่าวถึงกว้างๆ 3 ก้าวของพระองค์ที่แสดงถึงวิธีการโคจรของดวงอาทิตย์ ตั้งแต่รุ่งอรุณ ส่องแสงสว่าง และในยามย่ำสนธยา¹⁷⁹ หรือพระศิวะที่ได้รับการยกฐานะจากพระบุตรเทพชั้นรองในชั้นบรรยาการมาเป็นหนึ่งในมหาเทพตรีมูรติในยุคปุราณะหรือในศาสนาฮินดูยาวนานมาจนถึงปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในยุคปุราณะนี้ ทำให้พระสุริยะถูกลดบทบาทลง ร่วมกับเหล่าเทวดาในยุคพระเวทอีก 6 องค์ คือ พระอินทร์ พระยม พระวรุณ พระอัคนี พระวายู และพระโสมะ ทั้งยังรวมกับเทพองค์ใหม่ คือ พระกุเธร ก็ยังคงเป็นที่เคารพสักการะกันอยู่ กลายเป็นเทพผู้คอยปกป้องดูแลโลก¹⁸⁰ ทั้งยัง บทบาทหน้าที่ รูปลักษณะ และเทวดานานต่าง ๆ ของเทพเจ้าในกลุ่มเทพแห่งแสงอาทิตย์ให้กลายเป็นกลายเป็นเทพเจ้าองค์เดียว คือ พระสุริยะ จึงทำให้คำว่า “อาทิตย” กลายเป็นชื่อสามัญของพระสุริยะ ดังที่ปรากฏในคัมภีร์มัตสยปุราณะ กล่าวถึงการบูชาดวงอาทิตย์ในนามของ “อาทิตย” ในพิธีอวิมุกตตีรณะ ในคัมภีร์วิษณุปุราณะ มีบทสวดยัชญวาลกยะ (Yajña Valkya) ถวายแด่พระอาทิตย์จนกลายเป็นนามหนึ่งของพระสุริยะ หรือการเปลี่ยนแปลงจากกลุ่มอาทิตยเทพ 12 องค์ในคัมภีร์พระเวท (วิษณุ ศกร อรรมัน ธฤติ ตวษฏร ปุชัน วิวัสวัต สวิตฤ มิตระ วรุณ อมสะ และภคะ) ที่แตกต่างกันไปในแต่ละเดือนให้กลายเป็นนามของพระสุริยะในยุคปุราณะ¹⁸¹

¹⁷⁸ V. G. Srivastava. “The Puranic records on the sun worship,” in *Encyclopaedia of Hinduism*, 2342.

¹⁷⁹ Max Muller, *The Vedas*, 38.

¹⁸⁰ ผาสุข อินทรารุช, *รูปเคารพในศาสนาฮินดู*, 36.

¹⁸¹ V. G. Srivastava. “The Puranic records on the sun worship,” in *Encyclopaedia of Hinduism*, 2343.

ที่สำคัญ คือ การรวมเป็นหนึ่งเดียวกันกับพระสวิตฤจนไม่สามารถแยกออกจากกันได้ จึงมีเทวาลัยบูชาเทพพระอาทิตย์ทั้งในนามพระสุริยะและพระสวิตฤ รวมถึงมนต์ที่ใช้ในการบูชา พระสวิตฤทั้งหมดก็ถูกนำมาใช้ในการบูชาพระสุริยะ เช่น มนต์บท “สันธียาสนะ” (Sandhyopāsana) ซึ่งเป็นมนต์สำคัญของมนต์คายนีก็นำมาใช้ในการบูชาพระสุริยะด้วยเช่นเดียวกัน¹⁸²

กำเนิดพระสุริยะในคัมภีร์ปุราณะ

ในยุคปุราณะนี้ พระสุริยะถูกเปลี่ยนจากการเป็นโอรสของพระทเยาส์มาเป็นโอรสของ พระอติติแทน¹⁸³

คัมภีร์พรหมปุราณะ อธิบายที่ 4 ได้กล่าวถึง กำเนิดของพระวิวิศวาน (นามของ พระสุริยะในคัมภีร์ฉบับนี้) ว่าถือกำเนิดมาจาก ฤๅษีกัสยปะกับพระนางทากษายณี (Dākṣāyaṇī) (พร.ป. 4.1)¹⁸⁴

คัมภีร์ภวิษยปุราณะ อธิบายที่ 47 กล่าวถึง กำเนิดของพระอาทิตย์ว่ามีที่มาจาก หิรัณยครรภ (ไข่มุกทองคำ) ในวันที่ 7 ของการสร้างโลก รู้จักกันในนาม “มารตาณตะ” เมื่อพระอาทิตย์ยัง อยู่ในไข่มุกทองคำ¹⁸⁵

แต่ในอภยายะที่ 158 กลับกล่าวถึง กำเนิดของพระสุริยะว่ามีกำเนิดมาจาก ฤๅษีกัสยปะ กับนางอติติ ที่เกิดขึ้นมาเพื่อปราบอสูร¹⁸⁶

คัมภีร์วามนปุราณะ อธิบายที่ 76 ได้กล่าวถึง เรื่องราวที่พระสุริยะได้ประทานพร แก่เทวีอติติว่าจะไปเกิดเป็นบุตร เพื่อปลดปล่อยพระนางจากคำสาปของอสูร โดยปรากฏบทที่ เทวีอติติใช้สวดบูชาต่อพระสุริยะและพระวิษณุ อันแสดงให้เห็นถึงการผสมผสานกันของวิธีการ

¹⁸² Ayodhya Chandra Dass, Sun Worship in Indo-Aryan Religion and Mythology, 44-45.

¹⁸³ V. G. Srivastava. “The Puranic records on the sun worship,” in Encyclopaedia of Hinduism, 2361.

¹⁸⁴ A Board of Scholars, The Brahma Purana Part I (Delhi: Motilal Banarsidass, 1985), 33.

¹⁸⁵ Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 46.

¹⁸⁶ Ibid., 318.

บูชาของเทพทั้งสององค์ โดยมีการบูชาด้วยแป้งจันทน์ ผงสินธุร (Sindur) หรือผงสีแดง และดอกไม้สีแดง ซึ่งเป็นสิ่งที่ใช้ในลัทธิการบูชาพระอาทิตย์¹⁸⁷

วงศวานของพระสุริยะในคัมภีร์ปุราณะ

เรื่องราววงศวานของพระสุริยะได้รับการรจนาดัดแปลงจากเนื้อความในคัมภีร์พระเวท โดยในแต่ละปุราณะจะมีข้อแตกต่างกันเพียงเล็กน้อย ทั้งในส่วนของพระนามของพระชายา และจำนวนของโอรสธิดา แต่แก่นของเนื้อหามีความคล้ายคลึง ดังนั้นผู้วิจัยจึงขอสรุปเนื้อความในส่วนนี้ แล้วจึงอธิบายให้เห็นข้อแตกต่างปลีกย่อยในแต่ละคัมภีร์ดังต่อไปนี้

พระสุริยะได้อภิเษกสมรสกับพระนางสังญชญา (Sañjā) ธิดาของพระวิศวกรรม มีโอรสธิดาด้วยกัน 3 องค์ คือ วิวัสวัตมनु พระยม และเทวียมูนา (ฝาแฝด) ต่อมาพระนางสังญชญาไม่อาจทนความร้อนของพระสุริยะได้ จึงได้สร้างรูปแทนองค์ขึ้นมาจากเงาของตน รู้จักกันในนาม “ฉายา” (Chāyā) แล้วพระนางจึงหลบหนีไปอยู่กับพระบิดา

ระหว่างนั้น พระสุริยะก็ไม่ว่าว่าพระนางฉายาเป็นชายาจำแลง ทั้ง 2 องค์จึงให้กำเนิดมีโอรสธิดาด้วยกัน 3 องค์ คือ พระมनु (สววรรณ) พระศนิ (พระศโนสจ) และเทวีตปติ พระนางฉายาก็ไม่ต่างไปจากสตรีทั่วไปในโลก ที่เมื่อมีบุตรของตนแล้วก็ย่อมเกิดความลำเอียงกับบุตรของตนเองมากกว่า สร้างความไม่พอใจให้กับพระยมเป็นอย่างมาก ครั้งหนึ่งพระยมได้แสดงอาการก้าวร้าวราวกับจะเตะพระนางฉายา พระนางจึงสาปให้เท้าของพระยมตกลงไปบนโลกหรือเน่าเป็นหนอง ด้วยคำสาปนี้ทำให้พระสุริยะรู้ว่าพระนางฉยานี้หาใช่พระนางสังญชญาไม่ จึงออกตามหากับพระวิศวกรรม ครั้งนั้นพระวิศวกรรมจึงได้บอกสาเหตุที่พระนางสังญชญาหนีออกมา เพราะไม่อาจทนความร้อนได้ พระวิศวกรรมจึงได้ช่วยนำรัศมีความร้อนของพระสุริยะออกไปบางส่วน หลังจากรัศมีลดลงแล้ว พระวิศวกรรมจึงบอกว่าพระนางสังญชญานั้นได้แปลงองค์เป็นม้าเพศเมียหนีเข้าไปอยู่ในป่า พระสุริยะจึงแปลงองค์เป็นม้าเพศผู้ออกตามหา แล้วเข้าเสพเมถุนกับพระนางจนให้กำเนิดพระโอรสฝาแฝดขึ้น คือ พระอัศวิน (พระนาสตยะ และพระทัสระ)

เรื่องราวของพระสุริยะนี้ อาจมีความแตกต่างกันไปในแต่ละคัมภีร์ดังต่อไปนี้

¹⁸⁷ Ibid., 62-63.

คัมภีร์วิษณุปุราณะ กล่าวว่า พระนางสัจญชญา มีนามอื่น ๆ ได้แก่ ราชญี (Rājñī) และ สุเรณู (Surenu) มีโอรสธิดาด้วยกัน 3 องค์ โอรส คือ พระมนู และพระยม ส่วนธิดา คือ พระยมี (กาลินทิ) และมีโอรสฝาแฝดอีก 2 องค์หลังจากแปลงองค์เป็นม้า คือ พระอัศวิน และพระเรวันตะ

ส่วนพระนางฉายา (หรือพระนางนิคุบหา) (Nikṣūbha) มีโอรสธิดาด้วยกัน 3 องค์ คือ พระศนิ (ศรุตศวร) และพระมนูอีกองค์หนึ่ง หรือสวารณิ (ศรุตกรรมัน) และธิดา คือ ตปตี (แม่น้ำตปตี)¹⁸⁸

คัมภีร์มารกณเดยปุราณะ บทที่ 76-80 กล่าวถึง เมื่อครั้งที่พระสุริยะได้พบกับพระนางสัจญชญา พระองค์ได้หยอกล้อด้วยการปิดพระเนตรของพระนาง ทำให้พระนางไม่พอพระทัย จึงได้กล่าวออกไปว่า ท่านจงให้กำเนิดบุตรที่เป็นผู้ฆ่าทุกสิ่งมีชีวิตในโลก และทุกคนจะรู้จักกันในนาม “ยม” และขอให้ธิดาของท่านจะกลายเป็นสายน้ำ ซึ่งก็คือ “ยมุนา” ครั้นเมื่อทั้งสองพระองค์ได้อภิเษกสมรสกันแล้ว ก็มีโอรสธิดาด้วยกัน ก็คือ มนู ยม และยมุนา รวมกับโอรสหลังจากที่แปลงเป็นม้าอีก 2 องค์ คือ พระอัศวิน และพระเรวันตะขึ้น

ในคัมภีร์นี้ ไม่ระบุถึงพระนามของเงาที่พระนางสัจญชญาสร้างขึ้น แต่กล่าวว่าพระนางได้ให้กำเนิดบุตรด้วยกัน 2 องค์

คัมภีร์มัตสยปุราณะ กล่าวว่า พระสุริยะมีชายาด้วยกัน 3 องค์ คือ พระนางสัจญชญา (ธิดาของพระวิศวกรรม และเป็นมารดาของพระมนู) พระนางฉายา และพระนางประภา (ให้กำเนิดประภาต)

พระนางสัจญชญา ได้ให้กำเนิดบุตรเป็นฝาแฝดต่างเพศ ได้แก่ พระโอรส คือ พระยม และเทวียมนู และโอรสฝาแฝดหลังจากแปลงองค์เป็นม้า คือ พระนาสตัยะ และพระทัสระ

พระนางฉายา ได้ให้กำเนิดโอรสธิดา 4 องค์ ได้แก่ พระโอรสคือ พระมนูวิวัสวัต และพระศนิ พระธิดา คือ พระนางตปตี และพระนางวิษติ

ในคัมภีร์ ยังได้ระบุถึงการที่พระวิศวกรรมช่วยนำรัศมีความร้อนของพระสุริยะออกมาสร้างเป็นอาวุธของเทพองค์ต่าง ๆ ได้แก่ จักรของพระวิษณุ ตรีศูลของพระศิวะ วัชระของพระอินทร์ ฯลฯ ในครั้งนั้นมีเพียงพระบาทของพระสุริยะเท่านั้นที่มีอากาศจดทอนลงได้ (ดังนั้นการสร้างเทวรูปจึงไม่สร้างให้เห็นพระบาทของพระสุริยะ เพราะจะตกนรกหรือเป็นโรคเรื้อน) (มส.ป. 11.2-37)¹⁸⁹

คัมภีร์พรหมปุราณะ คัมภีร์นี้ระบุถึงพระนามของพระสุริยะว่า “พระวิวัสวาน” เหมือนประวัติที่ปรากฏในคัมภีร์พระเวท

¹⁸⁸Thakur Harendra Dayal, *The Visnu Purana*, 224-225.

¹⁸⁹S. C. Vasu, *The Matsya Puranam, Part I*, 32-34.

พระนางสัณฐญา (ในคัมภีร์นี้ มีอีกพระนามว่า “สุเรศวรี” อันหมายถึง ธิดาของเหล่าเทพ) มีโอรสธิดาด้วยกัน 3 องค์ คือ วิวิสวัตมณู พระยม และพระนางยมนา (ฝาแฝด) และโอรสฝาแฝด หลังจากแปลงองค์เป็นม้า คือ พระนาสัตยะ และพระทัศระ

พระนางฉายา (หรือ “สวรรณา”) ได้ให้กำเนิดพระโอรสด้วยกัน 2 องค์ คือ พระมณู (สวรรณ) พระศโนจกร (พระศนิ) (พร.ป. 4.1-49, 30.49-81)¹⁹⁰

คัมภีร์ภาควตปุราณะ คัมภีร์นี้ มีความเหมือนกับคัมภีร์พรหมปุราณะในส่วนของ เทวดานาน แต่ต่างกันที่จำนวนพระโอรสธิดาของพระนางสัณฐญาและพระนางฉายา

คัมภีร์ระบุว่า พระนางสัณฐญา มีพระโอรสธิดากับพระวิวิสวัน (พระสุริยะ) มากกว่าใน คัมภีร์พรหมปุราณะ 1 องค์ คือ พระศราทเทวะ เป็นพระโอรสใหญ่ ส่วนพระนางฉายา มีพระธิดา อีกองค์หนึ่ง คือ ตปตีเทวี เพิ่มเข้ามา (ภค.ป. 6.6.40-41)¹⁹¹

คัมภีร์ภวิษยปุราณะ อธิบายที่ 47 กล่าวถึง “พระนางรূปา” หรือรู้จักกันในอีกพระนาม ว่า “สัณฐญา” ในคัมภีร์พระนางเป็นธิดาของพระทักษะประชาบดี มีโอรสด้วยกัน 2 องค์ คือ พระยม และพระนางยมนา

พระนางฉายา ได้ให้กำเนิดพระโอรสด้วยกัน 2 องค์ คือ พระศนิ และพระนางตปตี¹⁹² แต่ในคัมภีร์เดียวกัน ยังกล่าวว่า นิษุภาเป็นบุตรของพราหมณ์สุชีวะ ที่พระสุริยะหลง รัก ซึ่งตำนานนี้ถูกอ้างถึงในพรหมปุราณะ วราหปุราณะ และสามปุราณะ¹⁹³

คัมภีร์สามปุราณะ กล่าวถึง พระชายาของพระสุริยะ คือ พระนางราชญี ซึ่งเป็นอีก พระนามหนึ่งของ พระนางสัณฐญา คู่กับพระนางนิษุภา อีกพระนามหนึ่งของพระนางฉายา¹⁹⁴

¹⁹⁰ A Board of Scholars, The Brahma Purana Part I (Delhi: Motilal Banarsidass, 1985), 33-36, 164-167.

¹⁹¹ Ganesh Vasudeo Tagare, The Bhagavata-Purana Part II, 812-813.

¹⁹² Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 46.

¹⁹³ V. G. Srivastava. “The Puranic records on the sun worship,” in Encyclopaedia of Hinduism, 2353-2354.

¹⁹⁴ Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 57.

ตารางที่ 2 สรุปการกำเนิดและวงศ์วานของพระสุริยะที่ปรากฏในคัมภีร์ปุราณะ

คัมภีร์	กำเนิด	ชายา	โอรส-ธิดา
วิษณุปุราณะ	-	สัณยชญา	มनु, ยม, ยมี, อัศวิน, เรวันตะ
		ฉายา	ศนิ, มนุ (สาวรรณิ), ตปตี
มารกัณฑะปุราณะ	-	สัณยชญา	มनु, ยม, ยมุนา, อัศวิน, เรวันตะ
		ฉายา	ศนิ, มนุ (อีกองค์หนึ่ง)
มัตสยปุราณะ	-	สัณยชญา	มनु, ยม, ยมุนา, อัศวิน (นาสตัยะ และทัสระ)
		ฉายา	มनुวิวัต, ศนิ, ตปตี, วิษติ
		ประภา	ประภาต
พรหมปุราณะ	ฤๅษีกัศยปะกับเทวี ทากษายณี	สัณยชญา	วิวัตมनु, ยม, ยมุนา, อัศวิน (นาสตัยะ และทัสระ)
		สวรรณา	มनुสาวรรณ, ศโนศจร
ภวิษยปุราณะ	หิรัณยครรภหรือ ฤๅษีกัศยปะกับเทวีอิตติ	รูปา	ยม, ยมุนา
		ฉายา	ศนิ, ตปตี
วามนปุราณะ	เทวีอิตติ	-	-
ภาควัตปุราณะ	-	สัณยชญา	ศราทธเทวะ, วิวัตมनु, ยม, ยมุนา, อัศวิน (นาสตัยะ และทัสระ)
		ฉายา	มनुสาวรรณ, ศโนศจร, ตปตี
สามพปุราณะ	-	ราชญี	-
		นิกะฐา	-

บทบาทหน้าที่ของพระสุริยะที่ปรากฏในคัมภีร์ปุราณะ

คัมภีร์พรหมานทปุราณะ กล่าวถึง เทพพระอาทิตย์ว่าเป็นที่มาของทุกกิจกรรมที่เกิดขึ้นบนโลก พระองค์ทรงเป็นผู้สร้างกลางวัน กลางคืน เดือน ปี และฤดูกาล เป็นผู้สร้างพืชพันธุ์ ัญญาหาร ยา และควบคุมการโคจรของดาวเคราะห์ทั้งมวล

คัมภีร์มารกณเทยปุราณะ กล่าวถึง บทบาทการทำลายล้างของพระสุริยะ ซึ่งเป็นเหตุผลสำคัญของการนับถือพระสุริยะในยุคนุราณะตอนต้นนี้ให้ความสำคัญกับการนับถือพระเป็นเจ้า (พระอาทิตย์) เพียงพระองค์เดียว¹⁹⁵

ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะในยุคนุราณะ

ในยุคนุราณะได้ปรากฏมีคัมภีร์ที่กล่าวถึงลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะไว้เป็นจำนวนมาก นอกจากลักษณะของพระสุริยะจะปรากฏในคัมภีร์ปุราณะและอุปุราณะแล้ว ยังมีคัมภีร์อื่น ๆ ที่กล่าวถึงรูปแบบการสร้างเทวรูปพระสุริยะ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

คัมภีร์พหุหัตสังหิตา เป็นงานทางดาราศาสตร์ยุคแรกๆ ที่เขียนขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 9 โดยท่านวราหมิหิระ (Varāhamihira) ที่อธิบายถึงการเคลื่อนไปของดวงอาทิตย์ การเปลี่ยนแปลงของดวงจันทร์ การเกิดคราส และอิทธิพลที่มีต่อมนุษย์ นับเป็นคัมภีร์ที่เก่าที่สุดที่กล่าวถึงลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะ

ในอรรถาธิบายที่ 57 ที่มีชื่อว่า “ประติมา ลักษณะนา” อธิบายถึง ลักษณะทางประติมานวิทยาในการสร้างเทวรูปพระสุริยะ ไว้ว่า ลักษณะของพระสุริยะจะมีพระมัสสุ พระนาสิกโด่ง พระนลาฏ พระปราง (แก้ม) พระอุระ โค่นขา และหน้าแข้งต้องสูง ทรงฉลองพระองค์ที่จยเวษะ (Udicyaveṣa) แบบอินเดียเหนือคลุมถึงข้อพระบาท ทรงดอกบัวในทั้งสองพระหัตถ์ มีรัลชชลประภามณฑล (Ralojjalaprabhāmandala) หรือแผ่นประภามณฑลเบื้องหลังพระเศียรที่ประดับอัญมณี¹⁹⁶ ทรงมงกุฏ กุณฑล ปรลัมพหารี (Pralambahārī)¹⁹⁷ หรือสร้อยไข่มุกยาว หวระ และคาดปั้นเหน่ง วิยัทคะ (Viyadga) หรือรสนา (rasanā) ซึ่งเป็นเข็มขัดทางศาสนาของโซโสอิสเตอร์ พระพักตร์อมยิ้ม มีรัศมีสองประกายด้วยอัญมณี ประทับยืนบนฐานสิงห์ จึงเป็นลักษณะที่ควรสร้าง (พ. 57.46-48)¹⁹⁸

ในอรรถาธิบายที่ 58 กล่าวถึง การกำหนดสัดส่วนของเทวรูปพระสุริยะ อาทิ สัดส่วนของพระรัศมีควรสูงเป็น 2 เท่าของกิริภูมิสูง ซึ่งหากสร้างเทวรูปที่มีความสูงประมาณ 1 ศอก จะส่งผล

¹⁹⁵ V. G. Srivastava. “The Puranic records on the sun worship,” in *Encyclopaedia of Hinduism*, 2344.

¹⁹⁶ Jitendra Nath Banerjea, *The Development of Hindu Iconography* (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 1974), 296.

¹⁹⁷ Ibid., 290.

¹⁹⁸ Manisha Mukhopadhyay, *Brahmanical Mythology in Sanskrit Inscriptions*, 167.

ให้ผู้สร้างมีรูปงาม หากสร้างเทวรูปที่มีความสูงประมาณ 2 ศอก จะส่งผลให้มีความมั่งคั่ง หรือ หากสร้างเทวรูปที่มีความสูงประมาณ 3-4 ศอก จะส่งผลให้มีความสุขความเจริญ ซึ่งในส่วนนี้มีความสอดคล้องกับคัมภีร์อื่น ๆ ด้วย¹⁹⁹

คัมภีร์มัตสยปุราณะ ได้ให้รายละเอียดในการสร้างเทวรูปพระสุริยะว่าควรประกอบด้วยพระเนตรที่สวयงาม มีพระมัสสุ พระเศียรทรงมงกุฎที่มีรัศมีสีแดง ทรงฉลองพระองค์รัดรูปสีแดง คาดสายปาดนิยางคะ (Pāṇiyāṅga)²⁰⁰ ทรงพวงมาลัยที่ทำด้วยดอกไม้ นานาชนิด ทรงปาทสระ (กำไลข้อพระบาท) พระสุริยะในคัมภีร์ปุราณะนี้อาจมี 2 พระหัตถ์ที่ทรงดอกบัวสายสีน้ำเงิน (นิลุปล) ในระดับพระอังสา (ปัทมหัตถะ) หรือมี 4 พระหัตถ์ ที่ในพระหัตถ์ซ้ายและขวาจะทรงลำแสงอาทิตย์ในลักษณะของบังเหียนม้าที่เทียมวราษรที่มีล้อเพียงล้อเดียว (เอกจักร) เช่นเดียวกับคัมภีร์พระเวท ประทับบนวราษรล้อเดียวเทียมม้าสี่ล้อล้อมรอบ 7 ตัว²⁰¹ โดยเทวรูปจะไม่มีการสร้างให้เห็นพระบาท เพราะพระบาทของพระสุริยะประดุจดังแสงสว่างของพระอาทิตย์ หากมีการสร้างพระบาทผู้สร้างจะต้องทนทุกข์ทรมานจากการเป็นโรคเรื้อน ควรมีเทวบริวารประกอบ คือ ทักษะ อยู่ทางด้านซ้ายมือของเทวรูปพระสุริยะจะมีลักษณะเป็นเทวบริวารรูปงาม และปิงคละ อยู่ทางด้านขวามือของพระสุริยะเป็นเทวบริวารผิวเข้ม ประกอบอยู่ร่วมกับพระอรุณที่เป็นเทพสาวที่ทรงงูเป็นสายบังเหียนเทียมม้า โดยพระสุริยะที่มีการสร้างนี้ควรจะประทับบนวราษรหรือบนดอกบัว (มส.ป. 126.39-40; 261.1-7; 262.2)²⁰²

¹⁹⁹Priyabala Shah, *The Sun Images*, 32.

²⁰⁰ คำอ่านว่า “ปาดนิยางคะ” นี้ อาจเข้าใจได้จากการที่พระสุริยะได้รับสายอวยงคะจากพญานาควาสกรี ดังที่พบในคัมภีร์ภวิษยปุราณะ เป็นสายเชือกที่ทำจากลำตัวของพญานาคเอง ที่มีลักษณะเป็นสายสีทองและสีครึ่งขาวครึ่งแดง

T. A. Goponatha Rao, *Elements of Hindu Iconography Volume I – Part II* (Delhi : Motilal Banarsidass, 1968), 308.

²⁰¹ คัมภีร์ “นิรุคตะ” คัมภีร์สันสกฤตโบราณของฤๅษียาสกะ (Yaska) ได้อธิบาย ม้าทั้ง 7 ของพระสุริยะไว้ว่า มีที่มาจากสีของแสงที่มีทั้งหมด 7 สี

Shanti Lal Nagar, *Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought)*, 67.

²⁰²S. C. Vasu, *The Matsya Puranam, Part I* (Delhi: Oriental Publishers, 1972), 351, & S. C. Vasu, *The Matsya Puranam, Part II* (Delhi: Oriental Publishers, 1972), 310-311.

ส่วนใหญ่หากสร้างพระสุริยะตามคัมภีร์นี้ พระหัตถ์ของพระสุริยะจะวางไว้บนพระเศียรทั้ง 2 ของเทวบริวาร แต่หากพระหัตถ์ของพระสุริยะมิได้วางบนพระเศียรทั้ง 2 ของบริวาร พระสุริยะก็จะทรงเทพศาสตราวุธ อันได้แก่ โล่ หรือตรีศูล มีธงประจำองค์พระสุริยะเป็นรูปสิงโตอยู่ทางซ้ายของพระสุริยะด้วย ทั้งยังมีเทวบุตรของพระสุริยะประทับยืนอยู่รอบข้างพระสุริยะ อันได้แก่ พระเวรินตะ พระยม และพระมนู นอกจากนี้พระสุริยะยังทรงเป็นหัวหน้ากลุ่มเทพนพเคราะห์ พระองค์จึงอาจล้อมรอบด้วยเทพนพเคราะห์ได้อีกด้วย

คัมภีร์วิษณุปุราณะ ได้กล่าวถึง สาเหตุที่ไม่มีการสร้างพระบาทให้พระสุริยะ เพราะว่าเมื่อพระวิศวกรรมได้นำรัศมีของพระสุริยะออกไปนั้น พระองค์ได้เหลือรัศมีส่วนพระบาทไว้ข้างฝีมือจึงมีความเชื่อว่าแสงสว่างนี้จะพร่าจนสายตาจนไม่สามารถที่จะมองเห็นได้ โดยในคัมภีร์นี้ยังไม่มีกรกล่าวถึง ฉลองพระองค์แบบอินเดียเหนือหรืออุทฺทียะวะ ซึ่งเป็นลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะที่เกิดขึ้นในสมัยกุษาณะ ซึ่งลักษณะเช่นนี้จะปรากฏในคัมภีร์ในสมัยต่อมา เช่น พุทธสังหิตา และวิษณุธรรมโมตตรัม²⁰³

ในอถัยายะที่ 8 และ 10 ได้ให้รายละเอียดของราชรถพระสุริยะไว้ว่า มีความยาวประมาณ 1,080,000 เส้น หรือ 9,000 โยชน์ มีเพลยาว 15,700 โยชน์ บนแกนล้อนี้มีดุมล้อ (นากี) 3 ดุม มีซี่ล้อ 5 ซี่ และมีขอบนอก (เนมิ) 6 ชั้น ลักษณะของวงล้อนั้น เทียบเท่ากับวันทั้งหมดในรอบปี วงล้อของพระสุริยะจึงเปรียบเสมือนวงล้อแห่งกาลเวลาหรือ “กาลจักร”

ราชรถพระสุริยะนี้ เทียมด้วยม้า 7 ตัว ประกอบด้วย คายตรี พุทธิ อุษณี ชคติ ตริชฎา อานุฎา และบังกติ ซึ่งราชรถนี้ควรสร้างเป็นประธานอยู่ท่ามกลางเหล่าเทวบริวารที่อยู่ล้อมรอบราชรถ ประกอบไปด้วย กลุ่มอาทิตย์เทพทั้ง 12 องค์ เหล่าฤาษี คนธรรพ์ นางอัปสร ยักษ์ นาค รากษส (วษ.ป. 2.10.2)²⁰⁴ ประทับร่วมกันบนราชรถ เสมือนเทพผู้พิทักษ์ทั้ง 7 องค์ ที่แต่ละองค์ต่างก็มีบทบาทหน้าที่แตกต่างกันออกไป โดยพระฤาษีคอยสวดบูชา วิชยารคคอยขับไล่จอมบรรเลงดนตรี นางอัปสรคอยพ้อนรำ รากษสคอยรับใช้ นาคเป็นสายบังเหียนม้า ยักษ์คอยบังคับ

²⁰³V. G. Srivastava. “The Puranic records on the sun worship,” in Encyclopaedia of Hinduism, 2348.

²⁰⁴Thakur Harendra Dayal, The Visnu Purana (Delhi : Sundeep Prakashan, 1983), 225.

ควบคุมสายบังเหียนม้า มีเหล่าฤาษีแควระ (ที่เรียกว่า พลชิลยะ) จำนวนมากล้อมรอบราชรถ ซึ่งราชรถจะมีหน้าที่ควบคุมความร้อน เย็น ฟาฝน และฤดูกาล²⁰⁵

ส่วนคัมภีร์วายุปุราณะ พรหมานตปุราณะ และมัตสยปุราณะ กล่าวว่า ราชรถมีความยาว 10,000 โยชน์ และถูกสร้างโดยพระพรหมา

คัมภีร์อัคนิปุราณะ ในสุรย-ปุชาวิธี (วิธีการบูชาพระอาทิตย์) อธิบายที่ 51 กล่าวถึงลักษณะทางประติมานวิทยาว่า ควรสร้างพระสุริยะที่มี 2 กร แต่ละกรทรงดอกบัว ประทับบนราชรถล้อเดียวเทียมด้วยม้า 7 ม้า²⁰⁶ เบื้องขวา ได้แก่ ทันที ทวงเลขนี (Lekhanī) (สันนิษฐานว่าเป็นเหล็กจาร) และมณีภาชนะ (Maṣṭbhājana; ถ้วยหมึก) ทางเบื้องซ้าย ได้แก่ พระปิงคละทวงทันทะ²⁰⁷ และมีพระชายา 2 องค์ ได้แก่ พระราชญีและนิษฐา ทวงจามร (Balavyajana) ทั้งยังอธิบายถึงลักษณะพระสุริยะที่ปรากฏเพียงองค์เดียวว่า ประทับบนหลังม้า พระหัตถ์ทรงดอกบัวและแสดงปางวรมุทรา (อค.ป. 51.1-3)²⁰⁸

ศารทาลิก ของคัมภีร์อัคนิปุราณะ กล่าวถึง ลักษณะสำคัญของพระสุริยะอีกประเภทหนึ่ง คือ มี 4 พระพักตร์ 8 พระกร แต่ในรูปลักษณะนี้ยังไม่พบเห็นในงานประติมากรรมแต่อย่างใด²⁰⁹

คัมภีร์ภวิษยปุราณะ ได้อธิบายถึง สาย “อวยังคะ” ที่คาดรอบพระวรกายพระสุริยะไว้ว่า พระสุริยะได้ใช้พญานาคาสกุรีเป็นสายอวยังคะ ซึ่งสายนี้จะประกอบไปด้วยสีทอง ขาว และแดง โดยผู้ที่นับถือลัทธิบูชาพระอาทิตย์ก็จะคาดสายนี้ด้วย²¹⁰

²⁰⁵ H. H. Wilson, The Visnu Purana: A System of Hindu Mythology and Tradition (Delhi: Nag Publishers, 1980), 314-315.

²⁰⁶ Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 45.

²⁰⁷ ลักษณะของพระทันทะและพระปิงคละแตกต่างจากในคัมภีร์อื่น ๆ

²⁰⁸ N. Gangadharam, The Agni Purana, Part I (Delhi: Motilal Banarsidass, 1984), 136.

²⁰⁹ Priyabala Shah, The Sun Images, 36.

²¹⁰ สายอวยังคะในคัมภีร์ปุราณะนี้ตรงกับสายไอวโยนเมน (Aivaonghen) ในคัมภีร์อเวस्ता ซึ่งต่อมาคือ สายกุสตี (Kusti) ในปัจจุบัน

Priyabala Shah, The Sun Images, 24, 37.

นอกจากนี้ ยังมีตำนานอธิบายถึง ที่มาของเหล่าเทวบริวารว่า หลังจากที่พระสุริยะเริ่มปราบอสูรด้วยความร้อน หลังจากที่อสูรลอบมาทำร้ายพระองค์ เทวดาทั้งหลายจึงมาช่วยพระสุริยะ โดยส่งพระขันธกุมาร (สกันทะ) เทพแห่งสงครามมาอยู่เบื้องซ้าย และส่งพระอัคนี เทพแห่งไฟมาอยู่เบื้องขวาของพระสุริยะ²¹¹

พระขันธกุมารในเบื้องซ้าย เนื่องจากพระองค์จะลงโทษสิ่งชั่วร้ายในจักรวาลด้วยทนต์ (ไม้เท้า) จึงมีนามที่ปรากฏร่วมกับพระสุริยะนี้ว่า “ทนต์ทวินายกะ” พระองค์จึงทรงทนต์อยู่ในพระหัตถ์ และยังมีนามอื่นอีกว่า “ราชญา” เพราะพระองค์มีฐานะแม่ทัพแห่งสรวงสวรรค์ ส่วนเทวบริวารเบื้องขวา คือ พระอัคนี ที่ถูกเรียกขานกันในนาม “ปิงคละ” ตามวรรณคดีที่เป็นทอง (เหลืองอมแดง) ของพระองค์ พระองค์ยังมีอีกนามหนึ่ง คือ “ศราษะ” (Śrausa) จากรากศัพท์ที่สื่อความหมายถึง การเคลื่อนไป ซึ่งยังสอดคล้องกับเทวบริวารในคัมภีร์เวสตะว่า “Sraoshavareza” โดยพระปิงคละนี้จะทรงมีภาชนะ (ถ้วยหมึก) และเลขนี้ (เหล็กจาร) ไว้ในพระหัตถ์ พระองค์จึงเป็นผู้บันทึกความดี ความชั่วของมนุษย์

มีชายาพระสุริยะ ได้แก่ ราชัญญีและนิษุภายีนขนาดข้าง ซึ่งสื่อความหมายถึงอากาศ และพื้นดิน²¹² บริวารของพระสุริยะว่าประกอบไปด้วย พระอัศวิน เหล่านางอัปสร ยักษ์ นาค และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ที่ให้น้ำและความอุดมสมบูรณ์แก่โลกมนุษย์²¹³

มีเทวีประทับยืนอยู่เบื้องหน้าพระสุริยะ นามว่า “มหาเศวตา” (Mahā-śvetā) ที่อาจเป็นภาคหนึ่งของพระแม่ทุรคา หรือพระแม่สรัสวตีก็ได้ (เช่นเดียวกับคัมภีร์สามปุราณะ)²¹⁴

นอกจากนี้ เทวสถานพระสุริยะอาจจะมีเทพพเคราะห์หรือเทพองค์อื่น ๆ ปรากฏรวมอยู่ด้วย ได้แก่ พระโสมทางทิศตะวันออก พระอังคารทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ พระพฤหัสบดีทางทิศใต้ พระราหูทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ พระศุกร์ทางทิศตะวันตก พระเกตุทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ พระพุธทางทิศเหนือ และพระศนีทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีเทวบริวารประจำอยู่ที่ประตูทั้ง 4 ทิศ ตามคัมภีร์วิชัยปุราณะ ได้แก่ พระธรรม (Dharma) และพระอรรถ (Artha) ประจำอยู่ที่ประตูแรก

²¹¹ T. A. Goponatha Rao, Elements of Hindu Iconography Volume I – Part II, 304.

²¹² Ibid., 304-305.

²¹³ Manisha Mukhopadhyay, Brahmanical Mythology in Sanskrit Inscriptions, 163.

²¹⁴ Nalini Kanta Bhattasali, Iconography of Buddhist and Brahmanical Sculptures in the Dacca Museum, 151-152.

ครุฑและพระยมประจำอยู่ที่ประตูที่ 2 พระกุเวรและพระคเณศประจำอยู่ที่ประตูที่ 3 พระไวยุติและพระทนต์ประจำอยู่ที่ประตูที่ 4²¹⁵

คัมภีร์สกันทปุราณะ กล่าวถึง ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะไว้ว่า ควรจะมีเพียง 1 พระพักตร์ 2 พระกร ทรงดอกบัวในทั้งสองพระกร ทรงฉลองพระองค์สีแดง มีรัศมีสีแดง ออกมาจากพระวรกาย ประทับอยู่บนดอกบัวสีขาว (สก.ป. 1.17.77) หรืออาจทรงฉลองพระองค์สีเหลือง ประทับนั่งบนราชรถล้อเดียวที่เทียมด้วยม้า 7 ตัว (สก.ป. 2.9.88-89)²¹⁶

คัมภีร์ครุฑปุราณะ ในมูลมนตร์ อธิบายที่ 39 กล่าวถึง ลักษณะประติมากรรมพระสุริยะไว้ว่า ทั้งสองพระหัตถ์ควรทรงดอกบัว มีพระวรกายสีแดงเข้ม มีรัศมีเปล่งประกายออกมานับพัน ประทับนั่งอยู่บนดอกบัวสีขาวที่อยู่เหนือราชรถล้อเดียว และเทียมด้วยม้า 7 ตัว (ครุ.ป. 39.6, 58.7)²¹⁷

คัมภีร์ปัถมปุราณะ ในอภยายะที่ 77 กล่าวถึง ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะไว้ว่า มี 2 พระหัตถ์อยู่ในลักษณะทรงดอกบัวแดง มีพระวรกายสีแดง ประทับนั่งอยู่บนดอกบัว และควรมีเทวบริวารประกอบ (ปท.ป. 77.94)²¹⁸ ทั้งยังกล่าวว่า มนุษย์เราไม่สามารถมองเห็นเขาของพระสุริยะได้ เนื่องจากถูกปกคลุมไปด้วยรัศมี (ปท.ป. 8.65-68) เช่นเดียวกับคัมภีร์พรหมปุราณะ (พร.ป. 32.106)²¹⁹ จึงควรสร้างให้มีรัศมีและไม่แสดงให้เห็นพระบาท²²⁰

คัมภีร์หริวศปุราณะ บทที่ 15 กล่าวถึง รูปผสมระหว่างพระศิวะกับพระสุริยะ นั้นเรียกว่า “มารตันท-ไกรวะ”

²¹⁵Priyabala Shah, The Sun Images, 31.

²¹⁶Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 60.

²¹⁷A Board of Scholars, The Garuda Purana Part I (Delhi: Motilal Banarsidass, 1978), 127, 191.

²¹⁸N. A. Deshpande, The Padma-Purana Part II (Delhi: Motilal Banarsidass, 1986), 874.

²¹⁹Ayodhya Chandra Dass, Sun Worship in Indo-Aryan Religion and Mythology, 95.

²²⁰Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 56.

คัมภีร์กาลิกปุราณะ กล่าวถึง การบูชาพระอาทิตย์ในลัทธิตันตระที่มีการผสมผสานระหว่างพระสุริยะกับพระศิวะ บางทีอาจเป็นที่มาของ “มารัตนท-ไภรวะ” ที่พบใน “ศารทาดิลกตันตระ” ที่กล่าวถึงลักษณะไว้ว่าเป็น เทพที่มี 3 พระพักตร์ 10 กร ทรงเทพศาสตราวุธ ได้แก่ ศักติ (หอก) ขัฏ्ฆวาคะ นีโลตปทะ และทมรุ รูปเคารพลักษณะนี้พบที่เมืองมันทะ (Manda) ในรัฐเบงกอล

สอดคล้องกับใน **คัมภีร์ลิงคปุราณะ** ในส่วนของชโยติษะ (โหราศาสตร์) ที่ได้อธิบายว่าพระอาทิตย์เป็นเสมือนพื้นฐานของจักรวาล ทรงเป็นผู้ควบคุมกาลเวลาถือกำเนิดมาจากพระรุทรา (born out of Rudra) พระองค์อยู่ภายใต้บังคับบัญชาของพระศิวะ ซึ่งพระรุทรา คือ รูป “อัสฏมูรติ” ของพระศิวะ และพระสุริยะใน 12 รูป ก็ถูกอธิบายด้วยเช่นเดียวกัน

ในคัมภีร์นี้ได้กล่าวถึงการบูชาพระศิวะ 4 พระพักตร์ แทนด้วยพระพักตร์ทั้งสี่ของพระสุริยะ ได้แก่ อาทิตยะ ภาสกร ภาณุ และรวี เพราะมีการเปรียบเทียบพระศิวะเป็นดังพระอาทิตย์ และพระแม่ปารวตีเป็นดังพระจันทร์ และในบทสรรเสริญของเทพทุก ๆ องค์ จะมีการกล่าวถึงกลุ่มอาทิตยเทพ 12 องค์ คือ วิกรานตะ วิวัสวัต มารัตนทะ ภาสกร รวี โลกประกาศ โลกศากชิน ตรีวิกรม อาทิตยะ สุรยะ อังศุวัต และทิวากร²²¹

นอกจากนี้ คัมภีร์ลิงคปุราณะ ยังได้กล่าวถึง ราชรถของพระสุริยะในลักษณะเดียวกับ คัมภีร์วิษณุปุราณะ คือ มีลักษณะเป็นราชรถทองคำล้อเดียว มีซี่ล้อ 5 ซี่ 3 ดุมล้อ มีความยาว 9,000 โยชน์ ราชรถนี้เทียมด้วยม้า 7 ตัว มีบังเหียนม้า 2 เส้น โดยบนราชรถนี้ประกอบไปด้วย กลุ่มอาทิตยเทพ ฤาษี คนธรรพ์ นางอัปสร ครามณี นาค และรากษส โดยมีสารถีเป็นเหล่าครามณียักษ์ และภูติ คอยควบคุมบังเหียนราชรถพระสุริยะ (ลง.ป. 54.21-25, 55.3-20)²²² ไม่ปรากฏมีพระอรุณบนราชรถแต่อย่างใด

คัมภีร์ภควตปุราณะ ได้กล่าวถึง ราชรถพระสุริยะว่า มีลักษณะเป็นราชรถล้อเดียว ที่มีซี่ล้อ 12 ซี่ มีขอบนอก (เนมิ) 6 ชั้น และดุมล้อ 3 ดุม ราชรถนี้พระที่นั่ง มีความยาว 3.6 ล้านโยชน์ โดยมีความยาวเท่ากับบังเหียนม้าของราชรถ มี “พระอรุณ” เป็นเทพสารถีคอยถือสายบังเหียนเหล่านั้น สายบังเหียนนี้เทียมกับม้าทั้ง 7 ตัว ได้แก่ คายตรี พฤติ ฤชณิก ชคติ ตริษุภก อนุษุภก และปังกติ โดยคัมภีร์นี้ได้กำหนดให้พระอรุณประทับนั่งอยู่เบื้องหน้าพระสุริยะ และหันพระพักตร์ไป

²²¹Ibid., 50-51.

²²²A Board of Scholars, The Linga-Purana Part I (Delhi: Motilal Banarsidass, 1973), 211, 215-217.

ทางทิศตะวันตก (ตามเส้นทางการโคจรของราศจรพระสุริยะ) นอกจากนี้ บนราศจรยังประกอบไปด้วย เหล่าอาทิตย์เทพ ฤๅษี คนธรรพ์ นางอัปสร นาค ยักษ์ และยาตุษานส (รากษส) (ภค.ป. 5.21.13-18)²²³

คัมภีร์กฤมปุราณะ ได้ให้รายละเอียดของ เทวบริวารที่ประทับอยู่บนราศจรพระสุริยะ ว่า ประกอบไปด้วย เทวดา อาทิตย์เทพ ฤๅษี คนธรรพ์ นางอัปสร ยักษ์ นาค และรากษส

พระอาทิตย์เทพ 12 องค์ ประกอบไปด้วย ธาตุ อรรมัน มิตระ วรุณ ศกระ วิวิสวาน ปุชัน พรชัณยะ อังศุ ภคะ ตวัษตฤ และวิษณุ ซึ่งพระอาทิตย์เทพจะค่อย ๆ แปรผันไปในแต่ละฤดูกาล

เหล่าฤๅษี 12 องค์ ได้แก่ ปุัสตยะ ปุละหะ อตริ วสิษฐ อังคิระ ภฤคุ ภรทวาช เคาตมะ กัศยปะ กรตุ ชัมทคนี และเกาศิก มีหน้าที่คอยสวดสรรเสริญพระองค์ไปตลอดเส้นทาง

ยักษ์ 12 ตน ได้แก่ รกฤต รกฤษัส รกจิตร สุพาหุ รกสวณ วรุณ สุเชณะ เสนจิต ตารกษะ อริชฏเนมิ กฤตชิต และสัตยชิต มีหน้าที่คอยควบคุมบังเหียนราศจร

รากษส ทั้ง 12 ตน มีหน้าที่ดั่งกองหน้า อันประกอบไปด้วย เหติ พรเหติ เปารุเชยะ วระ สรปะ วยามระ อาปะ วาตวิฑูต ทิวากร พรหมเปตะ และยัชโญเปตะ ที่คอยติดตามด้วย เหล่านาค 12 คน ได้แก่ วาสูกิ กัณณนิละ ตักษกะ สรวปงควะ เอลาปตระ คังขปาล ไอราวต ธัญชัย มหาบัทมะ กรรโกฏกะ กัมพล และอัศวตร ถัดมาคือ เหล่าคนธรรพ์ 12 องค์ ได้แก่ ตุมพรุ นารัท หาหา หุหุ วิศวาวสุ อัครเสนะ สุรุจิ อรวาวสุ จิตรเสน อรุณายู ธฤตราษฎร และสุรยวรจัส ที่คอย บรรเลงดนตรีถวายแด่พระอาทิตย์ นอกจากนี้ ยังมีเหล่านางอัปสร 12 องค์ ที่คอยปรนนิบัติรับใช้ โดยองค์ที่มีฝีมือที่สุด คือ ฤตสกลา และปญชิกสกลา ส่วนองค์อื่น ๆ ได้แก่ เมนกา สหันยา ปรม โลจา อนุมโลจา วิศวาจี ฆฤตาจี อูรวาจี ปุรวจิตติ รัมภา และติโลตตมา (กร.ป. 42.1-22)²²⁴

คัมภีร์สามปุราณะ กล่าวถึง ที่มาของการบูชาเทพพระอาทิตย์ในระยะแรกว่า ไม่ได้ รับ การบูชาในรูปบุคคล แต่ได้รับการบูชาในรูปสัญลักษณ์ทรงกลม จักร²²⁵ หรือดอกบัวแปดกลีบที่แทน

²²³Ganesh Vasudeo Tagare, The Bhagavata-Purana Part II (Delhi: Motilal Banarsidass, 1978), 747-748.

²²⁴Ganesh Vasudeo Tagare, The Kurma-Purana Part I (Delhi: Motilal Banarsidass, 1981), 286-288.

²²⁵Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 56.

พระอาทิตย์ในท้องฟ้า²²⁶ ส่วนในรูปบุคคลนี้เริ่มในสมัยของพระเจ้าวิศวกรรมา เป็นต้นมา (สพ.ป. 29.2-6)

คัมภีร์สามปฐกษัตริย์ได้มีการจัดวางองค์ประกอบพระชายาและเทพบริวารพระสุริยะ ดังนี้ พระชายา ได้แก่ เทวีราชนีอยู่เบื้องซ้ายพระสุริยะ และเทวีนิษภาอยู่เบื้องขวาพระสุริยะ²²⁷ พระอินทร์ ภายใต้อำนาจพระนามว่า “ทัณฑวินายกะ” อยู่เบื้องซ้ายพระสุริยะ เป็นผู้ควบคุมดูแลกฎต่าง ๆ บนโลก ด้วยการลงทัณฑ์และกฎหมาย และพระอัคินี ที่ปรากฏพระนามว่า “ปิงคละ” อยู่เบื้องขวาพระสุริยะ เป็นเทพผู้คอยบันทึกความดีความชั่วของสรรพชีวิตในโลกมนุษย์

พระอัศวิน ประทับยืนอยู่ทั้ง 2 ข้างของพระสุริยะ

พระขันธกุมารและพระหระ ประจำอยู่ทางเข้าทางทิศตะวันออก ภายใต้อำนาจพระนามว่า รัชนา (Rajnā) และสโตษ (stosa)

พระยมและพญาครุฑ ประจำอยู่ทางเข้าทางทิศตะวันตก ภายใต้อำนาจพระนามว่า กัลมัส (Kalmasa) และปักษิณ

นอกจากนี้ ยังมีจันทรคุปต์ (จันทร์เพ็ญ) กาล (มากร) วรุณ (ประพายุ) กุเวร วินายกะ เรวณตะ รุท และโสม ประจำอยู่ในทิศต่าง ๆ รอบเทวสถาน²²⁸

ในคัมภีร์สามปฐกษัตริย์ ยังกล่าวถึง พระสุริยะในฐานะหัวหน้าของเทพนพเคราะห์²²⁹ และเทพพระอาทิตย์ในหลากหลายรูปแบบ ได้แก่ สวิตฤ ภาสกร อรกะ รวี อาทิตย์ และอื่น ๆ โดย พระสุริยะได้รับการยอมรับในฐานะทั้งผู้สร้าง ผู้รักษา และผู้ทำลายทุกสรรพสิ่งในโลก พระองค์ได้รับการอธิบายถึงความเป็นหนึ่งเดียวกับพระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ ทั้งยังกล่าวถึง เทพเจ้าในกลุ่มแสงอาทิตย์ทั้ง 12 องค์ที่ประจำอยู่ในทิศทางต่าง ๆ ของจักรวาล ได้แก่ ธาตา อินทร์ พรหฺมชเนษ ปุชัน ตวัษฏา อรรมัน ภาคะ วิวิสวาน วิษณุ อังสะ วรุณ และมิตระ

²²⁶ Madanjeet Singh, “Solar Universality of South Asian Cultures,” in The Sun Symbol of Power and Life and Mythology (New York: Harry N. Abrams, Inc, 1993), 179.

²²⁷ Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 57.

²²⁸ V. G. Srivastava. “The Puranic records on the sun worship,” in Encyclopaedia of Hinduism, 2361.

²²⁹ Ayodhya Chandra Dass, Sun Worship in Indo-Aryan Religion and Mythology, 39.

ทั้งยังมีการกำหนดมาตราส่วนการสร้างเทวรูปพระสุริยะไว้ว่า สัดส่วนของพระบาทควรวาวเท่ากับ 14 องคุลี อังคุสุธา (Aṅgusthā; นิ้วโป้ง) ยาวเท่ากับ 3 องคุลี ประเทศินี (Pradesinī; นิ้วชี้) ยาวเท่ากับ 3 องคุลี และนิ้วอื่น ๆ ของพระบาทก็ไล่ขนาดกันลงไป²³⁰ การกำหนดมาตราส่วนในการสร้างเทวรูปพระสุริยะยังพบในคัมภีร์วิษณุปุราณะอีกด้วย²³¹

คัมภีร์วิษณุปุราณะโมตตรัม กาณฑที่ 3 อธิบายที่ 67 กล่าวถึง ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะว่า พระสุริยะมีพระมัสสุ ทรงฉลองพระองค์เกราะอ่อนแบบชาวอินเดียเหนือหรือ กวเจนาภี สังวฤต (Kavacenabhi Samvṛtaḥ) คาดสายยาวียังคะ (Yaviyaṅga) (น่าจะหมายถึง สายอวยังคะ) หรือสายรศนา (rasana) ประดับเครื่องพัสดวาทรมที่มีประกายสว่างไสว มีรัศมีสีแดงชาด²³² มี 4 พระกร พระกรขวามือทรงลำแสงอาทิตย์ พระกรซ้ายบนทรงพวงมาลัย พระกรขวาและซ้ายล่างวางบนพระเศียรของเทวบริวาร คือ ทัณฑีที่อยู่ทางซ้ายของพระสุริยะ และปิงคละอยู่ทางขวาของพระสุริยะ ปิงคละทรงใบปาล์มและเลขณี (เหล็กจาร) ในพระหัตถ์ ในขณะที่ทัณฑีจะทรงโล่และตรีศูล มีรูปสิงโตอยู่ทางซ้ายของพระสุริยะ และมีพระโอรสทั้ง 4 องค์ประกอบอยู่รายรอบ ได้แก่ เรวันตะ ยม และพระมณูทั้ง 2 องค์ หรือหากประติมากรรมพระสุริยะถูกสร้างขึ้นในฐานะหัวหน้าของเทพนพเคราะห์ก็จะมีเทพนพเคราะห์องค์อื่น ๆ ประกอบอยู่แทน หรือทั้งสองข้างของพระสุริยะอาจประกอบไปด้วยพระชายา ได้แก่ ราชญี วิกสุภา (หรือนิกษุภา ในคัมภีร์วิศวะกรรมศาสตร์) ฉายา และสุวรรจสา (Suvarcasā) มีพระอรุณเป็นสารถี ราชรถล้อเดียวทรงแปดเหลี่ยมเทียมด้วยม้า 7 ตัว²³³

จากสัญลักษณ์ข้างต้น สื่อความหมายดังนี้ ม้าทั้ง 7 ตัวแทนบทประพันธ์สำคัญทั้ง 7 บท ได้แก่ คายตรี อุษนิก อนุษฎฐก พฤติ ปังกติ ตริษฎฐก และชคติ การทรงบังเหียนในพระหัตถ์สื่อถึงการรองรับจักรวาล สิ่งใดสื่อถึงธรรมะที่มีในแต่ละบุคคล เข็มขัดสื่อถึงพระอาทิตย์ที่ได้อ้อมรอบโลกนี้ได้ พระชายาทั้ง 4 องค์ คือ เทวีราชญี นิกษุภา ฉายา และสุวรรจสา สื่อถึงผืนดิน ท้องฟ้า เสา และแสงสว่างตามลำดับ สีแดงสื่อถึงแสงสว่างทั้งหมด ซึ่งทั้งหมดนี้อธิบายถึงลักษณะภายในของพระสุริยะ²³⁴

²³⁰ Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 56.

²³¹ Ibid., 138.

²³² Ibid., 65.

²³³ Jitendra Nath Banerjea, The Development of Hindu Iconography, 437.

²³⁴ Priyabala Shah, The Sun Images, 33.

คำอธิบายทางประติมานวิทยาของพระสุริยะในคัมภีร์วิษณุธรรมโมตตรัมนี้ จะมีลักษณะแบบอินเดียเหนือ เช่นเดียวกับมัตสยปุราณะ อัคนิปุราณะ และคัมภีร์วิศ्वกรรมศาสตร์

นอกจากนี้ ในคัมภีร์วิษณุธรรมโมตตรัมยังกล่าวถึง ลักษณะทางประติมานวิทยาของเทพในกลุ่มอาทิตยเทพทั้ง 12 องค์ว่า ควรมีลักษณะในรูปแบบเดียวกันกับพระสุริยะ ซึ่งไม่เคยปรากฏว่าในคัมภีร์พราหมณะและปุราณะจะมีการกล่าวถึงนามของเทพทั้ง 12 องค์นี้แต่อย่างใด²³⁵ จึงสันนิษฐานได้ว่า แนวความคิดของกลุ่มพระอาทิตยเทพนี้เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นภายหลังจากในคัมภีร์วิษณุธรรมโมตตรัม (คัมภีร์ปุราณะในยุคหลัง) และสืบเนื่องไปในกลุ่มคัมภีร์ศิลปศาสตร์ในยุคต่อมา

คัมภีร์ศิลปศาสตร์

คัมภีร์ประเภทอาคม

คัมภีร์ประเภทอาคม เป็นคัมภีร์ที่เขียนขึ้นในอินเดียใต้ ประกอบด้วยคัมภีร์ 3 เล่มที่กล่าวถึงพระสุริยะ คือ คัมภีร์อังศุเกาตากม คัมภีร์สุประเภตาตากม และคัมภีร์ปุรณการณากม ได้กล่าวถึง ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะไว้ดังนี้

1. **คัมภีร์อังศุเกาตากม** อธิบายลักษณะของเทพพระอาทิตยว่า มี 2 กร ทรงดอกบัวบาน อยู่ในระดับพระอังสา ทรงฉลองพระองค์ยาวแบบอินเดียเหนือ ทรงมงกุฎทำด้วยดอกไม้หรือทับทิม ที่ด้านหลังพระเศียรมีรัศมีออกมา ทรงกุธนทล กรองศอ สายยัชโญปวีต พวงมาลัยสีแดง ประทับยืนอยู่บนปัทมปฐะ (ฐานรูปดอกบัว) บนราชรถที่ปักธงรูปสิงโต เบื้องขวาพระสุริยะประกอบไปด้วย เทวีอุษา เบื้องซ้ายพระสุริยะคือเทวีปรัตยุษา²³⁶ นอกจากลักษณะของพระสุริยะแล้ว ในคัมภีร์อังศุเกาตากมยังกล่าวถึงลักษณะของเทพในกลุ่มอาทิตยเทพอีก 12 องค์ว่า ควรมี 2 พระหัตถ์ และทรงดอกบัวอยู่ในทั้งสองพระหัตถ์นั้น และประทับยืนอยู่เหนือดอกบัวสีแดง ทรงกรันทมุกฏ²³⁷
2. **คัมภีร์สุประเภตาตากม** อธิบายลักษณะทางประติมานวิทยาพระสุริยะไว้ว่า พระเศียรของพระสุริยะทรงกรันทมุกฏ ด้านหลังมีรัศมี (กานติมณฑล) ทรงกุธนทลทับทิม ทรงฉลองพระองค์ยาวแบบพระองค์แบบอินเดียเหนือด้วยพระภูษาสีแดง ที่ประดับด้วยกรองศอ บางครั้งทรงสายยัชโญปวีต พระหัตถ์ทั้ง 2 ข้างของพระสุริยะจะทรงดอกบัวอยู่ในระดับพระอังสา ประทับยืนอยู่เหนือปัทมปฐะ (ฐานดอกบัว) หรือประทับบนราชรถล้อเดียวที่เทียมด้วยม้า 7 ม้าที่มีพระอรุณเป็นสาวรถ

²³⁵ Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 16.

²³⁶ Ibid., 85-86.

²³⁷ Ibid., 16.

ทั้งยังมีรูปแบบของบริวารประกอบอยู่ด้วยกัน 3 ลักษณะ ได้แก่

ลักษณะแรก มีเทวีอุษาประทับยืนทางขวามือและเทวีปรัตยสาประทับทางซ้ายมือของพระสุริยะ

ลักษณะที่สอง มีชายาทั้ง 4 องค์ของพระสุริยะ คือ ราชณี สุวรรณา สุวรรจสา และ ฉายาประกอบอยู่เคียงข้างพระสุริยะ

ลักษณะที่สามคือ พระสุริยะถูกล้อมรอบด้วยเทวีผิวเข้ม อันแสดงในเห็นถึงลักษณะสำคัญของพระสุริยะที่แทนช่วงเวลากลางวัน ในขณะที่เหล่าเทวีนั้นแทนช่วงเวลาค่ำคืน²³⁸

3. คัมภีร์ปุณณการณาคม อธิบายลักษณะของพระสุริยะว่า ทรงฉลองพระองค์ยาวจรดพระบาท พระหัตถ์แสดงปางกฏกะ (Kataka; ปางที่พระหัตถ์จรดนิ้วทั้งสี่เข้าหานิ้วโป้ง เพื่อทรงดอกไม้หรือพวงมาลัย) ประทับนั่งบนราชรถเทียมด้วยม้า 7 ม้า มีพระอรุณเป็นสารถี ทั้งยังมีการกล่าวถึงกลุ่มอาทิตยเทพทั้ง 12 องค์ ได้แก่ ไวกฤตวะ วิวิสวาน มารตณชะ ภาสกร รวิ โลกประกาศ โลกสากษี ตริวิกรม อาทิตยะ สุริยะ อังศุมาน และทิวากร โดยลักษณะของพระอาทิตยเทพทั้ง 12 องค์ มักมี 2 พระเนตร 2 พระกรทรงดอกบัวบานในทั้งสองพระหัตถ์ ทรงสายอุปวีต มาลัยสีแดง เครื่องพัสดราภรณ์ต่าง ๆ และประทับยืนบนดอกบัวบาน²³⁹

ประติมากรรมพระสุริยะตามคัมภีร์ประเภทอาคมนี้ มักประดิษฐานพระสุริยะไว้ตรงกลาง ล้อมรอบด้วยเทพพเคราะห์องค์อื่น ๆ โดยมักมีพระพักตร์เทวรูปไปทางทิศตะวันออก โดยเทวาลัยควรประดับตกแต่งด้วยสีแดง ดอกไม้สีแดง ตกแต่งเทวรูปด้วยธงทิวหลากสีบนราชรถของพระสุริยะ²⁴⁰

คัมภีร์รูปมณฑน (Rupa mandana) อธิบายลักษณะของพระสุริยะที่มี 2 กร ทรงดอกบัวสีขาว ทรงพวงมาลัยสีแดง และเครื่องพัสดราภรณ์ต่าง ๆ²⁴¹

²³⁸ T. A. Goponatha Rao, Elements of Hindu Iconography Volume I – Part II, 306-307.

²³⁹ Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 87.

²⁴⁰ H. Krishna Sastri, South – Indian Images of Gods and Goddesses (New Delhi: Asian Education Services, 1986), 236.

²⁴¹ Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 90.

คัมภีร์ศรีวิศวกรรมศาสตร์ (อถยายะที่ 28 โศลกที่ 51-53) อธิบายถึง ลักษณะเทวรูป พระสุริยะว่าควรมีพระวรกายสีแดงดงามดั่งบัวเผื่อน มีรัศมีนบัพพันแผ่ออกมาจากพระวรกาย ทรง กุณฑลเพชรพลอย ฉลองพระองค์ยาว ในพระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงดอกบัวที่บานอยู่ในระดับพระอังสา ประทับบนราชรถเทียมม้า 7 ม้า มีพระอนุชา คือ ตารกษยะ (Tarkṣya) เป็นสารถิ (มิใช่พระอรุณ)²⁴²

คัมภีร์ศิลปรัตน์ (อถยายะ 25) หนึ่งในคัมภีร์ศิลปศาสตร์ ได้กล่าวถึง การสร้างสวรค์ รูปแบบทางสถาปัตยกรรมและประติมากรรมตามหลักศาสนาฮินดู ทำให้การสร้างเทวรูปพระสุริยะมี การกำหนดขนาดและรูปแบบไว้อย่างแน่นอน ทั้งลักษณะโดยทั่วไปของพระสุริยะที่มีลักษณะ สีแดง มีรัศมีเปล่งประกาย มี 3 พระเนตร 2 กร พระองค์ทรงดอกบัวดำและดอกบัวแดงในพระหัตถ์ ทรงเครื่องถนิมพิมาภรณ์มากมาย ประทับอยู่บนฐานรูปดอกบัวบนราชรถล้อเดียวที่เทียมด้วยม้า 7 ม้า มีพระอรุณเป็นสารถิ มีพญานาคเป็นสายบังเหียน²⁴³

ทั้งยังมีการกำหนดขนาดประมาณทลของพระสุริยะว่าควรจะมีควมยาวเป็น 2 เท่า ของควมยาวกิริฎ เป็นต้น เพราะหากมีการสร้างเทวรูปตามคัมภีร์นี้แล้ว จึงได้รับการยอมรับว่าเป็น “เสามยมูรติ” คือเป็นเทวรูปที่มีความงามและความสมบูรณ์พร้อม นอกจากนี้ในคัมภีร์นี้ยังกล่าวถึง ลักษณะที่เหมาะสมของเครื่องประดับพระสุริยะ คือ กิริฎมุกุฎนั้นควรประดับด้วยทับทิม ตลอดจน เทวบริวารที่สร้างประกอบพระสุริยะตามคัมภีร์นี้จะได้แก่ มัณฑล และปิงคละ²⁴⁴

คัมภีร์วิศวกรรมาวตารศาสตร์ กล่าวถึง ลักษณะพระสุริยะว่าควรประทับยืนอยู่บน ราชรถล้อเดียวที่เทียมด้วยม้า 7 ม้า โดยมีพระอรุณเป็นสารถิ ทรงฉลองพระองค์ที่ประดับด้วยเครื่อง พัสตราภรณ์และอัญมณีอย่างงดงาม²⁴⁵

คัมภีร์วิศวกรรมศิลปะ กล่าวถึง ลักษณะของพระสุริยะว่ามี 2 พระหัตถ์อยู่ใน ลักษณะทรงดอกบัว พระสุริยะมีพระเศียรยาวตรง ทรงมงกุฎที่มีประมาณทลเบื้องหลัง ทรงฉลอง พระองค์แบบเกราะอ่อน ทรงเทพัสตราภรณ์ที่ทำด้วยเพชรและทอง ทางด้านซ้ายของพระสุริยะ ประกอบด้วยชายาคือ พระนางราชญี และมีพระนางนิกษุภา ประทับอยู่ทางด้านขวาของพระสุริยะ

²⁴² Priyabala Shah, *The Sun Images*, 44-45.

²⁴³ Ibid., 32.

²⁴⁴ T. A. Goponatha Rao, *Elements of Hindu Iconography Volume I – Part II*, 307.

²⁴⁵ Shanti Lal Nagar, *Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought)*, 92.

มีเทวบริวารอยู่เบื้องหน้า คือ ทัณฑะ (ทนต์-สกันทะ) และปิงคละ ทั้งหมดประทับอยู่เหนือราชรถ
ที่มีนามว่า “มกรวัช” โดยมีลักษณะเป็นราชรถล้อเดียวขนาดใหญ่ที่เทียมด้วยม้า 7 ตัว²⁴⁶

คัมภีร์วิศกรรมศาสตร์ กล่าวถึง กลุ่มอาทิตยเทพทั้ง 12 องค์นั้นได้สื่อความหมายถึง
เดือนทั้ง 12 ในแต่ละปี²⁴⁷ โดยสรุปเป็นตารางได้ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 3 แสดงลักษณะของเทพในกลุ่มอาทิตยเทพทั้ง 12 องค์ตามคัมภีร์วิศกรรมศาสตร์

ที่	พระนามของ อาทิตยเทพ	พระกรขวาบน	พระกรซ้ายบน	พระกรขวาล่าง	พระกรซ้ายล่าง
1	ธাত্রี	กมลมาลา (พวงมาลัยดอกบัว)	กัมณฑล	ดอกบัว	ดอกบัว
2	มิตระ	ดวงจันทร์	ตรีศูล	ดอกบัว	ดอกบัว
3	อารยมัน	จักร	คทา (เกาโมทกี)	ดอกบัว	ดอกบัว
4	รุทร	อักษมาลา	จักร	ดอกบัว	ดอกบัว
5	วรุณ	จักร	ปาละ	ดอกบัว	ดอกบัว
6	สุริยะ	กัมณฑล	อักษมาลา	ดอกบัว	ดอกบัว
7	ภคะ	ตรีศูล	จักร	ดอกบัว	ดอกบัว
8	วิวิศวาน	ตรีศูล	บุษปมาลา (พวงมาลัยดอกไม้ม)	ดอกบัว	ดอกบัว
9	บุษัน	ดอกบัว	ดอกบัว	ดอกบัว	ดอกบัว
10	สวิตฤ	คทา	จักร	ดอกบัว	ดอกบัว
11	ตวิษฏฤ	มาลา	โหมชกอลิกา (Homajakalika)	ดอกบัว	ดอกบัว
12	วิษณุ	จักร	ดอกบัว	ดอกบัว	ดอกบัว

ที่มา: T. A. Goponatha Rao, Elements of Hindu Iconography Volume I – Part II (Delhi: Motilal Banarsidass, 1968), 310.

²⁴⁶ Nalini Kanta Bhattasali, Iconography of Buddhist and Brahmanical

Sculptures in the Dacca Museum (Delhi: Indological Book House, 1972), 151.

²⁴⁷ T. A. Goponatha Rao, Elements of Hindu Iconography Volume I – Part II, 309.

คัมภีร์วิศวกรรมศาสตร์นี้ ยังระบุไว้ว่า พระमितระนี้ควรมี 3 พระเนตร พระรูปได้รับการนับถือในฐานะเทพองค์สำคัญ พระปฐันต้องสร้างให้งดงาม เพราะเป็นเทพที่คอยล้างบาปทั้งปวง พระสวิตฤ คือ ผู้เติมเต็มความปรารถนาและความสำเร็จ พระวิษณุคือเทพที่ส่องสว่างที่สุดในกลุ่มเทพทั้งหมด²⁴⁸

คัมภีร์อื่น ๆ²⁴⁹

คัมภีร์จตุรวรรค จินตามณี (Caturvarga Cintāmaṇi) ของเหมาทรี (Hemādī) กล่าวถึงลักษณะพระสุริยะว่ามี 2 กร ทรงฉลองพระองค์ที่เรียกว่า อุทิจยเวษะ สีแดง ทรงกุงกุ่มะ (Kuṅkuma; ผงเจิมหน้าผากสีแดง) เครื่องพัสดราภรณ์ต่าง ๆ พวงมาลัย และเพชรพลอย ประทับบนราชรถ

คัมภีร์มานโสลาน (Mānasolāna) อธิบาย ลักษณะพระสุริยะว่ามักสร้างด้วยสีแดง มี 2 กรที่ทรงดอกบัว ทรงมาลัยสีแดง ประทับนั่งบนราชรถล้อเดียวที่เทียมด้วยม้า 7 ม้ามีพระอรุณเป็นสารถี มีเทวบริวารประกอบด้วย ทันตะ ทรงแดงและโลในพระหัตถ์ และปิงคละทรงเลขณี (เหล็กจาร) และมณีภาชนะ (ถ้วยหมึก) ในพระหัตถ์²⁵⁰

นอกจากนี้ หลังจากช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 ยังมีท่านกฤษณานันทะ อาคมวาคีศ (Kṛṣṇānanda Āgamavāgīśa) บัณฑิตแห่งรัฐเบงกอลในยุคต้นตระ เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 21-22 ได้ประพันธ์บทกวีนิพนธ์ขึ้น 2 บท เพื่อบูชาพระสุริยะ ในบทกวีนิพนธ์นี้ได้กล่าวถึงลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะไว้ว่า พระสุริยะนี้มี 4 พระหัตถ์ โดย 2 พระหัตถ์ด้านหลังทรงดอกบัว ในขณะที่พระหัตถ์คู่หน้าแสดงปางอภยมุทรา และวรมุทรา²⁵¹

นอกจากรูปแบบการสร้างพระสุริยะที่ระบุในคัมภีร์ต่าง ๆ แล้ว นับตั้งแต่ยุคโบราณนี้เป็นต้นมา พระสุริยะยังได้รับการนับถือในฐานะเทพนพเคราะห์เพิ่มขึ้นไปด้วย²⁵² ดังปรากฏมี

²⁴⁸ Priyabala Shah, The Sun Images, 38.

²⁴⁹ คัมภีร์มัตสยปุราณะ ก่อให้เกิดคัมภีร์มานโสลาสหรืออภิลิขิตารจินตามณีในพุทธศตวรรษที่ 17-18

หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม, 38 – 39.

²⁵⁰ Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 89.

²⁵¹ Jitendra Nath Banerjea, The Development of Hindu Iconography, 32.

²⁵² Ayodhya Chandra Dass, Sun Worship in Indo-Aryan Religion and Mythology, 38-39.

รายละเอียดในการสร้างพระสุริยะในฐานะเทพนพเคราะห์ ดังมีรายละเอียดจำแนกตามแต่ละคัมภีร์ดังต่อไปนี้

คัมภีร์มัตสยปุราณะ กล่าวถึง การสร้างพระสุริยะในฐานะเทพนพเคราะห์ว่า พระสุริยะควรทรงดอกบัวในทั้งสองพระหัตถ์ มีวรรณะสีดอกบัว ประทับนั่งบนบัลลังก์ดอกบัว (ปัทมาสนะ) ที่อยู่เหนือราชรถเทียมม้า 7 ตัว ถัดมาด้วยเทพนพเคราะห์องค์อื่น ๆ ดังมีรายละเอียดตามตารางที่ 4

ตารางที่ 4 แสดงสรุปลักษณะเทพนพเคราะห์ในคัมภีร์มัตสยปุราณะ

ที่	พระนามของ เทพนพเคราะห์	วรรณะ และ เครื่องพัสดราภรณ์	เทพศาสตราวุธ	เทวพาหนะ
1	พระสุริยะ	สีดอกบัว	ช่อดอกบัวในทั้ง 2 พระหัตถ์	ประทับนั่งบนปัทมาสนะ เหนือราชรถเทียมม้า 7 ตัว
2	พระจันทร์	สีขาวยาว และทรง ฉลองพระองค์ยาวสีขาวยาว	คทา และวรมุทรา	ประทับนั่งบนม้าสีขาวยาว
3	พระมฤค (พระอังคาร)	พระเกศาสีขาวยาว และทรง ฉลองพระองค์และมัลลีย สีแดง	ศักติ ทวน คทา และ วรมุทรา	
4	พระพุธ	สีเหลือง ทรงฉลองพระองค์ และมัลลียสีเหลือง	ขัฏกะ เขวกะ คทา และวรมุทรา	สิงโต
5	พระพฤหัสบดี	สีเหลือง	ไม้เท้า อักษมาลา กมณฑ์ และวรมุทรา	-
6	พระศุกรี	สีขาวยาว	ไม้เท้า อักษมาลา กมณฑ์ และวรมุทรา	-
7	พระศนี (เสาร์)	สีเขียวมรกต	ทวน คันศร ธนู และ วรมุทรา	-
8	พระราหู	-	ขัฏกะ เขวกะ ศักติ และวรมุทรา	สิงโตสีน้ำเงิน
9	พระเกตุ	สีควัน	คทา และวรมุทรา	-

หมายเหตุ: เทพนพเคราะห์ทุกองค์ควรทรงมงกุฎ มีความสูง 2 องคุลี

สรุปจากคัมภีร์มัตสยปุราณะ อธิบายที่ 94 โศลกที่ 1-9

ที่มา : S. C. Vasu, The Matsya Puranam, Part I, (Delhi: Oriental Publishers, 1972), 257-258.

คัมภีร์อัคนิปุราณะ ได้กล่าวถึง ลักษณะของพระสุริยะในฐานะของเทพนพเคราะห์ สามารถสรุปดังตารางที่ 5 ได้ดังนี้

ตารางที่ 5 แสดงสรุปลักษณะเทพนพเคราะห์ในคัมภีร์อัคนิปุราณะ

ที่	พระนามของ เทพนพเคราะห์	อถายะที่ 51		อถายะที่ 290		พาหนะ
		พระกรซ้าย	พระกรขวา	พระกรซ้าย	พระกรขวา	
1	พระสุริยะ (รวิ)	ปัทมะ	ปัทมะ	ปัทมะ	ปัทมะ	ราชรถล้อเดียวเทียมม้า 7 ตัว
2	พระจันทร์ (โศม)	กัมถล	อักษมาลา	อภยมุทรา	วางเหนือพระอุรุษซ้าย	ราชรถ 3 ล้อเทียมม้า 10 ตัว
3	พระอังคาร	ศักติ	อักษมาลา	อภยมุทรา	วางเหนือพระอุรุษซ้าย	ราชรถเทียมม้า 8 ตัว
4	พระพุธ	คันศร	อักษมาลา	อภยมุทรา	วางเหนือพระอุรุษซ้าย	ราชรถเทียมม้า 8 ตัว
5	พระพฤหัสบดี	กัมถล	อักษมาลา	อภยมุทรา	วางเหนือพระอุรุษซ้าย	ราชรถเทียมม้า 8 ตัว
6	พระศุกรี	กัมถล	อักษมาลา	อภยมุทรา	วางเหนือพระอุรุษซ้าย	ราชรถเทียมม้า 8 ตัว
7	พระเสาร์ (ศนิ)	ควรจะคาดเข็มขัด กระดิ่ง		อภยมุทรา	วางเหนือพระอุรุษซ้าย	ราชรถเทียมม้า 8 ตัว
8	พระราหู	พระจันทร์เสี้ยว		อภยมุทรา	วางเหนือพระอุรุษซ้าย	ราชรถเทียมม้า 8 ตัว
9	พระเกตุ	ขีฑคะ (ดาบ)	ตะเกียง	อภยมุทรา	วางเหนือพระอุรุษซ้าย	ราชรถเทียมม้า 8 ตัว

หมายเหตุ: สรุปจากคัมภีร์อัคนิปุราณะ อถายะที่ 51 โศลกที่ 1 และ 11-12, อถายะที่ 120 และ 290.

คัมภีร์รูปมณฑน ยังได้อธิบายถึงลักษณะของเทพนพเคราะห์ทั้ง 9 องค์ ดังสรุปเป็นตารางได้ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 6 แสดงสรุปลักษณะเทพนพเคราะห์ตามคัมภีร์รูปมณฑน

ที่	พระนามของ เทพนพเคราะห์	สีพระวรกาย	เทพศาสตราวุธ		สัตว์พาหนะ
			พระกรซ้าย	พระกรขวา	
1	พระสุริยะ	สีขาว	ปัทมะ	ปัทมะ	ราชรถเทียมม้า 7 ตัว
2	พระโสมะ	สีขาว	กัมถนทล	กัมถนทล	ราชรถเทียมม้า 10 ตัว
3	พระอังคาร	สีแดง	ทนต์	กัมถนทล	แพะ
4	พระพุธ	สีเหลือง	แสดงปางโยคมุทรา		สรปาสนะ
5	พระพฤหัสบดี	สีเหลือง	อักษมาลา	กัมถนทล	หงส์
6	พระศุกรี	สีขาว	อักษมาลา	กัมถนทล	กบ
7	พระศนิ (เสาร์)	สีดำ	ทนต์	-	-
8	พระราหู	สีคว้น	-	-	กูดท์ (กองไฟศักดิ์สิทธิ์)
9	พระเกตุ	สีคว้น	แสดงปางอัญชลิมุทรา		ลำตัวส่วนล่างของราหู ควรแสดงอยู่ในรูปของงู

หมายเหตุ: เทพนพเคราะห์ทั้งหมดควรทรงกิริยมุข และรัตนกุธทล

ที่มา: T. A. Goponatha Rao, Elements of Hindu Iconography Volume I – Part II (Delhi: Motilal Banarsidass, 1968), 322-323.

พิธีกรรมบูชาพระสุริยะในคัมภีร์ปุราณะ

คัมภีร์มารกันเทยปุราณะ บทที่ 74 ได้กล่าวถึง กษัตริย์เสาราชภูระที่ทำการบูชาเทพพระอาทิตย์ เพื่อให้มีชีวิตที่ยืนยาว ปุราณะนี้จึงถือกันว่าเป็นปุราณะแรก ๆ ที่มีการบูชาเทพพระอาทิตย์²⁵³

²⁵³Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 51.

คัมภีร์มัตสยปุราณะ มีการกล่าวถึง พิธีที่เกี่ยวกับพระสุริยะไว้มากมายหลายพิธีกรรม ได้แก่ **พิธีกัลยาณสัปตมีพรต** (Kalyāṇasaptami Vrata) เป็นพิธีเฉลิมฉลองในวันอาทิตย์ขึ้น 7 คำ โดยเป็นการสักการะพระสุริยะด้วยดอกไม้ ผงจันทร์หอม เสื้อผ้าอาภรณ์สีขาว กายาน อาหารการกิน น้ำตาลดิบ พร้อมกับเกลือ และผลไม้ โดยบูชาพระสุริยะด้วยรูป 8 รูป ที่วาดบนกลีบบ้าง 8 กลีบ ของดอกบัวพร้อมกับสวดมนต์กำกับ เพื่อหวังให้ผลบุญจากพิธีกรรมนี้ช่วยล้างบาปทั้งมวล มีชีวิตที่ยืนยาว และมีความมั่งคั่งร่ำรวย (มส.ป. 74.5-9, 15-16, 18)²⁵⁴

พิธีวิโคกาสัปตมีพรต (Viśokāsaptami Vrata) เป็นพิธีกรรมที่ประกอบขึ้นในวันขึ้น 6 และ 7 คำ กลางเดือนมาฆะ โดยใช้ดอกบัวในการบูชาแทนพระอาทิตย์²⁵⁵ พร้อมกับดอก Kanera สีแดงและเสื้อผ้าสีแดง อาานิสงส์จากพิธีกรรมนี้จะช่วยให้พ้นจากความทุกข์ โรคภัยไข้เจ็บ ความยากจนและกลับไปรวมกับปรมาตมัน (มส.ป. 75.1-13)²⁵⁶

พิธีผลสัปตมีพรต (Phalasaptami Vrata) เป็นพิธีกรรมที่ให้คำปฏิญาณต่อแสงอาทิตย์ที่จะประกอบพิธีกันในวันขึ้น 7 คำของเดือนมฤกเศียร เป็นพิธีกรรมที่เคารพบูชาพระสุริยะในพระนามต่าง ๆ อาทิ ภาณุ อรกะ รวิ สุริยะ วิภาวสุ ฯลฯ เพื่อให้ได้มาซึ่งพืชพันธุ์ธัญญาหารที่อุดมสมบูรณ์ ทรัพย์สินศฤงคาร การหายจากโรคภัยไข้เจ็บ และมีรูปลักษณะงดงามดังคนวรรณะพราหมณ์ (มส.ป. 76.1-14)²⁵⁷

พิธีศรกราสัปตมีพรต (Śarkarāsaptami Vrata) จัดขึ้นในวันขึ้น 7 คำ ของเดือนวิสาขะ เป็นพิธีกรรมที่เคารพนับถือพระอาทิตย์ด้วยการวาดรูปดอกบัวบนแท่นบูชา พร้อมท่องบท “สวอิตรโย นมะ” กำกับ เมื่อพิธีกรรมนี้เสร็จสิ้นจะสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้แก่ลูกหลาน (มส.ป. 77.1-17)²⁵⁸

พิธีกมลสัปตมีพรต (Kamalāsaptami Vrata) ประกอบพิธีในวันขึ้น 7 คำ ในฤดูใบไม้ผลิ ด้วยการนำดอกบัวสีทองวางลงบนขามสีทอง ที่เปรียบได้ดั่งดวงอาทิตย์ เพื่อให้ผู้ประกอบพิธีกรรมมีทรัพย์สินต่าง ๆ อย่างไม่มีที่สิ้นสุด และกลับไปอยู่ยังอาณาจักรของพระอาทิตย์ (มส.ป. 78.1-11)²⁵⁹

²⁵⁴ S. C. Vasu, *The Matsya Puranam, Part I*, 220-221.

²⁵⁵ V. G. Srivastava. “The Puranic records on the sun worship,” in *Encyclopaedia of Hinduism*, 2348.

²⁵⁶ S. C. Vasu, *The Matsya Puranam, Part I*, 221-222.

²⁵⁷ Ibid., 222-223.

²⁵⁸ Ibid., 224-225.

²⁵⁹ Ibid., 225-226.

พิธีมนัหารสัปตมีพรต (Mandārasaptami Vrata) จัดขึ้นในวันที่ 7 ของเดือนมาษะ เพื่อสักการะเทวรูปพระสุริยะที่ทำจากทองคำ พร้อมด้วยดอกบัว 8 กลีบ เพื่อบูชาพระสุริยะในนามของ ภาสกร ในทิศตะวันออก สุริยะในทิศตะวันออกเฉียงใต้ อรกะในทิศใต้ อรยมาในทิศตะวันตกเฉียงใต้ เวทธรมินในทิศตะวันตก จันทภาณุในทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ปุษันในทิศเหนือ และอานันทะในทิศตะวันออกเฉียงเหนือ การบูชานี้เพื่อให้พ้นจากบาปทั้งปวง (มส.ป. 79.1-15)²⁶⁰

พิธีศุภสัปตมวรัต (Subhasaptami Vrata) เป็นพิธีกรรมการบูชาพระอาทิตย์โดยใช้โคตัวผู้และโคตัวเมีย โดยใช้มนต์ “อรยมา ปรตยตามะ” (มส.ป. 80.1-14)²⁶¹

พิธีสุรย-สังกรานติวรัต (Sūrya-Saṅkārativrata) เป็นพิธีกรรมที่กระทำในวันที่ดวงอาทิตย์เข้าใกล้โลกมากที่สุด ในพิธีกรรมมีการประกอบพิธีบูชาพระอาทิตย์ด้วยดอกบัว 8 กลีบ ประจำทิศทั้ง 8 ทิศ ภายใต้นามของพระสุริยะในแต่ละทิศประกอบไปด้วย อาทิตยะ ในทิศตะวันออก สวิตฤในทิศตะวันออกเฉียงใต้ ตปนะในทิศตะวันตก ภคะในทิศตะวันตกเฉียงเหนือ มารตณทะในทิศเหนือ และวิษณุในทิศตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีพระสุริยะอยู่บนยอดสุดของดอกบัว โดยมีเครื่องบวงสรวงประกอบด้วยน้ำ ผงจันทร์ และดอกไม้เป็นเครื่องสังเวยแด่พระอาทิตย์²⁶²

นอกจากการบูชาพระสุริยะในวาระโอกาสสำคัญ ๆ แล้ว ยังมีการประกอบพิธีบูชาพระสุริยะในทุกวันอาทิตย์ ที่กำหนดให้มีการใช้ดอกบัว 12 กลีบ และผงจันทร์แดง โดยบูชาในนามของพระสุริยะในทิศตะวันออก วิวัสวัตในทิศใต้ ภคะในทิศตะวันตกเฉียงใต้ วรุณในทิศตะวันตก มเหศวรในทิศตะวันออกเฉียงเหนือ อาทิตยะในทิศเหนือ และสวิตฤในทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ถัดออกมาจากดอกบัวมีจะมีม้าของพระสุริยะประจำในแต่ละทิศ ม้าแต่ละตัว มีการจารึกนามเทพแต่ละองค์ ได้แก่ ม้าประจำทิศใต้จารึกนามของอารยมัน ม้าประจำทิศตะวันตกจารึกนามของมารตณทะ ม้าประจำทิศเหนือจารึกนามของพระวิ และม้าประจำทิศตะวันออกจารึกนามของภาสกร ซึ่งพระสุริยะนั้นจะได้รับการบูชาในฐานะของปรมาตมัน เพื่อช่วยขจัดบาปกรรมทั้งมวลให้แก่ผู้ประกอบพิธีกรรม (มส.ป. 97.5-9)²⁶³

²⁶⁰ Ibid., 226-227.

²⁶¹ Ibid., 227-228.

²⁶² V. G. Srivastava. “The Puranic records on the sun worship,” in

Encyclopaedia of Hinduism, 2349.

²⁶³ S. C. Vasu, The Matsya Puranam, Part I, 264.

คัมภีร์มัตสยปุราณะนี้ ได้กล่าวว่า พิธีบูชาพระสุริยะ (สุริยพرت) นี้เป็น 1 ใน 60 ข้อบัญญัติที่กำหนดขึ้นโดยพระศิวะ ซึ่งพิธีกรรมนี้มีวิวัฒนาการเรื่อยมาในแต่ละยุคอย่างค่อยเป็นค่อยไป อาทิ นอกจากจะใช้การจารชื่อลงบนกลีบบดอบบัวแล้วยังสามารถใช้เทวรูปแต่ละองค์ประจำในแต่ละทิศแทนได้ ซึ่งในรูปแบบนี้ไม่มีบทบัญญัติที่กำหนดไว้ในคัมภีร์ปุราณะ แต่มักปรากฏอยู่ในรูปของการบูชาในแต่ละท้องถิ่น เพราะการเคารพบูชาพระอาทิตย์เป็นพันธะหน้าที่ของฮินดูชนทุกคนที่ต้องประกอบศาสนพิธีนี้ ด้วยการสวดมนต์พร้อมทั้งถวายน้ำบูชาแด่พระอาทิตย์ด้วย

คัมภีร์มัตสยปุราณะ จึงเป็นการยกฐานะพระสุริยะให้เทียบเท่ากับมหาเทพสำคัญทั้ง 3 ได้แก่ พระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ ว่า บทบาทและความสำคัญของเทพทั้ง 4 องค์นี้ มีคุณูปการมากจนไม่สามารถแบ่งแยกออกจากกันได้ จึงมีการรวมเหล่าเทพทั้ง 4 เข้าด้วยกันเป็นหนึ่งเดียว²⁶⁴

คัมภีร์พรหมปุราณะ มีพิธีมาฆพرت คือ พิธีกรรมที่เหล่าสาวกเดินทางไปบูชาพระสุริย ณ สถานที่ ณ แสงงบุญด้วยการลงอาบน้ำในช่วงเดือนมาฆะ (เดือน 3) ก่อนพระอาทิตย์ รจจนพระอาทิตย์ขึ้นจากท้องน้ำแล้วจึงเดินทางไปสักการะยังเทวสถาน เพื่อความบริสุทธิ์ของผู้แสวงบุญ²⁶⁵

คัมภีร์กัลปะ

“กัลปะ” เป็นคัมภีร์เกี่ยวกับการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ กล่าวถึงบทสวดเสริญและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระสุริยะ ดังนี้

บทคฤห्यสูตร เป็นบทสวดเสริญและพิธีกรรมของคฤหัสถ์ที่มีต่อเทพเจ้า หนึ่งในนั้นคือพระสุริยะ ที่ปรากฏในบท กาสฏก คฤห्यสูตร (Kāṭhaka Gṛhya Sūtra) (37.1.6) ที่กล่าวถึง เด็กเมื่อแรกเกิดถึง 3 เดือน ต้องประกอบพิธีอาทิตยทรรศนะ (Āditya-darsana)²⁶⁶

พิธีชโยปวีต พระอาทิตย์เป็นหนึ่งในเทพองค์สำคัญที่ได้รับการสวดสรรเสริญในพิธี²⁶⁷

²⁶⁴V. G. Srivastava. “The Puranic records on the sun worship,” in *Encyclopaedia of Hinduism*, 2350-2351.

²⁶⁵Debala Mitra, *Konarak* (New Delhi: The Director General Archaeology Survey of India, 1998), 5.

²⁶⁶Shanti Lal Nagar, *Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought)*, 71.

²⁶⁷Ibid., 72.

นอกจากพิธีกรรมที่ปรากฏในคัมภีร์ปุราณะและกัลปะแล้ว ในอินเดียได้ยังมีเทศกาลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับพระสุริยะ คือ เทศกาล “โปงคัล (Pongal) หรือ “มกรสังกรานติ” เป็นเทศกาลฉลองข้าวใหม่ของชาวทมิฬที่มีชื่อเสียงมากที่สุด มักกระทำในช่วงฤดูเก็บเกี่ยวในวันอาทิตย์แรกของเดือน 3 ซึ่งเป็นเวลาที่พระอาทิตย์เปลี่ยนจากฤดูหนาวไปยังฤดูร้อน ชาวนาจึงมักเก็บผลผลิตทางการเกษตรมาไว้ที่บ้าน เพื่อบวงสรวงบูชาเทพเจ้า²⁶⁸ ที่เอื้อให้เร่ร่อนอุดมสมบูรณ์

วันแรก เรียกว่า “โกคิโปงคัล” เป็นการบูชาพระอินทร์ จะทำกันในฤดูหนาว ถือกันว่าเป็นวันชำระล้าง เช่น การนำเสื้อผ้าเก่าไปทิ้ง

วันที่ 2 เรียกว่า “สุริยโปงคัล” หรือ “เปรูมโปงคัล” เป็นการบูชาพระอาทิตย์ โดยสตรีที่แต่งงานแล้วจะทำตัวให้บริสุทธิ์ด้วยการอาบน้ำทั้งเสื้อผ้า หุงข้าวในหม้อใบใหม่และต้มนมกลางแจ้งเพื่อบูชาพระอาทิตย์แต่เช้าตรู่ อีกทั้งยังมีการบูชาสัตว์เลี้ยงประเภทวัวควายด้วยนม

วันที่ 3 เป็นวันตรุษวัลลวาร์ เป็นการขอขอบคุณสัตว์เลี้ยงแรงงาน เช่น วัว ควาย ด้วยการบูชาด้วยนม ประดับประดาด้วยพวงมาลัย และทาสีส้นให้สวยงาม

ส่วนวันที่ 4 วันสุดท้าย คือ วันอุพวรัตรุนัล เป็นวัดที่มักไปเยี่ยมเยียนผู้ใหญ่ด้วยเสื้อผ้า²⁶⁹

การนับถือพระสุริยะหลังยุคปุราณะ

ในยุคปุราณะตอนปลาย หลังจากที่ท่านคังกราคารย (พ.ศ.1325-1363) ได้สถาปนาหลักปรัชญาอไทวตะ (Individualism) อันเป็นที่มาของนิกายสมารตะ การนับถือในพระสุริยะก็ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไป ท่านคังกราคารยคิดว่าการถวายภักดีต่อเทพเจ้านั้นเป็นเพียงญานชั้นต่ำ แต่คนส่วนใหญ่ยังต้องการที่พึ่งทางใจ²⁷⁰ จึงได้นำเอาเทพเจ้าในนิกายต่าง ๆ มารวมกัน ได้แก่ พระศิวะ พระวิษณุ พระคณเศ พระเทวี (ลัทธิศักติ) และพระสุริยะ โดยให้ความสำคัญของเทพเจ้าทุกองค์

²⁶⁸ E. Washburn Hopkins, The Religion of India (Boston: The Athenxum Press, 1895), 449-450.

²⁶⁹ บำรุง คำเอก, อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2550), 119-120.

ศรัณย์ ทองปาน และคณะ, อินเดียเริ่มที่นี้ ทมิฬนาฑู (กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, 2553), 122.

²⁷⁰ Shkunthala Jagannathan, Hinduism: An Introduction (Bombay: Vakils, Feffer and Simons, 1994), 52.

เท่าเทียมกัน ไม่มีเทพองค์ใดอยู่เหนือเทพองค์อื่น ๆ และเรียกการบูชาเทพเจ้าทั้ง 5 องค์นี้ว่า “ปัญจายตนเทวตา” (Pañchāyatanadevatā) แต่ผู้บูชาอาจเลือกบูชาเทพองค์ใดองค์หนึ่งเป็นพิเศษได้เช่นกัน

ซึ่งในปัจจุบันก็ยังปรากฏการนับถือบูชาตามรูปแบบปัญจายตนบูชา ซึ่งได้รับการอธิบายโดย Monier William กล่าวถึงการใช้หิน 5 ก้อน แทนเทพเจ้าสำคัญ 5 องค์ ได้แก่ หินสีดำแทนพระวิษณุ หินสีขาวแทนพระศิวะ หินสีแดงแทนพระคเณศ ก้อนโลหะแทนพระแม่ทุรคาหรือปารวตี และผลึกแก้วแทนพระสุริยะ โดยวางสัญลักษณ์ทั้ง 5 บนถาด ที่เรียกว่า ปัญจายตนะ²⁷¹ (Pañchāyatana)

แนวคิดปัญจายตนะในยุคกลางยังปรากฏในรูปแบบงานสถาปัตยกรรมในสองรูปแบบคือ

1. แผนผังที่มีเทวาลัยประธานขนาดใหญ่อยู่ตรงกลาง ล้อมรอบด้วยเทวาลัยขนาดเล็ก ย่อมลงมาที่มุมทั้งสี่ รูปแบบนี้จะนับถือเทพในเทวาลัยประธานเป็นหลัก แต่มีเทพอีกสี่องค์ ล้อมรอบตามหลักปัญจายตนะ เช่น หากประดิษฐานศิวลึงค์ในเทวาลัยประธาน เทวสถานแห่งนี้ก็จะเป็น “ไศวปัญจายตนะ”

2. แผนผังประดิษฐานเทพองค์หลักไว้ในเทวาลัยประธาน และเทพอีก 4 องค์ ประดิษฐานรวมกันไว้ในเทวาลัยอีกหลักหนึ่ง รูปแบบนี้พบได้น้อยงานสถาปัตยกรรมอินเดีย²⁷²

พระสุริยะที่ปรากฏในวรรณกรรมต่างศาสนา

พระสุริยะในวรรณกรรมทางพุทธศาสนา

พุทธศาสนาเป็นหนึ่งในศาสนาที่ให้ความสำคัญกับเทพพระอาทิตย์ในชีวิตประจำวัน ดังปรากฏรูปประติมากรรมและวรรณกรรมทางพุทธศาสนาที่กล่าวถึงเทพพระองค์นี้ เช่น คัมภีร์ มหาเสถยสูตร (Mahāsaumya Sūtra) (11.260) อังคุตตรนิกาย (6.100) กล่าวถึง ความสำคัญของพระอาทิตย์ สรรกนิสูตร (Sarkani Sūtra) (5.378) เปรียบเทียบลักษณะทางพุทธศาสนากับ เทพบนท้องฟ้า ที่มุนิกาย กล่าวถึง อาทิจจะ (Adicca) ว่าเป็นนามหนึ่งของพระสุริยะ พุทธโฆษ อธิบายว่า อาทิตยะเป็นบุตรของพระนางอติติ (อาทิจจุ ปุตโต)

²⁷¹ Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 197.

²⁷² Jitendra Nath Banerjea, Religion in Art and Archaeology (Vaishnavism and Śaivism) (Lucknow: University of Lucknow, 1968), 94.

นอกจากนี้ ยังเชื่อกันว่าพระพุทธรูปนี้เป็นเชื้อสายของราชวงศ์สุริยวงศ์ ในสังยุตตนิคาย (11.284) กล่าวถึง การสักการบูชาเทพพระอาทิตย์ โดยมีทศสุรยสูตร เพื่อขับไล่ราหู รวมถึงการสักการะเทพนพเคราะห์องค์อื่น ๆ ด้วย

คันทวยุทธ กล่าวถึง อาทิตยเทพ พระจันทร์ พระมเหศวร พระนารายณ์ พระวาโย พระธรรณี และพระวรุณ ถูกสร้างขึ้นจากพระวรกายของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร²⁷³

คุณารัณทวยุทธ กล่าวถึง เทพ 12 องค์ที่ปรากฏมาจากพระวรกายของพระโพธิสัตว์ ปัทมปาณี ว่า “จากพระอัสสาช้ายปรากฏเป็นพระพรหมา พระเนตรทั้งสองข้างเป็นพระอาทิตย์และพระจันทร์ พระโอษฐ์เป็นพระวาโย พระทนต์เป็นพระสร้อยดี พระอุทรเป็นพระวรุณ พระเพลาเป็นพระแม่ลักษมี พระนาภีเป็นพระแม่คงคา พระเกศาเป็นพระอินทร์และเหล่าเทวดา เป็นต้น”²⁷⁴

ลัทธธรรมปณทริกสูตร กล่าวถึง พระสุริยะและเทพองค์อื่น ๆ ที่คอยปรนนิบัติรับใช้พระพุทธรูป โดยพระสุริยะจะคอยให้แสงสว่าง

ธรรมธาด วาศีศวรมณฑล (Dharmadhātu-Vāgisvara Maṇḍala) ของนิชปันนโยคาวลี (Niṣpannayogāvali) ในนิกายวัชรยาน ได้กล่าวถึง ลักษณะทางประติมานวิทยาเทพพระอาทิตย์ว่ามีลักษณะสีแดง ประทับบนราชรถเทียมด้วยม้า 7 ม้า ทรงดอกบัวและจักรที่สื่อถึงพระอาทิตย์ ทศคิปริสาธนมณฑล (Durgatiparisādhana Maṇḍala) ได้กล่าวถึง ลักษณะของเทพพระอาทิตย์ไว้ว่า พระองค์จะถูกเรียกว่า วัชรกุนฑริ (Vajrakundari) ที่มักอยู่ในลักษณะพิโรธ มีพระวรกายและอารมณ์สีแดง ประทับเหนือราชรถที่เทียมด้วยม้า 7 ม้า พระหัตถ์ซ้ายทรงดอกบัว พระหัตถ์ขวาทรงจักร²⁷⁵

ธรรมโกศสังคฤหะ (Dharmakośasamgraha) กล่าวถึง ลักษณะพระสุริยะไว้ว่า มีพระวรกายสีแดง ทรงเครื่องเทพพัสดรามรณนันทาชนิด มี 2 กร ที่ทรงดอกบัวอยู่ในระดับพระอุระ ประทับนั่งอยู่เหนือพระแท่นวัชรอาสนะ หรือทรงม้าสี่เชียว²⁷⁶

²⁷³ Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 97.

²⁷⁴ ฝาสุข อินทราวุธ, พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2543), 69.

²⁷⁵ Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 95.

²⁷⁶ Ibid., 97.

พระสุริยะในวรรณกรรมทางศาสนาเซน

ศาสนาเซนในช่วงแรกเป็นศาสนาที่ไม่มีพระเจ้า ต่อมาเมื่อมีการสังคายนาครั้งที่ 2 ประมาณ พ.ศ. 997 ที่รัฐคุชราต ได้เกิดความแตกแยกในแนวความคิดที่ต่างก็พัฒนาไปในแนวทางของตนกลายเป็นนิกายย่อย ๆ ถึง 84 นิกาย เรียกชื่อนิกายตามชื่ออาจารย์ของตน²⁷⁷ และมีการผสมผสานคติความเชื่อทางศาสนาและความเชื่อในเรื่องพระเป็นเจ้าอันมีที่มาจากศาสนาพราหมณ์และความเชื่อท้องถิ่น จึงมีการจัดระเบียบเทพเจ้าขึ้นใหม่ในรูปแบบของศาสนาเซน รวมไปถึงพระสุริยะด้วยการลดทอนระบบเทพพหุเคราะห์ไปสู่กลุ่มสัญลักษณ์ที่ให้ความสำคัญกับชนชั้นสำคัญ ๆ ของเทพ ที่เรียกว่า ชโยติษกะเทวะ (Jyotiṣka Devas) และยังปรากฏลักษณะของเทพในคัมภีร์ทางศาสนาเซนดังต่อไปนี้

คัมภีร์อาจารย์ทินกร ปุชาวิธี (Ācārdinkarapūjāvidhī) กล่าวถึงว่า ในลัทธิเศวตัมพรลักษณะของพระสุริยะในศาสนาเซนจะประทับอยู่เหนือราชรถที่เทียมด้วยม้า 7 ม้า พระสุริยะมี 2 กรทองดอกบัวในทั้ง 2 พระหัตถ์ พระองค์ได้รับการนับถือเป็นเทพประจำทิศตะวันออก และเป็นพระสวามีของรัตนาเทวี (Ratna Devī)²⁷⁸

อภิลัษิตารถะ จินตามณี (Abhilaṣitārtha Cintāmanī) กล่าวถึง ลักษณะพระสุริยะไว้ว่า มีพระวรกายสีแดง มี 2 กร ทองดอกบัว ประทับเหนือราชรถล้อเดียวเทียมด้วยม้า 7 ม้า ทรงกุณฑล มาลัยสีแดง และกิริฎมุกฏ²⁷⁹

พระสุริยะที่ปรากฏในวรรณกรรมต่างชาติ

วรรณกรรมเปอร์เซีย

อินเดียของอัลบิรูนี (Alberuni's India) กล่าวถึง เทวสถานพระอาทิตย์ที่มูลตันว่าถูกทำลายโดยสุลต่านมะห์มูดแห่ง ฆัซนี (Sultan Mahmud of Ghazni) โดยกล่าวถึง ลักษณะของเทวรูปที่ประดิษฐานในเทวสถานว่า มีพระพักตร์สีแดง ทรงกุณฑล กรองศอที่มีลักษณะเหมือน

²⁷⁷ เดช ตูลวรรธนะ, เรียนพุทธศาสนาอย่างปัญญาชน เล่ม 2 : วิเคราะห์หลักปรัชญาและลัทธิศาสนาสมัยพุทธกาล (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), 88-89.

²⁷⁸ B. C. Bhattacharya, The Jain Iconography (Delhi: Motilal Banarsidass, 1974), 117.

²⁷⁹ Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 101.

ไข่มุกที่ยาวลงมาจรดพระอุระ ทรงดอกบัวในพระหัตถ์ทั้ง 2 ข้าง ทรงฉลองพระองค์แบบอินเดีย เนื้อประทับเหนือฐานรูปดอกบัวสีแดง สองประกายเหนือเพชร²⁸⁰

เทวสถานแห่งนี้ยังปรากฏอยู่ในวรรณกรรมอื่น ๆ ของเปอร์เซีย อาทิ ซิลซิลาคู (Silsilatu) ตวาริซ (Tvarikh) มุรุซุ อี ซาหิท (Muraju-I-Zahab) มิร์ต อี มาสุทิ (Mirat-I-Masudi) กิตาฟู อี อกะลิม (Kitabu-I-Akalim) และนุซหตุ อี มุซตัก (Nuzhatu-I-Mushtak) (พุทธศตวรรษที่ 16) ได้อธิบายไว้ว่ามีผู้แสวงบุญมากมายที่เดินทางเข้ามายังเทวสถานแห่งนี้ เพื่อสักการบูชาเทวรูปที่แวดล้อมไปด้วย เทวบริวารที่ทรงเทพัสตราภรณ์อย่างมั่งคั่ง เทวบริวารอยู่ในรูปของมนุษย์ประจำอยู่ทั้งสี่ด้าน มีพระวรกายสีแดงโมรอกโก พระเนตรทำด้วยหินมีค่า พระเศียรทรงมงกุฎทองคำประดับด้วยอัญมณี²⁸¹

วรรณกรรมกรีก

ในพุทธศตวรรษที่ 3 มีการบูชาพระอาทิตย์อยู่ทั่วไปในอินเดีย ซึ่งได้รับการบันทึกไว้โดย เนียบัส (Nearchus) ทหารเอกของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช

แมกัสทีเนส (Magasthenes) ได้กล่าวถึง ชนเผ่าที่มีชื่อว่า สุเรีย (Surae) ที่อาศัยอยู่ในลุ่มแม่น้ำสินธุสอดคล้องกับคำว่า เสาระที่เป็นลัทธิบูชาพระอาทิตย์ในภาษาสันสกฤต²⁸²

ลัทธิเสาระ (Sauras)

ดวงอาทิตย์ คือดวงดาวดวงหนึ่งที่ลอยเด่นอยู่บนท้องฟ้า และได้รับการเคารพบูชาเกิดเป็นเหล่าคณะเทพมาแต่ยุคพระเวท พระองค์คอยขจัดความมืดมิด ความผิดพลาดทั้งที่ปรากฏอยู่ในบทสวดสรรเสริญในคัมภีร์พระเวทและคัมภีร์ในยุคต่อ ๆ มา

ราวพุทธศตวรรษที่ 12 ท่านมยุรา ได้ประพันธ์บทสวดสรรเสริญพระสุริยะกว่าร้อยบท เพื่อใช้ในการสวดสรรเสริญบูชาพระสุริยะให้ช่วยในการรักษาเยียวยาผู้ป่วยโรคเรื้อน และในพุทธศตวรรษต่อมา ท่านภวภูติ (Bhavabhūti) ได้รจนบทสวด “มัลตีมาหะ” (Māltimādhava) เพื่อสวดมนต์บูชาพระสุริยะเมื่อยามดวงอาทิตย์ขึ้น เพื่อล้างบาปทั้งมวลและเสริมสร้างสิริมงคลแก่ผู้สวด ดังนั้น พระอาทิตย์จึงได้รับการบูชามาแต่ยุคพระเวทในฐานะผู้ขจัดบาป สร้างความอุดมสมบูรณ์ให้แก่พืชพันธุ์ธัญญาหาร และเสริมสร้างสุขภาพที่ดีให้แก่ผู้สวด จากความสำคัญทั้งสิ้นทั้งมวลของพระสุริยะจึงเกิดมีผู้นับถือมากขึ้น เกิดเป็นนิกายนามว่า “เสาระ”

²⁸⁰Ibid., 104.

²⁸¹Ibid., 105-107.

²⁸²Ibid., 110.

ในคัมภีร์วิษยปุราณะ ได้มีการอ้างถึง เสาระ-ธรรม (ธรรมะในลัทธิเสาระ) ว่าได้รับการเผยแผ่โดยฤาษีนาถ ซึ่งได้รับการกล่าวขานในวรรณกรรมในยุคต่อ ๆ มา โดยเสาระ-ธรรมนี้มีความสืบเนื่องจากพิธีกรรมในการบูชาพระสุริยะที่เกิดขึ้นในคัมภีร์ปุราณะในยุคแรก (มัตสยปุราณะ) โดยลักษณะหน้าที่ของลัทธิเสาระนี้ที่ถูกรวมอยู่ในอุปปุราณะ กำหนดอายุก่อนพุทธศตวรรษที่ 13 บทสวดจำนวนมากในเสาระ-ธรรมก็ถูกกล่าวถึงในคัมภีร์ยุคต่อมา ทำให้เกิดมีรายละเอียดของพิธีกรรมที่เพิ่มมากขึ้น

โดยเฉพาะในคัมภีร์สามปุปุราณะ ที่เป็นคัมภีร์อุปปุราณะของนิกายเสาระ ได้เพิ่มบทบาทของพระสุริยะให้มีพลังอำนาจเหนือมหาเทพทั้ง 3 องค์ ด้วยการให้พระสุริยะมีบทบาทเป็นเทพผู้สร้าง ผู้รักษา และผู้ทำลายจักรวาล เพราะพระองค์เป็นเทพที่สามารถมองเห็นได้ มีความเป็นนิรันดร์ ด้วยเป็นแหล่งพลังงาน และไม่เคยละทิ้งบทบาทหน้าที่ของพระองค์ จึงทำให้คัมภีร์สามปุปุราณะเป็นคัมภีร์เดียวที่สรรเสริญบูชาพระสุริยะในลัทธิเสาระ²⁸³

ต่อมาท่านอนันทกิริ (Anandagiri) ได้ให้คำจำกัดความของลัทธิเสาระไว้อย่างสั้นกระชับใน “คังกรทิกวิชัย” (Śaṅkaradigvijaya) ว่า หมายถึง การบูชาดวงอาทิตย์ในฐานะที่เป็นปรมาตมอันเป็นดังผู้สร้างสรรพจักรวาล²⁸⁴ โดยมีความเชื่อที่ว่า พระอาทิตย์คือผู้สร้างโลก พระองค์คือพรหมัน คือจิตวิญญาณของทุกสรรพสิ่งทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต และในบางครั้งก็มีการบูชาพระอาทิตย์ในฐานะของพระวิษณุที่กล่าวถึงพระอาทิตย์ใน 3 ช่วงเวลาด้วย และท่านยังได้นำคังกร พร้อมด้วยผู้ติดตามลงไปเผยแผ่ยังดินแดนอินเดียใต้ โดยลัทธินี้จะมีผู้นำทางศาสนาที่เรียกกันว่า “ทิวากร” (Divākara)

ผู้นับถือนิกายเสาระนี้มีอยู่ด้วยกัน 6 ระดับชั้น โดยสาวกทั้งหมดต้องมีสัญลักษณ์ที่เรียกว่า “นามาน” ที่สามารถสังเกตเห็นได้จากจุดวงกลมสีแดงที่ทำจากแป้งจันทน์หอมที่หน้าผาก แขน และหน้าอก ทัดดอกไม้สีแดง หรือสวมพวงมาลัยสีแดง ซึ่งผู้นับถือนิกายนี้จะมีการบูชาพระสุริยะด้วยมนต์ 8 พยางค์ หรือ “สุริยกายตรี” (Sūrya Gāyatrī) และมีบางส่วนของนิกายเสาระที่สังเกตดวงอาทิตย์และบูชาพระอาทิตย์ใน 16 วิถี พวกเขาจะอุทิศทุกการกระทำเพื่อพระสุริยะ เช่น

²⁸³V. G. Srivastava. “The Puranic records on the sun worship,” in Encyclopaedia of Hinduism, 2351-2353.

²⁸⁴Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 350.

การไม่ทานอาหารเมื่อยามที่สิ้นแสงอาทิตย์ ฯลฯ และในปัจจุบันผู้ที่นับถือนิกายเสาระจะมีการบูชาพระสุริยะด้วย 12 พระนาม²⁸⁵

นอกจากนี้ ยังมีแนวคิดที่เชื่อว่า ลัทธิบูชาพระอาทิตย์ในแถบอินเดียเหนือเป็นผลมาจากอิทธิพลของต่างประเทศ โดยท่านวราหมิหิระ (Varāhamihira) ได้กล่าวถึง “การเข้ามา และการอุทิศถวายเทวรูป และเทวสถานแด่พระอาทิตย์นั้นเป็นอิทธิพลของพวกเขา” โดยมีตำนานกล่าวไว้ในคัมภีร์วิชัยปุราณะ บทที่ 139 และคัมภีร์วราหปุราณะ บทที่ 177 คัมภีร์สามปุราณะความว่า

“พระสามพะ (Sāmba) หรือพระสามพะ (Shāmba) บุตรของพระกฤษณะกับพระนางจัมบาวตี (Jambavati) มีความภูมิใจในรูปร่างของตน สร้างความขบขันให้กับนารัทฤๅษี นารัทฤๅษีจึงออกอุบายให้พระสามพะไปยังสถานที่อาบน้ำของชายาพระกฤษณะ เมื่อเหล่านางโคปีชายาของพระกฤษณะเห็นความงามของพระสามพะจึงเข้ามาเล่นด้วยจนเกินงาม ครั้งนั้นนารัทฤๅษีได้นำเสด็จฯ พระกฤษณะมาทอดพระเนตรเห็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น พระกฤษณะจึงได้ทรงสาปพระสามพะให้เป็นโรคเรื้อน พระองค์จึงอ่อนวอนต่อพระบิดาถึงเจตนาอันบริสุทธิ์ของตน แต่คำสาปนี้เกินจะแก้ไข พระสามพะจึงเสด็จฯ หนีออกจากกรุงทวารกา²⁸⁶ ไปอยู่ป่ามิตรพนา (Mitrabanā) ริมฝั่งแม่น้ำจันทรภาค (Candrabhaga) (แถบเมืองมุลตาน ประเทศปากีสถานในปัจจุบัน) หลังจากทีสวดอ้อนวอนบูชาพระสุริยะมากกว่า 12 ปี พระสุริยะจึงได้ปรากฏองค์ช่วยรักษาโรคเรื้อนในครั้งนั้น พระสามพะจึงได้สร้างเทวสถานขึ้น ณ บริเวณนี้ แต่ไม่มีพรหมณ์ผู้โดยมประจำอยู่เทวสถานแห่งนี้เลย พระสามพะจึงไปปรึกษากับท่านเคารมุข (Gaurmukha) นักบวชแห่งเมืองอุครเสนะ (Ugarsena) ท่านจึงได้เสนอให้ไปอัญเชิญนักบวชมัคแห่งศกทวีปให้มาประจำเทวสถานแห่งนี้”²⁸⁷

การเข้ามาของนักบวชมัคในอินเดีย

นักบวชมัคต้นกำเนิดของกลุ่มที่นับถือนูชาพระอาทิตย์นี้ มีประวัติความเป็นมายาวนานในประเทศอินเดีย ดังปรากฏเรื่องราวเกี่ยวกับต้นกำเนิดของนักบวชมัคในตำนานและจารึกมากมาย ดังที่ปรากฏในจารึกที่โควินทปุระ ที่พบในเขตเมืองคยา กำหนดอายุในปี พ.ศ. 1059 ความว่า “พวกมัคนี้มีต้นกำเนิดมาจากดวงอาทิตย์ และได้รับการเชื้อเชิญให้เข้ามาอยู่ในดินแดนแห่งนี้โดยท่านสามพะ” และมีผู้เสนอแนวคิดถึงร่องรอยที่มาของนักบวชมัค ดังนี้

²⁸⁵ B. C. Singa, Hinduism and Symbol Worship, 86-87.

²⁸⁶ S. Venkitasubramonia Iyer, The Varaha Purana Part II (Delhi: Motilal Banarsidass, 1985), 526-530.

²⁸⁷ B. C. Singa, Hinduism and Symbol Worship, 87.

อัลเบรือรี (Alberuri) นักเดินทางชาวอาหรับในพุทธศตวรรษที่ 17 สันนิษฐานว่า “นักบวชเปอร์เซียที่เรียกว่า มาเคียน (Magians) นี้เมื่อเข้ามาอยู่ในอินเดีย จึงมีการเปลี่ยนแปลงทางภาษาและถูกเรียกว่า มัค (Maga) ในที่สุด”²⁸⁸

เจมส์ อาร์ รูสเซลล์ (James R. Russell) สันนิษฐานว่า “นักบวชในศาสนาโซโรอัสเตอร์เกือบทั้งหมด ถูกเรียกในภาษาสันสกฤตว่า มัควาน (Magavan) นั้น มักตั้งถิ่นฐานอยู่ในแคว้นปัญจาบ สินธ์ และราชสถาน”²⁸⁹

มันตันจิต สิงห์ (Madanjeet Singh) สันนิษฐานว่า “กลุ่มนักบวชมัคนี้เข้ามาพร้อมกับกลุ่มนักปกครองชาวซีเทียนในแถบเอเชียกลาง ต่อมาได้เชิญให้เป็นพราหมณ์ในลัทธิบูชาพระอาทิตย์”²⁹⁰

นาเคนทรนาถ วาสู (Nāgendranāth Vasu) ได้พิสูจน์ว่า “กลุ่มนักบวชมัคหรือพราหมณ์ชาวซีเทียนนี้เป็นกลุ่มแรกที่น่าการนับถือบูชาพระอาทิตย์เข้ามาสู่อินเดีย โดยอ้างอิงหลักฐานคัมภีร์ภาษาบาลีในพัมภาสาละสูตร (Bambhājāla Sutta) ว่าในสมัยพุทธกาลมีการกล่าวถึงโหราจารย์ชาวมัค รวมทั้งในคัมภีร์ภวิษยปุราณะที่กล่าวถึงพระศามพะที่ต่อทนทุกข์ทรมานจากโรคเรื้อน เมื่อบูชาพระสุริยะจนได้รับการรักษาจนหายจึงได้สร้างเทวสถานถวายและอัญเชิญพราหมณ์จากศกทวีปมาประทับยังเทวสถานแห่งนั้น”²⁹¹

ดร.ภณชารกร (R. G. Bhandarkar) สันนิษฐานว่า “ในพื้นที่ที่เรียกว่า ศกทวีป นี้ ต้องมีที่มาจากความเป็นจริง เพราะเคยมีชาวศกอาศัยอยู่ในอินเดียมาตั้งแต่ในพุทธศตวรรษที่ 3-4 โดยเฉพาะเมื่อมีการเคารพบูชาเทพพระอาทิตย์ หรือเทพมิหิระ ซึ่งถูกนำเข้ามาโดยนักบวชชาวเปอร์เซียโบราณ (Magi)”²⁹²

โมลตัน (Moulton) สันนิษฐานว่า นักบวชมัคที่กล่าวถึงในคัมภีร์ปุราณะ ก็คือ นักบวชมัคี (Magi) ในลัทธิบูชาไฟของเปอร์เซีย ส่วนดินแดนที่ตั้งของศกทวีปนั้นมีที่มาจากพื้นที่ของกลุ่มชน

²⁸⁸ Ibid., 88.

²⁸⁹ James R. Russell, “The Sun in Zoroastrian Culture,” in The Sun Symbol of Power and Life and Mythology, 242.

²⁹⁰ Madanjeet Singh, “Solar Universality of South Asian Cultures,” in The Sun Symbol of Power and Life and Mythology, 183.

²⁹¹ T. A. Goponatha Rao, Elements of Hindu Iconography Volume I – Part II, 301.

²⁹² R. G. Bhandarkar, Vaisnavism, Saivism and Minor Religious System (Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 2001), 154.

ต่างชาติที่มีลักษณะเหมือนชาวสะกะ ที่ชาวอินเดียคุ้นเคยอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 3-4 สาเหตุที่ทำให้กลุ่มนักบวชมีมีความคุ้นเคยกับชาวอินเดีย เพราะการแผ่ขยายอาณาจักรเปอร์เซียในสมัยพระเจ้าไซรัสมหาราชผู้ดินแดนมีเดีย (Medea) และลิเดีย (Lydia) ตามหลักฐานที่ปรากฏในทั้งคัมภีร์อเวสตะและบันทึกของเฮโรโดตัสของกรีก ซึ่งบางทีกลุ่มนักบวชนี้อาจจะไม่ใช่ชาวอารยัน แต่เป็นชาวพื้นเมืองของมีเดีย (จากงานของโมลตัน) ที่บางทีอาจเก่าไปถึงพุทธศตวรรษที่ 1 และมาผสมผสานรวมกับลัทธิ Mithraism ซึ่งไม่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 2 ก่อนที่จะมีการผสมรวมกับศาสนาของชาวบาบิโลเนียและชาลเดีย (Chaldea) ลักษณะสำคัญของลัทธิคือที่บูชาเทพพระอาทิตย์และเทพแห่งไฟ ภายใต้พระนามของเทพมิถระ คือ ลักษณะความเชื่อแบบทวิโลก คือ โลกแห่งความดี (อหุระมัสตะ) และโลกแห่งความชั่วร้าย (อหริมัน) จึงสันนิษฐานว่า ที่ตั้งของศกทวิปน่าจะอยู่ในประเทศอิหร่านในปัจจุบันทางทิศตะวันออก²⁹³

จากงานของนักวิชาการดังกล่าว ยืนยันถึงความมีอยู่ของเทวสถานพระสุริยะที่ริมฝั่งแม่น้ำจันทรรพาคา โดยในบันทึกของหลวงจีนเหียนจั่งหรือพระถังซำจั๋งได้ยืนยันถึงการมีอยู่ของเทวสถานแห่งนี้ แม้จะถูกทำลายลงไปโดยกองทัพของออรังเซบ (Aurangzeb) ในราวพุทธศตวรรษที่ 22 ก็ตาม

ส่วนปัญหาในเรื่องช่วงเวลาของการเข้ามาของนักบวชในอินเดีย ดังนี้

นายภัฏฐาจารย์ (H. D. Bhattacharya) กำหนดอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 7 รัชสมัยราชวงศ์กุษาณะในสมัยพระเจ้ากนิษกะ

ดร.ภณทรรกร กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 9 จากช่วงเวลาการเข้ามาของชาวเปอร์เซีย

เวเบอร์ (Weber) กำหนดอายุในช่วงสมัยอินโด-ซีเทียน จากการพบเหรียญในสมัยพระเจ้ากนิษกะปรากฏรูปของพระมิถระ รวมถึงปรากฏพระนามของ Mihiro (Mihir) ถึงช่วงเวลาที่มีความเป็นไปได้ถึงการเข้ามาของนักบวชคือ ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 1-2 เมื่อพระเจ้าดาริอุสแห่งเปอร์เซียได้ยกกองทัพเข้ามาในอินเดีย และมีอำนาจการปกครองในแถบตะวันตก ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีว่า ลัทธิคือของอิหร่านเป็นที่นิยมในเหล่าทหารและชนชั้นปกครอง ทั้งยังพบหลักฐานเป็นเหรียญกุษาณะที่มีอิทธิพลของราชวงศ์ซัสซานีเยน เช่น พระนามของเทพมิถระ หรือนามของปุชยมิตร

²⁹³V. G. Srivastava. "The Puranic records on the sun worship," in

Encyclopaedia of Hinduism, 2354-2355.

(Puṣyamitra) ใน พ.ศ.358 ที่อาจเป็นนามของชาวอิหร่าน หรือชาวอินเดียที่ได้รับอิทธิพลของเปอร์เซีย²⁹⁴

อย่างไรก็ตาม ลัทธินับถือบูชาพระอาทิตย์ของอินเดียและอิหร่านก็มีความแตกต่างกัน โดยลักษณะที่สำคัญประการหนึ่งที่แตกต่างกัน ทั้งในส่วนของเทพพระอาทิตย์ ซึ่งในลัทธิคินันมีตำนานกล่าวถึง การฆ่าวัวของเทพมิตระเป็นเหตุการณ์สำคัญ แต่กลับไม่พบตำนานนี้ในคัมภีร์ใด ๆ ของอินเดีย รวมถึงงานทางศิลปกรรมในอินเดียก็ไม่ปรากฏด้วยเช่นกัน แต่กลับพบมากในแถบเอเชียกลางและกรุงโรม ประเทศอิตาลี หรือแม้กระทั่งพิธีกรรมต่าง ๆ ในลัทธิคินันก็ไม่ปรากฏในคัมภีร์ปุราณะด้วยเช่นกัน ดังนั้นอาจสรุปได้ว่า อิทธิพลของลัทธิคินันก็อาจไม่ได้มีอิทธิพลมากก็เป็นได้²⁹⁵ หรือเพราะชาวอินเดียรู้จักเลือกรับและปรับให้เข้ากับวัฒนธรรมของตนมาแต่สมัยโบราณ

ทั้งหมดนี้เป็นเครื่องยืนยันว่าลัทธิการบูชาเทพพระอาทิตย์นี้มีที่มาจากเปอร์เซียก่อนที่จะแผ่เข้ามาในอินเดีย และเริ่มก่อตัวขึ้นเป็นลัทธิเสาระในพุทธศตวรรษที่ 10-11 ด้วยความนับถือศรัทธาของหลากหลายชนชั้น อาทิ วรรณะกษัตริย์ มีการสร้างเทวสถานหรือการพบเหรียญของพระเจ้ากนิษกะที่ปรากฏสัญลักษณ์และพระนามของเทพมิตระบริเวณด้านข้างเหรียญ หรือวรรณะแพศยะ ที่มีการพบจารึกที่มันทโสระ (Mandsor) รัชสมัยของพระเจ้ากุมารคุปต์ กล่าวถึงการสร้างเทวสถานพระสุริยะโดยกลุ่มช่างทองคำ ในพ.ศ. 980²⁹⁶

²⁹⁴Ibid., 2355-2357.

²⁹⁵Ibid., 2359.

²⁹⁶B. C. Singa, Hinduism and Symbol Worship, 88.

บทที่ 3

ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะที่พบในอินเดีย

การสร้างลักษณะของเทพเจ้าในระยะแรกนั้น มนุษย์ยังไม่มีกำหนดลักษณะที่แน่นอนของเทพเจ้าแต่ละองค์ลงไป จึงใช้อ้างอิงกับธรรมชาติแวดล้อมต่าง ๆ ทั้งก้อนหิน สายน้ำ ต้นไม้ สัตว์หลากหลายชนิดที่มีลักษณะพิเศษ รวมถึงการสร้างเทพเจ้าในรูปของมนุษย์ให้มีเทวฤทธิ์และพลังอำนาจเหนือมนุษย์ สื่อสะท้อนออกให้เห็นได้ง่ายที่สุดด้วยการสร้างเทพเจ้าให้มีอวัยวะต่าง ๆ มากเกินกว่าปุถุชนทั่วไป อันแสดงให้เห็นถึงพลังอำนาจของเทพเจ้าที่มีอยู่เหนือมนุษย์ ซึ่งแนวคิดในลักษณะนี้พบได้ทั่วไปในโลก¹

ในดินแดนประเทศอินเดียในยุคต้น ๆ นั้นเริ่มปรากฏมีการสร้างรูปสัญลักษณ์ที่สื่อถึงเทพพระอาทิตย์มาตั้งแต่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ มีการพบหลักฐานแรกสุดในยุคหินใหม่ที่มีการใช้รูปสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่สื่อความหมายถึงพระอาทิตย์ เป็นภาพสลักรูปวงกลมที่มีรัศมีบนแผ่นหินที่เมืองบูรซาโฮม (Bürzahom) ในรัฐกัศมีร์ (ภาพที่ 3) และในพื้นที่อื่น ๆ เช่น เมืองคิลคิท (Gilgit) พัลติสถาน (Baltistan) และฉิลัส (Chilas)²

¹Ayodhya Chandra Dass, Sun Worship in Indo-Aryan Religion and Mythology (Delhi: Indian Book Gallery, 1984), 90.

²Madanjeet Singh, "Solar Universality of South Asian Cultures," in The Sun Symbol of Power and Life and Mythology (New York: Harry N. Abrams, Inc, 1993), 179.

ภาพที่ 3 ภาพสลักรูปวงกลมที่มีรัศมีบนแผ่นหินที่เมืองมูรชาโหม ในรัฐคุศมีร์

ที่มา: Madanjeet Singh, "Solar Universality of South Asian Cultures," in The Sun Symbol of Power and Life and Mythology (New York: Harry N. Abrams, Inc, 1993), Fig. 268.

ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ มีการพบสัญลักษณ์เหล่านี้ปรากฏอยู่บนภาชนะดินเผาที่พบในหลุมฝังศพที่เมืองฮาร์ปปา³ และตราประทับดินเผารูปสัตว์ติดกะโศ และรูปวงกลมที่สื่อความหมายถึงพระอาทิตย์⁴ (ภาพที่ 4) ทั้งยังพบในสถานที่อื่นๆ อีกในอินเดีย ทั้งที่มีการวาดและการแกะสลักลงบนก้อนหิน ซึ่งมีความสัมพันธ์กับอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ โดยมีการใช้รูปสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่สื่อความหมายถึงพระอาทิตย์ อาทิ รูปสัตว์ติดกะ จักร (ล้อเกวียน) ดอกบัว จานที่มีลำแสง (Rayed Disc)⁵ สันย-มูรติ (รูปวงกลมทั้งที่มีและไม่มีรัศมี)⁶ ดวงตา นก

³Ayodhya Chandra Dass, Sun Worship in Indo-Aryan Religion and Mythology, 92.

⁴Madanjeet Singh, "Solar Universality of South Asian Cultures," in The Sun Symbol of Power and Life and Mythology, 179.

⁵Ayodhya Chandra Dass, Sun Worship in Indo-Aryan Religion and Mythology, 92, และ ผาสุข อินทราวุธ, รูปเคารพในศาสนาฮินดู (นครปฐม: แผนกบริการกลาง สำนักงานวิชาการ พระราชวังสนามจันทร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2522), 30.

⁶Madanjeet Singh, "Solar Universality of South Asian Cultures," in The Sun Symbol of Power and Life and Mythology, 179.

โดยเฉพาะเหยี่ยวและนกยูง สัญลักษณ์เหล่านี้ล้วนใช้สื่อถึงเทพพระอาทิตย์⁷ อันแสดงถึงรูปลักษณะที่ต่างกันออกไปของพระอาทิตย์ สิ่งเหล่านี้เป็นส่วนสำคัญในการก่อรูปของเทพเจ้าในยุคต่อมา

ภาพที่ 4 ตราประทับดินเผา รูปสวัสดิกะ โคที่มีหัวกว้างแทรกออกมาจากกลางหลัง และรูปวงกลมที่สื่อความหมายถึงพระอาทิตย์อยู่เหนือหลังของสิงโต

ที่มา: Madanjeet Singh, "Solar Universality of South Asian Cultures," in The Sun Symbol of Power and Life and Mythology (New York : Harry N. Abrams, Inc, 1993), Fig. 288-290.

ในคัมภีร์พระเวท สัญลักษณ์ทั้งหมดล้วนใช้สื่อถึงพระสุริยะ ในขณะที่บางสัญลักษณ์ก็สามารถใช้สื่อถึงเทพองค์อื่น ๆ ด้วยแต่ก็พบได้ไม่มากนัก บางครั้งพระสุริยะก็ได้รับการยกย่องนับถือว่าเป็นอัญมณีแห่งสรวงสวรรค์ (รูกมา) (ฤค. 7.63.4)⁸ โดยพบว่าเครื่องหมายสวัสดิกะเป็นเครื่องหมายที่สื่อถึงพระสุริยะที่ได้รับการกล่าวถึงเก่าแก่ที่สุดในคัมภีร์พระเวท

จากรูปลักษณะทั้งหมดสามารถแบ่งสัญลักษณ์ที่สื่อถึงพระสุริยะ ออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ สิ่งของ นกและสัตว์ และรูปของมนุษย์

1. พระสุริยะในรูปของสิ่งของ ในคัมภีร์พระเวทกล่าวถึงพระสุริยะในรูปลักษณะของสิ่งของ อาทิ อัญมณีหลากสีบนท้องฟ้า (ฤค. 5.47.3) โล่กำบังของพระมีตระและพระวรุณ (ฤค. 5.62.2) จักร (ฤค. 1.175.4; 4.28.2; 4.29.10 และ 4.30.4) ที่แสดงถึงการแผ่รัศมีของดวงอาทิตย์

⁷ Ayodhya Chandra Dass, Sun Worship in Indo-Aryan Religion and Mythology, 92.

⁸ Ibid., 93.

2. พระสุริยะในรูปของนกและสัตว์บก การเคลื่อนไหวยตลอดเวลาและพลังอันมหาศาลของพระสุริยะถูกแสดงออกในรูปของนกและสัตว์ ซึ่งเมื่อเป็นนกก็แสดงในรูปของนกสีแดงที่บินข้ามขอบฟ้า (ฤค. 5.47.3) หรือเหยี่ยวที่บินร่อนไปในเวหา (ฤค. 5.45.9) เมื่อแสดงออกในรูปของสัตว์บกมักแสดงออกในรูปของโค (อุกษณ) (ฤค. 5.47.3) และม้าที่มีสีขนในโทนสว่างที่ควบคุมโดยเทวีอุษา (ฤค. 7.77.3)⁹

3. พระสุริยะในรูปของมนุษย์ นับเป็นการยากที่จะกำหนดอายุการสร้างเทวรูปพระสุริยะหรือเทพองค์อื่น ๆ ของอินเดียในรูปของมนุษย์ว่าเกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อไร นักวิชาการหลายท่านเสนอแนวคิดไว้ เช่น เอ. บาร์ธ (A. Barth) สันนิษฐานว่า “การสร้างเทวรูปของอินเดียน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากชาวกรีกในยุคเดียวกับการสร้างพระพุทธรูป เพราะศาสนาในยุคพระเวทไม่รู้จักการบูชาเทวรูป”¹⁰ เช่นเดียวกับแมกซ์ มุลเลอร์ (Max Muller) ได้เสนอว่า “การบูชาเทวรูปในอินเดียก่อรูปขึ้นหลังจากความเสื่อมของการนับถือเทพเจ้าในยุคแรก”¹¹ ดังนั้นการอธิบายเทวลักษณะของเทพเจ้าในคัมภีร์พระเวทนั้นจึงยากและไม่ค่อยสมบูรณ์ พระสุริยะเองก็เช่นเดียวกันที่ยังไม่สามารถที่จะศึกษาตามคัมภีร์ได้อย่างสมบูรณ์¹²

ยุคพระเวทจึงถือเป็นพื้นฐานในการสร้าง การพัฒนาลักษณะของเทพเจ้าให้มีการผสมผสานระหว่างปรากฏการณ์ธรรมชาติกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่แม้ว่าเทพแต่ละองค์จะยากในการจำแนกเทวลักษณะที่เฉพาะเจาะจงลงไปได้ แต่ก็นับเป็นการบุกเบิกแนวทางในการสร้างลักษณะที่เฉพาะเจาะจงของเทพเจ้าในยุคต่อ ๆ มา¹³

ในยุคพราหมณะ รูปแบบการนับถือเทพที่เรียบง่ายเริ่มหมดไป เกิดมีความซับซ้อนขึ้นในศาสนา แต่ในช่วงเวลานี้ ยังไม่มีการเปลี่ยนรูปลักษณะของเทพแต่อย่างใด ในช่วงปลายยุคอุปนิษัทยังคงมีการยึดถือสัญลักษณ์ตามที่ใช้กันมาในคัมภีร์พระเวท โดยพัฒนาการที่สำคัญใน

⁹Ibid.

¹⁰Ibid., 91.

¹¹Max Muller, The Vedas (Varanasi: Indological Book Office, 1969), 34.

¹²Ayodhya Chandra Dass, Sun Worship in Indo-Aryan Religion and Mythology, 93.

¹³Ibid., 90.

ยุคนี้ เทพส่วนใหญ่มักปรากฏองค์ในลักษณะของลูกไฟทรงกลม จวบจนในยุคอิติहाส สัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นถึงรูปเคารพพระสุริยะได้เริ่มเกิดขึ้นในยุคนี้¹⁴

ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะที่พบในภาคต่าง ๆ ของอินเดีย

ในอินเดียเทวรูปต่าง ๆ ถูกสร้างตามกฎเกณฑ์ที่ระบุไว้ในคัมภีร์ ซึ่งแต่ละคัมภีร์ก็ถูกรจนาขึ้นต่างที่ต่างเวลา ส่งผลให้เกิดความแตกต่างของลักษณะทางประติมานวิทยาของเทวรูปที่พบและเมื่ออิทธิพลในการสร้างเทวรูปนี้ได้เข้าสู่พื้นที่ต่าง ๆ ก็เกิดการผสมผสานแนวความคิดเดิมกับแนวคิดพื้นเมือง ส่งผลให้เกิดเทวรูปที่มีลักษณะข้อปลีกย่อยแตกต่างกันออกไป¹⁵

ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะที่พบในอินเดียนั้น มีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด โดยกำหนดพื้นที่ในการศึกษาของประเทศอินเดียออกเป็น 2 พื้นที่ ได้แก่ อินเดียเหนือ และอินเดียใต้

การนับถือพระสุริยะในดินแดนอินเดียเหนือ

พระสุริยะในยุคคุงคะ-กุษาณะ

ลักษณะของเทพพระอาทิตย์ที่พบในอินเดียเริ่มปรากฏชัดในยุคมหากาพย์ ซึ่งตรงกับในยุคคุงคะ-กุษาณะ มีการพบประติมากรรมพระสุริยะในรูปของมนุษย์ขึ้นเป็นครั้งแรกในศิลปะอินเดียบนภาพสลักในแผ่นวงกลมที่เมืองภารhut (Bhārhut medallion)¹⁶ ทางภาคกลางของประเทศอินเดีย ภาพเหล่านี้ใช้ตกแต่งลูกกรงตั้งและทับหลังของแนวรั้วล้อมสถูปทางพุทธศาสนา¹⁷ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 3 ที่รูปพระสุริยะอยู่ในลักษณะครึ่งพระองค์¹⁸ ทรงผ้าโพกพระเศียร กุณฑล

¹⁴Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought) (New Delhi: Aryan Book International, 1995), 397

¹⁵Priyabala Shah, The Sun Images (New Delhi: Aditya Prakashan, 1996), 52.

¹⁶Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 128.

¹⁷หม่อมเจ้าสุภัทรรติ ดิศกุล, ศิลปะอินเดีย (กรุงเทพมหานคร: องค์การคำของคุรุสภา, 2545), 54.

¹⁸Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 128.

ด้านหลังเป็นรูปกลีบดอกบัวบาน นอกจากนี้ยังพบประติมากรรมในลักษณะเดียวกัน แต่เป็นรูปสตรี สันนิษฐานว่า เป็นเทวีแห่งดวงจันทร์¹⁹

ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ 4 ได้เกิดลักษณะของพระสุริยะเต็มพระองค์ขึ้นเป็นครั้งแรก โดยมีลักษณะประทับนั่งอยู่บนราชรถเทียมม้า ที่ถ้ำอนันตะ (Ananta Gumpha) ในกลุ่มถ้ำขัณฑ์คีรี และอุทัยคีรี รัฐโอริสสา ประติมากรรมพระสุริยะดินเผาสีดำจากจันทระเกตุดุคะ เมืองปัตนะ และหน้าประตูของถ้ำภาษา และรวมถึงงานในพุทธศตวรรษที่ 5 ยังคงพบรูปแบบและเทคนิคเดียวกันนี้ ที่เสาทีลล ภักต (Lala Bhagat) และแนวรั้วของพุทธคยา²⁰ ซึ่งเป็นภาพของพระสุริยะประทับนั่งอยู่บนราชรถที่เทียมด้วยม้า 4 ม้า ลักษณะของพระสุริยะพระองค์ทรงผ้าโพกศีรษะ ผ้าพันคอ และโธตี ซึ่งนับเป็นรูปพระสุริยะในยุคแรกของอินเดีย²¹ จึงนับเป็นหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการที่สำคัญของการนับถือเทพพระอาทิตย์ แต่ก็ยังไม่ปรากฏหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการนับถือบูชาเทวรูปเทพพระอาทิตย์ในยุคสมัยนี้²²

ประติมากรรมพระสุริยะดินเผาสีดำ สมัยราชวงศ์คุงคะ ที่พบจากจันทระเกตุดุคะ พบที่บูลันดิเพช (Bulandidegh) เมืองปัตนะ รัฐพิหาร (ภาพที่ 5) กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 4 ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานอัสชูโตช (Ashutosh Museum) เมืองกัลกัตตา แสดงรูปพระสุริยะประทับยืนบนราชรถเทียมด้วยม้า 4 ม้า ทรงฉลองพระองค์ยาวแบบเกราะอ่อนหรือกาวะ คล้องแล่งธนู ทรงคันศรอยู่ มีชายา 2 องค์ประกอบอยู่ทั้งสองข้าง สันนิษฐานว่าคือ เทวีอุษา และปรัตยูษา (Pratyusā) โดยมียักษ์อยู่ภายใต้ล้อของราชรถพระสุริยะ²³

¹⁹ Ibid., 151.

²⁰ Ibid., 129.

²¹ B. C. Singa, Hinduism and Symbol Worship (Delhi: Agam Kala Prakashan, 1983), 85.

²² Ibid., 81.

²³ Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 175.

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนนิพนธ์
ภาพที่ 5 ประติมากรรมพระสุริเยดินเผาสีดำ สมัยราชวงศ์คุงคะ กำหนดอายุพุทธศตวรรษที่ 4

ที่มา: Enamul Haque, Bengal Sculptures: Hindu Iconography upto C. 1250 A.D. (Dhaka: Bangladesh National Museum, 1992), Fig. 168.

ชิ้นส่วนแผ่นดินเผาสีดำ พบที่เมืองปัตนะ แสดงรูปพระสุริเยประทับยืนบนราชรถเทียมม้า 4 ตัว ทรงฉลองพระองค์แบบเกราะอ่อน อยู่ในลักษณะทรงคันศรในพระหัตถ์ขวาเบื้องหน้ามีเทพสารภีทรงสายบังเหียนม้าอยู่²⁴ (ภาพที่ 6) จากรูปแบบของศิลปกรรมจึงกำหนดอายุร่วมสมัยกับภาพสลักที่ถ้ำภาชา

²⁴Sheo Bahadur Singh, Brahmanical Icons in Northern India [A Study of Images of Five Principal Deities from Earliest Times to Circa 1200 A.D.] (New Delhi: Sagar Publications, 1977), 119.

ภาพที่ 6 ภาพพระสุริยะประทับนั่งบนราชรถที่เทียมด้วยม้า 4 ตัวบนแผ่นดินเผา พบที่เมืองปัตนะ สมัยคุงคะ กำหนดอายุพุทธศตวรรษที่ 4

ที่มา: Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought) (New Delhi: Aryan Book International, 1995), pl. 1.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ประติมากรรมเทพพระอาทิตย์ที่ภารhut พุทธคยา มถุรา ภาษา ลัทธิคัต และที่ถ้ำอนันตะ ในกลุ่มถ้ำขัณฑคีรีและอุทัยคีรี จัดเป็นฝีมือเชิงช่างยุคแรก

ช่างที่ภาษาและพุทธคยาสร้างสรรคผลงานที่เกี่ยวข้องในพุทธศาสนา ในขณะที่ถ้ำอนันตะ เป็นงานที่เกี่ยวข้องในศาสนาเชน ส่วนที่ลัทธิคัตเป็นงานที่รับใช้ศาสนาฮินดู นิภายที่นับถือพระขันธกุมาร²⁵

ภาพพระสุริยะพบที่วัดศิลาของพุทธคยา บริเวณวัดด้านทิศตะวันตก (ปราจีนศิลปากร) (ภาพที่ 7) เป็นภาพสลักรูปพระสุริยะประทับนั่งบนราชรถล้อเดียว (เอกจักร) เทียมด้วยม้า 4 ม้า ขนาบด้วยบริวารเป็นรูปสตรีกำลังโองคันศร สันนิษฐานว่า คือ เทวีอุษาและปรตยูษา อีกด้านหนึ่งเป็นภาพสลักรูปบุรุษ สันนิษฐานว่า คือตัวแทนแห่งความมืด ด้านหลังรถม้าทำเป็นรูปรัศมีออกมา มีฉัตรอยู่เหนือพระเศียร ซึ่งเซอร์อเล็กซานเดอร์ คันนิงแฮม (Sir Alexander Cunningham) เสนอ

²⁵Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 148.

ว่า เป็นอิทธิพลของกรีก เช่นเดียวกับรูปเทพอพอลโล (Apollo) ที่ราชรถมักเทียมด้วยม้า 4 ม้าด้วยกัน²⁶ ประติมากรรมนี้กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 4

ภาพที่ 7 ภาพสลักพระสุริยะบนรั้วศิลาของพุทธคยา บริเวณรั้วด้านทิศตะวันตก กำหนดอายุพุทธศตวรรษที่ 4

พระสุริยะที่ปากทางเข้าถ้ำภาษา รัฐมหาราษฏระ (ภาพที่ 8) กำหนดอายุในกลางพุทธศตวรรษที่ 5²⁷ ซึ่งภาพสลักนี้ นายกุมารสวามี (Coomaswamy) ได้อธิบายไว้ว่า เป็นรูปพระสุริยะ

²⁶Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 149, & Jitendra Nath Banerjea, The Development of Hindu Iconography (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 1974), 432.

²⁷Manisha Mukhopadhyay, Brahmanical Mythology in Sanskrit Inscriptions (Calcutta: Workshop books, 1981), 167.

ในรูปลักษณะของกษัตริย์ประทับอยู่บนราชรถเทียมด้วยม้า 4 ม้า มีชายาชนาบอยู่ 2 องค์ คือ เทวีอุษา และปรตยูษา องค์หนึ่งทรงฉัตร อีกองค์หนึ่งทรงแล้ ราชรถของพระสุริยะอยู่ในลักษณะกำลังแล่นอยู่เหนือรากษสหญิงเปลือย รากษสนี้เป็นตัวแทนแห่งความมืด โดยปรากฏคู่กับพระอินทร์ทรงช้าง นายกุมารสวามีได้ตีความภาพนี้ว่า พระอาทิตย์ คือ ราชันแห่งสรวงสวรรค์²⁸

ภาพที่ 8 ภาพสลักพระสุริยะที่ปากทางเข้าถ้ำภาชา กำหนดอายุกลางพุทธศตวรรษที่ 5

พระสุริยะบนเสาศีลภคัต (ภาพที่ 9) กำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 7 เป็นงานสกุลช่างเดียวกันกับที่ถ้ำภาชาและพุทธคยา เป็นภาพพระสุริยะประทับนั่งบนราชรถล้อเดียวที่เทียมด้วยม้า 4 ม้า ที่วิ่งอยู่เหนือศิระชะอสูร (อันเป็นการแสดงให้เห็นว่า พระสุริยะนี้อยู่เหนือความมืด เหล่ายักษ์เป็นดังบริวารของพระสุริยะ หรือเป็นเครื่องหมายที่แสดงถึงวัฏฒนธรรมในการ

²⁸Priyabala Shah, *The Sun Images*, 53.

เพาะปลูก) โดยมีเทวีด้านขวาทางจักร ส่วนเทวีด้านซ้ายทรงถือแส้ โดยที่กรอบประตูปรางภูมิรูป
เทวี 3 องค์ของพระสุริยะ ได้แก่ เทวีอุษา ปรัตยูษา และฉายา²⁹

ภาพที่ 9 ภาพสลักพระสุริยะบนเสาที่ลัลภคัต กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 7

ที่มา: Jitendra Nath Banerjea, The Development of Hindu Iconography (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 1974), pl. 28, Fig. 4.

ภาพสลักรูปพระสุริยะที่ปรากฏที่ถ้ำหมายเลข 3 ถ้ำอนันตะ (ภาพที่ 10) ในกลุ่มถ้ำขัณฑคีรี
ชานเมืองภูพานนคร วัชรวิริสสา กลุ่มถ้ำแห่งนี้เป็นกลุ่มถ้ำของศาสนาเชน แสดงรูปพระสุริยะทรง
ผ้าโพกพระเศียร กุณฑลขนาดใหญ่ กรองคอ กำไล ประทับนั่งใต้จักรบนนารายณ์ที่เทียมด้วยม้า 4
ม้า พระกรซ้ายวางไว้ในระดับพระโสณี พระกรขวาวางอยู่ในระดับพระอุระ ขนาบด้วยเทวดาทั้ง

²⁹Jitendra Nath Banerjea, The Development of Hindu Iconography, 483, & Manisha Mukhopadhyay, Brahmanical Mythology in Sanskrit Inscriptions (Calcutta : Workshop books, 1981), 167.

2 ข้างที่ทรงได้ในพระหัตถ์ สันนิษฐานว่าเป็น เทวีอุษาและปรตยูษา เบื้องซ้ายของราชรถปรากฏมี อสุรพุงพลุ้ยถือกัมถล (หม้อน้ำ) ในมือซ้าย และถือธวัช (ธง) ในมือขวา กำหนดอายุในช่วงเวลาเดียวกับที่ลัทธิคัต คือ ราวพุทธศตวรรษที่ 7-8³⁰

ภาพที่ 10 ภาพพระสุริยะที่ถ้ำอนันตะ ในกลุ่มถ้ำชันทศิรี รัฐโอริสสา กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 7-8

ที่มา: Debala Mitra, Udayagiri & Khandagiri (New Delhi: The Director General Archaeology Survey of India, 1975), pl. 15.

พระสุริยะในยุคแรกนี้มักประทับบนราชรถเทียมด้วยม้า 4 ตัว นักวิชาการจึงมีการสันนิษฐานถึงที่มาและความหมายของจำนวนดังกล่าว

³⁰ Debala Mitra, Udayagiri & Khandagiri (New Delhi: The Director General Archaeology Survey of India, 1975), 52-56, & Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 153.

เซอร์ อเล็กซานเดอร์ แคนนิงแฮม ตั้งข้อสังเกตถึงรูปแบบสุนทรียศาสตร์บางประการที่อาจสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลศิลปะกรีกสมัยเฮเลนิสติก ว่า ราชาวดิอัมด้วยม้า 4 ตัวนั้นเป็นเช่นเดียวกับเทพเฮลิออส (Helios) ของกรีก³¹

เจ เอน เบเนอเจีย (J. N. Benerjea) เสนอว่า ม้าทั้ง 4 ตัว แสดงถึงยุคทั้ง 4 ของโลก ได้แก่ สัตยยุค เตรตายุค ทวาปรยุค และกลียุค และกล่าวถึงจำนวนของม้าว่า ในคัมภีร์พระเวท มีการกล่าวถึงม้าจำนวน 1, 3, 4 และ 7 ตัว ไม่ได้กล่าวถึงม้าจำนวน 4 ตัวเท่านั้น ในขณะที่ศิลปกรรมของกรีกและเปอร์เซียจะแสดงรูปม้า 4 ตัวอยู่แล้ว อีกทั้งงานทางพุทธศาสนายุคแรกก็ได้รับอิทธิพลกรีกและงานที่ถ้ำภาชาและพุทธคยา ก็เป็นพระสุริยะที่รับใช้ในงานทางพุทธศาสนาอีกด้วย³² ดังนั้นจำนวนม้า 4 ตัวของพระสุริยะจึงน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากกรีกและเปอร์เซีย

นอกจากประติมากรรมพระสุริยะแล้ว บริเวณตรงข้ามของกลุ่มถ้ำชันทศศรี รัฐโอริสสา ยังมีกลุ่มถ้ำอุทัยศรี ที่ปรากฏมีประติมากรรมที่น่าสนใจที่บริเวณปีกซ้ายชั้นบนของถ้ำหมายเลข 1 ถ้ำรานี (Rānī Gumbha) มีประติมากรรม 2 องค์ รูปแรกเป็นประติมากรรมรูปเทวบุรุษพุ่งพลั่วเหินบดบาบริเวณเข็มขัด พระกรขวาวางบนพระอุระ พระกรซ้ายอยู่ข้างพระวรกาย ทรงศิราภรณ์ประดับพระเศียร ส่วนประติมากรรมทางด้านขวาทรงอาภรณ์ในรูปลักษณะที่แบบผ้าเนื้อหนักยาวจรดพระขานาคาดเข็มขัดเหินบดบา พระเกศาหยักศก ทรงกุธนทล ทรงฉลองพระบาทบูท พระกรขวาวางอยู่เหนือพระโสณี (กฐิมุทรา) พระกรขวาทรงสัญลักษณ์บางสิ่งที่ยกอยู่ในระดับพระอุระ (ภาพที่ 11) แม้จะไม่มีสัญลักษณ์ใดที่แสดงให้เห็นว่าเป็นงานในยุคแรกของอินเดียกลางหรืออินเดียตะวันตก แต่ก็ยังเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าเป็นองค์ประกอบของพระสุริยะ หรือเป็นอิทธิพลต่างประเทศของลัทธิบูชาพระอาทิตย์ในอินเดียสมัยโบราณอีกด้วย³³

³¹Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 389.

³²Ibid., 389-390.

³³Ibid., 355.

ภาพที่ 11 ประติมากรรมด้านขวาบริเวณปีกซ้ายชั้นบนของถ้ำหมายเลข 1 ถ้ำราณี ในกลุ่มถ้ำอูทัยคีรี รัฐโอริสสา

จากพระสุริยะทั้งหมดที่พบในยุคคุงคะ-ภูษณะนั้น แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลต่างชาติที่ปรากฏในงานศิลปกรรมและความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ของอินเดียเหนือในช่วงนั้น ทั้งในภาคเหนือ ตะวันออก ตะวันตก³⁴ ที่มีลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะที่สำคัญร่วมกัน คือ มักสร้างประติมากรรมพระสุริยะในลักษณะของภาพสลักนูนต่ำ แสดงภาพพระสุริยะทรงราชรถอยู่เหนือยักษ์ หรือรากษส อันเป็นตัวแทนแห่งความมืด ดังมีคำอธิบายอยู่ในคัมภีร์พระเวทว่าไม่มีรากษส

³⁴ Jitendra Nath Banerjea, *The Development of Hindu Iconography*, 483.

ตนใดกล้ำอยู่ใกล้ราชรถของพระสุริยะ เพราะรัศมีของพระสุริยะจะช่วยขจัดความมืดมิดออกไป³⁵ และในคัมภีร์มหาภารตะก็ยังคงกล่าวถึงราชรถพระสุริยะที่อยู่เหนืออสุรหรือความมืด (มก. 3.233.8)³⁶

พระสุริยะในสมัยกุษาณะ

นับตั้งแต่สมัยกุษาณะ ประติมากรรมพระสุริยะเริ่มแสดงลักษณะของอิหร่าน อันเป็นอิทธิพลของนักบวชหมัด³⁷ ชาวซีเรีย และชาวปาร์เธียนที่เข้ามาในแถบอินเดียเหนือตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 8-10³⁸ ซึ่งลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะในยุคนี้ถูกสร้างขึ้นภายใต้อิทธิพลของนักบวชหมัดที่นิยมสวมเสื้อคลุมยาวและใส่รองเท้าบู๊ท จึงส่งผลให้ลักษณะประติมานวิทยาของพระสุริยะในสมัยนี้มีรูปแบบที่แตกต่างกัน 2 สกุลช่างคือ สกุลช่างคันธาระ และสกุลช่างมถุรา

สกุลช่างคันธาระ พบประติมากรรมพระสุริยะในสมัยกุษาณะองค์สำคัญ เป็นประติมากรรมที่ทำจากหินชนวนสีดำพบที่รัฐคันธาระ³⁹ เป็นประติมากรรมพระสุริยะหมายเลขทะเบียน G58/A2326 แสดงรูปพระสุริยะทรงฉลองพระบาทบู๊ทยาว มีเทวียนาบอยู่ทั้งสองข้าง พระสุริยะประทับนั่งบนราชรถเทียมด้วยม้า 4 ตัว ภายใต้ราชรถ มีประติมากรรมลักษณะก้มลงอยู่ใต้ราชรถ สื่อถึงอสุรที่สร้างขึ้นในยุคแรก⁴⁰ (ภาพที่ 12) ปัจจุบันที่เก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอินเดียประจำนครกัลกัตตา (Indian Museum, Calcutta)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

³⁵V. H. Jha, The Rg-Veda Hymns of the Rg-Veda Vol. VI (Delhi: Sri Satguru Publications, 2002), 100.

³⁶Priyabala Shah, The Sun Images, 52.

³⁷B. C. Singa, Hinduism and Symbol Worship, 82.

³⁸Ibid., 85.

³⁹Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 154.

⁴⁰Priyabala Shah, The Sun Images, 55.

ภาพที่ 12 พระสุริยะศิลาสีดำ สมัยกุษาณะ จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอินเดีย เมืองกัลกัตตา

นอกจากนี้ยังมีประติมากรรมพระสุริยะ หมายเลขทะเบียน 242 ที่เก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอินเดียประจำนครกัลกัตตา เป็นประติมากรรมพระสุริยะประทับนั่งบนราชรถเทียมด้วยม้า 4 ตัว เช่นเดียวกับที่พุทธรคยาอีกด้วย

สกุลช่างมถุรา เป็นสกุลช่างสำคัญที่พบประติมากรรมพระสุริยะส่วนมากในสมัยกุษาณะ โดยเฉพาะที่เมืองมถุรา จึงมีการจัดแสดงประติมากรรมพระสุริยะที่ค้นพบในเมืองไว้ที่พิพิธภัณฑสถานมถุรา (Mathura Museum) ได้แก่ ประติมากรรมพระสุริยะ หมายเลขทะเบียน D.46 (ภาพที่ 13) แสดงรูปพระสุริยะประทับนั่งบนราชรถเทียมด้วยม้า 4 ตัว พระสุริยะมี 2 พระหัตถ์ ทรงดอกบัว? ในพระหัตถ์ขวา และดาบสั้น (ซำรูด) ในพระหัตถ์ซ้าย พระองค์ทรงกรรองคอ คลองพระองค์ยาว (Tunic) คลองพระบาทบู๊ท ด้านหลังพระสุริยะมีแผ่นประภาณทลขนาดใหญ่ ทั้งยัง

ระบุว่าบริเวณพระอังสายังมีปีกขนาดเล็กประกอบอยู่ด้วย (คติเรื่องปีกของพระสุริยะนี้ปรากฏใน คัมภีร์พระเวท ก่อนที่จะคลี่คลายไปเป็นลักษณะของครุฑ พาหนะของพระวิษณุในเวลาต่อมา)⁴¹

ภาพที่ 13 ภาพพระสุริยะประทับนั่งบนราชรถ สมัยกุษาณะ จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถาน

ที่นา: Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought) (New Delhi: Aryan Book International, 1995), pl. 5.

ประติมากรรมพระสุริยะหมายเลขทะเบียน 12.269 ที่พิพิธภัณฑสถาน (ภาพที่ 14) เป็นประติมากรรมพระสุริยะศิลาทรายในลักษณะนั่งยอง ๆ อย่างกษัตริย์ราชวงศ์กุษาณะ ทรงคทาในพระหัตถ์ขวา และทรงดาบในพระหัตถ์ซ้าย สวมพวงมาลัย พระมาลาগুলละ (Kulla) (หมวกยอดแบนแบบชาวอินโด-ซีเกียน) กุณฑล กรองศอ อุทิจยवेशะ⁴² (ฉลองพระองค์แบบชาวอินโด-ซีเกียน)

⁴¹ Jitendra Nath Banerjea, The Development of Hindu Iconography (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 1974), 434.

Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought) (New Delhi: Aryan Book International, 1995), 155.

⁴² อุทิจยवेशะ คือ ฉลองพระองค์แบบอินโด-ซีเกียน หรือแบบอินเดียเหนือ ประกอบไปด้วย เสื้อคลุมยาว หมวกยอดแบน และรองเท้าแบบอินเดียนเหนือ

Margaret Stuley, The Illustrated Dictionary of Hindu Iconography (London: Routledge & Kegan Pual plc., 1985), 147.

สนับเพลา ฉลองพระบาทมีทวยาวอย่างชัดเจน ไม่มีราชรถ แต่มีม้าขนานอยู่ทั้งสองข้าง⁴³ ฐานประดับรูปเปลวไฟขนาดเล็กเช่นเดียวกับที่พบบนเหรียญสมัยซัสซานีเนียนในยุคแรก จึงเป็นข้อพิสูจน์อีกอย่างหนึ่งว่า การนับถือพระสุริยะในยุคนี้มีที่มาจากอิทธิพลเปอร์เซีย⁴⁴

ภาพที่ 14 พระสุริยะประทับนั่งของ ๆ มีม้าขนานอยู่ทั้งสองข้าง สมัยคุษาณะ จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานมฤดา

⁴³Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 155.

⁴⁴N. P. Joshi, Mathura Sculptures [A Hand book to appreciate sculptures in the Archaeological Museum, Mathura] (Mathura: The Archaeological Museum, 1966), 35.

ประติมากรรมพระสุริยะหมายเลขทะเบียน 8635/ A25033 จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอินเดีย นครกัลกัตตา (ภาพที่ 15) เป็นประติมากรรมพระสุริยะศิลาทรายประทับนั่งในท่าภักทราสนะ (Bhadrāsana) เป็นท่านั่งบนปลายเท้าคล้ายการนั่งยอง ๆ⁴⁵ หรืออย่างกษัตริย์ราชวงศ์กุษาณะ ทรงคทาในพระหัตถ์ขวา และทรงดาบในพระหัตถ์ซ้าย ทรงพระมาลาถูกละ ภูมณฑลกรรณศอ อุทิจยเวษะ (ฉลองพระองค์แบบชาวอินโด-ซีเกียน) สนับเพลา ฉลองพระบาทนูนยาวอย่างชัดเจน มีม้านาบบอยู่ทั้งสองข้าง

ภาพที่ 15 พระสุริยะประทับนั่งท่าภักทราสนะมีม้านาบบอยู่ทั้งสองข้าง สมัยกุษาณะ จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอินเดีย

ประติมากรรมพระสุริยะจากวรินทาวัน (Vrinḍavan) ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานมฤธา แสดงภาพพระสุริยะทรงฉลองพระองค์แบบเกราะอ่อน ทรงโถตี (Dhoti) ประทับนั่งบนราชรถ

⁴⁵ Margaret Stuley, *The Illustrated Dictionary of Hindu Iconography*, 19.

เทียมด้วยม้า 2 ม้า พระองค์ประทับนั่งในลักษณะเดียวกับจักรพรรดิแห่งราชวงศ์กุษาณะ⁴⁶ (ภาพที่ 16)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 16 พระสุริเยประทับนั่งทำภัทราสนะมีม้าขนานอยู่ทั้งสองข้าง จากวรินทาวัน สมัยกุษาณะ จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

ประติมากรรมพระสุริเยศิลาคึ่งพระองค์ สกุลช่างมถุรา ที่จัดแสดงอยู่ที่ภารตคาลาวัน (Bhārat Kala Bhavan) แสดงภาพพระสุริเยที่มีแผ่นประภามณฑลอยู่เบื้องหลังพระเศียร ทรง กุณฑล ฉลองพระองค์เกราะอ่อน (กวจะ) มี 2 พระหัตถ์ พระหัตถ์ถือของบางสิ่งที่มีรูปร่างคล้าย คทา ส่วนพระหัตถ์ขวาทรงดาบ กำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 10⁴⁷ (ภาพที่ 17) ชิ้นส่วนของ พระสุริเยองค์นี้แสดงให้เห็นว่า แม้ในสมัยคุปตะจะเกิดความนิยมในการสร้างเทวรูปพระสุริเยใน รูปแบบใหม่ แต่ก็ยังคงมีการสร้างเทวรูปพระสุริเยในรูปแบบเช่นเดิมอยู่

⁴⁶Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 155.

⁴⁷T.K. Biswas, & Bhogendra Jha, Gupta Sculptures; Bharat Kala Bhavan (Varanasi: Banaras Hindu University, 1985), 53.

ภาพที่ 17 ประติมากรรมพระศิวะศิลาครึ่งพระองค์ สกลช่างมถุรา กำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 10

ที่มา: T.K. Biswas, & Bhogendra Jha, Gupta Sculptures; Bharat Kala Bhavan (Varanasi : Banaras Hindu University, 1985), pl. 38.

นอกจากนี้ ยังพบประติมากรรมพระศิวะประดับในซุ้มกุฑู จากที่กังกาลี ตีลา (Kankali Tila) เมืองมถุรา ประติมากรรมนี้ทำจากหินทราย แสดงรูปพระศิวะประทับนั่งขัดสมาธิหลวม ๆ พระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงช่อดอกบัวข้างละสามดอกยกอยู่ในระดับพระอังสา พระองค์ทรงพระมาลาถูกละกุณฑล กรองศอ กวจะ และฉลองพระบาทบู๊ท (ภาพที่ 18) กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 7 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เมืองลัคเนา (The State Museum, Lucknow) (หมายเลขทะเบียน J.668)⁴⁸

⁴⁸ N. P. Joshi, Catalogue of the Brahmanical Sculptures in the State Museum, Lucknow (Part I) (Lucknow: The State Museum, 1972), 96.

ภาพที่ 18 ประติมากรรมพระสุริยะประดับในซุ้มกุฑู สมัยคุษาณะ แบบมถุรา กำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 7

ที่มา: N. P. Joshi, Catalogue of the Brahmanical Sculptures in the State Museum, Lucknow (Part I) (Lucknow: The State Museum, 1972), Fig. 22.

ลักษณะสำคัญของพระสุริยะที่พบในรัฐมถุราคือ พระสุริยะที่ได้รับอิทธิพลจากต่างประเทศอย่างชัดเจน โดยพระองค์จะทรงฉลองพระองค์ยาว คาดปั้นเหน่ง พระกรทั้งสองอยู่ในระดับพระอังสา ทรงพระมาลา ยอดแบน กุณฑล กรองศอ สนับเพลา และฉลองพระบาทบู๊ท กำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 7-8⁴⁹

นอกจากประติมากรรมพระสุริยะที่พบในสมัยคุษาณะแล้ว ยังมีการพบรูปพระสุริยะในลักษณะอื่น ทั้งที่ปรากฏบนเหรียญ ตราประทับ และโกศบรรจุพระอัฐิอีกด้วย

ในสมัยพระเจ้ากนิษกะ มีการพบเหรียญคุษาณะ แสดงรูปของเทพมิหิระ (Mihira) พร้อมกับพระนามที่ปรากฏไว้ด้วยว่า “Miira” (ภาพที่ 19) แสดงให้เห็นว่า เทพพระอาทิตย์ที่ปรากฏบนเหรียญ เทพพระอาทิตย์เหล่านี้ไม่ใช่เทพของอินเดีย แต่เป็นคติความเชื่อของกรีกโบราณและ

⁴⁹Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 156.

ลัทธิบูชาพระอาทิตย์ของเปอร์เซียที่ปรากฏบนเหรียญอินโด-กรีก และภาษาละ เทพพระอาทิตย์นี้อาจมีพระนามว่า เฮลิออส หรือมิหระ ที่เข้ามามีอิทธิพลต่อศาสนาพราหมณ์ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6⁵⁰

ภาพที่ 19 เหรียญสมัยพระเจ้ากนิษกะ ที่มีพระนามปรากฏไว้ว่า “Miirō”

ที่มา: John R. Hinnells, “The Mythology of Mithraism,” Persian Mythology (London : The Hamlyn Publishing Group Limited, 1973), 81.

มีการพบเหรียญทองคำและเหรียญทองแดงที่ด้านหนึ่งจะเป็นภาพของพระเจ้ากนิษกะ ส่วนอีกด้านหนึ่งแสดงเป็นรูปเทพประทับยืน มีแถบรัศมีอยู่เบื้องหลังพระเศียร ทรงฉลองพระองค์ยาว พระหัตถ์ขวาทือของบางอย่าง พระหัตถ์ซ้ายวางบนพระโสณี และทรงฉลองพระบาทบูท หรือ ปรากฏคู่กับเทพพระจันทร์ ต่างจากเหรียญพระสุริยะของอินเดียซึ่งพบช่วงแรกในพุทธศตวรรษที่ 9 มีสัญลักษณ์รูปดอกบัว 8 กลีบประกอบ ซึ่งดอกบัวนี้เป็นสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระอาทิตย์มาแต่โบราณ⁵¹

มีการพบตราประทับ (Seal) ที่เมืองดักษิลา แสดงรูปพระสุริยะทรงราชรถเทียมด้วยม้า 2 ตัว สันนิษฐานว่าเป็นการเลียนแบบงานของกรีก ที่มีเทพเฮลิออสทรงราชรถ ซึ่งความเชื่อนี้รับรู้กันอยู่ทั่วไปในแถบเดรีย เพราะราชรถเทพพระอาทิตย์ของอินเดียมักเทียมด้วยม้า 4 ตัวหรือ 7 ตัว

⁵⁰Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 7, & Jitendra Nath Banerjea, The Development of Hindu Iconography (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 1974), 140.

⁵¹Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 182-184.

แต่พระสุริยะในศิลปะกุษาณะ มักแสดงท่าประทับนั่ง คล้ายกษัตริย์ราชวงศ์กุษาณะ⁵² ซึ่งสอดคล้องกับบันทึกของอัปโพลินิอุส (Appolonius) นักบวชชาวเอเชียไมเนอร์ ที่เดินทางเข้ามาในอินเดียเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 6 ได้บันทึกไว้ว่าท่านได้ขอพระราชทานพระราชนุญาตจากกษัตริย์เมืองตักศิลา เพื่อปฏิบัติบูชาพระอาทิตย์⁵³

โกศบรรจุพระอัฐิของพระเจ้ากนิษกะ (The Reliquary of Kaniska) พบที่สถูปชาห์-ชิ-กิ-เธรี (Shah-ji-ki-Dheri) นอกเขตเมืองเปศวาร์ ประเทศปากีสถาน เมื่อ พ.ศ. 2451 โกศนี้มีความสูง 7 นิ้ว เส้นผ่าศูนย์กลางราว 5 นิ้ว มีรูปประติมากรรมแบบลอยตัว 3 องค์ ได้แก่ พระพุทธเจ้าประทับนั่งอยู่ตรงกลาง โดยมีรูปพระอินทร์และพระพรหมายืนขนานบอยู่ทั้งสองข้าง ด้านข้างโกศตกแต่งลวดลายตามแบบกรีกเฮลเลนิสติก เป็นรูปเทพพระอาทิตย์ (สันนิษฐานว่าเป็น เทพมิหิระ) พระจันทร์ วิทยากร และกษัตริย์กุษาณะช่วยกันประคองท่อนพวงมาลัยที่มีพระพุทธองค์ประทับนั่งขัดสมาธิอยู่ พระสุริยะที่ปรากฏบนพระโกศแสดงในลักษณะทรงฉลองพระองค์ยาวและฉลองพระบาทบู๊ตแบบกษัตริย์กุษาณะ⁵⁴ (ภาพที่ 20) นับเป็นงานประติมากรรมศิลปะแบบคันธาระชิ้นสำคัญ ที่กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 7 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่บริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน ประเทศสหราชอาณาจักร

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

⁵²Ibid., 185.

⁵³Ibid., 8.

⁵⁴ กัจจกร สุนพงษ์ศรี, ประวัติศาสตร์ศิลปะอินเดีย (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553), 138.

ภาพที่ 20 โกศบรรจุพระอัฐิของพระเจ้ากนิษกะ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 7

จากลักษณะดังกล่าวของพระสุริยะได้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลต่างประเทศที่สามารถสรุปองค์ประกอบของพระสุริยะในสมัยคุษาณะ⁵⁵ ได้ดังต่อไปนี้

1. พระสุริยะในสมัยคุษาณะนี้จะมีเครื่องทรงเช่นเดียวกับกษัตริย์ของราชวงศ์คุษาณะและชาวซีเกียน เช่น พระเจ้าเวมะ กทปหิเสส (Wema Kadphises) และพระเจ้ากนิษกะ เป็นต้น ที่จะทรงฉลองพระองค์แบบราชวงศ์คุษาณะ ที่เรียกว่า โจลกะ (Colaka) ซึ่งมีการตีความว่ามีลักษณะเหมือนกับอุทิจยเวชะตามที่กล่าวถึงในคัมภีร์พุทธสังหิตา และในคัมภีร์อื่น ๆ

ทศพร ประสาท ปาณทะยะ (Durga Prasad Pandey) เสนอว่า อุทิจยเวชะไม่ใช่เครื่องแต่งกายของราชวงศ์คุษาณะ แต่เป็นเครื่องแต่งกายทั่วไปของชาวอินเดียเหนือ ซึ่งสอดคล้องกับในคัมภีร์ศตปถพราหมณะที่มีการกล่าวถึงเครื่องแต่งกายในแถบอินเดียเหนือว่า “อุทิจยะ” (Udīcyas)

⁵⁵ B. C. Singa, *Hinduism and Symbol Worship*, 85.

อุทเทยเวษะ ประกอบไปด้วย ผ้าโพกศีรษะ⁵⁶ เกราะอ่อน (กวงจะ)⁵⁷ ฉลองพระองค์ในแบบเสื้อคลุมยาวแนบพระองค์คลุมพระสนับเพลา ที่คาดด้วยยางคະ (Vyanga)⁵⁸ หรืออวยังคະ (Avyanga) (เข็มขัดหรือเชือกศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้พันรอบเอว อันเป็นเครื่องหมายที่แสดงถึงพระอาทิตย์และการเริ่มต้นของชนชาวอิหร่าน)⁵⁹ และฉลองพระบาทบูททองสูง⁶⁰ เนื่องมาจากพระสุริยะได้รับความนับถือศรัทธาเป็นอย่างสูงจากวรรณะกษัตริย์ (บางครั้งก็เป็นวรรณะพราหมณ์) โดยเฉพาะฤาษีกศยปะที่เป็นผู้นำของรัฐกลิงคะ (เมืองโกณารักในปัจจุบัน)⁶¹

ยุคแรกอิทธิพลภูษณะ พระสุริยะจะทรงฉลองพระองค์ยาวตลอดองค์ ต่อมาเมื่อคติเริ่มคลี่คลาย ฉลองพระองค์ด้านบนจะเริ่มลบลี้นลงเหลือเพียงแนวเส้นแสดงลวดลายพาดผ่านลำพระองค์และพระพาหาเท่านั้น⁶²

2. พระสุริยะในยุคนี้อาจทรงเทพศาสตราวุธ ได้แก่ ดอกบัวหรือคทาในพระหัตถ์ขวา และดาบสั้นในพระหัตถ์ซ้าย

3. พระสุริยะแสดงลักษณะประทับนั่งสมาธิหลวม ๆ หรือประทับนั่งในท่าภัทราสนะ (ท่านั่งบนปลายเท้าคล้ายการนั่งยอง ๆ) เท่านั้น

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

⁵⁶ Manisha Mukhopadhyay, Brahmanical Mythology in Sanskrit Inscriptions, 167.

⁵⁷ H. Krishna Sastri, South – Indian Images of Gods and Goddesses (New Delhi: Asian Education Services, 1986), 237.

⁵⁸ B. C. Singa, Hinduism and Symbol Worship, 85.

⁵⁹ สายอวยังคະ (Vyanga) หรืออวยังคະ (Avyanga) นี้ในคัมภีร์อเวสตาเรียกว่า “Aivyaonghen” แต่ในศาสนาโซโรอัสเตอร์ในปัจจุบัน เรียกว่า สายกุสตี (Kusti) มีลักษณะเป็นเชือกที่ทำจากขนแกะและเส้นด้ายอีก 72 เส้น ถักทอรวมกัน โดยจะมีการประกอบพิธีกุสตะ (Kust) เพื่อคาดสายนี้ให้แก่สาวกผู้นับถือในศาสนาเป็นครั้งแรก ด้วยการสวดมนต์แล้วพันสายกุสตีนี้ 3 รอบแล้วนำชายเข็มขัดไว้ด้านหน้า

Sven S. Hartman, Parsism the Religion of Zoroaster (Netherland: Institute of Religious Iconography State University Groningen, 1980), 6, 26.

⁶⁰ Manisha Mukhopadhyay, Brahmanical Mythology in Sanskrit Inscriptions, 167.

⁶¹ H. Krishna Sastri, South – Indian Images of Gods and Goddesses, 236.

⁶² Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 13.

4. พระสุริยะนี้จะประทับนั่งอยู่บนราชรถที่เทียมด้วยม้า 4 ตัว หรือมีม้า 2 ตัวขนานบอยู่ทั้งสองข้าง⁶³

พระสุริยะในสมัยคุปตะและหลังคุปตะ

ในสมัยคุปตะ (ราวพุทธศตวรรษที่ 9-11) นี้ เป็นยุคสมัยของชาวอินเดียโดยแท้จริง กษัตริย์แห่งราชวงศ์คุปตะทรงครอบครองดินแดนแถบเมืองปาฏลีบุตรแล้วตั้งอาณาจักรโดยรวบรวมดินแดนอย่างกว้างขวาง ในสมัยนี้มีการพบหลักฐานประเภทจารึกที่แสดงให้เห็นว่า ลัทธิสைวะได้รับการนับถือบูชามากขึ้น โดยเฉพาะงานของท่านอนันทคีรี ที่กล่าวถึง การสร้างเทวสถานอุทิศถวายแด่พระสุริยะที่เริ่มปรากฏขึ้นในยุคสมัยนี้ ดังปรากฏมีพระราชศรัทธาของพระมหากษัตริย์ในอดีตอุทิศถวายพระสุริยะ ได้แก่⁶⁴

จารึกมันทโสตร์ กำหนดอายุในสมัยพระเจ้ากุมารคุปต์ และพันธุรมัน (พ.ศ.980-981) กล่าวถึงการสร้างเทวสถานถวายแด่พระสุริยะ

จารึกแผ่นทองแดงที่อินโดร์ (Indor) รัฐมัธยประเทศ ในรัชสมัยพระเจ้าสกันทคุปต์ (พ.ศ.1008-1009) เป็นบันทึกเกี่ยวกับการถวายเครื่องสักการะแก่เทวสถาน เพื่ออุทิศถวายพระที่ปแด่พระสุริยะ กล่าวถึงการอ้อนวอนพระสุริยะให้ผู้คนได้พ้นคืนสติได้อีกครั้ง

จารึกแผ่นทองแดงโขหะ (Khoh Copper-Plate Inscription) กำหนดอายุในรัชสมัยของมหาราชาสรรวนาถ (พ.ศ. 1055-1056) กล่าวถึง การสร้างเทวาลัยประจำหมู่บ้านอาศรมัก (Āśramak) เพื่ออุทิศถวายแด่พระสุริยะ

ศิลาจารึกที่กวาลิฮอร์ (Gwalior) กำหนดอายุในรัชสมัยของพระเจ้ามิหิรกุล (Mihira Kula) กล่าวถึง การสร้างเทวสถานพระสุริยะ โดยนายมาตฤเจฏ (Mātrcēṭa) บนเทือกเขาโคปา

จารึกบนประติมากรรมศิลาที่สะห์ปุระ (Sahpur) ของพระเจ้าอาทิตยเสน (พ.ศ.1215) และจารึกที่เทว-พรุณารัก (Deo-Baruṇārak) เมืองสะห์บาด (Sahabad) รัฐพิหาร ในรัชสมัยของพระเจ้าชีวิตคุปต์ที่ 2 (พระราชนัดดา) ในช่วงปลายของราชวงศ์คุปตะ เป็นจารึกแรก ๆ ที่กล่าวถึง

⁶³B. C. Singa, Hinduism and Symbol Worship, 85.

⁶⁴Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 350.

การบูชาพระอาทิตย์และการกัลปนาหมู่บ้านถวายเป็นพระสุริยะ⁶⁵ กษัตริย์ทั้งสองพระองค์นี้ทรงมีชัยชนะเหนือดินแดนในแถบอินเดียตะวันออก ทั้งยังนับถือบูชาพระอาทิตย์เป็นอย่างมาก จึงมีการพบเทวรูปพระสุริยะเป็นจำนวนมากในรัฐเบงกอลในยุคต่อมา⁶⁶ และยังปรากฏหลักฐานที่หลงเหลืออยู่คือ เทวาลัยพระสุริยะ ภายใต้นาม “วรุณสวามิน” กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 12⁶⁷

ในสมัยหลังคุปตะนี้ ยังปรากฏมีหลักฐานประเภทจดหมายเหตุการเดินทางที่กล่าวถึงราชวงศ์วรวรรณะ (Vardhana Dynasty) (พ.ศ.1043-1192) ที่ปกครองพื้นที่อินเดียเหนือแทนที่ราชวงศ์คุปตะ มีราชธานีอยู่ที่เมืองกเนาฐ์ (Kanauj) โดยเฉพาะในสมัยของพระเจ้าประภากรวรวรรณะ (Prabhakara Vardhana) พระองค์ทรงนับถือศาสนาฮินดู นิกายเสวระ พระองค์ทรงบูชาพระสุริยะด้วยดอกบัวสีแดงบนถาดคริสตัล ด้วยพระราชศรัทธาของพระองค์ก่อให้เกิดมีเทวรูปพระสุริยะหลากหลายองค์เกิดขึ้นในยุคสมัยนี้⁶⁸

หลักฐานที่แสดงถึงการมีอยู่ของนิกายเสวระก็ได้ปรากฏสืบต่อมาในสมัยของพระเจ้าหรรษะ (พ.ศ. 1149-1192) พระราชโอรสของพระเจ้าประภากรวรวรรณะ ชาวอินเดียในช่วงนั้นนับถือนิกายเสวระควบคู่ไปกับศาสนาฮินดู ไศวนิกาย และพุทธศาสนา ดังปรากฏในจดหมายเหตุของหลวงจีนเฮียนจ้ง หรือพระถังซำจั๋ง ที่เดินทางเข้ามาในอินเดียเมื่อ พ.ศ. 1173 ได้กล่าวว่า ในสมัยกษัตริย์พระองค์หนึ่งเป็นพุทธศาสนูปถัมภก พระนามว่า พระเจ้าศีลาทิตย์ (พระเจ้าหรรษะ) ครอง

⁶⁵Susan L. Huntington, “The Pala-Sena” Schools of Sculpture,” Studies in South Asian Culture, 85.

⁶⁶Priyabala Shah, The Sun Images, 103.

⁶⁷Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 351.

⁶⁸Banoy Kumar Sarkar, The Folk – Element in Hindu Culture A Contribution to Socio – Religious Studies in Hindu Folk - Institutions (New Delhi: Oriental Books Reprint Corporation, 1972), 151.

เมืองกันยาคุพะ (Kan Yakubja ปัจจุบันคือ กเนาห์) นั้น⁶⁹ ปรากฏมีเทวาลัยของพระสุริยะ อยู่ใกล้กับวิหารพุทธ (คงคาสังฆาราม) และเทวาลัยของพระศิวะ⁷⁰

ทำให้ประติมากรรมพระสุริยะในสมัยคุปตะยังคงมีพัฒนาการสืบมาอย่างต่อเนื่องมาด้วยกัน โดยมีวราหิมิหระเป็นผู้ที่มีบทบาทในการรจนาตำราการสร้างเทวรูปในช่วงเวลานี้ที่ส่งผลต่อพัฒนาการและเอกลักษณ์ของพระสุริยะที่เกิดขึ้น แม้ในช่วงแรกจะยังคงแสดงเอกลักษณ์ของต่างชาติอย่างเด่นชัด แต่การผสมผสานเอกลักษณ์ของอินเดียก็เริ่มขึ้นอย่างชัดเจนในช่วงเวลานี้⁷¹

แม้ว่าในยุคนี้ กลุ่มอาทิตยเทพจะถูกลดความสำคัญลง แต่พระสุริยะในรูปของมนุษย์กลับได้รับความนิยมมากขึ้น พระสุริยะในลักษณะนี้ประกอบไปด้วยคณะบริวาร เข้ามาแทนที่การใช้รูปสัญลักษณ์มากขึ้น มีการเปลี่ยนแปลงจากการเคารพนับถือเพียงในสถานมาเป็นเทวสถานที่สามารถชนสามารถเข้ามาเคารพสักการะได้

สมัยคุปตะนี้ ลัทธิการนับถือบูชาพระสุริยะได้เผยแผ่ไปยังดินแดนข้างเคียงและแผ่นดินโพ้นทะเล ทำให้ประติมากรรมพระสุริยะในยุคนี้พบในแทบทุกภูมิภาคของอินเดีย (แม้จะเทียบไม่ได้กับความนิยมใน 2 นิยายหลัก คือ ไศวยนิกายและไวษณพนิกาย) ที่ได้รับการเคารพนับถือในกลุ่มย่อย ๆ⁷²

ลักษณะทางประติมากรรมของพระสุริยะเริ่มมีการพัฒนาเอกลักษณ์เป็นแบบอินเดียอย่างแท้จริง เทวรูปพระสุริยะในยุคสมัยนี้ยังคงทรงฉลองพระองค์ยาวและฉลองพระบาทบู๊เทวรูปพระสุริยะเริ่มมีการประทับยืน และปรากฏการถือดอกบัวเป็นครั้งแรก⁷³ แทนที่ดาบสั้น⁷⁴

⁶⁹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, 2545), 141-142.

⁷⁰ ชิว ชูหลุน, ถึงข้าจึง จดหมายเหตุการณ์การเดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของมหาราชวงศ์ถัง (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, 2549), 204.

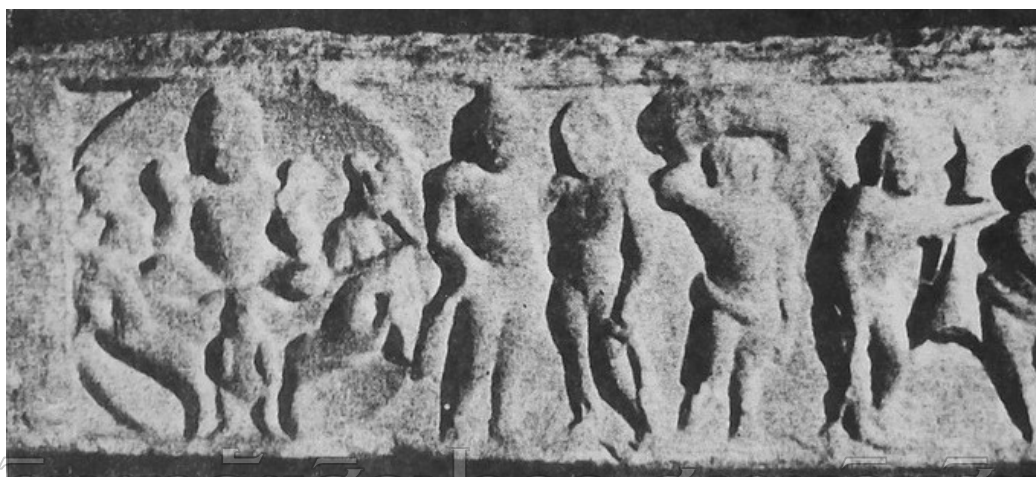
⁷¹ Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 156.

⁷² B. C. Singa, Hinduism and Symbol Worship, 82.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Sheo Bahadur Singh, Brahmannical Icons in Northern India [A Study of Images of Five Principal Deities from Earliest Times to Circa 1200 A.D.] (New Delhi: Sagar Publications, 1977), 123.

ในสมัยคุปตะตอนต้นประติมากรรมพระสุริยะยังพบจำนวนไม่มากนัก ประติมากรรมชิ้นสำคัญ ได้แก่ ประติมากรรมพระสุริยะที่สลักอยู่บนทับหลังจากคฤหะ (Garhwa) เมืองอัลลหาบาด (Allahābad) ใกล้เมืองมถุรา รัฐอุตตรประเทศ (ภาพที่ 21) เป็นประติมากรรมพระสุริยะประทับนั่งขัดสมาธิบนราชรถเทียมม้า 5 ม้า เบื้องหลังมีแผ่นประภามณฑลครอบคลุมทั้งพระวรกายและราชรถ พระสุริยะทรงดอกบัวอยู่ในทั้ง 2 พระหัตถ์ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 8⁷⁵

ภาพที่ 21 ประติมากรรมพระสุริยะบนทับหลังจากคฤหะ เมืองอัลลหาบาด รัฐอุตตรประเทศ สมัยคุปตะตอนต้น ราวพุทธศตวรรษที่ 8

ที่มา: Priyabala Shah, The Sun Images (New Delhi: Aditya Prakashan, 1996), Fig. 6.

ประติมากรรมพระสุริยะขนาดต่ำ พบที่กุมารปุระ (Kumārpur) ในรัฐเบงกอล (ภาพที่ 22) สมัยคุปตะตอนต้น กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 9 ลักษณะของพระสุริยะประทับยืนอยู่เบื้องหลังราชรถ พระสุริยะทรงกิริฎมุกฏ ฉลองพระองค์แบบอินโด-ซีเกียน คาดสายอวยังคะ ทรงดอกบัวอยู่ในพระหัตถ์ทั้งสองข้าง ด้านข้างพระสุริยะประกอบไปด้วยเทวีโก่งคันศร คือ พระนางอุษา และปรตยูษา เบื้องหน้ามีพระอรุณถือสายบังเหียนอยู่เหนือฐานรูปราชรถเทียมม้า 7 ตัว ลักษณะ

⁷⁵Priyabala Shah, The Sun Images, 55.

ของงานมีเนื้อหยาบ⁷⁶ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑ์วเรนทระ (The Varendra Research Museum)

ภาพที่ 22 ประติมากรรมพระสุริยะนูนต่ำ พบที่กุมารปุระ รัฐเบงกอล สมัยคุปตะตอนต้น ราวพุทธศตวรรษที่ 9

ที่มา: Frederick M. Asher, The Art of Eastern India, 300-800 (Delhi: Oxford University Press, 1980), pl. 13.

ประติมากรรมพระสุริยะนูนต่ำ พบที่นิยามัตปุระ (Niyāmatpur) ในรัฐเบงกอล (ภาพที่ 23) แสดงรูปพระสุริยะประทับยืนสมภังค์ ทรงกิริฎมุกฏทรงกระบอกระดับลายดอกไม้ ฉลองพระองค์แบบอินโดซีเทียน คาดสายอวยังคะ ฉลองพระบาทปัทม ในพระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงดอกบัวบานในระดับพระอังสา และมีเทวบริวาร พระปิงคละและพระทนต์ะขนาบอยู่ทั้งสองข้าง เทวบริวารทั้ง

⁷⁶Frederick M. Asher, The Art of Eastern India, 300-800 (Delhi: Oxford University Press, 1980), 21, & Enamul Haque, Bengal Sculptures: Hindu Iconography upto C. 1250 A.D. (Dhaka: Bangladesh National Museum, 1992), 186.

สององค์ทรงฉลองพระองค์เช่นเดียวกับพระสุริยะ เทวรูปองค์นี้มีเนื้อหยาบ จัดอยู่ในสมัยคุปตะตอนต้น กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 9 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติวัดราช

ภาพที่ 23 ประติมากรรมพระสุริยะนูนต่ำ พบที่นิยามัตปุระ รัฐเบงกอล สมัยคุปตะตอนต้น ราวพุทธศตวรรษที่ 9

ที่มา: Frederick M. Asher, The Art of Eastern India, 300-800 (Delhi: Oxford University Press, 1980), pl. 14.

แม้พระสุริยะทั้ง 2 องค์จะทรงฉลองพระองค์แบบสมัยคุษาณะ แต่จากสัญลักษณ์ที่ทรงไว้ในพระหัตถ์ ทำให้สามารถกำหนดอายุได้ว่าอยู่ในสมัยคุปตะ เพราะในสมัยคุษาณะพระสุริยะจะทรงสัญลักษณ์ดาบและคทา? ในพระหัตถ์ และเปลี่ยนมาเป็นการทรงดอกบัวในพระหัตถ์ทั้งสองในสมัยคุปตะ⁷⁷

ส่วนประติมากรรมพระสุริยะในสมัยคุปตะตอนต้น พบที่เมืองมธุรา ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติมธุรา มีลักษณะเป็นประติมากรรมศิลาลอยองค์ แสดงรูปพระสุริยะประทับยืน ทรง

⁷⁷ Frederick M. Asher, The Art of Eastern India, 300-800, 21.

กิริยมุฏก ที่มีแผ่นประภามณฑลเรียบเบื้องหลังพระเศียร กุณฑล กรองศอ ฉลองพระองค์แบบอินเดียเหนือ คาดสายอวยังคะ ฉลองพระบาทบู๊ท พระหัตถ์ 2 ข้างแสดงลักษณะใหม่คือการถือพวงมาลัยในทั้งสองพระหัตถ์ยาวมาจรดพระขงฆ์ สองข้างกายปรากฏเทวบริวารทนต์ที่ (ทรงไม้เท้า) และปิงคละ (ขำรด) ที่ทรงฉลองพระองค์แบบอินเดียเหนือและฉลองพระบาทบู๊ทด้วยเช่นเดียวกัน⁷⁸ (ภาพที่ 24)

ภาพที่ 24 ประติมากรรมพระสุริยะศิลา พบที่เมืองมถุรา กำหนดอายุสมัยคุปตะตอนต้น

ประติมากรรมพระสุริยะสมัยคุปตะ เมืองไชระขเนห์ (Khaira Khaneh) ประเทศอัฟกานิสถาน เก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เป็นประติมากรรมพระสุริยะหินอ่อน เบื้องหลังพระเศียรไม่มีแผ่นประภามณฑล ทรงฉลองพระองค์ในลักษณะของกษัตริย์ราชวงศ์ซัสซานีเยน ฉลองพระองค์ที่ประดับไปด้วยลวดลายไข่มุก ประทับนั่งบนราชรถเทียมด้วยม้า 2 ตัว มีพระอรุณเป็น

⁷⁸ Jitendra Nath Banerjea, *The Development of Hindu Iconography*, 435.

สารถี และพระทันตะและพระปิงคละเป็นเทวบริวารประทับยืนทวิภังค์ประกอบอยู่ทั้งสองข้างที่ทรงฉลองพระองค์ในลักษณะเดียวกัน นักวิชาการบางท่านสันนิษฐานว่าอาจเก่าไปถึงสมัยกุษาณะ⁷⁹ หรือเป็นอิทธิพลคุปตะในแถบพื้นที่ตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 10⁸⁰ (ภาพที่ 25)

ภาพที่ 25 ประติมากรรมพระสุริยะหินอ่อน ประทับนั่ง สมัยคุปตะ เมืองไชระขเนห์ ประเทศอัฟกานิสถาน ที่มา: Madeleine Hallade, The Gandhara Style and the Evolution of Buddhist Art (London: Thames and Hudson, 1968), pl. 125.

⁷⁹Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 157.

⁸⁰Madeleine Hallade, The Gandhara Style and the Evolution of Buddhist Art (London: Thames and Hudson, 1968), 158.

เมืองไชระชนนทร์ ประเทศอัฟกานิสถาน ยังมีประติมากรรมพระสุริยะหินอ่อน มีขนาดความสูง 110 เซนติเมตร พระสุริยะองค์นี้อยู่ในลักษณะประทับยืนสมถัด เบื้องหลังพระเศียรไม่มีแผ่นประภาณมณฑล ทรงฉลองพระองค์และฉลองพระบาทในลักษณะของกษัตริย์ราชวงศ์ซัสซานีเยน พระสุริยะมี 2 พระหัตถ์มีการจับชายผ้าที่ห้อยตกลงไปอยู่เหนือเทวบริวารทั้ง 2 พระองค์ คือ พระทัณทีและพระปิงคละ ประทับยืนทวิภักค์ขนานบอยู่ทั้งสองข้าง กำหนดอายุในสมัยเดียวกับองค์แรกที่ค้นพบที่เมืองไชระชนนทร์ คือ ราวพุทธศตวรรษที่ 10 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ภาพที่ 26)

ภาพที่ 26 ประติมากรรมพระสุริยะหินอ่อน ประทับยืน สมัยคุปตะ เมืองไชระชนนทร์ ประเทศอัฟกานิสถาน

ที่มา : Donald M. Stadtner, Shahi Sculpture, [Online]. Accessed 12 May 2009, Available from <http://publications.kaleden.com/articles/523.html>

ประติมากรรมพระสุริยะศิวะจากภุมระ (Bhūmara) เมืองนโคท (Nagoda) รัฐมัลยประเทศ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 10 มีลักษณะประทับยืน ทรงศิวาภรณ์แบบหมวกทรงกระบอก เบื้องหลังมีแผ่นประภาณทลในลักษณะเรียบ มีสองพระกร พระกรซ้ายทรงดอกบัว พระกรขวาชำรุด ทรงฉลองพระองค์ยาวแบบซีเถียน คาดสายอวยังคะ ฉลองพระบาทงูทยาวและมีเทวบริวารที่ทรงฉลองพระองค์ในลักษณะเดียวกัน เทวบริวารทรงศักติ (หอก) ในพระหัตถ์ขวา และทรงดอกบัวในพระหัตถ์ซ้าย⁸¹ พระสุริยะในสกุลช่างภุมระนี้ยังพบเป็นภาพสลักศิลาในซุ้มกุฑูจากเทวสถานพระศิวะที่ภุมระ แสดงภาพพระสุริยะทรงหมวกทรงกระบอกมีแผ่นประภาณทลเรียบอยู่เบื้องหลัง ฉลองพระองค์ยาว คาดสายอวยังคะ ฉลองพระบาทงูท ถัดดอกบัวในพระหัตถ์ มีเทวบริวารขนาดทั้ง 2 ข้าง เทวบริวารทรงเครื่องแต่งกายซีเถียน ทรงศักติในพระกรขวา ทรงดอกบัวในพระกรซ้าย และไม่ปรากฏวรารชรถ กำหนดอายุในสมัยคุปตะ⁸² (ภาพที่ 27)

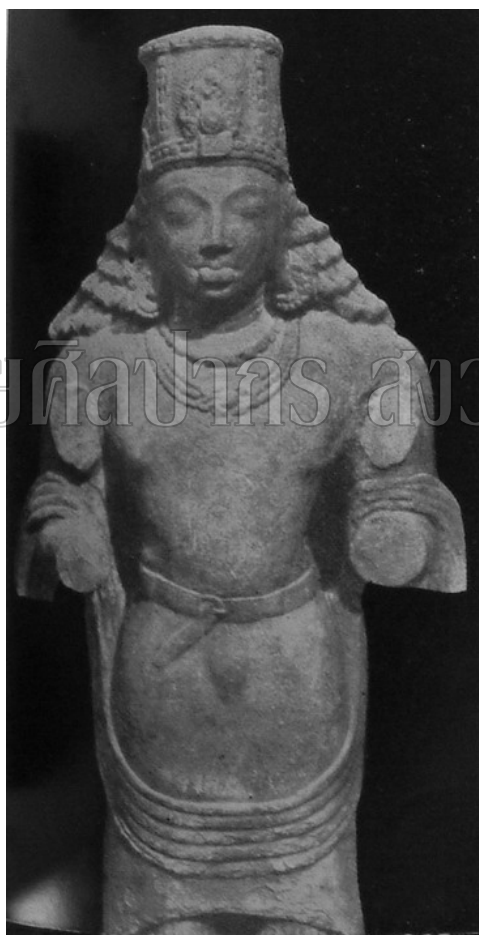

ภาพที่ 27 ประติมากรรมพระสุริยะที่ซุ้มกุฑูจากเทวสถานพระศิวะที่ภุมระ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 10 จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอินเดีย เมืองกัลกัตตา

⁸¹Priyabala Shah, *The Sun Images*, 55.

⁸²Shanti Lal Nagar, *Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought)*, 12.

ประติมากรรมพระสุริยะศิลาทรายสีแดงจากเมืองพาราณสี รัฐพิหาร กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 10 แสดงลักษณะพระสุริยะทรงกิริฎมุกฏที่มีเกศายักษ์ศกยาวมาจรดพระอังสา เอกาวลี (Ekāvalī: สร้อยไข่มุกแบบเส้นเดียว) กรองศอ ฉลองพระองค์ยาวคลุมถึงพระขงฆ์ คาดปิ่นหนึ่งที่มีหัวเข็มขัดอยู่เบื้องหน้า มีการคล้องผ้าระหว่างแขนทั้ง 2 ข้างยาวจรดพระขงฆ์ แม้พระกรและพระบาทของเทวรูปองค์นี้จะหักหายไป⁸³ แต่จากรูปแบบฉลองพระองค์ และรอยหักบริเวณพระพาหา ทำให้สันนิษฐานว่า เทวรูปองค์นี้ทรงดอกบัวในทั้งสองพระหัตถ์ อันเป็นสัญลักษณ์สำคัญที่สื่อความหมายว่าเทวรูปองค์นี้ คือ พระสุริยะ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่ภัทรतालमन (ภาพที่ 28)

ภาพที่ 28 ประติมากรรมพระสุริยะศิลาทรายสีแดงจากพาราณสี กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 10 ที่มา: T.K. Biswas, & Bhogendra Jha, Gupta Sculptures: Bharat Kala Bhavan (Varanasi: Banaras Hindu University, 1985), pl. 38.

⁸³T.K. Biswas, & Bhogendra Jha, Gupta Sculptures: Bharat Kala Bhavan, 52.

ประติมากรรมพระสุริยะศิลาทราย พบที่เมืองไครทิหะ (Khaira Dih) จังหวัดบัลลีอะ (Ballia Distirct) รัฐอุตตรประเทศ พระสุริยะองค์นี้มีขนาดความสูง 92 เซนติเมตร แสดงรูปพระสุริยะประทับยืนสมภังค์ ทรงกิริยมุขภูฏประดับลวดลายทั้งสามด้าน มีพระเกศาหยักศกยาวแผ่ออกมาจรดพระอังสา เบื้องหลังพระเศียรมีแผ่นประภาณทลประดับลายกลีบดอกบัว มีอุณาโลมบริเวณพระนลาฏ พระศอมีรอยย่นเป็นแนวเส้น 3 เส้นคล้ายหอยสังข์ (กัมพูครีวะ; Kambugrīva) ทรงกุนทล กรองศอ ฉลองพระองค์ยาวจรดพระขานู ภูฏิสฺตระ มีวนมาลา หรือพระภูษาคัลล้องเหนือพระกรทั้งสองข้างยาวจรดพระอุรุษ (ข้อเท้า) เบื้องพระโสณิซ้ายมีการคาดดาบ (ปรรายสตกะ; Paryasataka) และฉลองพระบาทบู๊ท พระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงช่อดอกบัวตูมยกอยู่ในระดับพระอุระ พระสุริยะองค์นี้มีเทวบริวารประกอบทั้งสองข้าง ได้แก่ พระทนต์ (ไม่มีพระเศียร) ประทับอยู่เบื้องซ้ายของพระสุริยะทรงทนต์ (ไม้เท้า) ในพระหัตถ์ขวา และพระปิงคละประทับอยู่เบื้องขวาของพระสุริยะทรงมณีภาชนะ (ถ้วยหมึก) ในพระหัตถ์ซ้ายและเลขณี (เหล็กจาร) ในพระหัตถ์ขวา พระเศียรทรงพระมาลาทรงโค้ง เทวบริวารทั้งสององค์นี้ทรงฉลองพระองค์เช่นเดียวกับพระสุริยะ เทวรูปองค์นี้ซึ่งจัดอยู่ในรูปแบบศิลปะสมัยคุปตะ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งรัฐ เมืองลัคเนา (The State Museum, Lucknow) (หมายเลขทะเบียน 57.401)⁸⁴

(ภาพที่ 29)

⁸⁴ N. P. Joshi, Catalogue of the Brahmanical Sculptures in the State Museum, Lucknow (Part I), 96-97.

ภาพที่ 29 ประติมากรรมพระสุริยะศิวา พบที่เมืองไซรทิงะ จังหวัดพัลลิสะ รัฐอุตตรประเทศ กำหนดอายุในสมัยคุปตะ ราวพุทธศตวรรษที่ 11

ที่มา: N. P. Joshi, Catalogue of the Brahmanical Sculptures in the State Museum, Lucknow (Part I) (Lucknow: The State Museum, 1972), Pl. 4, Fig. 21.

ประติมากรรมพระสุริยะประทับบนราชรถ (ไม่เห็นพระบาท) ลักษณะของพระสุริยะองค์นี้จะทรงกิริยาภูมิภวทรงกระบอกระดับลวดลาย มีพระเกศาหยักศกยาวมาจรดพระอังสา เบื้องหลังมีแผ่นประภามณฑลเรียบ ทรงกุ่มทล กรองศอ ฉลองพระองค์ยาว ปั้นเหน่ง ทรงดอกบัวเป็นช่ออยู่ในทั้งสองพระหัตถ์ พระองค์ประทับอยู่ระหว่างเทวบริวาร (ซำรุต) และอยู่เบื้องหลังพระอรุณที่ถือสายบังเหียนม้าเทียมราชรถทั้ง 7 ตัว โดยม้าหันหน้าไปทางเดียวกันและด้านหน้าล้อ (เอกจักร) ของราชรถ เทวรูปองค์นี้พบที่กาสิปุระ (Kāśipur) เมืองปรกณัส (Praganas) จัดอยู่ในศิลปะสมัยคุปตะ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ภาพที่ 30)

⁸⁵Frederick M. Asher, The Art of Eastern India, 300-800, 61.

ภาพที่ 30 ประติมากรรมพระสุริเยประทับบนราชรถ พบที่กาติปุระ เมืองปรรคนัส กำหนดอายุในสมัยคุปตะ ราวพุทธศตวรรษที่ 11

ที่มา: Jitendra Nath Banerjea, The Development of Hindu Iconography (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 1974), pl. 28, Fig. 4.

ประติมากรรมพระสุริเยศิลาทราย จากอินเดียกลาง มีขนาดความสูง 113.6 เซนติเมตร ประติมากรรมแสดงรูปพระสุริเยประทับยืนสมภังค์ ทรงกิริฏมุกฏประดับลายดอกไม้ ใบไม้อยู่ด้านหน้า มีพระเกศายักษ์ศกยาวจรดพระอังสา เบื้องหลังพระเศียรมีแผ่นประภามณฑลประดับลายดอกไม้ขนาดใหญ่ ทรงกฤษทล กรองศอ ฉลองพระองค์ยาวจรดพระขงฆ์ คาดสายอวยงคะ ที่มีบันเหน่งคาดทับอีกชั้นหนึ่ง และฉลองพระบาทนู้ท (ชำรุด) พระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงช้อดอกบัว บานยกอยู่ในระดับพระอังสา และที่พระกบิร (ข้อศอก) มีวนมาลา หรือพระภูษายาวคล้องผ่านต้นขา

ชายทั้งสองข้างของพระฐานาปล่อยตกลงมาเหนือประภามณฑลของเทพบริวารทั้งสององค์ ได้แก่ พระทนต์ที่ทรงขัณฑ์ และพระปิงคละทรงเลขนี้ ที่ทรงฉลองพระองค์เฉกเช่นเดียวกับพระสุริยะ กำหนดอายุในสมัยคุปตะ ราวพุทธศตวรรษที่ 11 ปัจจุบันอยู่ภายในครอบครองของ Pan-Asian (ภาพที่ 31)

ภาพที่ 31 ประติมากรรมพระสุริยะศิลาทราย จากอินเดียกลาง จัดอยู่ในสมัยคุปตะ กำหนดอายุ ราวพุทธศตวรรษที่ 11

ที่มา: Nasli M. Heeramaneck, Masterpieces of Indian Sculpture from the Former Collections (Verona: Mondadori Editore, 1979), Fig. 48.

ประติมากรรมพระสุริยะศิลาทรายสีแดง จากเมืองมถุรา รัฐอุตตรประเทศ แสดงรูปพระสุริยะประทับยืนสมภังค์ ทรงกิริยมุขภูฏประดับลายดอกไม้วัดทั้งสามด้าน เบื้องหลังพระเศียรมีแผ่นประภามณฑลเรียบ ทรงกมลทล กรองศอ ฉลองพระองค์แบบอินโด-ซีเทียนยาวจรดพระขงฆ์ คาดสายอวยังคะ และฉลองพระบาทพู่ท พระหัตถ์ทั้งสองข้างยกอยู่ในระดับพระอังสาแต่ชำรุด แต่

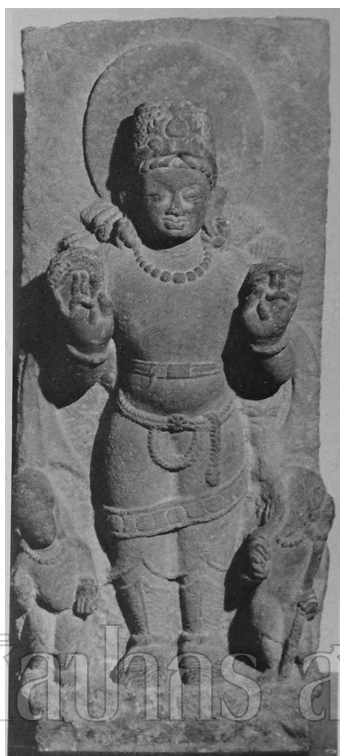
ที่พระกโบร (ข้อศอก) มีวนมาลา หรือพระภูษายาวคล้องผ่านต้นขา ชายทั้งสองข้างของพระภูษายาวลงมาเหนือพระเศียรของเทวบริวารทั้งสององค์ ได้แก่ พระทัศที่ทรงศักติ (หอก) และพระปิงคละทรงเลขนี้และมีภาชนะ ที่ทรงฉลองพระองค์เฉกเช่นเดียวกับพระสุริยะ กำหนดอายุในสมัยคุปตะ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานมฤรา (ภาพที่ 32)

ภาพที่ 32 ประติมากรรมพระสุริยะศิลาทรายสีแดง จากเมืองมฤรา รัฐอุตตรประเทศ กำหนดอายุในสมัยคุปตะ

ประติมากรรมพระสุริยะสูง พบที่เนินเขามฤนเทศวรี (Mundēsvārī Hill) รัฐพิหาร ขนาดความสูง 48.5 เซนติเมตร แสดงรูปพระสุริยะประทับยืนสวมภักดิ์ พระหัตถ์ทั้ง 2 ข้างทรงดอกบัว (ขำรุด) ยกอยู่ในระดับพระอังสา พระสุริยะองค์นี้ทรงกิริยามุกุฏทรงกระบอกระดับลาย มีพระเศ้าม้วนเป็นเกลียวยาวจรดพระอังสา เบื้องหลังพระเศียรมีแผ่นประภามณฑลเรียบ ทรงกรอศอ ฉลองพระองค์แบบอินโด-ซีเทียน อวยังคะ เข็มขัดเพชรพลอย คาดดาบที่เบ้องพระโสณิซ้าย และฉลองพระบาทนุฑต ข้อพระกรทั้งสองข้างคล้องพระภูษาอ้อมพระปฤษฎางค์ ชายพระภูษายาวมาจรดเทวบริวาร ด้านข้างทั้ง 2 องค์ คือ พระทัศที่ทรงศักติ (หอก) อยู่เบื้องซ้าย พระปิงคละทรงเลขนี้และด้วยหมึกประทับยืนอยู่เบื้องขวา เทวบริวารทั้งสององค์นี้ทรงฉลองพระองค์เช่นเดียวกับพระสุริยะ จัดเป็น

ศิลปะหลังคุปตะ อิทธิพลอินเดียกลาง กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12⁸⁶ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่ พิพิธภัณฑ์ปัทมะ⁸⁷ (ภาพที่ 33)

ภาพที่ 33 ประติมากรรมพระศิวะ พบที่เนินเขามุณฑะศวรี รัฐพิหาร กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 ที่มา: Susan L. Huntington, "'The Pala-Sena' Schools of Sculpture," Studies in South Asian Culture (Leiden : E.J. Brill, 1984), Fig. 23.

นอกจากนี้ ที่รัฐพิหาร ยังพบประติมากรรมในพื้นที่ที่กลบนาตามทีระบุไว้ในจารึกเทว-พุลนารัก ที่กล่าวถึงการกลบนาหมู่บ้านถวายแด่พระศิวะ โดยพระเจ้าชีวิตคุปต์ กษัตริย์พระองค์สุดท้ายแห่งราชวงศ์คุปตะที่เมืองมคธ พระองค์ทรงปกครองแผ่นดินอยู่ในช่วงเวลาดังนั้น ราวพุทธศตวรรษที่ 12⁸⁸

⁸⁶Susan L. Huntington, The Art of Ancient India Buddhist, Hindu, Jain (Tokyo: Weatherhill, Inc., 1985), 227-228.

⁸⁷Frederick M. Asher, The Art of Eastern India, 300-800, 42.

⁸⁸Susan L. Huntington, "'The Pala-Sena' Schools of Sculpture," in Studies in South Asian Culture (Leiden : E.J. Brill, 1984), 85.

ในพื้นที่การก่อกำเนิดนี้ตรงกับพื้นที่กุลกุฏ เมืองสระบุรี ราชพิหาร ซึ่งได้พบประติมากรรมพระสุริยะ 3 องค์ ซึ่งประติมากรรมพระสุริยะในกลุ่มนี้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลท้องถิ่นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ประติมากรรมพระสุริยะทั้งหมดนี้มีลักษณะร่วมกัน คือ ทรงกิริยมุขที่ประดับลายดอกไม้อยู่เบื้องหน้า ด้านหลังพระเศียรมีแผ่นประภาณทลเรียบ ทรงกนกทลรูปพวงดอกไม้ขนาดใหญ่ กรองคอฉลองพระองค์ยาวจรดพระชานุ ทรงช่อดอกบัวในพระหัตถ์ทั้งสองข้าง ฉลองพระบาทบู๊ท และมีเทวบริวาร 2 องค์ คือ ทัณฑะ และปิงคละประกอบอยู่ทั้ง 2 ข้าง โดยประติมากรรม 3 องค์นี้มีลักษณะที่แตกต่างกันคือ ประติมากรรม 2 องค์แรก (ภาพที่ 34 และ 35) มีสายยัชโญปวีตคล้องเฉียงพระอังสาซ้าย ส่วนอีกองค์หนึ่ง ไม่ปรากฏมีสายยัชโญปวีต แต่มีรูปศรีวิตสะอยู่ที่พระอุระแทน (ภาพที่ 36)

ภาพที่ 34 ประติมากรรมพระสุริยะจากกุลกุฏ เมืองสระบุรี ราชพิหาร กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12

ที่มา: Frederick M. Asher, The Art of Eastern India, 300-800 (Delhi: Oxford University Press, 1980), pl. 128.

ภาพที่ 35 ประติมากรรมพระสุริยะจากกุลคุฏฐิ เมืองสะหะบาด รัฐพิหาร กำหนดอายุราวพุทธ

ศตวรรษที่ 12

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนเลขสาร

ที่มา: Frederick M. Asher, The Art of Eastern India, 300-800 (Delhi: Oxford University

Press, 1980), pl. 127.

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนอนุรักษ์มรดก

ภาพที่ 36 ประติมากรรมพระสุริเยศจากกุลลุมปี เมืองศะหะบาด รัฐพิหาร กำหนดอายุราวพุทธ

ศตวรรษที่ 12

ที่มา: Frederick M. Asher, The Art of Eastern India, 300-800 (Delhi: Oxford University Press, 1980), pl. 129.

ประติมากรรมพระสุริเยศจากอินเดียตะวันตก พบที่เมืองคุนดโฮล (Kundhol) รัฐคุชราต พระสุริเยศองค์นี้แสดงลักษณะประทับยืนสมถะ พระหัตถ์ทั้งสองข้างยกขนานกับพื้นทรงช่อดอกบัวบาน พระสุริเยศทรงกิริยมุขประดับลาย มีพระเกศาม้วนเป็นเกลียวยาวจรดพระอังสา เบื้องหลังพระเศียรมีแผ่นประภามณฑลเรียบประดับรูปดอกไม้อันสองดอก ทรงกุณฑล กรองคอฉลองพระองค์แบบอินโด-ซีเกียน กวีสู่ตระ คาดดาบไว้เบื้องหลังพระโสณี มีท่อนพวงมาลัยคล้องอยู่ระหว่างข้อพระกรทั้งสองข้างยาวผ่านพระขงส์ และทรงฉลองพระบาทปัทม มีพระชายาประกอทั้งสองข้าง ได้แก่ เทวีราชณี และนิษุภา ชายาทั้งสององค์ทรงดอกบัวบานในพระหัตถ์ ด้านหน้าพระชายามีเทวบริวาร 2 องค์ คือ พระทันที่อยู่เบื้องซ้ายพระสุริเยศ ทรงทนต์ในพระหัตถ์ และพระปิงคละอยู่เบื้องขวาพระสุริเยศ ทรงเลขณี (เหล็กจาร) และมณีภาชนะ (ถ้วยหมึก) ในพระหัตถ์ พระชายาและเทวบริวารทั้งหมดทรงฉลองพระองค์ในลักษณะเดียวกับพระสุริเยศ กำหนดอายุ

ราวพุทธศตวรรษที่ 12 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ศิวะซีมหาราช วัสดู (Chhatrapati Shivaji Mahārāj Vastu Sangrahalaya) เมืองมุมไบ รัฐมหาราษฏระ (หมายเลขทะเบียน S573) (ภาพที่ 37)

ภาพที่ 37 ประติมากรรมพระสุริยะศิลา พบที่เมืองกุงโกล รัฐคุชราต กำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 12

ประติมากรรมพระสุริยะพบที่เดโอรา (Deorā) เมืองโพคระ (Bogra) ประเทศบังกลาเทศ แสดงรูปพระสุริยะประทับบนราชรถ ลักษณะพระสุริยะทรงกิริยมุข มีพระเกศยาวมาจรดพระอังสา เบื้องหลังมีแผ่นประภาณทล กุณทล กรองศอ ฉลองพระองค์ยาว ปั้นเหน่งที่มีการเหน็บดาบสั้นอยู่ เบื้องซ้าย ทรงดอกบัวบานในทั้งสองพระหัตถ์ พระสุริยะประทับยืนอยู่หลังพระอรุณที่เป็นสารถีเทียมราชรถม้า 7 ตัว ม้าทั้งเจ็ดตัวนี้แบ่งด้านละ 3 ตัว และม้าตัวที่อยู่ตรงกลางอยู่หน้าล้อหนึ่งเดียวของ

ราชรถ ทั้งยังประกอบด้วยเทวบริวารที่เพิ่มจำนวนมากขึ้น ได้แก่ ทัณฑะและปิงคละ และเทวี 2 องค์คือ อูษา และปรตยูษาในลักษณะกำลังโก่งคันศร เทวบริวารและเทวีนี้ประทับรวมอยู่บนราชรถพระสุริยะ กำหนดอายุในสมัยหลังคุปตะ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานวิจัยวเรนทร์⁸⁹ (ภาพที่ 38)

ภาพที่ 38 ประติมากรรมพระสุริยะประทับบนราชรถ พบที่เดโอรา เมืองโพคระ ประเทศบังกลาเทศ จัดอยู่ในสมัยหลังคุปตะ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12

ที่มา: Frederick M. Asher, The Art of Eastern India, 300-800 (Delhi: Oxford University Press, 1980), pl. 106

⁸⁹ Jitendra Nath Banerjea, The Development of Hindu Iconography, 436, & Frederick M. Asher, The Art of Eastern India, 300-800, 61.

นอกจากนี้ ที่เมืองโพคระ ประเทศบังคลาเทศ ยังพบประติมากรรมพระสุริยะดินเฝ้า ขนาดความสูง 60 เซนติเมตร พระสุริยะองค์นี้อยู่ในลักษณะประทับยืนสมภังค์ ทรงดอกบัว (ชำรุด) อยู่ในทั้งสองพระหัตถ์ที่ยกอยู่ในระดับพระอุระ พระองค์ทรงกิริยามุกุฏที่มีพระเกศายาวออกมาจรด พระอังสา เบื้องหลังพระเศียรมีแผ่นประภาณทลเรียบ กุณฑล กรองศอ จลของพระองค์ยาว คาด สายอวยังคะ คล้องดาบอยู่เบื้องพระโสณิซ้าย ที่ข้อพระกรทั้งสองข้างคล้องพระภูษาอ้อม พระปฤษฎางค์มีชายภูษายาวจรดพระบาท และทรงจลของพระบาทฐิต (ชำรุด) กำหนดอายุในสมัยคุปตะ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถาน (Mahastan Museum)⁹⁰ (ภาพที่ 39)

ภาพที่ 39 ประติมากรรมพระสุริยะดินเฝ้า พบที่เมืองโพคระ ประเทศบังคลาเทศ กำหนดอายุในสมัยคุปตะ

ที่มา: Enamul Haque, Bengal Sculptures: Hindu Iconography upto C. 1250 A.D. (Dhaka: Bangladesh National Museum, 1992), Fig. 161.

⁹⁰Enamul Haque, Bengal Sculptures: Hindu Iconography upto C. 1250 A.D., 188.

ประติมากรรมพระสุริยะศิลาทรายสีแดง พบที่ทัมปีแอร์ (Dampier) เมืองมฤรา รัฐอุตตรประเทศ แสดงลักษณะพระสุริยะประทับนั่งภัทราสนะบนราชรถ พระเศียรและพระหัตถ์ของพระสุริยะชำรุด ทั้งสองข้างของพระสุริยะมีพระชายาประกอบอยู่ ถัดลงมาเป็นเทวบริวารทั้ง 2 องค์ คือ พระทนต์ที่ทรงทนต์อยู่เบื้องซ้าย พระปิงคละอยู่เบื้องขวา ด้านหน้ามีพระอรุณถือสายบังเหียนม้า ม้าทั้ง 7 ตัวหันหน้าตรงออกมาในลักษณะยกขาควบอยู่เหนือรูปบุคคลและปลากำลังแหวกว่ายอยู่ในท้องธารา สันนิษฐานว่าหมายถึง การอยู่เหนือความมืดของดวงอาทิตย์⁹¹ กำหนดอายุในสมัยคุปตะตอนปลาย ราวพุทธศตวรรษที่ 12 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑมฤรา (หมายเลขทะเบียน 92.1) (ภาพที่ 40)

ภาพที่ 40 ประติมากรรมพระสุริยะดินเผา ศิลาทรายสีแดง พบที่ทัมปีแอร์ เมืองมฤรา กำหนดอายุในสมัยคุปตะตอนปลาย

⁹¹ Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 159.

ประติมากรรมพระสุริยะดินเผาสูงที่จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานโบราณคดีป้อมปราการ (Archaeological Museum Purana Qila) เมืองนิวเดลี พระสุริยะองค์นี้อยู่ในลักษณะประทับนั่ง กอพระทัยอยู่บนฐาน ฝ่าพระบาทชิดกัน พระสุริยะองค์นี้ทรงศิราภรณ์ขนาดเล็กประดับลาย ทั้ง 3 ด้านเหนือพระเกศาที่ขมวดเป็นลอนตลอดพระเศียร เบื้องหลังพระเศียรมีแผ่นประภามณฑล เรียบ ทรงกนกอลง พระองค์แบบอินโด-ซีเลเนียน (อุทิจยเวชะ) คาดสายอวยังคะ สนับเพลลา และฉลองพระบาทบูท โดยพระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงขนนก? ยกอยู่ในระดับพระอุระ กำหนดอายุในสมัย หลังคุปตะ รวพุทธศตวรรษที่ 12-13 (ภาพที่ 41)

ภาพที่ 41 ประติมากรรมพระสุริยะดินเผาสูงที่จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานโบราณคดีป้อมปราการ เมืองนิวเดลี กำหนดอายุในสมัยหลังคุปตะ

ประติมากรรมพระสุริยะศิลาจากเนปาล เป็นพระสุริยะประทับยืน ทรงมงกุฏ กนกอล อวยังคะ ตั้งแต่พระขานกลงมาชำรุด แต่พระสุริยะองค์นี้ทรงใช้พระหัตถ์ทั้งสองข้างจับยึดพระภูษา อยู่เหนือพระโสณีสองข้าง และมีได้ทรงดอกบัวในพระหัตถ์เช่นเดียวกับพระสุริยะในสมัยคุปตะที่ พบทั่วไปในอินเดีย กำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 11 (ภาพที่ 42)

ภาพที่ 42 ประติมากรรมพระสุริยะศิลา สมัยคุปตะ จากเนปาล กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11
ที่มา: Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought) (New Delhi: Aryan Book International, 1995), pl. 13.

จากหลักฐานหลายประเภทที่กล่าวมา จึงเป็นเครื่องยืนยันถึงการมีอยู่ของลัทธิสเอระในสมัยคุปตะ ทั้งยังแสดงให้เห็นถึงความนิยมในเทพพระองค์นี้ในยุคต่อ ๆ มา

สรุปลักษณะประติมากรรมพระสุริยะในสมัยคุปตะและหลังคุปตะ (เป็นไปตามคัมภีร์พฤตสังหิตา บทที่ 57) มีรายละเอียดดังนี้

- 1) ประติมากรรมพระสุริยะเริ่มประทับยืน⁹²
- 2) ทรงศิราภรณ์แบบซีเตียน หรือกิริฎมุกฏทรงสูง บางครั้งพบรัศมีทมนกฏบ้างแต่ไม่มากนัก มักมีแผ่นประภามณฑลเบื้องหลังพระเศียร
- 3) มีพระเกศยาวจรดพระอังสา มักมีลักษณะหยักศก หรือม้วนวนเป็นเกลียว

⁹²B. C. Singa, Hinduism and Symbol Worship, 82.

4) ทรงฉลองพระองค์ยาวแบบอินโด-ซีเลี่ยน หรือแบบอินโด-ซีเลี่ยนผสมผสานกับความเป็นพื้นเมือง โดยมีการเปลี่ยนจากเสื้อคลุมยาวมาเป็นการเปลือยพระวรกายท่อนบน สวมทับด้วยเครื่องถักนิตพิมพ์พารณณ์ต่าง ๆ อาทิ กุณฑล กรองศอ ยัชโญปวีต และนุ่งผ้าโติ

5) คาดสายอวยังคะ

6) พระหัตถ์ทั้งสองทรงดอกบัวบานเต็มที บางองค์พระสุริยะทรงขนนก พวงมาลัย หรือดาบสั้นในพระหัตถ์

7) เริ่มประทับยืนอยู่เบื้องหลังราชรถเทียมม้า 7 ตัว ที่มีพระอรุณ⁹³ (สมัยคุปตะมักมีครึ่งองค์) เป็นสารถี แต่ถ้าไม่ปรากฏมีราชรถ พระสุริยะจะทรงฉลองพระบาทบู๊ท ทั้งพระสุริยะ และเทวบริวาร (ทัณที และปิงคละ)

8) เริ่มมีเทวบริวาร โดยเฉพาะพระทัณทีและปิงคละ ซึ่งมักแต่งกายสัมพันธ์กับพระสุริยะ

9) พระชายา (ราชญี และนิกษุภา) พบเฉพาะพระสุริยะในพื้นที่อินเดียภาคตะวันตก)

ทั้งนี้ เพราะอิทธิพลศิลปะคุปตะมีความบริสุทธิ์ของรูปร่าง ละเอียดอ่อน หนักแน่น และเต็มไปด้วยเอกลักษณ์ จึงทำให้รูปแบบศิลปะคุปตะนี้ยังคงอยู่ต่อไปแม้ภายหลังราชวงศ์จะล่มสลาย ทั้งยังเกิดศิลปะสมัยอื่น ๆ ตามขึ้นมาด้วย⁹⁴

พระสุริยะในสมัยยุคกลาง⁹⁵

ราวพุทธศตวรรษที่ 11-13 เมื่ออำนาจแห่งราชวงศ์คุปตะอ่อนกำลังลง ราชวงศ์คุปตะก็แตกออกเป็นหลายสาขาและถูกพวกฮินขาวรุกราน หลักจากนั้นประเทศอินเดียก็แบ่งแยกออกเป็นรัฐเล็กรัฐน้อยตั้งแต่นั้น พ.ศ. 1150 ราชวงศ์ใหม่ก็มีอำนาจขึ้น คือราชวงศ์วาร์ธนะ (Vardhana) ได้สืบ

⁹³Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 163.

⁹⁴หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล, ศิลปะอินเดีย, 124.

⁹⁵อินเดียยุคกลาง เป็นช่วงระหว่างอินเดียยุคโบราณที่เป็นการวางรากฐานของพวกอารยันกับอินเดียสมัยใหม่ที่ได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมมุสลิมและโลกตะวันตก ตรงกับช่วงหลังราชวงศ์คุปตะเสื่อมลงมาจนถึงการเข้าสู่ยุคอารยธรรมมุสลิม

สวาทรี เจริญพงศ์, การตารยะ อารยธรรมอินเดียตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงหลังได้รับเอกราช (กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), 121.

ต่อวัฒนธรรมและศิลปะของอาณาจักรคุปตะมาอีกชั่วระยะเวลาหนึ่ง⁹⁶ ซึ่งลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะในยุคกลางนี้ได้รับการรจนาเพิ่มมากขึ้นในคัมภีร์ต่าง ๆ ได้แก่ คัมภีร์มัตสยปุราณะ คัมภีร์อคนิปุราณะ คัมภีร์ภวิษยปุราณะ และคัมภีร์ศิลปะอื่น ๆ

สมัยนี้เป็นช่วงที่ลัทธิบูชาพระอาทิตย์กำลังเจริญรุ่งเรืองขึ้นเป็นอย่างมาก ทำให้มีการสร้างประติมากรรมพระสุริยะขึ้นอย่างหลากหลาย และมีการสร้างในรูปแบบแตกต่างกันไปตามลักษณะของคัมภีร์ที่ยึดถือเป็นหลัก

1. พระสุริยะยุคกลางในอินเดียภาคตะวันออก

พระสุริยะในสมัยปาละ-เสนะ

ในรัฐเบงกอล ราวพุทธศตวรรษที่ 14-18 มีราชวงศ์ปาละ (ราว พ.ศ.1308 หรือ 1313-1629) ที่อ้างตนเองว่าสืบมาแต่ราชวงศ์คุปตะ และราชวงศ์เสนะ (ราว พ.ศ.1693-1742) สามารถรวบรวมรัฐมคธวัธ โทอาป (Doab)⁹⁷ เบงกอล พินาร์ โอริสสา และอาหมได้ในบางครั้ง⁹⁸

พื้นที่ในแถบรัฐเบงกอลนี้เคยปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุการเดินทางของหลวงจีนเฮียนจั่งว่า มีรัฐที่ชื่อ “อิธ-ปรรวตะ” (Iraṇa-parvata) ว่ามีประชาชนและคหบดีในเมืองนับถือบูชาพระสุริยะร่วมกับพุทธศาสนา⁹⁹ จึงสันนิษฐานว่า ในสมัยนั้นพระสุริยะคงได้รับความนิยมอยู่ทั่วไปในรัฐแห่งนี้ จึงสามารถพบเห็นเทวรูปพระสุริยะได้โดยทั่วไป

ประติมากรรมพระสุริยะส่วนใหญ่ที่พบในสมัยปาละ-เสนะนั้น ช่างมีความเชี่ยวชาญใน 2 ลักษณะ คือ การสลักหิน และการหล่อโลหะ

⁹⁶ หม่อมเจ้าสุภัทรรดิศ ดิศกุล, ศิลปะอินเดีย, 114.

⁹⁷ โทอาป (Doab) มีที่มาจากรวมภาษาสันสกฤต 2 คำคือ โท หมายถึง สอง และ อาปะ หมายถึง น้ำ ดังนั้นคำว่า “โทอาป” จึงสื่อหมายถึง แม่น้ำสองสาย ซึ่งตรงกับบริเวณแถบที่ราบลุ่มแม่น้ำทางตอนเหนือ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคาและยมนา

Bridget, & Raymond Allchin, The Birth of Indian Civilization (Middlesex: Penguin Books, 1968), 36.

⁹⁸ หม่อมเจ้าสุภัทรรดิศ ดิศกุล, ศิลปะอินเดีย, 116.

⁹⁹ ชิว ชูหลุน, ถึงข้าจึง จดหมายเหตุการเดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของมหาราชวงศ์ถัง (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, 2549), 399.

ประติมากรรมพระสุริยะศิลา

ประติมากรรมพระสุริยะศิลาที่พบในสมัยปาละนิยมสร้างในลักษณะ “นูนสูง” เนื่องจากมีการเพิ่มจำนวนเทวบริวารและองค์ประกอบภาพขึ้นเป็นจำนวนมาก จึงไม่อาจสร้างสรรค์งานในรูปแบบลอยตัวได้ดังเช่นในสมัยคุษาณะหรือคุปตะ

รูปแบบประติมากรรมพระสุริยะที่พบในสมัยนี้ พบอยู่ทั่วไป 2 ลักษณะคือ ลักษณะประทับยืนมีบริวารประกอบ และลักษณะประทับนั่งปัทมาสนะ (บนบัลลังก์ดอกบัว)¹⁰⁰

กลุ่มประติมากรรมพระสุริยะศิลาในลักษณะประทับยืนมีบริวารประกอบ เป็นรูปแบบของพระสุริยะที่พบได้เป็นจำนวนมากในสมัยปาละ-เสนะ ซึ่งช่วงแรกจะประกอบไปด้วย ทนต์ ปิงคละ อุษา ปรตยูษา พระอรุณ และม้าทั้ง 7 ตัว พระสุริยะจะมี 2 พระกร ทรงดอกบัวในพระหัตถ์ ทรงฉลองพระองค์แบบอินโด-ซีเกียน โดยมีประติมากรรมพระสุริยะองค์สำคัญในยุคนี้ คือ พระสุริยะพบที่ขิฉินคะ (Khiching) เป็นฝีมือในสกุลช่างโอริสสา (ภาพที่ 43)¹⁰¹ จากองค์ประกอบที่ไม่ฟุ่มเฟือยจึงเป็นเอกลักษณ์ของพระสุริยะยุคแรกของสมัยปาละ-เสนะ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

¹⁰⁰Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 163.

¹⁰¹Jitendra Nath Banerjea, The Development of Hindu Iconography, 439.

ภาพที่ 43 ประติมากรรมพระสุริเยศิลา สมัยปาละ จากจินคะ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13

ที่มา: Jitendra Nath Banerjee, The Development of Hindu Iconography (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 1974), pl. 30, Fig.2.

นอกจากนี้ ในรัฐโอริสซายังมีประติมากรรมพระสุริเยศิลาที่มีองค์ประกอบในลักษณะเดียวกัน พบที่เมืองภูปเนศวร (Bhubaneswar) ทั้งประติมากรรมพระสุริเยศิลาประดับที่หน้าบัน เทวสถานวิตาล (Vital Deul)¹⁰² (ภาพที่ 44) และประติมากรรมพระสุริเยศิลาที่จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งรัฐโอริสสา (Orissa State Museum) (ภาพที่ 45 และ 46) เทวรูปทั้งสององค์นี้ปรากฏเพียงครึ่งองค์ แสดงลักษณะประทับยืนอยู่หลังราชรถเทียมม้า 7 ตัว มีพระอรุณเป็นสารถี มีเทวีอุษาและปรตยูสาอยู่ในลักษณะโง่คันศรอยู่ทั้งสองข้างของราชรถ มีวิหยาธรประกอบอยู่เหนือดอกบัว นับเป็นการจัดแสดงองค์ประกอบในสมัยปาละยุคแรกของสกุลช่างโอริสสา

¹⁰² คำว่า “เดอูล” (Deul) เป็นภาษาโอริยา ภาษาถิ่นของรัฐโอริสสา ซึ่งเพี้ยนมาจากภาษาสันสกฤตว่า “Devālaya” (เทวาลัย)

ภาพที่ 44 ประติมากรรมพระสุริยะศิลาประดับหน้าบันเทวสถานวัดตาล เมืองญวนเนศวร กำหนดอายุ

ราวพุทธศตวรรษที่ 13

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 45 ประติมากรรมพระสุริยะศิลา สมัยปาละ จากญวนเนศวร ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑ

แห่งรัฐโอริสสา กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13

ภาพที่ 46 ประติมากรรมพระสุริยะศิลา สมัยปาละ จากซินินคะ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอินทรี กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15

ส่วนประติมากรรมพระสุริยะจากรัฐเบงกอลและพิหาร ที่กำหนดอายุในสมัยปาละ-เสนะ นั้นจะเต็มไปด้วยองค์ประกอบที่เพิ่มมากขึ้น ทั้งเครื่องถนิมพิมาภรณ์ แผ่นประภาวดี (ประภามณฑล) เบื้องหลังที่มักประกอบไปด้วยเกียรติมุขด้านบน เทวบริวารที่มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น รวมทั้งพระชายา ได้แก่ พระนางราชฎี และนิษุภา โดยมีรูปแบบพัฒนาการที่ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปดังต่อไปนี้

ประติมากรรมพระสุริยะศิลาจากสุรชันคีรี (Surjan Giri) เนินเขาบาราบาร์ (Barabar Hills) เมืองคยา รัฐพิหาร แสดงรูปพระสุริยะประทับยืนสมภังค์ ลักษณะของพระสุริยะทรงกิริยมุข มีพระเกศาในลักษณะม้วนวนเป็นเกลียวยาวมาจรดพระอังสา กรองศอ ฉลองพระองค์แบบอินโด-ซีเทียน อวยังคะ บั้นเหน่ง คล้องดาบอยู่เบื้องพระโสณิซ้าย และฉลองพระบาทที่พระหัตถ์ทั้งสองข้างยกอยู่ในระดับพระอุระในลักษณะถือดอกบัวที่บานอยู่เหนือพระอังสา มีเทวบริวาร

คือ พระทันตะ และพระปิงคละประกอบอยู่ทั้งสองข้าง เทวบริวารทั้งสององค์ทรงฉลองพระองค์ เช่นเดียวกับพระสุริยะ กำหนดอายุในต้นพุทธศตวรรษที่ 13¹⁰³ (ภาพที่ 47)

ภาพที่ 47 ประติมากรรมพระสุริยะจากสุรขันธ์คีรี เนินเขาบาราบาร์ เมืองคยา รัฐพิหาร กำหนดอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 13

ที่มา: Susan L. Huntington, “The Pala-Sena” Schools of Sculpture,” Studies in South Asian Culture (Leiden : E.J. Brill, 1984), Fig. 96.

ประติมากรรมพระสุริยะที่พรรคาวน (Bargaon) เมืองนาลันทา รัฐพิหาร กำหนดอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 13¹⁰⁴ (ภาพที่ 48) มีรูปแบบเช่นเดียวกับพระสุริยะจากสุรขันธ์คีรี เนินเขาบาราบาร์ เมืองคยา รัฐพิหาร

¹⁰³Susan L. Huntington, “The Pala-Sena” Schools of Sculpture,” in Studies in South Asian Culture (Leiden : E.J. Brill, 1984), 111.

¹⁰⁴Ibid., 91.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์
ภาพที่ 48 ประติมากรรมพระสุริยะที่พรรคาวน เมืองนาลันทา รัฐพิหาร กำหนดอายุราวต้นพุทธ
ศตวรรษที่ 13

ที่มา: Susan L. Huntington, “The Pala-Sena” Schools of Sculpture,” Studies in South Asian Culture (Leiden: E.J. Brill, 1984), Fig. 126.

ประติมากรรมพระสุริยะสมัยปาละ หมายเลขทะเบียน A25180 ที่พิพิธภัณฑ
แห่งชาติอินเดียประจำนครกัลกัตตา พบที่รัฐพิหาร¹⁰⁵ (ภาพที่ 49) มีรูปแบบเช่นเดียวกับพระสุริยะจาก
สุรขันธ์คีรีและพรรคาวน

¹⁰⁵Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 161.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 49 ประติมากรรมพระสุริยะศิลา จากรัฐพิหาร หมายเลขทะเบียน A25180 จัดแสดงที่ พิพิธภัณฑ์แห่งชาติอินเดียประจำนครกัลกัตตา

ประติมากรรมพระสุริยะสมัยปาละ หมายเลขทะเบียน 3927 ที่พิพิธภัณฑ์แห่งชาติอินเดียประจำนครกัลกัตตา พบที่รัฐพิหาร¹⁰⁶ (ภาพที่ 50) พระสุริยะองค์นี้มีรายละเอียดเพิ่มมากขึ้น ด้วยการมีพระชายา 2 องค์ คือ พระราชินีและนิกษุภา ประทับยืนประกอปลดออกไปจาก เทวบริวารทั้งสององค์

¹⁰⁶ Ibid.

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 50 ประติมากรรมพระสุริยะศิลา จากรัฐพิหาร หมายเลขทะเบียน 3927 จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอินเดียประจำนครกัลกัตตา

ประติมากรรมพระสุริยะศิลาสีดำจากเมืองลขิสไร (Lakhisarai) รัฐพิหาร มีขนาดความสูง 61 เซนติเมตร กำหนดอายุในสมัยปาละ ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 14¹⁰⁷ (ภาพที่ 51) พระสุริยะองค์นี้มีรูปแบบเช่นเดียวกับพระสุริยะที่พรรคาวน เมืองนาลันทา รัฐพิหาร แต่มีข้อแตกต่างที่พระสุริยะองค์นี้ทรงศาสายัชโญปวีตคูไปกับสายอวยังคะ พระสุริยะและเทวบริวารทั้งสององค์ประทับยืนบนฐานบัว และมีวิทยากร 2 องค์เหาะอยู่เหนือดอกบัวของพระสุริยะ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติปัตนะ เมืองปัตนะ

¹⁰⁷ Susan L. Huntington, The Art of Ancient India Buddhist, Hindu, Jain (Tokyo: Weatherhill, Inc., 1985), 408.

มหาวิทยาลัยศิลปากร - สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 51 ประติมากรรมพระสุริยะศีลาสี่ดำจากเมืองลชิสไร รัฐพิหาร กำหนดอายุในสมัยปาละ
ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 14

ที่มา: Susan L. Huntington, The Art of Ancient India Buddhist, Hindu, Jain (Tokyo: Weatherhill, Inc., 1985), pl. 18.25.

ประติมากรรมพระสุริยะสมัยปาละ หมายเลขทะเบียน 3933 ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
อินเดียประจำนครกัลกัตตา จากรัฐพิหาร (ภาพที่ 52) พระสุริยะองค์นี้มีการเปลี่ยนแปลงจากการ
คาดสาย “อวยังคะ” มาเป็นการคล้องสาย “ยัชโญปวีต” เฉียงพระอังสาขวาแทน ทั้งยังมีการเพิ่ม
รายละเอียดด้วยการประทับยืนบนฐานรูปราชรถล้อเดียวเทียมด้วยม้า 7 ม้า ม้าทุกตัวหันหน้าไป
ทางขวาด้านหลังม้าตัวสุดท้ายมีเอกจักร (ล้อของราชรถ) ปรากฏอยู่ เบื้องหน้าพระสุริยะมี
พระอรุณเป็นสาวกในลักษณะพระหัตถ์ขวาถือสายบังเหียน พระหัตถ์ขวาทรงแส้ และมีเทวีอุษา

และปรัตยษาอยู่ในลักษณะกำลังโก่งคั่นศร อันเป็นสัญลักษณ์ของการแผ่รังสีของดวงอาทิตย์หรือ
สายรุ้ง¹⁰⁸ อยู่เหนือพระทนต์และพระปิงคละ

ภาพที่ 52 ประติมากรรมพระสุริยะศิลา หมายเลข 3933 จากรัฐพิหาร สมัยปาละ

ประติมากรรมพระสุริยะพบที่สตโควินปุระ (Satagovinapur) เมืองทีนชปุระ (Dinajpur) รัฐเบงกอล กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 14¹⁰⁹ (ภาพที่ 53) ลักษณะของพระสุริยะประทับยืนสมภังค์อยู่เหนือฐานรูปราชรถล้อเดียวเทียมด้วยม้า 8 ตัว ม้าตัวกลางอยู่เหนือเอกจักร (ล้อของราชรถพระสุริยะ) ไม่มีการคาดดาบที่เบื้องพระโสณิซ้าย ลักษณะของพระสุริยะก็เช่นเดียวกับพระสุริยะหมายเลขทะเบียน 3933 ที่พิพิธภัณฑสถานชาติอินเดียประจำนครกัลกัตตาที่มีการ

¹⁰⁸Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 161.

¹⁰⁹Enamul Haque, Bengal Sculptures: Hindu Iconography upto C. 1250 A.D. (Dhaka: Bangladesh National Museum, 1992), 188.

เปลี่ยนแปลงจากการคาสายอวยังคะมาเป็นการคล้องสายยัชโญปวีต จึงมีความเป็นไปได้ว่า คติการคาสาย “อวยังคะ” ในอินเดียเหนือนี้ค่อย ๆ เลื่อนหายไปจากการสร้างเทวรูปพระสุริยะในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 นี้เอง

ภาพที่ 53 ประติมากรรมพระสุริยะพบที่สตโควินปุระ เมืองทีนชปุระ รัฐเบงกอล กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 14

ที่มา: Enamul Haque, Bengal Sculptures: Hindu Iconography upto C. 1250 A.D. (Dhaka: Bangladesh National Museum, 1992), Fig. 160.

ประติมากรรมพระสุริยะพบที่เมืองพิษณุปุระ (Bisnupura) รัฐเบงกอล (ภาพที่ 54) เป็นพระสุริยะที่มีลักษณะสำคัญต่างจากองค์อื่น ๆ คือ ประทับยืน “ตรีภังค์” บนฐานรูปราชรถล้อเดียวเทียมด้วยม้า 7 ตัว ส่วนลักษณะโดยทั่วไปก็มีความเหมือนกับพระสุริยะหมายเลขทะเบียน 3933 ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอินเดียประจำนครกัลกัตตา ต่างก็เพียงเล็กน้อยที่เบื้องหลังพระเศียรมีแผ่นประภาณตลเรียบ ลักษณะของดอกบัวที่ขึ้นบานอยู่เหนือพระเศียร ตำแหน่งของเทวีโก่งคันศร

ทั้งสององค์ที่ย้ายลงมาประทับอยู่ด้านหน้าพระทนต์และปิงคละ และฐานรูปม้าเทียมราชมรรคาทั้ง 7 ตัว ที่แสดงเป็นรูปม้ากำลังกระโจนไปทางด้านซ้ายและขวาข้างละ 3 ตัว ส่วนม้าตัวกลางกำลังกระโจนไปทางซ้ายและหันหัวไปทางขวาอยู่ด้านหน้าของเอกจักร

ภาพที่ 54 ประติมากรรมพระสุริยะพบที่เมืองพิษณุปุระ รัฐเบงกอล

ที่มา: Enamul Haque, Bengal Sculptures: Hindu Iconography upto C. 1250 A.D. (Dhaka: Bangladesh National Museum, 1992), Fig. 154.

ทับหลังศิลาแสดงรูปพระสุริยะ ลกุลิศ (Lakulīṣa)¹¹⁰ และพระวิษณุ มีจารึกว่าสร้างในสมัยพระเจ้าธรรมปาละ (ต้น-กลางพุทธศตวรรษที่ 14) ราชวงศ์ปาละ พบที่บริเวณเจดีย์พุทธคยา รัฐพิหาร¹¹¹ (ภาพที่ 55) แสดงรูปพระสุริยะประทับยืนสมภังค์ทรงดอกบัวในพระหัตถ์ทั้งสองข้างที่

¹¹⁰ ลกุลิศ หรือเทพผู้ทรงคทา เป็นปางหนึ่งของพระศิวะ พระองค์ได้รับการนับถือในฐานะบรมครู ปศุปะตะ และทรงเป็นผู้ให้กำเนิดการบำเพ็ญโยคะ

¹¹¹ Susan L. Huntington, "The Pala-Sena Schools of Sculpture," in Studies in South Asian Culture, 39.

ยกอยู่ในระดับพระอังสา พระองค์ทรงกิริยมุฏฏ กรองศอ ฉลองพระองค์แบบอินโด-ซีเกียน คาดดาบที่เบื้องพระโสณซ้าย และฉลองพระบาทบู๊ท พระสุริยะองค์นี้ก็เป็นเครื่องยืนยันของการเลียนหายไปของสายอวยังคะในเทวรูปพระสุริยะที่พบในอินเดีย

ภาพที่ 55 ทับหลังศิลาแสดงรูปพระสุริยะ ลกุลีศ และพระวิชณุ สร้างในสมัยพระเจ้าธรรมปาละ

พุทธศตวรรษที่ 14

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพสลักศิลาแสดงรูปทวาทิตยะ (Dvāḍitya) หรือพระอาทิตย์เทพทั้ง 12 องค์ ประทับยืนสมภักดิ์เรียงกันทั้ง 12 องค์ พระอาทิตย์เทพแต่ละองค์ทรงกิริยมุฏฏ ฉลองพระองค์แบบอินโด-ซีเกียน และฉลองพระบาทบู๊ท พระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงดอกบัวบานอยู่เหนือพระอังสา ภาพสลักนี้มีจารึกกำกับระบุว่าสร้างขึ้นในรัชสมัยพระเจ้าศุรปาละที่ 1 ราชวงศ์ปาละ ในปลายพุทธศตวรรษที่ 14 พบที่ราเชานา (Rājānā) เมืองโมนฆยะ (Monghyr) รัฐพิหาร¹¹² (ภาพที่ 56)

¹¹² Ibid., 46.

ภาพที่ 56 ภาพสลักศิลาแสดงรูปทวารวดีติยะ สร้างในรัชสมัยพระเจ้าสุริยปาละที่ 1 ปลายพุทธศตวรรษที่ 14

ที่มา: Susan L. Huntington, "The Pala-Sena Schools of Sculpture," in Studies in South Asian Culture (Leiden : E.J. Brill, 1984), Fig. 36.

ประติมากรรมพระสุริเยะ จากหินบะซอลต์สีดำ สูง 142 เซนติเมตร พบที่รัฐพิหาร องค์นี้เป็นประติมากรรมนูนสูง ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริเยะพระองค์นี้ ทรงกิริมุกฏทรงแปดเหลี่ยม กุณฑล ทรงฉลองพระองค์ยาวคาดดาบยาวอยู่ที่พระโสณี ฉลองพระบาทบูท มีเครื่องถนิมพิมาภรณ์ประกอบได้แก่ กุณฑล กรองศอ อุทรพันธะ และยัชโญปวีต พระหัตถ์ทั้งสองข้างยกขึ้นทรงช่อดอกบัวที่บานอยู่เหนือระดับพระอังสา มีเทวบริวารขนาดทั้งสองข้างได้แก่ เทวีอุษาและปรตยูษาในลักษณะกำลังโองคันศร อยู่เหนือ เทวีราชณีและนิกษายีนขนาดรวมอยู่กับเทวบริวาร ทัดตะและปิงคละ เบื้องหน้าพระสุริเยะมีเทวี “มหาเศวตา” (ภูเทวี) หรือพระนางประภา ซายาอีกองค์หนึ่งของพระสุริเยะประทับยืน ถัดออกมาเป็นพระอรุณ เทพสารถี ที่ทรงบังเหียนเทียมม้า 7 ตัว เทวะทูกองค์ประทับอยู่เหนือฐานที่ทำเป็นรูปราชรถล้อเดียวเทียมด้วยม้าทั้ง 7 ตัว ม้าทุกตัวหันหน้าไปทางขวาด้านหลังม้าตัวสุดท้ายมีเอกจักรปรากฏอยู่ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานวิคตอเรียและอัลเบิร์ต (Victoria & Albert Museum) กรุงลอนดอน ประเทศสหราชอาณาจักร หมายเลขทะเบียน IM109-1916 กำหนดอายุในสมัยปาละ ราวพุทธศตวรรษที่ 14-15 (ภาพที่ 57)

ภาพที่ 57 ประติมากรรมพระศุริยะศิลา รหัส IM109-1916 จากพิพิธภัณฑ์วิคตอเรียและอัลเบิร์ต
พบที่รัฐพิหาร กำหนดอายุอยู่ในสมัยปาละ

ประติมากรรมพระศุริยะที่โมนฆยระ (Monghyr) รัฐพิหาร กำหนดอายุต้นพุทธศตวรรษที่ 15¹¹³ (ภาพที่ 58) พระศุริยะองค์นี้มีลักษณะเหมือนกับพระศุริยะหมายเลขทะเบียน 3933 ที่พิพิธภัณฑ์แห่งชาติอินเดียประจำนครกัลกัตตา แต่มีข้อแตกต่างกันเล็กน้อยที่ฐานรูปม้าเทียมราชรถทั้ง 7 ตัว ที่แสดงเป็นรูปม้ากำลังกระโจนไปทางด้านซ้ายและขวาข้างละ 3 ตัว ส่วนม้าตัวกลางกำลังกระโจนไปทางซ้ายและหันหัวไปทางขวาอยู่ด้านหน้าของเอกรจักร

¹¹³ Ibid., 124.

ภาพที่ 58 ประติมากรรมพระสุริเยที่โมนชยระ รัฐพิหาร กำหนดอายุต้นพุทธศตวรรษที่ 15

ที่มา: Susan L. Huntington, “The Pala-Sena” Schools of Sculpture,” *Studies in South Asian Culture* (Leiden : E.J. Brill, 1984), Fig. 148.

ประติมากรรมพระสุริเยจากมเหสันโตษ (Mahisantosh) แถบเมืองทีนชปุระ ตะวันตก (West Dinajpur) รัฐเบงกอล (ภาพที่ 59) แสดงรูปพระสุริเยในลักษณะประทับยืนอยู่ เบื้องหลังราชรถเทียมม้า 7 ตัว มีพระอรุณเป็นสารถี พระสุริเยทรงกิริยมุขุยกอดเรือวขึ้น กุณฑล กรองศอ ฉลองพระองค์แบบอินโด-ซีเลี่ยน และปั้นเหน่ง พระหัตถ์ทั้งสองข้างยกขึ้นขนานกับพื้น ทรงดอกบัวที่บานอยู่ข้างพระอังสา ทั้งยังมีเทวบริวารและพระชายา ได้แก่ พระทนต์ะ ปิงคละ ราชณี และนิษฐภา ประทับอยู่ร่วมกันบนราชรถด้วย จากลักษณะทั้งหมดกำหนดอายุราวกลางพุทธ ศตวรรษที่ 15¹¹⁴

¹¹⁴ Ibid., 60.

ภาพที่ 59 ประติมากรรมพระศิวะจากมเหสีสันโดษ รัฐเบงกอล สร้างในรัชสมัยพระเจ้ามเหศวรปาละ
กลางพุทธศตวรรษที่ 15

ที่มา: Susan L. Huntington, "'The Pala-Sena' Schools of Sculpture," Studies in South Asian Culture (Leiden : E.J. Brill, 1984), Fig. 42.

ประติมากรรมพระศิวะศิลปะปาละ ที่จัดแสดงที่บริติชมิวเซียม (British Museum) กรุงลอนดอน ประเทศสหราชอาณาจักร (หมายเลขทะเบียน OA 1880-3) (ภาพที่ 60) บริเวณฐานมีจารึกภาษาสันสกฤต อักษรนาครี พุทธศตวรรษที่ 15 ความว่า “โอม อินทรีลมนิ ศิษย์ ศิลาย พุทธิ สาลินา สมิตาย กฤตเชณน อมฤเตน สุกิลปินา” ¹¹⁵ แปลว่า “โดยศิลปินผู้มากด้วย ปัญญา อมฤต ผู้กตัญญูต่อศีล ผู้เป็นศิษย์ของอินทรีลมนิ ผู้เป็นช่าง”¹¹⁶ ซึ่งปรากฏนามของทั้ง ประติมากรและอาจารย์

พระศิวะองค์นี้ทรงกิริยามุกุฏ ไม่ทรงฉลองพระองค์ยาว แต่ทรงกรองศอ ยัชโญปวีต โธติยาวจรดฉลองพระบาทบู๊ท ปั่นเน่ง พระหัตถ์ทั้งสองข้างยกขึ้นขนานกับพื้นทรงช่อดอกบัวที่ บานอยู่เหนือพระอังสา พระศิวะองค์นี้ประกอบไปด้วยเทวบริวารทรงฉลองพระบาทบู๊ท มีเทวีโคง

¹¹⁵ Priyabala Shah, The Sun Images, 74.

¹¹⁶ แปลโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา.

คันศร (พระอุษาและปรตยูษา) ขนาบอยู่รอบนอก ถัดมาเป็นเทวบริวาร ได้แก่ พระทนต์ที่ เทวบริวาร ด้านซ้าย และพระปิงคละ ทางด้านขวาที่มีลักษณะพุงพลุ้ย ทรงเหล็กจารในพระหัตถ์ขวา และทรงถ้วยหมึกในพระหัตถ์ซ้าย ถัดเข้ามามีพระชายาสององค์ประทับยืนขนาบพระสุริยะ ได้แก่ พระนางราชฎี และนิษฐกา ทั้งสององค์ทรงแสงในพระหัตถ์ บริเวณเบื้องหน้าพระบาทของพระสุริยะ มีเทวี่มหาคเวตา ประทับยืนอยู่หลังปีกของ พระอรุณ และบริเวณฐานของเทวรูปก็ยังคงประดับด้วยม้าทั้ง 7 ตัว

นอกจากนี้ ลักษณะลวดลายพันธุ์พฤกษาและสิ่งสาราาสตร์ กำหนดอายุงาน ประติมากรรมองค์นี้ในสมัยปาละตอนปลาย¹¹⁷

ภาพที่ 60 ประติมากรรมพระสุริยะศิลา หมายเลขทะเบียน OA 1880-3 จากบริติชมิวเซียม กำหนดอายุในสมัยปาละตอนปลาย

¹¹⁷ Jitendra Nath Banerjea, *The Development of Hindu Iconography*, 242.

ประติมากรรมพระสุริยะศิลาสมัยปาละ จากประเทศบังคลาเทศ จัดแสดงที่ พิพิธภัณฑ์ศิลปะเอเชีย (Asian Art Museum) เมืองซานฟรานซิสโก ประเทศสหรัฐอเมริกา (หมายเลขทะเบียน B60S121) ประติมากรรมพระสุริยะองค์นี้มีลักษณะเหมือนกับพระสุริยะ หมายเลขทะเบียน OA 1880-3 จากบริติชมิวเซียม ทั้งลักษณะของฉลองพระองค์และเครื่อง ถนิมพิมพาภรณ์ จำนวนของเทวบริวารและพระชายา แต่มีการจัดวางองค์ประกอบที่ต่างกัน เล็กน้อย คือ เทวโก่งคันศรทั้งสององค์ของเทวรูปองค์นี้จัดวางอยู่เบื้องหน้าของเทวบริวารและ พระชายา และลักษณะของฐานรูปราชมรรคาเทียมม้า 7 ตัว เทวรูปองค์นี้ทำเป็นรูปม้ากำลังกระโจนไป ทางด้านซ้ายและขวาข้างละ 3 ตัว ส่วนม้าตัวกลางกำลังกระโจนไปทางซ้ายและหันหัวไปทางขวา อยู่ด้านหน้าของเอกจักร (ภาพที่ 61)

ภาพที่ 61 ประติมากรรมพระสุริยะศิลา จากประเทศบังคลาเทศ จัดแสดงที่พิพิธภัณฑ์ศิลปะเอเชีย เมืองซานฟรานซิสโก ประเทศสหรัฐอเมริกา กำหนดอายุในสมัยปาละตอนปลาย
ที่มา: Asian Art Museum. Surya, the Hindu sun god [Online]. Accessed 12 May 2009. Available from http://www.asianart.org/html/media_enlarged_EN.html

ประติมากรรมพระสุริยะศิลาทรายนูนสูง แม้พบในพื้นที่ภาคอินเดียกลาง แต่แสดงลักษณะพระสุริยะประทับยืนสมภังค์บนฐานรูปปราชญ์ล้อเดียวเทียมด้วยม้า 7 ตัว พระหัตถ์ทั้งสองยังทรงช่อดอกบัวบานยกอยู่ในระดับพระอุระ ดอกบัวบานอยู่เหนือระดับพระอังสา พระสุริยะองค์นี้ทรงกิริยามุกุฏทรงสี่เหลี่ยมเบื้องหลังทำเป็นแผ่นประภามณฑลประดับลวดลายดอกบัว กุณฑลฉลองพระองค์แบบเกราะอ่อน กรองศอ ยัชโญปวีต ปั้นเหน่ง และฉลองพระบาทบู๊ท ที่ฐานทั้ง 2 ข้าง ประกอบไปด้วยพระชายา ได้แก่ ราชินี และนิกษะ ในลักษณะทรงพระแล้ มีเทวบริวารอีก 2 องค์ขนาบ คือ พระปิงคละ ในลักษณะทรงเหล็กจารและขวดน้ำหมึก ประทับยืนอยู่เบื้องขวา และพระทนต์ะประทับยืนอยู่เบื้องซ้าย บริเวณด้านหน้าพระบาทของพระสุริยะมีเทวีนาคเวตาประกอบอยู่¹¹⁸ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่บริติชมิวเซียม (British Museum) กรุงลอนดอน ประเทศสหราชอาณาจักร (หมายเลขทะเบียน OA 1872.7-1.56) (ภาพที่ 62)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

¹¹⁸ Priyabala Shah, *The Sun Images*, 85.

ภาพที่ 62 ประติมากรรมพระศุริยะศิลาทรายานุสูง หมายเลขทะเบียน OA 1872.7-1.56 จาก
บริติชมิวเซียม กำหนดอายุอยู่ในสมัยปาละตอนปลาย ราวพุทธศตวรรษที่ 16

ประติมากรรมพระศุริยะศิลาทรายานุสูงจากหินบะชอลต์สีด้า พบที่เนินเขาราชมาหัล (Rājmaḥal Hills) รัฐพิหาร ลักษณะพระศุริยะทรงกิริฎมุกุฏทรงสอบ ไม่ทรงฉลองพระองค์ แต่ทรงคล้องพระภูษายาวเฉียงพระอังสาขวา โถติยาวจรดฉลองพระบาทเบื้องขวา ประดับเครื่องถนิมพิมพาภรณ์ ได้แก่ กุณฑล กรองศอ ยัชโญปวีต เข็มขัดเพชรพลอย และคาดดาบยาวอยู่ที่พระโสณี พระหัตถ์ทั้งสองข้างยกขึ้นขนานกับพื้นทรงช่อดอกบัวบานอยู่เหนือระดับพระอังสา มีเทวบริวารขนานทั้งสองข้าง ได้แก่ เทวราชญีและนิกษุภาที่ยืนขนานร่วมอยู่กับเทวบริวาร ทัดทะและปิงคละ เบื้องหน้าพระศุริยะมีเทวมหาศเวตาประทับยืน ถัดออกเป็นพระอรุณ เทพสารถี ทรงถือสายบังเหียนม้า เทวะทั้งหมดประทับอยู่เหนือฐานบัว ถัดลงมาบริเวณฐานบัวนั้น มีเทวีอุษาและปรตยูษาในลักษณะกำลังโค้ง

คันศร และทำเป็นรูปราชรถที่มีโขนเป็นรูป “มกร” ตรงกับในคัมภีร์วิศกรรมศิลป์ที่ระบุว่าราชรถของพระสุริยะนี้ มีนามว่า “มกรธวัช” ที่ได้ฐานราชรถนี้ประกอบด้วยม้าทั้ง 7 ตัวของพระสุริยะ ประติมากรรมชิ้นนี้จัดอยู่ในสมัยปาละ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติและอัลเบิร์ต กรุงลอนดอน ประเทศสหราชอาณาจักร (หมายเลขทะเบียน 929 (IS)) (ภาพที่ 63) ประติมากรรมชิ้นนี้มีความคล้ายคลึงกับพระสุริยะในสมัยปาละที่จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรุงนิวเดลี (ภาพที่ 64) แต่มีรูปแบบที่แตกต่างกันเล็กน้อยคือ มีมณีมาลา หรือกรวยคอเพชรพลอยแทนพระภูษายาวเฉียงพระอังสาขวา

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 63 ประติมากรรมพระสุริยะศิลา รหัส 929 (IS) จากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติและอัลเบิร์ต พบที่
เนินเขาราชมาหัล รัฐพิหาร กำหนดอายุอยู่ในสมัยปาละ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 64 ประติมากรรมพระศุริยะศิลา จากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรุงนิวเดลี กำหนดอายุในสมัยปาละ

ประติมากรรมพระศุริยะศิลาบะซอลต์สีดำนูนสูง ขนาดความสูง 159.4 เซนติเมตร พบที่เมืองคงคะสะกรี (Gariga Sagar) รัฐเบงกอลตะวันตก ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานศิลปะฟิลาเดลเฟีย (The Philadelphia Museum of Art) เมืองฟิลาเดลเฟียประเทศสหรัฐอเมริกา กำหนดอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 18 แสดงรูปพระศุริยะประทับยืนสมภังค์ บนราชรถเทียมด้วยม้า 7 ตัว

ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระศุริยะพระองค์นี้ พระองค์ทรงกิริยมุขภูมิมีการประดับลวดลายทั้งสามด้าน ไม่ทรงฉลองพระองค์ แต่ทรงโถ่ดี ฉลองพระบาทนุ้ท มีเครื่องถนิมพิมาภรณ์ประกอบได้แก่ กุณฑล กรองศอ ยัชโญปวีต ภูฏิสูตระ เหน็บดาบสั้นไว้ที่พระโสณิขวา พระหัตถ์ทั้งสองข้างยกขนานกับพื้นทรงช่อดอกบัวที่บานอยู่เหนือพระอังสา

พระศุริยะมีเทวบริวารประกอบ ได้แก่ ด้านข้างพระศุริยะองค์ใหญ่ทั้ง 2 องค์ เป็นรูปของพระทักกะทรงชัศตะ (ดาบ) และเขฎกะ (โล่) และพระปิงคละทรงเหล็กจารและถ้วมหมึก ถัด

เข้ามาเป็นชายา 2 องค์คือ ราชญี และนิกษุภา เบื้องหน้าของพระสุริยะเป็นเทวี นามว่า มหาศเวตา ถัดออกมาเป็นพระอรุณ สารถีที่ทรงถือสายบังเหียนม้าทั้ง 7 ตัว เหนือราชรถพระสุริยะ ส่วนหัวของราชรถเป็นรูปมกร (เหมือนในคัมภีร์วิศวะกรรมศิลป์ปะ ที่เรียก ราชรถพระสุริยะว่า มกรรวัช) ด้านหน้าของเทวบริวารทั้ง 2 องค์ ยังมีเทวีโค้งคันศรขนาดเล็กประดับอยู่ คือ เทวีอุษาและปรัตยษา เทวบริวารทุกองค์ทรงฉลองพระองค์เหมือนกับพระสุริยะ (ภาพที่ 65)

ภาพที่ 65 ประติมากรรมพระสุริยะที่เมืองคงคะสาครี รัฐเบงกอล กำหนดอายุต้นพุทธศตวรรษที่ 18
ที่มา: Stella Kramrisch, Indian Sculpture in the Philadelphia Museum of Art
(Philadelphia: University of Pennsylvania, 1960), Pl. 24, 25.

ประติมากรรมพระสุริยะจากโกณารัก รัฐโอริสสา มีขนาดความสูง 189 เซนติเมตร แสดงรูปพระสุริยะประทับยืนสมภังค์อยู่เหนือราชรถเทียมม้า 7 ตัว หรือสัปตรถ มีพระอรุณเป็นสารถีในลักษณะถือแฉ้และสายบังเหียน พระสุริยะองค์นี้ทรงกิริยมูฤฎ์ กุณฑล กรองศอ (ในลักษณะลูกบิดหัวแถว) หาระ พาหุรัต รัตโนปวีต (สายลูกประคำสามแถว) คาดปั้นเหน่ง โขติสั้น

ฉลองพระบาทนู้ท พระหัตถ์ของพระสุริยะแผ่ซำรุด แต่ก็ทราบได้ว่าแสดงลักษณะทรงดอกบัวในทั้งสองพระหัตถ์ เพราะปรากฏมีดอกบัวบานอยู่เหนือพระอังสา ด้านหลังพระเศียรก็มีการสลักเป็นแผ่นประภามณฑลคล้ายเปลวไฟออกมา บริเวณประภามณฑลนี้ประกอบไปด้วยวิทยากร บริเวณพระกบิร (ข้อศอก) ปรากฏรูปชายทั้ง 2 องค์ คือ เทวีราชญี และนิคุษภา บริเวณพระบาทมีเทวบริวาร 2 องค์ทรงชัฏคะ (ดาบ) และเขฎกะ (โล่) ขนาบเทวบริวารอีก 2 องค์ คือ พระทนต์ที และพระปิงคละ กำหนดอายุในสมัยราชวงศ์คงคาตะวันออก ราวพุทธศตวรรษที่ 18 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรุงนิวเดลี (หมายเลขทะเบียน 50.178) (ภาพที่ 66)

ภาพที่ 66 ประติมากรรมพระสุริยะจากโกณารัก รัฐโอริสสา กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18

นอกจากนี้ ที่รัฐโอริสสายังพบรูปพระสุริยะประทับยืนสมภังค์ ทรงกิริฎมุกฏ กุณฑล กวจะ (ฉลองพระองค์แบบเกราะอ่อน) กรองศอ ยัชโญปวีต ปิ่นแห่ง และฉลองพระบาทนู้ท เบื้องหน้ามีพระอรุณในลักษณะครึ่งองค์ถือสายบังเหียนม้าทั้ง 7 ตัวที่ประกอบรวมกันเป็นฐานของเทวรูป

ลักษณะพิเศษของประติมากรรมพระสุริยะองค์นี้แสดงให้เห็นถึงความดั้งเดิมของงานสกุลช่างโอริสสา มีความแตกต่างกับศิลปกรรมที่พบที่โกณารักโดยทั่วไป คือ การที่เทวบริวารของพระสุริยะทั้งทนต์ (ทรงทนต์) และปิงคละ (ทรงดาบและโล่) ไม่ทรงศิราภรณ์ และไม่ออกท่าทางใด ๆ ในขณะที่งานของโกณารักจะทรงศิราภรณ์ และมีพระชายาอีกสององค์ที่ทรงสัประกอบอยู่ด้วย

ดังนั้นจึงเป็นข้อพิสูจน์ที่ว่าเทวรูปองค์นี้ไม่ได้มาจากโกณารัก และบางทีอาจจะมีการอยู่ในช่วงแรก ๆ พระพักตร์ของพระสุริยะไม่แสดงอารมณ์ แต่งานของโกณารักจะแสดงอารมณ์ที่ดำรงสู่สมาธิ แม้องค์ประกอบหลักจะแข็งแกร่ง แต่ประติมากรรมการเมืององค์ประกอบทั้งพระชายา วิษณุ และม้า เพิ่มเข้ามา¹¹⁹ จึงสามารถกำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 18 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่บริติชมิวเซียม (British Museum) กรุงลอนดอน ประเทศสหราชอาณาจักร (หมายเลขทะเบียน OA 1872.1-2-57) (ภาพที่ 67)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

¹¹⁹ Ibid., 85.

ภาพที่ 67 ประติมากรรมพระศุริยะศิลา หมายเลขทะเบียน OA 1872.1-2-57 จากบริติชมิวเซียม
สกุลช่างโอริสสา กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18

ในสมัยราชวงศ์ปาละนี้ ก็ยังมีราชวงศ์จันตระ (Candra Dynasty) ที่ปกครองร่วมสมัยกัน โดยมีการพบประติมากรรมพระศุริยะในรูปแบบศิลปกรรมของราชวงศ์นี้ในแถบรัฐพิหารและเบงกอล ราวพุทธศตวรรษที่ 13-17¹²⁰ อาทิ

¹²⁰Susan L. Huntington, "The Pala-Sena Schools of Sculpture," in Studies in South Asian Culture, 61.

ประติมากรรมพระสุริยะที่สร้างขึ้นในรัชสมัยพระเจ้าโควินทจันทร์ (Govindracandra) แห่งราชวงศ์จันตระ กำหนดอายุในปลายพุทธศตวรรษที่ 16 ที่ทहरประ (Daharpara) เมืองฟาริดปุระ (Faridpur) ในพื้นที่แถบเบงกอลตะวันออก กำหนดอายุในปลายพุทธศตวรรษที่ 16¹²¹

พระสุริยะพระองค์นี้อยู่ในลักษณะประทับยืนสมภังค์บนฐานบัวที่อยู่เหนือราชนก เทียมม้า 7 ตัว มีพระอรุณเป็นสารถี พระสุริยะทรงกิริยมุฏีประดับลายทั้ง 3 ด้าน กุณฑล กรองคอ ไม่ทรงฉลองพระองค์แบบอินโด-ซีเกียน (อุทิจยवेशะ) แต่ทรงโศตี คล้องสาย “ฉันนวีระ” (Channavīra)¹²² กฏิสูตระ และฉลองพระบาทนूप มีเทวบริวารองค์ใหญ่ประกอบ คือ พระทัณที่ ทรงขัฑะ (พระขรรค์) อยู่ในเบื้องซ้าย พระปิงคละในลักษณะพุงพลั้วทรงถ้วยหมึก และเหล็กจาร อยู่ในเบื้องขวา มีพระชายาขนาดเล็กคู่หนึ่งอยู่เบื้องหน้าเทวบริวาร ได้แก่ เทวีราชฎีและนิษุภา มีเทวีมหาเศวตาประทับยืนอยู่เบื้องหน้าพระสุริยะ และเหนือพระสุริยะสลักเป็นรูปฉัตรและวิยาธร ประกอบอยู่ (ภาพที่ 68)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

¹²¹ Ibid., 174.

¹²² ฉันนวีระ (Channavīra) เป็นเครื่องประดับที่มีลักษณะเป็นสาย 2 เส้นไขว้กันบริเวณ ลำตัว โดยทั่วไปจะพบบนประติมากรรมของพระเทวี แต่หากปรากฏบนเทวนรุษ จะเป็นสัญลักษณ์ของความกระหายในสงคราม เช่นที่ปรากฏบนพระกฤษณะ หรือพระลักษมณ์ (พระลักษมณ์)

Margaret Stuley, *The Illustrated Dictionary of Hindu Iconography*, 32.

ภาพที่ 68 ประติมากรรมพระสุริยะพบที่ทहरปุระ เมืองฟาริดปุระ ในพื้นที่แถบเบงกอลตะวันตก
กำหนดอายุในปลายพุทธศตวรรษที่ 16

ที่มา: Susan L. Huntington, “The Pala-Sena” Schools of Sculpture,” Studies in South Asian Culture (Leiden : E.J. Brill, 1984), Fig. 218.

ประติมากรรมพระสุริยะในรัชสมัยพระเจ้าโควินทจันทระแห่งราชวงศ์จันทระ
กำหนดอายุในปลายพุทธศตวรรษที่ 16 ที่กุลกูฏี (Kulkuṭi) ในเขตเมืองฟาริดปุระ (Fāridpur) ใน
พื้นที่เบงกอลตะวันตก¹²³ พระสุริยะพระองค์นี้มีรายละเอียดค่อนข้างมาก ประกอบไปด้วย เทวรูป

¹²³Susan L. Huntington, “The Pala-Sena” Schools of Sculpture,” in Studies in South Asian Culture, 62.

พระสุริยะประทับยืนสมภังค์บนฐานบัวที่อยู่เหนือราชรถเทียมม้า 7 ตัว มีพระอรุณเป็นสารถี โขลนราชรถองค์นี้ทำเป็นรูป “มกร” ตามคัมภีร์ศิลปะรัตนโกสินทร์ ที่กล่าวถึงราชรถนามว่า “มกรวิชัย”

พระสุริยะทรงกิริยาบุญญาบรรพ์ครบถ้วนทั้ง 3 ด้าน ทรงกมลทล กรองศอ ไม่ทรงฉลองพระองค์ แต่ทรงโรยจีวร คล้องสายฉันทนวิระ ภูษาสุตระ และฉลองพระบาทบุษย์ มีเทวบริวารองค์ใหญ่ประกอบ คือ พระทนต์ที่ทรงขั้วตะเคียนเบื้องซ้าย พระปิงคละในลักษณะพวงพุ่มทรงด้วยหมึก (และเหล็กจารชำรุด) อยู่เบื้องขวา มีพระชายาคู่หนึ่งอยู่ระหว่างพระสุริยะและเทวบริวาร ได้แก่ เทวีราชัญและนิภษุภา มีเทวีโก่งคันศรขนาดเล็กระบายยืนอยู่คู่หน้าของราชรถ ได้แก่ เทวีอุษาและปรตยุษา และมีเทพในกลุ่มแสงอาทิตย์อีก 12 องค์ประทับยืนสมภังค์อยู่ทั้งสองข้างของพระสุริยะอีกด้วย (ภาพที่ 69)

ภาพที่ 69 ประติมากรรมพระสุริยะจากกุหลุก เมืองฟาริตปุระ แถบเบงกอลตะวันออก ที่สร้างขึ้นในรัชสมัยพระเจ้าโควินทจินทระ แห่งราชวงศ์จินทระ ปลายพุทธศตวรรษที่ 16

ที่มา: Susan L. Huntington, “The Pala-Sena Schools of Sculpture,” Studies in South Asian Culture (Leiden : E.J. Brill, 1984), Fig. 66.

ประติมากรรมพระสุริยะจากเมืองวิกรัมปุระ (Vikramapur) รัฐเบงกอล เป็นรูปแบบที่พบในสกุลช่างของราชวงศ์จันตระ กำหนดอายุในปลายพุทธศตวรรษที่ 16 พระสุริยะองค์นี้มีลักษณะเหมือนกับประติมากรรมพระสุริยะจากกุลกุฏ เมืองฟาริหปุระ แต่มีข้อแตกต่างที่จำนวนของเทพในกลุ่มอาทิตย์เทพที่มีเพียง 11 องค์ (หากรวมกับเทวรูปพระสุริยะจึงเป็น 12 องค์) (ภาพที่ 70)

ภาพที่ 70 ประติมากรรมพระสุริยะจากเมืองวิกรัมปุระ รัฐเบงกอล ที่สร้างขึ้นในรัชสมัยพระเจ้าโควินทจันตระ แห่งราชวงศ์จันตระ ปลายพุทธศตวรรษที่ 16

ที่มา: Susan L. Huntington, "'The Pala-Sena' Schools of Sculpture," Studies in South Asian Culture (Leiden : E.J. Brill, 1984), Fig. 211.

นอกจากนี้ ที่เมืองวิกรัมปุระยังมีเทวรูปพระสุริยะในลักษณะเดียวกัน แต่มีข้อแตกต่างที่จำนวนของเทพในกลุ่มอาทิตย์เทพที่มี 8 องค์อยู่ในลักษณะประทับยืนสมภักค์อยู่ทั้งสองข้างของพระสุริยะ (ภาพที่ 71)

ภาพที่ 71 ประติมากรรมพระสุริเยะจากเมืองวิกรมปุระ รัฐเบงกอล ที่สร้างขึ้นในรัชสมัยพระเจ้า
โควินทจันตระ แห่งราชวงศ์จันตระ ปลายพุทธศตวรรษที่ 16
ที่มา: Enamul Haque, Bengal Sculptures: Hindu Iconography upto C. 1250 A.D. (Dhaka:
Bangladesh National Museum, 1992), Fig. 163.

กลุ่มต่อมา คือ ประติมากรรมพระสุริเยะศิลาในลักษณะประทับนั่งในท่าปัทมาสนะ เป็น
ลักษณะที่พบได้น้อยในสมัยปาละ-เสนะ ประติมากรรมพระสุริเยะมักแสดงอยู่ในลักษณะที่ทรง
ดอกบัวบานในทั้งสองพระหัตถ์ ทรงกิริยาอุกฤษฏ์ปลายตัด กุณฑล กรองศอ และเครื่องถนิมพิมพาภรณ์
อื่น ๆ ทรงฉลองพระองค์ยาว ประทับนั่งบนปัทมาสนะ (บัลลังก์ดอกบัว) บนราชรถเทียมม้า 7 ม้าที่
มีพระอรุณเป็นสารถี พระสุริเยะมีพระพักตร์ในลักษณะอมยิ้ม งานในช่วงนี้พบในแถบอินเดีย

ตะวันออก¹²⁴ เช่น ประติมากรรมพระสุริยะประทับนั่ง พบที่เมืองขิฉินคะ (Khiching) กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 (ภาพที่ 72)

ภาพที่ 72 ประติมากรรมพระสุริยะศิลาประทับนั่ง สมัยปาละ จากขิฉินคะ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16

ที่มา: Jitendra Nath Banerjea, The Development of Hindu Iconography (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 1974), pl. 30, Fig.3.

ที่หมู่บ้านทินชปุระ (Dinajpur) ยังปรากฏมีประติมากรรมพระสุริยะประทับนั่งขัดสมาธิ มีเทวบริวาร เทวี และเทพนพเคราะห์ประกอบ บริเวณฐานมีจารึกที่กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 ความว่า “สมัสต โรคานา หรตา” (Samasta-roganam-harta) หมายถึง พระผู้ทรงนำโรคภัยให้หมดไป¹²⁵

¹²⁴ Jitendra Nath Banerjea, The Development of Hindu Iconography, 439-440.

¹²⁵ Jitendra Nath Banerjea, The Development of Hindu Iconography, 440, & Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 14.

นอกจากนี้ ยังมีประติมากรรมพระสุริยะศิลาประทับนั่งขัดสมาธิเพชรบนฐานบัว (หมายเลขทะเบียน 1872.7-10.100) สันนิษฐานว่าเป็นหนึ่งในเทวรูปเทพนพเคราะห์ 5 องค์ (ที่จัดแสดงอยู่ในบริติชมิวเซียม) จากมหาเทวสถานพระสุริยะที่โกณารัก รัฐโอริสสา¹²⁶ เทวรูปองค์นี้ทรง กิริยมุขกุญชอดแหลม กุณฑล ไม่ฉลองพระองค์และฉลองพระบาทบู๊ท แต่ทรงกรรองศอ และสาย ยัชโญปวีต พระหัตถ์ทั้งสองข้างยกอยู่ขึ้นขนานกับพื้นทรงช่อดอกบัวที่บานอยู่เหนือระดับพระอังสา กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18 (ภาพที่ 73)

ภาพที่ 73 ประติมากรรมพระสุริยะศิลาประทับนั่งขัดสมาธิเพชรบนฐานบัว หมายเลขทะเบียน 1872.7-10.100 จากบริติชมิวเซียม กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18

¹²⁶ Priyabala Shah, *The Sun Images*, 85.

ประติมากรรมพระสุริยะเนโอโลหะ

นอกจากประติมากรรมพระสุริยะศิลาแล้ว ในสมัยปาละ-เสนะช่างฝีมือยังมีความเชี่ยวชาญในการหล่อโลหะอีกด้วย

ประติมากรรมพระสุริยะเนโอโลหะอัษฎธาตุ (aṣṭa-dhātu)¹²⁷ ความสูง 15 เซนติเมตร พบที่ซากโบราณสถานในหมู่บ้านเทอูลพาติ (Deulbāṭi) เขตติปเประ (Tippera)¹²⁸ กำหนดอายุในสมัยปาละตอนต้น ราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานชาติบังคลาเทศ (Bangladesh National Museum) ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะองค์นี้อยู่ในลักษณะนั่งขัดสมาธิราบบนราชนครเทียมน้ำ 7 ตัว (น้ำเป็นฐานอยู่ภายใต้ราชนคร) พระสุริยะมีได้ทรงมงกุฎแต่มีแผ่นประภาณมณฑลอยู่ด้านหลัง ทรงกรองศอ พาหุรัด พระองค์มี 2 พระหัตถ์ (ซ้ายขวา) แต่มีดอกบัวบานอยู่เหนือพระอังสา ด้านหลังพระสุริยะมีเทวบริวาร 2 องค์ประทับนั่ง สันนิษฐานว่าเป็น ทักขะ และปิงคละ ด้านข้างพระสุริยะมีเทวีโก่งคันศร 2 องค์ คือ เทวีอุษา และปรตยุษา ด้านหน้าพระสุริยะ มีพระอรุณเป็นสารถีอยู่ในลักษณะถือสายบังเหียนม้าทั้ง 7 ตัว ที่นั่งอยู่เบื้องหน้าไชลอนราชรถรูปมกร (มกรวัช)¹²⁹ (ภาพที่ 74)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

¹²⁷ อัษฎธาตุ คือ โลหะเนื้อผสม 8 ชนิด ประกอบด้วย ทองแดง ดีบุก ตะกั่ว พลวง สังกะสี เหล็ก ทองคำ และเงิน

¹²⁸ Nalini Kanta Bhattasali, Iconography of Buddhist and Brahmanical Sculptures in the Dacca Museum (Delhi: Indological Book House, 1972), 172.

¹²⁹ Enamul Haque, Bengal Sculptures: Hindu Iconography upto C. 1250 A.D., 192, & Karl Khandalavala, & Sadashiv Gorakshkar, Eastern Indian Bronze (New Delhi: Lalit Kala Akademi, 1986), 21, 109.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 74 ประติมากรรมพระสุริยะโลหะผสม 8 ชนิด จากหมู่บ้านเทอูลพาติ เขตติปเประ กำหนด
อายุในพุทธศตวรรษที่ 13-14

ที่มา: Nalini Kanta Bhattasali, Iconography of Buddhist and Brahmanical Sculptures in the Dacca Museum (Delhi: Indological Book House, 1972), pl. 59.

ประติมากรรมพระสุริยะสำริด พบที่อินเดียตะวันตก พระสุริยะองค์นี้ทรงกิริยมุข
ประดับลายทั้งสามด้านเบื้องหลังมีแผ่นประภามณฑลลายดอกไม้ มีพระเกศยาวจรดพระอังสา
กุดณฑล ฉลองพระองค์ยาวจรดฉลองพระบาทมูท ทรงกรองศอ อวยงค์ะ บั้นเหน่ง และคาดดาบอยู่
บริเวณพระโสณีซ้าย พระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงกำนดอกบัวยกอยู่ในระดับพระอุระ แต่ดอกบัวบาน
อยู่เหนือระดับพระอังสา กำหนดอายุในสมัยปาละตอนต้น ราวพุทธศตวรรษที่ 13 ปัจจุบันจัดแสดง
อยู่ที่บริติชมิวเซียม (หมายเลขทะเบียน 1966.6-15.1) (ภาพที่ 75)

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนอนุรักษ์

ภาพที่ 75 ประติมากรรมพระศุริยะสำริด พบที่อินเดียตะวันตก หมายเลขทะเบียน 1966.6-15.1

จากบริติชมิวเซียม กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13

ประติมากรรมพระศุริยะสำริด พบที่ประเทศบังกลาเทศ แสดงรูปพระศุริยะประทับยืนสมภังค์ ทรงกิริยมุขกุฎ กุณฑล กรองศอ ฉลองพระองค์ยาว คาดสายอวยังคะ ไม่ทรงฉลองพระบาทพุท ประทับยืนเปลือยพระบาทบนฐานบัว พระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงช่อดอกบัวบานและมีชายพระภูษายาวออกมาจากพระกรไปจรดพระกรของเทวบริวารที่ขนาบอยู่ทั้งสององค์ คือ พระกัณฑ์และปิงคละ เบื้องหลังพระเศียรของทั้งพระศุริยะและเทวบริวารมีแผ่นประภามณฑลในลักษณะของเปลวไฟ กำหนดอายุอยู่ในสมัยปาละ ราวพุทธศตวรรษที่ 14 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่

พิพิธภัณฑ์ศิลปะประจำเมือง (The Metropolitan Museum of Art) กรุงนิวยอร์ก ประเทศสหรัฐอเมริกา (รหัส 1987.142.334)¹³⁰ (ภาพที่ 76)

ภาพที่ 76 ประติมากรรมพระสุริยะสำริด พบที่ประเทศบังคลาเทศ กำหนดอายุในสมัยปาละ ราวพุทธศตวรรษที่ 14

ที่มา: Martin Lerner, & Steven Kossak, The Lotus Transcendent: Indian and Southeast Asian Art from the Samuel Eilenberg Collection (New York: The Metropolitan Museum of Art, 1991), Fig. 91.

¹³⁰ Martin Lerner, & Steven Kossak, The Lotus Transcendent: Indian and Southeast Asian Art from the Samuel Eilenberg Collection (New York: The Metropolitan Museum of Art, 1991), 121-123.

ประติมากรรมพระสุริยะสำริด พบที่เมืองนาลันทา รัฐพิหาร มีขนาดความสูง 22.5 เซนติเมตร แสดงรูปพระสุริยะประทับยืนสมภังค์บนฐานบัว พระสุริยะทรงกิรีฏมุกฏ กุณฑล ยัชโญปวีต ไม่ทรงฉลองพระองค์ยาว แต่ทรงโติ ศาดเข็มขัด ศาดดาบยาวอยู่บริเวณพระโสณซ้าย และทรงฉลองพระบาทบู๊ท พระหัตถ์ทั้งสองข้างยกขึ้นขนานกับพื้นทรงช่อดอกบัวที่บานอยู่เหนือ พระอังสา และมีเทวบริวารขนานอยู่ทั้ง 2 ด้าน คือ พระทนต์ที่ทรงทนต์อยู่เบื้องขวา และพระ ปิงคละทรงเหล็กจารและถ่วงหมึกอยู่เบื้องซ้าย เทวบริวารทั้งสององค์ทรงฉลองพระองค์ เช่นเดียวกับพระสุริยะ กำหนดอายุพระสุริยะองค์นี้ในสมัยปาละ ราวพุทธศตวรรษที่ 15 ปัจจุบัน จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานอินเดีย เมืองกัลกัตตา (หมายเลขทะเบียน A24273/9443)¹³¹ (ภาพที่ 77)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

¹³¹ Niharranjan Ray, Kral Khandalavala, & Sadashiv Gorakshkar, Eastern Indian Bronzes (New Delhi: Lalit Kala Akademi, 1986), 147.

ภาพที่ 77 ประติมากรรมพระศุริยะสำริด พบที่เมืองนาลันทา รัฐพิหาร กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15

ที่มา: Niharranjan Ray, Kral Khandalavala, & Sadashiv Gorakshkar, Eastern Indian Bronzes (New Delhi: Lalit Kala Akademi, 1986), Fig. 205.

ประติมากรรมพระศุริยะสำริด พบที่รัฐเบงกอล มีขนาดความสูง 19.5 เซนติเมตร แสดงรูปพระศุริยะประทับยืนสมภังค์เหนือฐานบัวที่อยู่เหนือราชมุข “มกรธวัช” เทียมด้วยม้า 7 ตัว พระศุริยะองค์นี้ทรงกิรีฏมุกฏที่มีลวดลายประดับทั้งสามด้าน เบื้องหลังแผ่นประภามณฑลรูปกลีบ บัวบาน กุณฑล กรองศอ ยัชโญปวีต โอติ คาดปั้นเหน่ง และฉลองพระบาทบูท เบื้องหน้าพระศุริยะมี เทวี่มหาศเวตาประทับยืน และมีเทวบริวารประกอบทั้งสองข้าง ได้แก่ เบื้องขวาของพระศุริยะเป็น พระหัตถ์ที่ทรงขัฑะโนพระหัตถ์ชวา และเบื้องซ้ายของพระศุริยะเป็นพระปิงคละ ในลักษณะพุงพลุ้ย พระหัตถ์ชวาทรงถ้วยมหีก พระหัตถ์ซ้ายทรงเหล็กจาร ประทับยืนเหนือฐานบัว ด้านหน้าของเทวี่มหาศเวตาเป็นรูปพระอรุณ (ครึ่งองค์) กำลังกุมม้าพระศุริยะทั้ง 7 ตัว ด้านล่างของฐานมีรูปบุคคล

กำลังคุกเข่าประณมมืออยู่ทั้งสองด้าน กำหนดอายุในสมัยปาละ ราวพุทธศตวรรษที่ 15-17 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่สถาบันศิลปะแห่งชิคาโก (The Art Institute of Chicago) รัฐอิลลินอย ประเทศสหรัฐอเมริกา (ภาพที่ 78)

ภาพที่ 78 ประติมากรรมพระสุริยะสำริด พบที่รัฐเบงกอล กำหนดอายุในสมัยปาละ ราวพุทธศตวรรษที่ 15-17

ที่มา: The Art Institute of Chicago. [Sun God Surya on His Chariot](http://www.artic.edu/aic/collections/artwork/60198) [Online]. Accessed 10 June 2010. Available from <http://www.artic.edu/aic/collections/artwork/60198>

ประติมากรรมพระสุริยะสำริด พบที่เมืองโซเนปุระ (Sonapur) รัฐโอริสสา มีขนาดความสูง 22.5 เซนติเมตร พระสุริยะองค์นี้ประทับยืนสมภังค์เหนือฐานบัวที่อยู่เหนือรูปพระอรุณทรงราชรถทั้ง 7 ตัว ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะองค์นี้ทรงมงกุฎเพชรพลอยยอด

แหลม ฉลองพระองค์ยาว ฉลองพระบาทบู๊ท พระหัตถ์ทั้งสองข้างยกขึ้นขนานกับพื้นทรงช่อดอกบัว ที่บานอยู่เหนือพระอังสา พระกรทั้งสองข้างคล้องพระภูษา (วนมาลา) ซายยาวจรดพระพาหาของ เทวบริวาร เทวบริวารที่ประทับยืนตรึงคันทนาบพระสุริยะอยู่นี้ คือ พระทนต์ที่ทรงช่อกะอยู่เบื้อง ขวา และพระปิงคละทรงเลขนี้และถ้วยหมึกอยู่เบื้องซ้าย เทวบริวารทั้งสององค์มีแผ่นประภามณฑล และฉลองพระองค์เช่นเดียวกับพระสุริยะ ด้านหน้าของเทวบริวารมีเทวีอุษาและปรัตยูษาในลักษณะ กำลังโก่งคันศรอยู่ด้านหน้าราชรถพระสุริยะ กำหนดอายุพระสุริยะองค์นี้ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 16 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (หมายเลขทะเบียน 2717)¹³² (ภาพที่ 79)

ภาพที่ 79 ประติมากรรมพระสุริยะสำริด พบที่เมืองโสเนปุระ รัฐโอริสสา กำหนดอายุราวต้นพุทธ ศตวรรษที่ 16

ที่มา: Niharranjan Ray, Kral Khandalavala, & Sadashiv Gorakshkar, Eastern Indian Bronzes (New Delhi: Lalit Kala Akademi, 1986), Fig. 206.

¹³² Ibid., 147-148.

ประติมากรรมพระสุริยะสำริด พบที่รัฐพิหาร มีขนาดความสูง 22 เซนติเมตร แสดงรูปพระสุริยะประทับยืนสมภังค์ ทรงกิริฎมุกฏ กรองศอ ฉลองพระองค์แบบอินโด-ซีเลี่ยน บั้นเหน่ง และฉลองพระบาทบู๊ท พระหัตถ์ทั้งสองข้างยกขึ้นขนานกับพื้นทรงช่อดอกบัวที่บานอยู่เหนือระดับพระอังสา พระกรทั้งสองข้างคล้องพระภูษาชายยาวในลักษณะเป็นคลื่นมาจรดพระพาหาของเทวบริวาร เทวบริวารที่ประทับยืนตรึงค์ขนาดพระสุริยะอยู่นี้ คือ พระทนต์ที่ทรงขัตตะอยู่เบื้องขวา และพระปิงคละทรงเหล็กจารและถ้วยหมึกอยู่เบื้องซ้าย เทวบริวารทั้งสององค์มีแผ่นประภาณตลและฉลองพระองค์เช่นเดียวกับพระสุริยะ กำหนดอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 16¹³³ (ภาพที่ 80)

ภาพที่ 80 ประติมากรรมพระสุริยะสำริด พบที่รัฐพิหาร กำหนดอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 16 ที่มา: Niharranjan Ray, Kral Khandalavala, & Sadashiv Gorakshkar, Eastern Indian Bronzes (New Delhi: Lalit Kala Akademi, 1986), Fig. 207.

¹³³ Ibid., 148.

ประติมากรรมพระสุริยะสำริด พบที่รัฐเบงกอล มีขนาดความสูง 22 เซนติเมตร พระสุริยะองค์นี้มีลักษณะเช่นเดียวกับพระสุริยะสำริดองค์ที่พบที่รัฐพิหาร แต่ต่างกันที่ชายพระภูษาที่คล้องพระกรยาวตรงไปจรดประภามณฑลของเทวบริวาร และบริเวณด้านขวาล่างของฐานเทวรูปปรากฏมีรูปบุคคลนั่งคุกเข่าประณมมืออยู่ กำหนดอายุพระสุริยะองค์นี้ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 16 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑ์นอร์ทัน ไชมอน เมืองปาซาดีนา รัฐแคลิฟอร์เนีย ประเทศสหรัฐอเมริกา¹³⁴ (ภาพที่ 81)

ภาพที่ 81 ประติมากรรมพระสุริยะสำริด พบที่รัฐเบงกอล กำหนดอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 16 ที่มา: Niharranjan Ray, Kral Khandalavala, & Sadashiv Gorakshkar, Eastern Indian Bronzes (New Delhi: Lalit Kala Akademi, 1986), Fig. 209.

¹³⁴ Ibid.

ประติมากรรมพระสุริยะอัษฎาตุ พบที่รัฐเบงกอลตะวันตก หรือประเทศบังกลาเทศ มีความสูง 19.69 เซนติเมตร พระสุริยะองค์นี้ประทับยืนสมศักดิ์เหนือฐานบัวที่อยู่เหนือรูปพระอรุณทรงราชรถทั้ง 7 ตัว และเบื้องหลังมีแผ่นประภาวลีในลักษณะเปลวไฟยาวตลอดองค์ ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะองค์นี้ทรงกิริยามุกุฏแปดเหลี่ยมที่มียอดทรงดอกบัวตูม เบื้องหลังมีแผ่นประภามณฑลทรงดอกบัวบาน ทรงกมลทล กรองศอ ฉลองพระองค์ยาวแนบเนื้อ คาดสายยัชโญปวีต บั้นเหน่ง คาดดาบสั้นบริเวณพระโสณีซ้าย และฉลองพระบาทนูน พระหัตถ์ทั้งสองข้างยกอยู่ในระดับพระอุระทรงช่อดอกบัวที่บานอยู่เหนือพระอังสา พระสุริยะองค์นี้กำหนดอายุในสมัยปาละ ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 17 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานเมืองลอสแอนเจลิส (Los Angeles County Museum of Art) ประเทศสหรัฐอเมริกา (หมายเลขทะเบียน M.81.99) (ภาพที่ 82)

ภาพที่ 82 ประติมากรรมพระสุริยะอัษฎาตุ พบที่รัฐเบงกอลตะวันตก หรือประเทศบังกลาเทศ กำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 17

ที่มา: Los Angeles County Museum of Art. The Hindu God Surya [Online]. Accessed 10 June 2010. Available from <http://collectionsonline.lacma.org/mwebcgi/mweb.exe?request=record;id=48350;type=101>

สรุปลักษณะประติมากรรมพระสุริยะในสมัยปาละ-เสนะนี้ สืบต่อรูปแบบมาจากสมัยคุปตะและหลังคุปตะ แต่มีการเพิ่มองค์ประกอบของพระสุริยะและเทวบริวาร ดังมีรายละเอียดดังนี้

1) ประติมากรรมพระสุริยะที่สร้างด้วยศิลามักมีองค์ประกอบเพิ่มมากขึ้น จึงมีการสร้างในลักษณะนูนสูง

2) เริ่มมีการสร้างประติมากรรมในลักษณะหล่อสำริดขึ้นเป็นครั้งแรก

3) พระหัตถ์ทั้งสองข้างมักยกขึ้นชานกับพื้นทรงก้านดอกบัว ซึ่งดอกบัวจะบานอยู่เหนือระดับพระอังสา

4) สายอวยงจะเริ่มเลื้อนหายไปในยุคสมัยนี้ ราวพุทธศตวรรษที่ 14

5) มักประทับยืนอยู่บนราชรถเทียมม้า 7 ตัวที่มีพระอรุณเป็นสารถี ร่วมกับเทวบริวาร ได้แก่ พระทนต์ และพระปิงคละ พระชายา ได้แก่ เทวีราชณี นิภะฐา และมหาเศวตา และเทวีโก่งคันศร ได้แก่ เทวีอุษาและปรตยูษา

6) เทวบริวารมักสร้างมีขนาดใหญ่กว่าพระชายา และมักสร้างเทวีโก่งคันศรให้มีขนาดเล็กที่สุดประดับไว้รอบนอก

7) เทวบริวาร และพระชายา โดยเฉพาะพระทนต์และปิงคละ ซึ่งมักแต่งกายสัมพันธ์กับพระสุริยะ

8) พระสุริยะส่วนใหญ่ยังทรงฉลองพระบาทบูทอยู่

นอกจากนี้ ยังมีรูปแบบพระสุริยะที่แตกต่างไปจากอิทธิพลแบบปาละ-เสนะที่พบอยู่ทั่วไปในพื้นที่อินเดียภาคตะวันออก โดยพบประติมากรรมพระสุริยะกลุ่มนี้ในบริเวณรัฐอัสสัม

ในรัฐอัสสัมเริ่มพบประติมากรรมพระสุริยะนี้ตั้งแต่ในราวพุทธศตวรรษที่ 10-11 ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งขององค์ประกอบสถาปัตยกรรม โดยพบอยู่บริเวณกรอบประตูของเทวสถานทนะ พรรวติยะ (Dah parvatiya) เมืองติสปุระ (Tezpur) ซึ่งเป็นพระสุริยะขนาดความสูง 10 เซนติเมตร อยู่ในลักษณะประทับนั่งไขว่พระพาหา ทรงดอกบัวในพระหัตถ์ทั้งสองข้าง¹³⁵

ประติมากรรมพระสุริยะสำริด พบที่เมืองโบราณนรกาสุระ (Narakaśura ruins) เมืองกหิลิประ (Kahilipara) รัฐอัสสัม ปัจจุบันเป็นสมบัติส่วนบุคคลของนายสุริยะ ณะ (Sūrya Radha) ประติมากรรมมีขนาดความสูง 25 เซนติเมตร แสดงรูปพระสุริยะทรงกิรีฏมุกุมิแผ่นประภามณฑลเบื้องหลัง กุณฑล ยัชโญปวีต ปั้นเน่ง พระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงดอกบัว ลักษณะ

¹³⁵ Arun Bhattacharjee, *Icons and Sculptures of Early and Medieval Assam*

(Delhi: Inter – India Publications, 1978), 38-39.

ประทับยืนสมภังค์บนฐานรูปพระอรุณ (มีขา ซึ่งแตกต่างกับพระอรุณที่พบโดยทั่วไป) กับราชรถเทียมม้า 7 ตัว ทั้งสองข้างของพระองค์ประกอบไปด้วยเทวบริวาร คือ พระปิงคละและพระทันฑะ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14¹³⁶ (ภาพที่ 83)

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนวนิลขสิทธิ์

ภาพที่ 83 ประติมากรรมพระสุริยะสำริด พบที่เมืองโบราณนรกาสุระ เมืองกหิลิประ รัฐอัสสัม กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14

ที่มา: Arun Bhattacharjee, Icons and Sculptures of Early and Medieval Assam (Delhi: Inter – India Publications, 1978), pl. 93.

นอกจากนี้ ที่เมืองโบราณนรกาสุระ ยังพบประติมากรรมพระสุริยะสำริดในลักษณะประทับยืนสมภังค์ ทรงกิริฎมุกฏ เบื้องหลังพระเศียรมีแผ่นประภาณมณฑล ฉลองพระองค์ยาวจรดพระขานู และไม่ทรงฉลองพระบาท พระหัตถ์ขวาทรงดอกบัว พระหัตถ์ซ้ายชำรุด กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14 ปัจจุบันเป็นสมบัติส่วนบุคคลของนายสุริยะ ณะ¹³⁷ (ภาพที่ 84)

¹³⁶ Ibid., 36-37.

¹³⁷ Ibid., 38.

ภาพที่ 84 ประติมากรรมพระสุริเยะสำริด พบที่เมืองโบราณนรกาสุระ เมืองกหิลิประ รัฐอัสสัม
กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14

ที่มา: Arun Bhattacharjee, Icons and Sculptures of Early and Medieval Assam (Delhi: Inter – India Publications, 1978), pl. 98.

ประติมากรรมพระสุริเยะศิลาทรายสลักบนกำแพงเทวสถานศิทเทศวรี (Siddhesvarī Temple) จังหวัดกามรูป (Kāmrūp district) มีขนาดความสูง 101 เซนติเมตร แสดงรูปพระสุริเยะประทับยืนสมภังค์ ทรงกิริยมุข ไรต์ซักชายผ้าไว้ด้านหน้า และพระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงดอกบัวบาน บริเวณฐานด้านล่างมีลักษณะสูงประดับด้วยราชรถล้อเดียวเทียมด้วยม้าทั้ง 7 ตัว พระสุริเยะถูกขนานบด้วยเทวบริวาร 2 องค์ ได้แก่ พระทันทีและปิงคละ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14 (ภาพที่ 85)

ภาพที่ 85 ประติมากรรมพระสุริยะศิลาทรายสลักบนกำแพงเทวสถานศิวะศวรี จังหวัดกามรูป
รัฐอัสสัม กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14

ที่มา: Arun Bhattacharjee, Icons and Sculptures of Early and Medieval Assam (Delhi: Inter – India Publications, 1978), pl. 90.

ประติมากรรมพระสุริยะศิลาสลักบนกำแพงทางด้านทิศเหนือของเทวสถาน
กามาขยา (Kāmākhyā Temple) เมืองเกาหติ (Gauhati) มีขนาดความสูง 131 เซนติเมตร แสดง
รูปพระสุริยะประทับยืนสมภังค์บนฐานบัว พระสุริยะทรงกิริฎมุกฏ กุณฑล กรองคอ ปั้นเหน่ง แต่ไม่ทรง
“ฉลองพระบาท” ตามรูปแบบที่พบทั่วไปในอินเดียเหนือ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-17¹³⁸
(ภาพที่ 86)

¹³⁸ Ibid., 38.

ภาพที่ 86 ประติมากรรมพระศุริยะศิลาลักบนกำแพงทางด้านทิศเหนือของเทวสถานกามาขยา

เมืองเกาหตี รัฐอัสสัม กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-17

ที่มา: Arun Bhattacharjee, Icons and Sculptures of Early and Medieval Assam (Delhi:

Inter – India Publications, 1978), pl. 96.

ที่บริเวณลานบูชายัญสัตรีของเทวสถานกามาขยา ยังพบประติมากรรมพระศุริยะ
 ศิลาทรายสีน้ำตาล ขนาดความสูง 81 เซนติเมตร ลักษณะของพระศุริยะองค์นี้ทรงกรัณทมุกฏ
 กุณฑล ส่วนที่ถัดจากพระพาหา (ขา) ลงไปจนถึงฐานขำรูด จึงไม่สามารถแสดงลักษณะพระบาทของ
 พระศุริยะได้ ลักษณะของพระหัตถ์ที่ทรงดอกบัว มีลักษณะพิเศษ คือ ก้านของดอกบัวจะข้ามผ่าน
 พระอุระขึ้นไปบานอยู่ข้างพระเศียร ลักษณะเช่นนี้เป็นไปตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ครุฑปุราณะ
 กำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 15-17¹³⁹ (ภาพที่ 87)

¹³⁹ Ibid.

ภาพที่ 87 ประติมากรรมพระศิวะศิลาสลักที่บริเวณลานบุญชัยสถ์วัดของเทวสถานกามาชยา

เมืองเกาหตี รัฐอัสสัม กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-17

ที่มา: Arun Bhattacharjee, *Icons and Sculptures of Early and Medieval Assam* (Delhi:

Inter – India Publications, 1978), pl. 97.

ประติมากรรมพระศิวะศิลาบะซอลต์ ประดิษฐานในเทวสถานลิตเทศวรี จังหวัด
กามรูป พระศิวะมีขนาดความสูง 153 เซนติเมตร พระหัตถ์ของพระศิวะองค์นี้จะทรงพวงมาลัย
ดอกไม้ (ปุษปมาลา) มีแท่นหินอยู่เบื้องหน้าจึงไม่สามารถมองเห็นพระบาทได้ ทั้งสองข้างของ
พระศิวะขนานไปด้วยพระชายา 2 องค์ ได้แก่ เทวราชินี และนิกษุภา ทั้งสององค์ประทับยืน
ตรึงค์ ทรงแลในพระหัตถ์ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17¹⁴⁰ (ภาพที่ 88)

¹⁴⁰ Ibid., 37.

ภาพที่ 88 ประติมากรรมพระสุริเยศิลาในเทวสถานสิทธะศวรี จังหวัดกามรูป รัฐอัสสัม กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17

ที่มา: Arun Bhattacharjee, Icons and Sculptures of Early and Medieval Assam (Delhi: Inter – India Publications, 1978), pl. 95.

สรุปลักษณะประติมากรรมพระสุริเยในยุคกลางของรัฐอัสสัมนั้น ส่วนใหญ่ที่พบบ่อยมักเป็นองค์ประกอบสถาปัตยกรรมของเทวสถาน ซึ่งยังคงได้รับอิทธิพลศิลปะแบบปาละ-เสนะ แต่มีการผสมผสานกับอิทธิพลพระสุริเยของอินเดียได้ คือ การที่พบพระสุริเยหลายองค์ที่พบในรัฐอัสสัมไม่ทรงฉลองพระบาท

2. พระสุริเยยุคกลางในอินเดียตะวันตก

อินเดียตะวันตกเป็นพื้นที่ที่มีการนับถือบูชาพระสุริเยสืบต่อมาจากสมัยคุปตะและหลังคุปตะตามรูปแบบของพระสุริเยที่พบในภูมิภาคอินเดียเหนือ แต่ก็มีข้อปลีกย่อยที่แตกต่างไปจากพระสุริเยที่พบในอินเดียตะวันออก ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ประติมากรรมพระสุริเยในช่วงต้นยุคกลาง ยังคงมีรูปแบบสืบต่อมาจากสมัยคุปตะและหลังคุปตะอย่างชัดเจน ได้แก่ ประติมากรรมพระสุริเยจากเมืองมถุรา รัฐอุตตรประเทศ แสดง

ประติมากรรมพระสุริเยประทับยืนสมภังค์เหนือฐานบัว ทรงกิริมุกฏหกลีบม เบื้องหลังพระเศียรมีแผ่นประภามณฑลรูปดอกบัวบาน ทรงกฐนทล กรองศอ ฉลองพระองค์แบบอินโด-ชิเถียน สายยัชโญปวีต ปั้นเหน่งเพชรพลอย และฉลองพระบาทนूपัท พระหัตถ์ทั้งสองข้างยกอยู่ในระดับพระอังสา ที่มีดอกบัวบานอยู่เหนือพระอังสา มีวนมาลา หรือพระภูษาคัล้องผ่านข้อพระกรทั้งสองข้างลงมายังพระขงฆ์ซ้าย ฐานยาวจรดเทวบริวารทั้งสองข้าง ได้แก่ พระปิงคละประกอบอยู่ด้านขวา และพระทนต์ประกอบอยู่ด้านซ้าย ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑน์มฤธา (หมายเลขทะเบียน 84.60) (ภาพที่ 89)

ภาพที่ 89 ประติมากรรมพระสุริเยจากเมืองมฤธา รัฐอุตตรประเทศ กำหนดในยุคกลาง

นอกจากนี้ ที่เมืองมฤยายังมีประติมากรรมพระสุริเยในลักษณะเดียวกัน แต่มีการเพิ่มองค์ประกอบมากขึ้น ได้แก่ มีพระชายาทั้ง 3 ปรากฏอยู่ทั้งด้านซ้าย ขวา และด้านหน้าของพระสุริเย ได้แก่ เทวีราชฎี เทวีมหาศเวตา และเทวีนิษุภา ทั้งสองข้างของพระสุริเยมีภาพนารายณ์สิบปางประกอบ ได้แก่ ภาพมัตสยาวตาร วราหาวตาร กฤษณาวตาร และปรศุรามาวตารทางด้านขวาของพระสุริเย ภาพกุ่มาวตาร นรสิงหาวตาร รามาวตาร และกัลกียาวตาร ทางด้านซ้ายของ

พระสุริยะ เทวรูปองค์นี้กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
(ภาพที่ 90)

ภาพที่ 90 ประติมากรรมพระสุริยะจากเมืองมถุรา รัฐอุตตรประเทศ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13

ประติมากรรมพระสุริยะศิลาทราย จากเมืองมถุรา รัฐอุตตรประเทศ พระสุริยะองค์นี้แสดงรูปพระสุริยะประทับยืนสมภังค์ ทรงกิริยามุกุฏ ด้านหลังพระเศียรมีแผ่นประภาณทลสลักเป็นรูปกลีบบัว ทรงกนกทล ฉลองพระองค์แบบเกราะอ่อน (กวจะ) ทับฉลองพระองค์แบบอินโด-ชิเถียน คาดปั้นเหน่ง และฉลองพระบาทบู๊ท พระหัตถ์ทั้งสองข้างของพระสุริยะทรงช่อดอกบัวบาน ยกอยู่ในระดับพระอังสา และมีวนมาลา หรือพระภูษายาวคล้องพระกรทั้งสองข้างมีชายแผ่ยกมาจรดเหนือพระเศียรของพระชายาทั้งสององค์ ถัดออกมามีชายาอีกสององค์ รวมชายาทั้งสิ้น 4 องค์

¹⁴¹Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 165.

คือ เทวราชณี นิภษุภา ฉายา และสุวรรณจสา¹⁴² ถัดมาริมพระบาทพระสุริยะมีเทวบริวารสองพระองค์ และด้านหน้าพระบาทของพระสุริยะมีเทวี่มหาเศวตา (ภูเทวี) ประทับยืนสมภังค์ พระหัตถ์ซ้ายวางเหนือพระอุระ พระหัตถ์ซ้ายวางไว้บริเวณพระโสณี เทวบริวารลั่นทองฉลองพระองค์ยาวเช่นเดียวกับพระสุริยะ กำหนดอายุในสมัยยุคกลาง ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑน์มณฑล (ภาพที่ 91)

ภาพที่ 91 ประติมากรรมพระสุริยะจากเมืองมณฑล รัฐอุตรประเทศ กำหนดในสมัยยุคกลาง

ประติมากรรมพระสุริยะศิลาทรายสีเหลือง จากรัฐอุตรประเทศ พระสุริยะองค์นี้ แสดงรูปพระสุริยะประทับยืนสมภังค์ ทรงกิริยามุกุมมีลวดลายประดับทั้ง 3 ด้าน ด้านหลังพระเศียร

¹⁴² ฉายา 4 องค์ของพระสุริยะปรากฏเฉพาะในส่วนของลักษณะทางประติมานวิทยา ได้แก่ คัมภีร์มัตสยปุราณะ วิศวกรรโมตตรัม สุประเภทาคมเท่านั้น ไม่มีปรากฏในเทวดำนานของพระสุริยะแต่อย่างใด

มีแผ่นประภาณทลสลักเป็นรูปกลีบบัว ทรงกนกทล ฉลองพระองค์แบบเกราะอ่อน (กวงจะ) ทับฉลองพระองค์แบบอินโด-ซีเทียน คาดสายอวยังคะ ปั้นแห่ง คาดดาบที่พระโสณีซ้าย และฉลองพระบาทนุฑิ พระหัตถ์ทั้งสองข้างของพระสุริยะทรงช่อดอกบัวบานยกอยู่ในระดับพระอังสา และมีวนมาลา หรือพระภูษายาวคล้องพระกรทั้งสองข้างมีชายผ้ายกมาจรดเหนือพระเศียรของพระชายาทั้งสององค์ พระชายาทั้งสององค์นี้ทรงดอกบัวกึ่งตูมกึ่งบานในพระหัตถ์ สันนิษฐานว่าเป็น เทวีราชินีและนิษภา ด้านหน้าพระชายาทั้งสองมีเทวบริวารสองพระองค์ แต่สัญลักษณ์ในพระหัตถ์ไม่ชัดเจน และด้านหน้าพระบาทของพระสุริยะมีเทวีมหาเศวตา (ภูเทวี) ประทับยืนสมภังค์ พระหัตถ์ขวาวางเหนือพระอุระ พระหัตถ์ซ้ายวางไว้บริเวณพระโสณี เทวบริวารล้วนทรงฉลองพระองค์ยาวเช่นเดียวกับพระสุริยะ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่สถาบันศิลปะโฮโนลูลู (Honolulu Academy of Arts) ประเทศสหรัฐอเมริกา (ภาพที่ 92)

ภาพที่ 92 ประติมากรรมพระสุริยะศิลาทรายสีเหลือง พบที่รัฐอุดรประเทศ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13

ที่มา: Honolulu Academy of Arts. [Surya](http://www.flickr.com/photos/25249072@N03/3315287301) [Online]. Accessed 10 June 2010. Available from <http://www.flickr.com/photos/25249072@N03/3315287301>

ประติมากรรมพระสุริยะครึ่งพระองค์ พบที่ศาห์ชานปุระ (Sāhjahānpur) เมืองมฤธา รัฐอุตตรประเทศ แสดงรูปลักษณะพระสุริยะพระพักตร์อมยิ้ม แม้พระหัตถ์จะหักหายไป แต่ลักษณะของดอกบัวที่บานอยู่ในระดับพระอังสา กุณฑลที่ยาว ทรงกรงศอ ฉลองพระองค์ยาว เบื้องหลังพระเศียรมีแผ่นประภามณฑลทรงรีสลักรูปกลีบดอกบัว เหล่านี้เป็นลักษณะสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าเทวรูปองค์นี้คือ พระสุริยะ กำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 13 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานมฤธา (หมายเลขทะเบียน 86.147)¹⁴³ (ภาพที่ 93)

ภาพที่ 93 ประติมากรรมพระสุริยะครึ่งพระองค์ หมายเลข 86.147 ในพิพิธภัณฑสถานมฤธา กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13

ประติมากรรมพระสุริยะศิลาทรายสีแดง พบในเมืองมฤธา รัฐอุตตรประเทศ มีความสูง 142.32 เซนติเมตร แสดงรูปพระสุริยะประทับยืนสมภังค์ ทรงเครื่องพัสดราภรณ์ เหมือนกับพระสุริยะองค์ที่ผ่านมา แต่ไม่มีการคาดดาบไว้ที่พระโสณซ้าย และเหล่าเทวบริวารแม้จะปรากฏเพียงชายา 2 องค์ แต่จากเครื่องแต่งกายของพระชายาที่มีได้ทรงฉลองพระองค์ยาว และ

¹⁴³ Ibid., 166.

ฉลองพระบาทพุทฺธเช่นเดียวกับพระสุริยะะ จึงกำหนดอายุถัดลงมาในราวพุทธศตวรรษที่ 14 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานศิลปะเวอร์จิเนีย (Virginia Museum of Fine Arts) รัฐเวอร์จิเนีย ประเทศสหรัฐอเมริกา (ภาพที่ 94)

ภาพที่ 94 ประติมากรรมพระสุริยะะศิลาทรายสีแดง พบในเมืองมธุรา รัฐอุตตรประเทศ กำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 14

ที่มา: Virginia Museum of Fine Arts, [Surya](http://www.vmfa.state.va.us/Collections/South_Asian_Art/Indian_68_8_13.aspx) [Online], Accessed 10 June 2010, Available from http://www.vmfa.state.va.us/Collections/South_Asian_Art/Indian_68_8_13.aspx

ประติมากรรมพระสุริยะะที่พบในถ้ำกุ่มถาวราทา หมายเลข 25 ในกลุ่มถ้ำเอลโลรา ทางด้านหน้าของถ้ำนี้ ทางทิศเหนือจะประกอบไปด้วยเสาประดับกรอบประตู และเสาประกอบอีก 6 ต้น ซึ่งบนเพดานห้องพักก่อนเข้าไปในห้องโถงใหญ่ จะปรากฏภาพสลักรูปพระสุริยะะ ที่มีแผ่นประภาณทลเบื้องหลัง ทรงดอกบัวในทั้งสองพระหัตถ์ยืนอยู่ในระดับพระอังสา (คล้ายรูปแบบที่นิยม

ในอินเดียใต้) ทรงฉลองพระองค์แบบภูษานะ ประทับยืนอยู่บนราชรถ 2 ล้อ (ต่างจากในคัมภีร์สันสกฤต) เทียมม้า 7 ม้า มีพระอรุณเป็นสารถี มีเทวีโก่งคันศรขนานบอยู่ทั้ง 2 ข้าง ซึ่งมีความเหมือนกับประติมากรรมในยุคกลางของอินเดียที่รัฐเบงกอล กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13¹⁴⁴ (ภาพที่ 95)

ภาพที่ 95 ประติมากรรมพระสุริยะ ที่ถ้ำเอลโลร่า กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 13

ประติมากรรมหมายเลข 88.17 ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ภาพที่ 96) แสดงภาพพระสุริยะภายในหุ้มจระนำ ที่ประกอบไปด้วยด้านเสาทั้งสองข้าง พระสุริยะองค์นี้อยู่ในลักษณะประทับนั่งในท่าอุตกภูษานะ หรือท่านั่งยกสะโพก มี 2 กรที่ทรงดอกบัวบานอยู่ในทั้งสองข้าง ทรงฉลองพระบาทงูทยาว ประทับนั่งบนราชรถเทียมม้า 7 ม้ามีพระอรุณเป็นสารถี ม้าทั้งเจ็ดอยู่ในลักษณะกำลังวิ่ง และทั้งสองข้างของพระสุริยะมีพระชายาประกอบ ได้แก่ เทวีอุษา และ ปรีตยสาอยู่ในลักษณะกำลังโก่งคันศร คู่กับคนธรรพ์ถือพวงมาลัยเหาะอยู่ด้านบน กำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 13¹⁴⁵

¹⁴⁴T. A. Goponatha Rao, Elements of Hindu Iconography Volume I – Part II, 313.

¹⁴⁵Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 165.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 96 ประติมากรรมพระสุริยะหมายเลข 88.17 ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพนมเปญ
ศตวรรษที่ 13

ประติมากรรมพระสุริยะองค์ต่อมาหมายเลขทะเบียน 88.9 ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพนมเปญ แสดงภาพพระสุริยะประทับยืน มี 2 พระหัตถ์ ในทั้งสองพระหัตถ์อยู่ในลักษณะทรงดอกบัว ที่แต่ละดอกจะมีก้านดอกสามก้าน พระสุริยะมีพระพักตร์กลม ยิ้ม หรือพระเนตรลงครึ่งหนึ่ง ด้านหลังพระเศียรมีแผ่นประภาวดี ทรงกรองศอ กุณฑล คาดสายอวยังคะ (เหน็บมีดสั้นสามเล่ม ?) ส่วนบนของเทวรูปบริเวณประภาวดีทางด้านขวาแสดงรูปพระพรหมา มี 4 กร ทรงสรว (ช้อนตักสีหรือเนยใส) ปุสตกะ (คัมภีร์) กัมณฑล และแสดงอภยมุทรา ส่วนทางด้านซ้ายแสดงรูปพระวิษณุ มี 4 กร ทรงคทา จักร สังข์ และแสดงอภยมุทรา ถัดลงมาจากพระพรหมาและพระวิษณุแสดงรูปเทวีทรงคันศร

และลูกธนู สันนิษฐานว่าเป็น เทวีอุษาและปรตยูษา และถัดลงมาคือเหล่าเทวบริวาร ได้แก่ พระอัศวิน ทัณฑะ ปิงคละ และพระชายาอีก 2 องค์¹⁴⁶ (ภาพที่ 97)

ภาพที่ 97 ประติมากรรมพระสุริยะ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติมถุรา กำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 13-14

ประติมากรรมศิลานูนสูงทรงกลมจากเมืองมถุรา (หมายเลข 68.1) ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติมถุรา กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14 แสดงภาพพระสุริยะทั้งสองด้าน (พระเศียรชำรุด) ประทับนั่งภัทราสนะบนราชรถเทียมด้วยม้า 7 ตัว เบื้องหน้ามีพระอรุณเป็นสาวก ด้านหลังพระเศียรมีร่องรอยของประภามณฑล พระกรขวาชำรุด พระกรซ้ายทรงก้านดอกบัว ทรงเครื่อง ถนิมพิมพาภรณ์ และมีเทวบริวารชายหญิงประกอบอยู่ทั้งสองข้าง ประกอบด้วยพระชายาทั้ง 2 องค์คือ เทวีอุษาและปรตยูษา และเทวบริวาร ได้แก่ พระทนต์ ทรวงัทกะ (ดาบ) และเขมุกะ (โล่) ใน

¹⁴⁶Ibid., 166.

พระหัตถ์ พระปิงคละทรมมีภาชนะ (ถ้วยหมึก) และเลขนี้ (เหล็กจาร) ในพระหัตถ์ ทั้งสองข้างของ พระสุริยะยังขนานไปด้วยชายาทั้งสององค์ คือ เทวีราชญี และนิกษุภาประทับยืนตรึงค้อยู่ด้วย (ภาพที่ 98)

ภาพที่ 98 ประติมากรรมพระสุริยะนูนสูงบนศิลาทรงกลมจากเมืองมฤรา กำหนดอายุราวพุทธ ศตวรรษที่ 14

นอกจากนี้ ในอินเดียตะวันตก แถบรัฐคุชราต ราชสถาน มัลวะ และอุตตรประเทศยังมีราชอาณาจักรของราชวงศ์ปราชิน (Pratihara Dynasty) มีอำนาจระหว่างพุทธศักราช 1348-1579

ประติมากรรมพระสุริเยหิณอ่อน จากรัฐราชสถาน แสดงรูปพระสุริเยประทับยืนสวมภักดิ์ พระสุริเยทรงกิริยมุกุฎประดับลายดอกไม้ใบไม้ทั้งสามด้าน เบื้องหลังพระเศียรมีแผ่นประภาณทูลในลักษณะครึ่งวงกลมแสดงรัศมีของพระสุริเย พระองค์ทรงกุนทล กรองศอ ฉลองพระองค์แบบอินโด-ซิเกียน ปั้นเหน่ง และฉลองพระบาทบู๊ท แม้พระหัตถ์ทั้งสองข้างของพระสุริเยชำรุดหายไป แต่ก็ปรากฏดอกบัวอยู่เหนือพระอังสา และมีพระภุชชา (วนมาลา) คล้องผ่านด้านหน้าพระขงฆ์ ทั้งสองข้างของพระสุริเยมีเทวบริวารชายหญิงประกอบด้วย เทวีอุษาและปรัตยสา อยู่ในลักษณะโค้งคันศรบริเวณพระโสณีของพระสุริเยทั้งสองข้าง ส่วนบริเวณพระบาทของพระสุริเยมีเทวบริวาร ได้แก่ พระทัณฑีและพระปิงคละขนาบอยู่ด้านใน ถัดออกไปเป็นพระชายาทั้งสององค์คือ เทวีราชณีและนิษุภา และเทวบริวารวงนอก ได้แก่ พระอัศวิน เทวบุตรฝาแฝดของพระสุริเยทั้งสององค์ พระสุริเยองค์นี้กำหนดอายุในสมัยยุคกลาง ราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรุงนิวเดลี (ภาพที่ 99)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนศิลปกรรม

ภาพที่ 99 ประติมากรรมพระศิวะหินอ่อนจากรัฐราชสถาน กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14

ประติมากรรมพระศิวะหินอ่อนสูง จากขุมเจดีย์กลางที่ระเบียง (วายตนะ) ที่ยื่นออกมา ด้านนอกของเทวาลัยกาลีกามาตา ที่ตั้งอยู่ภายในป้อมจิตตอรัคัม เมืองจิตตอรัคัม รัฐราชสถาน เทวาลัยแห่งนี้ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์จากเทวาลัยพระศิวะมาอุทิศให้แก่พระแม่กาลี จึงปรากฏ มีประติมากรรมพระศิวะรอบห้องครรภคฤหะตามกฎประติมานวิทยา กล่าวคือ ทรงกิริฎมุกฏ ฉลองพระองค์ยาว ฉลองพระบาทปฐูท ทรงดอกบัวบานอยู่ในทั้งสองพระหัตถ์ ประทับนั่งขัดสมาธิ บนราชรถเทียมม้า 7 ตัว มีพระอรุณครีงองค์เป็นสารถี ทั้งสองข้างของพระศิวะแวดล้อมไปด้วย เทวบริวาร ได้แก่ พระทนต์และพระปิงคละอยู่เบื้องพระขานุซ้ายและขวา เทวีราชนีและนิษุภา

อยู่ถัดขึ้นมาในระดับพระพาหา เทวীบูชาและปรตยูษาอยู่ทั้งสองข้างของแผ่นประภามณฑล พระสุริยะองค์นี้ทรงกิริยมุฏฏทรงกระบอกรูปสี่เหลี่ยมที่มีการหยักมุมคล้ายยกเก็จ ประดับรูปสิงห์ และด้านหลังพระเศียรมีแผ่นประภามณฑลรูปดอกบัว เป็นรูปแบบของศิลปะแบบปราตีहार¹⁴⁷ กำหนดอายุพระสุริยะองค์นี้ราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 (ภาพที่ 100)

ภาพที่ 100 ประติมากรรมพระสุริยะประทับนั่งขัดสมาธิ จากขุมเจรนำกลางที่ระเบียงด้านนอก
เทวาลัยกาลีกามาตา เมืองจิตตอรัคคัม รัฐราชสถาน

ที่มา: เซษฐ์ ดิงส์ญชลี, “เทวาลัยโบราณทางภาคใต้ของรัฐราชสถาน,” วารสารเมืองโบราณ, 33, 3 (กรกฎาคม – กันยายน 2550) : 149–150.

ประติมากรรมพระสุริยะที่กรอบประตูของวัดกัทวาร์ (Kadvar) ในรัฐคุชราต กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 14-15 แสดงภาพพระสุริยะประทับนั่งบนฐานบัวในท่าอุตกฏาสนะ หรือท่านั่งยกสะโพก ซึ่งคล้ายกับท่าของมเหศ (Mahēśa) จาก กาเวรีปากกัม (Kāveripākkam) หรือท่าของพระสุริยะ

¹⁴⁷ เซษฐ์ ดิงส์ญชลี, “เทวาลัยโบราณทางภาคใต้ของรัฐราชสถาน,” วารสารเมืองโบราณ, 33, 3 (กรกฎาคม – กันยายน 2550) : 149–151.

ในเทวสถานเทพนพเคราะห์ที่เมืองถ่าน (thān) รัฐคุชราต ประติมากรรมที่พบทั้งสองพื้นที่นี้ แสดงลักษณะดอกบัวที่บานอยู่เหนือพระอังสาทั้งสี่ มีร่องรอยของฉลองพระบาท

นอกจากนี้ ในพิพิธภัณฑสถานอินเดียประจำนครกัลกัตตายังมีประติมากรรมพระสุริยะหมายเลขทะเบียน 8532/A24176 ประทับนั่งในท่าภัทราสนะและทรงดอกบัวที่บานอยู่เหนือพระอังสาในรูปแบบเดียวกันประดับอยู่ในซุ้มจระนำ (ภาพที่ 101) และประติมากรรมพระสุริยะหมายเลขทะเบียน 6950-52/A24177-79 เป็นประติมากรรมประดับด้านบนกรอบประตูของเทวสถานปุราณิมัส (Purāṇi Math) และมีเทวบริวาร คือ พระทักษ์ และพระปิงคละประดับที่อยู่เสาประดับกรอบประตูร่วมกับพระแม่คงคาและพระแม่ยมุนา (ภาพที่ 102) ประติมากรรมทั้งสองชิ้นนี้พบที่เมืองพาราณสี รัฐอุตตรประเทศ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15

ภาพที่ 101 ประติมากรรมพระสุริยะประทับนั่งในท่าอุตุฎฐิกาสนาในซุ้มจระนำ พบที่เมืองพาราณสี รัฐอุตตรประเทศ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนอนุรักษ์

ภาพที่ 102 ประติมากรรมพระสุริยะประทับนั่งในท่าอุตุฎฐิกาสนะประดับกรอบประตูของเทวสถาน
ปูลานีนัมรัฐ เมืองพาราณสี รัฐอุตตรประเทศ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15

ประติมากรรมพระสุริยะศิลาทรายจากรัฐราชสถาน มีขนาดความสูง 50.8 เซนติเมตร แสดงรูปพระสุริยะประทับยืนสมภังค์บนฐานรูปราชรถเทียมม้า 7 ตัว พระองค์ทรงกิริยาอุฎฐิกาสนะ เรียวประดับลาย กุณฑล ฉลองพระองค์แบบอินโด-ซีเลเนียน กฏิสุตระ และฉลองพระบาทบู๊ท พระหัตถ์ทั้งสองข้างยกขึ้นขนานกับพื้นทรงช่อดอกบัวที่บานอยู่เหนือพระอังสา และมีพระภูษาล้องพระกรทั้งสองข้างยาวผ่านพระขงฆ์ ชายผ้ายกมาจรดเหนือพระเศียรของพระชายาทั้งสององค์ พระชายาทั้งสององค์นี้ทรงจามร (แฉ่) ในพระหัตถ์ สันนิษฐานว่าเป็น เทวีราชินีและนิกษุภา ถัดออกไปเป็น เทวบริวารสองพระองค์ ด้านหน้าพระบาทของพระสุริยะมีเทวีมหาศเวตา (ภูเทวี) ประทับยืนสมภังค์ ด้านข้างราชรถทั้งสองข้างมีรูปบุคคลนั่งชันเข้าประกอบอยู่ ด้านบนในระดับพระเศียรมีวิหยาธร

ประกอบอยู่คู่หนึ่ง กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานศิลปะเอเชีย (Asian Art Museum) เมืองซานฟรานซิสโก ประเทศสหรัฐอเมริกา (หมายเลขทะเบียน B63S49) (ภาพที่ 103)

ภาพที่ 103 ประติมากรรมพระศิวะศิลาทรายจากรัฐราชสถาน กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานศิลปะเอเชีย เมืองซานฟรานซิสโก ประเทศสหรัฐอเมริกา

ที่มา: Asian Art Museum, [Surya Rajastan](http://www.asianart.org/media/full/SA/Z000/Z00019/Z0001919.jpg) [Online], accessed 12 May 2009. Available from <http://www.asianart.org/media/full/SA/Z000/Z00019/Z0001919.jpg>

ประติมากรรมพระศิวะที่เทวสถานประจำหมู่บ้านสรเซช (Sarkhej) เมืองอะห์เมดาบาด (Ahmedabad) รัฐคุชราต เป็นประติมากรรมครึ่งองค์ ทรงกิริฎมุกฏ มี 2 กร ทรงดอกบัวที่บานอยู่ในระดับพระอังสา เหนือดอกบัวแสดงรูปพระอัศวิน เบื้องหลังพระเศียรมีแผ่นประดับในลักษณะ

ของดอกบัว พระสุริยะมีลักษณะทรงกนกทูลรูปดอกบัว กรองคอ พระอังสาซ้ายมีสายอุปวīt พระสุริยะ
ปราศจากเทวบริวาร กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 17¹⁴⁸ (ภาพที่ 104)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 104 ประติมากรรมพระสุริยะที่เทวสถานประจำหมู่บ้านสรเข้ เมืองอะห์เมดาบาด รัฐคุชราต
กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17

ที่มา: Priyabala Shah, The Sun Images (New Delhi: Aditya Prakashan, 1996), Fig. 11.

สรุปรูปแบบพระสุริยะในยุคกลางที่พบในอินเดียภาคตะวันตกนั้น มีรูปแบบที่สืบ
ทอดมาจากสมัยคุปตะและหลังคุปตะ โดยมีส่วนสำคัญคล้ายคลึงกับพระสุริยะในสมัยปาละ
เนื่องจากรายละเอียดและองค์ประกอบของพระสุริยะที่เพิ่มมากขึ้น ทำให้พระสุริยะที่พบในอินเดีย
ภาคตะวันตกส่วนใหญ่เป็นประติมากรรมศิลานูนสูงเช่นเดียวกับสมัยปาละ หากแต่มีลักษณะ
เฉพาะที่พบในภูมิภาคนี้ด้วยการเพิ่มจำนวนเทวบริวารองค์สำคัญ ได้แก่ พระอัศวิน ไอรสฝาแฝด
ของพระสุริยะกับเทวีราชณี (หรือ สัณยญา) และหากเป็นพระสุริยะในลักษณะประทับนั่งจะแสดง
ในท่าภัทราสนะหรือท่าอุตกฏาสนะ (ท่านั่งยกสะโพก) ต่างไปจากพระสุริยะในสมัยปาละที่มักอยู่ในท่า
ขัดสมาธิราบ

¹⁴⁸ Priyabala Shah, The Sun Images, 69.

3. พระสุริยะยุคกลางในอินเดียภาคเหนือ

รัฐกัศมีร์ อาณาบริเวณตอนเหนือสุดของอินเดีย มีราชวงศ์สำคัญปกครอง คือ ราชวงศ์การโกฏะ (Karakoṭa) และอุตตปาละ (Uttapāla) ผลัดเปลี่ยนกันปกครอง ทั้งยังเป็นพื้นที่รวมเอาลักษณะศิลปะแบบคุปตะ ปาละ และปราติहारมาผสมผสานเข้ากับคตินิยมแบบอิทธิพลกรีก-โรมันแบบคันธาระที่ได้รับความนิยมมาเป็นระยะเวลานานแล้ว

ประติมากรในพื้นที่นี้มีความเชี่ยวชาญในการหล่อโลหะ ดังนั้นจึงมีการพบประติมากรรมพระสุริยะสำริดที่รัฐกัศมีร์ มีความสูง 50.2 เซนติเมตร พระสุริยองค์นี้อยู่ในลักษณะประทับยืนสมถังค์ พระหัตถ์ทั้งสองทรงช่อดอกบัวบานที่ยกอยู่ในระดับพระอังสา พระองค์ทรงกิริยมุกุฎลายดอกไม้บานสามดอก เบื้องหลังพระเศียรมีแผ่นประภาณพลรูปรัศมีขนาดเล็ก ทรงฉลองพระองค์ยาว คาดสายอวยังคะ และฉลองพระบาทนู้ท กำหนดอายุในกลางพุทธศตวรรษที่ 12 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานศิลปะคลีฟแลนด์ (The Cleveland Museum of Art) รัฐโอไฮโอ ประเทศสหรัฐอเมริกา¹⁴⁹ (ภาพที่ 105)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

¹⁴⁹Susan L. Huntington, The Art of Ancient India Buddhist, Hindu, Jain, 370.

ภาพที่ 105 ประติมากรรมพระสุริยะสำริดที่รัฐกัศมีร์ กำหนดอายุในกลางพุทธศตวรรษที่ 12
 ที่มา: Indira Gandhi National Centre for the Arts, Surya, the Sun God, Kashmir, [Online].
 Accessed 12 May 2009, Available from <http://www.ignca.nic.in>

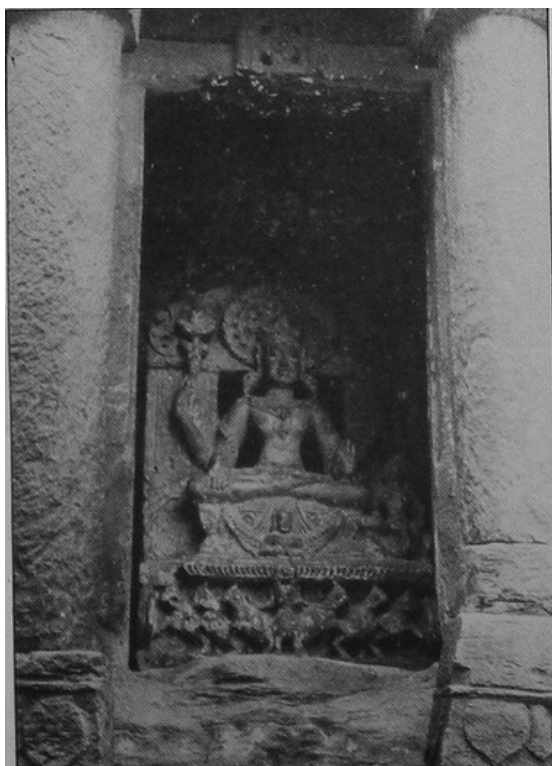
ถัดลงมาในรัฐหิมาจัลประเทศ มีการพบประติมากรรมพระสุริยะในลักษณะภาพ
ศิลปะลัทธิระดับตามเทวสถานต่าง ๆ ลักษณะของพระสุริยะที่พบในรัฐนี้มีลักษณะที่แตกต่างไป
จากที่พบทั่วไปในอินเดียเหนือ

ภาพสลักรูปพระสุริยะภายในวัดถ้ำที่ มัสรूर (Masrur) เมืองกังคระ (Kangra) แสดง
ภาพพระสุริยะประทับนั่งบนราชรถเทียมด้วยม้า 4 ตัว มีพระอรุณเป็นสารถี โดยพระสุริยะองค์นี้มี
4 กร ซึ่งแม้ประติมากรรมรูปนี้จะลบเลือน แต่ก็กำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 15 (ภาพที่ 106)

ภาพที่ 106 ประติมากรรมพระสุริยะในวัดถ้ำที่มัสรूर เมืองกังคระ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15
ที่มา: Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and
Thought) (New Delhi: Aryan Book International, 1995), pl. 29.

ประติมากรรมพระสุริยะที่วัดลักษมีนารายณ์ เมืองจัมปา ก็มีลักษณะ 4 พระกร
เช่นกัน โดยสองพระกรหน้าแสดงอภยมุทราและวรมุทรา ส่วนสองพระกรหลังทรงดอกบัว พระสุริยะ
องค์นี้ประทับนั่งขัดสมาธิเพชรบนราชรถเทียมด้วยม้า 7 ตัว มีพระอรุณเป็นสารถี กำหนดอายุใน
พุทธศตวรรษที่ 15 (ภาพที่ 107)

ภาพที่ 107 ประติมากรรมพระสุริยะที่วัดลักษมีนารายณ์ เมืองจัมปา กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 15
ที่มา: Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought) (New Delhi: Aryan Book International, 1995), pl. 30.

ภายในเทวสถานแห่งนี้ยังมีประติมากรรมพระสุริยะอีกองค์หนึ่งที่กำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นพระสุริยะประทับนั่งในท่าอุตกภูาสนะ หรือท่านั่งยกสะโพก ไม่ทรงฉลองพระบาทมี 2 พระหัตถ์ในลักษณะทรงดอกบัวบานอยู่เหนือพระอังสา บริเวณฐานเทียมด้วยม้า 3 ตัว มีพระอรุณเป็นสารถี (ภาพที่ 108)

ภาพที่ 108 ประติมากรรมพระสุริยะที่วัดลักษมีนารายณ์ เมืองจัมปา กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 19
ที่มา: Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought) (New Delhi: Aryan Book International, 1995), pl. 31.

ประติมากรรมพระสุริยะจากวัดพังสี โคปาล (Banisī Gapāl) เมืองจัมปา แสดงรูปพระสุริยะทรงมงกุฎ เบื้องหลังมีแผ่นประภามณฑลรูปรัศมี มีสีกร 2 พระกรหน้าแสดงปางอภยมุทราและวรมุทรา สองพระกรหลังทรงดอกบัว ประทับนั่งขัดสมาธิบนบัลลังก์ดอกบัว (ปัทมาสนะ) ไม่ทรงฉลองพระบาทบูท เบื้องหน้ามีพระอรุณเป็นสารถีเทียมม้าทั้งเจ็ดตัว (ภาพที่ 109)

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนอนุรักษ์

ภาพที่ 109 ประติมากรรมพระสุริยะที่วัดพังสี โคปาล เมืองจัมปา กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 19

ที่มา: Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought) (New Delhi: Aryan Book International, 1995), pl. 32.

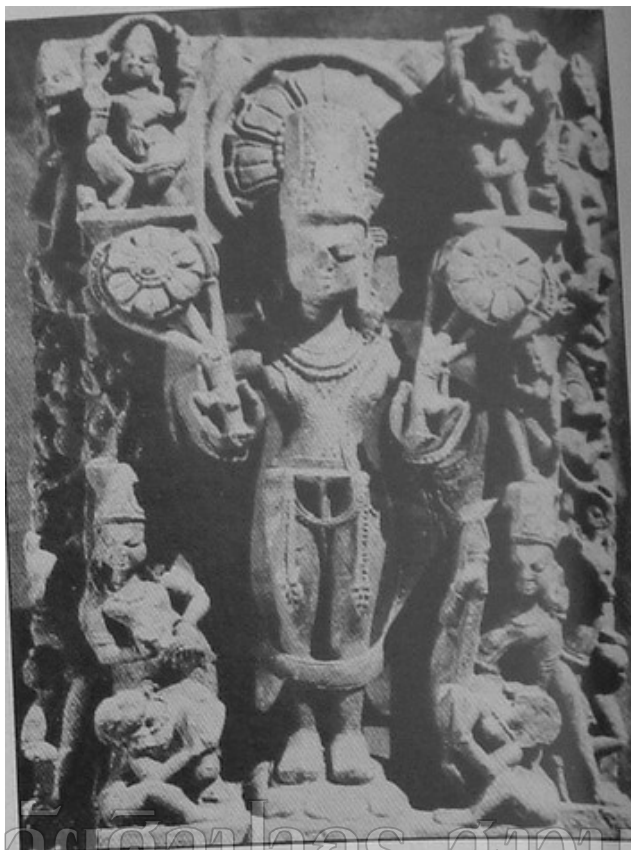
ประติมากรรมพระสุริยะจากอนุสุยะ (Anusūya) แสดงรูปพระสุริยะประทับยืนบนบัลลังก์ ทรงดอกบัวบานในทั้งสองพระหัตถ์ มีวิยาธรถือพวงมาลัยห้อยอยู่เหนือดอกบัว พระสุริยะทรงกิริฎมุกฏ กุณฑล กรองศอ อุทิจยवेशะ ยัชโญปวีต และฉลองพระบาทนूपัท และมีเทวบริวารประกอบอยู่สองข้าง คือ พระทนต์และปิงคละ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 19 (ภาพที่ 110)

ภาพที่ 110 ประติมากรรมพระสุริยะจากอนุสสุยะ กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 19

ที่มา: Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought) (New Delhi: Aryan Book International, 1995), pl. 33.

ประติมากรรมพระสุริยะจากลาขามันฑล (Lākṣhamaṇḍal) แสดงรูปพระสุริยะทรงมงกุฎยอดตัด มีแผ่นประภาณณฑลเบื้องหลังพระเศียรมีรัศมีเป็นรูปกลีบบัว กุณฑล ฉลองพระองค์ยาว ทรงปั้นเหน่ง และฉลองพระบาทนूपัท พระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงช่อดอกบัว พระกรทั้งสองข้างคล้องพระภูษายาวผ่านพระขงฆ์ และมีเทวบริวาร พระชายา และเหล่าฤาษี ประกอบอยู่ทั้งสองข้าง กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15 (ภาพที่ 111)

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนอนุรักษ์

ภาพที่ 111 ประติมากรรมพระสุริยะจากลาขามันฑล กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 15
ที่มา: Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought) (New Delhi: Aryan Book International, 1995), pl. 37.

ประติมากรรมพระสุริยะจากลาขามันฑล องค์นี้มีลักษณะเช่นเดียวกับพระสุริยะจากลาขามันฑลองค์ที่ผ่านมา แต่ปรากฏมีเทวบริวารเพียงสององค์ประทับยืนประกอบอยู่ทั้งสองข้าง กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 19 (ภาพที่ 112)

ภาพที่ 112 ประติมากรรมพระสุริยะจากลาชาฆัณฑล กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 19
 ที่มา: Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought) (New Delhi: Aryan Book International, 1995), pl. 34.

ประติมากรรมพระสุริยะจากโคเปศวร (Gopeśwar) แสดงรูปพระสุริยะทรงมงกุฎ
 ปลายตัด ฉลองพระองค์แบบอินโด-ซีเทียน กรองศอ กุณฑล อวยังคะ ฉลองพระบาทบู๊ทยาว
 พระหัตถ์ทั้งสองข้างยกอยู่ในระดับพระอังสาในลักษณะทรงดอกบัว? มีพระทนต์และปิงคละ
 ประทับอยู่ประกอบทั้งสองข้าง¹⁵⁰ (ภาพที่ 113)

¹⁵⁰Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought) (New Delhi: Aryan Book International, 1995), 167.

ภาพที่ 113 ประติมากรรมพระสุริยะจากโคเปศวร กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 17

ที่มา: Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought) (New Delhi: Aryan Book International, 1995), pl. 38.

สรุปลักษณะของพระสุริยะที่พบในอินเดียภาคเหนือยุคกลาง โดยเฉพาะที่พบในรัฐหิมาจัลประเทศ นอกจากรูปแบบของสกุลช่างที่มีความเป็นพื้นเมืองแตกต่างไปจากศิลปะยุคกลางทั่วไปแล้ว ยังมีข้อแตกต่างปลีกย่อยดังต่อไปนี้

1. พระสุริยะบางองค์มี 4 พระหัตถ์ แต่ยังคงลักษณะของพระสุริยะ คือ พระหัตถ์คู่หลังของพระสุริยะที่ทรงดอกบัว
2. พระสุริยะบางองค์ประทับบนราชรถเทียมม้า 3 หรือ 4 ตัว ต่างไปจากรูปแบบทั่วไปในยุคกลางที่มักประทับบนราชรถเทียมด้วยม้า 7 ตัว (พระสุริยะที่ประทับบนราชรถเทียมม้า 7 ตัวก็พบด้วยเช่นกัน)

4. พระสุริยะยุคกลางในอินเดียกลาง

การบูชาพระอาทิตย์ในอินเดียกลาง มีความรุ่งเรืองมาตั้งแต่ในยุคกลางตอนต้น เช่นเดียวกัน ดังปรากฏมีประติมากรรมและเทวสถานพระสุริยะจำนวนมากบนดินแดนแห่งนี้ ได้แก่ ที่ อุมาริ (Umāri) มเขรา (Makherā) และเสไส (Sesai)

ประติมากรรมพระสุริยะที่วัดจิตราคุปต์ (Chitrāgupta) เมืองชชुरโห ปัจจุบันจัดแสดง อยู่ ณ พิพิธภัณฑ์ชชुरโห นั้นมี 2 กร (ซำรุด) ทรงกิริฎมุกฏ เบื้องหลังมีแผ่นประภามณฑล ทรงกฤษทกรวงศอ ผ่าพันพระศอ ยัชโญปวีต เกยूर คาดเข็มขัดเพชรพลอย อวยังคะฉลองพระองค์ยาว ฉลองพระบาทงูทยาว ทั้งสองข้างมีเหล่าทเวะ พระชายา และเทวบริวารขนาบอยู่ คู่แรกในระดับพระเศียร เบื้องซ้ายแสดงรูปพระศิวะประทับนั่งในท่าโยคาสนะ มี 4 กร สองพระกรล่างแสดงปางธยานมูทรา พระกรขวามือทรงตรีศูล พระกรซ้ายบนทรงสรปะ (งู) เบื้องขวาแสดงรูปพระพรหมา มี 4 กร ทรงปัสตกะ กัมณฑล และแสดงปางอภยมูทรา ถัดลงมาในระดับพระพาหาแสดงรูปพระชายา สององค์ในซุ้มจระนำ ได้แก่ เทวีอุษาและปรตยูษา ประทับนั่งในท่าอาลีธาสนะ (Ālīdhasana) หรือท่านั่งของนักแม่นธนู และถัดลงมาในระดับพระบาท แสดงภาพของพระชายาทั้งสองพระองค์ คู่ลำดับถัดไปคือ เทวบริวาร ทัณฑี และปิงคละ และคู่นอกสุดคือ เทวฝาแฝด พระอัศวินกุมาร เบื้องหน้าพระสุริยะแสดงรูปพระอรุณเกือบบังเหียนม้าทั้ง 7 ตัว กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 14-15¹⁵¹ (ภาพที่ 114)

¹⁵¹ Ibid., 168.

ภาพที่ 114 ประติมากรรมพระสุริยะที่วัดจิตคุปต์ เมืองชตุรโห กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 14-15
ที่มา: Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought) (New Delhi: Aryan Book International, 1995), pl. 39.

นอกจากนี้ บริเวณซุ้มจรนำที่วัดจิตคุปต์ ยังพบประติมากรรมพระสุริยะ 4 กร แสดงภาพพระสุริยะประทับยืนตรีภังค์ พระกรทั้งสี่ประกอบด้วย พระกรขวาล่างแสดงปางอภยมุทรา พระกรซ้ายล่างชำรุด พระกรขวาด้านบนทรงดอกบัว และพระกรซ้ายบนชำรุด พระสุริยะเบื้องหลังพระเศียรมีแผ่นประภามณฑล ทรงกุ่มณฑล ยชโฏปวีต ใต้อัน บริเวณพระโสณีนีด้านหน้าคาดดาบสั้น? ประดับด้านหน้า 3 เล่ม และพระสุริยะองค์นี้ไม่ทรงฉลองพระบาทนุ้ท ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกัวลิตอร์ (Gwalior Museum) กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17¹⁵² (ภาพที่ 115)

¹⁵² Ibid.

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 115 ประติมากรรมพระสุริยะสีกร ศิลปะอินเดียกลาง กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17
ที่มา: Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought) (New Delhi: Aryan Book International, 1995), pl. 40.

สรุปลักษณะพระสุริยะยุคกลางที่พบในอินเดียกลางนั้น แม้จะมีตัวอย่างที่น้อย แต่ก็แสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของพระสุริยะที่พบในภูมิภาคนี้ที่พระสุริยะมีรูปแบบที่คล้ายคลึงกับที่พบในพื้นที่อินเดียภาคตะวันออกและตะวันตก คือ การสร้างประติมากรรมพระสุริยะในลักษณะศิลปะสลักในแบบนูนสูง และมีองค์ประกอบรอบข้างพระสุริยะค่อนข้างมาก ทั้งยังปรากฏมีรูปของพระอัศวินเช่นเดียวกับที่พบในอินเดียตะวันตก แต่ในขณะเดียวกันก็ยังพบประติมากรรมพระสุริยะประทับยืนตรึงค์ ไม่ทรงฉลองพระบาท นับเป็นตัวอย่างของความแตกต่างหลากหลายจากรูปแบบพระสุริยะที่พบทั่วไปในอินเดียเหนือ

การนับถือพระสุริยะในดินแดนอินเดียใต้

การนับถือพระสุริยะในอินเดียใต้เกิดจากการผสมผสานรูปแบบการนับถือพระสุริยะของอินเดียเหนือเข้ากับอิทธิพลท้องถิ่น ส่งผลให้การนับถือบูชาพระสุริยะในดินแดนอินเดียใต้เป็นไปอย่างเรียบง่ายทั่วทั้งภูมิภาค ต่างไปจากในอินเดียเหนือที่มีกลุ่มนักบวชมัคเป็นชนชั้นพิเศษในการนับถือบูชาพระอาทิตย์¹⁵³ โดยปรากฏหลักฐานที่แสดงถึงการนับถือพระสุริยะตั้งแต่ในสมัยราชวงศ์ปัลลวะเป็นต้นมา

1. การนับถือพระสุริยะในสมัยราชวงศ์ปัลลวะ (พ.ศ. 868-1440)

เมื่อราชวงศ์คุปตะเสื่อมอำนาจลงจากการรุกรานของกองทัพชาวฮั่นขาว พื้นที่อินเดียภาคเหนือและภาคกลางเกิดความสับสนวุ่นวายขึ้นอีกครั้ง ครานั้นราชวงศ์หนึ่งทางตอนใต้สุดของอินเดีย มีกำลังอำนาจเข้มแข็งขึ้น ทั้งยังไม่ได้ถูกรุกรานจากพวกฮั่นขาว ส่งผลให้ราชวงศ์ปัลลวะนี้รอดพ้นภัยอันตรายและมีอิทธิพลอยู่ในพื้นที่ตอนใต้สุดของอินเดีย มีราชธานีอยู่ที่กาญจิปุรัม สมัยราชวงศ์ปัลลวะนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงการนับถือจากพุทธศาสนาและศาสนาเชน มาเป็นศาสนาฮินดู ก่อให้เกิดการพัฒนาศาสนสถานต่าง ๆ ขึ้นในพื้นที่อินเดียใต้ หนึ่งในนั้นปรากฏประติมากรรมพระสุริยะที่องค์ประกอบของเทวสถานในอินเดียใต้

โบราณสถานมหาลัปรัม หรือมัลลปรัม รัฐทมิฬนาฑู มีการพบประติมากรรมพระสุริยะเป็นองค์ประกอบหนึ่งในภาพสลักที่ชื่อว่า “การบำเพ็ญตบะของพระอรุณ” (Arjun's Penance) (ภาพที่ 108) ที่สร้างขึ้นในรัชสมัยพระเจ้านรสิงหรวรมันที่ 2 (ราชสิงห์; พ.ศ. 1243-1271) ปรากฏรูปพระสุริยะและพระจันทร์เหาะอยู่เหนือร่องลึกที่แสดงถึงการไหลลงสู่พื้นโลกของแม่น้ำคงคา¹⁵⁴ กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 13 ลักษณะของพระสุริยะในภาพสลักนี้ เป็นเทวรูปพระสุริยะทรงกรัณทมุกฏ มีแผ่นประภามณฑลเรียบอยู่เบื้องหลัง ไม่ทรงฉลองพระองค์ แต่ทรงกุดมกลกรองคอ ยัชโญปวีต อูทรพันธะ ไม่ทรงฉลองพระบาท พระสุริยะองค์นี้พระหัตถ์ซ้ายแสดงปางอภยมุทรา พระหัตถ์ขวาวางเหนือพระโสณี แต่ไม่ได้ทรงเทพศาสตราวุธใด ๆ ที่สันนิษฐานว่าเทพทั้งสององค์นี้เป็นพระสุริยะและพระจันทร์ เพราะมีแผ่นประภามณฑลเรียบอยู่เบื้องหลังพระเศียร จัดเป็นประติมากรรมพระสุริยะยุคแรกของอินเดียใต้

¹⁵³ H. Krishna Sastri, South – Indian Images of Gods and Goddesses (New Delhi: Asian Education Services, 1986), 236.

¹⁵⁴ C. Sivaramamurti, Mahabalipuram (New Delhi: Archaeological Survey of India, 2006), 42-43.

ภาพที่ 116 ประติมากรรมพระสุริยะและพระจันทร์ ที่มหาพลิปุรัม รัฐทมิฬนาฑู สมัยปัลลวะ
กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13

ประติมากรรมพระสุริยะ ที่เทวสถานปรศุราเมศวร เขตคุชิมัลลัม (Gudimallam) จังหวัดมัทราส (เจนไน) รัฐทมิฬนาฑู เป็นเทวรูปพระสุริยะทรงกรัณทมุฏฏ มีแผ่นประภาณทลเรียบอยู่เบื้องหลัง ไม่ทรงฉลองพระองค์ แต่ทรงกุณฑล กรองศอ ยัชโญปวีต อูทรพันธะ กฏิสูตระ ไม่ทรงฉลองพระบาท พระสุริยะองค์นี้มี 2 พระหัตถ์ อยู่ในลักษณะถือดอกบัวตูมยกอยู่ในระดับพระอังสา กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 12-13¹⁵⁵ (ภาพที่ 117) จัดเป็นประติมากรรมพระสุริยะยุคแรกของอินเดียได้

¹⁵⁵T. A. Goponatha Rao, Elements of Hindu Iconography Volume I – Part II, 312, & Priyabala Shah, The Sun Images, 58.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 117 ประติมากรรมพระสุริยะ ที่เทวสถานปรศุรามเศวร เขตคุชัมลัม รัฐทมิฬนาฑู สมัยปัลลวะ
กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-13

ที่มา: T. A. Goponatha Rao, Elements of Hindu Iconography Volume I – Part II (Delhi : Motilal Banarsidass, 1968), pl. 86.

ประติมากรรมพระสุริยะสำริด ที่พบในเทวาลัยพระศิวะ ที่เมืองเมลจิริ (Melchiri) ใกล้กับเมืองกาเวริปากัม (Kaveripakkam) กำหนดอายุในช่วงสมัยปัลลวะตอนปลาย (พุทธศตวรรษที่ 13) ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระสุริยะมีลักษณะประทับนั่งขัดสมาธิราบ บนฐานแบนราบที่อยู่เหนือราชรถล้อเดียวเทียมด้วยม้าเจ็ดม้าที่มีพระอรุณเป็นสารถี¹⁵⁶ พระสุริยะองค์

¹⁵⁶T. A. Goponatha Rao, Elements of Hindu Iconography Volume I – Part II, 313.

นี้ทรงกรัณทมุฏกุฏ กุณทล หาระ 2 พระหัตถ์ของพระสุริยะทรงดอกบัวตูม ทั้งสองข้างมีเทวีประกอบ
เทวีด้านซ้ายของพระสุริยะทรงแล้ เทวีด้านขวาของพระสุริยะทรงฉัตร (ภาพที่ 118)

ภาพที่ 118 ประติมากรรมสำริด ที่พบในเทวาลัยพระศิวะ ที่เมืองเมลจิริ สมัยปัลลวะตอนปลาย
กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13

ที่มา: T. A. Goponatha Rao, Elements of Hindu Iconography Volume I – Part II (Delhi :
Motilal Banarsidass, 1968), Fig. 1, pl. 88.

นอกจากหลักฐานทางโบราณคดีแล้ว ยังปรากฏมีหลักฐานประเภทจารึกที่แสดงว่า
มีการการสร้างเทวสถานเพื่อถวายแด่พระสุริยะในอินเดียได้ นามว่า “อาทิตยะ-คฤหะ” กำหนดอายุ
ในกลางพุทธศตวรรษที่ 13-14 (แต่หลักฐานทางโบราณคดียังไม่พบเทวสถานหลังนั้น) ในพื้นที่ตอน
เหนือของอินเดียได้ และในเวลาต่อมาก็ปรากฏมีการสร้างเทวสถานไตรปุระเทวะ (Traipurasadeva)
ถวายแด่พระสุริยะ พระศิวะ และพระวิษณุด้วย¹⁵⁷

¹⁵⁷ Priyabala Shah, The Sun Images, 89.

2. การนับถือพระสุริยะในสมัยราชวงศ์โจฬะ

เดิมราชวงศ์โจฬะเป็นราชอาณาจักรเล็ก ๆ ที่ตั้งอยู่ในจังหวัดตันชอร์ (Thanjavūr District) รัฐทมิฬนาฑู ที่ก่อตั้งโดยพระเจ้าวิชัยลาลยา (Vijayalāya) ต่อมาราชอาณาจักรนี้ได้เติบโตเป็นจักรวรรดิที่ยิ่งใหญ่ทางอินเดียตอนใต้ โดยเฉพาะในสมัยพระเจ้าอาทิตยะที่ 1 และพระเจ้าปารันทกะที่ได้ขยายอาณาบริเวณเข้าครอบครองดินแดนของราชวงศ์ปัลลวะ ปาณทยะ ทั้งยังได้ศรีลังกาเป็นประเทศราชด้วย

จากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่า เทคนิคเชิงช่างในสกุลช่างโจฬะนี้เริ่มมีความสามารถสูง เพราะได้มีการเรียนรู้จากประติมากรรมต่าง ๆ ในสมัยคุปตะและปัลลวะ โดยในสมัยนี้นิยมสร้างเทวรูปทั้งในแบบหินสลัก และหล่อโลหะสำริด ซึ่งเริ่มมีการพบประติมากรรมพระสุริยะในสมัยราชวงศ์โจฬะตอนต้น ตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าอาทิตยะที่ 1 ปรากฏมีการสร้างเทวสถานถวายแด่เทพองค์ต่าง ๆ และเทวสถานเหล่านั้น ก็มีประติมากรรมศิวะพระสุริยะเป็นส่วนหนึ่งของเทวสถานที่พบในอินเดียได้ ตามแผนผังที่ใช้ในการสร้างเทวสถาน (วัดสุปฐุระ มณฑล) โดยจัดวางเทวาลัยของพระสุริยะในทางทิศตะวันออกที่อย่างน้อยในรอบปีต้องมีวันที่แสงอาทิตย์จะตกกระทบเทวรูปพระสุริยะโดยตรง หรือเทวรูปพระสุริยะจะแสดงอยู่ในฐานะของ 1 ใน 8 ของเทวบริวารประจำเทวสถาน หรืออัฐบริวารเทวตา (Ashta-Parivāradevatā) ดังต่อไปนี้

ประติมากรรมพระสุริยะที่เทวสถานสุนทรเศวร (Sundareswar Temple) ใกล้หมู่บ้านติรุกกตาลัย (Tirukkatalai)¹⁵⁸ ทางตะวันออกของเมืองปุกโกตไต (Pudukkottai) เทวสถานแห่งนี้เป็นเทวสถานในลัทธิศักติ ปรากฏมีเทวรูปพระสุริยะเป็น 1 ในเทพ 7 องค์ที่ประจำอยู่ในเทวสถานหลังย่อย ๆ ลักษณะของประติมากรรมพระสุริยะพระองค์นี้ เป็นประติมากรรมศิวานูนต่ำประทับยืนสมถะบนฐานบัว ที่มีลักษณะพิเศษคือ พระสุริยะองค์นี้ไม่ได้ทรงดอกบัวในทั้ง 2 พระหัตถ์ดังเช่นพระสุริยะที่พบโดยทั่วไป แต่พระสุริยะองค์นี้มีพระหัตถ์ขวาแสดงปางอภยมุทรา และพระหัตถ์ซ้ายวางพักอยู่เหนือพระโสณี ดังปรากฏมีจารึกของพระเจ้าปรันตกะโจฬะ (Parantaka Chola) หรือพระเจ้าปรันตกะที่ 1 (พ.ศ. 1450-1498) กำกับว่า เทวรูปองค์นี้คือพระสุริยะที่เป็นหนึ่งในบริวารเทวตา (Parivāradevatā) ของเทวสถานแห่งนี้¹⁵⁹ (ภาพที่ 119)

¹⁵⁸“ติรุ” (Tiru) ในภาษาทมิฬ แปลว่า “ศรี”

¹⁵⁹S. R. Balasubrahmanyam, Early Chola Art Part I (Poona: Sangam Press, 1966), 91.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 119 ประติมากรรมพระสุริยะ เทวสถานสุนทเรศวร รัฐทมิฬนาฑู สมัยโจฬะตอนต้น กำหนด
อายุราวพุทธศตวรรษที่ 14

ที่มา: S. R. Balasubrahmanyam, Early Chola Art Part I (Poona: Sangam Press, 1966), pl.
38-A.

ประติมากรรมพระสุริยะที่เทวสถานติรุวิรัตเนศวร (Tiru-virattaneswar Temple) รัฐ
ทมิฬนาฑู เทวสถานพระศิวะแห่งนี้ปรากฏมีเทวรูปพระสุริยะเป็นหนึ่งในองค์ประกอบของเทวสถาน¹⁶⁰
ลักษณะทางประติมานวิทยาแสดงรูปพระสุริยะศิลานูนต่ำ ทรงกิริฎมุกฏ กรองศอ สายยัชโญปวีต
ปิ่นแห่ง กฏิสูตระ พระสุริยะองค์นี้ประทับยืนสมภังค์ ทรงดอกบัวตูมในทั้งสองพระหัตถ์โดยยก
พระหัตถ์ทั้ง 2 ข้างอยู่ในระดับพระอังสา (ภาพที่ 120)

¹⁶⁰ Ibid.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 120 ประติมากรรมพระสุริเย เทวสถานดิรุวิรัตเนศวร รัฐทมิฬนาฑู สมัยโจฬะตอนต้น
กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14

ที่มา: S. R. Balasubrahmanyam, Early Chola Art Part I (Poona: Sangam Press, 1966), pl. 77-C.

ประติมากรรมพระสุริเยที่เทวสถานชนันปารเมศวร (Jnanapārameśwar Temple) รัฐทมิฬนาฑู เทวสถานแห่งนี้สร้างขึ้นเพื่อถวายแด่เทพที่มีนามว่า “ปัลสวัน-นัตตุ-สวามี” (Palasavanannattu-Swāmy) หรือที่รู้จักกันตามจารึกว่า “สัมปรสวรัตลุป เปรูมนทิกัล” (Samparasvaratlup Perumanadigal) หรือ “มหาเทพ” ว่ามีเทวรูปพระสุริเยปรากฏอยู่บริเวณทางเข้าวัดทางด้านทิศเหนือ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14 ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานบอมเบย์ (Bombay Museum)¹⁶¹ ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริเยองค์นี้เป็นประติมากรรมนูนต่ำศิลาประทับ

¹⁶¹ Ibid, 186-188.

ยืนสมภังค์ ทรงกรัณทมุฏฏ กุณฑล กรองศอ ยัชโญปวีต อุทรพันธะ กฏิสูตระ พระหัตถ์ทั้งสองข้าง
ทรงดอกบัวบานอยู่ในระดับพระอังสา ไม่ทรงฉลองพระบาท (ภาพที่ 121)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 121 ประติมากรรมพระสุริเย เทวสถานชนันปารเมศวร รัฐทมิฬนาฑู สมัยโจฬะตอนต้น
กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14

ที่มา: S. R. Balasubrahmanyam, Early Chola Art Part I (Poona: Sangam Press, 1966), pl. 86-A.

ประติมากรรมพระสุริเยศิลาพบที่อุตตนี (Uttani) ตำบลกุมพโกนัม (Kumbakonam)
จังหวัดตันซอร์ แสดงรูปพระสุริเยประทับยืนสมภังค์อยู่เหนือฐานบัว (ปัทมาสนะ) พระสุริเยองค์นี้
ทรงดอกบัวตูมอยู่ในทั้ง 2 พระหัตถ์อยู่ในระดับพระอังสา ลักษณะพระสุริเยองค์นี้ทรงกรัณทมุฏฏที่

มีแผ่นประภาณทลอยู่เบื้องหลัง กรองศอ เกยूर ยัชโญปวีต อุทรพันธะ และกฏิสูตระ กำหนดอายุราว พุทธศตวรรษที่ 15¹⁶² (ภาพที่ 122)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 122 ประติมากรรมพระสุริยะศิลาพบที่อุตตนี ตำบลกุ่มพโกนัม จังหวัดตันซอร์ กำหนดอายุ ราวพุทธศตวรรษที่ 15

ที่มา: Government Museum Chennai, Hindu Sculpture [Online], accessed 12 May 2009. Available from <http://www.chennai-museum.org/draft/gallery/01/01/images/surya.jpg>

ประติมากรรมพระสุริยะศิลา พบที่มัลลันคูที (Mālangūḍī) จังหวัดตันซอร์ แสดง ลักษณะประทับยืนสมภังค์ พระหัตถ์ที่ยกขึ้นระดับพระอุระทรงดอกบัวกึ่งตูมกึ่งบาน พระสุริยะองค์นี้ ทรงกรัณทมุกฏมีแผ่นประภาณทลเรียบอยู่เบื้องหลัง ไม่ทรงฉลองพระองค์ แต่ทรงกรองศอ ยัชโญปวีต อุทรพันธะ ฉนวนวีระ กฏิสูตระประดับลายสิงหลมุข ประทับยืนเปลือยพระบาท กำหนด

¹⁶²Government Museum Chennai, Hindu Sculpture [Online], accessed 12 May 2009. Available from <http://www.chennai-museum.org/draft/gallery/01/01/images/surya.jpg>

อายุในสมัยโจฬะตอนปลาย ราวพุทธศตวรรษที่ 17 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอินเดียน เมือง
กัลกัตตา (หมายเลขทะเบียน 13203) (ภาพที่ 123)

ภาพที่ 123 ประติมากรรมพระสุริยะศิลา พบที่มาลันคูตี จังหวัดตันซอร์ กำหนดอายุในสมัยโจฬะ
ตอนปลาย ราวพุทธศตวรรษที่ 17

ประติมากรรมพระสุริยะในซุ้มจระนำทางด้านทิศตะวันตกของโคปุระด้านทิศตะวันตกนอก
เทวสถานจิทัมพรัม (Chidambaram) ซึ่งเป็นเทวสถานพระศิวะ ได้ปรากฏมีประติมากรรมรูปพระ
สุริยะประทับยืนตรีภังค์ พระหัตถ์ขวาทรงสัญลักษณ์บางอย่างยกอยู่ในระดับพระเศียร พระหัตถ์ซ้าย
ชำรุด ขนาบด้วยเทวี 2 องค์ คือเทวีอุษาและปรตยูษา แม้ลักษณะของเทวรูปองค์นี้มีอาจจะระบุได้ว่า
เป็นเทพองค์ใด หากแต่การประทับยืนบนราชมรุธ ก็สันนิษฐานได้ว่าเทวรูปองค์นี้ คือ พระสุริยะ โดย
สามารถกำหนดอายุเทวรูปองค์นี้ได้ในสมัยโจฬะตอนปลาย ราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 (ภาพที่
124)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สอนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 124 ประติมากรรมพระสุริยะศิลา พบที่เทวสถานจิทัมพรัม กำหนดอายุในสมัยโจฬะตอนปลาย ราวพุทธศตวรรษที่ 17-18

ที่มา: John C. Huntington, & Susan L. Huntington, The John C. and Susan L. Huntington Photographic Archive of Buddhist and Asian Art [Online]. Accessed 10 January 2011. Available from <http://huntington.wmc.ohio-state.edu/>

นอกจากนี้ ประติมากรรมพระสุริยะศิลาในศิลปะโจฬะยังปรากฏมีประติมากรรมพระสุริยะสำริด ซึ่งเป็นลักษณะเชิงช่างที่สำคัญและพบได้ทั่วไปในอินเดียได้

ประติมากรรมพระสุริยะสำริด พบที่เทวาลัยมไลอิสวร (Malai Isvara temple) ในตำบลนาคัปปฏินัม¹⁶³ (Nāgappattinam) จังหวัดตันซอร์ มีขนาดความสูง 65 เซนติเมตร แสดงรูปพระสุริยะประทับยืนบนสมภังค์ ทรงกรัดทมูกุฎที่มีแผ่นประภามณฑลเรียบด้านหลังพระเศียร หาระ

¹⁶³ “ปฏินัม” (pattinam) เป็นภาษาทมิฬ หมายถึง “ท่าเรือ”

ยัชโญปวีต อูทรพันธะ กฏิสฺตรระดับลายสิงหลฯ ประทับยืนเปลือยพระบาท และในพระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงดอกบัวตูมในลักษณะยกขึ้นเล็กน้อย กำหนดอายุในสมัยโจฬะตอนต้น ระหว่าง พ.ศ. 1518-1543 ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่วัดกายาโรหนะ (Kāyārohaṇa Temple) ตำบลนาคัปปัญญันม จังหวัดตันชอร์¹⁶⁴ (ภาพที่ 125)

ภาพที่ 125 ประติมากรรมพระสุริยะสำริด พบที่เทวาลัยมไลอัสวร ในตำบลนาคัปปัญญันม จังหวัดตันชอร์ กำหนดอายุในสมัยโจฬะตอนต้น ระหว่าง พ.ศ. 1518-1543

ที่มา: R. Nagaswamy, Masterpieces of Early South Indian Bronzes (New Delhi: National Museum, 1983), Fig. 146.

¹⁶⁴R. Nagaswamy, Masterpieces of Early South Indian Bronzes (New Delhi: National Museum, 1983), 140.

ประติมากรรมพระสุริยะสำริดจากหริศจันทรปุรัม (Harischandrapuram) จังหวัดตันชอร์ ลักษณะของพระสุริยะองค์นี้มีขนาดสูง 56 เซนติเมตร ทรงกรัณทมุขุมิแผ่นประภามณฑลเรียบอยู่เบื้องหลัง ทรงกุนทล กรองศอ ยัชโญปวีต อุทรพันธะ กวิสูตระประดับลายสิงหลทรวงทองดอกบัวกึ่งตูมกึ่งบานอยู่ในทั้งสองพระหัตถ์ ประทับยืนสมถะ ไม่ทรงฉลองพระบาท อยู่บนฐานบัว กำหนดอายุในสมัยต้นโจฬะ ราวพุทธศตวรรษที่ 16-17¹⁶⁵ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติมัทราส (Government Museum, Madras) (ภาพที่ 126)

ภาพที่ 126 ประติมากรรมพระสุริยะ หริศจันทรปุรัม จังหวัดตันชอร์ สมัยโจฬะตอนต้น กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16

ที่มา: P. R. Srinivasan, Bronzes of South India (Madras: India Press, 1963), Pl. 81, Fig. 211.

¹⁶⁵ P. R. Srinivasan, Bronzes of South India (Madras: India Press, 1963), 305.

ประติมากรรมพระสุริยะสำริด อิทธิพลศิลปะแบบโจฬะได้มีอิทธิพลไปถึงประเทศศรีลังกา ดังที่มีการพบประติมากรรมพระสุริยะที่เทวาลัยพระศิวะ เมืองโปโลนนารูวะ (Polonnaruwa) ลักษณะของพระสุริยะองค์นี้มีขนาดสูง 54 เซนติเมตร ทรงกรันทมุกุมมีแผ่นประภามณฑลเรียบ อยู่เบื้องหลัง ทรงกมลขนาดใหญ่ กรองศอ ยัชโญปวีต อูทรพันธะ กฏิสูตระ ทรงดอกบัวกึ่งตูมกึ่งบานอยู่ในทั้งสองพระหัตถ์ ประทับยืนสมภังค์ ไม่ทรงฉลองพระบาทอยู่บนฐานบัว กำหนดอายุในสมัยต้นโจฬะ ราวพุทธศตวรรษที่ 16 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานโคลัมโบ (Columbo Museum) ประเทศศรีลังกา (ภาพที่ 127)

ภาพที่ 127 ประติมากรรมพระสุริยะ เมืองโปโลนนารูวะ ประเทศศรีลังกา สมัยโจฬะตอนต้น
กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16

ที่มา: Joseph Pearson, Memoirs of the Colombo Museum (Oxford: Horace Hart, 1978),
pl. 7 Fig. 14.

ต่อมาในสมัยพระเจ้ากุลโลตตุงกะที่ 1 (Kulottunga I) (พ.ศ. 1603-1661) สมัยโจฬะตอนปลาย มีการพบประติมากรรมพระสุริยะสำริด ที่เทวสถานวิรัตตะนะ (Virattana Temple) ในหมู่บ้านกูรุกไก (Kurukkai village) ขนาดความสูง 44 เซนติเมตร แสดงรูปพระสุริยะประทับยืน สวมกางเกง ทรงกริณทมกุฎที่มีแผ่นประภามณฑลเรียงด้านหลังพระเศียร ทรงกนกทลขนาดใหญ่ กรองศอ ยัชโญปวีต อูทรพันธะ กวีสู่ระดับลายสิงหลมุข ประทับยืนเปลือยพระบาท และในพระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงดอกบัวตูมในลักษณะยกขึ้นเล็กน้อย กำหนดอายุในสมัยโจฬะตอนปลาย ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ในเทวสถานมารุนตีศวร (Màruntisvara Temple) จังหวัดตันชอร์¹⁶⁶ (ภาพที่ 128)

ภาพที่ 128 ประติมากรรมพระสุริยะสำริด พบที่เทวสถานวิรัตตะนะ ในหมู่บ้านกูรุกไก จังหวัดตันชอร์ กำหนดอายุในสมัยโจฬะตอนปลาย

ที่มา: R. Nagaswamy, Masterpieces of Early South Indian Bronzes (New Delhi: National Museum, 1983), Fig. 149.

¹⁶⁶ R. Nagaswamy, Masterpieces of Early South Indian Bronzes, 143.

ประติมากรรมพระสุริยะสำริดในสมัยโจฬะตอนปลายองค์ต่อมา พบที่เทวสถาน
วรรธมานะศวร (Vardhamāneśvar Temple) จังหวัดเสกัล (Sekal) พระสุริยะองค์นี้ทั้งเทวลักษณะ
และเครื่องถนิมพิมาภรณ์ส่วนใหญ่จะเหมือนกับพระสุริยะสำริดที่เทวสถานวิรัตนะ แต่มีข้อ
แตกต่างที่สำคัญ คือ พระสุริยะองค์นี้จะทรงสาย “ฉันทวีระ” เพิ่มขึ้นมาจากการคาดสายยัชโญปวีต
เพียงอย่างเดียว ซึ่งโดยปกติแล้ว สายทั้งสองเส้นมักไม่คาดร่วมกัน สายฉันทวีระนี้มีลักษณะ
เช่นเดียวกับประติมากรรมพระสุริยะศิลา พบที่มัลลันคูซี จังหวัดตันชอร์ ปัจจุบันเทวรูปองค์นี้
ประดิษฐานอยู่ที่เทวสถานมรุตัสวร จังหวัดตันชอร์¹⁶⁷ (ภาพที่ 129)

ภาพที่ 129 ประติมากรรมพระสุริยะสำริด พบที่เทวสถานวรรธมานะศวร จังหวัดเสกัล กำหนดอายุ
ในสมัยโจฬะตอนปลาย

ที่มา: R. Nagaswamy, Masterpieces of Early South Indian Bronzes (New Delhi: National
Museum, 1983), Fig. 147-148.

¹⁶⁷ Ibid., 142.

ประติมากรรมพระสุริเยที่เทวสถานอมฤตมเตศวร (Amṛita Ghatesvara) เขต
เมลักกัทัมปุระ (Melakkadambur) เมืองมัทราส เทวสถานแห่งนี้สร้างขึ้นถวายแด่พระศิวะ มีการพบ
ประติมากรรมพระสุริเยบนระเบียงคดของเทวสถาน¹⁶⁸ แสดงลักษณะทางประติมานวิทยาที่สำคัญ
คือ รูปพระสุริเยประทับยืนประนมหัตถ์ (อัญชลิมุทรา) ทรงกรัณทมูฏฏ กรองศอ กฏิสูตระ และโศตี
สั้น ไม่ทรงฉลองพระบาท พระสุริเยองค์นี้ไม่ปรากฏว่าทรงดอกบัวในพระหัตถ์ แต่จากจารึกที่ฐาน
ระบุว่า เทวรูปองค์นี้คือ พระสุริเย กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17 (ภาพที่ 130)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

¹⁶⁸S. R. Balasubrahmanyam, Four Chola Temples (Bombay: N. M. Tripathi
Private LTD., 1963), 47-49.

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนอนุรักษ์

ภาพที่ 130 ประติมากรรมพระศุริยะที่เทวสถานอมฤตมเตศวร เขตเมธีกกทัมปุระ เมืองมัทราส
สมัยโจฬะตอนปลาย กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17

ที่มา: S. R. Balasubrahmanyam, Four Chola Temples (Bombay: N. M. Tripathi Private LTD., 1963), Fig. 45.

การนับถือบูชาพระศุริยะในอินเดียใต้ได้รับความนิยมสูงสุดในสมัยของพระเจ้า
กุไลตตุงคะที่ 1 ดังปรากฏมีเทวสถานแห่งแรกและแห่งเดียวที่สร้างถวายพระศุริยะขึ้นในอินเดียใต้
คือ เทวสถานสุรยนารโกยิล¹⁶⁹ (Sūryanārkoṣil) ตั้งอยู่ในหมู่บ้านสุรยนารโกยิล (หมายถึง เทวสถาน
พระศุริยะอยู่ภายใน) จังหวัดตันชอร์ ภายในวัดมีจารึกที่ระบุถึงการสร้างวัดว่าสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้า

¹⁶⁹“โกยิล” (koyil) ภาษาทมิฬ แปลว่า “วัด”

กุลิตตุงคะ โจฬะเทวะ (Kulottungacholadeva) และถูกเรียกว่า กุลิตตุงคะโจฬะ-มารตณฑาลัย (Kulottungachola- Matttandalaya)¹⁷⁰

สาเหตุที่ปรากฏเทวาลัยพระสุริเยะในอินเดียได้นี้ สันนิษฐานกันว่า เนื่องมาจากการเสด็จเยือนอาณาจักรของราชวงศ์คองคาในสมัยพระเจ้าราเชนทระ¹⁷¹ และสัมพันธ์ไมตรีระหว่างพระเจ้ากุลิตตุงคะที่ 1 กับกษัตริย์ราชวงศ์จาลุกยะตะวันออกแห่งรัฐกเนาซี (Kanauj) ที่นับถือบูชาพระสุริเยะในสมัยนั้น

เทวาลัยแห่งนี้สร้างขึ้นเพื่อบูชาพระสุริเยะในฐานะเทพนพเคราะห์ที่มีพระสุริเยะเป็นหัวหน้า โดยมีรูปแบบแผนผังที่หันหน้าไปทางทิศตะวันตก มีเทวรูปพระพุทธรูปหล่ออยู่ด้านหน้า และมีเทพนพเคราะห์อื่น ๆ ล้อมรอบอาคารประธาน

ซึ่งลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริเยะองค์นี้ เป็นเทวรูปสำริด อยู่ในลักษณะประทับยืน ทรงดอกบัวในทั้งสองพระหัตถ์¹⁷² ที่ฐานเบื้องล่างปรากฏมีรูปม้าสำริดประกอบอยู่ด้วย กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17 (ภาพที่ 131)

การนับถือพระสุริเยะของเทวสถานสุรยนารโกยิลนี้ เป็นการนับถือในฐานะของเทพนพเคราะห์ เพราะชาวอินเดียได้มีความเชื่อว่า เทพนพเคราะห์นั้นมียอำนาจในการดลบันดาลเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตมนุษย์ได้¹⁷³

¹⁷⁰T. A. Goponatha Rao, Elements of Hindu Iconography Volume I – Part II, 300.

¹⁷¹C. Sivaramamurti, South Indian Bronzes.

¹⁷²Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 172, & P. V. Jagadisa Ayyar, South Indian Shrines (Illustrated) (New Delhi: Asian Educational Services, 1982), 313-314.

¹⁷³H. Krishna Sastri, South – Indian Images of Gods and Goddesses, 236.

ภาพที่ 131 ประติมากรรมพระสุริยะสำริด จากเทวาลัยพระสุริยะที่สุรยนาธโกยิล พุทธศตวรรษที่ 17

ที่มา: Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought) (New Delhi: Aryan Book International, 1995), pl. 49.

เทวรูปพระสุริยะและเทพนพเคราะห์ยังพบได้ทั่วไปในเทวาลัยพระสุริยะในอินเดียได้ ทั้งการสร้างเทวสถานประจำให้กับเทพแต่ละองค์ที่มีการประดิษฐานเทพองค์อื่น ๆ อยู่รอบระเบียงคดและรอบอาคารประธานของวัด โดยมีพระสุริยะอยู่ตรงกลางแล้วมีเทวะองค์อื่น ๆ ล้อมรอบ¹⁷⁴ หรือปรากฏบนหน้าบันของเทวสถาน อันแสดงให้เห็นถึง บทบาทของเทพนพเคราะห์ในลักษณะของจักรราศี อันเป็นตัวแทนของกาลเวลา ที่สื่อถึงช่วงเวลาของการสร้างวัดแห่งนั้น ๆ¹⁷⁵

¹⁷⁴Ibid.

¹⁷⁵T. A. Goponatha Rao, Elements of Hindu Iconography Volume I – Part II,

3. การนับถือพระสุริเยในสมัยราชวงศ์จาลุกยะ (Chālukya Dynasty)

จาลุกยะเป็นกลุ่มแรกที่ตั้งราชวงศ์จาลุกยะตะวันตก (พ.ศ. 1086-1298) ครอบคลุมอาณาบริเวณรัฐกรรณาฏกะในปัจจุบันหรือรัฐไมซอร์ในอดีต ซึ่งอยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ของอินเดียแถบทะเลอาระเบียนี้ คู่กับราชวงศ์ปัลลวะที่ปกครองในทิศตะวันออกของรัฐทมิฬนาฑู

อาณาจักรจาลุกยะมีราชธานีอยู่ที่เมืองพาทามิ (Badami) และมีเมืองสำคัญ ๆ ได้แก่ ไอโฮเล (Aihole) ปัตตาทากัล (Pattādākal) อลัมปุระ (Alampur) และพัสตระ (Bastra) เป็นต้น แต่ละเมืองมีการสร้างศาสนสถานฮินดูไว้มากมาย ครั้นต่อมาเมื่อราชวงศ์จาลุกยะตะวันตกอ่อนกำลังลง ราชวงศ์ราชภฏฏจึงได้เข้ายึดครองพื้นที่

ต่อมาเพื่อสายของราชวงศ์จาลุกยะจึงไปมีอำนาจขึ้นในแถบตะวันออก ตั้งราชวงศ์จาลุกยะตะวันออกขึ้นใน พ.ศ. 1167-1601 ในรัฐอานธรประเทศพื้นที่เก่าของราชวงศ์ปัลลวะ และมีราชวงศ์จาลุกยะบางกลุ่มไปตั้งราชวงศ์ในแถบรัฐคุชราต ราชสถาน และไมซอร์ จากนั้นราชวงศ์จาลุกยะก็ได้หวนคืนในแถบรัฐกรรณาฏกะอีกครั้ง ระหว่าง พ.ศ. 1516-1743 อย่างไรก็ตามราชวงศ์จาลุกยะนี้ก็ได้มีบทบาททั้งในด้านประวัติศาสตร์และงานศิลปกรรมเนื่องในศาสนาฮินดู จึงปรากฏมีเทวรูปพระสุริเยในยุคสมัยนี้ด้วย

ประติมากรรมพระสุริเยจากอลัมปุระ บริเวณเดคชานตอนใต้ รัฐอานธรประเทศ เป็นประติมากรรมพระสุริเยศิลา ประทับยืนสมภังค์เปลื้องพระบาทอยู่เหนือฐานบัวที่ยังปรากฏร่องรอยของพระอรุณและม้าทั้ง 7 ตัวอยู่ที่ฐาน ลักษณะทางประติมานวิทยาที่สำคัญ คือ ทรงกิริฎมุกฏประดับลายทั้งสามด้าน มีแผ่นประภาณทลเป็นรูปปรัศมีออกมาจากเบื้องหลังพระเศียร ไม่ทรงฉลองพระองค์ แต่ทรงกุณฑล กรองศอ ยัชโญปวีต และโธตีลั่น พระหัตถ์ทรงดอกบัวกึ่งตูมกึ่งบานที่ยกอยู่ในระดับพระอังสา กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-13¹⁷⁶ (ภาพที่ 132)

¹⁷⁶Stella Kramrisch, The Art of India: Traditions of Indian Sculpture, Painting and Architecture (London: The Phaidon Press, 1965), 205.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 132 ประติมากรรมพระสุริยะศิลา จากอลัมปุระ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-13

ที่มา: Stella Kramrisch, The Art of India: Traditions of Indian Sculpture, Painting and Architecture (London: The Phaidon Press, 1965), pl. 74.

ประติมากรรมพระสุริยะจากอลัมปุระ องค์ต่อมาเป็นประติมากรรมพระสุริยะศิลา
 นูนต่ำ ประทับยืนสมภังค์ พระสุริยะองค์นี้มีลักษณะต่างจากองค์ที่ผ่านมาคือทรงฉลองพระองค์
 แบบอินเดียเหนือ ได้แก่ ทรงกิริฎมุกฏประดับลายทั้งสามด้าน เบื้องหลังมีแผ่นประภามณฑลเรียบ
 ทรงฉลองพระองค์ และฉลองพระบาทบู๊ท แต่พระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงดอกบัวกึ่งตูมกึ่งบานยกอยู่
 ในระดับพระอังสาตามแบบอินเดียได้ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15 (ภาพที่ 133)

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนอนุรักษ์มรดก

ภาพที่ 133 ประติมากรรมพระสุริยะนูนต่ำศิลา จากอลัมปุระ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15
ที่มา: Kamat Research Database, [Relief of Surya](http://www.kamat.com/database/pictures/22039.htm) [Online], Accessed 12 May 2009,
Available from <http://www.kamat.com/database/pictures/22039.htm>

สาเหตุหนึ่งที่ประติมากรรมพระสุริยะนูนต่ำจากอลัมปุระองค์นี้ ทรงฉลองพระองค์แบบอินเดียเหนือ สันนิษฐานว่าเนื่องมาจากพื้นที่ของอาณาจักรจาตุกยะนี้มีการติดต่ออย่างใกล้ชิดกับพื้นที่อิทธิพลศิลปกรรมแบบอินเดียเหนือ จึงส่งผลให้เกิดการผสมผสานรูปแบบพระสุริยะอย่างชัดเจน แม้ว่าพระสุริยะองค์นี้จะทรงฉลองพระองค์แบบอินเดียเหนือ แต่ลักษณะของดอกบัวในพระหัตถ์ยังมีลักษณะกึ่งตูมกึ่งบานแบบอินเดียใต้

ประติมากรรมพระสุริยะที่พบที่เนินเขานันทิ ในรัฐกรรณฏกะ แสดงภาพพระสุริยะมี 8 กร ที่แสดงมุขtraแตกต่างกันออกไปในแต่ละพระหัตถ์ พระสุริยะทรงกรัณทมูฏฏ กรองคอ

กุนทล สายยัชโญปวีต และสายอุทรพันธะ มีประติมากรรมพระชายากำลังโง่งคันศรขนานทั้งสองด้าน และที่ฐานปรากฏรูปม้าสี่ตัว¹⁷⁷ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 (ภาพที่ 134)

จากรูปแบบของพระสุริยะองค์นี้ อาจมีความสัมพันธ์กับพระศิวะ เพราะท่าทางของพระสุริยะในลักษณะกำลังยิงธนูใส่เมืองทั้งสาม ปรากฏในตำนานของพระศิวะเมื่อครั้งที่ปรากฏอสูรที่มีชื่อว่า “ตรีปราสูร”

ภาพที่ 134 ประติมากรรมพระสุริยะพบที่เนินเขานันทิ ในเมืองกรรณภูกะ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13

ที่มา: Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought) (New Delhi: Aryan Book International, 1995), pl. 47.

¹⁷⁷ Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 171.

พระสุริยะศิลาจากหาเวรี (Haveri) กำหนดอายุในช่วงปลายราชวงศ์จาลุกยะ พระสุริยะองค์นี้ มี 2 พระหัตถ์ ที่ยกอยู่ในระดับพระอังสาทรงดอกบัวกึ่งตูมกึ่งบาน ทรงมงกุฎที่เบื้องหลังมีแผ่นประภามณฑล กรองคอ คาดสายอุทรพันธะ อวียงคะ ยัชโญปวีต กฏิสูตระ ไม่ทรงฉลองพระบาท เหนือฐานรูปม้า 7 ตัว ในสกุลช่างจาลุกยะนี้ มีพระชายาทั้งสององค์คือ ราชญี และนิกษุภา ทรงจามร (แฉ่) ประกอบอยู่¹⁷⁸ (ภาพที่ 135)

ภาพที่ 135 พระสุริยะศิลาจากหาเวรี กำหนดอายุในช่วงปลายจาลุกยะ

ที่มา: T. A. Goponatha Rao, Elements of Hindu Iconography Volume I – Part II (Delhi : Motilal Banarsidass, 1968), Fig. 1, pl. 91.

¹⁷⁸T. A. Goponatha Rao, Elements of Hindu Iconography Volume I – Part II, 315, & Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 170-171.

4. การนับถือพระสุริเยในสมัยราชวงศ์โฮยสละ (Hoysala Dynasty)

ราชวงศ์โฮยสละเป็นราชตระกูลหนึ่งที่ขึ้นมามีอำนาจแถบไมซอร์ รัฐกรรณาฏกะ เดิมต้นราชวงศ์นี้รับราชการในราชสำนักของราชวงศ์จาลุกยะ จนกระทั่งราชวงศ์จาลุกยะอ่อนกำลังลงจึงได้เข้าไปยึดครองไมซอร์และปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์แห่งราชวงศ์โฮยสละ ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 16-18 รูปแบบงานศิลปกรรมจึงได้รับอิทธิพลมาจากราชวงศ์จาลุกยะ แต่มีการพัฒนาในรูปแบบของตน

ในสมัยโฮยสละนี้ ปรากฏมีเทวสถานที่สร้างถวายแด่พระสุริเย ซึ่งเป็น 1 ในเทพองค์สำคัญในรูปแบบปัญญาตนบูชา ที่ประกอบไปด้วยการบูชาเทพ 5 องค์ คือ พระวิษณุ พระศิวะ พระศักติ พระคเณศ และพระสุริเย ที่ประดิษฐานเทวรูปสำคัญองค์หนึ่งในเทวาลัยประธาน และมีเทวองค์อื่น ๆ ประดิษฐานอยู่ในเทวาลัยบริวาร โดยพระสุริเยนี้เป็นหนึ่งในเทพองค์สำคัญในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18

ประติมากรรมพระสุริเยในสมัยโฮยสละ (พุทธศตวรรษที่ 15-16) ที่พบในรัฐกรรณาฏกะ ที่กระจายอยู่ตามพิพิธภัณฑสถานต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกประเทศอินเดีย โดยพบเป็นประติมากรรมหินปูนแบบนูนสูง พระเศียรทรงกรัณทมุกฏ กุณฑล กรองคอ หาระ อุทรพันธะ ภูมิสูตระ ไม่ทรงฉลองพระบาท และมีเทวีอุษาและปรัตยูษาโคงคันศรขนาบอยู่ทั้งสองข้าง ได้แก่ ประติมากรรมพระสุริเย รหัส B60S401 จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานศิลปะเอเชีย (Asian Art Museum) เมืองซานฟรานซิสโก ประเทศสหรัฐอเมริกา (ภาพที่ 136)

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนนิพนธ์

ภาพที่ 136 ประติมากรรมพระสุริยะศิลา สมัยโทยสละ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 จัด

แสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานศิลปะเอเชีย ณ เมืองซานฟรานซิสโก ประเทศสหรัฐอเมริกา

ที่มา: Asian Art Museum, The Hindu deity Surya [Online], accessed 12 May 2009. Available from <http://www.asianart.org/media/full/SA/Z000/Z000004/Z0000497.jpg>

พระสุริยะศิลาจากนัคคัลลี (Naggahalli) กำหนดอายุในสมัยโทยสละ พระสุริยะองค์นี้มี 2 พระหัตถ์ ที่ยกอยู่ในระดับพระอังสาทรงช่อดอกบัว ทรงกรัณทมูฏฐ์เบื้องหลังมีแผ่นประภามณฑล คาดสายอุทรพันธะ กวีสู่ตระ ประทับยืนโดยไม่ทรงฉลองพระบาทบนฐานรูปม้า 7 ตัว ในสกุลช่างโทยสละ จะมีเทวีอุษาและปรตยูษา ที่อยู่ในลักษณะกำลังโกลนคั่นศร เพื่อขับไล่ความมืดประกอบอยู่ นอกจากนี้ยังมีเทวรูปขนาดเล็กประกอบอยู่เบื้องหลัง โดยแสดงเป็นรูปของฤาษีนักดนตรีในหลากหลายลักษณะ¹⁷⁹ (ภาพที่ 137)

¹⁷⁹T. A. Goponatha Rao, Elements of Hindu Iconography Volume I – Part II, 315, & Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 170-171.

ภาพที่ 137 พระสุริยะศิลาจากนัคคหัลลิ กำหนดอายุในสมัยหอยสละ

ที่มา: T. A. Goponatha Rao, Elements of Hindu Iconography Volume I – Part II (Delhi : Motilal Banarsidass, 1968), Fig. 1, pl. 92.

ประติมากรรมพระสุริยะศิลานูนสูง พบที่เมืองฮาเลบิฑู (Halebidu) รัฐकर्णाฏกะ พระสุริยะองค์นี้ ทรงกรัณทมุฏฐเบื้องหลังมีแผ่นประภาณทล ทรงกุนทล หาระ อูทรพันธะ กวีสุตระ พระบาทและพระหัตถ์ชำรุด กำหนดอายุในปลายพุทธศตวรรษที่ 17 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่ พิพิธภัณฑ์อินเดีย เมืองกัลกัตตา (หมายเลขทะเบียน 13640) (ภาพที่ 138)

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 138 พระสุริยะศิลา ที่เมืองฮาเลพิทุ รัฐกรรณาฏกะ กำหนดอายุในสมัยไทยสละ

ประติมากรรมพระสุริยะศิลานูนสูง พบที่เมืองหัสสัน (Hassan) รัฐกรรณาฏกะ พระสุริยะองค์นี้ มี 2 พระหัตถ์ ที่ยกอยู่ในระดับพระอังสาทรงช่อดอกบัวบาน เบื้องหลังมีแผ่นประภามณฑล ทรงกรัณทมุฏฏ กุณฑล หาระ อุทรพันธะ กฏิสูตระ ไม่ทรงฉลองพระบาทบนฐานรูปม้า 7 ตัว มีเทวีอุษาและปรตยูษา ที่อยู่ในลักษณะกำลังโองังคันศร กำหนดอายุในปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติและอัลเบิร์ต (หมายเลขทะเบียน IS 76-1965) (ภาพที่ 139)

ภาพที่ 139 พระสุริยะศิลา พบที่เมืองห้วยสั่น รัฐกรรณากูระ กำหนดอายุในสมัยไทยสละ

นอกจากนี้ ยังมีประติมากรรมพระสุริยะศิลาที่พบจากอาณาจักรประเทศ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18-19 พระสุริยะองค์นี้ประทับยืนสมภังค์อยู่เหนือฐานรูปม้วนขนาดเล็ก 7 ตัว โดยเทวรูปมีลักษณะทรงกรัณทมุกุฏ มกรกฤษทล กรองศอ หาระ ไม่ทรงฉลองพระองค์ แต่ทรงโถ่สี้น คล้องสายยัชโญปวีต อุทรพันธะ กฏิสูตระสิงหมุข ไม่ทรงฉลองพระบาทพุท พระหัตถ์ทั้งสองข้างชำรุด แต่พบว่ามีดอกบัวกึ่งตูมกึ่งบานอยู่เหนือระดับพระอังสา และมีเทวีอุษาและปรดิยุษาอยู่ในลักษณะโค้งคันศรขนานบอยู่ทั้งสองข้าง (ภาพที่ 140) รูปแบบทางศิลปะที่ปรากฏนี้เกิดจากการผสมผสานศิลปะจากดินแดนใกล้เคียงกันในอินเดียได้ กล่าวคือ รูปแบบของดอกบัวกึ่งตูมกึ่งบานที่ยกอยู่ในระดับพระอังสาและการไม่ทรงฉลองพระบาทประทับยืนเหนือฐานรูปม้วน 7 ตัว ถือเป็นลักษณะที่พบในศิลปะภายใต้ราชวงศ์จาลุกยะ ส่วนกรัณทมุกุฏนั้นพบได้บ่อยในรูปเคารพพระสุริยะภายใต้ราชวงศ์ไทยสละ เนื่องจากอาณาจักรทั้งสองนี้เรื่องอำนาจร่วมสมัยกันก่อให้เกิดการผสมผสานทางรูปแบบศิลปะร่วมกัน

ภาพที่ 140 พระสุริเยศิลา พบที่อานธรประเทศ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18-19

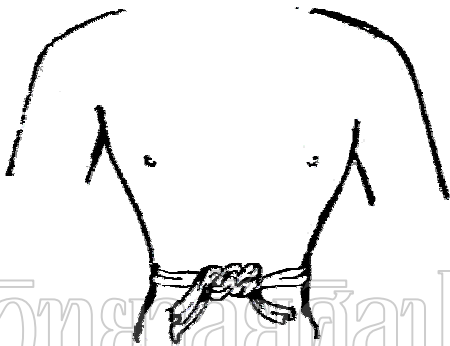
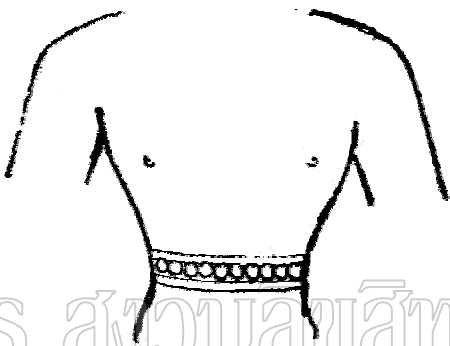
ที่มา: Indira Gandhi National Centre for the Arts, Surya, Karnataka [Online], Accessed 10 June 2010, Available from <http://ignca.nic.in/asp/showbig.asp?projid=ac16>

สรุปลักษณะสำคัญของประติมากรรมพระสุริเยที่พบในอินเดียได้ คือ พระสุริเยในอินเดียได้ จะคาดสายอุทรพันธะ ไม่มีสายอวยังคะ ประติมากรรมส่วนใหญ่มักจะยกพระหัตถ์สูงขึ้นถึงระดับพระอังสา ลักษณะของดอกบัวนั้นจะไม่บาน ไม่ทรงฉลองพระบาท ไม่มีพระอรุณเป็นสารถี และไม่มีม้าประกอบร่วมกับเทวรูป¹⁸⁰ ส่วนเทวบริวารจะมีความแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ หากเป็นพระสุริเยที่พบในรัฐทมิฬนาฑูมักไม่ปรากฏเทวบริวาร หากเป็นพระสุริเยที่พบในรัฐกรรณาฏกะ มักปรากฏมีเทวีโกังคันศร 2 องค์ หรือมีชายา 2 องค์ประกอบอยู่ ตามรูปแบบศิลปะของราชวงศ์จาลุกยะและโหยสละ¹⁸¹

¹⁸⁰ Manisha Mukhopadhyay, Brahmanical Mythology in Sanskrit Inscriptions, 168.

¹⁸¹ T. A. Goponatha Rao, Elements of Hindu Iconography Volume I – Part II, 312.

ตารางที่ 7 สรุปข้อแตกต่างระหว่างพระสุริเยที่พบในอินเดียเหนือยุคกลางและอินเดียใต้

อินเดียเหนือ (ยุคกลาง)	อินเดียใต้
1. พระหัตถ์ของพระสุริเยมักยกขึ้นขนานกับพื้นหรือวางอยู่เหนือพระโสณี	1. พระหัตถ์ของพระสุริเยมักยกพระหัตถ์อยู่เหนือพระอังสาเสมอ
2. ดอกบัวมักบานอยู่เหนือพระอังสาเสมอ	2. ดอกบัวมักอยู่ในลักษณะตูมหรือกึ่งตูมกึ่งบาน
3. ทรงฉลองพระองค์ ที่เรียกว่า “อุทิจยเวชะ” มีลักษณะเป็นฉลองพระองค์ยาวและคาดสายอวยังคะ	3. ส่วนใหญ่เปลือยพระวรกายท่อนบนและคาดสายอุทรพันธะ ¹⁸² ไม่คาดสายอวยังคะ
	
สายอวยังคะ	สายอุทรพันธะ
4. มักทรงฉลองพระบาทบู๊ทยาว และมีพระอรุณเป็นสารถีประทับอยู่เบื้องหน้า	4. มักไม่ทรงฉลองพระบาท
5. พระอรุณและม้า 7 ตัวมักปรากฏอยู่เบื้องหน้าเทวรูปพระสุริเยเสมอ	5. อาจปรากฏฐานรูปม้าแต่ไม่ปรากฏรูปพระอรุณ
6. มักปรากฏมีเทวบริวารเสมอ	6. ที่ปรากฏมีเทวบริวารนั้นพบได้น้อยมาก โดยเฉพาะในรัฐทมิฬนาฑู

ที่มา: ปรับปรุงจาก Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought) (New Delhi: Aryan Book International, 1995), 16, & Jitendra Nath Banerjee, The Development of Hindu Iconography (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 1974), 296.

¹⁸² ข้อแตกต่างระหว่างสายอวยังคะและสายอุทรพันธะที่ชัดเจนที่สุด คือ สายอวยังคะมักคาดทับฉลองพระองค์ ส่วนสายอุทรพันธะมักคาดอยู่รอบพระอุระโดยตรง

แต่ลักษณะร่วมของพระสุริยะที่พบในอินเดียเหนือและอินเดียใต้ คือ การมีแผ่นประภาณทลเบื้องหลังพระเศียรของพระสุริยะ

การนับถือพระสุริยะในประเทศเนปาล

การศึกษาลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะในอินเดียจะไม่สมบูรณ์หากไม่ได้กล่าวถึงประติมากรรมพระสุริยะที่พบในประเทศเนปาลด้วย เพราะนอกจากเนปาลจะเป็นประเทศที่มีพรมแดนติดต่อกับประเทศอินเดียตอนเหนือ และนับถือศาสนาฮินดูแล้ว ลักษณะพระสุริยะที่พบในเนปาลยังมีความเป็นเอกลักษณ์ทั้งในรูปแบบ และการผสมผสานทางความเชื่อเข้ากับพุทธศาสนาได้อย่างเป็นเอกลักษณ์ ดังปรากฏมีประติมากรรมพระสุริยะที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

ประติมากรรมพระสุริยะในเนปาลยุคแรก องค์สำคัญ คือ ประติมากรรมหมายเลขทะเบียน NS 179 พบที่หอส่งน้ำที่ในเมืองการฐมณฑุ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติของประเทศเนปาล เทวรูปองค์นี้มีความน่าสนใจที่มีการทรงอุทิจยเวชะ (ฉลองพระองค์แบบอินเดียเหนือ) ที่ประกอบไปด้วยฉลองพระองค์ยาว สนับเพลลา ฉลองพระบาทบู๊ท และทรงกิรีฏมุกฏ เทวรูปมีสาวก 2 องค์คุกเข่าอยู่ทั้งสองข้าง เทวรูปองค์นี้มีความสัมพันธ์กับประติมากรรมพระโพธิสัตว์ปัทมปาณี กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 14-15 โดยมีลักษณะพระเนตรเบิกโพลง ทรงดอกบัวบานในพระหัตถ์ ทรงฉลองพระองค์คาดด้วยสายอุทรพันธะและเข็มขัดเพชรพลอย เบื้องหลังพระสุริยะทำเป็นแผ่นประภาณรูปกลีบบัว สอดคล้องกับจารึกที่กล่าวถึงเทพพระอาทิตย์ กำหนดอายุใน พ.ศ. 1601¹⁸³ (ภาพที่ 141)

¹⁸³Krishna Deva, Images of Nepal (New Delhi: Archaeological Survey of India, 1984), 27-28.

ภาพที่ 141 ประติมากรรมพระสุริเย จากเมืองการฐมณฑล ประเทศเนปาล
ที่มา: Krishna Deva, Images of Nepal (New Delhi: Archaeological Survey of India, 1984),
pl. 67.

ประติมากรรมพระสุริเยองค์อื่น ๆ ที่สำคัญอีกองค์หนึ่ง มีที่มาจาก ตปหิติ (Tapahiti) เมืองปาตัน (Patan) ปัจจุบันเก็บอยู่ในส่วนงานโบราณคดีเมืองปาตัน ปราบกฐมีจารึกที่ฐาน กำหนดหมายเลขทะเบียน NS 185 (พ.ศ.1608) กล่าวว่า เทพองค์นี้มีนามว่า มุลทิตยะ (Muladitya) ซึ่งจากลักษณะทางประติมาวิทยาพบว่าเทวรูปพระองค์นี้ เป็นพระสุริเยที่ไม่ทรงฉลองพระบาท มีทนต์และปิงคละขนากอยู่ทั้งสองข้าง ทนต์ที่ประทับยืนตรึงค์ ถือไม้เท้า ส่วนปิงคละทรงพระแสง ซึ่งยากที่จะแยกแยะความแตกต่างของทั้งสององค์ พระสุริเยทรงมงกุฏเทริดขนนก ฉลองพระองค์ยาว ซึ่งมีความร่วมสมัยกับประติมากรรมพระโพธิสัตว์ปัทมปาณี คาคาสยอุทรพันธะ กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 14¹⁸⁴ (ภาพที่ 142)

¹⁸⁴ Krishna Deva, Images of Nepal, 28.

ภาพที่ 142 ประติมากรรมพระศุริยะ จากเมืองปาดัน ประเทศเนปาล

ที่มา: Krishna Deva, *Images of Nepal* (New Delhi: Archaeological Survey of India, 1984), pl. 70A.

ประติมากรรมพระศุริยะสำริด จากประเทศเนปาล มีขนาดความสูง 12.7 เซนติเมตร แสดงลักษณะพระศุริยะประทับนั่งขัดสมาธิเพชรบนฐานบัว พระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงดอกบัวตูม และดอกบัวบานพระหัตถ์ทั้งสองดอกยกอยู่ในระดับพระอุระ ซึ่งดอกบัวนี้จะบานอยู่เหนือพระอังสา ลักษณะของพระศุริยะองค์นี้ทรงมงกุฎเทริดขนนก กุณฑล กรองศอ ฉลองพระองค์ โห่ติยาว คาด ปั้นเหน่ง แต่ไม่ทรงฉลองพระบาทนุ่ง กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่ พิพิธภัณฑ์ศิลปะประจำเมือง (The Metropolitan Museum of Art) กรุงนิวยอร์ก ประเทศสหรัฐอเมริกา (หมายเลขทะเบียน 1987.142.353)¹⁸⁵ (ภาพที่ 143)

¹⁸⁵ Martin Lerner, & Steven Kossak, *The Lotus Transcendent: Indian and Southeast Asian Art from the Samuel Eilenberg Collection*, 142.

ภาพที่ 143 ประติมากรรมพระศุริยะสำริดประทับนั่งขัดสมาธิเพชร จากประเทศเนปาล กำหนด
อายุราวพุทธศตวรรษที่ 14

ที่มา: Martin Lerner, & Steven Kossak, The Lotus Transcendent: Indian and Southeast Asian Art from the Samuel Eilenberg Collection (New York: The Metropolitan Museum of Art, 1991)
Fig. 111.

ประติมากรรมนูนต่ำพระศุริยะหล่อทองแดง จากประเทศเนปาลนี้ มีขนาดความสูง 19 เซนติเมตร แสดงลักษณะพระศุริยะประทับยืนสมถังค์ ทรงกิริยมุขุที่มีแผ่นประภามณฑลขนาดเล็กอยู่เบื้องหลัง กุณฑล กรองศอ ไม่ทรงฉลองพระองค์ แต่ทรงโรตียาวจรดฉลองพระบาทนูน ในพระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงกำนดอกบัวที่บานอยู่ในระดับพระอังสา กำหนดอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 16-17 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานศิลปะประจำเมือง (The Metropolitan Museum of Art) กรุงนิวยอร์ก ประเทศสหรัฐอเมริกา (รหัส 1977.444.1) (ภาพที่ 144)

ภาพที่ 144 ประติมากรรมพระสุริยะหล่อทองแดง จากประเทศเนปาล

ที่มา: The Metropolitan Museum of Art, Standing Surya (God of the Sun) [Online], Accessed 10 June 2010, Available from http://www.metmuseum.org/Works_of_Art/collection_database/asian_art/standing_surya_god_of_the_sun/objectview.aspx?OID=60005286&collID=6&dd1=6

องค์ต่อมาประดิษฐานอยู่ในเทวสถานขนาดเล็ก ที่เมืองภักตปุระ เป็นประติมากรรมประทับยืนบนฐานบัวขนาดใหญ่ ฐานบัวอีก 8 ฐานที่เหลือก็เป็นที่ประดิษฐานเทพนพเคราะห์องค์อื่น ๆ โดยมีพระจันทร์ถือดอกบัวและพระอังคาร (อังคาร) ถือคัมภีร์ (หอก) ประทับนั่งอยู่ในระดับพระเศียรของพระสุริยะ ถัดลงมาเป็นพระพุธทรงธนู พระพฤหัสบดีทรงอักษรมาลาประทับนั่งอยู่ในระดับพระพาหา ถัดลงมาเป็นพระศุกร์ทรงอักษรมาลา พระศนิทรงกมณฑ์ลพประทับนั่งอยู่ในระดับต้นขา และล่างสุดคือ พระราหูทรงขีตกะ พระเกตุแสดงอัญชลีมุทราประทับนั่งอยู่ในระดับฐานบัว โดย

ลักษณะของพระสุริยะองค์นี้ ประทับยืนสมภังค์ภายใต้ฉัตร ทรงช่อดอกบัวที่ขึ้นไปบานอยู่เหนือระดับพระอังสา และไม่ทรงฉลองพระบาท กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 17¹⁸⁶ (ภาพที่ 145)

ภาพที่ 145 ประติมากรรมพระสุริยะ จากเมืองภักตปุระ ประเทศเนปาล
ที่มา: Krishna Deva, Images of Nepal (New Delhi: Archaeological Survey of India, 1984), pl. 70B.

ภาพสลักพระสุริยะศิลามีเทวรูปพระศิวะและพระวิษณุประกอบอยู่ด้วย เทพทั้ง 3 องค์ประทับอยู่เหนือราชมณฑปด้วยม้ามี่ปีก 7 ตัวมีพระอรุณเป็นสารถี มีเทวบริวาร ได้แก่ เทวีอุษา และปรัตยูกำลังโก่งคันศรซึ่งลงด้านล่าง ทุกองค์ใส่ฉลองพระองค์แบบเกราะอ่อนยาว ยกเว้นพระศิวะและพระวิษณุที่ไม่ได้ทรงฉลองพระองค์ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 19¹⁸⁷ (ภาพที่ 146)

¹⁸⁶ Krishna Deva, Images of Nepal, 28.

¹⁸⁷ Ibid., 29.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 146 ประติมากรรมพระสุริยะประทับร่วมกับพระศิวะและพระวิษณุ ประเทศเนปาล กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 19

ที่มา: Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought) (New Delhi: Aryan Book International, 1995), pl. 54.

การนับถือพระสุริยะในรูปแบบผสม

การผสมผสานลัทธิความเชื่อเข้าด้วยกันเป็นสิ่งสำคัญในพิธีเคารพบูชาในสมัยโบราณของอินเดีย ลักษณะความเอนเอียงเช่นนี้มีปรากฏอยู่อย่างเห็นได้ชัด ทั้งในหลักฐานประเภทจารึก ประติมากรรม แม้ว่าลักษณะการผสมเช่นนี้อาจอธิบายได้เป็นอย่างดีจากการเลือกเทพศาสตราวุธ และลักษณะสำคัญของเทพแต่ละองค์มารวมกัน แต่ก็ยังสามารถอธิบายถึงความนิยมในรูปแบบผสมของเทพแต่ละองค์ได้เช่นเดียวกัน

มารัตนทไภรวะ หรือศิวภาสกร (Mārtaṇḍa Bhairava or Śiva Bhāskara)

รูปแบบผสมระหว่างพระศิวะกับพระสุริยะ ในอินเดียรู้จักกันในนาม “มารัตนทไภรวะ” สอดคล้องกับในคัมภีร์กาลิกปุราณะ หรือในจารึกที่เมืองนิรมัณฑะ รัฐหิมาจัลประเทศ ได้กล่าวถึง

รูปแบบผสมของพระศิวะและพระสุริยะไว้ว่าคือ “มิหิเรศวร” (Mihiresvara)¹⁸⁸ ส่วนในเนปาล รู้จักกันในนามว่า “ศิวภาสกร”¹⁸⁹

มีการพบเทวรูปแบบผสมระหว่างพระศิวะกับสุริยะที่เมืองพาราณสี เทวรูปองค์นี้แม้จะชำรุดมีเพียงครึ่งพระองค์ แต่จากลักษณะของทรงผมที่มีลักษณะแตกต่างทั้งสองด้าน โดยพระเศียรด้านขวาจะมีลักษณะเรียบ ในขณะที่พระเศียรด้านซ้ายจะมีลักษณะยุ่งเหยิง พระกรรณขวาทรงรัตนกุธาล ในขณะที่ยพระกรรณด้านซ้ายทรงสังข์กุธาล ทั้งจากการที่พระกรขวาที่ยังคงหลงเหลืออยู่ทรง “ดอกบัว” ในพระหัตถ์ ทำให้นักวิชาการสันนิษฐานว่าเทวรูปองค์นี้เป็นหนึ่งในรูปแบบผสมของมารัตนต์ไกรวะ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่ภัณฑาคารถาววัน (หมายเลขทะเบียน 217) กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11¹⁹⁰ (ภาพที่ 147)

ภาพที่ 147 ประติมากรรมพระมารัตนต์ไกรวะ เมืองพาราณสี ราวพุทธศตวรรษที่ 11

ที่มา: T.K. Biswas, & Bhogendra Jha, Gupta Sculptures; Bharat Kala Bhavan (Varanasi : Banaras Hindu University, 1985), pl. 36.

¹⁸⁸Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 201.

¹⁸⁹Ibid., 199.

¹⁹⁰T.K. Biswas, & Bhogendra Jha, Gupta Sculptures; Bharat Kala Bhavan (Varanasi : Banaras Hindu University, 1985), 51.

อีกองค์หนึ่งพบที่เมืองปันนะ (Panna) รัฐมัธยประเทศ แสดงประติมากรรมเทวรูป 6 กร พระกรซ้ายทรงตรีศูล ดอกบัว และวรมุทรา ส่วนพระกรขวาล่างชำรุด พระกรขวากลางทรงดอกบัว และพระกรขวามือบนทรงมฤคะ (กวางดำ) ทรงฉลองพระบาท บนฐานที่มีม้า 7 ตัวปรากฏอยู่ มีรูปบัว ที่มุมซ้าย และมีรูปครุฑที่มุมขวา ซึ่งฉลองพระบาทบู๊ทและดอกบัวเป็นสัญลักษณ์ของพระสุริยะ ในขณะที่ตรีศูลและกวางดำเป็นสัญลักษณ์ของพระศิวะ

ประติมากรรมพระมารตันทไกรวระ พบที่เมืองโกณารัก รัฐโอริสสา กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 18 เทวรูปองค์นี้อยู่ในลักษณะประทับนั่งขัดสมาธิ มี 4 พระหัตถ์ พระหัตถ์ขวาบนทรงดอกบัว พระหัตถ์ขวาล่างทรงตรีศูล พระหัตถ์ซ้ายบนและล่างชำรุด พระองค์ทรงกิริฎมุกฎมีแผ่นประภามณฑลเรียบอยู่เบื้องหลังพระเศียร ทรงกรองศอ ยัชโญปวีต โหตี และบันเหนง ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานอินเดีย เมืองกัลกัตตา (รหัส N.S.4727/A24133) (ภาพที่ 148)

ภาพที่ 148 ประติมากรรมพระมารตันทไกรวระ เมืองโกณารัก รัฐโอริสสา ราวพุทธศตวรรษที่ 18

เทวรูปमारัตนทไกรวะ พบที่เมืองมันทะ (Manda) รัฐเบงกอล ที่เก็บรักษาอยู่ที่ พิพิธภัณฑ์วิจัยวเรนทระ (The Varendra Research Museum) เมืองราชสีห์ (Rajshahi) เป็นเทวรูปที่มี 3 พระพักตร์ พระพักตร์กลางอยู่ในลักษณะสงบเย็น พระพักตร์ด้านข้างดุร้าย มี 10 พระกร พระกรคู่หน้าทรงดอกบัวบาน (อีกข้างชำรุด) ส่วนพระกรหลังทรงขลุ่ยวงคะ (Khatvāṅga; คทาที่ทำจากกระดูกท่อนแขนมนุษย์ ปลายยอดคทาทำจากหัวกะโหลกมนุษย์) ศักติ (หอก) ตรีสูล นีโลตปละ (Nilotpala; ดอกบัวสายสีน้ำเงิน) ทมรุ (กลองสองหน้า) และสรรปะ (งู) เทวรูปมีรัศมีออกจากพระเศียร และพระอังสา กำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 18 ตามรูปแบบศิลปะแบบอินเดียตะวันออก¹⁹¹ (ภาพที่ 149)

ภาพที่ 149 ประติมากรรมพระमारัตนทไกรวะ เมืองมันทะ รัฐเบงกอล ราวพุทธศตวรรษที่ 18
ที่มา: Enamul Haque, Bengal Sculptures: Hindu Iconography upto C. 1250 A.D. (Dhaka: Bangladesh National Museum, 1992), Fig. 171.

¹⁹¹ Jitendra Nath Banerjea, The Development of Hindu Iconography, 548-549.

นอกจากนี้ ยังมีเทวรูปมารัตนทไกรวะในลักษณะในลักษณะของฐานรูปม้า 7 ตัวของ พระสุริยะรองรับศิวลึงค์อยู่ ที่เมืองกนัน (Kanan)¹⁹² หรือเมืองชัคคยเปตะ (Jaggayapeta) จังหวัด กฤษณา รัฐอานธรประเทศ (ภาพที่ 150)

ภาพที่ 150 ฐานรองรับศิวลึงค์รูปราชรถเทียมม้า 7 ตัวที่เมืองชัคคยเปตะ รัฐอานธรประเทศ กำหนดอายุ ราวพุทธศตวรรษที่ 17

ที่มา: John C. Huntington, & Susan L. Huntington, The John C. and Susan L. Huntington Photographic Archive of Buddhist and Asian Art [Online]. Accessed 10 January 2011. Available from <http://huntington.wmc.ohio-state.edu/>

สุรย-พรหมา (Sūrya-Brahmā)

รูปแบบผสมระหว่างพระสุริยะกับพระพรหมาที่เกิดขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 16 ที่เมือง มเหธร (ทินชปุระ รัฐเบงกอล) ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑทวีจยวเรนทระ (The Varendra Research Museum) เทวรูปองค์นี้มี 6 กร 2 กรทรงดอกบัวบานในลักษณะของพระสุริยะ ส่วนอีก 4 กรที่เหลือทรงสัญลักษณ์ของพระพรหมา ได้แก่ อักษมาลา กมันทล ดอกบัว และแสดงปาง วรมุทรา¹⁹³ (ภาพที่ 151)

¹⁹²Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 201.

¹⁹³Jitendra Nath Banerjea, The Development of Hindu Iconography, 550.

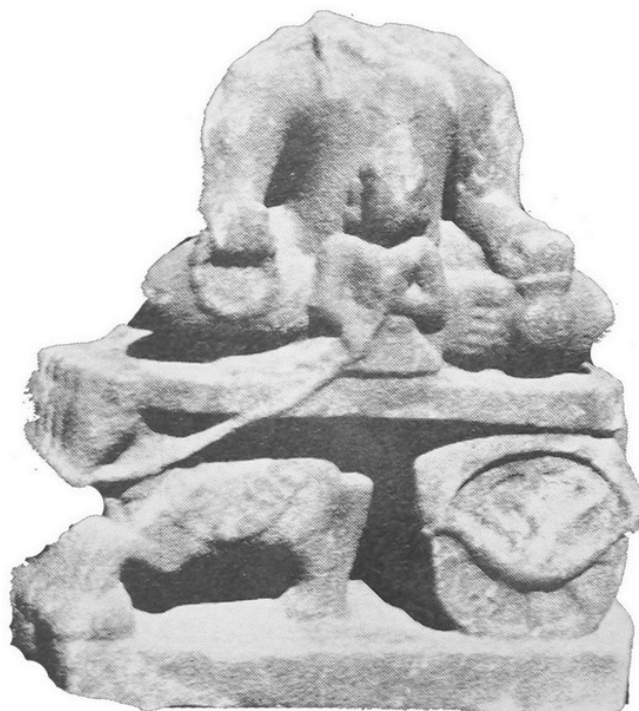
มหาวิทยาลัยศิลปากร - สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 151 ประติมากรรมพระสุริย-พราหมา ทินช์ปุระ รัฐเบงกอล ราวพุทธศตวรรษที่ 16

ที่มา: Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought) (New Delhi: Aryan Book International, 1995), pl. 60.

นอกจากนี้ ยังมีการพบประติมากรรมเทวรูปประทับนั่งขัดสมาธิ พระเศียรชำรุด มีความสูง 30 เซนติเมตร เทวรูปองค์นี้มี 4 พระหัตถ์ พระหัตถ์ซ้ายและขวาบนชำรุด พระหัตถ์ซ้ายล่าง ทรงกมณฑ์ พระหัตถ์ขวาล่าง ทรงอักษมาลา ประทับนั่งขัดสมาธิบนราชรถล้อเดียวเทียมม้า 7 ตัว เบื้องหน้าของเทวรูปมีพระอรุณ (ครึ่งพระองค์) ถือสายบังเหียนม้า จึงสันนิษฐานว่าเทวรูปองค์นี้เป็นรูปแบบผสมของพระสุริยและพระพราหมา พบที่เขตถเนสระ (Thanesar) เมืองคุรุเกษตร (Kuruksetra) รัฐहरยณะ (Haryana) กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานโบราณคดีมหาวิทยาลัยคุรุเกษตร (รหัส 75.414)¹⁹⁴ (ภาพที่ 152)

¹⁹⁴ S. P. Shukla, Sculptures and Terracottas in the Archaeological Museum Kurukshetra University (Kurukshetra: Kurukshetra University, 1983), 48.

ภาพที่ 152 ประติมากรรมพระสุริย-พราหมณ์ พบที่เขตถเนสสระ เมืองคุรุเกษตร รัฐहरยนะ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16

ที่มา: S. P. Shukla, Sculptures and Terracottas in the Archaeological Museum

Kurukshetra University (Kurukshetra: Kurukshetra University, 1983), Pl. 40 Fig. 2.

สุริย-นารายณ์ (Sūrya-Nārāyaṇa)

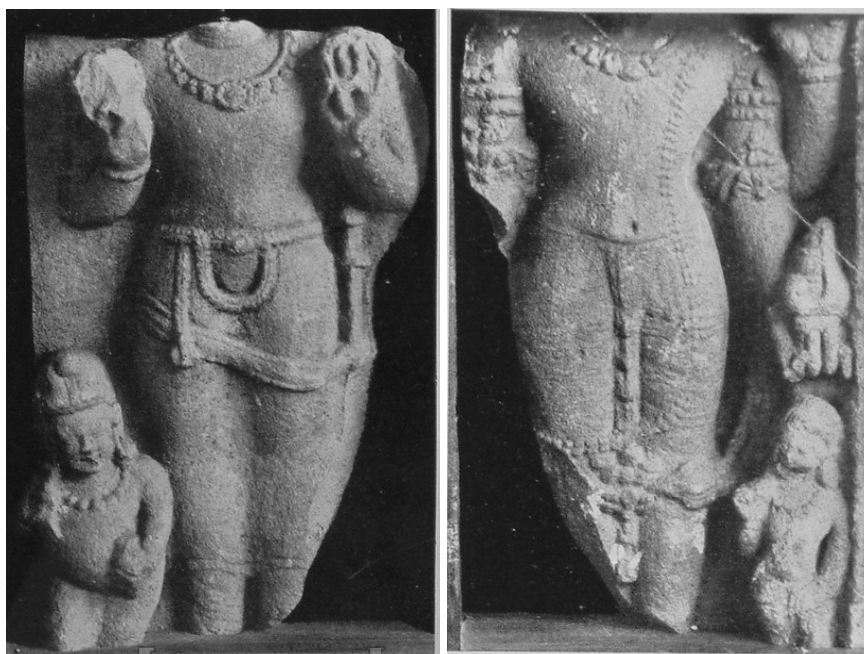
ในรัฐคุชราต ได้เกิดมีการรวมของเทวรูปพระวิษณุและพระสุริยเข้าด้วยกัน ที่พระสุริยถูกรวมเข้าเป็นหนึ่งในไวยศพนิกาย ปรากฏพระนามคือ พระสุริย-นารายณ์ เทวรูปนี้ได้รับการบันทึกโดยบวร์เกสส์ (Burgess)¹⁹⁵ ที่เทวาลัยโสมนาถ (อินเดียตะวันตก) หรือที่รู้จักกันในนามของ ประภาส ในเขตเสารสถาน กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14¹⁹⁶

เมืองพาราณสี มีการพบประติมากรรมศิลปะที่ลูกกรงหน้าต่าง ที่ด้านหนึ่งเป็นภาพพระสุริยทรงดอกบัวบานในทั้ง 2 พระหัตถ์ ด้านขวาของพระสุริยมีปิงคละทงด้วยหมึกเป็นเทวบริวาร อีกด้านหนึ่งเป็นภาพพระวิษณุ 4 กร แม้พระกรด้านขวาจะชำรุด แต่ในพระหัตถ์ด้านซ้ายปรากฏรูปสังข์

¹⁹⁵ บวร์เกสส์ (Burgess) เป็นนักโบราณคดีที่เขียนหนังสือ Archaeological Survey of India

¹⁹⁶ Priyabala Shah, The Sun Images, 65.

อันเป็นสัญลักษณ์สำคัญของพระวิษณุ และมีเทวบริวารประกอบอยู่เบื้องซ้าย เทวรูปองค์นี้จัดแสดงอยู่ที่ภัณฑาคารถาวรวัน กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11¹⁹⁷ (ภาพที่ 153)

ภาพที่ 153 ประติมากรรมพระสุริย-นารายณ์ เมืองพาราณสี ราวพุทธศตวรรษที่ 11

ที่มา: T.K. Biswas, & Bhogendra Jha, Gupta Sculptures; Bharat Kala Bhavan (Varanasi : Banaras Hindu University, 1985), pl. 35.

บางครั้งเทวรูปพระสุริย-นารายณ์ยังพบในเทวาลัยของพระศิวะ เทวรูปองค์นี้ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานหาลวาร์ (Jhalawār Museum) แสดงถึงการรวมตัวของเทพ 2 องค์จากสัญลักษณ์ในพระหัตถ์ คือ 4 พระหัตถ์ทรงเทพศาสตราวุธของพระวิษณุ อีก 2 พระหัตถ์ ทรงดอกบัวอันเป็นสัญลักษณ์ของพระสุริยะ นอกจากนี้ยังทรงฉลองพระบาทบูทที่เป็นสัญลักษณ์ของพระสุริยะ และมีพญานาคเหนือพระเศียรที่แสดงถึงเศษนาคของพระวิษณุ¹⁹⁸ (ภาพที่ 154)

¹⁹⁷ T.K. Biswas, & Bhogendra Jha, Gupta Sculptures; Bharat Kala Bhavan, 51.

¹⁹⁸ Kalpana S. Dasai, Iconography of Visnu (In Northern India, Upto the Mediaeval Period (New Delhi : Abhinav Publications, 1973), 54.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 154 ประติมากรรมพระสุริย-นารายณ์ ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลปวัฒนธรรมที่ 14
ที่มา: Kalpana S. Dasai, Iconography of Visnu (In Northern India, Upto the Mediaeval Period) (New Delhi : Abhinav Publications, 1973), Fig 50.

ที่พิพิธภัณฑสถานวิจัยวเรนทร์ (The Varendra Research Museum) ประเทศบังกลาเทศ มีการจัดแสดงเทวรูปพระสุริย-นารายณ์ศิลปะดำในลักษณะประทับนั่งขัดสมาธิบนราชรถ เบื้องหน้ามี พระอรุณประทับเป็นเทพสารถี พระสุริย-นารายณ์องค์นี้มี 4 พระกร พระหัตถ์คู่หลังทรงช่อดอกบัว บานอยู่ในระดับพระอังสา พระหัตถ์ซ้ายหน้าทรงจักร พระหัตถ์ขวาหน้าทรงสังข์ จากรูปแบบ สามารถกำหนดอายุได้ในสมัยปาละ (ภาพที่ 155)

ภาพที่ 155 ประติมากรรมพระศูรย-นารายณ์ ที่พิพิธภัณฑิวิจัยวเรนทระ กำหนดอายุในสมัยปาละ
ที่มา: John C. Huntington, & Susan L. Huntington, The John C. and Susan L. Huntington
Photographic Archive of Buddhist and Asian Art [Online]. Accessed 10 January 2011.
Available from <http://huntington.wmc.ohio-state.edu/>

ในอินเดียใต้เองก็มีการพบเทวรูปพระศูรยนารายณ์ ดังที่ นายโคปีนาถ ราว (Gopinatha Rao) ได้กล่าวถึง เทวรูปของพระศูรย-นารายณ์สำริด ที่เมืองเพลूर (Belūr) รัฐทมิฬนาฑู ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑิมาทราส (Madras Museum) เป็นศิลปะในสมัยราชวงศ์หอยสละ เป็นเทวรูป 4 กร พระหัตถ์ด้านหลังทรงจักรและสังข์ ส่วนพระหัตถ์คู่หน้าทรงดอกบัว แต่มีพระอรุณและม้า 7 ตัวประกอบอยู่บริเวณพระบาท ลักษณะของพระศูรยนารายณ์ทรงกิรีฏมุกฏ กรองศอ หาระอุทรพันธะ กวิสุตระ (ภาพที่ 156)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 156 ประติมากรรมพระสุริย-นารายณ์ ที่เมืองเพลุร

ที่มา: T. A. Goponatha Rao, Elements of Hindu Iconography Volume I – Part II (Delhi : Motilal Banarsidass, 1968), Fig. 1, pl. 94.

หริหริรันยครรภ์ (Hariharahiraṇyagaṛbha)

ความเชื่อในรูปแบบผสมระหว่างพระสุริยกับมหาเทพตรีมูรติ ปรากฏอยู่ในจารึกกัทัมพะ (Kadamba) กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 10-11 เรียกรูปแบบผสมในลักษณะนี้ว่า “หรนารายณ์พรหมัน” (Hara-Nārāyaṇa-Brahman)¹⁹⁹ ราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 ปรากฏมีการสร้างรูประหว่าง

¹⁹⁹ Mahadev Chakravarti, The Concept of Rudra-Siva through the Ages (Delhi: Motilal Banarsidass, 1986), 56.

พระสุริยะกับมหาเทพตรีมูรติ ที่รู้จักกันในนาม “หริหริรัณยครรภ”²⁰⁰ หรือ “สุริยหริหริปิตามะ” (Sūryaharipitāmaha) ตามที่เทวตามูรติปกรณ์ (Devatāmūrtiprakaraṇa) แสดงลักษณะของเทพทั้ง 4 องค์ว่ามี 4 พระพักตร์ 8 พระหัตถ์ โดยมีลักษณะของเทพแต่ละองค์ดังนี้

พระสุริยะ สือออกทางพระพักตร์ด้านหน้า และ 2 พระหัตถ์ที่ทรงดอกบัว

พระศิวะ แสดงออกในพระพักตร์ด้านขวา และ 2 พระหัตถ์ทรงขลุ่ยวงคะและตรีศูล

พระวิษณุ คือ พระพักตร์ด้านซ้าย และ 2 พระหัตถ์ที่ทรงจักรและสังข์

พระพรหมา สือผ่านพระพักตร์เบื้องหลัง และอีก 2 พระหัตถ์ทรงอักษมาลา และกัมณทูล²⁰¹

ในคัมภีร์มารกันเทยปุราณะและคัมภีร์อปราจิตปฤจชา (Aprājitapṛcchā) กล่าวว่าพระวรกายของพระพรหมา พระวิษณุ และพระศิวะนี้เป็นหนึ่งเดียวกับพระวรกายของพระสุริยะ สอดคล้องกับวัตรปฏิบัติศาสนกิจของฮินดูชนในปิฐมนตร์ (Pīṭha mantra) ในคัมภีร์สารทติลกตันตระ (Sāradatilaka Tantra) ว่า พื้นฐานการทำสมาธิในลัทธิเฮาระนี้ คือ การเป็นหนึ่งเดียวกับพระพรหมา พระวิษณุ และพระศิวะ²⁰²

พิพิธภัณฑ์สิการ์ (Sikar Museum) ปรากฏมีเทวรูปที่มี 3 พระพักตร์ 8 พระหัตถ์ ที่แสดงถึงเทพ 4 องค์ โดยในพระหัตถ์ขวาล่างทรงอักษมาลา พระหัตถ์ซ้ายล่างทรงกัมณทูล อันเป็นสัญลักษณ์ของพระพรหมา 2 พระหัตถ์ถัดขึ้นมา ทรงดอกบัวในทั้ง 2 ข้างในลักษณะของพระสุริยะ 2 พระหัตถ์ถัดขึ้นมาทรงจักรและสังข์ของพระวิษณุ และ 2 พระหัตถ์บนสุดทรงขลุ่ยและตรีศูลที่เป็นสัญลักษณ์ของพระศิวะ และที่ฐานของเทวรูปยังปรากฏมีสัตว์พาหนะของเทพทั้ง 4 องค์ ได้แก่ หงส์และม้าทางด้านซ้ายของเทวรูป โคและครุฑทางด้านขวาของเทวรูป

²⁰⁰ คำว่า “หริหริรัณยครรภ” นี้ สือให้เห็นว่าพระสุริยะนี้เป็นหนึ่งเดียวกับพระวิษณุ เพราะคำว่า “หริ” นั้นหมายถึง พระวิษณุ “หระ” สือถึง พระศิวะ และ “หิรัณยครรภ” คือ พระพรหมา ดังนั้นพระสุริยะจึงควรรวมอยู่กับพระวิษณุ เพราะเป็นเทพแห่งแสงอาทิตย์เหมือน ๆ กัน

Padma Sudhi, Gupta Art: A Study From Aesthetic and Canonical Norms (New Delhi: Galaxy Publications, 1993), 45.

²⁰¹ Manisha Mukhopadhyay, Brahmanical Mythology in Sanskrit Inscriptions, 167.

²⁰² *ibid.*

ลักษณะประติมานวิทยาในรูปแบบนี้ ก็ปรากฏในวัดอุทเยศวร เมืองอุทัยปุระ ปรากฏมี เทวรูป 8 พระกร แต่จากลักษณะของเทวรูปที่ชำรุดจึงทราบสัญลักษณ์เพียง 5 พระกรว่าทรงตรีศูล ดอกบัว สังข์ และอักษมาลาในพระหัตถ์ด้านขวา ส่วนพระหัตถ์ด้านซ้ายที่เหลือเพียงข้างเดียวทรงจักร

เทวรูปในลักษณะนี้ ยังสามารถพบเห็นได้ในกลุ่มประติมากรรมที่ชุรโห เช่น เทวาลัย ลักษณะนี้ เมืองชุรโห มีประติมากรรมบนลูกฟักบานประตูของเทวาลัยขนาดเล็กทางด้านทิศ ตะวันออกเฉียงใต้ของวัด ประติมากรรมนี้มีความสูงประมาณ 270 เซนติเมตร มี 3 พระพักตร์ 8 พระกร ทรงฉลองพระบาทปัทม ทรงแสดงในสองพระหัตถ์หน้า อันแสดงถึงเทวองค์สำคัญที่ประจำ เทวสถานแห่งนี้ พระหัตถ์อื่น ๆ ในเบื้องขวา ทรงตรีศูล อักษมาลา และแสดงปางวรมุทรา ส่วนพระ หัตถ์เบื้องซ้ายทรงงู สังข์ และกัมณฑล ทั้งยังมีเทวีย่นประกอบอยู่เบื้องหน้าอีกด้วย

บนศิรขของเทวาลัยวิศวานถ ยังปรากฏประติมากรรมเทพที่มี 3 พระพักตร์ 4 พระกร ทรงฉลองพระบาทปัทม โดยเทวองค์นี้ให้ความสำคัญกับพระสุริยะ เนื่องจากพระหัตถ์หลักของ เทวรูปทรงดอกบัว และมีเทพศาสตราวุธประกอบอยู่ในพระหัตถ์อื่น ๆ ได้แก่ อักษมาลา ตรีศูล และสังข์ในพระหัตถ์ด้านขวา²⁰³ กัมณฑล และจักรในพระหัตถ์เบื้องซ้าย

ที่วัดชวริ (Javari) และวัดจิตรคุปต์ (Chitrakupta Temple) มีประติมากรรมใน ลักษณะเดียวกัน แม้ชำรุด แต่จากลักษณะของเทวรูปที่หลงเหลือก็ทำให้ทราบว่า เป็นเทวรูปของ พระหิรโหริณครวรรค์ เทวรูปองค์นี้มี 3 พระพักตร์ 8 พระกร แต่มีเพียง 4 พระกรที่สามารถมองเห็น เทพศาสตราวุธ ได้แก่ อักษมาลา ดอกบัว ตรีศูล เทวรูปองค์นี้ทรงฉลองพระบาทปัทมประทับอยู่ใน ทำนงบนหลังครุฑ แสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับพระวิษณุเป็นหลัก ที่มีหงส์และโคอยู่ถัด ลงมา ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

ที่วัดลิมโพชิมิตา (Limboji Mātā Temple) เมืองเทลมัล (Delmal) มีประติมากรรมที่ แกะสลักอยู่ทางทิศตะวันตกของเทวสถานขนาดเล็กที่อุทิศถวายแด่พระอาทิตย์ เป็นภาพสลักเทพ ที่มี 3 พระพักตร์ 8 พระกร พระพักตร์ด้านซ้ายเป็นรูปของพระพรหมา ด้านขวาเป็นรูปของพระศิวะ และพระพักตร์กลางเป็นรูปรวมของพระสุริยะหรือพระสุรย-นารายณ์ ส่วนพระกรทั้ง 8 นั้น 2 พระกรที่ ทรงดอกบัวนั้นชำรุด ส่วนพระกรที่เหลือทรงเทพศาสตราวุธ ได้แก่ ตรีศูล งู กัมณฑล และวรมุทรา

²⁰³ Kalpana S. Dasai, Iconography of Visnu (In Northern India, Upto the Mediaeval Period (New Delhi : Abhinav Publications, 1973), 55.

ส่วนเทพศาสตราวุธของพระวิษณุนั้นชำรุด²⁰⁴ เทวรูปองค์นี้ทรงฉลองพระบาทนุ่งอยู่เหนือพญาคูท โดยมีหงส์และโคประกอบอยู่ ประติมากรรมชิ้นนี้ ดร.สันกเลีย (Dr. Sankalia) สันนิษฐานว่า เทวรูปองค์นี้ให้ความสำคัญกับพระสุริยะ เพราะแม้เทวรูปจะประทับอยู่เหนือสัตว์พาหนะของพระวิษณุ แต่ในพระหัตถ์หลักของเทวรูปองค์นี้กลับทรงดอกบัว

ขุมเจрнаของวัดปรตเปศวร (Pratpesvara Temple) เมืองชตุรโห มีเทวรูปที่มี 3 พระพักตร์ 8 พระกร ประทับนุ่งอยู่เหนือบัลลังก์ดอกบัว (ปัทมาสนะ) เทวรูปทรงมุกฏที่ด้านหนึ่งเป็นกิริฎมุกฏ อีกด้านหนึ่งเป็นชฎามุกฏ (เช่นเดียวกับพระหริหระ) พระหัตถ์ที่ทรงดอกบัวทั้ง 2 ข้างชำรุดเสียหาย เหลือเพียงพระหัตถ์ที่ทรงเทพศาสตราวุธ ได้แก่ อักษมาลา ตริศูล จักร กมันทลึงู และสังข์ แต่ที่ได้บัลลังก์ดอกบัวกลับปรากฏภาพสลักรูปม้า 7 ตัวปรากฏอยู่ เทวรูปในลักษณะนี้ยังพบที่วัดทุลเทวะ (Duladeva Temple) เทวรูปเหล่านี้กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16²⁰⁵

จากลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าประติมากรรมพระหริหระหรืรัตนยครวรรที่พบในพื้นที่อินเดียเหนือนั้น พัฒนามาจากเทวรูปพระหริหระ ที่ประติมากรได้เพิ่มพระหัตถ์ที่แสดงถึงเทพองค์อื่น ๆ เพิ่มเข้ามา โดยพระหริหระหรืรัตนยครวรรนี้มักแสดงลักษณะของพระสุริยะเป็นสำคัญ รองลงมาคือ พระวิษณุ แต่ไม่เคยแสดงลักษณะสำคัญของพระศิวะและพระพรหมาแต่อย่างใด²⁰⁶

นอกจากนี้ อินเดียใต้ก็มีการพบเทวรูปพระสุริยะผสมกับพระตรีมูรติด้วยเช่นเดียวกัน โดยมีความเชื่อว่าพระอาทิตย์ในยามเช้า คือ พระพรหมา พระอาทิตย์ในยามเที่ยงวัน คือ พระมเหศวร และพระอาทิตย์ในยามเย็น คือ พระวิษณุ²⁰⁷ หรือมีความเชื่อว่า พระสุริยะในรูปลักษณ์นี้จะรวมเอาลักษณะของพระพรหมา ที่เป็นตัวแทนของพระอาทิตย์ ลักษณะของพระวิษณุ ที่เป็นตัวแทนของพระจันทร์ และลักษณะของพระศิวะที่เป็นตัวแทนของไฟ ประติมากรรมในรูปลักษณ์นี้จะเป็นเครื่องสนับสนุนการบำเพ็ญสมาธิของพระสทาศิวะ จึงมีความสำคัญต่อการสร้างเทวสถานพระศิวะ²⁰⁸ จึงมีการพบประติมากรรมของรูปลักษณ์นี้ที่ขุมเจрнаของเทวสถานจิตัมพรัม (Chidambaram) เป็น

²⁰⁴ Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 205.

²⁰⁵ Kalpana S. Dasai, Iconography of Visnu (In Northern India, Upto the Mediaeval Period), 56.

²⁰⁶ Ibid.

²⁰⁷ H. Krishna Sastri, South – Indian Images of Gods and Goddesses, 236.

²⁰⁸ Priyabala Shah, The Sun Images, 58.

ประติมากรรมเทพ 3 พระพักตร์ทรงกรันทมุกุฏ มีรัศมีเป็นแผ่นประภามณฑลอยู่เบื้องหลัง ทรงมกร
 กุณฑล กรองศอ ยัชโญปวีต อูทรพันธะ โหติสัน ภูมิสุตระประดับลายสิงหนุข ไม่ทรงฉลองพระองค์
 และฉลองพระบาทตามแบบของอินเดียได้ เทวรูปมี 6 พระหัตถ์ ทรงเทพศาสตราวุธ ได้แก่ จักร
 สังข์ ปุสตกะ ดอกบัว แสดงปางอภยมุทรา และวรมุทรา ที่บริเวณฐานประกอบด้วยเทวี 2 องค์
 ประทับอยู่เหนือฐานแสดงรูปพระอรุณและม້าทัง 7 ตัวของพระสุริยะ²⁰⁹ (ภาพที่ 157)

ภาพที่ 157 ประติมากรรมพระหริหริรัณยครรภ เทวสถานจิทัมพรัม ในอินเดียใต้

ที่มา: H. Krishna Sastri, South – Indian Images of Gods and Goddesses (New Delhi: Asian Education Services, 1986), Fig. 144.

²⁰⁹ H. Krishna Sastri, South – Indian Images of Gods and Goddesses, 236.

นอกจากรูปผสมของเทพทั้ง 4 องค์แล้ว ในพื้นที่แถบอินเดียเหนือยังมีการพบมหาเทพทั้ง 4 องค์ปรากฏบน “จตุรมุขลึงค์” อาทิ ศิวลึงค์ที่จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสุโขทัย กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 10 แสดงรูปมหาเทพแต่ละองค์ประทับยืนสมภังค์เหนือฐานรูปสัตว์พาหนะประจำพระองค์ ลักษณะของพระสุริยะที่ปรากฏนั้นแสดงอิทธิพลอินเดียเหนืออย่างชัดเจนด้วยการทรงฉลองพระบาทบู๊ประทับยืนเหนือฐานรูปราชรถเทียมม้า 7 ตัว มีพระอรุณเป็นเทพสารถี (ภาพที่ 158)

ภาพที่ 158 จตุรมุขลึงค์รูปผสมของเทพทั้ง 4 องค์ จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสุโขทัย กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 10

จตุรมุขลึงค์รูปผสมของมหาเทพทั้ง 4 องค์ที่พบในรัฐอุตตรประเทศ ขนาดความสูง 92 เซนติเมตร แสดงรูปเทพทั้ง 4 องค์เบื้องหลังมีแผ่นประภามณฑล เทพแต่ละองค์มีสัญลักษณ์ประจำพระองค์ปรากฏอยู่ ได้แก่ พระศิวะมีลักษณะของลึงค์ที่ตั้งอยู่แสดงถึงการกำหนดมานใน

การบำเพ็ญตบะ พระพรหมาที่มีสี่พระพักตร์ (อีกพระพักตร์อยู่ด้านหลัง) หรือพระสุริยะที่ทรงฉลองพระบาทนู้ท จากรูปแบบประติมากรรมที่พบจึงกำหนดอายุในสมัยคุปตะ ราวพุทธศตวรรษที่ 11 โดยปัจจุบันประติมากรรมชิ้นนี้จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรุงนิวเดลี (หมายเลขทะเบียน 71.271) (ภาพที่ 159)

ภาพที่ 159 จตุรमुखลึงค์รูปผสมของเทพทั้ง 4 องค์ พบที่รัฐอุตตรประเทศ กำหนดอายุในสมัยคุปตะ ราวพุทธศตวรรษที่ 11

จตุรमुखลึงค์ที่พบในรัฐมัทธยประเทศ มีขนาดความสูง 110 เซนติเมตร แสดงรูปเทพทั้ง 4 องค์ ที่มีลักษณะทางประติมานวิทยาที่แตกต่างกันอันเป็นเอกลักษณ์ของเทพแต่ละองค์ ได้แก่ ลักษณะของพระพรหมาที่มีสี่พระพักตร์ทรงอักษมาลา พระวิษณุทรงจักร พระศิวะทรงตรีศูล และพระสุริยะที่ทรงฉลองพระองค์แบบอินโด-ซีเถียนและฉลองพระบาทนู้ท จากรูปแบบของเทพ

ทั้งหมดจึงกำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 17 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
กรุงนิวเดลี (หมายเลขทะเบียน 75.954) (ภาพที่ 160)

ภาพที่ 160 จตุรमुखลึงค์รูปผสมของเทพทั้ง 4 องค์ พบที่รัฐมัทธยประเทศ กำหนดอายุราวพุทธ
ศตวรรษที่ 17

สุรย-โลเกศวร (Sūrya-Lokeśvara)

ที่พิพิธภัณฑสถานคุตุบ เมืองกัลกัตตา มีชิ้นส่วนครึ่งองค์ของประติมากรรมรูปรวมของ
ลัทธิบูชาพระอาทิตย์กับพุทธศาสนิกายมหายาน เป็นเทวรูป 10 กร แต่ 6 กรชำรุด ส่วนในพระกร
ที่เหลือทรงดอกบัวบานใน 2 พระกร ปาสะในพระกรที่เหลือ และมีพระอมิตาภะประดับอยู่ที่ขั้ว
มุกฏ อันเป็นลักษณะของพระอวโลกิเตศวร โดยเทวรูปองค์นี้พบที่รัฐโอริสสาที่กำหนดอายุในพุทธ
ศตวรรษที่ 17²¹⁰ (ภาพที่ 161)

²¹⁰ Shanti Lal Nagar, *Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought)*, 203, & Jitendra Nath Banerjee, *The Development of Hindu Iconography*, 547-548.

ภาพที่ 161 ประติมากรรมพระสุรย-โลเกศวร ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

ที่มา: Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought) (New Delhi: Aryan Book International, 1995), pl. 61.

หริหรัสสุรยพุทธ (Hari-Hara-Sūrya-Buddha)

เป็นรูปรวมของพระหริหระที่ขนาบด้วยพระสุริยะ และพระพุทธรเจ้า เทวรูปนี้พบในรัฐพิหาร ที่มีลักษณะเป็นเทวรูปของพระหริหระ อยู่ตรงกลาง ซึ่งเทวรูปนี้ทรงเทพศาสตราวุธ ได้แก่ ตรีศูล และสังข์ในพระกรหลัง กปาละและจักรในพระกรคู่หน้า ขนาบด้วยพระเทวี 2 องค์ คือ พระปารวตี และพระลักษมี โดยเทวรูปนี้มีเทวบริวาร ได้แก่ บริเวณทางขวาของพระหริหระเป็นรูปของพระพุทธรเจ้า ส่วนทางซ้ายเป็นรูปของพระสุริยะ ประทับยืนบนฐานบัวเหนือราชนภเทียมด้วยม้า 7 ม้า ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอินเดียประจำนครกัลกัตตา²¹¹ (ภาพที่ 162)

²¹¹ Kalpana S. Dasai, Iconography of Visnu (In Northern India, Upto the Mediaeval Period), 57.

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนอนุรักษ์มรดก

ภาพที่ 162 ประติมากรรมหรือรูปสลักพระวิษณุ รัชสมัยคุปตะ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16

ที่มา: Kalpana S. Dasai, Iconography of Visnu (In Northern India, Upto the Mediaeval Period) (New Delhi : Abhinav Publications, 1973), Fig 49.

นอกจากประติมากรรมในลักษณะของรูปแบบผสมแล้ว รูปแบบที่สำคัญของพระสุริเยะอีกประเภทหนึ่งคือ ประติมากรรมพระสุริเยะที่ปรากฏร่วมกับเทพนพเคราะห์ และเทพวาติตยะ

1. พระสุริเยะกับเทพนพเคราะห์

เทพนพเคราะห์ได้รับการนับถือทั้งในศาสนาฮินดูและพุทธศาสนา²¹² โดยได้รับการนับถือเป็นอย่างมากในพื้นที่อินเดียตะวันออก มีพิธีกรรมที่เรียกว่า “คฤหยาคะ” (Gṛahayāga)²¹³

²¹² Enamul Haque, Bengal Sculptures: Hindu Iconography upto C. 1250 A.D., 197.

²¹³ Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 285.

หรือ “สวสตัยยันวีธี” (Savasatayanvidhī) เพื่อบูชาเทพนพเคราะห์ดังที่ปรากฏในคัมภีร์ “ยาจญวัลกยสูตร” (Yājñavalkya Sūtra) กล่าวถึง บทกฤตยัญญะ ที่บูชาเทพนพเคราะห์ เพื่อให้เกิดความสันติสุข ทรัพย์ศฤงคาร มีชีวิตยืนยาว ความอุดมสมบูรณ์²¹⁴ และเพื่อให้รอดพ้นอันตรายจากข้าศึกศัตรู ทั้งยังกล่าวถึงวัสดุที่ควรใช้สร้างเทวรูปเทพนพเคราะห์ ได้แก่ ทองแดง คริสตัล ไม้จันทน์ แดง ทองคำ เงิน เหล็ก ตะกั่ว หรือสำริด²¹⁵

ประติมากรรมเทพนพเคราะห์นี้เริ่มปรากฏในสมัยคุปตะตอนต้น แต่พบในปริมาณไม่มาก เริ่มปรากฏมากขึ้นในงานประดับสถาปัตยกรรมในสมัยคุปตะตอนปลายหรือหลังคุปตะ โดยมีทั้งลักษณะประทับนั่งและยืน²¹⁶ ทั้งการสร้างรูปเทพนพเคราะห์สลักอยู่ร่วมกันบนแผ่นศิลาเดียวกันและรูปเคารพเทพนพเคราะห์แต่ละองค์แล้วนำไปตั้งเรียงตามทิศต่าง ๆ โดยมีพระสุริยะเป็นประธานตรงกลาง มักพบตามเทวสถานที่ถูกทิศถวายพระสุริยะโดยตรง เช่น ที่เทวสถานสุรยนาโกยิล รัฐทมิฬนาฑู และมหาเทวสถานโกณารัก รัฐโอริสสา

แผ่นศิลารูปเทพนพเคราะห์ พบมากในยุคกลางในหลากหลายภาคของอินเดีย ซึ่งกำหนดอายุลงไปได้ถึงสมัยคุปตะตอนต้น ทั้งที่เทวสถานหลายแห่งที่โอเรียน (Osian) เขตไซธปุระ รัฐราชสถาน พบอยู่ในลักษณะของภาพสลักบริเวณทับหลังเหนือกรอบประตู เทวาลัยพระสุริยะที่เมืองโสมนาถ รัฐคุชราต มีภาพสลักเทพนพเคราะห์ บริเวณทับหลัง เทวรูปทุกองค์อยู่ในลักษณะประทับยืน แต่ประติมากรรมเทพนพเคราะห์ในลักษณะประทับนั่ง นั้นพบที่เมืองถาน (Thān) รัฐคุชราต²¹⁷

รัฐเบงกอลและพิหาร พบภาพสลักเทพนพเคราะห์ถูกสร้างขึ้นตามคัมภีร์อัคนิปูราณะ²¹⁸ โดยในภาพสลักชิ้นแรก ๆ ที่พบกำหนดอายุในสมัยคุปตะตอนปลาย ได้แก่ ภาพสลักเทพนพเคราะห์ พบที่พัลลุมฮาท (Balurghāt) เมืองทีนัซปุระ เป็นภาพสลักรูปเทพนพเคราะห์ประทับยืนเรียงกันบนฐานบัว โดยเริ่มจากพระสุริยะ พระจันทร์ พระอังคาร พระพุธ พระพฤหัสบดี พระศุกร พระเสาร์ พระราหู และพระเกตุ ตามลำดับ ลักษณะของพระราหูจะมีร่างกายใหญ่เพียงครึ่งองค์ที่

²¹⁴Ibid., 16.

²¹⁵Jitendra Nath Banerjea, *The Development of Hindu Iconography*, 443.

²¹⁶Shanti Lal Nagar, *Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought)*, 291.

²¹⁷Ibid., 292.

²¹⁸Enamul Haque, *Bengal Sculptures: Hindu Iconography upto C. 1250 A.D.*, 198.

ในพระหัตถ์จะทรงพระจันทร์เสี้ยวไว้ และพระเกตุที่มีพระวรกายช่วงล่างเป็นรูปงู ปัจจุบันภาพสลักนี้จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติวเรนทระ (ภาพที่ 163)

ภาพที่ 163 ภาพสลักเทพนพเคราะห์ พบที่พุลฐมาต เมืองทินชปุระ กำหนดอายุในสมัยคุปตะตอนปลาย

ที่มา: Enamul Haque, *Bengal Sculptures: Hindu Iconography upto C. 1250 A.D.* (Dhaka: Bangladesh National Museum, 1992), Fig. 177.

ต่อมาภาพสลักศิลารูปเทพนพเคราะห์ส่วนใหญ่ในรัฐเบงกอลและพิหารจะปรากฏร่วมกับพระคเณศ ซึ่งพระคเณศนี้จะปรากฏเป็นองค์แรกของภาพแล้วจึงตามมาด้วยพระสุริยะ พระจันทร์ และเทพนพเคราะห์องค์อื่น ๆ คติการนำพระคเณศมาประกอบร่วมกับเทพนพเคราะห์นี้เนื่องมาจากพระคเณศ หรือพระวิฆเนศวรนี้เป็นทั้งเทพที่สร้างและขจัดอุปสรรคในองค์เดียวกัน การนำพระองค์มาประดิษฐานร่วมกับเทพนพเคราะห์ก็เพื่อขจัดอุปสรรคและสร้างความสำเร็จให้กับประชาชน แม้สิ่งเหล่านี้จะไม่ปรากฏในคัมภีร์ใด ๆ แต่การสร้างประติมานวิทยาในลักษณะนี้ก็เคยปรากฏมาในการสร้างรูปพระคเณศร่วมกับสัปตมาตฤกา หรือลัทธิบูชาพระแม่ทั้ง 7 องค์²¹⁹ เพราะพระคเณศเป็นเทพแห่งการเริ่มต้นและขจัดอุปสรรค จึงช่วยให้การบูชาเทพนพเคราะห์เกิดผลสัมฤทธิ์ได้ในที่สุด

ภาพสลักประดับกรอบประตูรูปพระคเณศและเทพนพเคราะห์นี้ ประกอบไปด้วยรูปพระคเณศ พระสุริยะ พระจันทร์ พระอังคาร พระพุธ พระพฤหัสบดี พระศุกร์ พระเสาร์ พระราหู และพระเกตุ ตามลำดับ เทพทุกองค์อยู่ในลักษณะประทับยืนบนฐานบัวเหนือสัตว์พาหนะของแต่ละ

²¹⁹ Ibid., 198.

องค์ มีรัศมีอยู่เบื้องหลังเทพแต่ละองค์²²⁰ ภาพสลักในรูปแบบนี้พบที่เมืองทินชปุระ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑ์วิจัยวเรนทระ (ภาพที่ 164) และภาพสลักพบที่เมืองกันกันทิชิ (Kankandighi) รัฐเบงกอล กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 16 (ภาพที่ 165)

ภาพที่ 164 ภาพสลักรูปพระคณศและเทพนพเคราะห์ พบที่เมืองทินชปุระ

ที่มา: Enamul Haque, Bengal Sculptures: Hindu Iconography upto C. 1250 A.D. (Dhaka: Bangladesh National Museum, 1992), Fig. 174.

ภาพที่ 165 ภาพสลักรูปพระคณศและเทพนพเคราะห์ พบที่เมืองกันกันทิชิ รัฐเบงกอล

ที่มา: Enamul Haque, Bengal Sculptures: Hindu Iconography upto C. 1250 A.D. (Dhaka: Bangladesh National Museum, 1992), Fig. 175.

²²⁰ Ibid., 198-199.

ส่วนภาพสลักรูปพระคเณศและเทพนพเคราะห์จากอซิลยะ (Akhilya) เมืองราชศหิ (Rājshahi) ภาพสลักนี้มีลักษณะที่คล้ายคลึงกับภาพสลักที่เมืองทันทปุระ แต่มีการเพิ่มรายละเอียดด้วยรูปของเทพประจำทิศหรือทักปาลบริเวณด้านบนของแผ่นศิลา (ภาพที่ 166)

ภาพที่ 166 ภาพสลักรูปพระคเณศ เทพนพเคราะห์ และทักปาล พบที่อซิลยะ เมืองราชศหิ

ที่มา: Enamul Haque, *Bengal Sculptures: Hindu Iconography upto C. 1250 A.D.* (Dhaka: Bangladesh National Museum, 1992), Fig. 176.

นอกจากจะมีภาพสลักรูปพระคเณศและเทพนพเคราะห์แล้ว ที่รัฐพิหารยังปรากฏมีทับหลังแสดงภาพสลักดังกล่าว ร่วมกับภาพพระนารายณ์ทั้งสิบปาง โดยเริ่มจากพระคเณศทางด้านขวาของภาพ ถัดมาด้วยพระสุริยะ และเหล่าเทพนพเคราะห์องค์ต่าง ๆ ต่อด้วยภาพนารายณ์อวตาร เริ่มตั้งแต่มัตสยวตาร กูรมาวตาร วราหาวตาร นรสิงหาวตาร วามนาวตาร ปรศุรามาวตาร กฤษณาวตาร รามาวตาร พุทธาวตาร และกัลกียาวตาร เทพทุกองค์ล้วนประทับอยู่ในซุ้มจระนำ ทับหลังแผ่นนี้กำหนดอายุในสมัยปาละ รวบรวมพุทธศตวรรษที่ 16 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานอินเดียประจำนครกัลกัตตา (หมายเลขทะเบียน 4183/A24208) (ภาพที่ 167)

ภาพที่ 167 ภาพสลักรูปพระคเณศ เทพนพเคราะห์ และนารายณ์อวตาร พบที่รัฐพิหาร

ส่วนทับหลังสลักรูปพระคเณศ เทพนพเคราะห์ และนารายณ์อวตารแผ่นต่อมา สลักเป็นภาพในลักษณะเดียวกัน แต่เริ่มต้นภาพจากด้านซ้ายด้วยภาพพระคเณศเรียงมาจนถึงภาพสุดท้ายด้วยภาพของพระนารายณ์ ปางกัลกียาวตาร กำหนดอายุในสมัยปาละ ราวพุทธศตวรรษที่ 16 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติวัดสุทัศน์เทพวราราม (หมายเลขทะเบียน 4182/A24206) (ภาพที่ 168)

ภาพที่ 168 ภาพสลักรูปพระคเณศ เทพนพเคราะห์ และนารายณ์อวตาร พบที่รัฐพิหาร

นอกจากนี้ ยังพบทับหลังรูปเทพนพเคราะห์ปรากฏร่วมกับนารายณ์อวตารในเมืองมธุรา รัฐอุตตรประเทศ ลักษณะของภาพเริ่มจากของเทพนพเคราะห์ทางด้านขวาเริ่มจากพระสุริยะในลักษณะประทับยืนไปจนพระเกตุที่กลางทับหลัง มีรูปบุคคล (ซำรุด) คั่นอยู่บริเวณกลางทับหลัง ถัดมาเป็นภาพมัสยาวตารเริ่มไปจนถึงภาพกัลกียาวตาร กำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 (ภาพที่ 169)

ภาพที่ 169 ภาพสลักรูปเทพนพเคราะห์ และนารายณ์อวตาร พบที่รัฐอุตตรประเทศ

ในรัฐเบงกอล ยังปรากฏมีรูปเทพนพเคราะห์ร่วมกับรูปเทวินอนตะแคงซ้าย ที่เรียกว่า “สัทโยชาตะ” (Sadyojāta) ลักษณะของภาพประกอบด้วยพระนางปารวตีบนตะแคงซ้าย พระกรขวารองรับพระเศียร พระกรซ้ายทรงดอกบัว ข้างพระนางปารวตีมีภาพเด็กชายอยู่บน

ดอกบัว ซึ่งหมายถึง การประสูติของเทพ เนื้อพระนางปารวตีขึ้นไปเป็นภาพของพระกรรติเกยะ พระคณศ เทพนพเคราะห์ และศิวลึงค์ ซึ่งภาพสลักนี้มักพบในที่แห้งแล้ง ได้ต้นไม้ เช่น ต้นไทร เพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ จึงไม่ค่อยพบในวัด²²¹ โดยเทวรูปชิ้นนี้กำหนดอายุในสมัยปาละ ราวพุทธศตวรรษที่ 16 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรุงนิวเดลี (หมายเลขทะเบียน 75.954) (ภาพที่ 170)

ภาพที่ 170 ภาพสลักรูปสัทธิโยชาตะ พบที่รัฐเบงกอล

ในรัฐราชสถาน เมืองจิตตอร์คัม พบทับหลังรูปเทพนพเคราะห์ในซุ้มจระนำ ลักษณะของเทพนพเคราะห์ที่พบนั้นแสดงเอกลักษณ์ของศิลปะแบบปราติहार ได้แก่ ลักษณะของพระสุริเยที่ประทับนั่งในท่าขัดสมาธิถือดอกบัวบานอยู่ในทั้งสองพระหัตถ์ ถัดมาเป็นพระจันทร์ที่มีลักษณะพิเศษคือมีปีกอยู่เบื้องหลัง เรือ่ยไปจนถึงพระศนีที่ประทับนั่งอยู่ในท่ามหาราชลีลาสนะ ส่วนพระราหูแสดงลักษณะด้วยใบหน้าขนาดใหญ่ที่มีแบบพระหัตถ์ทั้งสองข้างอยู่เบื้องหน้า และพระเกตุเป็นเทพที่มีพระวรกายท่อนล่างเป็นงู กำหนดอายุในศิลปะแบบปราติहार ราวพุทธศตวรรษที่ 13 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรุงนิวเดลี (หมายเลขทะเบียน 71.L/10) (ภาพที่ 171)

²²¹ จรัสสา คชาชีวะ, พระพิฆเนศวร คติความเชื่อและรูปแบบพระพิฆเนศวรที่พบในประเทศไทย (กรุงเทพมหานคร: งานเผยแพร่ สำนักงานเลขานุการกรม กรมศิลปากร, 2531), 28-29.

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนวนิลขสิทธิ์
ภาพที่ 171 ทับหลังรูปเทพนพเคราะห์ พบที่เมืองจิตตอรัณ รัฐราชสถาน

รัฐหรรยานะ เมืองนิวเดลี มีการพบทับหลังรูปเทพนพเคราะห์ในกลุ่มโบราณสถาน กุตูบ มินาร์ (Qutb Minar) ซึ่งเป็นโบราณสถานแบบมุสลิมที่ดัดแปลงเทวสถานฮินดูและเซนมาใช้ ในการสร้างมัสยิดกุวตุล อิสลาม (Quwwatul-Islam-Musjid) โดยมีลักษณะของเทพนพเคราะห์ เรียงต่อกันในซุ้มจรนำเริ่มจากพระสุริยะประทับนั่งในท่าภักทราสนะทรงดอกบัวบานในทั้งสอง พระหัตถ์ ถัดไปเป็นพระจันทร์เร่ยกไปจนถึงพระศนีที่ประทับนั่งอยู่ในท่ามหาราชลีลาสนะ ถัดไปเป็น พระราหูที่มีเพียงพระเศียรและพระหัตถ์ และพระเกตุที่มีพระวรกายท่อนล่างเป็นงู ลักษณะของเทพ นพเคราะห์ทุกองค์ล้วนชำรุดเสียหายจากการทำลายของมุสลิมและดัดแปลงมาใช้ในการสร้าง สถาปัตยกรรมเนื่องในศาสนาอิสลามในยุคแรก (ภาพที่ 172)

ภาพที่ 172 ทับหลังรูปเทพนพเคราะห์ พบที่มัสยิดกุวตุล อิสลาม ในกลุ่มโบราณสถานกุตุบ มินาร์ เมืองนิวเดลี รัฐहरยาणा

รัฐอุตตรประเทศ ในพิพิธภัณฑ์โบราณคดีเมืองสารนาถ (Archaeological Museum at Samath) พบทับหลังรูปเทพนพเคราะห์ 2 ชั้น ที่มีลักษณะแตกต่างไปจากที่พบในพื้นที่อื่น โดยเริ่มจากรูปของพระคเณศทางด้านขวา ถัดมาเป็นรูปพระสุริยะประทับยืนสมภัก์ทรงดอกบัวบานในทั้งสองพระหัตถ์ พระจันทร์ พระอังคาร และพระพุธประทับยืนตรีภัก์ บริเวณกลางทับหลังเป็นรูปของเทวีลักษมีประทับนั่งขัดสมาธิ ถัดมาด้วยพระพหูสบัติ พระศุกร์ พระศนิ ส่วนพระราหูและพระเกตุประทับอยู่ร่วมกัน โดยมีพระราหูอยู่ภายใต้ส่วนหางของพระเกตุ ท้ายสุดด้วยรูปของเทวีสร้อยดี จึงเป็นการแสดงภาพรวมกันระหว่างเทพนพเคราะห์กับพระคเณศ พระลักษมี และพระสร้อยดี (ภาพที่ 173) ส่วนทับหลังอีกชั้นหนึ่งแทนภาพของเทพทั้ง 3 องค์ด้วยพระพรหมา พระวิษณุ และพระศิวะ จึงเป็นการรวมกันระหว่างเทพนพเคราะห์และมหาเทพตรีมูรติ (ภาพที่ 174) ซึ่งทับหลังทั้งสองชั้นนี้กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15

ภาพที่ 173 ทับหลังรูปเทพนพเคราะห์ร่วมกับพระคเณศ พระลักษมี และพระสร้อยดี พบที่รัฐอุตตรประเทศ

ที่มา: B. R. Mani, Sartath: Archaeology, Art & Architecture (New Delhi: Veerendra Printers, 2006), 82.

ภาพที่ 174 ทับหลังรูปเทพนพเคราะห์ร่วมกับมหาเทพตรีมูรติ พบที่รัฐอุตตรประเทศ

ที่มา: B. R. Mani, *Sartath: Archaeology, Art & Architecture* (New Delhi: Veerendra Printers, 2006), 83.

ในรัฐโอริสสา พบการสร้างเทพนพเคราะห์ทั่วไปบนทับหลัง ในระยะแรก ๆ จำนวนเทพนพเคราะห์ที่พบมีเพียง 8 องค์ ไม่ปรากฏพระเกตุ ซึ่งพระเกตุจะเริ่มปรากฏในสมัยราชวงศ์คังคา²²²

เทพนพเคราะห์ในสมัยราชวงศ์คังคาพบได้ทั่วไปบนทับหลังประกอบเทวสถานที่ในรัฐโอริสสา ทับหลังที่พบมีลักษณะร่วมกัน คือ แสดงรูปเทพนพเคราะห์ประทับนั่งขัดสมาธิราบ (ยกเว้นพระราหู และพระเกตุ) อยู่เหนือฐานบัวภายในซุ้มจระนำ โดยเทวรูปองค์แรกเริ่มจากด้านขวา ได้แก่ พระสุริยะทรงดอกบัวในทั้งสองพระหัตถ์ พระจันทร์ พระมังคละ (พระอังคาร) พระพุธ พระพฤหัสบดี พระศุกร์ พระศนิ (พระเสาร์) ทรงกมณฑ์ในพระหัตถ์ซ้าย ทรงอักษมาลาในพระหัตถ์ขวา เทพทุกองค์ทรงฉลองพระองศ์ในลักษณะเดียวกัน ยกเว้นพระพฤหัสบดีที่มีฐานะเป็นครุฑพักษ จึงแสดงในรูปของนักบวชที่มีเครายาว ส่วนพระราหูแสดงลักษณะด้วยใบหน้าขนาดใหญ่พร้อมด้วยพระวรกายท่อนบนที่มักทรงพระจันทร์ไว้ในพระหัตถ์ขวา และพระเกตุเป็นเทพที่มีพระวรกายท่อนล่างเป็นงู สิ่งของในพระหัตถ์ไม่ชัดเจนมีความแตกต่างกันไปในแต่ละทับหลัง (ภาพที่ 175, 176 และ 177)

ภาพที่ 175 ทับหลังรูปเทพนพเคราะห์จากเทวสถานราชารานี (Rajarani Temple) สกุลช่างโอริสสา สมัยราชวงศ์คังคา กำหนดอายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 16

²²² Jitendra Nath Banerjea, *The Development of Hindu Iconography*, 444.

ภาพที่ 176 ทับหลังรูปเทพนพเคราะห์จากเทวสถานปราราช (Pararaj Temple) สกลช่วงโอริสสา
สมัยราชวงศ์คังคา

ภาพที่ 177 ทับหลังรูปเทพนพเคราะห์จากเทวสถานจัมบิสู (Jambisu Temple) สกลช่วงโอริสสา
สมัยราชวงศ์คังคา

นอกจากนี้ ในรัฐโอริสสายังพบเทพนพเคราะห์บนนักษัตร 12 ที่ เรียกว่า “นวกฤต-จักร” พบที่โบราณสถานเมืองชิคินคะ (Khiching) แสดงรูปของเทพนพเคราะห์บนกงล้อ โดยมีพระสุริยะ

ประทับนั่งถือดอกบัวอยู่ด้านบน ถัดมาประกอบด้วยเทพนพเคราะห์องค์อื่น ๆ จนครบ 9 องค์ ตรงกลาง
 ดุมล้อ มีพระพรหมา? ประทับนั่งปัทมาสนะ พระหัตถ์คู่หน้าแสดงปางธยานิมุทรา²²³ (ภาพที่ 178)

ภาพที่ 178 นวครุฑ-จักรพที่ไปวางนสถานเมืองชินคะ รัฐโอริสสา

ที่มา: Jitendra Nath Banerjea, *The Development of Hindu Iconography* (New Delhi:

Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 1974), pl. 30, Fig. 1.

ในพื้นที่อินเดียได้ นอกจากการนับถือพระสุริยะในฐานะเทพนพเคราะห์ที่เทวสถาน
 สูรยนาโกยิลแล้ว ยังมีการพบเทพนพเคราะห์และเทพประจำทิศ (ทีกपाल) ปรากฏร่วมกันในรูปของ
 “เสารปิฐะ” (Saura-Pitha) ที่มีการกล่าวถึงลักษณะไว้ในคัมภีร์ประเภทอาคมว่า มีรูปแบบเป็นรูป
 ดอกบัวบานอยู่เหนือฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส 2 ชั้น ฐานชั้นล่างประกอบไปด้วย รูปราชรถเทียมม้า 7 ตัวมี
 พระอรุณเป็นสารถี ถัดขึ้นมาสลักเป็นรูปเทพประจำทิศและเทพนพเคราะห์ ด้านบนสุดสลักเป็นรูป
 ดอกบัว ดอกบัวนี้เป็นสัญลักษณ์แทนพระสุริยะ ดังพบประติมากรรมเสารปิฐะชิ้นสำคัญในสมัยจาลุกยะ
 ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่เทวสถานคังโคโกณฑาโจฟูรัม (Gangaikondacholapuram) จังหวัดติรุจิ
 (Tiruchi district) รัฐทมิฬนาฑู สันนิษฐานว่า เสารปิฐะนี้สร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งชัยชนะ²²⁴

²²³Ibid., 445.

²²⁴R. Nagaswamy, *Gangaikondacholapuram* (Tamilnadu: The State
 Department of Archaeology, 1970), 35.

นอกจากนี้ ยังพบประติมากรรมเสารปฐะที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่งที่รัฐอานธรประเทศ
 เสารปฐะชิ้นนี้ มีลักษณะเป็นแท่งศิลาทรงแปดเหลี่ยม ตรงกลางด้านบนสลักเป็นรูปดอกบัวบาน
 รอบดอกบัวสลักเป็นสัญลักษณ์ประจำราศี ด้านข้างแกะสลักเป็นรูปเทพนพเคราะห์ ได้แก่ พระสุริยะ
 ทรงม้า พระจันทร์ทรงม้า และเทพทิกपाल ได้แก่ พระอินทร์ทรงช้าง พระยมทรงกระบือ พระวรุณ
 ทรงมกร พระนรฤติทรงรากษส กำหนดอายุในศิลปะสมัยราชวงศ์ปัลลวะ-โจฬะ ราวพุทธศตวรรษที่ 18
 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานชาติ ศิวาซีมหาราช วัสตุ (Chhatrapati Shivaji Maharaj Vastu
 Sangrahalaya) เมืองมุมไบ รัฐมหาราษฏระ (ภาพที่ 179)

จากรูปลักษณะเฉพาะของเสารปฐะนี้ จึงไม่ใช่เครื่องประดับหรือส่วนประกอบของ
 สถาปัตยกรรม แต่น่าจะใช้สำหรับประดิษฐานเพื่อบูชาอยู่ภายในเทวสถาน

ภาพที่ 179 เสารปฐะ พบที่รัฐอานธรประเทศ

นอกจากนี้ ในทิวสถานในอินเดียได้ยังมีสร้างรูปเทพนพเคราะห์ในลักษณะของปะรำขนาดเล็ก มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส โดยมีพระสุริยะองค์ตรงกลาง แวดล้อมด้วยเทพองค์อื่น ๆ ซึ่งแต่ละองค์จะมีทิศทางการหันหน้าตายตัว ผู้แสวงบุญจึงมักมาเดินประทักษิณรอบปะรำนั้น ๆ²²⁵

2. พระสุริยะกับเทพทวาติตยะ

เทพในกลุ่มแสงอาทิตย์หรือทวาติตยะนี้ เริ่มปรากฏมาตั้งแต่ในคัมภีร์พราหมณะที่มีการเพิ่มขึ้นจากเทพในกลุ่มแสงอาทิตย์จากมาเดิมเป็น 12 องค์ ซึ่งอาจนับเป็นตัวแทนของเดือนต่าง ๆ ของปี²²⁶ ดังปรากฏในคัมภีร์ไวดัตตพราหมณะ กล่าวถึงถือว่าเทพในกลุ่มแสงอาทิตย์ 12 องค์ ได้แก่ มิตรว (ความเป็นปึกแผ่น) วรุณ (โชค) อารยมัน (ความมีใจสูง) ทักษะ (ความเชี่ยวชาญในพิธี) ภาคะ (มรดก) อังคะ (เทพประทาน) ทวาสตฤ (ช่างฝีมือ) สวิตฤ (เดชานุภาพแห่งคาถา) สักระ (ความกล้าหาญ) วิวัสวัต (กฎแห่งสังคม) และวิษณุ (กฎแห่งจักรวาล) ทั้งนี้พระวิษณุเป็นผู้ทรงอำนาจมากที่สุด โดยเทพทั้ง 12 นี้กล่าวกันว่าเป็นโอรสแห่งพระอติตทั้งสิ้น²²⁷

การนับถือเทพทวาติตยะยังคงปรากฏต่อมาในคัมภีร์ปุราณะ ซึ่งมีการระบุพระนามต่างกันไปในแต่ละคัมภีร์ปุราณะ ดังนี้

คัมภีร์วิษณุปุราณะ (อถายะที่ 12) ระบุว่าเทพทั้ง 12 องค์ ได้แก่ ธาตรี อรยมัน มิตรว วรุณ อินทร์ วิวัสวัต ภูษัน พรพชันยะ อังคุ ภาคะ ตวัษฏริ และวิษณุ²²⁸

คัมภีร์สกันทปุราณะ ระบุว่าประกอบไปด้วย อาติตยะ สวิตา สุริยะ มิริหะ อรกะ พรตاپน มารัตถณะ ภาสกร ภาณุ จิตรภาณุ ทิวากร และรวี²²⁹

คัมภีร์พรหมปุราณะ กล่าวถึง พระอาทิตย์เทพในรูปลักษณะทางกายภาพอื่น ๆ 12 องค์ คือ

- 1) พระอินทร์ เป็นราชาของเหล่าเทพ พระองค์เป็นผู้ทำลายศัตรูของเหล่าเทวดา
- 2) พระธาดฤ (Dhatr) พระองค์เป็นประชาบดีของมนุษย์

²²⁵ ศรัณย์ ทองปาน และคณะ, อินเดียเริ่มที่นี้ ทมิฬนาฑู (กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, 2553), 81.

²²⁶ B. C. Singa, Hinduism and Symbol Worship, 79.

²²⁷ Max Muller, The Vedas, 44.

²²⁸ Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 64-65.

²²⁹ Ibid., 60.

3) พระปรรชันยะ (Parjanya) พระองค์ประทับอยู่บนเมฆ ซึ่งเป็นที่มาของฝนและเป็นทางผ่านของแสง

4) พระตวัษฎ (Tvastr) พระองค์ประทับอยู่ที่ต้นไม้ ใบหญ้า และสมุนไพรร

5) พระปุษัน (Pusan) พระองค์ประทับอยู่ในเมล็ดพืชพันธุ์ธัญญาหาร

6) พระอรยมา (Aryama) พระองค์ประทับอยู่ในสายลม และประทับอยู่ในเหล่าเทวดา

7) พระภคะ (Bhaga) พระองค์ประทับอยู่ในธาตุ ร่างกายและจิตใจของสิ่งมีชีวิต

8) พระวิวัศวาน (Vivasvan) พระองค์เป็นผู้สร้างไฟ และระบบย่อยอาหารของสิ่งมีชีวิต

9) พระวิษณุ พระองค์ผู้อวตารลงมาเพื่อปราบทุกข์เข็ญให้แก่เหล่ามนุษย์และเทวดา

10) พระอังศุมาน (Amsuman) พระองค์เป็นผู้สร้างสายลม

11) พระวรุณ พระองค์ประทับอยู่ในสายน้ำ

12) พระมิตระ พระองค์ประทับอยู่ในแม่น้ำจันทรสริต (Candrasarit) ซึ่งเป็นแม่น้ำที่สร้างความอุดมสมบูรณ์ให้แก่โลกมนุษย์ (พร.ป. 28.28-39)²³⁰

แต่ในคัมภีร์เดียวกันยังกล่าวถึง พระนามของพระอาทิตย์เทพในลักษณะเดียวกับคัมภีร์สกันทปุราณะว่าประกอบไปด้วย อาทิตยะ สวิตา สุริยะ มิริหะ อรกะ ประภากร มารตณทะ ภาสกร ภาณุ จิตรภาณุ ทิวากร และรวี (พร.ป. 29.14-18)²³¹

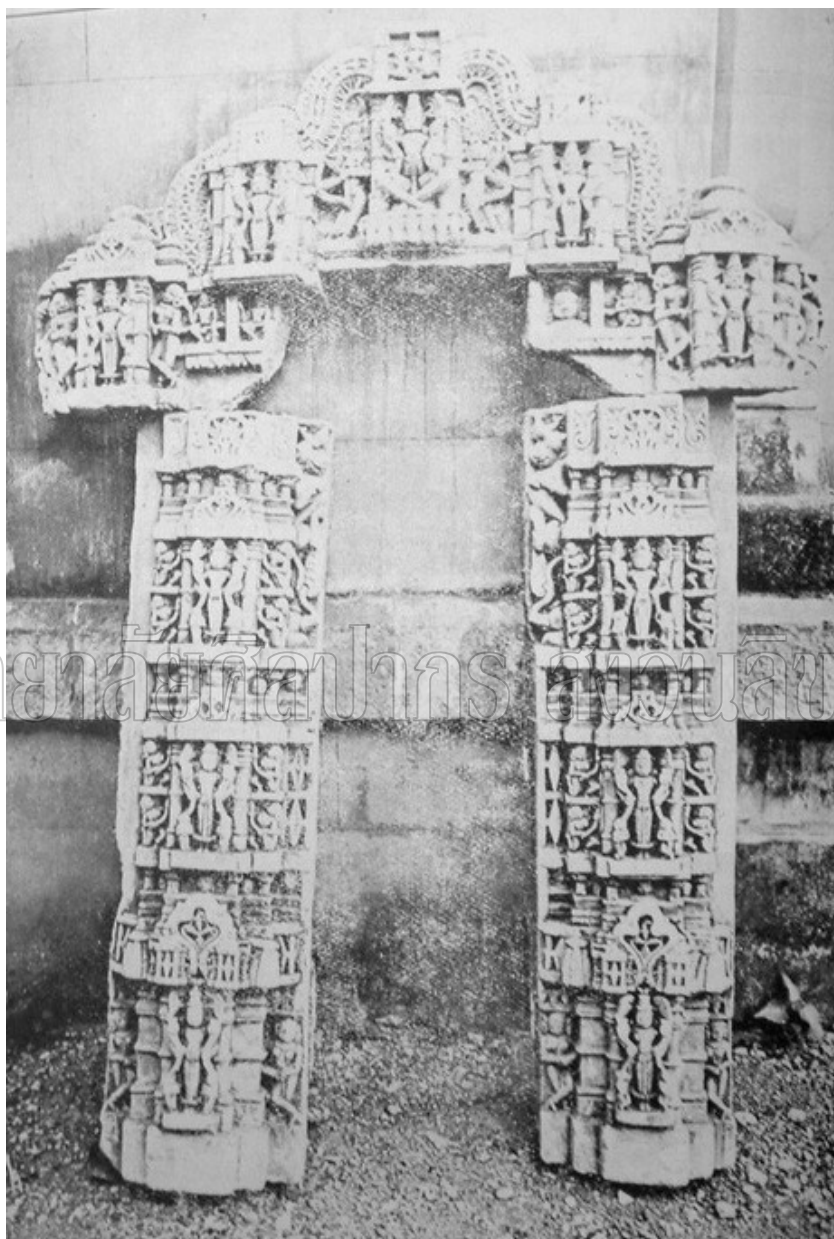
คัมภีร์ทั้งหมดระบุเพียงพระนามของพระอาทิตย์เทพทั้ง 12 องค์ แต่มิได้ระบุถึงลักษณะทางประติมานวิทยาของเทพเหล่านั้นว่าควรมีลักษณะเช่นไร จึงมักสร้างเทพในกลุ่มแสงอาทิตย์ในลักษณะเช่นเดียวกับพระสุริยะด้วยการทรงดอกบัวในทั้งสองพระหัตถ์ และทรงฉลองพระองค์ในลักษณะเดียวกับพระสุริยะ

ประติมากรรมพระสุริยะในฐานะของเทพในกลุ่มทวาทิตยะ หรือพระอาทิตย์เทพทั้ง 12 องค์นั้น จึงพบได้น้อยในประเทศอินเดีย ส่วนใหญ่จะพบเป็นทับหลังประดับกรอบประตู (ภาพที่ 56) หรือประกอบอยู่บนแผ่นประภาวลีของพระสุริยะ (ภาพที่ 69, 70 และ 71) และยังปรากฏบนกรอบประตูที่จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานค์ฐ (Junagadh Museum) แสดงภาพพระสุริยะ 2 กร ทรงดอกบัวประทับอยู่ที่ขุมจรวา กับอาทิตย์เทพอีก 11 องค์ ด้านบนกรอบประตู 5 องค์ ด้านข้าง ๆ ละ

²³⁰ A Board of Scholars, The Brahma Purana Part I (Delhi: Motilal Banarsidass, 1985), 152-153.

²³¹ Ibid., 158.

3 องค์ โดยมีพระสุริยะอยู่ตรงกลางกรอบประตูด้านบน มีเทวโองคั่นศรประกอบอยู่ทั้ง 2 ข้าง ส่วนองค์อื่นๆ มีเพียงเทวีย่นประกอบอยู่เท่านั้น (ภาพที่ 180)²³²

ภาพที่ 180 กรอบประตูประดับรูปเทพในลุ่มทวาทิตยะ จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
ที่มา: T. A. Goponatha Rao, Elements of Hindu Iconography Volume I – Part II (Delhi: Motilal Banarsidass, 1968), pl. 95.

²³² Jitendra Nath Banerjea, The Development of Hindu Iconography, 441.

เทวสถานพระสุริยะในอินเดีย

การนับถือบูชาพระสุริยะแม้จะมีลัทธิบูชาเป็นของตนเอง แต่เทวสถานพระสุริยะในประเทศอินเดียกลับมีจำนวนไม่มากนัก ส่วนใหญ่นอกจากพระสุริยะจะเป็นหนึ่งในองค์ประกอบเทวสถานของเทพองค์อื่น ๆ แล้วนั้น พระสุริยะยังเป็นเทพที่ประชาชนสามารถพบเห็นได้ในทุก ๆ วัน และยังสามารถสักการะโดยตรงกับดวงอาทิตย์ทุกวันอยู่แล้ว²³³ การเกิดขึ้นของเทวสถานและรูปเคารพย่อมจะลดน้อยลงไปด้วย

ความนิยมในลัทธิบูชาพระสุริยะปรากฏหลักฐานในคัมภีร์สกันหปุราณะว่า มีเทวาลัยพระสุริยะกระจายตัวอยู่ในอินเดียทั้งสิ้น 68 แห่ง อุทิศถวายแด่พระนามทั้ง 68 ของพระองค์ กระจายตามพื้นที่ต่าง ๆ ของประเทศ ตั้งแต่รัฐกัศมีร์ในอินเดียเหนือไปจนถึงโกหกันอินเดียใต้ ตั้งแต่มุลสถานและลาฏาในอินเดียตะวันตกไปจนถึงเลาหิตยะในอินเดียตะวันออก ทั้งยังปรากฏหลักฐานในจารึกสมัยคุปตะ²³⁴

เทวาลัยพระสุริยะในอินเดียยุคแรก

1. มุลสถาน (มุลตัน) ประเทศปากีสถาน

เทวสถานพระสุริยะที่มุลสถานนี้ ปรากฏมีหลักฐานประเภทวรรณกรรมที่กล่าวถึงการมีอยู่ของเทวสถานแห่งนี้ ทั้งในคัมภีร์สามปุราณะและภวิษ्यปุราณะ ที่กล่าวถึง การเข้ามาของกลุ่มนักบวชมัคจากศกทวีป

บันทึกการเดินทางของหลวงจีนเฮียนจ้ง ที่กล่าวถึงการได้ดูองค์ไปเยือนดินแดนที่มีชื่อว่า Meu-lo-Sanpu-lo หรือมุลสถานปุระ ในปี พ.ศ. 1184

อาบู ริฮัน (Abu Rihan) นักเขียนชาวคัศมีร์ ได้กล่าวถึงเทวาลัยพระสุริยะที่มีนามว่า มุลสถาน (Mūlasthāna) ว่าเป็นเทวาลัย 1 ใน 8 ของศาสนสถานฮินดูที่อยู่ท่ามกลางวัดพุทธศาสนาในเมืองมุลสถาน

บันทึกของมุฮัมหมัด บิน กาสิม (Muhammad-bin-Kasim) เมื่อ พ.ศ. 1257 ได้กล่าวถึง ลักษณะภายนอกของเทวาลัยพระสุริยะแห่งนี้ว่าสร้างขึ้นจากทองคำบริสุทธิ์และวัสดุล้ำค่า

²³³V. G. Srivastava. "The Puranic records on the sun worship."

Encyclopaedia of Hinduism, 2359.

²³⁴Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 362.

บันทึกของพ่อค้าสุไลมาน (Sulaiman) เมื่อ พ.ศ. 1394 ที่เดินทางค้าขายระหว่างอินเดียและเปอร์เซีย ได้กล่าวถึง เทวรูปที่มีนามว่า มุลตาน เช่นเดียวกับในบันทึกของอบูซาอิท (Abuzaid) และ อัลมุสุดี (Al Musudi) เมื่อ พ.ศ. 1463²³⁵

บันทึกของ อัล อิส ตักหรี (Al Istakhri) ได้กล่าวถึง เทวรูปพระสุริยะที่มุลตานไว้ว่ามีลักษณะในรูปของมนุษย์ ประทับนั่ง (งอขา) บนบัลลังก์ก่ออิฐถือปูน พระวรกายของพระองค์ประดับประดาด้วยฉลองพระองค์สีแดงในสไตล์โมรอกโก ทรงเทพัสตราภรณ์มากมายจนไม่สามารถมองเห็นส่วนต่าง ๆ ของเทวรูปได้นอกจากพระเนตร ซึ่งบางคนเชื่อว่าองค์เทวรูปนั้นทำขึ้นจากไม้ แต่มีพระเนตรเท่านั้นที่เป็นอัญมณี เทวรูปทรงมงกุฎทองคำ และมีพระกรวางอยู่เหนือพระชานุในลักษณะกำพระหัตถ์²³⁶

แต่การนับถือพระสุริยะ ณ เทวาลัยแห่งนี้ก็ต้องสิ้นสุดลงจากการรุกรานของกองทัพมุสลิมของโอไร่งเซป

2. เทวาลัยพระสุริยะ ที่เมืองดักษิลา ประเทศปากีสถาน

ดักษิลานอกจากจะเป็นศูนย์รวมแห่งศิลปะวิทยาตั้งแต่สมัยราชวงศ์โมริยะ และมีบทบาทสำคัญในพุทธศาสนาแล้ว เมืองนี้ยังมีเทวาลัยพระสุริยะ ทั้งที่ถูกบันทึกไว้ในงานของชาวกรีก ทั้งงานของ Philostxatos ซึ่งรวมสมัยกับพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช ว่ามีเทวาลัยพระสุริยะที่เชื่อว่าเป็นที่อยู่ของนักบวชมัคในอินเดีย²³⁷

หลักฐานเหล่านี้เป็นเครื่องยืนยันถึงการมีอยู่ของเทวสถานพระสุริยะในยุคแรกว่าการนับถือพระสุริยะในศาสนาฮินดูเริ่มปรากฏขึ้นเป็นรูปธรรมในพื้นที่ทางตะวันตกของอินเดียตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12

เทวาลัยพระสุริยะในอินเดียสมัยคุปตะและหลังคุปตะ

ในสมัยคุปตะและหลังคุปตะ มีกษัตริย์หลายพระองค์ในอินเดียนับถือพระสุริยะและสร้างเทวาลัยถวายพระองค์ในพื้นที่ต่าง ๆ ของอินเดีย อาทิ พระเจ้าธรรปฏฐะ (Dharapattā) พระองค์ได้รับพระสมัญญานามว่า ปรมาทิตยะ-ภักตะ (Paramāditya-bhakta) เพราะพระองค์ได้

²³⁵Ibid., 363.

²³⁶Ibid., 364.

²³⁷Ibid., 365.

อุทิศถวายเทวาลัยแด่พระสุริยะ หรือเทวาลัยพระสุริยะในภัทรนียกะ (Bhadraniyaka) ได้รับการสร้างโดยพระเจ้าศีลาพิติย์ ใน พ.ศ. 1154²³⁸

ทั้งยังปรากฏเทวาลัยพระสุริยะอีกหลายแห่งกระจายอยู่ในแถบพื้นที่อินเดียตอนเหนือ ได้แก่

1. มันทโสรั (Mandasaur) ในรัฐมัตถประเทศ

จารึกในสมัยพระเจ้ากุมารคุปตะที่ 1 และพระเจ้าพันธุรมัน กล่าวถึง การสร้างเทวาลัยพระสุริยะที่เมืองนี้ โดยกลุ่มช่างทอผ้าจากเมืองลาฏ (Lāt) ในพ.ศ. 980²³⁹

2. เทวาลัยพระสุริยะที่อุชเชน (Ujjain) ในรัฐมัตถประเทศ

คัมภีร์ศกนทปุราณะ ได้ให้รายละเอียดของเทวาลัยพระสุริยะที่ตั้งอยู่ทางตอนเหนือของริมฝั่งแม่น้ำกษิปรา โดยมีเทวรูปพระสุริยะในลักษณะประทับนั่งบนราชรถเทียมม้า 7 ม้า ซึ่งได้รับการขนานพระนามว่า นราทิตยะ หรือนรทีปะ

3. เทวาลัยพระสุริยะที่วิกรมปุระ ในรัฐมัตถประเทศ

เทวาลัยนี้สร้างโดยวัลลภรล (Vallabharala) ซึ่งเป็นวรรณะแพศย์ ในราวพุทธศตวรรษที่ 10²⁴⁰

4. เทวาลัยพระสุริยะที่บุลันตศหระ (Bulandshahr) รัฐอุตตรประเทศ

จารึกแผ่นทองแดงพบที่ อินโดเร (Indore) ในเขตเมืองบุลันตศหระ กล่าวถึงการถวายประทีปของพระเจ้าเทววิษณุแด่เทวาลัยพระสุริยะ เมื่อ พ.ศ. 1007²⁴¹

5. เทวาลัยพระสุริยะที่เมืองโขหะ (Khoh) เขตพเพลขันทะ (Baghlakhanda) อินเดียกลาง

เทวสถานพระสุริยะแห่งนี้ตั้งอยู่ที่อาศรมกะ (Āsaramaka) ริมฝั่งแม่น้ำตมสา (Tamasā) ทางตอนเหนือใกล้เมืองโขหะ ดังปรากฏในจารึกโขหะ ของมหाराชาศรวนาถ กล่าวถึงการกัลปนาห่มุบ้านอาศรมกะ เพื่อเป็นเทวาลัยสองหลังที่อุทิศถวายแด่พระสุริยะและพระวิษณุ

²³⁸ Ibid., 362.

²³⁹ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน จิรพัฒน์ ประพัฒน์วิทยา, จารึกภาษาสันสกฤตที่สำคัญในประเทศไทยอินเดีย ระหว่าง ค.ศ.150 – 532 (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 36-50.

²⁴⁰ Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 366.

²⁴¹ Priyabala Shah, The Sun Images, 24-25.

นอกจากนั้น ในสมัยคุปตะและหลังคุปตะยังมีเทวาลัยพระสุริยะหรือเสารสถานในรัฐต่าง ๆ อีกดังนี้

รัฐคุชราต ได้แก่ ไสนคร (Sainagar) ปัสนาวะ (Pasnavada) ปตะ (Pata) กินทรเขท (Kindar Kheda) ปัจตร์ (Pachtar) สุตราปทา (Sutrāpaṭā) อโชทร์ (Akhodar) และถานัก (Dhānk)

รัฐมัลลประเทศ ได้แก่ ชหัมระ (Jhamra)

รัฐกัรวณากะ ได้แก่ เทวสถานสุรยนารายณ์ เมืองไอโหเล²⁴²

เทวาลัยพระสุริยะในยุคกลาง

เทวาลัยพระสุริยะที่สำคัญในยุคนี้มีอยู่ด้วยกัน 3 แห่ง ได้แก่ เทวาลัยพระสุริยะที่เมืองมารตันทะ (Mārtanḍa) รัฐกัศมีร์ (ทางตอนเหนือของประเทศอินเดีย) เทวาลัยพระสุริยะที่เมืองโมเธรา (Modherā) รัฐคุชราต (ทางตะวันตก) เทวาลัยพระสุริยะที่โกณาร์ก (Konārka) รัฐโอริสสา (ทางตะวันออก)²⁴³

1. เทวาลัยพระสุริยะ ที่มารตันทะ รัฐกัศมีร์

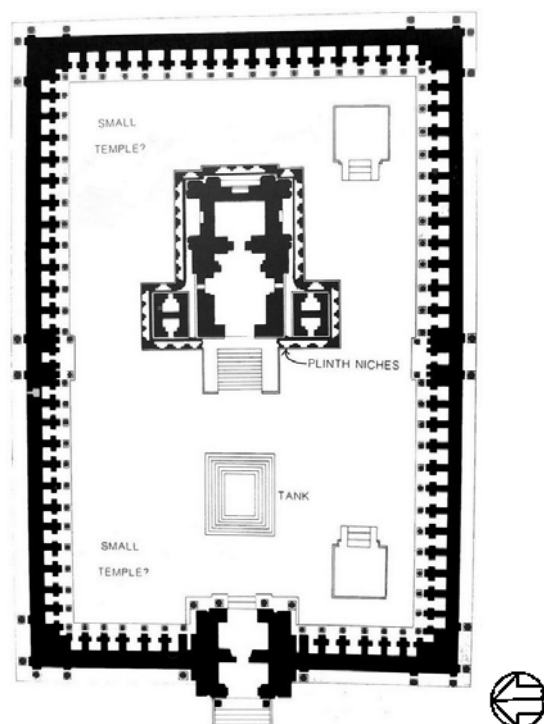
เทวาลัยพระสุริยะที่มารตันทะจัดเป็นเทวาลัยในศิลปกรรมแบบกัศมีร์ที่มีขนาดใหญ่ที่สุดที่ยังหลงเหลือมาจนถึงปัจจุบัน ตั้งอยู่นอกหมู่บ้านมัตตัน (Mattan) ทางตอนเหนือของเมืองอนันตนาถ (Anantanāg) หรือเมืองอิสลามาบัด (Islamābad) ทางใต้ของหุบเขากัศมีร์ จึงทำให้เทวาลัยหันหน้าไปทางทิศตะวันตก

แม้ไม่มีจารึกระบุถึงผู้สร้างเทวาลัย แต่ราชตรังคิณี พงศาวดารกัศมีร์ที่รจนาโดยกัลหะ ในพุทธศตวรรษที่ 12 กล่าวโดยนัยว่า เทวาลัยมารตันทะแห่งนี้สร้างโดยพระเจ้าลลิตาทิตยะ มุกตาปิตะ ราชวงศ์การโกฏะ แม้ในปัจจุบันนักวิชาการส่วนใหญ่สันนิษฐานว่าพระเจ้าลลิตาทิตยะไม่ใช่ผู้เริ่มสร้าง แต่จากเทวสถานที่มีขนาดใหญ่จึงน่าจะสร้างเพิ่มเติมในรัชสมัยของพระองค์

แผนผังโดยรวมของเทวาลัย ประกอบด้วย เทวาลัยประธานล้อมรอบด้วยระเบียง ทางด้านทิศตะวันตกของระเบียงมีซุ้มประตูขนาดใหญ่ ที่มุมทิศตะวันตกเฉียงใต้และตะวันออกเฉียงใต้ของลานยังมีร่องรอยเทวาลัยขนาดเล็กอีกสองหลัง สันนิษฐานว่า เทวาลัยแห่งนี้มีแผนผังแบบปฏยาตนะ หรือแผนผังที่มีเทวาลัยประธานอยู่ตรงกลาง ล้อมรอบด้วยเทวาลัยขนาดเล็กทั้งสี่มุม (ภาพที่ 181)

²⁴² Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 367–372.

²⁴³ Subhadra Sen Gupta, Devalaya: Great Temples of India (New Delhi: Rupa & Co., 2001), 43–44.

ภาพที่ 181 แผนผังเทวาลัยพระสุริยะ มาร์ตันดะ

ที่มา: Susan L. Huntington, The Art of Ancient India Buddhist, Hindu, Jain (Tokyo: Weatherhill, Inc., 1985), Fig. 17.6.

ภาพที่ 182 ระเบียงล้อมรอบเทวาลัยประธานของเทวาลัยพระสุริยะ มาร์ตันดะ

ที่มา: The Sun Temple at Martand, Kashmir [Online], Accessed 4 July 2010, Available from http://mukti4u2.dk/Suntemple_Martrand_Kashmir.htm

เทวาลัยประธาน ประกอบไปด้วย ครรภคฤหะกับมณฑปตั้งอยู่บนฐานไพทีขนาดใหญ่ ที่รองรับเทวาลัยหลังเล็กอีกสองหลังตั้งขนานมณฑปของเทวาลัยประธาน (ภาพที่ 183)

ภาพที่ 183 เทวาลัยประธานของเทวาลัยพระสุริยะะ มารัตนทะ

ที่มา: Madanjeet Singh, "Solar Universality of South Asian Cultures," The Sun Symbol of Power and Life and Mythology (New York : Harry N. Abrams, Inc, 1993), Fig. 272.

ฐานไพที มีลักษณะที่แสดงให้เห็นชัดว่ามีการสร้างซ้อนทับกันสองครั้ง ในระยะแรก เป็นเพียงฐานเขียง ตกแต่งด้วยซุ้มจระนำประดิษฐานรูปเทพเจ้าต่าง ๆ ขณะที่ฐานที่ระยะที่สองสร้าง ปิดทับฐานระยะแรกเข้าไป²⁴⁴

รูปแบบของซุ้มจระนำเป็นซุ้มวงโค้งสามวงครอบด้วยซุ้มที่ทำจำลองหลังคาลาดสองชั้น มีประติมากรรมภายในซุ้มเป็นเทพเจ้าในศาสนาฮินดู เช่น พระสุริยะ พระศิวะ พระวิษณุ พระแม่ปารวตี พระแม่คงคา เป็นต้น

ประติมากรรมที่สำคัญเป็นประติมากรรมพระสุริยะทรงม้าโดยตรง พระองค์ทรง มงกุฎเทริดขนนก อันเป็นมงกุฎแบบหนึ่งที่นิยมในศิลปะกัศมีร์ ทรงดอกบัวในทั้งสองพระหัตถ์ จลองพระบาทบูท ขนาบด้วยเทวบริวาร สันนิษฐานว่าเป็น พระทนต์และพระปิงคละ?²⁴⁵

²⁴⁴เชษฐ ติงสฤษดิ์, "เทวาลัยพระสุริยะะที่มารัตน," วารสารเมืองโบราณ. 34, 1 (มกราคม – มีนาคม 2551) : 167.

²⁴⁵เรื่องเดียวกัน, 168.

ภาพที่ 184 ภาพสลักนูนต่ำรูปพระศิวะทรงม้า ที่ซุ้มจระนำของฐานไพทีเทวาลัยพระศิวะมารัตนทะเล
ที่มา: [The Sun Temple at Martand, Kashmir](http://mukti4u2.dk/Suntemple_Martrand_Kashmir.htm) [Online], Accessed 4 July 2010, Available
from http://mukti4u2.dk/Suntemple_Martrand_Kashmir.htm

ภาพที่ 185 ภาพสลักนูนต่ำรูปพระศิวะ ที่ซุ้มจระนำของฐานไพทีเทวาลัยพระศิวะ มารัตนทะเล
ที่มา: Madanjeet Singh, "Solar Universality of South Asian Cultures," [The Sun Symbol of Power and Life and Mythology](#) (New York: Harry N. Abams, Inc, 1993), Fig. 271.

ครรรคฤดูหะนี้ ประกอบไปด้วย ประตูลอก 3 ด้าน มีเพียงทางด้านทิศตะวันตกเท่านั้นที่สามารถเข้าออกได้ ขณะที่ภายในครรรคฤดูหะไม่มีการตกแต่งใด ๆ²⁴⁶ แต่จากขนาดห้องที่ใหญ่ ทำให้เกิดประเด็นที่น่าสนใจว่าประติมากรรมประธานของเทวาลัยอาจมีขนาดใหญ่ ดังที่สันนิษฐานว่า เป็นพระมารัตนทะ (พระสุริยะ)²⁴⁷ หรือ “มารัตนทไกรวะ” ที่เป็นลัทธิบูชาที่ผสมผสานระหว่างลัทธิไศวนิกายกับลัทธิบูชาเทพพระอาทิตย์²⁴⁸

อาคารมณฑป มีการประดับตกแต่งภายในอย่างวิจิตร ผนังด้านทิศเหนือ มีซุ้มจระนำขนาดใหญ่ มีประติมากรรมภายในเป็นรูปเทพที่มี 3 พระพักตร์ พระพักตร์ตรงกลางเป็นรูปมนุษย์ ส่วนพระพักตร์ด้านข้างเป็นรูปหมูป่าและสิงห์ จึงอาจเทียบได้กับ ประติมากรรมพระวิษณุไวคุณฐ์ (Viṣṇu Vaikunṭha)²⁴⁹ ถัดมาเป็นซุ้มจระนำประดิษฐานรูปพระแม่คงคาทรงมกร ผนังด้านทิศใต้ในซุ้มจระนำหลักเป็นประติมากรรมหลายเศียรที่มีสภาพชำรุดมาก จึงมีผู้สันนิษฐานว่าเป็นพระศิวะมหาเทพ ถัดมาเป็นซุ้มจระนำประดิษฐานรูปพระแม่ยมุนา ด้านบนผนังทั้งสองข้างมีแถวช่อปาลอมทำเป็นรูปบุคคลประทับภายในซุ้ม เนื่องจากผนังแต่ละข้างมีจำนวน 6 ซุ้ม เมื่อรวมทั้งสองด้านเป็น 12 ซุ้ม จึงอาจเป็นกลุ่มอาทิตย์เทพ 12 องค์²⁵⁰ ถัดขึ้นไปเป็นชั้นหลังคาที่หักพังลงหมดแล้ว (ภาพที่ 186)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

²⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, 171.

²⁴⁷ Susan L. Huntington, *The Art of Ancient India Buddhist, Hindu, Jain*, 358.

²⁴⁸ Bettina Baumer, & M. A. Konishi, *Konarka: Chariot of the Sun-God* (New Delhi: D. K. Printworld (P) Ltd., 2007), 10.

²⁴⁹ พระวิษณุไวคุณฐ์ หรือจตุรมุติ (Caturmurti) เป็นรูปแบบผสมของพระวิษณุ ประกอบด้วย รูปของพระवासुเทพ (Vasudeva) พระสังกรรชณะ (Samkarṣaṇa) พระปรัทยุมนะ (Pradyumna; นามของกามเทพ บุตรของพระกฤษณะกับพระนางรูก্ষมิณี) และพระอนิรุทธะ (Aniruddha; บุตรของกามเทพ)

มักแสดงออกในรูปของเทพ 4 พักตร์ ได้แก่ พระพักตร์กลางเป็นรูปของพระवासุเทพ พระพักตร์ด้านขวาเป็นรูปสิงโต (สื่อความหมายถึง พระสังกรรชณะ) พระพักตร์ด้านซ้ายเป็นรูปหมูป่า (สื่อความหมายถึง พระอนิรุทธะ) และพระพักตร์ด้านหลังเป็นรูปของพระปรัทยุมนะ

ในส่วนพระพักตร์รูปหมูป่าและนรสิงห์นั้น ไม่ใช่รูปของวราหาวตารและนรสิงหาวตาร Margaret Stuley, *The Illustrated Dictionary of Hindu Iconography*, 31.

²⁵⁰ เชนฐ์ ดิงส์ลูชลี, “เทวาลัยพระสุริยะที่มารัตนท,” *วารสารเมืองโบราณ*, 171-172.

ภาพที่ 186 อาคารมณฑปของเทวาลัยพระสุริยะ มาร์ตันฑะ

ที่มา: [The Sun Temple at Martand, Kashmir](http://mukti4u2.dk/Suntemple_Martrand_Kashmir.htm) [Online], Accessed 4 July 2010, Available from http://mukti4u2.dk/Suntemple_Martrand_Kashmir.htm

มหาวิทยาลัยศิลปากร ศึกษานิเทศศาสตร์
กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14

2. เทวสถานพระสุริยะที่โมธเระ (Modhēra) เมืองปาฏัน (Pāṭan) รัฐคุชราต

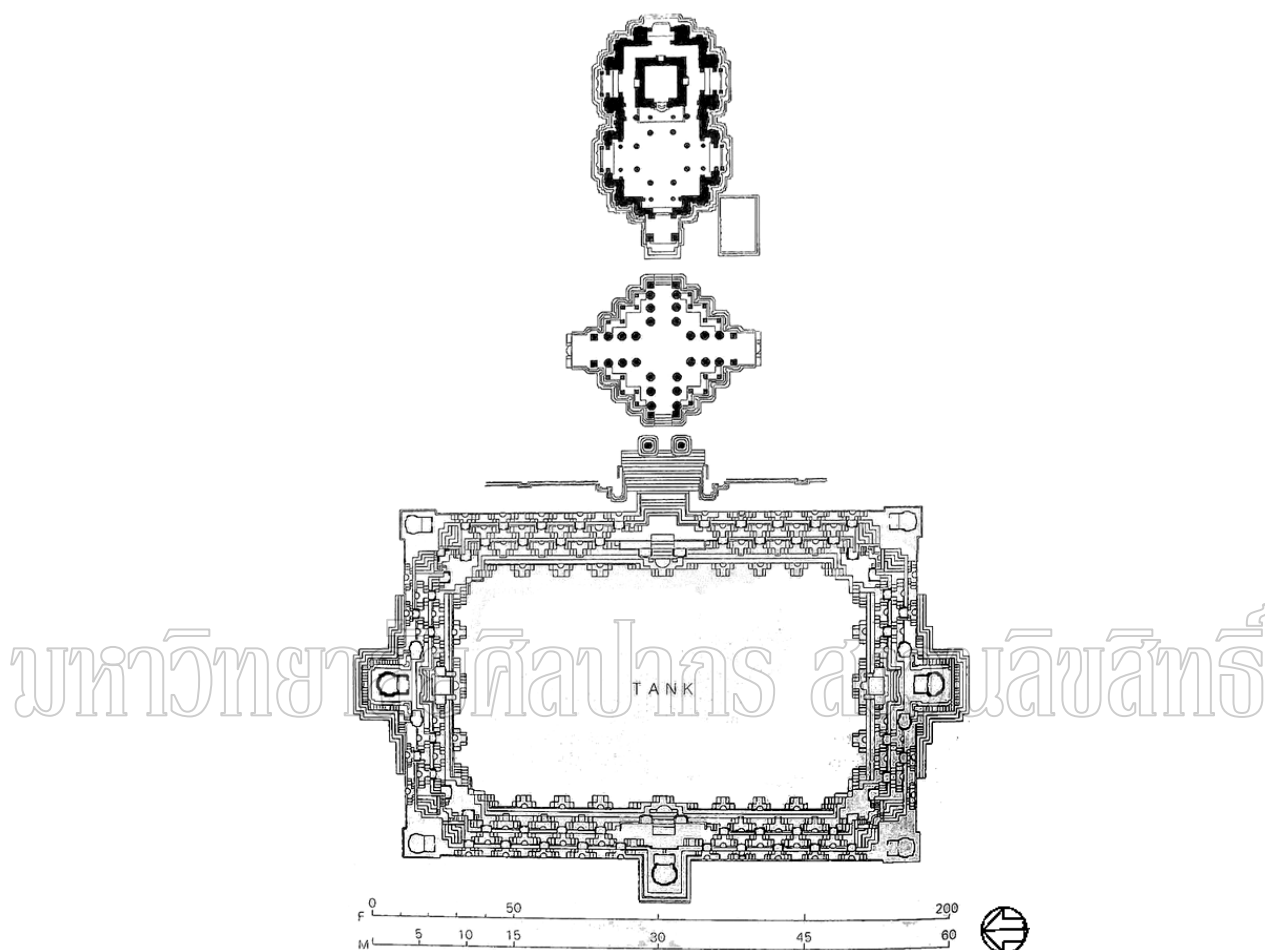
เทวาลัยพระสุริยะแห่งนี้นับเป็นเทวสถานสำคัญแห่งแรก ๆ ในพื้นที่ที่เอื้ออำนวย ที่สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 16 ในรูปแบบโซลันกิ (Solariki Style) ในรัชสมัยของพระเจ้ากัมเบที่ 1 (พ.ศ. 1565-1609) นักวิชาการบางท่านสันนิษฐานว่า เทวสถานแห่งนี้อาจเป็นเทวสถานที่สร้างราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 ที่มีนามว่า ภควัตครามะ (bhagavadgrāma)²⁵¹

แผนผังโดยรวมของเทวาลัย (ภาพที่ 187) ประกอบด้วย มณฑปทรงแปดเหลี่ยม และเทวาลัยประธานหันหน้าไปทางทิศตะวันออก เพื่อให้แสงอาทิตย์ในเวลาเช้าสามารถทอแสงเข้าไปอาบเทวรูปในห้องครรภคฤหะได้โดยตรง²⁵² ทางทิศตะวันออกนี้มีकुณฑะ (อ่างเก็บน้ำ) ขนาดใหญ่ ที่มีบันไดทอดยาวลงมาจากเทวสถาน มีซุ้มจระนำและเทวาลัยขนาดเล็กจำนวนมากอยู่รอบอ่างเก็บน้ำนี้

²⁵¹ Shanti Lal Nagar, [Surya and Sun Cult \(In Indian Art, Culture, Literature and Thought\)](#), 382.

²⁵² Subhadra Sen Gupta, [Devalaya: Great Temples of India](#), 125.

(ภาพที่ 188) ถัดมาจากกู่ณฑะทางทิศตะวันตกปรากฏมีโตรณะ (ขุมประติมากรรม) และสลักเป็นภาพการ
 กวนเกษียรสมุทร (amṛtamanthana) อย่างงดงาม²⁵³ (ภาพที่ 189) เพื่อเป็นทางเชื่อมเข้าสู่เทวสถาน

ภาพที่ 187 แผนผังเทวาลัยพระสุริเยะ ที่โมเระ

ที่มา: Susan L. Huntington, The Art of Ancient India Buddhist, Hindu, Jain (Tokyo: Weatherhill, Inc., 1985), Fig. 20.44.

²⁵³ Mario Bussagli, &CALEMBUS Sivaramamurti, 5000 Years of Art of India (New York: Harry N. Abrams, Inc., 1993), 217.

ภาพที่ 188 กุณฑะ (อ่างเก็บน้ำ) ขนาดใหญ่ด้านหน้าสภามณฑป เทวสถานพระสุริยะ ที่โมเระ

ที่มา: Panoramio, Modhera [Online], Accessed 28 June 2010, Available from

<http://www.panoramio.com>

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 189 โตรณะด้านหน้าสภามณฑป เทวสถานพระสุริยะ ที่โมเระ

ที่มา: Panoramio, Modhera [Online], Accessed 28 June 2010, Available from

<http://www.panoramio.com>

อาคารเทวสถานแห่งนี้ประกอบด้วย 3 ส่วนสำคัญ คือ สภามณฑป คูมมณฑป (Gūdhamaṇḍapa) และเทวาลัยประธาน

สภามณฑป หรือรังคมณฑป เป็นอาคารจัตุรมุขย่อมุมที่มีลักษณะเปิดโล่ง มีเพียงเสาและซุ้มวงโค้งแกะสลักอย่างงดงามมารองรับชั้นหลังคา²⁵⁴ หลังคาเป็นทรงโดมที่มีการใช้ทำแขนรองรับ (ภาพที่ 190)

ภาพที่ 190 อาคารสภามณฑป เทวสถานพระสุริยะ ที่โมเฮอร์

ที่มา: Subhadra Sen Gupta, Devalaya: Great Temples of India (New Delhi: Rupa & Co., 2001), Fig. 15.

คูมมณฑป และเทวาลัยประธานนี้ตั้งอยู่ร่วมกันบนฐานไพที (ภาพที่ 191) อาคารทั้งสองหลังนี้มีขนาดเล็กเมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่ทั้งหมดของเทวสถาน อาคารมีทางเข้าทางเดียวทางทิศตะวันออก ส่วนอีก 3 ด้านใช้การเจาะช่องหน้าต่าง ผนังภายในเรียบ ผนังภายนอกมีการแกะสลักอย่างวิจิตร โดยเฉพาะการประดับรูปเทพในกลุ่มอาทิตยเทพทั้ง 12 องค์

²⁵⁴ Susan L. Huntington, The Art of Ancient India Buddhist, Hindu, Jain, 485.

ภาพที่ 191 อาคารมณฑปของเทวาลัยพระสุริยะ ที่โมเดรา
ที่มา: Mario Bussagli, & Calembus Sivaramamurti, 5000 Years of Art of India (New York: Harry N. Abrams, Inc., 1993), Fig. 257.

ประติมากรรมพระสุริยะทั้ง 12 องค์ ในซุ้มจระนำรอบเทวาลัยประธาน แสดงรูปพระสุริยะประทับยืนสมภังค์บนฐานรูปม้า 7 ตัว พระหัตถ์ทั้ง 2 ข้าง ทรงดอกบัวที่บานอยู่ระดับพระอังสา แต่ละพระองค์ทรงเครื่องถนิมพิมาภรณ์มากมาย ทั้งกิริฎมุกฏ กุณฑล กรองศอ กวจะ โลตี และฉลองพระบาทนूपิยาว แต่ละองค์จะมีเทวบริวารประกอบ ได้แก่ พระทนต์ พระปิงคละ เทวีราชฎี เทวินิกษุภา และพระอัศวิน แต่พระสุริยะในซุ้มจระนำแต่ละองค์อาจมีจำนวนเทวบริวารและตำแหน่งของเทวบริวารแตกต่างกันออกไป และมักประกอบด้วยรูปคนธรรพ์เหาะอยู่ด้านบน (ภาพที่ 192)

ภาพที่ 192 ประติมากรรมพระสุริยะในซุ้มจระนำรอบเทวาลัยประธาน ที่เทวาลัยพระสุริยะ ที่โมธรา
ที่มา: Mario Bussagli, & Calembus Sivaramamurti, *5000 Years of Art of India* (New York: Harry N. Abrams, Inc., 1993), Fig. 257.

ความรุ่งเรืองของลัทธิบูชาพระอาทิตย์ในรัฐคุชราตพบเห็นได้จากการพบเทวรูปพระสุริยะจำนวนมากในรัฐแห่งนี้ อีกทั้งพื้นที่ในรัฐคุชราตยังเป็นที่ตั้งของสถานที่แสวงบุญของผู้บูชาพระสุริยะ หรือ “สุริยตีรณะ” ตามที่กล่าวถึงในคัมภีร์ปุราณะ²⁵⁵

นอกจากพระสุริยะแล้วในรัฐคุชราตยังมีการนับถือบูชาพระชಾಯาและพระโอรส (เรวันตะ) ของพระสุริยะ เช่น พระชಾಯาของพระสุริยะ ที่บางครั้งรู้จักกันในนามว่า “รันนาเทวี” (Rannādevī) ได้รับการสักการะที่เทวสถานรันเทร (Rander) ริมฝั่งแม่น้ำตปติ และที่เทวสถานที่ททวา (Daḍavā)²⁵⁶

²⁵⁵ Priyabala Shah, *The Sun Images*, 64.

²⁵⁶ Ibid., 69.

3. เทวาลัยพระสุริยะที่โกณารัก รัฐโอริสสา

โกณารักตั้งอยู่ริมฝั่งตะวันออก (ห่างจากชายฝั่งทะเล 3 กิโลเมตร) ของเมืองปูรี รัฐโอริสสา ใกล้ปากแม่น้ำจันทรภาดา (ปัจจุบันเหือดแห้งไปแล้ว)

คำว่า “โกณารัก” นี้มีที่มาจากคำว่า “โกณะ” (Kona) แปลว่า “มุม” และ “อาร์ก” (Ārka) หมายถึง “พระอาทิตย์” ซึ่งนักเดินเรือชาวตะวันตกรู้จักกันในนามของ “เจดีย์ดำ” (Black Pagoda) คู่กับ “เจดีย์ขาว” (White Pagoda) ก็คือ มหาเทวาลัยขัณฑ์นาถที่เมืองปูรี²⁵⁷ ที่สร้างอุทิศถวายแด่พระขัณฑ์นาถอวตารปางหนึ่งของพระวิษณุ และในรัฐนี้ยังมีความหลากหลายทางศาสนา ทั้งมหาเทวาลัยลิงคราชถวายแด่พระศิวะ ถ้ำขัณฑ์คีรีและอุทัยคีรีของศาสนาเชน และสันติสถานของพุทธศาสนา

เทวาลัยพระสุริยะที่โกณารักนี้ สร้างขึ้นโดยพระเจ้านรสิงห์ที่ 1 หรือพระเจ้านรสิงหนะ (พ.ศ. 1781-1807)²⁵⁸ แห่งราชวงศ์คังคา ดังที่ระบุไว้ในจารึกแผ่นทองแดง แต่ในคัมภีร์ “มาทลาปาญชิ” (Mādala-Pañji) กล่าวว่าเทวาลัยแห่งนี้สร้างขึ้นโดยพระเจ้าปूरันทร เกศรี (Purandara Keśari) แห่งราชวงศ์เกศรี ต่อมาเมื่อราชวงศ์คังคาเข้ามาปกครองจึงได้มาก่อสร้างเพิ่มเติมเทวสถานแห่งนี้ รวมถึงพระเจ้านรสิงหนะที่มานุรักษ์ปฏิสังขรณ์เทวาลัยพระสุริยะจนยิ่งใหญ่ดังเช่นในปัจจุบัน²⁵⁹

นักวิชาการหลายท่านสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งชัยชนะการรุกรานของกองทัพมุสลิม²⁶⁰ แต่ภายหลังเทวสถานแห่งนี้ถูกรุกรานโดยกองทัพมุสลิมของพระเจ้ากัลปหาทะ (Kalapahāḍa) เมื่อ พ.ศ. 2111²⁶¹

เทวาลัยแห่งนี้ มีความคล้ายคลึงกับเทวสถานพระสุริยะที่มารัตนทะ รัฐกัศมีร์ ตรงที่มีการพบเทวรูปแบบผสมระหว่างพระศิวะและพระสุริยะ (ภาพที่ 181-186) และรูปของพระศิวะไภรวะเหนือชั้นหลังคาของมณฑป โดยมีคัมภีร์ท้องถิ่นของกัศมีร์นามว่า “สามปปัญจาศิกา”

²⁵⁷ Debala Mitra, Konarak (New Delhi: The Director General Archaeology Survey of India, 1998), 3.

²⁵⁸ Bettina Baumer, & M. A. Konishi, Konarka: Chariot of the Sun-God, 3.

²⁵⁹ Debala Mitra, Konarak, 5-6.

²⁶⁰ Debala Mitra, World Heritage Series: Konarak (New Delhi: The Director General Archaeology Survey of India, 2003), 12.

²⁶¹ Bettina Baumer, & M. A. Konishi, Konarka: Chariot of the Sun-God, 5.

(Sāmbapañcaśikā) ได้อธิบายถึงเรื่องราวของพระสามพระที่ได้รับการรักษาเยียวยาจากพระสุริยะ คัมภีร์นี้ได้อธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองเทวาลัยของรัฐกัศมีร์และโอริสสา²⁶² นอกจากนี้ พระเจ้านรสิงหเทพะยังได้อภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงจากรัฐกัศมีร์²⁶³ อันเป็นเหตุผลที่ยืนยันถึงความสัมพันธ์ของทั้งสองราชวงศ์ได้เป็นอย่างดี

ลักษณะเทวาลัยแห่งนี้เป็นเสมือนราชรถพระสุริยะ หรือ “รถะ” ที่มี 24 ล้อ เทียมด้วยม้า 7 ตัว มักมีความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนไปว่าเทวาลัยแห่งนี้ยึดแบบแผนตามคัมภีร์ต่าง ๆ ของฮินดู แต่ในความเป็นจริงกลับเป็นการผสมผสานระหว่างจินตนาการกับแบบแผนดั้งเดิมเข้าไว้ด้วยกัน²⁶⁴ ประกอบไปด้วย มณฑป (มุขศาลา) และวิมานตั้งอยู่บนฐานไพทีขนาดใหญ่ตามรูปแบบของคัมภีร์ศิลปศาสตร์ของรัฐโอริสสา

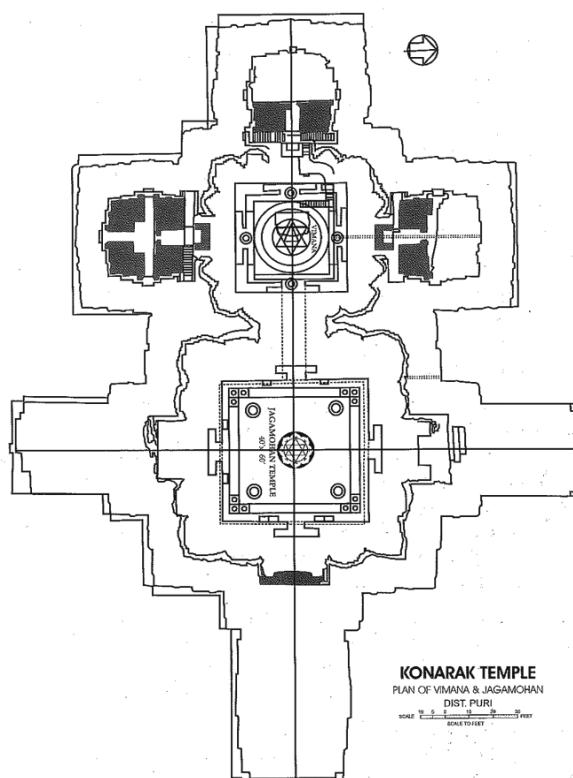
ภาพที่ 193 ภาพเขียนเทวาลัย 3 หลังที่ปรากฏในคัมภีร์ไบลานแสดงลักษณะสถาปัตยกรรมของ เทวสถานปรากฏนามว่า “ปัทมเศศวร” เมืองโกณารัก

ที่มา: Alice Boner, & Sadasiva Rath Sarma, New Light on the Sun Temple of Konarka: Four Unpublished Manuscripts relating to Construction History and Ritual of this Temple (Varanasi: The Chowkhamba Sanskrit Series Office, 1972), Pl. 1.

²⁶² Ibid., 10.

²⁶³ Balaram Mishra, The Sun Temple Konarak (Bhubaneswar: Media Press, 2009), 23.

²⁶⁴ Bettina Baumer, & M. A. Konishi, Konarka: Chariot of the Sun-God, 4.

ภาพที่ 194 แผนผังเทวาลัยพระสุริยะ เมืองโกณาร์ก

ที่มา: Bettina Baumer, & M. A. Konishi, Konarka: Chariot of the Sun-God (New Delhi: D. K. Printworld (P) Ltd., 2007), 13.

ฐานไฟที่ นี้อยู่เหนือฐานเตี้ย ๆ หรืออุปนะ (Upana) ที่มีการแกะสลักเป็นรูปช้างในอิริยาบถต่างกันกว่า 2,000 เชือก²⁶⁵ ถัดไป ประกอบไปด้วยฐานบัว 5 ชั้น ที่เรียกว่า ปัญจกรรม (Pañcakarma) หรือประภาค (Pabhāga) แสดงถึงธาตุทั้ง 5 ได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลม และอากาศธาตุ โดยมีการประดิษฐ์ฐาน “สุรยยันตระ” ลงไปในพื้นก่อนที่จะสร้างอาคารมณฑปและวิมาน²⁶⁶ บริเวณด้านข้างของฐานไฟที่นี้ประดับไปด้วยกงล้อราชรถพระสุริยะ ทั้งหมด 24 ล้อ แต่ละกงล้อมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 2.97 เมตร ประกอบไปด้วย ดุมล้อบริเวณตรงกลางที่ยึดโยงซี่ล้อขนาดใหญ่ 8 ซี่ ระหว่างซี่ล้อขนาดใหญ่จะมีซี่ล้อขนาดเล็กอีก 8 ซี่ และช่วงกลางซี่ล้อขนาดใหญ่ นั้นมีรูปวงกลมแสดงภาพเทพ เทวี และสัญลักษณ์ต่าง ๆ ในดุมล้อดังกล่าว โดยภาพเหล่านั้นแตกต่างกันไปทุกล้อของราชรถของพระสุริยะ

²⁶⁵ Balaram Mishra, The Sun Temple Konarak, 55.

²⁶⁶ Bettina Baumer, & M. A. Konishi, Konarka: Chariot of the Sun-God, 12.

จักร หรือล้อทั้งหมดของราชรถพระสุริยะในเทวสถานแห่งนี้ มีการให้ความหมายว่า ล้อ 12 คู่ หมายถึง เดือนทั้ง 12 ในรอบปี หรือล้อทั้ง 12 ล้อ หมายถึง 24 ชั่วโมงในรอบวัน จึงเปรียบได้กับ “กาลจักร” หรือกงล้อแห่งกาลเวลา สมัญญานามหนึ่งที่ใช้เรียกขานราชรถพระสุริยะมาตั้งแต่ยุคพระเวท (ภาพที่ 195)

ภาพที่ 195 ล้อไฟของเทวาลัยพระสุริยะที่โกณารัก

บริเวณบันไดทางขึ้นทางทิศตะวันออกของฐานไฟที่นี้ยังประดับรูปม้าทั้ง 7 ตัวของพระสุริยะ (ภาพที่ 196) โดยม้าทุกตัวเป็นเพศผู้อยู่ในลักษณะกำลังวิ่งอยู่ทั้ง 2 ข้างของบันไดทางขึ้นไปยังมณฑป บันไดทางขึ้นทางทิศเหนือจากการสำรวจในปี พ.ศ. 2447 พบรูปช้างศึกขนาดใหญ่ 2 ช้าง ส่วนบันไดทางขึ้นทางทิศใต้ พบรูปม้าศึกขนาดใหญ่ 2 ช้าง²⁶⁷ (ภาพที่ 197)

²⁶⁷ Balaram Mishra, The Sun Temple Konarak, 71-72.

ภาพที่ 196 รูปม้า 1 ใน 7 ตัวที่ประดับบริเวณบันไดทางขึ้นด้านทิศตะวันออกของเทวาลัยพระสุริยะที่โกณารัก

ภาพที่ 197 รูปช้างศึกที่เคยประดับบริเวณบันไดทางขึ้นด้านทิศเหนือ และรูปม้าศึกที่เคยประดับบริเวณบันไดทางขึ้นด้านทิศเหนือของเทวาลัยพระสุริยะที่โกณารัก

ส่วนอาคารมณฑป มุขศาลา หรือชคโมหัน (Jagamohan) มีความสูง 39 เมตร²⁶⁸ พัฒนารูปแบบศิลปกรรมของสกุลช่างโอริสสา คือ การวางผังตามรูปแบบของปญฺจระ²⁶⁹ มี

²⁶⁸ Debala Mitra, World Heritage Series: Konarak, 38.

²⁶⁹ Ibid., 46.

ประตูทางเข้าทั้ง 4 ด้าน แต่ละประตูแกะสลักจากหินคาโลไรต์สีดำ โดยมีประตูทางทิศตะวันตกเป็นทางเข้าออกหลักของอาคาร ผนังด้านนอกของมณฑปมีการแกะสลักเป็นภาพต่าง ๆ อย่างมากมาย ทั้งภาพเทพประจำทิศ (ทิกपाल) และภาพเมณุมูรติ (ภาพแสดงการเสด็จวาสของชายหญิง)²⁷⁰ นับเป็นรูปแบบที่พบอยู่ทั่วไปของสกุลช่างโอริสสา ที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของลัทธิตันตระ

เครื่องบนของมุขศาลาเป็นหลังคาซ้อนชั้นในลักษณะทรงสอบเข้าไปแบบพีระมิด เรียกว่า “คณฺทิจิ” (คล้ายกับหลังคาของระฆังที่มีอยู่มากทางภาคเหนือ) บนชั้นหลังคานี้ มีการประดิษฐานประติมากรรมประดับชั้นหลังคามุขศาลา ได้แก่ วิทยาธร และอัปสร เหนือบริเวณประตูทางเข้ามุขศาลาทางทิศตะวันออก ทิศเหนือ และทิศใต้ มีรูปของพระไภรวะ 4 เคียร 6 กร เหนือประตูทั้งสามด้าน สันนิษฐานว่าพระองค์เปรียบเสมือนผู้ปกป้องดูแลเทวสถานแห่งนี้²⁷¹ และมีทับหลังรูปเทพนพเคราะห์ให้เหนือกรอบประตูและหน้าต่าง ยอดบนสุดของหลังคาซ้อนชั้น เรียกว่า มัสตกะ (Mastaka) ประดับด้วยกลศและธวัชปัทมะ (ธงรูปดอกบัว) แต่ปัจจุบันชำรุดหายไป

ภาพที่ 198 อาคารมณฑปหรือมุขศาลาของเทวาลัยพระสุริเยที่โกณารัก

²⁷⁰ Ibid., 48.

²⁷¹ Balaram Mishra, *The Sun Temple Konarak*, 68.

ภาพที่ 199 ภาพเขียนอาคารมุขศาลา (ด้านหลังมีซากอาคารวิหารปรากฏอยู่) ของเฟอร์กูสสัน (Fergusson) เมื่อปี พ.ศ. 2380

ที่มา: Alice Boner, & Sadasiva Rath Sarma, New Light on the Sun Temple of Konarka: Four Unpublished Manuscripts relating to Construction History and Ritual of this Temple (Varanasi: The Chowkhamba Sanskrit Series Office, 1972), Pl. 7A.

ทับหลังรูปเทพนพเคราะห์ขึ้นสำคัญ คือ ทับหลังประดับกรอบประตูทางด้านทิศ ตะวันออก ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่อาคารเล็ก ๆ ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของกลุ่มเทวาลัย โกลนารัก นามว่า “นวกฤทมนเทียร” แสดงรูปเทพนพเคราะห์ประทับนั่งขัดสมาธิบนฐานบัว โดย เทวรูปองค์แรกเริ่มจากด้านขวา ได้แก่ พระสุริยะทรงดอกบัวในทั้งสองพระหัตถ์ พระจันทร์ทรง กัมถ์ทูลในพระหัตถ์ซ้าย ทรงอักษมาลาในพระหัตถ์ขวา พระมังคละ (พระอังคาร) พระพุท พระพฤษภดี พระศุกร์ พระศนิ (พระเสาร์) พระราหู และพระเกตุ ตามลำดับ ประติมากรรมทั้งหมด จะมีรูปร่างและทรงฉลองพระองค์ในลักษณะเดียวกัน ยกเว้นพระพฤษภดีที่มีฐานะเป็นคุรุเทพ จึง แสดงในรูปของนักบวช ที่มีเครายาว²⁷² (ภาพที่ 200)

²⁷² Priyabala Shah, The Sun Images, 72.

ภาพที่ 200 ทับหลังประดับกรอบประติมากรรมด้านทิศตะวันออก อาคารมุขศาลาของเทวาลัยพระสุริเยที่
โกณารัก

วิมาน เป็นอาคารทรง “ศิขร” ในรูปแบบของ “เรชะ” หรือ “เรขาศิขร” คือ อาคารเทวสถาน
ทรงสูงที่มียอดเป็นรูปอมาลกะ (ผลมะเฟือง) เช่นเดียวกับอาคารของเทวสถานชคันนาถ²⁷³ แม้
ปัจจุบันเทวสถานประธานจะพังทลายลงมา แต่นักโบราณคดีได้สันนิษฐานจากขนาดมุขศาลา ว่า
หากมุขศาลามีความสูง 39 เมตร อาคารวิมานควรมีความสูง 61 เมตร²⁷⁴ ผนังภายนอกมีการแกะสลัก
เป็นภาพต่าง ๆ เช่นเดียวกับมณฑป และยังปรากฏมีรูปของปารศ्वเทวตา (เทวรูปที่ประดิษฐานใน

²⁷³ Balaram Mishra, The Sun Temple Konarak, 61.

²⁷⁴ Debala Mitra, World Heritage Series: Konarak, 38.

ขุ้มจรรย์รอบส่วนนครภคฤหะ) คือ พระหริทศวะ (ภาสกร) ทางทิศเหนือ พระมิตรทางทิศใต้ และ พระปุษันทางทิศตะวันตก (ภาพที่ 201)

ภาพที่ 201 ซากอาคารวิมานของเทวาลัยพระสุริยะที่โกณารัก

พระสุริยะในขุ้มจรรย์ทางทิศใต้ แสดงรูปพระสุริยะประทับยืนอยู่เหนือราชรถเทียมม้า 7 ตัว หรือสัปตรถ มีพระอรุณเป็นสาวกในลักษณะถือแสงและสายบังเหียน พระสุริยะองค์นี้ทรงกิริยมุขกุฎ กุณฑล กรองศอ (ในลักษณะลูกปัดห้าแถว) หาระสั้น 2 เส้น พาหุรัด รัตโนปวีต (สายลูกประคำสามแถว) คาดปั้นเหน่ง โขติสั้น ฉลองพระบาทปู้ท พระหัตถ์ของพระสุริยะแม่ซ้ายรูด แต่ก็ทราบได้ว่าแสดงลักษณะทรงดอกบัวในทั้งสองพระหัตถ์ เพราะปรากฏมีดอกบัวบานอยู่เหนือพระอังสา ด้านหลังพระเศียรก็มีการสลักเป็นแผ่นประภามณฑลคล้ายเปลวไฟออกมา บริเวณประภามณฑลนี้ประกอบไปด้วยเทวดาถือสังข์ กิณนร วิทยาธร บริเวณฐานของเทวรูปมีประติมากรรมพระพรหมในลักษณะพุงพลุ้ย พระเกศาหยิก ทรงเทพศาสตราวุธ ได้แก่ กัมถล ตรีทนต์ สะรุ (ข้อนดักซี) และ อักษมาลา และประติมากรรมพระวิษณุ? ทรงคทา และดอกบัวในพระหัตถ์ ด้านใต้เทวรูปทั้ง 2 องค์แสดงรูปชายาทั้ง 4 ของพระสุริยะ คือ เทวีราชญี นิคุภา ฉายา และสุวรรจสา บริเวณพระบาทขวาพระสุริยะแสดงรูปของราชวงศ์ที่สร้างอุทิศถวายในลักษณะคุกเข่าวางดาบข้างลำตัว ส่วนบริเวณพระบาทซ้ายแสดงรูปประติมากรรมที่มีเครื่องหมาย “ดิลก” บริเวณหน้าผาก แสดงถึงว่าเป็น

นักบวชที่เป็นราชินิกุลของกษัตริย์ มีประติมากรรมเทวบริวารทั้ง 2 องค์คือ พระทนต์ที และพระปิงคละ ทั้งสองพระองค์ทรงหัตถะ (ดาบ) และเขฏกะ (โล่) และขนานด้วยพระชายาอีก 2 องค์ในลักษณะกำลัง โกงคั่นศร คือ เทวีอุษาและปรตยฺษา ประติมากรรมพระสุริยะองค์นี้มีความสูง 3.38 เมตร กว้าง 1.8 เมตร และหนา 0.71 เมตร²⁷⁵ (ภาพที่ 202)

ภาพที่ 202 พระสุริยะในซุ้มจระนำทางทิศใต้ของอาคารวิมาน เทวาลัยพระสุริยะที่โกณารัก
ที่มา: Bettina Baumer, & M. A. Konishi, Konarka: Chariot of the Sun-God (New Delhi: D. K. Printworld (P) Ltd., 2007), 72.

²⁷⁵ Debala Mitra, Konarak, 76-78.

พระสุริยะในซุ้มจระนำทางทิศตะวันตก มีขนาดความสูง 3.45 เมตร กว้าง 1.78 เมตร และหนา 0.76 เมตร มีลักษณะเหมือนกับพระสุริยะในทิศใต้ ยกเว้นที่พระนลาฏปรากฏมีสัญลักษณ์ “ดิลก” และทรงมงกุฎยอดสูงที่ประดับอย่างหรูหรา (ภาพที่ 203)

ภาพที่ 203 พระสุริยะในซุ้มจระนำทางทิศตะวันตกของอาคารวิมาน เทวาลัยพระสุริยะที่โกณารัก
ที่มา: Bettina Baumer, & M. A. Konishi, Konarka: Chariot of the Sun-God (New Delhi: D. K. Printworld (P) Ltd., 2007), 74.

พระสุริยะในซุ้มจระนำทางทิศเหนือ มีขนาดความสูง 3.58 เมตร และกว้าง 1.73 เมตร มีลักษณะเหมือนเทวรูปพระสุริยะ 2 องค์ข้างต้น แต่รูปนี้พระสุริยะอยู่ในลักษณะประทับนั่ง

บนหลังม้าอยู่เหนือฐานสี่ปตรถะ และมีพระราชากำลังทรงดาบและพระแสงในพระหัตถ์ คู่กับ
นักบวชที่ประทับยืนขนานคู่กับพระสุริยะ²⁷⁶ (ภาพที่ 204)

ภาพที่ 204 พระสุริยะในซุ้มจระนำทางทิศเหนือของอาคารวิมาน เทวาลัยพระสุริยะที่โกณารัก

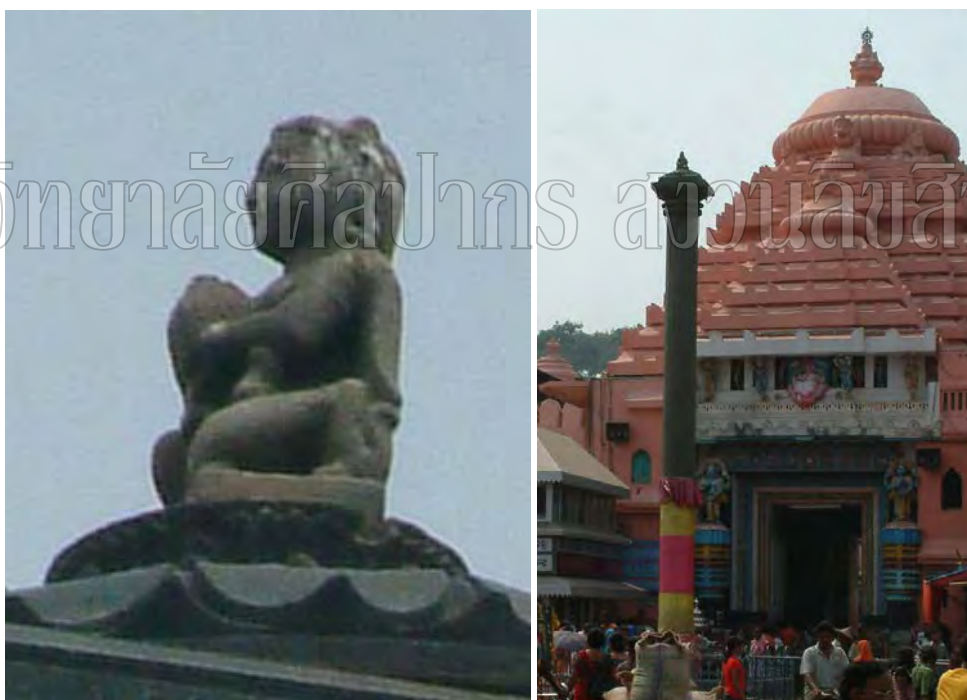
ส่วนเทวรูปหลักของเทวสถานแห่งนี้ มีนามว่า “มหาภาสกร” เดิมประดิษฐานอยู่
ภายในห้องครรรคฤหะ ปัจจุบันย้ายไปประดิษฐานที่เทวาลัยวิริญฉิ (Virinchi) ภายในมหาเทวสถาน
ชคันนาถ เมืองบุรี พร้อมกับเทวรูปองค์อื่น ๆ ทำให้พระสุริยะองค์นี้ได้รับการขนานพระนามว่า
“วิริญฉิ” โดยเทวรูปนี้มีขนาดความสูง 1.83 เมตร และกว้าง 0.91 เมตร พระสุริยะองค์นี้ทรงกิริฎ
มุกฎยอดสูง กุณฑล กรองศอ (ในลักษณะลูกปัดหกแถว) มาลาดอกจัมพกะ (Champaka) หาระ
พานุรัต รัตโนปวัต โธตี พระสุริยะประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ส่วนพระหัตถ์ทั้งสองข้างชำรุด ด้านหลัง

²⁷⁶ Ibid., 78.

พระเศียรก็มีแผ่นประภาณทลคล้ายเปลวไฟ มีประติมากรรมเทวบริวาร เทวี่ทรงจามร วิทยาธร เหาะถือพวงมาลัยประกอบอยู่²⁷⁷

นอกจากนี้ ยังมีประติมากรรมสำคัญชิ้นอื่น ๆ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่บริติชมิวเซียม ได้แก่ ศิวะนาฏราช มหิษาสูรมรรทินี ปัญจमुखคเณศ และพระสุริเยที่แสดงเอกลักษณ์ของศิลปะสกุลช่างโกณารัก

ด้านหน้าบันไดทางขึ้นฐานไฟที่ทางทิศตะวันออกของมุขศาลายังปรากฏมีฐานเสาขนาดใหญ่ ในอดีตเคยเป็นที่ตั้งของเสาพระอรุณ หรือ “อรุณสตัมภะ” ขนาดความสูง 10.66 เมตร พระอรุณมีปีกอยู่บริเวณพระปฤษฎางค์ พระองค์อยู่ในลักษณะอัญชลิมุทรา (ประนมมือ) ประทับนั่งคุกเข่าบนฐานบัวหันหน้าเข้าเทวสถาน ปัจจุบันอรุณสตัมภะนี้ถูกเคลื่อนย้ายไปประดิษฐานด้านหน้าทางเข้ามหาเทวาลัยชคันนาถ (ภาพที่ 205) เพื่อป้องกันการทำลายล้างของกองทัพมุสลิม²⁷⁸

ภาพที่ 205 เสาพระอรุณ หรือ “อรุณสตัมภะ” ปัจจุบันถูกเคลื่อนย้ายไปประดิษฐานด้านหน้ามหาเทวาลัยชคันนาถ เมืองปูรี

²⁷⁷ Ibid., 83-84.

²⁷⁸ Debala Mitra, World Heritage Series: Konarak, 57.

แม้ว่าเทวาลัยองค์ประธานจะชำรุดเสียหายอย่างมาก แต่ก็ยังสามารถศึกษารายละเอียดได้จากอาคารบริวารอีก 2 หลัง คือ อาคารโคคมณฑป และอาคารมายาเทวี²⁷⁹

อาคารโคคมณฑป หรือนาฏมณฑป ตั้งอยู่ที่ด้านหน้าทางทิศตะวันออกของเทวาลัยประธาน ตามรูปแบบของยันตร์เทพนพเคราะห์²⁸⁰ (ภาพที่ 206) อาคารหลังนี้สร้างขึ้นเพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรมบวงสรวงพระสุริยะในมหาเทวาลัยโกณารัก (เช่นเดียวกับอาคารโคคมณฑปของเทวสถานลึงคราช) เพราะทางขึ้นทางด้านทิศใต้ของอาคารนั้นตรงกับอาคารโรงครัวของเทวสถาน²⁸¹ ทำให้สันนิษฐานได้ว่าหลังจากที่เหล่าสาธุชนเดินทางเข้ามาเตรียมภัตตาหารที่โรงครัวแล้ว จึงนำเครื่องสังเวยเหล่านั้นมาประกอบพิธีถวายบนอาคารแห่งนี้ จึงปรากฏนามที่ว่า “โคคมณฑป” (ภาพที่ 207)

ภาพที่ 206 อาคารโคคมณฑป หรือนาฏมณฑป ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของเทวาลัยประธาน

²⁷⁹ Bettina Baumer, & M. A. Konishi, Konarka: Chariot of the Sun-God, 12.

²⁸⁰ Ibid., 14.

²⁸¹ Debala Mitra, World Heritage Series: Konarak, 64.

ภาพที่ 207 อาคารโรงครัวของเทวาลัยพระสุริยะที่โกณารัก (บน) และเทวาลัยชคันนาถ เมืองปูรี (ล่าง)

อย่างไรก็ตาม ก็มีนักวิชาการบางท่านสันนิษฐานที่มาของอาคารหลังนี้ จากลวดลายประกอบสถาปัตยกรรมเป็นรูปสตรีร่ายรำและเล่นดนตรีอยู่เป็นจำนวนมาก จึงเชื่อว่าอาคารหลังนี้ คือ “นาฏมณฑป”

อาคารโกคมณฑปนี้สร้างอยู่บนฐานสูง 5 เมตร ส่วนล่างของชั้นฐานประดับด้วยฐานบัว ถัดขึ้นมาประดับไปด้วยรูปทักทาล และรูปสตรีในอิริยาบถต่าง ๆ ทั้งการร่ายรำ เล่นดนตรี หรือกิจกรรมในชีวิตประจำวัน มีบันไดทางขึ้นอาคาร 2 ด้านคือ ทางด้านทิศตะวันออก และทิศตะวันตก ด้านหน้าบันไดทางขึ้นทางทิศตะวันออกมีรูปสลักสิงโตกระโจนอยู่เหนือช้าง หรือคชวาละ (Gaja-Vyāla) ขนาดใหญ่ประดับอยู่ 2 ชั้น (ภาพที่ 208) ถัดขึ้นมาจากฐานสูงเป็นชั้นอาคาร ที่ภายในอาคารมีเสา 4 ต้นรองรับชั้นหลังคาพร้อมกับกำแพงรับน้ำหนัก ทั้งเสาและกำแพงมีการแกะสลักอย่างวิจิตร ถัดขึ้นไปเป็นชั้นหลังคาซึ่งชำรุดเสียหาย (สันนิษฐานว่ามีรูปแบบเช่นเดียวกับหลังคามุขศาลา)²⁸²

²⁸² Balaram Mishra, *The Sun Temple Konarak*, 73-74.

ภาพที่ 208 คชวาละ หรือรูปสลักสิงโตกระโจนอยู่เหนือช้าง ทางทิศตะวันออกของอาคารโกคมณฑป

อาคารมายาเทวี หรือมหาคายตรี ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเทวาลัยประธานเป็นอาคารที่เชื่อว่าสร้างอุทิศถวายศักดิ์ของพระสุริยะ ตามที่ปรากฏในคัมภีร์ตรีกาลมหายาจรนาวิธี (TriKāla Mahāmāyā Arcanā Vidhi) ได้แก่ มหาคายตรี สาวิตรี และสร้อยสวตี ที่เป็นเทวีใน 3 ช่วงเวลาในแต่ละวัน ด้วยความเชื่อในรูปแบบลัทธิตันตระที่ว่า การบูชาพระสุริยะจะสัมฤทธิ์ผลขึ้นได้เมื่อได้รับการบูชาคู่กับศักดิ์ คือ มหาคายตรีในยามก่อนรุ่งอรุณ สาวิตรีในเวลากลางวัน และสร้อยสวตีในเวลาสายถึงหัวค่ำของทุก ๆ วัน เพราะหากปราศจาก “เดชศักดิ์” (Tejah-Sakti) หรือพลังอำนาจของเทวีแล้ว การบูชาใด ๆ ก็ไร้ผล

อย่างไรก็ตาม มีความเป็นไปได้ว่า อาคารหลังนี้สร้างขึ้นเพื่ออุทิศถวายแด่พระสุริยะ เพราะบริเวณซุ้มจระนำเรือนธาตุของอาคารประธานมีการประดิษฐานเทวรูปพระสุริยะในฐานะของปารศ्वเทวตา นักโบราณคดีจึงเชื่อกันว่า อาคารหลังนี้ถูกสร้างขึ้นก่อนเทวาลัยหลังอื่น ๆ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-17²⁸³

แผนผังเทวาลัยแห่งนี้ ทั้งมณฑปและวิหารตั้งอยู่บนฐานร่วมกัน ฐานมีการแกะสลักเป็นรูปกองคาราวาน ขบวนช้าง นักดนตรี นางรำ ฯลฯ

อาคารมณฑปมีทางเข้าทางเดียวทางทิศตะวันออก ผนังด้านในมีการแกะสลักเป็นรูปฐานบัว 5 ชั้น ที่เรียกว่า ปัทมจกรรม และมีการเจาะช่องหน้าต่าง บริเวณอาคารด้านทิศเหนือมี

²⁸³ Debala Mitra, World Heritage Series: Konarak, 69.

ลานชำระล้างเชื่อมต่อภายนอกอาคารด้วยท่อนหินแกรนิตสีดำสลักเป็นรูปจระเข้คาบปลา ทางด้านทิศตะวันตกของมณฑปทำเป็นทางเข้าต่อเข้าอาคารครมฤหะ มีเสาประดับกรอบประตูแกะสลักเป็นรูปของพระสุริยะประทับยืนบนฐานรูปม้า 7 ตัว²⁸⁴ (ภาพที่ 209)

ภาพที่ 209 อาคารมายาเทวี หรือมหาคายตรี ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเทวาลัยประธาน

อาคารประธานของอาคารมายาเทวี มีผังอยู่ในรูปของสี่ปตรถะ ผนังด้านในเรียบ ส่วนผนังภายนอกมีการตกแต่งจากส่วนฐานของอาคารประธาน ทางทิศเหนือเป็นช่องทางของสนานไทรณี (Snānadronī) หรือโสมสูตร (Somasūtra) เชื่อมต่อออกมาภายนอก สลักเป็นรูปของ “มกร” ใช้งวงชูรูปบุคคล 2 คน ถัดขึ้นมาเป็นซุ้มจระนำ รอบนอกอาคารในทิศต่าง ๆ ด้านล่างประดิษฐานรูปทิกपाल และถัดขึ้นมาเป็นซุ้มจระนำชั้นกลางประดิษฐานพระสุริยะในฐานะของปารศวเทวดา ที่ยังคงมีรูปแบบสมบูรณ์อยู่คือ พระหริทศวะ (ภาสกร) ทางทิศเหนือ และพระมิตรทางทิศใต้

ซุ้มจระนำทางทิศเหนือของอาคารมายาเทวี แสดงรูปพระสุริยะ (พระภาสกร) ประทับนั่งบนหลังม้าที่ยืนอยู่เหนือฐานสี่ปตรถ พระสุริยะองค์นี้ทรงกิริยมุฏทรวงสูงที่ตกแต่งอย่างหรูหรา ฉลองพระองค์ยาว ไรต์สั้น ปัทมกฤษทล กรองคอ พานุรัด อุปีต ปั้นเหน่ง ฉลองพระบาทปู้ท (มีดอกบัวรองรับแต่ละพระบาท) พระหัตถ์ทั้งสองข้างหักหายไป บริเวณพระบาทมีเทวบริวาร ได้แก่ เทพถือขัณฑ์และเขมุกะ และมีพระชายาทรงพระแสงประทับยืนบนดอกบัว เบื้องหลังพระเศียรมีซุ้มโค้งรูปเกี้ยวติมุขคายเปลวไฟ มีวิทยากรและวิทยาริถือพวงมาลัยประกอบ พระสุริยะองค์นี้มีความสูง 1.88 เมตร และกว้าง 0.91 เมตร²⁸⁵

²⁸⁴ Ibid., 70.

²⁸⁵ Debala Mitra, Konarak, 102.

ซุ้มจระนำทางทิศใต้ของอาคารมหายาเทวี แสดงรูปพระสุริยะที่พระเศียรและพระกรชำรุดหักหายไป พระองค์อยู่ในลักษณะประทับยืนสมภังค์บนฐานบัว มีเทวบริวารและพระชายาทรงพระแสงประกอบ (ภาพที่ 210)

ภาพที่ 210 พระสุริยะในซุ้มจระนำทางทิศเหนือและทิศใต้ของอาคารมหายาเทวี

ส่วนพระสุริยะในซุ้มจระนำทางทิศตะวันตกของอาคารมหายาเทวี บางทีอาจเป็น 1 ในเทวรูปที่พบในนาฏมณฑป เพราะมีขนาดใกล้เคียงกับเทวรูปในซุ้มจระนำอีก 2 องค์ (มีความสูง 1.88 เมตร และกว้าง 0.89 เมตร) ที่ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเมืองนิวเดลี ประติมากรรมพระสุริยะองค์นี้ ทรงโถ่ กรองศอ ปัทมกุนทล หาระ อุปวีส ปั้นเหน่ง ฉลองพระบาทนุฑิ พระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงดอกบัวบาน ประทับยืนสมภังค์เหนือตริภังค์ (ราชรถ 3 ล้อ) มีพระอรุณเป็นสารถี เบื้องขวามีพระทันตที่ทรงคทา และเบื้องซ้ายมีพระปิงคละที่เป็นเทวบริวารที่มีพวงพลัย ทรงถ้วยหมึกและเลขในพระหัตถ์ เบื้องหลังของเทวบริวารทั้งสองพระองค์ มีเทวบริวารถือขัตตะและเขฏกะและมีเทวีทรงดอกบัวในพระหัตถ์ เบื้องหลังพระเศียรมีซุ้มโค้งรูปเกี้ยวติมุขคายเปลวไฟ และมีวิษณุเทวหะประกอบอยู่เหนือก้อนเมฆ²⁸⁶

²⁸⁶ Ibid., 103-104.

จากลักษณะการจัดวางตำแหน่งปารศวเทวตา และแผนผังอาคารที่มีความใกล้เคียงกันของมหาเทวาลัยโกณารักกับอาคารมหายาเทวี จึงพอสันนิษฐานได้ว่าอาคารประธานของมหาเทวาลัยโกณารักย่อมมีతోโสมสูตรในลักษณะเดียวกัน เพราะมีการพบประติมากรรมรูปมกรขนาดใหญ่จัดแสดงอยู่ทางทิศเหนือของมหาเทวาลัยโกณารัก

ในเขตพื้นที่ของมหาเทวาลัยโกณารักทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ยังปรากฏมีเทวาลัยพระวิษณุขนาดเล็กประกอบอยู่ด้วย อันแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กันของพระสุริยะและพระวิษณุในคติเทพแห่งแสงอาทิตย์ที่ยังคงปรากฏให้เห็นอยู่ในสกุลช่างโอริสสาแห่งนี้

นอกจากเทวสถานพระสุริยะที่สำคัญทั้ง 3 แห่งในยุคกลางยังมีเทวสถานพระสุริยะในพื้นที่อื่น จำแนกออกตามรัฐต่าง ๆ ได้ดังต่อไปนี้

รัฐอุตตรประเทศ พบ เทวาลัยพระสุริยะที่ท้องถิ่น ที่มีนามว่า พร (Bara) ที่เมืองกตรรมัล (Katarmal) และเทวาลัยพระสุริยะที่เมืองชเคศวร (Jageswar) กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14

รัฐราชสถาน ได้แก่ เทวาลัยพระสุริยะที่เมืองโอเซียน (Osian) และเทวาลัยพระสุริยะที่เมืองจิตโตรคฤหะ (Chittorgarh) กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 เทวาลัยพระสุริยะที่เมืองรังก์ปุระ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15

รัฐคุชราต ได้แก่ เทวาลัยพระสุริยะที่เมืองกิมนาดิ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14 และเทวาลัยพระสุริยะที่เมืองสุตรปาทา (Sûtrapâdâ) กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 19

รัฐมध्यประเทศ ได้แก่ เทวาลัยพระสุริยะที่เมืองอุมรี (Umri) เทวาลัยพระสุริยะที่เมืองเสไส (Sesai) และเทวาลัยพระสุริยะที่เมืองมราฐร์ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14 เทวสถานจิตคุปต์ เมืองชชุโร กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16

รัฐอานธรประเทศ ได้แก่ เทวาลัยพระสุริยะที่เมืองอรสวัลลิ (Arasavalli) และเทวาลัยพระสุริยะที่เมืองธรรมาวรัม (Dharmavaram) กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14

รัฐอัสสัม ได้แก่ เทวาลัยพระสุริยะที่เมืองดิสปุระ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16

รัฐพิหาร ได้แก่ เทวาลัยพระสุริยะที่เมืองคยา กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 19²⁸⁷

ซึ่งลักษณะของเทวรูปและเทวาลัยนี้จะมีความแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่²⁸⁸

²⁸⁷ Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 373-384, & Priyabala Shah, The Sun Images, 89.

²⁸⁸ B. C. Singa, Hinduism and Symbol Worship, 84.

บทที่ 4

พระสุริยะในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม เพราะภูมิภาคนี้มีสภาพทางภูมิศาสตร์ทั้งผืนแผ่นดินใหญ่และหมู่เกาะ จึงเป็นแหล่งทรัพยากรที่สำคัญแห่งหนึ่งของโลก ซึ่งเป็นที่ต้องการของตะวันตก จนกลายเป็นจุดหมายปลายทางของพ่อค้าและนักแสวงโชคตั้งแต่ยุคโบราณ

เหตุผลสำคัญ คือ ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อยู่ในเขตพื้นที่ลมมรสุม จึงกลายเป็นสะพานเชื่อมต่อของเส้นทางการเดินเรือ เป็นจุดนัดพบระหว่างพ่อค้าต่างชาติกับชนพื้นเมือง เพื่อติดต่อค้าขายกันมานานนับพันปี เพราะการค้าขายทางเรือในอดีตจำต้องอาศัยลมมรสุม ทำให้มีช่วงเวลาในการรอคอย จึงมีการตั้งสถานีการค้า ส่วนใหญ่คงเป็นพ่อค้าชาวอินเดียทั้งศาสนาฮินดูและพุทธศาสนา¹ จึงได้นำคติความเชื่อและศาสนาของตนมาเผยแพร่ให้กับชนพื้นเมือง เกิดการเลืกรับและผสมผสานวัฒนธรรมอินเดียเข้ารูปแบบและความเชื่อของชนพื้นเมืองเดิม จนกลายเป็นเอกลักษณ์ในแต่ละภูมิภาคในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

พระสุริยะเป็นหนึ่งในเทพของศาสนาฮินดูที่เข้ามามีอิทธิพลต่อประชาชนในภูมิภาคนี้ ดังปรากฏชัดในหลักฐานทางโบราณคดีที่พบทั่วไปในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

การนับถือพระสุริยะในอินโดนีเซีย

วัฒนธรรมการบูชาพระอาทิตย์ในอินโดนีเซียมีหลักฐานทางโบราณคดีสนับสนุนว่ามีมาตั้งแต่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ทั้งการวาดภาพสัญลักษณ์ที่สื่อถึงดวงอาทิตย์บนเพิงผา และหลักฐานทางภาษาศาสตร์ ทั้งคติความเชื่อที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมและนิทานพื้นฐานที่ว่ามนุษย์คนแรกเป็นต้นตระกูลของมนุษย์ในปัจจุบันนั้นกำเนิดมาจากท้องฟ้า หรือการเคารพบูชาภูเขา เพราะเชื่อว่าภูเขาเป็นผู้ให้กำเนิดดวงอาทิตย์ เนื่องจากดวงอาทิตย์นั้นจะขึ้นมาจากหลังภูเขาเสมอ²

¹ ฝาสุข อินทราวุธ, สุวรรณภูมิ จากหลักฐานโบราณคดี (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 197-198.

² Edi Sedyawati, "The Sun in Indonesian Culture," in The Sun Symbol of Power and Life and Mythology (New York: Harry N. Abrams, Inc, 1993), 191-192.

ครั้นเมื่อความเชื่อทางศาสนาฮินดูและพุทธศาสนาจากอินเดียเข้ามามีอิทธิพลในอินโดนีเซีย ชาวอินโดนีเซียจึงได้มีการปรับใช้รูปแบบคติความเชื่อนั้นไปในรูปแบบของตน โดยพระสุริยาก็เป็นหนึ่งในคติความเชื่อที่ชาวอินโดนีเซียได้มีการเลือกรับในบางพื้นที่และบางยุคบางสมัยแตกต่างกันออกไปตามความนับถือศรัทธาของกษัตริย์ในช่วงเวลานั้น

รูปแบบการบูชาพระสุริยะอาจเลียนแบบในด้านพิธีกรรมบางส่วนหรือทั้งหมดจากในคัมภีร์ทางศาสนา (ภาษาสันสกฤต) ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 11 ดังปรากฏหลักฐานในพื้นที่เกาะชวา (เกาะที่ต่อมานับถือศาสนาฮินดูเป็นส่วนใหญ่) ในรัชสมัยพระเจ้าปุรณวรมัน (Purnavarman) แห่งตารูมา (Tarumā) ที่ทรงนับถือบูชาพระสุริยะเป็นอย่างมากดังพบหลักฐานทางโบราณคดีดังต่อไปนี้

จารึกบนหินโบราณ (Ciaruteun) แสดงรูปรอยเท้าหนึ่งคู่และรูปสลักคล้ายเฒ่ามูมนั้น ได้มีการจารึกบรรยายสัญลักษณ์ดังกล่าวไว้ว่า รอยพระบาทคู่นี้ (Pādadvayam) เป็นของพระเจ้าปุรณวรมัน ผู้กล่าวหาญดุจดังรอยพระบาทของพระวิษณุ (คำว่า Vikranta นอกจากแปลว่า ผู้กล่าวหาญ ยังสื่อความหมายถึง ผู้ก้าวหน้า ผู้ก้าวยาว หรือผู้ก้าวข้าม ได้อีกด้วย) ถือเป็นการสื่อนัยถึงพระวิษณุในคัมภีร์พระเวท ที่เป็นเทพในกลุ่มแสงอาทิตย์ ที่ใช้การก้าวเท้าในการสร้าง 3 โลก ทั้งมีการขยายความการย่ำสามขุมของพระวิษณุว่าสื่อความหมายถึง จุดสูงสุดของดวงอาทิตย์บนท้องฟ้า ซึ่งเป็นตัวแทนในความหมายที่ว่า พระวิษณุ ก็คือ พระสุริยะ แต่ยังมีนักวิชาการบางท่านได้ให้ความหมายการย่ำสามขุมนี้อีกออกไป โดยอ้างในคัมภีร์ฤคเวทว่า ก้าวย่างที่ 3 ของพระวิษณุนั้นได้ผ่านสุริยโลก (Sūryaloka) ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของเหล่าทวยเทพ และเป็นสถานที่ที่สาวกประสงค์จะไปอยู่หลังจากสิ้นชีวิตในโลกมนุษย์ เทากับว่า ก้าวแรกพระวิษณุ คือ การที่พระอาทิตย์ขึ้นจากทิศตะวันออกมาจนถึงกลางท้องฟ้า ก้าวที่ 2 เริ่มจากกลางท้องฟ้ามาถึงทิศตะวันตก และก้าวที่ 3 เริ่มตั้งแต่พลบค่ำ ซึ่งถือว่าเป็นช่วงเวลาที่ยาวนานที่สุด ที่จะก้าวจากทิศตะวันตกผ่านสุริยโลกแล้วกลับมาด้านทิศตะวันออกอีกครั้ง³

จารึกบนหินโบราณนี้ อาจเคยตั้งอยู่ในบริเวณที่ประกอบพิธีปลงพระศพกษัตริย์แห่งตารูมา ที่ถือเป็นการนำดวงพระวิญญาณของกษัตริย์ให้เป็นอิสระกลับสู่สรวงสวรรค์ โดยสื่อผ่านสัญลักษณ์รูปเฒ่ามูมรอบรอยพระบาท ที่มีการตีความหมายเสมือนกับสัญลักษณ์ของพระสุริยะที่จับราตรีอย่างปราณีต มีเทวีอุษา (เทวีแห่งยามสนธยา) เป็นดังช่างทอ และเป็นผู้นำทางของพระสุริยะคอยนำพระวิญญาณของกษัตริย์ที่ประกอบพิธีกรรมนี้กลับสู่สรวงสวรรค์⁴

³Ibid., 195.

⁴Ibid., 197.

จารึกบนแผ่นหินพบที่จัมพู (Jambū) ในแถบชาวตะวันตก กำหนดอายุในรัชสมัยพระเจ้าปुरुณวรมัน ที่เป็นหลักฐานสำคัญที่สื่อถึงความมีอยู่ของลัทธิไศวาระ ดังมีการบรรยายลักษณะกษัตริย์ในราชวงศ์ไว้ว่า “พระองค์จะทรงเสื่อเกราะ ที่ไม่ว่าอาวุธชนิดใด หรือมากน้อยเพียงใดก็มีอาจะทะลุผ่านได้” ซึ่งลักษณะดังกล่าวเป็นลักษณะสำคัญของพระสุริยะที่ถูกอ้างถึงในจารึกของพระเจ้าปुरुณวรมัน

ในจารึกที่พบในแถบชาวภาคตะวันตกนี้ ยังมีการกล่าวถึงแม่น้ำสายหนึ่งที่มีชื่อว่า แม่น้ำจันทรภาค ซึ่งถูกกล่าวถึงไว้ในจารึกว่าเป็นนามเดียวกับแม่น้ำในแถบอินเดียตะวันตก ซึ่งเป็นที่ตั้งของมหาวิหารของพระสุริยะแห่งแรก ข้อความในจารึกกล่าวถึงการขับไล่บาปของกษัตริย์ นามว่าพระเจ้าปुरुณวรมัน จึงมีข้อสันนิษฐานว่า ราชวงศ์ของพระเจ้าปुरुณวรมันนั้นน่าจะมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับราชวงศ์สลังกายน (Salankāyan) ในอินเดียใต้ ที่นับถือบูชาพระสุริยะไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง

นอกจากนี้ ยังมีการพบเทวรูปเสาร์-ฤๅษี (Saura-rṣi) สำริด ขนาดสูง 10 นิ้ว ในแถบชาวตะวันตก ซึ่งเป็นหลักฐานที่ถือเป็นตัวแทนในการสร้างสิ่งบวงสรวงบูชาพระสุริยะตั้งแต่ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 11 เป็นการสนับสนุนข้อสันนิษฐานดังกล่าวและยังแสดงให้เห็นว่าการนับถือบูชาพระสุริยะในช่วงแรกของยุคประวัติศาสตร์อินโดนีเซียนั้นมีที่มาจากคัมภีร์พระเวท ก่อนที่จะได้รับอิทธิพลจากศาสนาฮินดูในลัทธิไศวณิกายและไวษณพนิกายในช่วงเวลาต่อมา⁵

พระสุริยะในชาวภาคกลาง

ต่อมาเมื่อศาสนาฮินดู ลัทธิไศวณิกายได้เข้ามามีบทบาทในอินโดนีเซีย ฐานะของพระสุริยะได้ถูกลดบทบาทลงมีฐานะเป็นเพียงเทพเจ้าชั้นรองหรือองค์ประกอบหนึ่งในจักรวาล ในยุคนี้ลัทธิบูชาพระสุริยะยังได้ถูกผนวกรวมเข้ากับลัทธิไศวณิกาย ที่เคารพนับถือบูชาพระศิวะในรูปของ

⁵Ibid., 198.

⁶ศิลปะชาวอาจเริ่มต้นที่เกาะสุมาตรา ก่อน ณ ที่นั้นได้พบประติมากรรมสมัยเก่าบางชิ้น แต่ศิลปะชาวได้มาเจริญขึ้นบนเกาะชวา และอาจแบ่งออกได้เป็น 2 สมัยใหญ่ ๆ คือ

1. สมัยชาวภาคกลาง หรืออินเดีย-ชวา ในสมัยนี้ศาสนสถานส่วนใหญ่อยู่ทางภาคกลางของเกาะชวา ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12-16 นับเป็นสมัยที่ยังคงรูปแบบศิลปะอินเดียอยู่มาก
2. สมัยชาวภาคตะวันออก เป็นศิลปะที่สืบต่อจากสมัยแรก แต่มาเจริญถึงขีดสุดราวพุทธศตวรรษที่ 18-20 โดยเจริญขึ้นทางภาคตะวันออกของเกาะ และได้แผ่ไปจนถึงเกาะบาหลี ศิลปะชาวสมัยนี้มีลักษณะเป็นของตนเองยิ่งกว่าสมัยชาวภาคกลาง

หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทยตั้งแต่สมัยอินเดีย ถึงชวา, จาม, ขอม, พม่า, ลาว (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, 2549), 157.

คิวดิลิงค์ (สัญลักษณ์ของไฟจักรวาล) โดยในเขตปรัมบานัน (Prambanan) ปรากฏมีรูปพระสุริยะเป็นหนึ่งในเทพสี่องค์บนคิวดิลิงค์สี่หน้า หรือจตุรมุขคิลิงค์ ร่วมกับพระพรหมา พระวิษณุ และพระศิวะ ลักษณะของพระสุริยะที่ปรากฏบนคิวดิลิงค์นี้อยู่ในลักษณะประทับยืนสวมมงกุฏ ทรงกิริฎมุกฎที่มีลวดลายประดับอยู่ทั้งสามด้าน พระเศียรยาวออกมาจรดพระอังสา ทรงฉลองพระองค์ยาวแบบอินโด-ชิเถียน กรองคอ อวยังคะ และฉลองพระบาทพญูท พระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงช่อดอกบัวบานยกอยู่ในระดับพระอังสาและมีการคล้องพระภูษาระหว่างพระกรทั้งสองข้าง คล้ายกับที่พบในสมัยคุปตะของอินเดีย กำหนดอายุในสมัยชวาภาคกลางตอนต้น ราวพุทธศตวรรษที่ 12 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานอินเดียน เมืองกัลกัตตา (หมายเลขทะเบียน Ja.24/A25260)⁷ (ภาพที่ 211)

ภาพที่ 211 จตุรมุขคิลิงค์ กำหนดอายุในสมัยชวาภาคกลางตอนต้น ราวพุทธศตวรรษที่ 12

นอกจากนี้ ในพุทธศตวรรษที่ 14 ในสมัยชวาภาคกลาง ยังมีการพบประติมากรรมพระสุริยะสำริดที่มีเทวบริวารประกอบ ประติมากรรมองค์นี้มีขนาดสูง 40 เซนติเมตร กว้าง 26.7 เซนติเมตร หนา 12.7 เซนติเมตร นับว่าเป็นงานประติมากรรมหล่อสำริดที่มีขนาดใหญ่และ

⁷Marijke Klokke, & Pauline Lunsingh Scheurleer, Ancient Indonesian Sculpture (Leiden: KITLV Press, 1994), 120.

สมบูรณที่พบได้ไม่บ่อยในพื้นที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ลักษณะทางประติมานวิทยาพระสุริยะองค์นี้ เป็นประติมากรรมพระสุริยะประทับยืนสมภังค์อยู่เหนือปัทมาสนะ พระองค์ทรงกิริยมุขภูมิตระยาลาดด้านหน้า เบื้องหลังพระเศียรมีแผ่นประภาณทล ทรงฉลองพระองค์ยาว และฉลองพระบาทบูท พระหัตถ์ทั้งสองข้างยกขึ้นขนานกับพื้นอยู่ในลักษณะทรงดอกบัว มีพระภูษาล้อมอยู่ที่ยอดพระกรทั้งสองข้าง ขนาบด้วยเทวบริวาร 2 องค์ เบื้องซ้ายเป็นพระทนต์ที่ทรงศักดิ์ เบื้องขวาเป็นพระปิงคละทรงเลขณี (เหล็กจาร) และมีษภานะ (ขวดหมึก) ด้านหน้าของเทวบริวารทั้ง 2 องค์ปรากฏมีรูปเทวีโกลังคันศรประกอบอยู่ทั้ง 2 ข้าง คือ เทวีอุษาและปรัตยสา เทวบริวารทุกองค์ทรงฉลองพระองค์เช่นเดียวกับพระสุริยะ ด้านหน้าพระสุริยะแสดงรูปพระอรุณทรงสายบังเหียนม้าเทียมราชมรรตทั้ง 7 ตัว ด้านบนเหนือพระเศียรมีฉัตรกางกั้นอยู่เหนือเทวรูปพระสุริยะ และบริเวณฐานด้านมุมล่างซ้ายยังปรากฏรูปสตรีเฝ้าล้อมวยไวด้านหลังกำลังประนมกราบไหว้พระสุริยะองค์นี้อยู่ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานศิลปะเอเชีย (Asian Art Museum) เมืองซานฟรานซิสโก ประเทศสหรัฐอเมริกา (ภาพที่ 212)

ภาพที่ 212 ประติมากรรมพระสุริยะสำริดจากในขวภาคกลาง ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานศิลปะเอเชีย ประเทศสหรัฐอเมริกา

ประติมากรรมพระสุริเยศำริดจากชวาภาคกลาง อิทธิพลศิลปะแบบปาละ องค์นี้แสดงลักษณะประทับยืนสมภังค์บนฐานบัว พระหัตถ์ทั้งสองข้างยกขึ้นขนานกับพื้น มีพระภูษาคล้องอยู่ที่ข้อพระกรทั้งสองข้าง พระองค์ทรงกรัณทมุฏฏประดับลายทั้งสามด้าน เบื้องหลังพระเศียรมีแผ่นประภามณฑล กุณฑล ฉลองพระองค์ยาว ยัชโญปวีต บั้นเหน่ง คาดดาบอยู่เบื้องพระโสณซ้าย และฉลองพระบาทบูท มีเทวบริวารขนานบอยู่สองข้าง คือ พระปิงคละทรงเลขณี (เหล็กจาร) และปุตตะกะ (หนังสือ) อยู่เบื้องขวา และพระทนต์ที่ทรงคักติ (หอก) อยู่เบื้องซ้ายของพระสุริเยศ เทวบริวารทั้งสององค์ทรงฉลองพระองค์ในลักษณะเดียวกับพระสุริเยศ (ภาพที่ 213) จึงกำหนดอายุร่วมสมัยกับพระสุริเยศที่ จัดแสดงอยู่ ณ พิพิธภัณฑ์ศิลปะเอเชีย ณ ราฟพุทธศตวรรษที่ 14 ปัจจุบันพระสุริเยศองค์นี้อยู่ในการครอบครองของเอกชน

ภาพที่ 213 ประติมากรรมพระสุริเยศำริดพบที่ชวาภาคกลาง

ที่มา: A. J. Bernet Kempers, The Bronzes of Nalanda and Hindu-Javanese Art (Leiden: Late E. J. Brill LTD, 1933), Fig. 32.

ประติมากรรมพระสุริเยศำริด ในสมัยชวาภาคกลาง อิทธิพลศิลปะแบบปาละ มีขนาดความสูง 24.8 เซนติเมตร พระสุริเยศองค์นี้อยู่ในลักษณะประทับยืนสมภังค์อยู่เหนือฐานบัว ทรง

กิริยมุฏญยาว (มักพบในพระสุริยะสมัยปาละ) ที่มีพระเกศายาวมาปรกพระอังสา ฉลองพระองค์เป็นสองส่วน ด้านบนเป็นฉลองพระองค์ยาวจรดพระโสณี ส่วนที่สองเป็นพระสนับเพลายาวจรดฉลองพระบาทนूपิ พระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงก้านดอกบัวในลักษณะยกขึ้นขนานกับพื้น (ภาพที่ 214) สันนิษฐานว่าดอกบัวนั้นคงบานอยู่เหนือระดับพระอังสา (ปัจจุบันชำรุดหายไป) กำหนดอายุในสมัยพุทธศตวรรษที่ 14 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานศิลปะประจำเมือง (The Metropolitan Museum of Art) กรุงนิวยอร์ก ประเทศสหรัฐอเมริกา (รหัส 1987.142.20)⁸

ภาพที่ 214 ประติมากรรมพระสุริยะสำริดพบที่ชาวภาคกลาง ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานศิลปะประจำเมือง กรุงนิวยอร์ก ประเทศสหรัฐอเมริกา

ที่มา: Martin Lerner, & Steven Kossak, The Lotus Transcendent: Indian and Southeast Asian Art from the Samuel Eilenberg Collection (New York: The Metropolitan Museum of Art, 1991), Fig. 131.

⁸Martin Lerner, & Steven Kossak, The Lotus Transcendent: Indian and Southeast Asian Art from the Samuel Eilenberg Collection (New York: The Metropolitan Museum of Art, 1991), 168-170.

ประติมากรรมพระสุริยะสำริด ขนาดความสูง 14 เซนติเมตร ประทับยืนสมถัด หงดอกบัวตูมอยู่ในทั้งสองพระหัตถ์ที่ยกขึ้นขนานกับพื้น ลักษณะของพระสุริยะองค์นี้ทรงกิริยมุขกุฎปลายสอบขึ้นและมีสายคาดเบี่ยงหลังพระเศียร มีโลหะขดเป็นวงกลมประดับหลังพระเศียรในลักษณะของแผ่นประภามณฑล ทรงฉลองพระองค์เป็นสองส่วน ส่วนบนเป็นฉลองพระองค์ยาวจรดพระโสณีสืบเสื่ออยู่ด้านหน้า ส่วนที่สองเป็นพระสนับเพลายาวจรดฉลองพระบาทบู๊ท (ภาพที่ 215) ลักษณะฉลองพระองค์สองชิ้นเช่นนี้คล้ายคลึงกับพระสุริยะสมัยชวาภาคกลาง รหัส 1987.142.20 (ภาพที่ 214) ที่จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานศิลปะประจำเมือง กรุงนวยอร์ก ประเทศสหรัฐอเมริกา กำหนดอายุในสมัยชวาภาคกลาง ราวพุทธศตวรรษที่ 14 ปัจจุบันพระสุริยะองค์นี้จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานเมืองลอสแอนเจลิส (Los Angeles County Museum of Art) ประเทศสหรัฐอเมริกา

ภาพที่ 215 ประติมากรรมพระสุริยะสำริดพบที่ชวาภาคกลาง ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานเมืองลอสแอนเจลิส ประเทศสหรัฐอเมริกา

ที่มา: Los Angeles County Museum of Art. [The Sun God Surya](http://collectionsonline.lacma.org/mwebcgi/mweb.exe?request=record;id=39577;type=101) [Online]. Accessed 10 June 2010. Available from <http://collectionsonline.lacma.org/mwebcgi/mweb.exe?request=record;id=39577;type=101>

สมัยชวาภาคกลาง ยังมีชิ้นส่วนประติมากรรมพระสุริยะศิลานูนสูง ที่มีขนาดความสูง 36 เซนติเมตร ชิ้นส่วนของพระสุริยะองค์นี้ มีลักษณะเป็นพระสุริยะครึ่งองค์ อยู่ในลักษณะสมถังค์ ทรงกิริฎมุกฏ กุณฑล กรองศอ และสายยัชโญปวีต พระสุริยะองค์นี้ทรงดอกบัวในทั้ง 2 พระหัตถ์ ดอกบัวนี้จะบานอยู่เหนือระดับพระอังสา ตามรูปแบบศิลปะแบบปาละ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14⁹ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑท์กีเมต์ (Musée Guimet) ประเทศฝรั่งเศส (ภาพที่ 216)

ภาพที่ 216 ประติมากรรมพระสุริยะศิลาสสมัยชวาภาคกลาง ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑท์กีเมต์ ประเทศฝรั่งเศส

ที่มา: Albert Le Bonheur, La Sculpture Indonésienne au Musée Guimet (Paris: Presses Universitaires de France, 1971), 271.

⁹ Albert Le Bonheur, La Sculpture Indonésienne au Musée Guimet (Paris: Presses Universitaires de France, 1971), 270.

ในสมัยชวาภาคกลาง ยังมีการพบรูปของพระสุริเยปรางค์คู่กับพระจันทร์เทพหลายครั้ง¹⁰ อาทิ ที่จันตลารางกรัง (Lara Jonggrang) หรือจันตภิรมย์บานัน ในเขตหมู่บ้านปรัมบานัน จันตภิแห่งนี้เป็นเทวสถานพระศิวะที่ใหญ่ที่สุดบนเกาะชวา สร้างขึ้นรัชสมัยพระเจ้าบาลีตุง กษัตริย์องค์สุดท้ายในสมัยชวาภาคกลาง ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 15 ภายในวิหารนี้มีเทวรูปพระสุริเยประทับยืนบนฐานบัวเหนือราชมณฑปที่เทียมด้วยม้า 7 ตัว ร่วมกับรูปของพระจันทร์ประทับยืนบนฐานบัวเหนือราชมณฑปที่เทียมด้วยม้า 10 ตัว อยู่ภายในเทวาลัยขนาดเล็กที่ประดิษฐานรูปโคนนทิ เทวาลัยหลังนี้อยู่ด้านหน้าเทวาลัยประธานที่ประดิษฐานเทวรูปพระศิวะ การพบรูปของพระสุริเยกับพระจันทร์นี้ ถือเป็นองค์ประกอบหนึ่งของเทพเจ้าสูงสุด¹¹

พระสุริเยองค์นี้อยู่ในลักษณะประทับยืนสมถั่งค์บนฐานบัวที่อยู่เหนือราชมณฑปเทียมม้า 7 ตัว พระหัตถ์ซ้ายทรงดอกบัวบานยกอยู่ด้านหน้าพระอุระ โดยมีพระหัตถ์ขวาประคองพระหัตถ์ซ้ายอยู่ ลักษณะของพระสุริเยทรงมงกุฎที่เบื้องหลังมีแผ่นประภาณทลเรียบ มีพระเกศยาวจรดพระอังสา กรองศอ ภูมิสูตรระดับลายสิงห์มุข ไม่ทรงฉลองพระบาท จึงกำหนดอายุร่วมสมัยกับเทวสถานแห่งนี้ คือ ราวพุทธศตวรรษที่ 14 (ภาพที่ 217)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

¹⁰ในอินโดนีเซียโบราณ นอกจากแสดงรูปพระสุริเยและพระจันทร์ในรูปบุคคล ยังมีการพบรูปแทนพระสุริเยด้วยวงกลมเต็มวง และรูปพระจันทร์เสี้ยวแทนรูปพระจันทร์ เช่น ที่โบโรพุทโธ

¹¹Edi Sedyawati, "The Sun in Indonesian Culture," The Sun Symbol of Power and Life and Mythology, 201.

ภาพที่ 217 พระสุริยาศิลปภายในเทวาลัยโคนนทิ จัณทิลารางกรัง

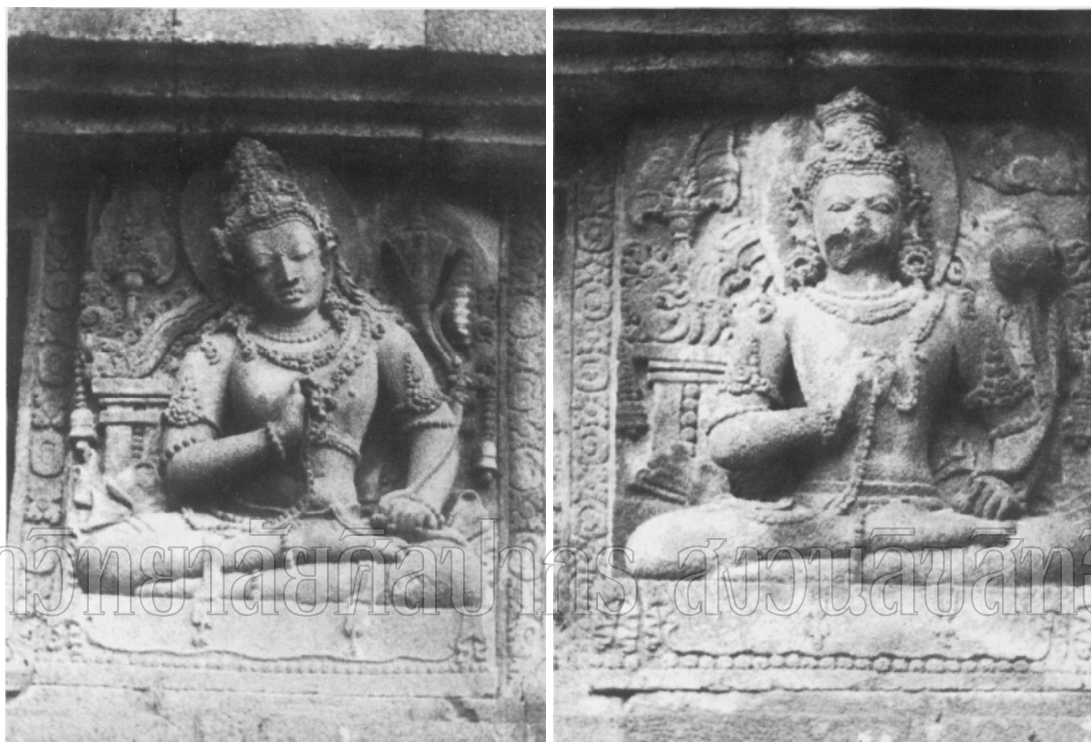
ที่มา: V. S. Gopalakrishnan, Magnificent Sculptures in Ancient Prambanan Temple Complex (Indonesia) [Online], Accessed 8 September 2010, Available from <http://v-s-gopal.sulekha.com/blog/post/2009/11/magnificent-sculptures-in-ancient-prambanan-temple.htm>.

นอกจากนี้ บริเวณรอบฐานของเทวาลัยประธาน (เทวาลัยพระศิวะ) ที่จัณทิลารางกรัง ยังมีภาพสลักของเทพอีก 24 ภาพ ที่แสดงถึงโลกपालทั้ง 17 องค์ เรียงตามลำดับจากทิศตะวันออก ประทับยืนตามลำดับ ดังนี้ คือ พระอินทร์ (ทิศตะวันออก) พระพหูสบัติ พระอัคนี (2 รูปแสดงปาง กรุณาและปางโกรธ) หนุมาน พระยม (ทิศใต้ 2 รูป) พระพรหมนัสบดี พระนิรฤติ พระอาทิตย์ (2 รูป) พระวรุณ (ทิศตะวันตก 2 รูป) พระขันธกุมาร พระพาย (2 รูป) พระกามเทพ พระกุเวร (ทิศเหนือ) พระจันทร พระวิศวกรรม พระอิสาน (2 รูป) ฤาษีนารัท และพระอินทร์¹²

ภาพสลักพระสุริยะ 2 องค์นี้มีลักษณะความเป็นพื้นเมืองของอินโดนีเซียอย่างชัดเจน โดยพระสุริยะอยู่ในลักษณะประทับนั่งขัดสมาธิราบ พระหัตถ์ด้านซ้ายทรงก้านดอกบัววางอยู่เหนือ

¹² หม่อมเจ้าสุภัทราวดี ดิศกุล, ศิลปะอินโดนีเซียสมัยโบราณ (กรุงเทพมหานคร: องค์การการค้าของคุรุสภา, 2545), 91.

โคณฑา พระหัตถ์ขวาจับสายยัชโญปวีตในระดับพระอุระ เทวรูปพระสุริยะทั้งสององค์นี้ทรงมงกุฎ เบื้องหลังมีแผ่นประภามณฑลเรียบ กุณฑล กรองศอ พาหุรัด ยัชโญปวีต ปาทสวะ (กำไลข้อเท้า) พระสุริยะจึงไม่ทรงฉลองพระบาท จึงกำหนดอายุในสมัยเดียวกับเทวาลัยคือ รวากกลางพุทธ ศตวรรษที่ 15 (ภาพที่ 218)

ภาพที่ 218 ภาพหลักของพระสุริยะรอบฐานเทวาลัยประธานที่จันทิลารางกรัง

ที่มา: R. Jordaan, "Surya and Nairrta on the Siva temple of Prambanan," KITLV Vol. 148, (1992) : Pl. 1-2.

พระสุริยะในชาวภาคตะวันออก

ต่อมาเมื่อราชสำนักขว้าย้ายไปอยู่ทางภาคตะวันออกของเกาะชวา ศิลปะชวาก็มีการ สืบต่อมาจากสมัยชาวภาคกลาง และเจริญถึงขีดสุดในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 18-20 ศิลปะชวาสมัย นี้ความงามตามแบบอุดมคติลดน้อยลง แต่มีลักษณะเป็นของตนเองยิ่งขึ้นกว่าสมัยชาวภาคกลาง¹³

¹³ หม่อมเจ้าสุภัทรรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทยใกล้เคียง อินเดีย, ลังกา, ชวา, จาม, ขอม, พม่า, ลาว, 157.

ประติมากรรมพระสุริยะที่พบในสมัยชวาภาคตะวันออกนี้ มีเอกลักษณ์ของท้องถิ่นมากขึ้นแตกต่างไปจากพระสุริยะที่สร้างขึ้นในสมัยชวาภาคกลาง ประติมากรรมพระสุริยะที่พบในสมัยนี้เป็นงานศิลปะสลัก ได้แก่ ประติมากรรมพระสุริยะจากจันตึกุระหะ (Candi Gurah) แถบชวาภาคตะวันออก ลักษณะของพระสุริยะองค์นี้ ประทับนั่งขัดสมาธิอยู่เหนือฐานบัว พระเศียรทรงกิริฎมุกฏประดับลวดลายทั้งสามด้านมีพระเกศายักษ์ศกยาวจรดพระปฤษฎางค์ เบื้องหลังพระเศียรมีแผ่นประภาณทลเรียบซ้อนกันสองชั้น ทรงกรองศอ ยชโยปวิต อุทรพันธะ และไม่ทรงฉลองพระบาท พระหัตถ์ทั้งสองข้างวางหงายอยู่เหนือพระชานุ บนฝ่าพระหัตถ์มีดอกบัวบาน ซึ่งต่างไปจากรูปแบบการทรงดอกบัวที่พบทั่วไปในอินเดียและอินโดนีเซีย สมัยชวาภาคกลาง กำหนดอายุเทวรูปองค์นี้ราวพุทธศตวรรษที่ 16 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรุงจาการ์ตา (ภาพที่ 219)

ภาพที่ 219 ประติมากรรมพระสุริยะจากจันตึกุระหะ แถบชวาภาคตะวันออก
ที่มา: Edi Sedyawati, "The Sun in Indonesian Culture," The Sun Symbol of Power and Life and Mythology (New York : Harry N. Abams, Inc, 1993), pl. 315.

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรุงจาการ์ตานี้ ยังมีเทวรูปพระสุริยะในลักษณะเดียวกัน แต่แตกต่างกันที่พระหัตถ์ของพระสุริยะ คือ พระหัตถ์ขวาวางเหนือพระเพลา สัญลักษณ์ในพระหัตถ์ไม่ชัดเจน ส่วนพระหัตถ์ซ้ายวางไว้ข้างลำพระองค์ พระสุริยะองค์นี้ประทับนั่งอยู่เหนือฐานรูปม้า 7 ตัว (ภาพที่ 220)

ภาพที่ 220 พระสุริยะประทับนั่งขัดสมาธิเหนือฐานรูปปราศรัยพระสุริยะเทียมม้า 7 ตัว ที่จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรุงจาการ์ตา

ลักษณะของเทวรูปทั้งสององค์นี้ มีลักษณะแบบชาวภาคตะวันออกอย่างแท้จริง คือ การสลักอิงอยู่กับแผ่นหลัง มีลำตัวตั้งตรง แลดูคล้ายกับว่าฝังจมอยู่ในเครื่องแต่งองค์และอาภรณ์ที่หนัก¹⁴

นอกจากประติมากรรมพระสุริยะแล้ว ที่จันตึกาวิ (Candi Jawi) ในเขตปัสสุรัน (Pasuruan district) ทางชาวตะวันออก ยังพบภาพสลักนูนต่ำรูปพระสุริยะประทับนั่งบนม้าตัวเดียว บนเพดานด้านใน (ภาพที่ 221) กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18 ภาพพระสุริยะใน

¹⁴ เรืองเดียวกัน, 161.

ลักษณะนี้ยังพบบนเพดานศิลาห้องกลางภายในจันตืชาเวนตาร์ (Candi Sawentar) เมืองบลิตาร์ (Blitar) ทางทิศใต้ของเกาะชวาภาคตะวันออก¹⁵

ภาพที่ 221 ภาพสลักพระสุริยะนูนต่ำบนเพดานด้านในของจันตืชาวี ในพื้นที่ชวาตะวันออก

ที่มา: Ann R. Kinney, Marijke Klokke, & Lydia Kieven, Worshipping Siva and Buddha: The Temple Art of East Java (Honolulu: University of Hawaii Press, 2003), Fig. 99.

จันตืสิงหสำหรับ (Candi Singasari) ตั้งอยู่ในเขตมาลัง (Malang District) พื้นที่ชวาตะวันออก สร้างขึ้นในรัชสมัยพระเจ้ากฤตนคร (King Krtanagara) แห่งราชวงศ์สิงหสำหรับ (พ.ศ. 1811-1835)¹⁶ เพื่อเป็นที่เก็บพระอัฐิของพระองค์ ภายในบริเวณจันตืสิงหสำหรับนี้ พบฐานรูปราชรถพระสุริยะเทียมม้า 7 ตัว จำนวนไม่น้อยกว่า 4 ฐานที่พบอยู่โดยรอบ (in situ) (ภาพที่ 222)

ฐานรูปราชรถพระสุริยะเหล่านี้ บางฐานยังปรากฏรูปพระอรุณครี้งองค์ประกอบอยู่ในฐานะของเทพสารถิประจำราชรถพระสุริยะอีกด้วย (ภาพที่ 222 และ 223)

¹⁵ หม่อมเจ้าสุภัทรรดิศ ดิศกุล, ศิลปะอินโดนีเซียสมัยโบราณ, 150-155.

¹⁶ Nandana Chutiwongs, "Candi Singasari – A recent Study," Interpreting Southeast Asia's Past Monument, Image and Text: Selected Papers from 10th International Conference of the European Association of Southeast Asian Archaeologists, Volume 2 (Singapore: Nus Press, 2008), 100-101.

ภาพที่ 222 ฐานรูปราชรถพระสุริยะเทียมม้า 7 ตัว ที่จัดตั้งขึ้นสำหรับ
มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 223 ฐานรูปราชรถพระสุริยะเทียมม้า 7 ตัว ที่จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑ์แห่งชาติกรุงจาการ์ตา

นอกจากนี้ ที่พิพิธภัณฑสถานกรมวิภัค (museum karmawibhanga) ยังมีการพบฐานรูปราชรถเทียมม้าประดิษฐานร่วมกับศิวลึงค์ ฐานรูปราชรถพระสุริยะองค์นี้มีลักษณะเช่นเดียวกับฐานโยนี คือ มีรางโสมสูตรยื่นออกมาด้านข้างต่างไปจากฐานรูปราชรถพระสุริยะที่จัดตั้งสิ่งสำหรับหรือพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรุงจาการ์ตา จึงอาจเป็นการสื่อความหมายถึง การรวมกันของเทพทั้งสององค์ คือ พระศิวะและพระสุริยะ ที่เรียกว่า “มารัตนทะไกรวะ” บนเกาะชวา (ภาพที่ 224)

ภาพที่ 224 ศิวลึงค์เหนือฐานรูปราชรถพระสุริยะ ที่จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานกรมวิภัค

ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ร่องรอยของลัทธิไศวะยังปรากฏบนจารึกแผ่นทองแดงพบที่เบนโดซารี (Bendosari Inscription) กล่าวถึง ลัทธิไกรวะ ไศวะ (Sora) และพุทธ (Baudha) ซึ่งลัทธิไศวะที่ปรากฏในจารึกนี้นักวิชาการบางท่านตีความคำว่า “ไศวะ” นั้นว่ามีความหมายถึง ลัทธิไศวะได้เช่นเดียวกัน¹⁷ ดังนั้นลัทธิไศวะเองก็ยังคงมีการนับถือสืบมาจนถึงช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 19 นี้ด้วย

¹⁷ R. C. Majumdar, Suvarnadvipa Vol. II (Delhi: Gian Publishing House, 1986),

ลัทธิการบูชาเทพพระอาทิตย์นี้ นอกจากจะพบการนับถือบูชาบนเกาะชวาแล้ว ยังมีการพบที่เกาะบาหลี โดยมีการอัญเชิญเทพเจ้าสูงสุดมาร่วมพิธีกรรมในการเตรียมน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่เรียกว่า “ศิวะ-อาทิตยะ” (Śiva-Āditya) พิธีกรรมนี้จะมีการอัญเชิญพระศิวะให้มาประทับอยู่ในร่างของนักบวช ซึ่งการเตรียมน้ำศักดิ์สิทธิ์ในรูปแบบนี้เดิมเป็นพิธีกรรมในลัทธิไศวระ คล้ายคลึงกับบทกฤตยสูตร¹⁸ จึงทำให้มีการเรียกพิธีกรรมนี้ว่า “สุรย-เสวนะ” (Sūrya-sevana) หรือการบูชาพระอาทิตย์¹⁹ พิธีกรรมนี้มีความสำคัญต่อชาวบาหลีตั้งแต่เกิดจนตาย ตั้งแต่การตัดสายสะดือเมื่อเด็กอายุครบ 12 วัน 42 วัน 3 เดือนหรือ 1 ปีในพิธีกรรมการตั้งชื่อ ไปจนถึงพิธีเจาะหู พิธีฉลองเมื่อมีรอบเดือนครั้งแรก พิธีแต่งงาน พิธีฉลองตั้งครุฑ และพิธีศพ²⁰

สรุปการนับถือพระสุริยะในอินโดนีเซียนั้นแรกเริ่มเกิดขึ้นในบริเวณชวาตะวันตกก่อน ตั้งแต่ยุคอิทธิพลพระเวท ต่อมาจึงแพร่หลายเข้าไปในแถบชวาภาคกลางที่ยังคงรูปแบบอิทธิพลอินเดียสมัยปาละอยู่มาก จนต่อมาเมื่อศูนย์กลางการปกครองของเกาะชว้าย้ายมาอยู่บริเวณเกาะชวภาคตะวันออก รูปแบบของพระสุริยะที่พบก็มีความเป็นเอกลักษณ์พื้นเมืองทั้งในพื้นที่เกาะชวาและบาหลี

การนับถือพระสุริยะในกัมพูชา

พระสุริยะในสมัยก่อนเมืองพระนคร

ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ ได้กล่าวถึง พราหมณ์เชื้อสายศกะหรือชีเถียนว่ามีปรากฏในจารึกเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร 4-5 ครั้ง²¹ ดังข้อความปรากฏในจารึกราวพุทธศตวรรษที่ 12 ที่ปราสาทสมโบร์ไพรกุก กล่าวถึง พราหมณ์เชื้อสายศกะหรือชีเถียนนามว่า “ทุรคสวามิน” จากแหลมเดคข่านได้เข้าเสกสมรสกับพระราชธิดาแห่งพระเจ้าอีสานวรมันที่ 1 แห่งอาณาจักรเจนละ จารึกกล่าวว่าทุรคสวามินนับถือนิกายไตรทรียะ เป็นผู้เชี่ยวชาญในมนตร์ พราหมณะ และสูตร และได้สร้างศิวลึงค์ด้วย จารึกหลักนี้ชำรุดมาก จึงไม่สามารถทำให้ทราบว่าทุรคสวามินนั้นนับถือนิกาย

¹⁸Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought) (New Delhi: Aryan Book International, 1995), 265.

¹⁹Edi Sedyawati, “The Sun in Indonesian Culture,” The Sun Symbol of Power and Life and Mythology, 203.

²⁰Dawee Daweewarn, Brahmanism in South-East Asia (From the Earliest Time to 1445 A.D.) (New Delhi: Sterling Publishers Private LTD., 1982), 113.

²¹George Coédès, Inscriptions du Cambodge Vol. IV (Hanoi: Imprimerie d'extreme-orient, 1937), 27.

เสาระหรือไม้ แต่ยังมีจารึกอีกหลักหนึ่งที่ปราสาทสมโบร์ไพรกุก ในพ.ศ. 1170 กล่าวถึง หมู่บ้านที่มีชื่อว่า “ศกติริละ” ที่แสดงให้เห็นเป็นอย่างดีว่าคงมีชนชาติศกอาศัยอยู่ในอาณาจักรขอมมาตั้งแต่สมัยก่อนเมืองพระนคร หรือคำว่า “ศกพราหมณ์” ที่ปรากฏในศิลาจารึกสมัยเมืองพระนคร และคำว่า “กัมพูช” ซึ่งเป็นชื่อของอาณาจักร จึงอาจมีความเกี่ยวพันกับพวก “กัมโพชะ” ของอิหร่านด้วย²²

สอดคล้องกับประติมากรรมพระสุริยะศิลาทรายในช่วงเวลาเดียวกัน ที่เมืองกัมปงจาม (Kampong Cham) ประเทศกัมพูชา มีขนาดความสูง 61 เซนติเมตร สร้างในสมัยก่อนเมืองพระนคร ศิลปะแบบพนมดง หมู่ที่ 2 กำหนดอายุต้นพุทธศตวรรษที่ 12 ลักษณะสำคัญของพระสุริยะองค์นี้ได้แก่ การทรงฉลองพระองค์แบบอินโด-ชิตีเยนยาวลงมาจรดพระโสณี คาดสายอวยงค์ ตามแบบอิทธิพลอินเดียเหนือ ฉลองพระองค์นั้นยาวคลุมผ้าสมพต (โจงกระเบน) เรียบไม่มีริ้ว มีการชักชายผ้าด้านหน้ายาวลงมาคล้ายสมอเรือซ้อนกันสองชั้น ซึ่งชายผ้าด้านนอกสั้นกว่าชายผ้าด้านใน ตามศิลปะแบบพนมดง หมู่ที่ 2

ส่วนลักษณะของพระเศียรของพระสุริยะก็มีโครงพระพักตร์และพระเกศาเป็นขมวดตรงกับศิลปะแบบพนมดง หมู่ที่ 2 พระสุริยะทรงกิริยมุกุฎที่เบื้องหลังมีแผ่นประภามณฑลขนาดเล็ก ลักษณะของแผ่นประภามณฑลที่ไม่สมบูรณ์นี้ อาจแสดงให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่างอิทธิพลของอินเดียเหนือและอินเดียใต้ได้ด้วยเช่นกัน²³ ส่วนพระหัตถ์ทั้ง 2 ข้างของพระสุริยะนั้นชำรุดเสียหาย (ภาพที่ 225)

²²George Coédès, The Indianized States of Southeast Asia (Honolulu: An East-West Center Book, 1968), 47 และหม่อมเจ้าสุภัทรรดิศ ดิศกุล, ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2547), 64.

²³Wolfgang Felten, & Martin Lerner, Thai and Cambodian Sculpture: From the 6th to the 14th centuries (London: Philip Wilson, 1989), 168-169.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 225 ประติมากรรมพระสุริยะจากเมืองกัมปงจาม ประเทศกัมพูชา สมัยก่อนเมืองพระนคร
ศิลปะแบบพนมดา รุ่นที่ 2

ที่มา: Wolfgang Felten, & Martin Lerner, Thai and Cambodian Sculpture: From the 6th to the 14th centuries (London: Philip Wilson, 1989), pl. 3.

ประติมากรรมพระสุริยะศิลาทราย พบที่ประเทศกัมพูชา ขนาดความสูง 61 เซนติเมตร สมัยก่อนเมืองพระนคร กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 พระสุริยะองค์นี้อยู่ในลักษณะประทับยืนสมถัด พระเศียรของพระสุริยะองค์นี้ทรงกิริฎมุกฏทรงกลมเหลี่ยมไม่ประดับลวดลาย เบื้องหลังพระเศียรประดับด้วยแผ่นประภามณฑลขนาดเล็กไม่ประดับลาย พระพักตร์ของพระสุริยะมีลักษณะแบบพื้นเมืองคือ พระขนงต่อเป็นรูปปีกกา พระเนตรเบิกกว้าง พระโอษฐ์หยา และมี “พระมัสสุ” พระองค์ทรงฉลองพระองค์แบบอินโด-ซิเกียนทับผ้าสมพต ทรงกรองศอรูป

สีเหลืองม้วนผ้า คาดบั้นเหน่งเรียบ ๆ อยู่เหนือพระโสณี (ภาพที่ 226) ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษแบบหนึ่งของศิลปะแบบไพรกเมง ส่วนพระหัตถ์และพระบาทชำรุด

ลักษณะของพระสุริยะองค์นี้ มีรูปแบบกรงศอ สายบั้นเหน่งเรียบ ๆ และพระมัสสุคล้ายกับพระสุริยะจากไทเฮียปตันห์ (Thai-hiep-thanp) (ภาพที่ 259) ปัจจุบันเทวรูปองค์นี้จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานศิลปะเดนเวอร์ (Denver Art Museum)²⁴

ภาพที่ 226 ประติมากรรมพระสุริยะศิลาทราย พบที่ประเทศกัมพูชา สมัยก่อนเมืองพระนคร
ที่มา: Emma C. Bunker, & Douglas Latchford, Adoration and Glory The Golden Age of Khmer Art (Chicago: Art Media Resources, 2004), Fig. 9.

²⁴Emma C. Bunker, & Douglas Latchford, Adoration and Glory The Golden Age of Khmer Art (Chicago: Art Media Resources, 2004), 54.

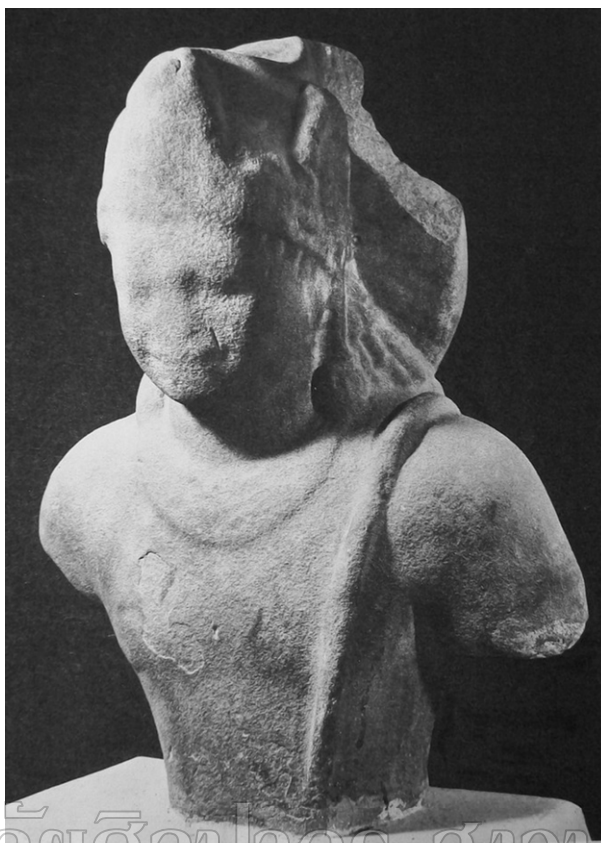

ภาพที่ 227 ภาพลายเส้นแสดงการคาดเข็มขัดเรียบ ๆ เหนือสะโพก ตามรูปศิลปะแบบไพรกเมง
ที่มา: หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ประติมากรรมขอม (กรุงเทพมหานคร: กรุงเทพมหานครการพิมพ์,
2515), ภาพลายเส้นที่ 4๑.

ชั้นส่วนประติมากรรมพระสุริยะศิลาทราย? พบที่ปราสาทตาแก้ว ประเทศกัมพูชา มี
ขนาดความสูง 71 เซนติเมตร สมัยก่อนเมืองพระนคร²⁵ กำหนดอายุอยู่ในสมัยไพรกเมง ราวปลาย
พุทธศตวรรษที่ 12-ครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 13 ลักษณะสำคัญของพระสุริยะองค์นี้ทรงกิริภูมิภุมที่
มีลวดลายประดับอยู่ทั้งสามด้าน มีพระเกศยาวจรดพระอังสา และมีแผ่นประภามณฑลเรียบอยู่
เบื้องหลังพระเศียร ทั้งยังมีร่องรอยที่แสดงให้เห็นกรองศอ และการคล้องสายยัชโญปวีตผ่าน
พระอังสาซ้าย ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พนมเปญ (ภาพที่ 228)

²⁵ ศาสตราจารย์มาดแลน จิโต (Madeleine Giteau) สันนิษฐานว่าประติมากรรมองค์
นี้เป็นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11-12

Madeleine Giteau, Khmer Sculpture and Angkor Civilization (London:
Thames and Hudson, 1965), 17.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 228 ชิ้นส่วนประติมากรรมพระสุริยะศิลาทราย? พบที่ปราสาทตาแก้ว ประเทศกัมพูชา

สมัยก่อนเมืองพระนคร ศิลปะแบบไพรกเมง

ที่มา: Madeleine Giteau, *Khmer Sculpture and Angkor Civilization* (London: Thames and Hudson, 1965), pl. 2.

นอกจากประติมากรรมพระสุริยะแล้ว ในสมัยก่อนเมืองพระนครยังปรากฏรูปพระสุริยะบนทับหลัง ได้แก่ แผ่นทับหลังแสดงรูปพระสุริยะ? 2 แผ่น แสดงรูปบุคคลยืนสมถังค์ มือทั้งสองข้างถือวัตถุบางอย่างมีลักษณะคล้ายดอกบัวตูม? ยกอยู่ในระดับอก และสันนิษฐานว่าทรงฉลองพระบาทบู๊ทด้วย รูปบุคคลนี้อยู่ภายในวงรีมีลายลูกประคำและลายเปลวไฟล้อมรอบ ทั้ง 2 ข้างของทับหลังมีมกรสองตัวคายนงโค้งเข้าหาวงรีรูปบุคคลนี้ ทับหลังชิ้นนี้จึงกำหนดอายุอยู่ในสมัยก่อนเมืองพระนคร รูปแบบศิลปะแบบถาลาบริวัตร ราวพ.ศ. 1150-1200²⁶ (ภาพที่ 229 และ 230) ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พนมเปญ

²⁶ Madeleine Giteau & Danielle Guèret, *L'art Khmer Reflet des Civilisations d'Angkor* (Paris: ASA Editions, 1997), 48.

ภาพที่ 229 ทับหลังรูปพระสุริยะ? สมัยก่อนเมืองพระนคร ศิลปะแบบถาลาบริวัตร

ที่มา: Henri Parmentier, *L'Art Khmer Primitif* (Paris: Librairie Nationale d'Art et d'Histoire, 1927), Fig. 93.

ภาพที่ 230 ทับหลังรูปพระสุริยะ? สมัยก่อนเมืองพระนคร ศิลปะแบบถาลาบริวัตร

ที่มา: Mireille Bénisti, *Stylistics of Early Khmer Art Volume II: Plates* (New Delhi: Indira Gandhi National Centre for the Arts, 2003), Fig. 286.

ลักษณะของบุคคลที่ถือดอกบัวตูมบนทับหลังทั้งสองแผ่นนี้ (ภาพที่ 229 และ 230) มีความแตกต่างจากทับหลังที่แสดงรูปครุฑยุคนาค (ภาพที่ 231) ที่ได้รับความนิยมในสมัยเดียวกัน เนื่องจากรูปครุฑยุคนาคที่ปรากฏบนทับหลังนั้น โดยเฉพาะในส่วนของสัญลักษณ์ที่ทรงในพระหัตถ์ที่มีความแตกต่างจากกันอย่างชัดเจน คือ หากเป็นรูปครุฑนั้นนาคที่ถือในพระหัตถ์จะมีลำตัวยาวมาจรดขอบกรอบด้านล่างของลายลูกประคำ ในขณะที่รูปพระสุริยะทรงดอกบัวจะไม่ปรากฏก้านดอกบัวยาวลงมาแต่อย่างใด รวมถึงหากเป็นรูปครุฑยุคนาค ส่วนใหญ่หัวของนาคจะงอเข้าหาพระเศียรของครุฑเล็กน้อย จึงเป็นข้อสนับสนุนได้ว่ารูปบุคคลบนทับหลังทั้งสองแผ่นนี้เป็นรูปของพระสุริยะ

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 231 ทับหลังรูปครุฑ สมัยก่อนเมืองพระนคร ศิลปะแบบธาลาบริวัตร

ที่มา: Mireille Bénisti, *Stylistics of Early Khmer Art Volume II: Plates* (New Delhi: Indira Gandhi National Centre for the Arts, 2003), Fig. 285, 287.

ทับหลังแผ่นต่อมา เป็นทับหลังจากกลุ่มปราสาทสมโบร์ไพรกุก ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พนมเปญ มีขนาดความยาว 1.57 เมตร ความสูง 0.65 เมตร ทับหลังชิ้นนี้แสดงรูปมกรสองตัวคายนงโค้งเข้าหากัน ภายในวงโค้งมีรูปบุคคลพนมมือออกมาจากปากมกร 2 คน กลางวงโค้งทั้งสองข้างมีรูปบุคคลเหาะพนมมือเหนือศีรษะอีก 2 คน วงโค้งมาจรดกันที่กลางทับหลัง ซึ่งประดับด้วยรูปบุคคลประทับนั่งขัดสมาธิบนฐานบัว มือทั้งสองข้างยกอยู่ในระดับอก อยู่ในวงรีรูปเปลวไฟ สันนิษฐานว่าเป็น พระสุริยะ? (ภาพที่ 232) ทับหลังชิ้นนี้ศาสตราจารย์มาดแลน จิตโต กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12²⁷ จึงจัดอยู่ในศิลปะแบบธาลาบริวัตร-สมโบร์ไพรกุก

รูปบุคคลกลางทับหลังนี้ ยังมีความเห็นแตกต่างกันไปในกลุ่มนักวิชาการดังต่อไปนี้

²⁷ Nadine Dalsheimer, *Les collections du musée national de Phnom Penh L'art du Cambodge ancien* (Paris: École française d'Extrême-Orient, 2001), 185-186.

ศาสตราจารย์ปีแอร์ ดูปองต์ (P. Dupont) สันนิษฐานว่า เป็นรูปของพระลักษมี เพราะมีลักษณะเป็นเทวีประทับนั่งบนฐานบัว และตำแหน่งของพระหัตถ์ก็เป็นเครื่องยืนยันคุณลักษณะสำคัญของพระลักษมีด้วย²⁸

ศาสตราจารย์ฌอง บวสเซอลิเยร์ (Jean Boisselier) มีความเห็นขัดแย้งกับแนวคิดของปีแอร์ ดูปองต์ว่า ยังไม่เคยพบรูปพระศรี (ลักษมี) ในสมัยก่อนเมืองพระนครแต่อย่างใด มีเพียงภาพสลักของพระศรีประกอบบนทับหลังภาพวิษณุอนันตศายินในสมัยไพรกเมงเท่านั้น²⁹

นาดีน ดัลไซเมอร์ (Nadine Dalsheimer) ได้สันนิษฐานว่า รูปบุคคลกลางทับหลังแผ่นนี้เป็นรูปของพระสุริยะ?

จึงมีความเป็นไปได้ถึงความนิยมในการสร้างรูปพระสุริยะประทับอยู่กลางทับหลังในสมัยก่อนเมืองพระนคร ที่อาจมีความสอดคล้องกับการโคจรของดวงอาทิตย์ในธรรมชาติ เพราะทั้งพระสุริยะและครุฑเองต่างก็เป็นสัญลักษณ์ที่สื่อถึงพระอาทิตย์เช่นเดียวกัน

ภาพที่ 232 ทับหลังรูปพระสุริยะ? สมัยก่อนเมืองพระนคร ศิลปะแบบกาลาบาวิวัตร-สมโบร์ไพรกุก ที่มา: Nadine Dalsheimer, Les collections du musée national de Phnom Penh L'art du Cambodge ancien (Paris: École française d'Extrême-Orient, 2001), 185.

²⁸P. Dupont, "Les Linteaux Khmers du VIIe Siècle", Artibus Asiae, XV (1952) : 69-70, Quoted in Mireille Bénisti, Stylistics of Early Khmer Art Volume I: Text (New Delhi: Indira Gandhi National Centre for the Arts, 2003), 372.

²⁹Jean Boisselier, "Manuel d'archéologie d'Extrême-Orient", Le Combodge, (1966) : 294, Quoted in Ibid., 372.

ช่วงสมัยก่อนเมืองพระนคร ยังปรากฏหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการนับถือพระสุริยะในฐานะหนึ่งในเทพนพเคราะห์ ดังข้อความที่ศาสตราจารย์ฌอง บวสเซอลิเยร์ กล่าวไว้ว่า “มีทับหลังเพียง 2 ชิ้นที่มีลักษณะเป็นเทพนพเคราะห์ที่ปรากฏในเขมร ปรากฏที่ทับหลังที่วัดเจวียง (Chveang) รูปแบบศิลปะสมัยไพรกเมง และอีกชิ้นไม่ทราบที่มา แต่กำหนดอายุในสมัยสมโบร์ไพรกุก”³⁰ (ภาพที่ 233)

ภาพที่ 233 ทับหลังรูปเทพนพเคราะห์ สมัยก่อนเมืองพระนคร ศิลปะแบบสมโบร์ไพรกุก

ที่มา: Kamaleswar Bhattacharya, “Notes D’iconographie Khmère,” *Arts Asiatiques* Vol. 10.

(1964): 94.

บทวิถียาลักษณ์ศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

นอกจากนี้ ในสมัยก่อนเมืองพระนครยังมีจารึกที่กล่าวถึง สิ่งของที่ถวายแด่พระภูวาราทิตย คือ พระสุริยะผู้เป็นใหญ่ และยังมีจารึกที่วาลกันเตล (Val Kantel) ในรัชสมัยพระเจ้าภวรมันที่ 1 และจารึกที่ปราสาทโลโบกสรต ใน พ.ศ. 1324 กล่าวถึงการสร้างรูปพระศิวะ (อาจหมายถึง ศิวลึงค์) พร้อมกับรูปพระอาทิตย (อรุณยุค หรือ สติคุมฺสุ) เพราะพระสุริยะอาจเป็นตัวแทนของพระศิวะได้ และพระศิวะก็เคยได้รับการบูชาภายใต้รูปของพระสุริยะ และเมื่อนำพระสุริยะมารวมเข้ากับพระศิวะ พระองค์จึงทำหน้าที่เป็นแสงสว่างประจำโลกของพระศิวะ ดังคำกล่าวที่ว่า “ในประโยคครั้นนั้นก็มีการกล่าวสรรเสริญพระอาทิตยพร้อมกับพระอัคนีและพระรุทร ถือกันว่าพระอัคนีเป็นเทวดาที่เป็นหัวหน้าของพระอาทิตยและพระรุทระ (พระศิวะ) ก็เป็นแหล่งกำเนิดที่สำคัญของกำลังแรงแห่งพระองค์”³¹ พระอาทิตยจึงทรงเป็น 1 ใน 8 รูป หรืออัฐมูรติของพระศิวะด้วยเช่นกัน³²

³⁰ Jean Boisselier, *Asie Du Sud-est : Le Cambodge* (Paris: J. Pichard Paris, 1966), 292-293.

³¹ หม่อมเจ้าสุภัทรรติศ ดิศกุล, *ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม*, 62-63.

³² เรื่องเดียวกัน, 32.

สรุปการนับถือพระสุริเยในสมัยก่อนเมืองพระนคร จากการศึกษาประติมากรรม พระสุริเยที่พบแสดงให้เห็นว่าพระสุริเยยังคงปรากฏลักษณะอิทธิพลอินเดีย สมัยคุปตะอยู่มาก อีกทั้งรูปแบบฉลองพระองค์ และสายอวยงค์ก็ยังปรากฏอยู่ จากรูปแบบของพระสุริเยที่พบบนทับหลังก็แสดงให้เห็นว่าพระสุริเยยังได้รับการนับถือในฐานะเทพนพเคราะห์ รวมถึงหลักฐานประเภทจารึกเองก็ได้แสดงให้เห็นว่าพระสุริเยในสมัยก่อนเมืองพระนครนี้ยังได้รับการบูชาร่วมกับพระศิวะด้วยเช่นเดียวกัน

พระสุริเยในสมัยเมืองพระนคร

ในสมัยเมืองพระนคร แม้จะปรากฏมีหลักฐานประเภทจารึกที่กล่าวถึง “ศกพราหมณ์” ซึ่งอาจมีนัยยะสื่อถึงกลุ่มพราหมณ์ที่นับถือบูชาพระสุริเยเช่นเดียวกับที่พบในพื้นที่อินเดียภาคตะวันตก แต่จากเนื้อความที่ปรากฏทั้งในจารึกที่ปราสาทจ๊ก กล่าวถึง การสร้างเทวาลัยถวายศกพราหมณ์ ในพ.ศ. 1393 ตรงกับปีแรกการเสวยราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 3 และในจารึกที่ปราสาทขนะ พ.ศ.1584 ซึ่งตรงกับรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ในเนื้อบริบทของเนื้อความจารึกทั้งหมดกลับสื่อความหมายถึง “พระวิษณุ” ได้ด้วย อาทิ เนื้อความที่ว่า “ท่านภูวนาติดยผู้เป็นอนุชาของพระนางวิรัลักษมี ได้อุทิศสิ่งของถวายแด่เทพเจ้า ซึ่งปรากฏพระนามในจารึกภาษาสันสกฤตไม่สมบูรณ์นัก ว่า “ทวิซหเร กฤษณะ” แปลว่า “พระกฤษณะผู้กำลังจับนก” แต่ในขณะเดียวกันคำว่า “ศกพราหมณ์” ในจารึกภาษาขอม ก็หมายถึง พระกฤษณะ ด้วยเช่นเดียวกัน รวมถึงบรรดาของที่ถวายแด่เทพเจ้าก็ยังมีครุฑพาหนะรวมอยู่ด้วย ทำให้มีความเป็นไปได้ว่า คำว่า “ศกพราหมณ์” ยังสื่อความหมายรวมถึง “พระวิษณุ” ด้วยเช่นเดียวกัน³³

ด้วยเหตุนี้ พระสุริเยอาจจะเป็นองค์เดียวกับพระวิษณุได้เช่นเดียวกัน เพราะพระวิษณุเองก็มีกำเนิดมาเป็นหนึ่งในกลุ่มอาทิตยเทพในสมัยพระเวท ดังเห็นได้จากพระวิษณุปางสามชุกุม ที่แสดงถึงการโคจรของดวงอาทิตย์ในสามห้วงเวลาเช่นกัน

การรวมเป็นหนึ่งเดียวกันของพระสุริเยกับพระวิษณุในสมัยเมืองพระนคร ยังปรากฏชัดบนแผ่นทองศิลาฤกษ์ดุนลาย กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14? มีขนาดความกว้าง 26.7 เซนติเมตร และยาว 29.2 เซนติเมตร ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานศิลปะเอเชีย (Asian Art Museum of San Francisco) เมืองซานฟรานซิสโก ประเทศสหรัฐอเมริกา (หมายเลขทะเบียน 1988.12) ซึ่งแผ่นทองดุนลายแผ่นนี้อาจได้รับรูปแบบมาจาก “วัสดุปฐมณฑล” ที่จำลองรูปแบบของ

³³ เรืองเดียวกัน, 63-64.

จักรวาลมาใช้ในการสร้างศาสนสถานฮินดู โดยในแผ่นทองนี้ มีรูปดอกบัวบานล้อมรอบด้วยรูปของเทพ 32 องค์ ที่สันนิษฐานว่าเป็น เทพนักษัตริย์ ล้อมรอบกลุ่มอาทิตยเทพ 12 องค์ องค์กลางแสดงรูปผสมของพระสุริยะและพระนารายณ์ หรือสุริย-นารายณ์ พระองค์แสดงลักษณะพระหัตถ์ขวาทรงจักร พระหัตถ์ซ้ายทรงสายบังเหียนม้า ด้านหน้าแสดงรูปม้าทั้ง 7 ตัวกำลังวิ่ง และมีพระคเณศประกอบอยู่ที่มุมทั้ง 4 (ภาพที่ 234)

ภาพที่ 234 แผ่นทองศิลาฤกษ์ดุนลาย กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14? ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานศิลปะอาเซียน

ที่มา: The Asian Art Museum of San Francisco, Selected Works (San Francisco: The Asian Art Museum of San Francisco, 1994), 55.

ในส่วนประติมากรรมลอยองค์ของพระสุริยะองค์เดียวที่รู้จักกัน พบที่ปราสาทหม ในศิลปะเกาะแกร์ เป็นรูปพระสุริยะประทับนั่งขัดสมาธิอยู่หน้าแผ่นหลัง ซึ่งเป็นแผ่นวงกลมขนาดใหญ่ ทรงมงกุฎยอดแหลมเช่นเดียวกับพระวิษณุ สันนิษฐานว่าเทวรูปองค์นี้คงจะมีความเกี่ยวข้องกับเทวรูปพระจันทร์ ดังอาจจะเห็นได้จากภาพสลักบนทับหลังและหน้าบันที่มีเทพเจ้าที่สำคัญอยู่

ตรงกลาง มีเทวรูปพระสุริยะและพระจันทร์ประทับนั่งอยู่หน้าประภามณฑลวงกลมขนาดใหญ่ 2 ข้าง³⁴ (ภาพที่ 235)

ภาพที่ 235 ประติมากรรมพระสุริยะจากปราสาทพนม ประเทศกัมพูชา สมัยเมืองพระนคร ศิลปะเกาะแกร์
ที่มา: Claude Jacques, Angkor Cities and Temples (Bangkok: River Books, 1997), 92.

แต่ลักษณะที่สำคัญของพระสุริยะที่ปรากฏขึ้นในสมัยเมืองพระนคร คือ การสร้างพระสุริยะในฐานะของเทพนพเคราะห์พร้อมกับเทพประจำทิศ หรือทักปาล รวมกันทั้งหมด 9 องค์ ในลักษณะที่นิยมสลักเป็นรูปเทพ 9 องค์เรียงกันบนแผ่นศิลา³⁵ หรือทับหลัง โดยเทพแต่ละองค์ประทับบนสัตว์พาหนะภายในซุ้มจระนำขนาดเล็กเรียงต่อกัน จากลักษณะของสัตว์พาหนะนี้เอง ทำให้ทราบว่าการสร้างรูปเทพ 9 องค์นี้เป็นการสร้างโดยนำเทพนพเคราะห์และเทพประจำทิศมารวมกัน

³⁴ หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล, ประติมากรรมขอม (กรุงเทพมหานคร: กรุงเทพมหานคร พิมพ์, 2515), 74.

³⁵ Jean Boisselier, Asie Du Sud-est : Le Combodge (Paris: J. Pichard Paris, 1966), 292-293.

ตั้งที่นายกมลเศวต ภัฏฐาจารย์ (Kamaleswar Bhattacharya) และนายหลุยส์ มัลเลอเรต์ (Louis Malleret) สันนิษฐานว่า เทพ 5 องค์ ที่อยู่กลางชุดเทพ 9 องค์ คือ เทพทิกपाल³⁶

จากรูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์ต่างไปจากที่พบในประเทศอินเดีย จึงมักเรียกประติมากรรมในลักษณะนี้ว่า รูปเทพ 9 องค์ หรือ “นวเทวตา” ซึ่งจะปรากฏเทพนพเคราะห์แค่ 4 องค์ ได้แก่ พระสุริยะ พระจันทร์ พระราหู และพระเกตุ กล่าวคือ พระสุริยะและพระจันทร์สลักไว้ 2 องค์แรก พระราหูและพระเกตุสลักไว้ 2 องค์สุดท้าย พระอินทร์ทรงช้างผู้เป็นหัวหน้าของเทพประจำทิศอยู่ตรงกลาง (ยกเว้นรูปเทพ 9 องค์ที่ปราสาทเขาพระวิหาร พระอินทร์ทรงสิงห์ ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษ) อีก 4 องค์ที่เหลือเป็นเทพผู้รักษาทิศเช่นเดียวกับพระอินทร์³⁷ แต่จะมีการสลักตำแหน่งเรียงแตกต่างกันไปในแต่ละแผ่นศิลา ดังต่อไปนี้

ภาพศิลาสลักรูปเทพเจ้า 9 องค์ ไม่ระบุสถานที่พบ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่ศูนย์ประชุมอัสสรา (Apsara Conversation) เมืองเสียมเรียบ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14 แสดงรูปเทพ 9 องค์ ได้แก่

1. พระสุริยะประทับบนม้า 2 ตัว
2. พระจันทร์ ประทับบนม้า 2 ตัว
3. พระยม ทรงกระบือ?
4. พระพรหมาหรือพระวรุณ ทรงหงส์
5. พระอินทร์ ทรงช้าง
6. พระกุเวรหรือพระพาย ทรงม้า?
7. ชำรุด
8. พระราหู ทรงก้อนเมฆ
9. พระเกตุ ทรงสิงห์ (ภาพที่ 236)

³⁶Helen Ibbitson Jessup, & Thierry Zephir, Sculpture of Angkor and Ancient Cambodia Millennium of Glory (Paris: Thames and Hudson, 1997), 240.

³⁷หม่อมเจ้าสุภัทรรติ ดิศกุล, ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม, 70.

ภาพที่ 236 ภาพสลักรูปเทพ 9 องค์ จัดแสดงอยู่ที่ศูนย์ประชุมอัสสรา เมืองเสียมเรียบ ประเทศกัมพูชา

ที่มา: Asger Mollerup, Sundial, calendar and Khmer temples [Online], accessed 7 August 2010, Available from <http://www.sundial.thai-isan-lao.comnavagraha.html>

มหาวิทยาลัยศิลปากร สาขาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา

ภาพศิลปะสลักรูปเทพ 9 องค์ จากปราสาทไคเลย กำหนดอยู่ในสมัยพระโค ภาพสลักนี้มีความพิเศษคือเป็นทับหลังที่สัตว์พาหนะของเทพแต่ละองค์อยู่ในลักษณะหันข้าง ซึ่งเป็นรูปแบบที่พบได้น้อยในภาพศิลปะสลักรูปเทพ 9 องค์ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

1. พระสุริยะประทับนั่งขัดสมาธิเหนือฐานบัวราชมรรคา 7 ตัว พระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงดอกบัวตูมยกอยู่ในระดับพระอังสา
2. พระจันทร์ ประทับนั่งบนแท่นเหนือฐานบัว ภายในซุ้มจระนำ พระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงดอกบัวตูมยกอยู่ในระดับพระอังสา
3. พระพาย ทรงกวาง³⁸
4. พระพรหมาหรือพระวรุณ ทรงหงส์
5. พระอินทร์ ทรงช้าง
6. พระกুবเระ ทรงม้า
7. พระอัคนี ทรงแพะ

³⁸ Margaret Stuley, The Illustrated Dictionary of Hindu Iconography (London: Routledge & Kegan Paul plc., 1985), 156.

8. พระราหู ทรงก้อนเมฆ
9. พระเกตุ ทรงสิงห์ (ภาพที่ 237)

ภาพที่ 237 ภาพศิลาจำหลักรูปเทพเจ้า 9 องค์ จากปราสาทไคเลย ประเทศกัมพูชา

ทับหลังจำหลักรูปเทพเจ้า 9 องค์ จากปราสาทบากอง ประเทศกัมพูชา กำหนดอายุในสมัยพระโค รวตตันพุทธศตวรรษที่ 15 แสดงรูปเทพ 9 องค์ดังนี้

1. พระสุริยะประทับบนม้า 2 ตัว
2. พระจันทร์ ประทับนั่งบนแท่น
3. ชำรุด
4. พระพรหมาหรือพระวรุณ ทรงหงส์
5. ชำรุดหายไป สันนิษฐานว่าเป็นพระอินทร์ ทรงช้าง
6. ชำรุด
7. ชำรุด
8. พระราหู ทรงก้อนเมฆ
9. พระเกตุ ทรงสิงห์ (ภาพที่ 238)

ภาพที่ 238 ทับหลังจำหลักรูปเทพเจ้า 9 องค์ จากปราสาทบากอง ประเทศกัมพูชา

ที่มา: Asger Mollerup, Sundial, calendar and Khmer temples [Online], accessed 7 August 2010, Available from <http://www.sundial.thai-isan-lao.comnavagraha.html>

ภาพศิลปะหลักรูปเทพเจ้า 9 องค์ จากปราสาทแม่บุญตะวันตก อยู่ในรูปแบบศิลปะแบบแปรรูป กำหนดอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 15 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 16

1. พระสุริยะประทับบนม้า 2 ตัว ทรงดอกบัวตูมในทั้งสองพระหัตถ์
2. พระจันทร์ ประทับนั่งบนแท่น ทรงดอกบัวตูมในทั้งสองพระหัตถ์
3. พระยม ทรงกระบือ?
4. พระวรุณ หรือพระพรหมา ทรงหงส์
5. พระอินทร์ ทรงช้าง
6. พระกุเวรหรือพระพาย ทรงม้า
7. พระอัคนี ทรงแกะ
8. พระราหู ทรงก้อนเมฆ
9. พระเกตุ ทรงสิงห์ (ภาพที่ 239)

ภาพที่ 239 ภาพศิลปะจำหลักรูปเทพเจ้า 9 องค์ จากปราสาทแม่บุญตะวันตก ประเทศกัมพูชา

ที่มา: Asger Mollerup, Sundial, calendar and Khmer temples [Online], accessed 7 August 2010, Available from <http://www.sundial.thai-isan-lao.comnavagraha.html>

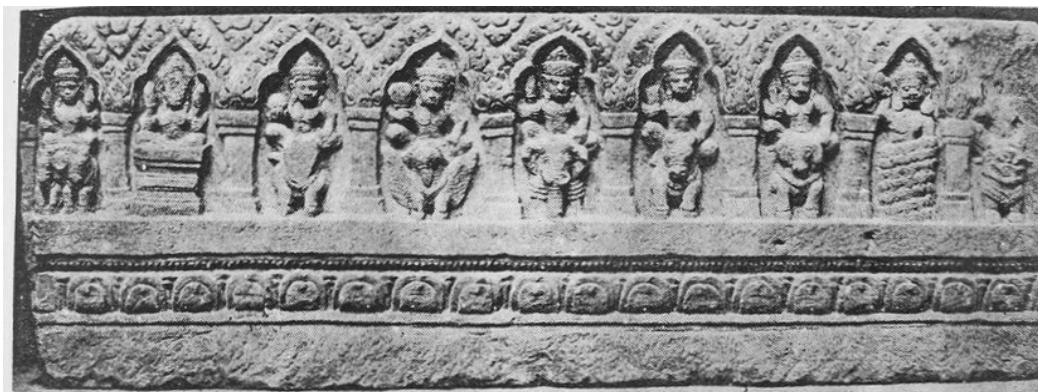
ปราสาทแม่บุญตะวันตกนี้ ยังมีภาพศิลาจำหลักรูปเทพเจ้า 9 องค์อีกแผ่นหนึ่ง ซึ่งแผ่นศิลานี้ฐานด้านล่างชำรุดในส่วนของสัตว์พาหนะ พบเห็นเพียงพระสุริยะประทับบนม้า 2 ตัว พระจันทร์ ประทับนั่งบนแท่น และพระเกตุ ทรงสิงห์เท่านั้น แต่ที่สำคัญของภาพศิลาจำหลัก คือ มีการสลักรูปดอกบัวแปดกลีบเหมือนภาพศิลาจำหลักรูปเทพเจ้า 9 องค์ที่ปราสาทสระกำแพงใหญ่ อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ

ภาพที่ 240 ภาพศิลาจำหลักรูปเทพเจ้า 9 องค์ จากปราสาทแม่บุญตะวันตก ประเทศกัมพูชา
ที่มา: Asger Mollerup, Sundial, calendar and Khmer temples [Online], accessed 7 August 2010, Available from <http://www.sundial.thai-isan-lao.com/navagraha.html>

ทับหลังจำหลักรูปเทพเจ้า 9 องค์ จากปราสาทขอม ประเทศกัมพูชา ศิลปะแบบ
บันทายศรีหรือเกลียง ประมาณ พ.ศ. 1544 แสดงรูป

1. พระสุริยะประทับบนม้า 3 ตัว ทรงดอกบัวตูมในทั้งสองพระหัตถ์
2. พระจันทร์ ประทับนั่งบนแท่น ทรงดอกบัวตูมในทั้งสองพระหัตถ์
3. พระอัคนี ทรงแรด (หรือพระยม ทรงกระบือ)
4. พระวรุณ หรือพระพรหมา ทรงหงส์
5. พระอินทร์ ทรงช้าง
6. พระกুবเระหรือพระพาย ทรงม้า
7. พระอัคนี ทรงแกะ
8. พระราหู ทรงก้อนเมฆ
9. พระเกตุ ทรงสิงห์ (ภาพที่ 241)

ภาพที่ 241 ทับหลังจำหลักรูปเทพเจ้า 9 องค์ จากปราสาทอออกยม ประเทศกัมพูชา
ที่มา: หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ประติมากรรมขอม (กรุงเทพมหานคร: กรู๊งสยามการพิมพ์, 2515),
รูปที่ 101.

ทับหลังจำหลักชุดเทพ 9 องค์ จากประเทศกัมพูชา ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑ
์เกมีต์ ประเทศฝรั่งเศส (MG 14898) มีขนาดความสูง 45 เซนติเมตร กว้าง 136 เซนติเมตร จัดเป็น
ศิลปะแบบเกลียง ที่กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15 แสดงรูปเทพ 9 องค์ ได้แก่

1. พระสุริยะประทับบนม้า 2 ตัว ทรงดอกบัวตูมในทั้งสองพระหัตถ์
2. พระจันทร์ ประทับนั่งบนแท่น ทรงดอกบัวตูมในทั้งสองพระหัตถ์
3. พระยม ทรงกระบือ
4. พระวรุณหรือพระพรหมา ทรงหงส์
5. พระอินทร์ ทรงช้าง
6. พระกุเวรหรือพระพาย ทรงม้า
7. พระอัคนี ทรงแกะ
8. พระวาหุ บนก้อนเมฆ
9. พระเกตุ ทรงสิงห์³⁹ (ภาพที่ 242)

³⁹Helen Ibbitson Jessup, & Thierry Zephir, Sculpture of Angkor and Ancient
Cambodia Millennium of Glory (Paris: Thames and Hudson, 1997), 240-241.

ภาพที่ 242 ทับหลังจำหลักชุดเทพ 9 องค์ จากประเทศกัมพูชา ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑ์เมตซ์ ประเทศฝรั่งเศส

ที่มา: Claude Jacques, *Angkor Cities and Temples* (Bangkok: River Books, 1997), 127.

นอกจากนี้ ชิ้นส่วนทับหลังจำหลักชุดเทพ 9 องค์จากประเทศกัมพูชา ที่แสดงลักษณะเดียวกัน ได้แก่ ทับหลังที่ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑ์นอร์ตัน ไชมอน เมืองปาซาดีนา รัฐแคลิฟอร์เนีย ประเทศสหรัฐอเมริกา (หมายเลขทะเบียน F.1975.13.2.S) กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15⁴⁰ แสดงรูปเทพที่เหลืออยู่เพียง 5 องค์ ได้แก่

1. พระสุริยะประทับบนม้า 2 ตัว ทรงดอกบัวตูมในทั้งสองพระหัตถ์
2. พระจันทร์ ประทับนั่งบนแท่น ทรงดอกบัวตูมในทั้งสองพระหัตถ์
3. พระกุเวรหรือพระพาย ทรงม้า
4. พระวรุณหรือพระพรหมา ทรงหงส์
5. พระอินทร์ ทรงช้าง (ภาพที่ 243)

⁴⁰Pratapaditya Pal, *Art from Sri Lanka & Southeast Asia* (London: The Norton Simon Art Foundation, 2004), 180.

ภาพที่ 243 ทับหลังจำหลักชุดเทพ 9 องค์ จากประเทศกัมพูชา ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑ์
นอร์ตัน ไชมอน ประเทศสหรัฐอเมริกา

ที่มา: Pratapaditya Pal, *Art from Sri Lanka & Southeast Asia* (London: The Norton Simon Art Foundation, 2004), Fig. 82.

ภาพศิลปะจำหลักที่ปราสาทพระขรรค์เป็นภาพศิลปะสลักที่มีความพิเศษ คือ มีการสลัก
ภาพบนแผ่นศิลาทั้ง 2 ด้าน ด้านหนึ่งสลักเป็นรูปเทพ 9 องค์อยู่เหนือฐานบัวเรียงต่อกันในซุ้มจระนำ
ได้แก่

1. พระสุริยะประทับบนม้า 2 ตัว ทรงดอกบัวตูมในทั้งสองพระหัตถ์
2. พระจันทร์ ประทับนั่งบนแท่น ทรงดอกบัวตูมในทั้งสองพระหัตถ์
3. ชำรุค
4. พระพรหมา ทรงหงส์
5. พระอินทร์ ทรงช้าง
6. ชำรุค
7. ชำรุค
8. พระราหู ท่อนล่างเป็นลำตัวรูปงู
9. พระเกตุ

อีกด้านหนึ่งสลักเป็นรูปครุฑยุดนาคในท่าทางกางปีกอยู่บริเวณกลางภาพสลัก เบื้อง
ซ้ายของภาพประกอบด้วยภาพวามนาวตาร หรือวิษณุตรีวิกรม และทางด้านขวาของภาพสลักเป็น

รูปพระวิษณุอนันตศायินปัทมนาภะ หรือนารายณ์บรรทมสินธุ์ กำหนดอายุอยู่ในศิลปะแบบบันทายศรี หรือเกลี้ยง⁴¹ (ภาพที่ 244)

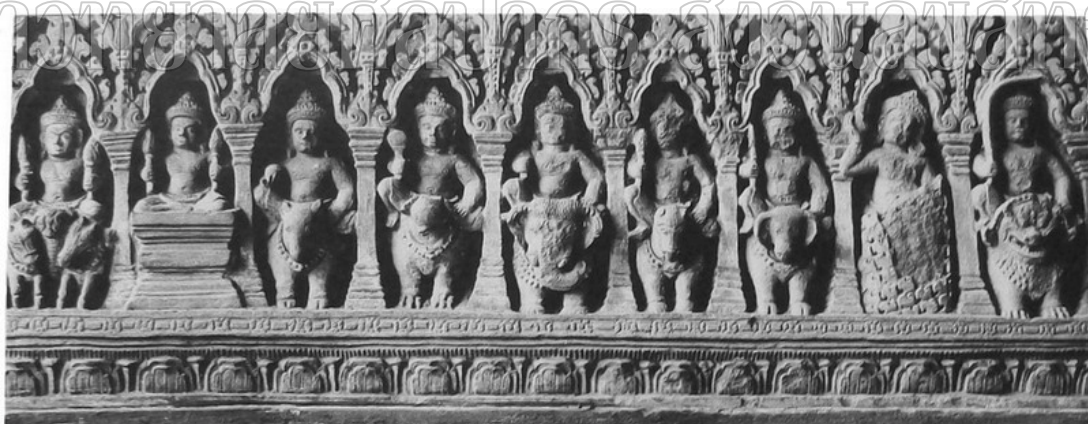
ภาพที่ 244 ภาพศิลาจำหลัก 2 ด้านพบที่ปราสาทพระขรรค์

ที่มา: Mireille Bénisti, Stylistics of Early Khmer Art Volume II: Plates (New Delhi: Indira Gandhi National Centre for the Arts, 2003), Fig. 528-529.

⁴¹ Mireille Bénisti, Stylistics of Early Khmer Art Volume I: Text (New Delhi: Indira Gandhi National Centre for the Arts, 2003), 376-385.

ภาพศิลาจำหลักรูปเทพ 9 องค์ จากปราสาททูกโรกัร (Parsat Kuk Rokar) เมืองกำปงธม ประเทศกัมพูชา กำหนดอายุราวครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 16 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พนมเปญ มีขนาดความยาว 0.86 เมตร ความสูง 0.34 เมตร ทับหลังชิ้นนี้แสดงรูปเทพ 9 องค์อยู่ในซุ้มจระนำที่เรียงต่อกันเหนือฐานบัว ดังนี้

1. พระสุริยะประทับบนม้า 2 ตัว ทรงดอกบัวตูมในทั้งสองพระหัตถ์
2. พระจันทร์ ประทับนั่งบนแท่น ทรงดอกบัวตูมในทั้งสองพระหัตถ์
3. พระยม ทรงกระบือ
4. พระพรหมาหรือพระวรุณ ทรงหงส์
5. พระอินทร์ ทรงช้าง
6. พระกุเวรหรือพระพายทรงม้า
7. พระอัคนี ทรงแกะ
8. พระวาหุ ประทับบนเมฆ
9. พระเกตุ ทรงสิงห์⁴² (ภาพที่ 245)

ภาพที่ 245 ทับหลังจำหลักรูปเทพ 9 องค์ จากปราสาททูกโรกัร เมืองกำปงธม ประเทศกัมพูชา กำหนดอายุราวครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 16

ที่มา: Nadine Dalsheimer, Les collections du musée national de Phnom Penh L'art du Cambodge ancien (Paris: École française d'Extrême-Orient, 2001), 215.

⁴²Nadine Dalsheimer, Les collections du musée national de Phnom Penh L'art du Cambodge ancien, 215.

ทับหลังจำหลักรูปเทพ 9 องค์ จากประเทศกัมพูชา ศิลปะแบบบาปวน ราวพุทธศตวรรษ
ที่ 16 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานศิลปะเอเชีย (Asian Art Museum of San Francisco) เมือง
ซานฟรานซิสโก ประเทศสหรัฐอเมริกา (หมายเลขทะเบียน B71S9) มีขนาดความสูง 36.8 เซนติเมตร
กว้าง 136.8 เซนติเมตร⁴³ แสดงรูปเทพ 9 องค์ ได้แก่

1. พระสุริยะประทับบนม้า 2 ตัว
2. พระจันทร์ ประทับนั่งบนแท่น
3. พระกุเวร หรือพระพายทรงม้า?
4. พระวรุณ หรือพระพรหมา ทรงหงส์
5. พระอินทร์ ทรงช้าง
6. พระอัคนี ทรงแรด?
7. พระยม ทรงกระบือ?
8. พระราหู ท่อนล่างเป็นลำตัวรูปงู
9. พระเกตุ (ภาพที่ 246)

ภาพที่ 246 ทับหลังจำหลักรูปเทพ 9 องค์ จากประเทศกัมพูชา ศิลปะแบบบาปวน ราวพุทธศตวรรษ
ที่ 16 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานศิลปะเอเชีย

ที่มา: The Asian Art Museum of San Francisco, Selected Works (San Francisco: The
Asian Art Museum of San Francisco, 1994), 57.

⁴³Helen Ibbitson Jessup, & Thierry Zephir, Sculpture of Angkor and Ancient
Cambodia Millennium of Glory (Paris: Thames and Hudson, 1997), 248.

ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทดิศ ดิศกุล ทรงสันนิษฐานว่า การสร้างรูปเทพ 9 องค์นี้ คงเป็นการสร้างขึ้นเป็นของแก่นบ เพราะจารึกประกอบรูปเทพ 9 องค์ที่ปราสาทอภัยม ใน พ.ศ. 1544 กล่าวว่า เป็นการสร้างขึ้นเพื่ออุทิศถวายแด่พระศิวคัมภีเรศวร เพราะในประเทศอินเดียไม่เคยปรากฏเทพนพเคราะห์และเทพทิกपालอยู่ร่วมกัน จึงเป็นประเพณีอินเดีย-ขอมโดยเฉพาะ⁴⁴

อย่างไรก็ตาม จากหลักฐานทางโบราณคดีพบมีการสร้างประติมากรรมเทพนพเคราะห์ร่วมกับเทพทิกपालในแถบอินเดียได้ ประติมากรรมลักษณะนี้ เรียกว่า “เสารปิฐะ” สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานไว้ภายในเทวสถาน ดังนั้นการสร้างรูปรวมกันของเทพนพเคราะห์และเทพทิกपालจึงมิใช่ประเพณีที่ปรากฏในวัฒนธรรมขอมเท่านั้น หากแต่มีการสร้างขึ้นในวัฒนธรรมอินเดียด้วยเช่นกัน

หากแต่ลักษณะของเทพ 9 องค์ที่พบในดินแดนเอเชียอาคเนย์นี้ มีลักษณะที่ต่างออกไป คือ การสร้างเทพทั้ง 9 องค์เรียงกันบนแผ่นศิลายาว ลักษณะของเทพแต่ละองค์มักทรงเทพศาสตราภรณ์ในแบบทวารวดี คือ รังกรธนูมุกฏที่มีกระบังหน้าขนาดขยายรองรับยอดทรงกรวยแหลม กุณฑล พระวรกายท่อนบนเปลือย นุ่งผ้าสั้นจีบเป็นริ้วและมีชายผ้าออกมาเป็นวงโค้งเหนือหน้าท้อง บางครั้งทรงกรงศอ และบันเหน่ง ซึ่งภาพสลักรูปเทพ 9 องค์นี้ยังพบได้ในพื้นที่ประเทศเวียดนามและประเทศไทย จึงนับเป็นลักษณะพิเศษที่พบได้เฉพาะในดินแดนอุษาคเนย์ภาคพื้นทวีป

นอกจากภาพสลักรูปเทพ 9 องค์บนแผ่นศิลาแล้ว ยังมีการพบเทวรูปเทพ 9 องค์ในลักษณะของงานโลหะสำริด ได้แก่ ประติมากรรมเทพ 9 องค์สำริด ขนาดความสูง 17 เซนติเมตร แสดงรูปพระสุริยะประทับยืนสมภังค์บนฐานบัวภายในซุ้มประภาวาลีรูปเปลวไฟ พระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงดอกบัวตูมยกขึ้นขนานกับพื้น พระสุริยะล้อมรอบไปด้วยเทพอีก 8 องค์ สาเหตุที่สันนิษฐานว่าเป็นเทพเก้าองค์ เนื่องจากเทพเบื้องหน้าพระสุริยะอยู่ในลักษณะประทับนั่งขัดสมาธิราบทรงดอกบัวตูมในทั้งสองพระหัตถ์ที่วางเหนือพระชานุ คือ พระจันทร์ ด้านหลังของพระสุริยะเป็นเทพที่มีเขี้ยวประทับบนก้นเมฆ ตามลักษณะของพระราหู และเทพอีก 6 องค์ที่เหลือล้วนประทับนั่งในท่ามหาราชลีลาสนะ ทรงดอกบัวตูมในพระหัตถ์ขวา ตามรูปแบบของเทพ 9 องค์ที่ปรากฏบนทับหลังและแผ่นศิลา จากลักษณะของเทพศาสตราภรณ์ของเทพที่ปรากฏสามารถกำหนดอายุในสมัยเกาะแกร์ ปัจจุบันอยู่ภายในการครอบครองของเอกชน⁴⁵ (ภาพที่ 247)

⁴⁴ หม่อมเจ้าสุภัทดิศ ดิศกุล, ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม, 70.

⁴⁵ Emma C. Bunker, & Douglas Latchford, Adoration and Glory The Golden Age of Khmer Art (Chicago: Art Media Resources, 2004), 387, 389.

ภาพที่ 247 ประติมากรรมเทพ 9 องค์สำริด จากประเทศกัมพูชา ศิลปะแบบเกาะแกร์
ที่มา: Emma C. Bunker, & Douglas Latchford, Adoration and Glory The Golden Age of Khmer Art (Chicago: Art Media Resources, 2004), Fig. 141a-b.

ประติมากรรมเทพ 9 องค์สำริด ขนาดความสูง 13 เซนติเมตร แสดงรูปพระสุริยะ? ประทับนั่งขัดสมาธิราบเหนือฐานบัวทรงดอกบัวตูมในทั้งสองพระหัตถ์ที่วางเหนือพระชานู ล้อมรอบด้วยเทพอีก 8 องค์ เทพทุกองค์ประทับอยู่เหนือฐานสิงห์แบก จากลักษณะเทพพิสดราภรณ์และสิงห์แบกสามารถกำหนดอายุในสมัยนครวัด ปัจจุบันอยู่ในครอบครองของเอกชน (นิวยอร์ก)⁴⁶ (ภาพที่ 248)

⁴⁶Emma C. Bunker, & Douglas Latchford, Adoration and Glory The Golden Age of Khmer Art (Chicago: Art Media Resources, 2004), 392.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 248 ประติมากรรมเทพ 9 องค์สำริด จากประเทศกัมพูชา ศิลปะแบบนครวัด

ที่มา: Emma C. Bunker, & Douglas Latchford, Adoration and Glory The Golden Age of Khmer Art (Chicago: Art Media Resources, 2004), Fig. 142.

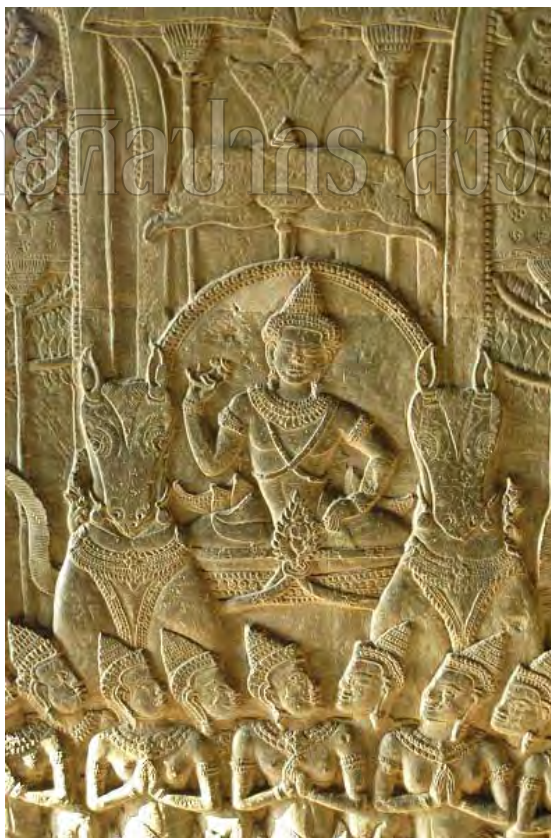
จากแบบแผนของเทพ 9 องค์ที่ผ่านมา พระสุริยะปรากฏบทบาทในฐานะเทพนพเคราะห์ร่วมกับพระจันทร์ พระราหู และพระเกตุ หากแต่ที่ภาพสลักนูนต่ำบนมณีนั่งด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของระเบียงคดชั้นที่ 1 ของปราสาทนครวัด กำหนดอายุในสมัยนครวัด ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 17-18 (ภาพที่ 249) พระสุริยะปรากฏบทบาทในฐานะเทพประจำทิศ หรือทักपालร่วมกับเทพองค์อื่น ๆ อีก 9 องค์ ประกอบไปด้วย เทพผู้รักษาทิศหลัก 4 ทิศ เทพผู้รักษาทิศแทรก 4 ทิศ และเทพผู้รักษาทิศเบื่องบนและเบื่องล่างอีก 2 ทิศ ได้แก่ พระอินทร์ผู้รักษาทิศตะวันออกทรงช้างและถือวัชร พระอัคนีผู้รักษาทิศตะวันออกเฉียงใต้ทรงแรดหรือระมาด พระนิรฤติผู้รักษาทิศตะวันตกเฉียงใต้ทรงรากษสและถือไม้ทัณฑ์ พระวรุณผู้รักษาทิศตะวันตกทรงหงส์และถือบ่วงบาศ พระพายผู้รักษาทิศตะวันตกเฉียงเหนือทรงม้าและถือวัชร (ง) พระกุเวรผู้รักษาทิศเหนือทรงม้าและถือวัชร พระยมทรงกระบือ ในภาพเทพผู้รักษาทิศ 10 ทิศนี้ยังมีพระสุริยะและพระจันทร์ แต่ละองค์ทรงรถเทียมม้า 2 องค์ และพระขันธกุมารมี 6 พักตร์ 12 กร ทรงนกยูงรวมอยู่ด้วย

ในคัมภีร์พทุหนทารณยกอุปนิษัทนั้นกล่าวว่า พระสุริยะเป็นผู้รักษาทิศตะวันออก พระจันทร์รักษาทิศเหนือ พระยมรักษาทิศใต้ พระวรุณรักษาทิศตะวันตก และพระอัคนีรักษาทิศตะวันตก

คัมภีร์ฉานโทคยอุปนิษัท กล่าวว่า พระสุริยะเป็นผู้รักษาทิศตะวันออก พระจันทร์รักษาทิศใต้ พระอัคนีรักษาทิศตะวันตก พระพรชัณยะคือพระอินทร์รักษาทิศเหนือ และพระพายรักษาทิศเบื้องบน

คัมภีร์พระมนู กล่าวถึง พระสุริยะ พระจันทร์รวมอยู่ในโลกบาลทั้ง 8 คือ เข้ามาแทนที่พระนิรฤติผู้รักษาทิศตะวันตกเฉียงใต้และพระอัสตานผู้รักษาทิศตะวันออกเฉียงเหนือ

จากภาพสลักบนระเบียงคดของปราสาทนครวัดนี้ กล่าวได้ว่า พระสุริยะคงเป็นเทพผู้รักษาทิศเบื้องบน แม้ว่าในคัมภีร์ปุราณะได้กล่าวไว้ว่า พระพรหมานั้นเป็นเทพผู้รักษาทิศเบื้องบน แต่ในความเป็นจริงพระพรหมก็แยกออกมาจากพระอาทิตย์ เพราะพระพรหมนั้นในคัมภีร์ปุราณะก็นับรวมอยู่ในกลุ่มเทพแห่งแสงพระอาทิตย์ทั้ง 12 องค์⁴⁷

ภาพที่ 249 ภาพสลักนูนต่ำพระสุริยะจากปราสาทนครวัด ประเทศกัมพูชา

⁴⁷ หม่อมเจ้าสุภัทสวัสดิ์ ดิศกุล, ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม, 68-69.

ในสมัยเมืองพระนคร ภาพสลักเล่าเรื่องยังเป็นสิ่งนิยมแพร่หลายในอาณาจักรเขมร ดังปรากฏบนทับหลัง หน้าบัน และผนังระเบียงคด ซึ่งพระสุริยะที่ปรากฏบนภาพเล่าเรื่องมักปรากฏในฐานะองค์ประกอบของจักรวาล ดังนี้

ภาพสลักเรื่องราวการกวนเกษียรสมุทรหรือกูรมาวตาร⁴⁸ ในสมัยเมืองพระนครหลายแห่ง มักแสดงรูปพระสุริยะและพระจันทร์ประทับนั่งขัดสมาธิทรงดอกบัวในทั้งสองพระหัตถ์ภายในรัศมีทรงกลม ได้แก่ ภาพสลักศิลาจากหน้าบันโคปุระชั้นที่ 3 มุขด้านทิศใต้ ประตูซุ้มด้านหน้า ปราสาทเขาพระวิหาร กำหนดอายุในสมัยบาปวน รวพ.ศ.1550-1650⁴⁹ (ภาพที่ 250) หน้าบันปราสาทประธานทางทิศใต้ ปราสาทบากอง กำหนดอายุในสมัยพระโค (ภาพที่ 251) หน้าบันโคปุระชั้นที่ 1 มุขด้านทิศตะวันออก ประตูซุ้มทางทิศใต้ ปราสาทบันทายสำเหร่ กำหนดอายุในสมัยนครวัด (ภาพที่ 252) ทับหลังแสดงการกวนเกษียรสมุทร จากปราสาทตาพรหมตวนเลบาตี (ภาพที่ 253) และภาพสลักแสดงการกวนเกษียรสมุทร บนระเบียงคดชั้นที่ 1 ด้านทิศตะวันออกปีกทิศใต้ของปราสาทนครวัด (ภาพที่ 254)

ภาพที่ 250 หน้าบันแสดงภาพการกวนเกษียรสมุทร จากปราสาทเขาพระวิหาร

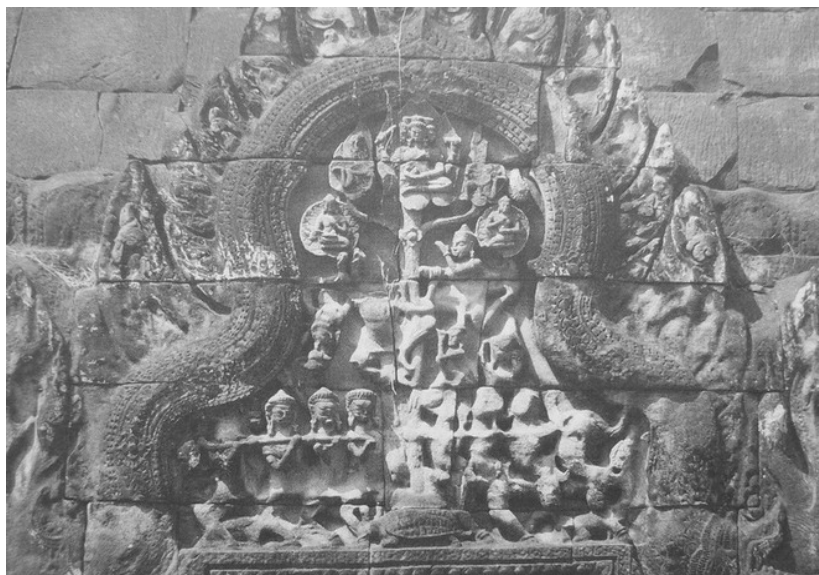
⁴⁸ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ปราสาทเขาพระวิหาร: ศาสนบรรพตที่โดดเด่นที่สุดในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2536), 477-492.

⁴⁹เรื่องเดียวกัน, 347, 492.

ภาพที่ 251 หน้าบันแสดงภาพการกวนเกษียรสมุทร จากปราสาทบากอง ประเทศกัมพูชา

ที่มา: สรศักดิ์ จันทน์วัฒนกุล, 30 ปราสาทขอมในเมืองพระนคร (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2551), 39.

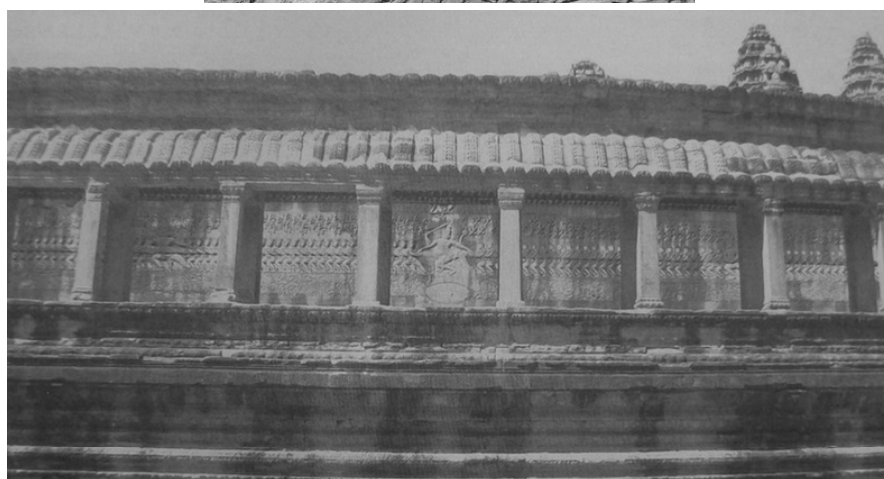

ภาพที่ 252 หน้าบันแสดงภาพการกวนเกษียรสมุทร จากปราสาทบันทายสําเห่ ประเทศกัมพูชา

ที่มา: สรศักดิ์ จันทน์วัฒนกุล, 30 ปราสาทขอมในเมืองพระนคร (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2551), 263.

ภาพที่ 253 ทับหลังแสดงภาพการกวนเกษียรสมุทร จากปราสาทตาพรหมตวนเลบาตี ประเทศกัมพูชา
ที่มา: สรศักดิ์ จันทร์วัฒนกุล, ประวัติศาสตร์และศิลปะแห่งอาณาจักรขอมโบราณ
(กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2551), 162.

ภาพที่ 254 ภาพสลักแสดงภาพการกวนเกษียรสมุทร บนระเบียงคดชั้นที่ 1 ของปราสาทนครวัด
ที่มา: Eleanor Mannikka, Angkor: Times, Space, and Kingship (Honolulu: University of
Hawai'i Press, 1996), Fig. 2.8, 2.10.

ภาพสลักรูปพระอาทิตย์และพระจันทร์ประทับนั่งในท่าวิราสนะ พระหัตถ์ข้างหนึ่งทรงดอกบัวตูม ภายในรัศมีทรงกลมขนาดใหญ่ ถัดลงมาเป็นเหล่าฤาษี และถัดลงมาเป็นเหล่าเทวดาจำนวนมากกำลังพนมมืออยู่ ภาพสลักนี้ปรากฏอยู่เพียงแห่งเดียวคือ ที่หน้าบันทางทิศตะวันออกชั้นนอกของประตูชุมทางทิศตะวันตกของโคปุระชั้นที่ 1 ของปราสาทบันทายสำเหร่ กำหนดอายุในสมัยนครวัด (ภาพที่ 255)

การแสดงภาพพระสุริยะ (พระอาทิตย์) และพระจันทร์คู่กันทั้งในงานประติมากรรม และภาพสลักบนหน้าบันต่าง ๆ ในสมัยเมืองพระนคร ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเป็นการสร้างตามคติจักรวาลที่มีพระอาทิตย์และพระจันทร์เป็นองค์ประกอบสำคัญของจักรวาล เห็นได้ชัดจากการแสดงรัศมีล้อมรอบพระอาทิตย์และพระจันทร์เป็นการเลียนแบบสิ่งที่พบเห็นได้ในธรรมชาติแวดล้อม

ภาพที่ 255 หน้าบันแสดงภาพพระสุริยะและพระจันทร์ จากปราสาทบันทายสำเหร่ ประเทศกัมพูชา ที่มา: Claude Jacques, & Michael Freeman, *Ancient Angkor* (Bangkok: River Books, 2003), 166.

สรุปการนับถือพระสุริยะในสมัยเมืองพระนคร ประติมากรรมพระสุริยะพบน้อยลง และมักปรากฏคู่กับพระจันทร์ในบทบาทขององค์ประกอบสำคัญของจักรวาล และพระสุริยะยังคงได้รับการนับถือในฐานะเทพนพเคราะห์ แต่มีการปรับเปลี่ยนไปในรูปแบบเฉพาะของเขมรด้วยการผสมผสานเทพนพเคราะห์หรือเทพประจำทิศ (ทิกपाल)

การนับถือพระสุริยะในประเทศไทยเวียดนาม

ประเทศไทยเวียดนามเป็นที่ตั้งของอาณาจักรจัมปา อาณาจักรโบราณที่ตั้งอยู่ทางภาคกลางของฝั่งตะวันออกของดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาณาจักรจัมปานี้ได้รับอิทธิพลของอารยธรรมอินเดียตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 9-10⁵⁰

ชนชาติจามได้รับอารยธรรมอินเดียที่ส่วนใหญ่มีความเกี่ยวข้องกับศาสนาฮินดูแทบทั้งสิ้น และนิกายที่นิยมนับถือกันมาก ก็คือ ไศวนิกาย รองลงมาคือ ไวษณพนิกาย ชนชาติจามนิยมบูชาพระศิวะในรูปของศิวลึงค์มากกว่าพระศิวะในรูปของมนุษย์ จึงมักพบศิวลึงค์เป็นประธานของเทวสถาน⁵¹ และอาจกล่าวได้ว่า ศาสนาฮินดูของอาณาจักรจัมปายังมีความเกี่ยวข้องกับศาสนาฮินดูของอาณาจักรเขมร ดังพบเทวรูปเนื่องในศาสนาฮินดูในอาณาจักรจัมปาเช่นเดียวกับที่พบในเขมรเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งพระสุริยะก็เป็นหนึ่งในเทพศาสนาฮินดูที่สื่อสะท้อนถึงความสัมพันธ์ของทั้งสองดินแดนได้เป็นอย่างดี เห็นได้จากประติมากรรมพระสุริยะที่พบในประเทศไทยเวียดนาม ดังนี้

ประติมากรรมพระสุริยะศิลาทราย หมายเลข BTLS 5499 พบที่ปราสาทโลเวน (Prasat Loven) เมืองดงธูป (Dong Thap) ประเทศไทยเวียดนาม ลักษณะของพระสุริยะองค์นี้เป็นพระสุริยะประทับยืนสวมอังค์ ทรงกิริฎมุกุฎที่มีพระเกศาเป็นชมวด (แบบพระวิษณุศิลปะแบบพนมดา หมู่ที่ 2) เบื้องหลังมีแผ่นประภาณทลขนาดเล็กสลักเป็นริศมีแผ่ออกมาจากพระเศียร ทรงฉลองพระองค์แบบอินโด-ชียเนียนยาวจรดพระโสณิตตามแบบอิทธิพลอินเดียเหนือ ได้ฉลองพระองค์นั้นคลุมผ้าสมพตเรียบไม่มีริ้ว มีการชักชายผ้าคล้ายสมอเรือห้อยตกลงมาด้านหน้า ตามศิลปะแบบพนมดา หมู่ที่ 2 กำหนดอายุอยู่ในสมัยก่อนเมืองพระนคร ศิลปะแบบพนมดา หมู่ที่ 2 ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 12 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานประวัติศาสตร์เวียดนาม เมืองโฮจิมินห์ (ภาพที่ 256)

⁵⁰ หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ศิลปะจามและศิลปะพม่าโดยสังเขป

(กรุงเทพมหานคร: คณะโบราณคดีมหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529), 1.

⁵¹ J. Hackin, and others, Asiatic Mythology (London: George G. Harrap & Co. Ltd, 1963), 224-236.

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 256 ประติมากรรมพระสุริยะพบที่ปราสาทโลเวน เมืองดงฉีป ประเทศเวียดนาม

ประติมากรรมพระสุริยะศิลาทราย หมายเลข BTLS 5527 พบที่พนมบาเถ (Phnom Bathe) หมู่บ้านบา (Ba the Village) จังหวัดอันเกียง (An Giang) ประเทศเวียดนาม เทวรูปพระสุริยะองค์นี้ มีความสูง 89.5 เซนติเมตร กว้าง 10.8 เซนติเมตร หน้า 15.2 เซนติเมตร ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะองค์นี้ แสดงลักษณะประทับยืนสมถังค์ ทรงกิริยมุขทรวงแปด

เหลื่อม⁵² มีแผ่นประภาณทลเรียบขนาดเล็กอยู่เบื้องหลัง ทรงกุ่มทล กรองศอ ฉลองพระองค์ยาว คาดสายอวยงคะ ตามแบบที่พบในอินเดียนีเอ (เมืองภูมระ) และบริเวณข้อพระบาทยังปรากฏการสลักเป็นเส้น สันนิษฐานว่าเป็นฉลองพระบาทบู๊ท แต่ชำรุดหายไป พระสุริยองค์นี้ มี 2 พระหัตถ์ อยู่ในลักษณะทรงดอกบัวตูมที่ยกอยู่ในระดับพระอังสา แบบเดียวกับที่พบในอินเดียนีเอ นับเป็นประติมากรรมพระสุริยยุคแรกที่พบในพื้นที่ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 11-12⁵³ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานประวัติศาสตร์เวียดนาม เมืองโฮจิมินห์ (ภาพที่ 257)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

⁵²ดร.เวอร์จิเนีย เอส ดอฟเฟลมเยอร์ (Virginia S. Dofflemyer) อธิบายถึง ความหมายของกิริฎมุกฏทรงแปดเหลื่อม ไว้ว่าเป็นการสื่อความหมายถึง ทิศหลักทั้งสี่ และทิศรองทั้งสี่ หรือหมายถึง ดาวเคราะห์ ทิกपालสี่ จากนั้นจึงค่อยวิวัฒนาการมาเป็นเทพประจำทิศและเทพนพเคราะห์ที่ได้รับความนิยมในสมัยต่อมา

⁵³Nancy Tingley, Arts of Ancient Viet Nam from River Plain to Open Sea (New York: Asia Society, 2009), 172.

ภาพที่ 257 ประติมากรรมพระสุริยะจากพนมบาเก ประเทศเวียดนาม

ประติมากรรมพระสุริยะศิลาพบที่เมืองเทียนถวน (Tien-Thuan) ขนาดความสูง 39 เซนติเมตร ทรงกิริฎมุกุฎทรงกระบอกปลายยอดสอบขึ้น (คล้ายกับพระสุริยะศรีเทพ หมายเลข ทะเบียน กข9) เบื้องหลังพระเศียรมีแผ่นประภามณฑลทรงรีขนาดค่อนข้างเล็กมีการสลักลวดลาย รัศมีกระจายแผ่ออกโดยรอบ (คล้ายกับพระสุริยะพบที่ปราสาทโลเวน) มีพระเกศยาวจรดพระอังสา พระองค์ทรงกฐนทลทรงกลม (คล้ายกับพระสุริยะพบที่พนมบาเก) ฉลองพระองค์แบบอินโด-ชี่เถียน ยาวจรดพระขานู คาดสายอวยังคะ (บางส่วน) พระหัตถ์และพระบาทชำรุดหักหายไป⁵⁴ กำหนด

⁵⁴Priyabala Shah, *The Sun Images* (New Delhi: Aditya Prakashan, 1996), 75-76.

อายุในพุทธศตวรรษที่ 11-12⁵⁵ ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานประวัติศาสตร์เวียดนาม เมือง
ไฮจิन्ह (ภาพที่ 258)

ภาพที่ 258 ประติมากรรมพระสุริยะศิลาจากเมืองเทียนถวน ประเทศเวียดนาม
ที่มา: Pierre Dupont, La Statuaire Preangkorienne (Ascona: Artinus Asiae, 1955), pl. 14.

ประติมากรรมพระสุริยะศิลา จากไทเฮียปตันห์ (Thai-hiep-thanp) เมืองเทียนนินห์
(Tay-ninh) ประเทศเวียดนาม พระสุริยะองค์นี้มีพระพักตร์แบบจามอย่างแท้จริง คือ พระขนงต่อ
เป็นปีกกา พระเนตรโปน พระนาสิกใหญ่ พระโอษฐ์หนา และมีพระมัสสุ พระองค์ทรงกิริยมุข

⁵⁵Pierre Dupont, La Statuaire Preangkorienne (Ascona: Artinus Asiae, 1955), 55.

ทรงกระบอกประดับลวดลายทั้ง 3 ด้านเหนือขอบหมวก กรองศอด้านหน้าประดับลายรูปสี่เหลี่ยมคางหมู ฉลองพระองค์แบบอินโด-ซิเกียน คาดปั้นเหน่งเรียบ ๆ เหนือพระโสณี ตามรูปแบบศิลปะแบบไพรกเมง จึงกำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 (ภาพที่ 259)

ภาพที่ 259 ประติมากรรมพระสุริยະ ไทเฮียปทันท์ เมืองเทียนนิงห์ ประเทศเวียดนาม
ที่มา: Bernard Philippe Groslier, *Indochine* (Geneve: Les Editions Nagel, 1966), pl. 27, &
Louis Malleret, *L'Archéologie du Delta du Mekong* (Paris: Ecole Française D'Extrême-Orient, 1963), pl. 6-7.

ในพิพิธภัณฑสถานประวัติศาสตร์เวียดนาม เมืองโฮจิมินห์ ยังมีชิ้นส่วนประติมากรรม พระสุริยะไม่ระบุที่มา แม้พระเศียร พระหัตถ์ และพระบาทจะชำรุด แต่ในส่วนของพระวรกายยังแสดงให้เห็นถึงลักษณะของพระสุริยะได้อย่างชัดเจน คือ รูปแบบของฉลองพระองค์แบบอินโด-จีนียน การคาดสายอวยังคะ คาดปั้นเหน่งเรียบ ๆ เหมือนพระโสณี (ภาพที่ 260) เช่นเดียวกับพระสุริยะจากไทเฮียปตันห์ จึงกำหนดอายุได้ในช่วงสมัยเดียวกัน คือ ราวพุทธศตวรรษที่ 12-13

ภาพที่ 260 ชิ้นส่วนประติมากรรมพระสุริยะ ในพิพิธภัณฑสถานประวัติศาสตร์เวียดนาม เมืองโฮจิมินห์
ที่มา: Virginia S. Dofflemyer, "The Ancient City of Si Thep: A Study of the Extant Brahmanical Sculptures (5th – 10th Centuries)," (Doctor of Philosophy in Art History the Graduate School University of Southern California, 1982), pl. 44.

ต่อมาในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 15 ได้พบพระสุริยะเป็นส่วนหนึ่งขององค์ประกอบสถาปัตยกรรม ดังมีภาพสลักศิลาที่สตันันต่าประดับหน้าบันรูปพระสุริยะ ขนาดความสูง 1.21 เซนติเมตร แสดงรูปพระสุริยะประทับยืนสมภักค้อยบนราชรถที่ทำเป็นรูปฐานบัว ด้านหน้าราชรถมีม้า 7 ตัวประกอบ ทั้งสองข้างของพระสุริยะมีเทวบริวารทรงคทา ในลักษณะค้ำบริเวณฐานบัวทั้งสองข้าง ลักษณะของพระสุริยะองค์นี้ มีลักษณะพระพักตร์แบบจามแท้จริง คือ พระขนงหนา พระเนตร

โปน พระนาสิกใหญ่ พระโอษฐ์หนา พระองค์ทรงกิริยมุฏกุฎ ภูณทล ฉลองพระองค์แบบอินโด-ชิเลี่ยน คาดสายอวยังคะ ในพระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงดอกบัวตูมยกอยู่ในระดับพระอังสา ซึ่งเทวบริวารทั้งสององค์ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับพระสุริยะ จึงกำหนดอายุในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 15 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานควางตริ (Quang Tri Museum) เมืองควางตริ⁵⁶ (ภาพที่ 261)

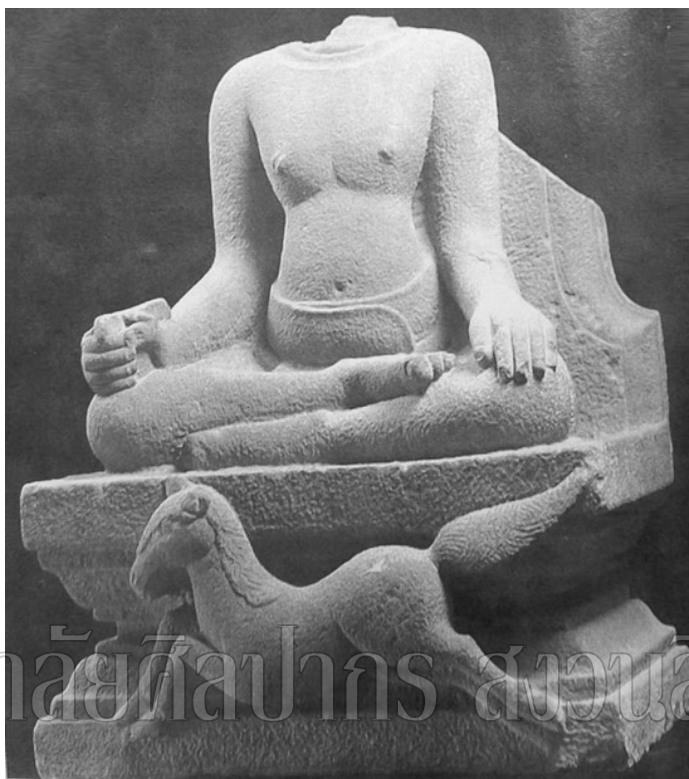
ภาพที่ 261 หน้าบันรูปพระสุริยะ ที่เมืองควางตริ ประเทศเวียดนาม

ที่มา: Lich sử Việt Nam, 10 Bảo Vật Quốc Gia [Online], Accessed 4 May 2010, Available from http://lichsuvietsam.info/index.php?option=com_content&task=view&id=232&Itemid=16

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 ประติมากรรมพระสุริยะในจำปาศักดิ์ยังมักปรากฏคู่กับพระจันทร์ ดังมีการพบประติมากรรมพระสุริยะศิลาขนาดเล็ก สูง 52 เซนติเมตร กว้าง 32 เซนติเมตร พบที่เมืองมิเชิน (Myson) ลักษณะประติมากรรมพระสุริยะองค์นี้ประทับนั่งขัดสมาธิราบ พระหัตถ์ขวาวางบนพระชานุขวา พระหัตถ์ซ้ายทรงดาบ? (ซำรูด) และปรากฏรูปม้า สัตว์

⁵⁶ Lich sử Việt Nam, 10 Bảo Vật Quốc Gia [Online], Accessed 4 May 2010, Available from http://lichsuvietsam.info/index.php?option=com_content&task=view&id=232&Itemid=16

พาหนะของพระสุริยะอยู่บริเวณฐาน กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 15 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่ พิพิธภัณฑ์ดานัง (Danang Museum)⁵⁷ (ภาพที่ 262)

ภาพที่ 262 พระสุริยะจากเมืองมิเซิน ประเทศเวียดนาม

ที่มา: Huynh Thi Duoc, Cham Sculpture and Indian Mythology (Danang: Danang Publishing House, 2007), Pl. 10.

นอกจากนี้ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 ยังมีการพบภาพสลักศิลปารูปเทพ 9 องค์ พบที่ ปราสาทตราเกี้ยว ประเทศเวียดนาม มีความสูง 43 เซนติเมตร ยาว 167 เซนติเมตร ภาพสลักชิ้นนี้

⁵⁷ Huynh Thi Duoc, Cham Sculpture and Indian Mythology (Danang: Danang Publishing House, 2007), 18, & R. C. Majumdar, Champa: History & Culture of an Indian Colonial Kingdom in Far East 2nd-16th Century A.D. (Delhi: Gian Publishing House, 1985), 201-202.

มีความแตกต่างจากรูปแบบที่พบในประเทศกัมพูชาและไทย กล่าวคือ ภาพสลักชิ้นนี้เทพทุกองค์ล้วนประทับนั่งขัดสมาธิราบเหนือฐานที่เบื้องหน้ามีสัตว์พาหนะประกอบอยู่ เรียงลำดับกันดังนี้

1. พระสุริยะประทับนั่งบนราชรถเทียมม้า 7 ตัว
2. พระจันทร์ ประทับนั่งบนแท่น
3. พระกุเวร ทรงคชสีห์?
4. พระวรุณหรือพระพรหมา ทรงหงส์
5. พระอินทร์ ทรงช้าง
6. พระกุเวรหรือพระพาย ทรงม้า
7. พระอัคนี ทรงแกะ
8. พระราหู (ด้านหลังมีหางปรากฏอยู่) ทรงโค?
9. พระเกตุ ทรงสิงห์

ภาพสลักรูปเทพ 9 องค์ชิ้นนี้ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานประวัติศาสตร์เวียดนาม เมืองโฮจิมินห์ กำหนดอายุพุทธศตวรรษที่ 15⁵⁸ (ภาพที่ 263)

ภาพที่ 263 ภาพสลักศิลารูปเทพ 9 องค์ จากเมืองตราเกียว ประเทศเวียดนาม

สรุปลักษณะประติมากรรมพระสุริยะที่พบในประเทศเวียดนามที่พบในช่วงแรกส่วนใหญ่มีรูปแบบที่คล้ายกับที่พบในเขมร สมัยก่อนเมืองพระนคร แต่เริ่มรูปแบบอิทธิพลพื้นเมืองเห็นได้ชัดจากพระพักตร์แบบจาม ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ 15 พระสุริยะปรากฏในฐานเทพนพเคราะห์ และโลกपालเช่นเดียวกับในเขมร สมัยเมืองพระนคร แต่มีรูปแบบศิลปะจามอย่างเป็นเอกลักษณ์

⁵⁸ Huynh Thi Duoc, *Cham Sculpture and Indian Mythology*, 19.

การนับถือพระสุริยะในประเทศไทย

ราวพุทธศตวรรษที่ 9 วัฒนธรรมอินเดีย โดยเฉพาะวัฒนธรรมทางพุทธศาสนาได้ถือกำเนิดขึ้นมาในบริเวณภาคกลางของประเทศไทย และเจริญรุ่งเรืองสูงสุดในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-16 รู้จักกันว่า “รัฐทวารวดี”⁵⁹ ประชาชนชาวทวารวดีได้รับเอาวัฒนธรรมทางพุทธศาสนาทั้งนิกายเถรวาท และมหายานที่เจริญรุ่งเรืองในภูมิภาคต่าง ๆ ของอินเดียเข้ามาผสมผสานกับความเชื่อพื้นเมืองเดิมของตนจนเกิดเป็นรูปแบบเฉพาะ

ขณะเดียวกัน ในดินแดนนี้ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูก็ยังมีร่องรอยปรากฏ ทั้งในบริเวณภาคใต้ของประเทศไทยซึ่งได้รับอิทธิพลจากอินเดียโดยตรง และในส่วนของภาคกลาง ภาคตะวันออก และภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งร่องรอยศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกลับได้รับอิทธิพลจากทางเขมร

พระสุริยะในภาคกลางของประเทศไทย

ในบริเวณภาคกลางของประเทศไทย มีการพบประติมากรรมพระสุริยะทั้งในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพุทธศาสนา เพื่อความสะดวกในการศึกษาจึงแยกรูปแบบของพระสุริยะออกเป็น 2 กลุ่ม คือ ประติมากรรมพระสุริยะเนื่องในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพุทธศาสนา ดังนี้

พระสุริยะเนื่องในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในภาคกลางของประเทศไทย
ที่เมืองโบราณศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ที่ตั้งอยู่บริเวณภาคกลางตอนบนของประเทศไทย เป็นบริเวณที่มีการค้นพบเทวรูปพระสุริยะเป็นจำนวนมาก พระสุริยะที่พบในเมืองโบราณแห่งนี้มีเอกลักษณ์บางประการที่แตกต่างไปจากประติมากรรมพระสุริยะองค์อื่น ๆ ที่พบในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงเรียกรูปแบบที่พบในลักษณะนี้ว่า “สกุลช่างศรีเทพ”

ในปัจจุบัน พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนครได้มีการจัดแสดงประติมากรรมพระสุริยะสกุลช่างศรีเทพ จำนวน 3 องค์ ดังนี้

1. ประติมากรรมพระสุริยะศิลา หมายเลขทะเบียน กข9 ขนาดความสูงประมาณ 93 เซนติเมตร พระสุริยะองค์นี้แสดงลักษณะประทับยืนสมภังค์ พระกรทั้งสองข้างหักหายไป แต่จากลักษณะการงอข้อศอกน่าจะเป็นลักษณะกำลังทรงดอกบัวในพระหัตถ์ทั้งสองข้าง พระองค์ทรงกิริยมุฏทรงแปดเหลี่ยม คล้ายคลึงกับกิริยมุฏทรงแปดเหลี่ยมของพระสุริยะพบที่พนมบาเก ประเทศเวียดนาม⁶⁰

⁵⁹ ฟ้าสุข อินทราวุธ, สุวรรณภูมิ จากหลักฐานโบราณคดี, 105.

⁶⁰ Quaritch Wales, The Making of Greater India (London: Bernard Quaritch LTD, 1974), 42.

ทรงกนกทลเรียบ ฉลองพระองค์แบบอินโด-ซีเลเนียนยาวจรดพระชานุ กรองศอที่มีลักษณะคล้ายกับ
ดอกไม้นาขนาดใหญ่ในกรอบสี่เหลี่ยมโค้ง (ภาพที่ 264)

ภาพที่ 264 ประติมากรรมพระสุริยะศิลาจากศรีเทพ หมายเลขทะเบียน กข9

2. ประติมากรรมพระสุริยະศิลา หมายเลขทะเบียน กข21 พระสุริยະองค์นี้มีลักษณะชำรุดมากเหลือเพียงส่วนพระเศียรและลำพระองค์ แต่พอสันนิษฐานได้ว่าเป็นประติมากรรมประทับยืนสมภังค์ ทรงกิริยมุฏกฏที่มีลวดลายดอกไม้ใบไม้ประดับอยู่ทั้ง 3 ด้าน เบื้องหลังมีแผ่นประภาณทลเรียบ และทรงกณทล (ภาพที่ 265)

ภาพที่ 265 ประติมากรรมพระสุริยະศิลาจากศรีเทพ หมายเลขทะเบียน กข21

3. ประติมากรรมพระสุริยະศิลา (ไม่มีหมายเลขทะเบียน) พบที่ทางเดินรูปกากบาทด้านหน้าทางเข้าเทวสถานปราสาทสองพี่น้อง ภายในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ พระสุริยະองค์นี้มีลักษณะพระชนงต่อกันเป็นรูปปึกกา พระเนตรเบิกโพลง มีพระมัสสุ (หนวด) พระทาตมิกะ (เครา)

ยาวตลอดพระปรางทั้งสองข้าง ทรงกิริยาภูมิฐานทรงกลมที่มีลวดลายดอกไม้ใบไม้ประดับอยู่ทั้ง 3 ด้าน ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับลายประดับในศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะ เบื้องหลังพระเศียรมีแผ่นประภามณฑลเรียบ กุณฑล⁶¹ กลมประดับลาย (ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเป็น ต่างหูรูปมกร หรือ “มกรกุณฑล”) กรองศอกที่มีลักษณะคล้ายกับดอกไม้ขนาดใหญ่ในกรอบสี่เหลี่ยมโค้ง พระสุริเยประทับยืนสมภังค์ พระกรทั้งสองข้างแผ่ซำรุดหักหายไป แต่จากลักษณะข้อศอกที่งอนำแสดงลักษณะทรงดอกบัวในทั้งสองพระหัตถ์ มีเส้นเชือกถักห้อยโค้งตกลงมากึ่งกลางพระอุทร (ภาพที่ 266)

นักวิชาการบางท่านสันนิษฐานว่า พระสุริเยองค์นี้ทรงยึดสายบังเหียนของราชรถไว้ในพระหัตถ์ทั้งสองข้าง⁶² แต่ผู้วิจัยมีความเห็นว่า รูปแบบการยึดสายบังเหียนม้าโดยพระสุริเยนิยมสร้างในยุคคุงคะ-กุษาณะของอินเดีย และงานในยุคนั้นส่วนใหญ่เป็นประติมากรรมปูนต่ำจึงไม่น่าจะส่งผลต่อรูปแบบพระสุริเยที่พบในประเทศไทย จากลักษณะดังกล่าวอาจเป็นก้านดอกบัวหรือพวงมาลัย ดังเช่นพระสุริเยในสมัยคุปตะตอนต้นพบที่เมืองมถุรา (ภาพที่ 24)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

⁶¹ ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ สันนิษฐานว่า กุณฑล (ต่างหู) นี้มีความใกล้เคียงกับต่างหูในวัฒนธรรมทวารวดี

ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ทวารวดี ศิลปกรรมยุคแรกเริ่มในดินแดนไทย (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543), 101.

⁶² เอกสุตา สิงห์ลำพอง, เทพปภูมิสาขาม (นนทบุรี: มิวเซียมเพลส, 2553), 83.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 266 ประติมากรรมพระสุริยะศิลาจากศรีเทพ (ไม่มีหมายเลขทะเบียน)

เทวรูปพระสุริยะองค์นี้ ได้มีการกำหนดอายุในกลุ่มนักวิชาการแตกต่างกันออกไป ดังนี้

ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงกำหนดอายุในสมัยเทวรูปรุ่นเก่า รว
พุทธศตวรรษที่ 12-13⁶³

ศาสตราจารย์ ดร. หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ จัดอยู่ในรูปแบบศิลปะร่วมแบบ
ไพโรกเมง กำหนดอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 12 – ครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 13⁶⁴

ศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ชัย สายสิงห์ สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นโดยช่างพื้นเมือง ราวพุทธ
ศตวรรษที่ 13-14⁶⁵

ดังนั้นหากกำหนดอายุอย่างกว้าง ๆ เทวรูปพระสุริยะทั้ง 3 องค์นี้ จะมีอายุระหว่างพุทธ
ศตวรรษที่ 12-14

นอกจากประติมากรรมพระสุริยะทั้งสามองค์นี้แล้ว ที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพยัง
มีชิ้นส่วนประติมากรรมที่มีความเป็นไปได้ว่าอาจเป็นเทวรูปพระสุริยะอีก 2 ชิ้น ดังนี้

1. ชิ้นส่วนประติมากรรมพระสุริยะศิลา? หมายเลขทะเบียน ศท.170/2547 ที่แม่พระ
เศียรจะชำรุดหักหายไป แต่ด้านหลังพระเศียรปรากฏมีแผ่นประภาณตลเรียบและมีพระเกศา
ออกมาจากแผ่นประภาณตลยาวจรดพระปฤษฎางค์ (ภาพที่ 267)

ลักษณะพระเกศาที่ยาวออกมาจากแผ่นประภาณตลนั้น มีความคล้ายคลึงกับ
ประติมากรรมพระสุริยะ หมายเลขทะเบียน กข9 ทั้งยังไม่มีเทวรูปพระวิษณุหรือพระกฤษณะที่ศรีเทพ
หรือในสมัยก่อนเมืองพระนครองค์ใดมีแผ่นประภาณตลเบื้องหลังพระเศียร⁶⁶

ลักษณะต่อมาของเทวรูปองค์นี้ คือ การไม่ทรงฉลองพระองค์ คล้ายกับประติมากรรม
พระสุริยะที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ไชยอน ประเทศสหรัฐอเมริกา แต่มีชายพระภูษาพาดพระอังสา
อยู่เหนือพระอุระ ที่พระพาหาทั้งสองข้างปรากฏมีร่องขนาดเล็ก สันนิษฐานว่าเทวรูปองค์นี้คงมี 4
พระหัตถ์ ตามลักษณะของพระสุริยะที่ปรากฏในคัมภีร์มัตสยปุราณะ คัมภีร์วิษณุวรรโอมตตรัม และ
คัมภีร์วิศวกรรมศาสตร์

⁶³ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
มติชน, 2550), 76.

⁶⁴ หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย: ภูมิหลังทาง
ปัญญา-รูปแบบทางศิลปกรรม (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, 2537), 60-61.

⁶⁵ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ทวารวดี ศิลปกรรมยุคแรกเริ่มในดินแดนไทย, 101.

⁶⁶ Pratapaditya Pal, Art from Sri Lanka & Southeast Asia, 112.

ดังนั้นประติมากรรมชิ้นนี้จึงกำหนดอายุร่วมกับกลุ่มประติมากรรมพระสุริยะที่พบในเมืองศรีเทพระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ 12 ถึงราวพุทธศตวรรษที่ 14 ปัจจุบันชิ้นส่วนประติมากรรมพระสุริยะศิลา? นี้เก็บรักษาอยู่ในห้องคลัง อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

ภาพที่ 267 ชิ้นส่วนประติมากรรมพระสุริยะศิลา? หมายเลขทะเบียน ศท.170/2547

2. ชิ้นส่วนเศียรพระสุริยະศิลา? (ไม่มีหมายเลขทะเบียน) ขนาดความสูง 15 เซนติเมตร กว้าง 7 เซนติเมตร พระเศียรของเทวรูปชิ้นนี้ทรงกิริฎมุกุฎทรงกระบอก ที่มีลวดลายดอกไม้ใบไม้ประดับอยู่ทั้ง 3 ด้าน พระเนตรเหลือบมองต่ำ พระกรรณยาว เบื้องหลังพระเศียรมีวงโค้งในลักษณะของอิทธิพลร่วมแบบเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร ปัจจุบันชิ้นส่วนเศียรพระสุริยະศิลา? นี้เก็บรักษาอยู่ในห้องนิรภัย อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ (ภาพที่ 268)

ลักษณะการประดับลวดลายดอกไม้ใบไม้ทั้ง 3 ด้านของกิริฎมุกุฎนี้ เป็นรูปแบบที่นิยมของพระสุริยະสกุลช่างศรีเทพ และไม่พบพระวิษณุ หรือพระเทวีในสมัยก่อนเมืองพระนครองค์ใดที่ทรงกิริฎมุกุฎประดับลวดลายดอกไม้ใบไม้ทั้ง 3 ด้าน จึงมีความเป็นไปได้ว่า เศียรเทวรูปชิ้นนี้อาจเป็นรูปแบบพระสุริยະอีกองค์หนึ่งที่พบในเมืองโบราณศรีเทพ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 268 ชิ้นส่วนเศียรพระสุริยะศิลา? ไม่มีหมายเลขทะเบียน จากอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

นอกจากนี้ ยังมีประติมากรรมพระสุริยะอีกหลายองค์อยู่ในการครอบครองของ พิพิธภัณฑ์ส่วนบุคคลทั้งในและต่างประเทศ ดังนี้

1. ประติมากรรมพระสุริยะศิลาทราย สมบัติส่วนบุคคลของเอกชน (คุณอดิศร จรณจิตต์) พระสุริยะองค์นี้ ศาสตราจารย์ ดร. หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ เสนอว่าเป็นศิลปะร่วมแบบเขมร สกุลช่างศรีเทพ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-13

พระสุริยะองค์นี้ มีขนาดความสูง 65 เซนติเมตร พระองค์ทรงกิริยามุกุฎแปดเหลี่ยม มีลวดลายเครื่องประดับ (นับเป็นเอกลักษณ์สำคัญของสกุลช่างศรีเทพ) พระพักตร์อ่อนหวาน มีแผ่นประภามณฑลทรงกลมขนาดใหญ่อยู่เบื้องหลังพระเศียร ไม่ทรงกนก

พระสุริยะอยู่ในท่าประทับยืนสมภังค์ มีพระอังสาใหญ่ บั้นพระองค์เล็ก พระหัตถ์ทั้งสองข้างชำรุด ทรงภูษาสมพตสันเรียบไม่มีริ้วเป็นเครื่องอาภรณ์ มีการขมวดชายพกไว้ได้พระนาภี⁶⁷ (อิทธิพลเขมรตอนต้น) แม้พระสุริยะองค์นี้จะมีได้ทรงภูษากับฉลองพระองค์ยาวเป็นชิ้นเดียวกัน หรือมิได้พบดอกบัวในทั้งสองพระหัตถ์ แต่จากประภามณฑลทรงกลมขนาดใหญ่ย่อมนำไปสู่การตีความได้ว่าเทวรูปองค์นี้คือ พระสุริยะ⁶⁸ (ภาพที่ 269) เช่นเดียวกับพระสุริยะองค์ที่อยูในการครอบครองของพิพิธภัณฑ์นอร์ตัน ไชมอน ประเทศสหรัฐอเมริกา

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

⁶⁷จากการพบเทวรูปพระสุริยะสกุลช่างศรีเทพที่มีได้ทรงฉลองพระองค์ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า ในอดีตเทวรูปดังกล่าวคงเป็นเทวรูปหลักประจำเทวสถาน ที่ย่อมต้องประกอบพิธีอภิเษก (สร่งน้ำ) และมีการถวายฉลองพระองค์ และเทพัสตราภรณ์ต่าง ๆ เพื่อเป็นเทวภูษาดังที่พบเห็นได้ในเทวสถานทั่วไปในอินเดียที่ยังปฏิบัติสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน

Sadhu Mukundcharandas, Hindu Rites & Rituals (Sentiments, Sacraments & Symbols) (Amdavad: Swâminârâyan Aksharpath, 2010), 30-31.

⁶⁸หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, จิตต์ (กรุงเทพฯ: Rian Boon Press, 2546), 48.

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนอนุรักษ์

ภาพที่ 269 ประติมากรรมพระสุริยะศิลา จากเมืองศรีเทพ สมบัติส่วนบุคคลของเอกชน
ที่มา: หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, จิตต์ (กรุงเทพมหานคร: Rian Boon Press, 2546), ภาพที่ 15.

2. ประติมากรรมพระสุริยะศิลาทราย สกลช่างศรีเทพ ขนาดความสูง 113.67 เซนติเมตร มีลักษณะพระพักตร์อมยิ้ม ทรงกิริยมุขกฎทรงแปดเหลี่ยมมีลวดลายดอกไม้ใบไม้ประทับอยู่ทั้ง 3 ด้าน มีพระเกศยาวออกมาเป็นลวดลายอยู่เบื้องหลังพระเศียร ด้านหลังพระเศียรตั้งแต่มุขยาวจรดพระปฤษฎางค์ทำเป็นแผ่นประภามณฑลเรียบ พระเนตรมีร่องรอยการฝังอัญมณี ซึ่งนายประตาศิตย์ ปัล (Pratapaditya Pal) ภัณฑารักษ์ใหญ่แผนกศิลปะอินเดียนและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประจำพิพิธภัณฑ์ศิลปะประจักษ์นครลอนดอนเจอรส์ ประเทศสหรัฐอเมริกา สันนิษฐานว่า อาจใช้ทับทิมเป็นดวงพระเนตร เพราะทับทิมมีความเกี่ยวข้องกับพระอาทิตย์⁶⁹ พระสุริยะองค์นี้ประทับยืนตรึงค์ ทรง

⁶⁹ หม่อมเจ้าสุภัทรรดิ ดิศกุล, “โบราณวัตถุที่ถูกลักลอบออกนอกประเทศไทย,” ศิลปวัฒนธรรม (กรกฎาคม 2531) : 37.

ผ้าสมพตสันฆมวดชายพกได้พระนากี ชักชายผ้าโจงสั้น ๆ เป็นรูปหางปลา ปัจจุบันประติมากรรมพระสุริยะองค์นี้จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานอ์ตัน ไชมอน เมืองปาซาดีนา รัฐแคลิฟอร์เนีย ประเทศสหรัฐอเมริกา (หมายเลขทะเบียน M.1980.13.S) (ภาพที่ 270)

ภาพที่ 270 ประติมากรรมพระสุริยะศิลา จากเมืองศรีเทพ

ที่มา: Sherman E. Lee, Ancient Cambodian Sculpture (New York: The Asia Society Inc., 1969), 37., & Pratapaditya Pal, Art from Sri Lanka & Southeast Asia (London: The Norton Simon Art Foundation, 2004), Fig. 82.

3. เศียรพระสุริยะศิลาทราย สกุลช่างศรีเทพ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานลินเดน (Linden-museum) เมืองสตุ๊ตการ์ต (Stuttgart) ประเทศเยอรมนี เศียรพระสุริยะองค์นี้ทรงกิริฎมุกุฏ ทรงแปดเหลี่ยมมีลวดลายดอกไม้วัดบัวประดับอยู่ทั้ง 3 ด้าน ยอดด้านบนของกิริฎมุกุฏมีลักษณะกลมมนคล้ายดอกบัวตูม (ภาพที่ 271)

ภาพที่ 271 เศียรพระสุริยะศิลา จากเมืองศรีเทพ

ที่มา: Virginia S. Dofflemyer, "The Ancient City of Si Thep : A Study of the Extant Brahmanical Sculptures (5th – 10th Centuries)," (Doctor of Philosophy in Art History the Graduate School University of Southern California, 1982), pl. 39.

กลุ่มเทวรูปพระสุริยะที่เมืองศรีเทพนี้ นอกจากแสดงให้เห็นถึงการสืบรูปแบบที่แสดงความใกล้ชิดกับศิลปะแบบอินเดียภาคเหนือ ได้แก่ ใบหน้าอิม มีเมตตา การมีพระเกศาหยักศก ยาวจรดพระอังสา ทรงฉลองพระองค์แบบอินโด-ซิเกียน และความนิยมฉลองพระองค์บางแนบเนื้อ คล้ายผ้าเปียกน้ำแล้ว ยังมีความคล้ายคลึงกับศิลปะเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร แต่ก็มีข้อแตกต่างปลีกย่อยที่ต่างไปจากพระสุริยะที่พบในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาทิ แผ่นประภามณฑลเรียบที่มีขนาดใหญ่ และการประดับลวดลายดอกไม้ใบไม้บนกิริฎมุกฏนั้นเป็นลักษณะเฉพาะที่พบเฉพาะในสกุลช่างศรีเทพ

จากลักษณะเทวรูปพระสุริยะสกุลช่างศรีเทพที่พบทั้งหมดนั้น ยังไม่มีองค์ใดที่มีส่วนพระบาทสมบุรณ์ จึงยังไม่สามารถสรุปถึงความแน่ชัดลงไปได้ว่าเทวรูปเหล่านี้จะทรงฉลองพระบาทนุฑ เช่นเดียวกับพระสุริยะที่พบในอินเดียเหนือหรือไม่ เพราะจากลักษณะโดยรวมที่พบก็ยังคงมีความแตกต่างไปจากพระสุริยะในยุคสมัยเดียวกันที่พบในอินเดียเป็นอย่างมาก

นอกจากเมืองโบราณศรีเทพแล้ว ในบริเวณภาคกลางของประเทศไทยยังพบ ประติมากรรมพระสุริยะเนื่องในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู อีก 2 องค์ ได้แก่

1. เศียรพระสุริยะศิลาทราย พบในพื้นที่จังหวัดชลบุรี ขนาดความสูง 39 เซนติเมตร กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14⁷⁰ พระเศียรของพระสุริยะองค์นี้ทรงกิริฎมุกุฎทรงสูงไม่ ประดับลวดลาย เบื้องหลังมีแผ่นประภาณชลทำเป็นรูปรัศมีของพระสุริยะ และที่พระกรรณมี ร่องรอยของกุนทลปรากฏอยู่ ปัจจุบันประติมากรรมชิ้นนี้จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานไทยจิตร ทยมปัสัน ภายใต้การดูแลของมูลนิธิเจมส์ เอช ดับเบิลยู ทอมป์สัน ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพ รัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (ภาพที่ 272)

ภาพที่ 272 ชิ้นส่วนเศียรประติมากรรมพระสุริยะศิลา พบในพื้นที่จังหวัดชลบุรี

ที่มา: William Warren, Jim Thomson: The House of Klong (Singapore: Archipelago Press, 1999), 73.

2. ชิ้นส่วนประติมากรรมพระสุริยะที่เมืองนครปฐมโบราณ จังหวัดนครปฐม (หมายเลข ทะเบียน 64/2519) ขนาดความสูง 83 เซนติเมตร กำหนดอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 12 ปัจจุบัน เก็บรักษาอยู่ในคลังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ (ภาพที่ 273)

⁷⁰William Warren, Jim Thomson: The House of Klong (Singapore: Archipelago Press, 1999), 81.

รองศาสตราจารย์ ดร. พิริยะ ไกรฤกษ์ สันนิษฐานว่า เป็นประติมากรรมพระสุริยะ เพราะทรงกรงศอและพระภูษาสั้นคล้ายพระสุริยะที่เมืองศรีเทพ แต่มีข้อแตกต่างตรงที่มีผ้าคาด บั้นพระองค์ ผูกเป็นโบว์คล้ายพระขันธกุมาร⁷¹

ภาพที่ 273 ชิ้นส่วนประติมากรรมพระสุริยะศิลา (หมายเลขทะเบียน 64/2519) เมืองนครปฐมโบราณ จังหวัดนครปฐม

พระสุริยะเนื่องในพุทธศาสนาในภาคกลางของประเทศไทย

ลักษณะสำคัญของพระสุริยะที่พบในภาคกลางของประเทศไทย คือ วัฒนธรรมทวารวดี ได้มีการผสมผสานรูปแบบของพระสุริยะเข้าไปในงานทางพุทธศาสนา ซึ่งนับเป็นชาติเดียวในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีการนำ “พระสุริยะ” ในรูปบุคคลเข้ารับใช้ในงานเนื่องในพุทธศาสนา จึงได้พบพระสุริยะเป็นองค์ประกอบหนึ่งของพุทธศิลป์สมัยสมัยทวารวดี ดังต่อไปนี้

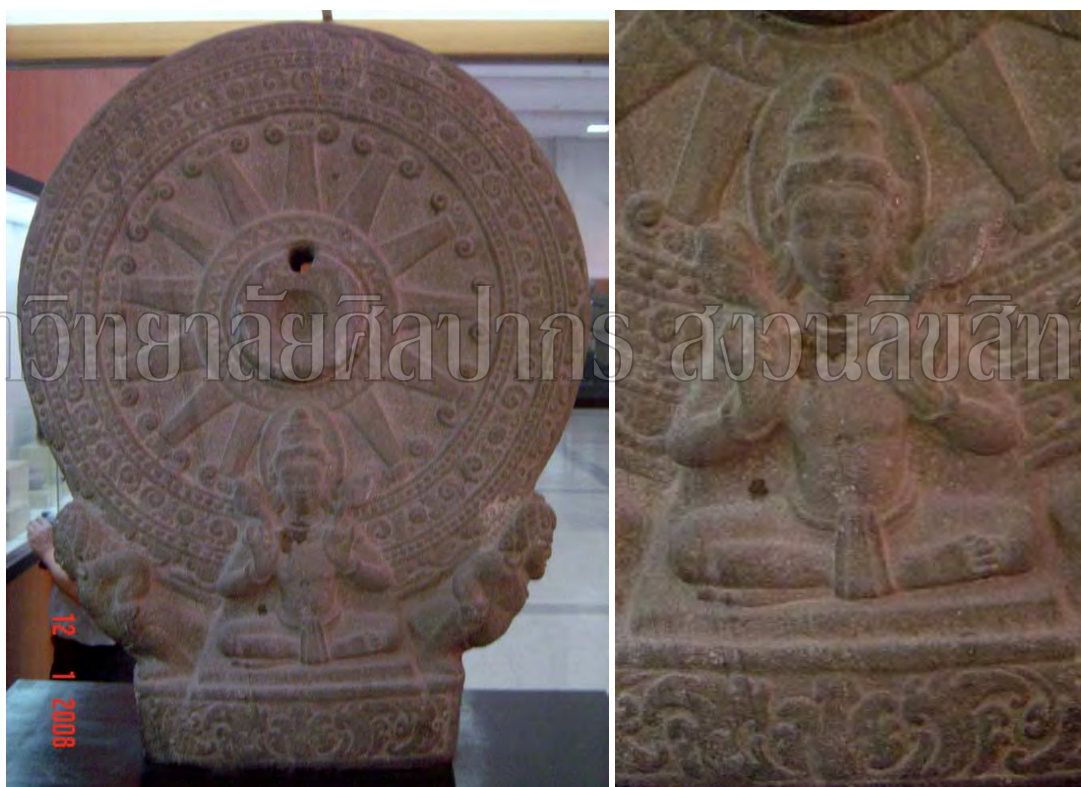
⁷¹ พิริยะ ไกรฤกษ์, ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแบบศิลปในประเทศไทย คัดเลือกจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สาขาสันนิษฐาน (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2520), 56.

1. ธรรมจักรสมัยทวารวดี

ธรรมจักรเป็นสัญลักษณ์ของการแสดงธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่พบมาตั้งแต่ในสมัยราชวงศ์โมริยะในอินเดีย สืบต่อมาจนในสมัยทวารวดีของไทย

มีการพบรูปสลักประติมากรรมรูปบุคคลประทับนั่งขัดสมาธิราบ ถัดดอกบัวตูมที่ยกขึ้นอยู่เหนือบาททั้งสองข้างประดับอยู่ด้านหลังธรรมจักรอย่างน้อย 3 ชิ้น ซึ่งล้วนแต่เป็นธรรมจักรที่ค้นพบในเมืองโบราณภาคกลางของประเทศไทยทั้งสิ้น ได้แก่

ธรรมจักรศิลา หมายเลขทะเบียน ทว. 4 จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร นำมาจากเทวสถานโบสถ์พราหมณ์ กรุงเทพมหานคร (ภาพที่ 274)

ภาพที่ 274 ธรรมจักรศิลา หมายเลขทะเบียน ทว. 4 จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ธรรมจักรศิลา หมายเลขทะเบียน 627/2519 จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ มีความสูง 70 เซนติเมตร เส้นผ่าศูนย์กลาง 55 เซนติเมตร (ภาพที่ 275)

นอกจากนี้ ยังมีธรรมจักรศิลา (หมายเลขทะเบียน M.81.157.8) จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานเมืองลอสแอนเจลิส (Los Angeles County Museum of Art) ประเทศสหรัฐอเมริกา แต่ธรรมจักรศิลาชิ้นนี้มีลักษณะพิเศษต่างออกไป คือ การจำหลักแยกชิ้นกันระหว่างธรรมจักรกับรูปบุคคล (ภาพที่ 277)

ภาพที่ 277 ชิ้นส่วนประติมากรรมพระสุริยะประกอบธรรมจักรศิลา ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานเมืองลอสแอนเจลิส ประเทศสหรัฐอเมริกา

ที่มา: Robert Lee Brown, & Other, Light of Asia: Buddha Sakyamuni in Asian Art (Los Angeles: Los Angeles County Museum of Art, 1984), 140.

รูปบุคคลประดับด้านหน้าธรรมจักรที่มีลักษณะประทับนั่งขัดสมาธิราบ ถือดอกบัวตูมยกขึ้นอยู่ในระดับบ่าทั้งสองข้าง ทรงศิราภรณ์ กุณฑล กรองศอ ทองพระกร และนุ่งผ้าซีกชายผ้าออกด้านหน้านั้น มีนักวิชาการสันนิษฐานแตกต่างกันออกไปดังต่อไปนี้

ธนิต อยู่โพธิ์ สันนิษฐานว่า เทวรูปเบื้องหน้าธรรมจักรศิลานี้ คือ พระอรุณ และบางธรรมจักรที่ปรากฏมีรูปคนแบกธรรมจักรทั้งสองข้างนั้นเป็นรูปคนแคะหรือกุมภภัณฑ์⁷²

ศาสตราจารย์ ดร.ผาสุข อินทราวุธ สันนิษฐานว่า เป็นรูปของพระสุริยะ ที่สื่อความหมายว่า พระพุทธเจ้ามีสถานภาพสูงกว่าพระสุริยะหรือพระอาทิตย์ ทรงเป็นพระอาทิตย์ที่เหนือพระอาทิตย์ (The Supernal Sun) เปรียบได้กับการตื่นที่ยิ่งใหญ่ (The Great Awakening)

⁷² ธนิต อยู่โพธิ์, ธรรมจักร (พระนคร: กรมศิลปากร, 2508), 24.

ต้นจากกิเลสตัณหาทั้งปวง คือ การตรัสรู้ธรรมอันประเสริฐ (The Great Enlightenment)⁷³ ส่วนรูปคนแบกธรรมจักรทั้งสองข้างนั้นเป็นรูปของยักษ์แคะ 2 ตน⁷⁴

รองศาสตราจารย์ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ ก็สันนิษฐานว่า รูปบุคคลประดับด้านหน้าธรรมจักรนั้นเป็นพระสุริยะ แต่ท่านมีความเชื่อว่าธรรมจักรในลักษณะนี้เป็นสัญลักษณ์ของไวษณพนิกาย เพราะพระสุริยะเป็นตัวแทนของพระวิษณุ จึงทรงกิริยาภุมภูเช่นเดียวกัน ส่วนรูปคนแบกที่รับธรรมจักรทั้งสองด้านนี้เป็นสัญลักษณ์ของวามนาวตารอันเป็นอวตารปางที่ห้าของพระวิษณุ⁷⁵

ต่อมา ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ ได้ขยายความว่าเป็น “สุริยจักร” เพราะในประเทศอินเดียนิยมตั้งเสาที่มี “จักร” อันเป็นสัญลักษณ์ของพระอาทิตย์บนยอดเสาในเทวาลัยพระสุริยะ เช่น เสาที่เมืองอีวัน รัฐมัธยประเทศ ที่สร้างในสมัยพุทธศตวรรษที่ 12 กล่าวว่าเป็นเสาของพระชนารทนะ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของการเดินทางของดวงอาทิตย์ในแต่ละวัน ผ่านส่วนทั้งสามของโลก คือ พื้นดิน อากาศ และท้องฟ้า ที่เปรียบเสมือนความรู้แจ้งเห็นจริงและสัจธรรมที่แผ่ไปทั่วจักรวาล⁷⁶

ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ สันนิษฐานว่าน่าจะหมายถึง พระอาทิตย์ หรืออาจเรียกว่า สุริยจักร โดยเชื่อว่าจักรนั้นเคยเป็นสัญลักษณ์ของพระอาทิตย์มาก่อน เมื่อนำมาใช้ในพุทธศาสนาจึงมีรูปพระอาทิตย์ติดมา รวมทั้งคงเป็นตัวแทนของแสงสว่างด้วย⁷⁷

ส่วนผู้วิจัย สันนิษฐานว่า รูปบุคคลประดับธรรมจักรนั้นคือ พระสุริยะ ที่สื่อความหมายถึง ความยิ่งใหญ่ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ส่องแสงสว่างนำทางผู้คนในโลก ที่มีอุปมาพเนโทกว่าแสงอาทิตย์ ดังข้อความที่บรรยายถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งที่พระพุทธองค์แสดงธรรมในคัมภีร์ลลิตวิสตระ อธิบายที่ 26 ธรรมจักรประวรัตนปริวรรต (ว่าด้วยการหมุนวงล้อแห่งธรรม) ความว่า

⁷³ ผาสุข อินทราวุธ, ทวารวดีธรรมจักร (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551), 77.

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, 115.

⁷⁵ พิริยะ ไกรฤกษ์, ประวัติศาสตร์ศิลป์ในประเทศไทย ฉบับคู่มือนักศึกษา (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, 2528), 33.

⁷⁶ พิริยะ ไกรฤกษ์, รากเหง้าแห่งศิลปะไทย (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ปริเวอร์บุ๊กส์, 2553), 110.

⁷⁷ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ทวารวดี ศิลปกรรมยุคแรกเริ่มในดินแดนไทย, 154.

“...ตลาคดเปล่งออกซึ่งรัศมีเช่นนั้นจากกาย ซึ่งทำให้โลกธาตุคือเทวโลกและมนุษยโลกแผ่ไปด้วยแสงสว่าง ผู้มีบาปชั้นโลกันตนรก มีความมืดมิด...ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ทั้ง 2 นี้ มีฤทธิ์มากเพียงนี้ มีอำนาจมากเพียงนี้ มีอำนาจมากถึงเพียงนี้ ก็ยังไม่ทำให้โลกันตนรกลั่นสว่างด้วยแสงสว่าง... ลักษณะนั้นแสงสว่างจัดมากได้ปรากฏขึ้นแล้วในโลกด้วยพระรัศมี...”⁷⁸

ส่วนรูปคนแบกนั้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่าเป็นเพียงงานประดับที่พบได้ทั่วไปใน ศิลปกรรมแบบทวารวดี

นอกจากธรรมจักรศิลาแล้ว พระสุริยะ? ยังปรากฏอยู่บนชุดฐานรองรับธรรมจักร โดยปรากฏมีชุดฐานรองรับธรรมจักร 2 ชั้น ที่สันนิษฐานว่ามีรูปพระสุริยะประกอบอยู่ ได้แก่

ฐานรองรับธรรมจักรศิลาทรงสี่เหลี่ยมพบที่พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร มีขนาดความสูง 60 นิ้ว สูง 35 นิ้ว แสดงรูปซ้อนชั้นเป็นวิมานจำลอง ซึ่งประดับด้วย กุฑูขนาดใหญ่น้อย และมีรูปบุคคลอยู่ภายในตามคติของปราสาทเรือนซ้อนชั้น กุฑูกึ่งกลางด้านบนสุดของแต่ละด้านมีขนาดใหญ่ ภายในแสดงรูปบุคคลเพศชาย ผอม้วนเป็นขมวด สวมสร้อยคอ และต่างหูทรงกลมขนาดใหญ่ มือทั้งสองข้างถือดอกบัวตูมยกขึ้นในระดับไหล่⁷⁹ (ภาพที่ 278)

⁷⁸ รอกฮิล, ดับบลิว วูดวิล, คัมภีร์ลิลิตวิสูตร: พุทธประวัติฝ่ายมหายาน เล่ม 2, แปลโดย แสง มณีวิฑูร (พระนคร: กรมศิลปากร, 2514), 942-943.

⁷⁹ วรลักษณ์ ผ่องสุขสวัสดิ์, “คติเรื่องพระสุริยเทพในงานศิลปกรรมที่พบในประเทศไทย ช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 75.

ภาพที่ 278 ฐานธรรมจักรศิลาจากพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม

ดร.โรเบิร์ต ลี บราวน์ (Robert Lee Brown) ที่ศึกษาปริญญาเอกเกี่ยวกับธรรมจักรสมัยทวารวดี ได้ให้ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับฐานธรรมจักรว่า สร้างขึ้นในคติของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ โดยมีความเชื่อว่า ธรรมจักรนั้นสื่อความหมายถึงพระอาทิตย์ เสาธรรมจักรสื่อความหมายถึงแกนจักรวาล ซึ่งก็คือ เขาพระสุเมรุ แล้วฐานธรรมจักรนั้นจึงควรหมายถึงวิมานของพระอินทร์ หรือสวรรค์ชั้นดาวดึงส์⁸⁰

ต่อมา ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ ได้สันนิษฐานว่า อาจเกี่ยวข้องกับคติวิมานพระสุริยะมากกว่า โดยอ้างถึงความเชื่อเกี่ยวกับสุริยมณฑลที่น่าจะเคยปรากฏในชมพูทวีปก่อนแพร่หลายเข้ามาในกลุ่มวัฒนธรรมทวารวดี⁸¹

ส่วนผู้วิจัย สันนิษฐานว่า ฐานรองธรรมจักรชั้นนี้สื่อความหมายถึง “สวรรค์” ที่ไม่จำกัดเฉพาะสวรรค์ของพระสุริยะ หากแต่เป็นที่ประทับของเทพองค์ต่าง ๆ เนื่องจากการพบเทพที่มีลักษณะคล้ายกับบนฐานธรรมจักร คือ มีลักษณะพระเกศามวดเป็นลอนตลอดทั้งเศียร ทรงกุ่มทอล และกรองศอคคล้ายกับรูปเทพสลักศิลาทรายที่พบในกัมพูชาหรือเวียดนาม กำหนดอายุในครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 13 (ภาพที่ 279) ตลอดจนมีพระพักตร์คล้ายกับ “ครุฑ” ที่มีใบหน้าเป็น

⁸⁰Robert Lee Brown, The Dvaravati Wheels of the Law and the Indianization of south East Asia (Leiden: E. J. Brill, 1996), 77.

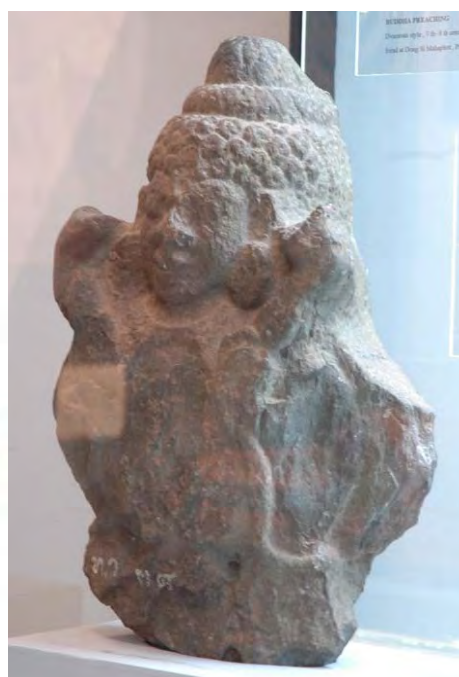
⁸¹ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ, “คติรูปพระสุริยะบนธรรมจักรในศิลปะทวารวดี,” ดำรงวิชาการ (มกราคม – มิถุนายน 2547) : 66-67.

มนุษย์ที่พบที่ดงศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี (ภาพที่ 280) หรือครุฑที่ปรากฏอยู่กับพระพุทธรูป
ประทับเหนือพนัสนิคมที่เมืองศรีเทพ (ภาพที่ 282 และ 283) เป็นต้น

ภาพที่ 279 ประติมากรรมเทวดาศิลาล พบที่ประเทศกัมพูชาหรือเวียดนาม

ที่มา: Martin Lerner, The Flame and the Lotus: Indian and Southeast Asian Art from the Kronos Collection (New York: The Metropolitan Museum of Art, 1985), Fig. 33.

ภาพที่ 280 ครุฑยุดนาค ศิลปะทวารวดี พบที่ดงศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี

ฐานธรรมจักรศิลาอีกชิ้นหนึ่งพบที่จังหวัดนครปฐม ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ มีขนาดความกว้าง 58 เซนติเมตร สูง 60 เซนติเมตร ฐานธรรมจักรชิ้นนี้ประดับด้วยรูปบุคคลถือดอกบัวตูมในมือทั้งสองข้าง ทรงศิราภรณ์ กุณฑล กรองคอ และรูปบุคคลนี้มี “ปีก” ประกอบอยู่ด้วย (ภาพที่ 281)

ภาพที่ 281 ฐานธรรมจักรศิลา พบที่จังหวัดนครปฐม

ศาสตราจารย์ ดร.ผาสุข อินทราวุธ สันนิษฐานว่าเป็นรูปพระสุริยะ⁸²
 ธนิต อยู่โพธิ์ สันนิษฐานว่าเป็นรูปของพระอรุณ⁸³

⁸² ผาสุข อินทราวุธ, ทวารวดีธรรมจักร, 139.

⁸³ ธนิต อยู่โพธิ์, ธรรมจักร, 24.

แต่ทัศนะของผู้วิจัย มีความเห็นว่า รูปบุคคลประกอบฐานธรรมจักรรองรับศิลาเป็นรูปของพระอรุณ เนื่องจากรูปบุคคลนี้มีเพียงครึ่งองค์ตรงตามลักษณะของพระอรุณที่ถือกำเนิดก่อนกำหนดร่างกายจึงไม่สมบูรณ์ และการมีปีกประกอบเบื้องหลัง รูปแบบของปีกนี้พบได้ทั้งครุฑและพระอรุณ เพราะทั้งสององค์ต่างก็เป็นพี่น้องกัน

ส่วนสาเหตุที่ผู้วิจัยไม่กำหนดให้รูปบุคคลที่ฐานรองรับธรรมจักรศิลาชิ้นนี้เป็นพระสุริยะนั้น เพราะจากการศึกษารูปแบบพระสุริยที่พบทั่วไปทั้งในอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พบพระสุริยะในสกุลช่างมอญรา สัมภาษณ์เฉพาะองค์เดียวเท่านั้น (ภาพที่ 13) ที่มีปีก อีกทั้งรูปแบบของพระสุริยะในสกุลช่างมอญราเองก็มิได้ส่งอิทธิพลต่อศิลปะทวารวดีแต่อย่างใด ต่างจากรูปแบบของครุฑ หรือพระอรุณที่มีปีกอยู่ทั้งในศิลปะอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

2. พระพุทธรูปประทับยืนเหนือพนัสบดี

ประติมากรรมพระพุทธรูปประทับยืนเหนือพนัสบดีนี้ แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลพุทธศาสนา นิกายมหายานต้นตระกูลวัชรยานที่เจริญรุ่งเรืองบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย ภายใต้การอุปถัมภ์ของราชวงศ์ปาละ (พุทธศตวรรษที่ 14-17) ภายใต้รัฐทวารวดี⁸⁴ แสดงเป็นรูปพระพุทธรูปประทับยืนหรือนั่ง แสดงปางวิตรรกมูทราทั้งสองพระหัตถ์ ประทับเหนือสัตว์ผสมหลายชนิด เรียกว่า “พนัสบดี” ในเมืองโบราณสมัยทวารวดีเกือบทุกแห่ง ประติมากรรมในลักษณะนี้เป็นการสื่อความหมายให้เห็นว่า พุทธศาสนานับอยู่เหนือศาสนาพราหมณ์

นอกจากประติมากรรมพระพุทธรูปประทับยืนเหนือพนัสบดีแล้ว ยังพบรูปบุคคลมีปีกถือดอกบัวทั้งสองข้าง พระหัตถ์ของเทวดานั้นยกอยู่ในระดับพระอุระทรงก้านดอกบัวชูขึ้นไปเหนือป่าทั้งสองข้าง ดอกหนึ่งรองรับพระอินทร์ อีกดอกหนึ่งรองรับพระพรหมา

ประติมากรรมพระพุทธรูปประทับเหนือรูปบุคคลมีปีกถือดอกบัวทั้งสองข้าง มีอยู่ด้วยกัน 2 รูปแบบคือ

1. ประติมากรรมพระพุทธรูปประทับเหนือรูปบุคคลที่มีพระเกศาขมวดเป็นลอนตลอดทั้งเศียร ทรงกุดทอล และกรองศอ ประติมากรรมลักษณะนี้พบเฉพาะที่เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ (ภาพที่ 282 และ 283)

⁸⁴ ภาสกร อินทรารุณ, ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2542), 166.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 282 พระพุทธรูปประทับยืนเหนือบุคคลมีปีกถือดอกบัวทั้งสองข้าง พบที่เมืองศรีเทพ

ปัจจุบันอยู่ในการครอบครองของพระครูคณานันท์สมณาจารย์ (เป้า)

ที่มา: สนั่น วัฒนวรานุกร, พระพุทธรูปและเทวรูปขึ้นเยี่ยมของเอกชนในประเทศไทย (พระนคร: เจริญทองการพิมพ์, 2518), รูปที่ 22.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 283 พระพุทธรูปประทับยืนเหนือบุคคลมีปีกถือดอกบัวทั้งสองข้าง พบที่เมืองศรีเทพ ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ในห้องคลัง อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ เสนอว่า ประติมากรรมในลักษณะนี้เป็นรูปของพระอรุณาทิตย์ พระเจ้าแห่งแสงสว่างของพราหมณ์ หมายความว่า รัชมีพระอาทิตย์ให้แต่แสงสว่าง แต่ทำให้พื้นทุกขี้ไม่ได้ ส่วนแสงสว่างคือพระพุทธรูปเจ้านั้น ทำให้พื้นทุกขี้ได้⁸⁵

ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทดิศ ดิศกุล ประทานคำอธิบายว่า เป็นรูปของครุฑ⁸⁶

⁸⁵ ธนิต อยู่โพธิ์, “พรหมสี่หน้า: การศึกษาในแง่ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดี,” พรหมสี่หน้า: รวมบทความ (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2549), 58.

⁸⁶ กรมศิลปากร, โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ (กรุงเทพมหานคร: ส.พิจิตรการพิมพ์, 2548), 61.

ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ สันนิษฐานว่า เป็นครุฑที่เป็นรูปมนุษย์ เพราะมีปีกออกมาทั้งสองข้าง และเคยปรากฏมาแล้วในศิลปะอินเดียก่อนพุทธศตวรรษที่ 12 รวมถึงงานในระยะแรกของขอมสมัยก่อนเมืองพระนคร⁸⁷

สำหรับในรูปนี้ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า เป็นรูปของครุฑ เพราะมีความเหมือนกับ รูปครุฑที่พบที่ตมศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี (ภาพที่ 280) ครุฑดินเผาพบที่เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี หรือรูปครุฑที่ฐานรองรับธรรมจักรที่พบที่เมืองนครปฐม (ภาพที่ 278)

2. ประติมากรรมพระพุทธรูปประทับเหนือบุคลทงศิริภรณ์มีแผ่นประภาณทล เบื้องหลัง गुณฑลทรงกลม กรองคอ และมีปีกนั้น ประติมากรรมลักษณะนี้พบเพียงรูปเดียวที่จังหวัด นครปฐม ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ (หมายเลขทะเบียน 641/2519) (ภาพที่ 284)

ภาพที่ 284 พระพุทธรูปประทับยืนเหนือบุคลทงศิริภรณ์มีปีกถือดอกบัวทั้งสองข้าง พบที่จังหวัดนครปฐม

⁸⁷ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ทวารวดี ศิลปกรรมยุคแรกเริ่มในดินแดนไทย, 136.

ประติมากรรมชิ้นนี้มีนักวิชาการบางท่านสันนิษฐานว่า เป็นรูปของพระสุริยะ? โดยเปรียบเทียบกับภาพทรงหมวกทรงกระบอก ต่างหูทรงกลมขนาดใหญ่ และการมีแผ่นประมณฑลเบื้องหลังพระเศียรในลักษณะเดียวกับพระสุริยะศรีเทพที่จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานออร์ตัน ไชมอน ประเทศสหรัฐอเมริกา⁸⁸

ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ สันนิษฐานว่า เป็นครุฑที่เป็นมนุษย์ คล้ายกับประติมากรรมที่เมืองศรีเทพ (ภาพที่ 282 และ 283) แต่ตัวบุคคลนั้นแตกต่างกัน โดยเฉพาะส่วนหน้า ทำให้นักวิชาการบางท่านตีความว่าเป็นพระสุริยะ หรือพระอรุณ⁸⁹

ส่วนผู้วิจัยมีความเห็นว่า รูปบุคคลสวมศิราภรณ์ ทรงดอกบัวบานในทั้งสองพระหัตถ์ของประติมากรรมชิ้นนี้เป็นรูปของพระอรุณ ด้วยเหตุผลที่ประติมากรรมนี้มีปีก และการมีเพียงครึ่งพระองค์ตามลักษณะของพระอรุณ

สรุปลักษณะรูปบุคคลมีปีกที่อยู่ภายใต้พระพุทธรูปประทับยืนเหนือพนัสนิรันดร์ มีอยู่ด้วยกัน 2 รูปแบบคือ ประติมากรรมที่มีพระเกศามวดเป็นลอนตลอดพระเศียร สันนิษฐานว่าเป็น “ครุฑ” และส่วนประติมากรรมที่สวมศิราภรณ์นั้น สันนิษฐานว่าเป็น “พระอรุณ”

3. พระพิมพ์ดินเผาแสดงภาพพุทธประวัติตอนมหาปาฏิหาริย์

พุทธศาสนิกชนชาวทวารวดีนิยมแสดงภาพพุทธประวัติตอนมหาปาฏิหาริย์ที่เมืองสาวัตถี ตามที่บรรยายไว้ในชาดกอรุณกถาภาษาบาลีของนิกายเถรวาทที่กล่าวถึงการแสดงมหาปาฏิหาริย์ได้ต้นมะม่วง โดยนิยมทำเป็นแผ่นศิลาสลักขนาดใหญ่ และภาพพระพิมพ์ดินเผาที่พบแพร่กระจายตามเมืองโบราณสมัยทวารวดีเกือบทุกเมือง⁹⁰

โดยปรากฏมีการใช้รูป “พระสุริยะ” ประกอบในพระพิมพ์ที่มีนักวิชาการบางท่านตีความหมายภาพว่าเป็นตอนมหาปาฏิหาริย์ตามคัมภีร์ทิวาวทาน (The Divyavadana) ภาษา

⁸⁸ กรมศิลปากร, ศิลปะทวารวดี: ต้นกำเนิดพุทธศิลป์ในประเทศไทย (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2552), 159.

⁸⁹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี: วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนประเทศไทย (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2547), 222.

⁹⁰ ผาสุข อินทราวุธ, พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2543), 285.

สันสกฤต หนึ่งในคัมภีร์อวทานของนิกายसरवास्तिवाद⁹¹ (นิกายเถรวาทที่ใช้คัมภีร์ภาษาสันสกฤต) ที่เขียนขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 7-8 ดังนี้

พระพิมพ์ดินเผาพบที่วัดพระเมรุ จังหวัดนครปฐม แสดงรูปพระพุทธองค์ประทับนั่งบนบัลลังก์ภายใต้ต้นไม้และฉัตร ขนาบด้วยสถูปจำลองและรูปบุคคลในวรรณะกษัตริย์ ส่วนบนของภาพเป็นพุทธนิมิตในลักษณะประทับนั่งและยืน โดยมีพุทธนิมิตในลักษณะยืนอยู่ในลักษณะยืนพระหัตถ์มาสัมผัสรูปบุคคลภายในวงกลมทั้งสองข้าง ที่ประทับอยู่ในพาหนะคล้ายรถม้า ด้านล่างของภาพเป็นแถบสี่เหลี่ยมภายในมีจารึกคาถา “เย ธมฺมา” ด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี⁹² (ภาพที่ 285)

ภาพที่ 285 พระพิมพ์ ดอนมหาปาฏิหาริย์ พบที่วัดพระเมรุ จังหวัดนครปฐม
ที่มา: พริยะ ไกรฤกษ์, รากเหง้าแห่งศิลปะไทย (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ริเวอร์บุ๊คส์, 2553),
ภาพที่ 2.340.

⁹¹ดูรายละเอียดใน ยอร์ช เซเดส์, ตำนานพระพิมพ์ (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2512), 4-5.

⁹²วรลักษณ์ ผ่องสุขสวัสดิ์, “คติเรื่องพระสุริยเทพในงานศิลปกรรมที่พบในประเทศไทย ช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19,” : 60.

รูปบุคคลภายในวงกลมนี้ อยู่ในลักษณะยกพระหัตถ์ทั้งสองข้างในระดับพระอังสา ประทับบนราชรถมีกงล้อขนาดเล็กอยู่ตรงกลาง กงล้อนี้ขนาบด้วยสัตว์ที่มีลักษณะคล้าย “ม้า” ในท่าทางกระโจนไปด้านหน้า จึงสันนิษฐานว่ารูปบุคคลทั้งสองรูปนี้ คือ พระสุริยะ และพระจันทร์

การที่พุทธนิรมิตยื่นพระหัตถ์ไปสัมผัสรูปพระสุริยะและพระจันทร์นี้ อาจเป็นการสื่อความหมายเชิงเปรียบเทียบ ดังแนวคิดของ Claudine Bautze-Picron ที่สันนิษฐานว่า เป็นการแสดง “พุทธภาวะเหนือจักรวาล” อยู่เหนือพระสุริยะและพระจันทร์ เพราะพระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านี้เป็นดังแสงสว่างนำทางมนุษย์ในทั้งกลางวันและกลางคืน⁹³

พระพิมพ์ดินเผาปางมหาปาฏิหาริย์ในอีกลักษณะหนึ่งคือ รูปพระพุทธรองค์ประทับนั่งบนบัลลังก์ดอกบัวที่มีรูปบุคคลกำลังประคองบัลลังก์ดอกบัวนี้ภายใต้ต้นไม้ เบื้องซ้ายของพระพุทธรเจ้าแสดงรูปบุคคลถือดอกบัวตูม เบื้องขวาของพระพุทธรองค์แสดงรูปบุคคล 3 คน ด้านบนของภาพปรากฏมีเหล่าเทวดากำลังประคองอัญชลี 4 องค์อยู่ในระดับพุ่มพฤกษา ถัดขึ้นไปเป็นเหล่าวิทายาธ 2 องค์ และที่ด้านบนของภาพทั้งซ้ายและขวา แสดงรูปบุคคลยกพระหัตถ์อยู่ในระดับพระอังสา เบื้องหลังมีแผ่นประภามณฑลเรียบ จากอากัปกิริยานี้ เป็นลักษณะทางประติมานวิทยาสำคัญของพระสุริยะที่มักทรงดอกบัวในทั้งสองพระหัตถ์ จึงสันนิษฐานว่าเป็นรูปของพระสุริยะและพระจันทร์

พระพิมพ์ดินเผาในลักษณะนี้ มีขนาดความสูง 12 เซนติเมตร กว้าง 7 เซนติเมตร พบที่เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี (ภาพที่ 286) และเมืองคูทอง จังหวัดสุพรรณบุรี (ภาพที่ 287)

⁹³ Claudine Bautze-Picron, The Buddhist Murals of Pagan (Bangkok: Orchid Press, 2003), 114.

ภาพที่ 286 พระพิมพ์ ตอพนมหาปาฏิหาริย์ จากเมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี

ภาพที่ 287 พระพิมพ์ ตอพนมหาปาฏิหาริย์ จากเมืองคูทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

4. ภาพสลักศิลาแสดงภาพพระพุทธเจ้าแวดล้อมไปด้วยเหล่าเทวดา

ภาพสลักศิลารูปพระพุทธเจ้าประทับนั่งขัดสมาธิบนบัลลังก์แวดล้อมไปด้วยเหล่าเทวดา พบที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร (ภาพที่ 288)

ภาพที่ 288 ภาพสลักศิลารูปพระพุทธเจ้าประทับนั่งขัดสมาธิบนบัลลังก์แวดล้อมไปด้วยเหล่าเทวดา

ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ สันนิษฐานว่า ภาพนี้ที่มาจากคัมภีร์ลิลิตวิสตระ ตอนที่พระพุทธองค์เสด็จจากสวรรค์ชั้นดุสิต โดยประทับเหนือบัลลังก์ ซึ่งทวยเทพเป็นผู้อุยเชิญสู่พระครรภ์ของพุทธมารดา⁹⁴

วรลักษณ์ ผ่องสุขสวัสดิ์ สันนิษฐานว่า มีที่มาจากอรรถกถา เรื่อง “สรวาชาดก” ในคัมภีร์ชาดกกุฎฐกถา อรรถกถาชาดก พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย⁹⁵ ในตอนที่ท้าวสหสังขยน์จะทำรัตนมณฑปถวายพระพุทธเจ้า ในครั้งนั้นจึงมีเทวดาทั่วทั้งจักรวาลมาคอยดูปาฏิหาริย์ในครั้งนี้

⁹⁴พิริยะ ไกรฤกษ์, รากเหง้าแห่งศิลปะไทย, 78.

⁹⁵วรลักษณ์ ผ่องสุขสวัสดิ์, “คติเรื่องพระสุริยเทพในงานศิลปกรรมที่พบในประเทศไทย ช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19,” : 61.

อย่างไรก็ตาม ภาพสลักศิลาแผ่นนี้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธรูปองค์นั้นประทับนั่งอยู่บนสรวงสวรรค์จึงแวดล้อมไปด้วยเหล่าเทวดาที่มีอาภรณ์ที่แตกต่างกันออกไป หนึ่งในนั้นคือเทวดาในภาพด้านขวาล่าง แสดงลักษณะของพระหัตถ์ที่ทรงดอกบัวตูมยกอยู่ในระดับพระอังสา สันนิษฐานว่าเป็น “พระสุริยะ” เพราะรูปลักษณะและศิราภรณ์เหมือนกับพระสุริยะที่ประทับอยู่ด้านหน้าธรรมจักร หมายเลขทะเบียน ทว. 4 (ภาพที่ 274)

5. ประติมากรรมพระสุริยะ? ประดับศาสนสถาน

สถาปัตยกรรมสมัยทวารวดีมักมีภาพปูนปั้นประดับศาสนสถาน เพื่อเน้นถึงความหมายที่มีความสัมพันธ์กับคติความเชื่อ ความสำคัญขององค์ประกอบบางส่วนของสถาปัตยกรรม หรือประดับตกแต่งโดยถือแบบอย่างความงามตามคตินิยมในช่วงเวลานั้น จากการขุดแต่งโบราณสถานสมัยทวารวดี นอกจากพระพุทธรูป ชาติคก แล้วยังพบรูปบุคคลอีกหลายลักษณะ ปูนปั้นรูปบุคคลเหล่านี้บางส่วนมีความเป็นไปได้ว่าเป็นรูปของพระสุริยะ

ในห้องคลังที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ มีชิ้นส่วนลำตัวประติมากรรมรูปบุคคลปูนปั้น (หมายเลขทะเบียน 358/2519) มีขนาดความสูง 33.5 เซนติเมตร ประติมากรรมนี้มีลักษณะประทับยืนสมถั่งค์ พระหัตถ์ยกอยู่ในระดับพระอังสา วัตถุที่ถืออยู่ในพระหัตถ์ชำรุดไม่สามารถตีความได้ ประติมากรรมนี้ทรงคุณค่า งดงาม พระองค์ยาว คาดเข็มขัดผ้าผูกทิ้งชายด้านหน้า และที่เอวทั้งสองข้าง กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-16 (ภาพที่ 289)

ภาพที่ 289 ชิ้นส่วนลำตัวบุคคลยกพระหัตถ์อยู่ในระดับพระอังสา จากห้องคลังพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

จากการขุดค้นทางโบราณคดีระหว่างปี พ.ศ.2539-2541 ที่กลุ่มโบราณสถานทุ่งเศรษฐี ตำบลนายาง อำเภอลำดวน จังหวัดสุรินทร์ พบชิ้นส่วนปูนปั้นประดับสถาปัตยกรรมเจดีย์ขนาดใหญ่สมัยทวารวดีจำนวนมาก หนึ่งในนั้นเป็นชิ้นส่วนลำตัวบุคคล (โบราณวัตถุหมายเลข 300) ปรากฏรูปมือทั้งสองข้างถือก้านดอกบัว? อยู่ในระดับอก ก้านดอกบัว? ยาวขึ้นไปเหนือไหล่ จึงสันนิษฐานว่า เป็นส่วนลำตัวของพระสุริยะ? ที่ประดับพุทธสถานสมัยทวารวดี จึงกำหนดอายุร่วมสมัยกับเจดีย์ คือ ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-16 (ภาพที่ 290)

ภาพที่ 290 ชิ้นส่วนลำตัวบุคคลถือก้านดอกบัว? จากกลุ่มโบราณสถานทุ่งเศรษฐี ตำบลนายาง อำเภอลำดวน จังหวัดเพชรบุรี

ที่มา: กรมศิลปากร, “ทุ่งเศรษฐี” โบราณสถานทวารวดีชายฝั่งทะเลเพชรบุรี (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2543), 181.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

พื้นที่ภาคกลางของประเทศไทยจึงเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายในการปรากฏรูปแบบของพระสุริยะทั้งในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพุทธศาสนา

พระสุริยะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

รูปแบบพระสุริยะที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มักสร้างเป็นภาพสลักรูปเทพ 9 องค์ หรือนวเทวตาเช่นเดียวกับศิลปะสมัยเมืองพระนคร ประเทศกัมพูชา ส่วนใหญ่พบในจังหวัดนครราชสีมา ขอนแก่น และศรีสะเกษ ดังนี้

แผ่นศิลาจำหลักรูปเทพ 9 องค์ ปราสาทสระกำแพงใหญ่ อำเภอดุหมพริสัย จังหวัดศรีสะเกษ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย จังหวัดนครราชสีมา กำหนดอายุในศิลปะแบบพระราชวังหลวง หรือเกลี้ยง สลักเป็นรูปเทพเจ้าเก้าองค์ภายในซุ้ม เรียงลำดับดังนี้

1. พระสุริยะประทับนั่งบนราชรถเทียมม้า 3 ตัว พระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงดอกบัวตูม
2. พระจันทร์ ประทับนั่งบนแท่น พระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงดอกบัวตูม
3. พระกุเธรหรือพระพาย ทรงม้า
4. พระพรหมาหรือพระวรุณ ทรงหงส์

5. พระอินทร์ ทรงช้าง
6. พระอัคนี ทรงแรด
7. พระยม ทรงกระบือ
8. พระราหู ประทับบนก้อนเมฆ
9. พระเกตุ ทรงสิงห์ (ภาพที่ 291)

ภาพที่ 291 ภาพจำหลักศิลารูปเทพ 9 องค์ จากปราสาทสระกำแพงใหญ่ อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ
ที่มา: พริยะ ไกรฤกษ์, รากเหง้าแห่งศิลปะไทย (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วีเออร์บุ๊กส์, 2553),
ภาพที่ 2.219.

ทับหลังรูปเทพ 9 องค์ จากปราสาทบ้านเบ็ญ อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี กำหนดอายุในศิลปะแบบพระราชวังหลวง หรือเกลี้ยง สลักเป็นรูปเทพเจ้าเก้าองค์ภายในซุ้ม เรียงลำดับดังนี้

1. พระสุริยะประทับนั่งบนราชรถเทียมม้า 2 ตัว พระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงดอกบัวตูม
2. พระจันทร ประทับนั่งบนแท่น
3. พระอัคนี ทรงแกะ
4. พระพรหมาหรือพระวรุณ ทรงหงส์
5. พระอินทร์ ทรงช้าง
6. พระกুবเระหรือพระพาย ทรงม้า
7. พระยม ทรงกระบือ
8. พระราหู ประทับบนก้อนเมฆ
9. พระเกตุ ทรงสิงห์ (ภาพที่ 292)

ภาพที่ 292 ทับหลังรูปเทพ 9 องค์ พบที่ปราสาทบ้านเบ็ญ อำเภอดงเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี
ที่มา: Asger Mollerup, Sundial, calendar and Khmer temples [Online], accessed 7
August 2010, Available from <http://www.sundial.thai-isian-lao.comnavagraha.html>

ทับหลังรูปเทพ 9 องค์ พบที่เทวสถานพระนารายณ์ อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา
กำหนดอายุในศิลปะแบบปาปวน สลักเป็นรูปเทพเจ้าเก้าองค์ภายในซุ้ม เรียงลำดับดังนี้

1. พระสุริยะประทับบนราชรถเทียมม้า 2 ตัว ในรูปนี้พระสุริยะมิได้ทรงดอกบัว
2. พระจันทร์ ประทับบนแท่น โดยปกติพระจันทร์จะทรงดอกบัว แต่รูปนี้มิได้ทรงดอกบัว
3. พระอัคนี ทรงแรด
4. พระพรหม ทรงหงส์
5. พระอินทร์ ทรงช้าง
6. พระกuber ทรงม้า
7. พระยม ทรงกระบือ
8. พระราหู ประทับบนก้อนเมฆ
9. พระเกตุ ทรงสิงห์⁹⁶ (ภาพที่ 293)

⁹⁶ หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, “การศึกษาทับหลังแบบเขมรในหน่วยศิลปากรที่ 6 (พิมาย),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 114-118.

ภาพที่ 293 ทับหลังรูปเทพ 9 องค์ พบที่เทวสถานพระนารายณ์ อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา
ที่มา: กรมศิลปากร, นำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พิมาย (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ถาวร
กิจการพิมพ์ จำกัด, 2542), 102.

ทับหลังรูปเทพ 9 องค์ จากวัดปรางค์ หรือวัดปรางค์ทอง (วัดกลาง) จังหวัดนครราชสีมา เป็นแผ่นศิลาลักฝังติดผนังกำแพงภายในวัด กำหนดอายุในศิลปะแบบปาปวน⁹⁷ การแสดงตำแหน่งของเทพทั้ง 9 องค์นี้มีความเหมือนกับทับหลังรูปเทพ 9 องค์ พบที่เทวสถานพระนารายณ์ จังหวัดนครราชสีมา แต่มีข้อแตกต่างที่พระสุริยะในทับหลังแผ่นหินประทับอยู่บนราชรถเทียมม้า 3 ตัว และพระสุริยะและพระจันทร์บนทับหลังนี้ต่างก็ทรงดอกบัว 2 ดอกในพระหัตถ์ (ภาพที่ 294)

ภาพที่ 294 ทับหลังรูปเทพ 9 องค์ พบที่วัดปรางค์ หรือวัดปรางค์ทอง จังหวัดนครราชสีมา
ที่มา: Asger Mollerup, Sundial, calendar and Khmer temples [Online], accessed 7
August 2010, Available from <http://www.sundial.thai-isan-lao.comnavagraha.html>

⁹⁷อนันต์ พงศ์ภาค, “ปราสาทกำแพงใหญ่ ตำบลกำแพง อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ,” (สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526), 38-39.

แผ่นศิลาจำหลักรูปเทพ 9 องค์ ปราสาทเป็อยน้อย อำเภอเป็อยน้อย จังหวัดขอนแก่น กำหนดอายุในศิลปะแบบปาปวน เทพทั้ง 9 องค์เรียงลำดับดังต่อไปนี้

1. พระสุริยะประทับนั่งบนราชรถเทียมม้า 2 ตัว พระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงดอกบัวตูม
2. พระจันทร์ ประทับนั่งบนแท่น พระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงดอกบัวตูม
3. ชำรุต
4. พระพรหมา ทรงหงส์
5. พระอินทร์ ทรงช้าง
6. ชำรุต
7. พระยม ทรงกระบือ
8. พระราหู ประทับบนก้อนเมฆ
9. พระเกตุ ทรงสิงห์ (ภาพที่ 295)

ภาพที่ 295 ภาพจำหลักศิลารูปเทพ 9 องค์ ที่ปราสาทเป็อยน้อย อำเภอเป็อยน้อย จังหวัดขอนแก่น ที่มา: Asger Mollerup, Sundial, calendar and Khmer temples [Online], accessed 7 August 2010, Available from <http://www.sundial.thai-isan-lao.comnavagraha.html>

ภาพจำหลักศิลารูปเทพ 9 องค์ จากปราสาทเป็อยน้อยและปราสาทสระกำแพงใหญ่นี้ มีการจำหลักรูปดอกบัวบาน 8 กลีบ ด้านบนในตำแหน่งที่ตรงกับองค์เทพแต่ละองค์จำนวน 9 ดอกด้วยกัน นับเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า แผ่นศิลานี้ไม่ใช่เครื่องประดับหรือส่วนประกอบสถาปัตยกรรม แต่น่าจะใช้สำหรับการประดิษฐานเพื่อบูชา เช่นเดียวกับ “เสารปฐะ” รัฐอานธรประเทศในอินเดียได้ (ภาพที่ 176) ที่ปรากฏในศิลปกรรมเทพนพเคราะห์ด้วยเช่นเดียวกัน⁹⁸

⁹⁸ วรลักษณ์ ฝ่องสุขสวัสดิ์, “คติเรื่องพระสุริยเทพในงานศิลปกรรมที่พบในประเทศไทย ช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19,” : 56.

แผ่นศิลาจำหลักรูปเทพ 9 องค์ ไม่ปรากฏที่มา ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติมหาวิทยาลัยราชภัฏ จังหวัดนครราชสีมา กำหนดอายุในศิลปะแบบปาปวน แสดงรูป

1. พระสุริยะประทับนั่งบนราชรถเทียมม้า 2 ตัว
2. พระจันทร์ ประทับนั่งบนแท่น
3. ชำรุด
4. พระพรหมาหรือพระวรุณ ทรงหงส์
5. พระอินทร์ ทรงช้าง
6. ชำรุด
7. พระอัคนี ทรงแกะ
8. พระราหู ประทับบนก้อนเมฆ
9. พระเกตุ ทรงสิงห์ (ภาพที่ 296)

ภาพที่ 296 แผ่นศิลาจำหลักรูปเทพ 9 องค์ ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติมหาวิทยาลัยราชภัฏ จังหวัดนครราชสีมา

ที่มา: Asger Mollerup, Sundial, calendar and Khmer temples [Online], accessed 7 August 2010, Available from <http://www.sundial.thai-isian-lao.comnavagraha.html>

แผ่นศิลาจำหลักรูปเทพ 9 องค์ ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติฉะเชิงเทรา จังหวัดฉะเชิงเทรา แม้ไม่ปรากฏที่มา แต่มีลักษณะสำคัญคือ เป็นทับหลังที่สัตว์พาหนะของเทพแต่ละองค์อยู่ในลักษณะหันข้าง ซึ่งเป็นรูปแบบที่พบบ่อยในศิลปะเขมรในประเทศไทย กัมพูชา คล้ายกับแผ่นศิลาจำหลักที่ปราสาทไธเลย จึงกำหนดอายุในสมัยเดียวกัน คือ ศิลปะแบบพระโค

1. พระสุริยะประทับนั่งขัดสมาธิเหนือฐานบัวราชนกเทียมม้า 7 ตัว มีพระอรุณเป็นสารถี พระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงดอกบัวตูมยกอยู่ในระดับพระอังสา
2. พระจันทร์ ประทับนั่งบนแท่นเหนือฐานบัว ภายในซุ้มจระนำ พระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงดอกบัวตูมยกอยู่ในระดับพระอังสา
3. พระพรหมาหรือพระวรุณ ทรงหงส์
4. พระพาย ทรงกวาง
5. พระอินทร์ ทรงช้าง
6. พระกุเวร ทรงม้า
7. พระวายุ ทรงแพะ
8. พระราหู ทรงก้อนเมฆ
9. พระเกตุ ทรงสิงห์ (ภาพที่ 297)

ภาพที่ 297 แผ่นศิลาจำหลักรูปเทพ 9 องค์ ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติถลาง จังหวัดภูเก็ต

นอกจากนี้ ในจำนวนแผ่นศิลาจำหลักรูปเทพ 9 องค์ที่พบยังมีแผ่นศิลา (ชำรุด) ที่มีความสำคัญอีกแผ่นหนึ่งพบที่ปราสาทพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ แผ่นศิลามีความสำคัญคือ ประกอบไปด้วยภาพสลัก 2 ด้าน ด้านหนึ่งเป็นรูปเทพ 3 องค์ประทับนั่งบนสัตว์พาหนะภายในซุ้มจระนำ ตรงกับลักษณะของเทพ 3 องค์สุดท้ายที่ปรากฏในแผ่นศิลาจำหลักรูปเทพ 9 องค์ ได้แก่ พระยมทวงกระป๋อ? พระราหูประทับบนก้อนเมฆ และพระเกตุทรงสิงห์ ลักษณะของสัตว์พาหนะของเทพนพเคราะห์นี้เห็นทางด้านข้าง

ภาพสลักอีกด้านหนึ่ง เป็นรูปบุคคลที่เห็นเพียง 3 องค์ประทับยืนในซุ้มบนแท่น ลักษณะคล้ายฐานบัวขนาดใหญ่ เหนือฐานมีพวงอุษะขนาดใหญ่ห้อยประดับคั่นด้วยเสาขนาดเล็ก ไม่มีลวดลาย หนึ่งในเทพสามองค์นั้น คือ พระคเณศมีสี่กร ส่วนรูปบุคคลอีกสององค์เบื่องขวาของพระคเณศ เป็นรูปบุรุษหนึ่งองค์และสตรีหนึ่งองค์อยู่ในสภาพชำรุดมากจึงยากที่จะตีความให้แน่นอนลงไปได้ (ภาพที่ 298)

อย่างไรก็ดี ศาสตราจารย์ ดร. หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ได้สันนิษฐานว่า ภาพนี้คงมิได้หมายถึงส่วนหนึ่งของ “มหาเทพทั้งแปด” หากน่าจะหมายถึง “ปัญจบรมเทพ” (ปัญจายตน เทวดา – ผู้วิชัย) อันได้แก่ พระคเณศ พระวิฆณุ พระศิวะ พระศกติ และพระสุริยะ ซึ่งเทพทั้งห้าองค์นี้สามารถปรากฏอยู่ภายในเทวาลัยเดียวกันได้ และการบูชาเทพทั้งห้าองค์นี้เรียกว่า “สมาธิตะ”⁹⁹ (สมาธิตะ – ผู้วิชัย)

⁹⁹ หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ปราสาทเขาพนมรุ้ง ศาสนบรรพตที่งดงามที่สุดในประเทศไทย (สมุทรปราการ: สำนักพิมพ์เรือนบุญ, 2549), 320.

ภาพที่ 298 ภาพจำหลักศิลาขำรูดรูปเทพ 9 องค์ และรูปปัญจบรมเทพ (ปัญจายตนเทวดา) จาก

ปราสาทพนมรุ้ง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์

ที่มา: หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ปราสาทเขาพนมรุ้ง ศาสนบรรพตที่งดงามที่สุดในประเทศไทย (สมุทรปราการ: สำนักพิมพ์เรือนบุญ, 2549), 318-319.

จากหลักฐานแวดล้อมและรูปแบบศิลปกรรมแสดงให้เห็นว่า ภาพจำหลักศิลารูปเทพ 9 องค์ ที่พบในประเทศไทยนี้น่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15 เป็นต้นมาเช่นเดียวกับภาพสลักรูปเทพ 9 องค์ ที่พบในกัมพูชาและเวียดนาม

ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ยังนิยมภาพเล่าเรื่อง โดยเฉพาะเรื่องราวการกวนเกษียรสมุทรหรือกูรมาวตาร เช่นเดียวกับในอาณาจักรเขมรสมัยเมืองพระนคร แต่ภาพสลักเล่าเรื่องที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือนี้พบเฉพาะบนทับหลัง ได้แก่ ทับหลังแสดงภาพการกวนเกษียรสมุทร จากปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ปรางค์ภูพระสุริยะ

และพระจันทร์ที่สลักเป็นรูปบุคคลนั่งขัดสมาธิภายในวงกลมประกอบด้านบน¹⁰⁰ ขนาบภูเขาจันทร์
ที่มีรูปพระพรหมประทับอยู่ด้านบน กำหนดอายุในศิลปะแบบบาปวน¹⁰¹ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย จังหวัดนครราชสีมา (ภาพที่ 299)

ภาพที่ 299 ทับหลังแสดงภาพการกวนเกษียรสมุทร จากปราสาทหินพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัด
นครราชสีมา

ที่มา: กรมศิลปากร, นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ถาวร
กิจการพิมพ์ จำกัด, 2542), 114.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ทับหลังแสดงภาพการกวนเกษียรสมุทร จากปราสาทบ้านธาตุปราสาท อำเภอห้วยทับทัน
จังหวัดศรีสะเกษ¹⁰² ปรากฏรูปพระสุริยะประทับนั่งขัดสมาธิภายในวงกลม ด้านบนของเศียร
พญานาควาสกรี กำหนดอายุในศิลปะแบบบาปวน (ภาพที่ 300)

¹⁰⁰ หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, “การศึกษาทับหลังแบบเขมรในหน่วยศิลปากรที่
6 (พิมาย),” : 120.

¹⁰¹ เรื่องเดียวกัน, 167.

¹⁰² ชินณวุฒิ วิลาลัย, “ทับหลังพบใหม่...ที่บ้าน (ธาตุ) ปราสาท ศรีสะเกษ,” วารสาร
เมืองโบราณ. 35, 3 (กรกฎาคม – กันยายน 2552) : 129 – 131.

ภาพที่ 300 ทับหลังแสดงภาพการกวนเกษียรสมุทร จากปราสาทบ้านธาตุปราสาท อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ

ที่มา: ชินณวุฒิ วิทยาลัย, “ทับหลังพบใหม่...ที่บ้าน (ธาตุ) ปราสาท ศรีสะเกษ,” วารสารเมืองโบราณ. 35, 3 (กรกฎาคม – กันยายน 2552) : รูปที่ 10.

พระสุริเยที่ปรากฏบนภาพสลักเล่าเรื่องนี้ พระสุริเยมักแสดงลักษณะในฐานะองค์ประกอบของจักรวาล ควบคู่ไปกับพระจันทร์เทพ

สรุปรูปแบบพระสุริเยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยนั้น มีความสัมพันธ์กับรูปแบบที่พบในประเทศกัมพูชาอย่างมาก โดยเฉพาะในส่วนของภาพสลักรูป 9 องค์ และภาพสลักเล่าเรื่องการกวนเกษียรสมุทร ประติมากรรมเหล่านี้กำหนดอายุในสมัยเมืองพระนครทั้งสิ้น

พระสุริเยในภาคใต้ของประเทศไทย

จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในภาคใต้ของประเทศไทย แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองและพัฒนาจากชุมชนการค้าทางทะเลที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเนื่องในศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนาโดยตรงจากอินเดีย ซึ่งในบริเวณภาคใต้มีการพบพระสุริเยด้วยกัน 2 องค์ ดังนี้

ประติมากรรมพระสุริเยศิลาทรายสีแดง พบที่วัดศาลาทั้ง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีขนาดความสูง 52.3 เซนติเมตร พระสุริเยทรงกิริยมุขในลักษณะคล้ายเกล้ามวยสูง ด้านหลังพระเศียรมีแผ่นประภามณฑลลักษณะคล้ายรัศมีพระอาทิตย์ประดับกรอบด้วยลายลูกประคำ พระองค์ยกพระหัตถ์ทั้งสองข้างไว้ในระดับพระอุระ (ตรงกับประติมากรรมพระสุริเยสำริดองค์หนึ่งสมัยโจฬะ ที่อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติมัตราสของประเทศอินเดีย) กรองคอซึ่งมีร่องรอยของการ

ประดับอัญมณี คล้องยัชโญปวีต 3 เส้นทอดโค้งเป็นรูปตัวเอส (S) ตามแบบที่นิยมในศิลปะโจฬะ¹⁰³ คาดสายอุทรพันธะ กวิสุตระ และปาทสระ (กำไลข้อเท้า) แสดงให้เห็นว่าเทวรูปองค์นี้ไม่ทรงฉลองพระบาท ไม่มีเทวบริวาร ตามแบบศิลปะอินเดียใต้ (ภาพที่ 301)

ภาพที่ 301 ประติมากรรมพระสุริยะศิวาทรายสีแดง ที่พบวัดศาลาทั้ง อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดสุราษฎร์ธานี

พระสุริยะองค์นี้มีลักษณะการสลักและเครื่องประดับบางประการคล้ายกับพระวิษณุ และพระศิวะไกรวระที่พบที่อำเภอยะรัง จังหวัดสุราษฎร์ธานี อันเป็นลักษณะของศิลปะอินเดียใต้

¹⁰³ เอกสุตา สิงห์ลำพอง, เทพปภูมิสาขาม, 91.

กำหนดอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 15-16 แต่จัดว่าเป็นอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบโจฬะตอนต้น¹⁰⁴ (ภาพที่ 302) คาดว่าตรงกับรัชสมัยพระเจ้าราชนทรวรมันที่ 1 แห่งราชวงศ์โจฬะ จากการพบจารึกที่เมืองตันซอร์กล่าวถึงการยกทัพไปทำศึกกับอาณาจักรศรีวิชัยในปีที่ 19 แห่งการครองราชย์ ซึ่งตรงกับปี พ.ศ.1584¹⁰⁵

ภาพที่ 302 ประติมากรรมพระวิษณุ (ซ้าย) และพระศิวะไภรวะ (ขวา) พบที่อำเภอยะรัง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

¹⁰⁴ Stanley J. O'Connor, Hindu Gods of Peninsular Siam (Ascona: Artibus Asiae Publishers, 1971), 60-62.

¹⁰⁵ Dines Chandra Sircar, Select Inscriptions bearing on Indian History and Civilization (Delhi: Motilal Banarsidass, 1983), 634.

ประติมากรรมพระสุริยะสำริด พบที่โบราณสถานหมายเลข 29 ในบริเวณบ้านกุอิง อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี มีขนาดความสูง 20.3 เซนติเมตร กว้าง 10.3 เซนติเมตร ประทับยืน สมถัดบนบัลลังก์ดอกบัวที่อยู่เหนือราชรถล้อเดียวเทียมด้วยม้า 7 ตัว มีพระอรุณเป็นเทพสารภีบนราชรถมีเทวบริวารประกอบ เบื้องขวา คือ พระปิงคละทรงเลขนี้และชวดหมึก เบื้องซ้าย คือ พระทัณฑีถือวัตรูปบางอย่างที่ยังไม่อาจตีความได้ เทวบริวารทั้ง 2 องค์ประทับยืนทวิภักดิ์และทรงฉลองพระองค์เช่นเดียวกับพระสุริยะ¹⁰⁶ เบื้องหน้าพระปิงคละปรากฏมีเทวีศรีศรีองค์ อยู่ในลักษณะโก่งคั่นศร ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเป็นเทวีปรัตยสา ที่มักปรากฏร่วมกับเทวีอุษาที่อยู่ด้านหน้าพระทัณฑี

ลักษณะองค์พระสุริยะองค์นี้ ทรงกิริภูมิภูมู เบื้องหลังพระเศียรมีแผ่นประภาณทลเรียบ พระวรกายช่วงบนเปลือย ทรงสนับเพลา ฉลองพระบาทนุ่ง พระสุริยะทรงช่อดอกบัวในพระหัตถ์ทั้งสองข้างยกในระดับพระโสณี แต่ช่อดอกบัวอยู่ในระดับพระเศียร มีทั้งดอกบัวตูมและดอกบัวบาน ด้านหน้าพระสุริยะและเทวบริวารมีเส้นขอบเป็นวงโค้งรูปไข่ตกแต่งด้วยลายลูกบิดและรัศมีเปลวไฟ ซึ่งมีรูปคล้ายใบไม้ บนยอดประดับด้วยฉัตรซึ่งมีธงยาวและพวงมาลัยประดับ

การจัดวางรูปบุคคลและม้า ลักษณะอยู่ในท่าทางกำลังกระโจนยกขาหน้า ม้าตัวกลางกระโจนออกมาจากล้อราชรถ และท่าทางการถือสายบังเหียนของพระอรุณ และการทรงดอกบัวบานที่มีดอกบัวตูมแซมแน่นเทียบเคียงได้กับประติมากรรมพระสุริยะสำริดในศิลปะปาละ ที่มักนิยมสร้างพระสุริยะปรากฏร่วมกับเหล่าเทวบริวารจำนวนมาก ซึ่งกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16¹⁰⁷ (ภาพที่ 303)

¹⁰⁶ ผาสุข อินทราวุธ, “พระสุริยะสำริดพบที่เมืองโบราณ อ.ยะรัง จ.ปัตตานี,” วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับภาคการศึกษาปลาย (2529) : 127.

¹⁰⁷ ปรีชา นุ่นสุข, “ศาสนาพราหมณ์ในกลุ่มแม่น้ำปัตตานี: การค้นพบใหม่ในบริเวณตอนล่างของคาบสมุทรไทย,” วารสารเมืองโบราณ. 34, 3 (กรกฎาคม – กันยายน 2551) : 138.

ภาพที่ 303 ประติมากรรมพระสุริยะสำริด และภาพลายเส้นประติมากรรมพระสุริยะสำริดพบที่
โบราณสถานหมายเลข 29 บริเวณบ้านภูวัง อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี
ที่มา: สว่าง เลิศฤทธิ์, เมืองโบราณยะรัง (ปัตตานี: ศูนย์การศึกษาภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
วิทยาเขตปัตตานี, 2531), 37, & อนันต์ วัฒนานิก, แลหลังเมืองตานี (ปัตตานี: ศูนย์การศึกษา
เกี่ยวกับภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2528), 44.

พระสุริยะสำริดองค์นี้ นอกจากจะสะท้อนภาพความสัมพันธ์กับรูปแบบศิลปะปาละ
ในอินเดียภาคเหนือแล้ว ยังแสดงความคล้ายคลึงกันของประติมากรรมที่ค้นพบในพื้นที่เกาะชาว
สมัยชวาภาคกลางอีกด้วย

จากรูปแบบของพระสุริยะทั้ง 2 องค์ พบว่า บริเวณภาคใต้ของประเทศไทยได้รับ
รูปแบบอิทธิพลการสร้างเทวรูปพระสุริยะจากอินเดีย “โดยตรง” ทั้งอินเดียเหนือและอินเดียใต้ โดย
สื่อสะท้อนผ่านประติมากรรมพระสุริยะที่พบดังกล่าว

นอกจากนี้ ในประเทศไทยยังพบประติมากรรมพระสุริยะอีกองค์หนึ่งแต่ไม่สามารถระบุที่มาอย่างชัดเจนได้ จากหลักฐานภาพถ่ายเก่าเมื่อ พ.ศ. 2504 แสดงให้เห็นว่า เทวรูปองค์นี้เดิมเคยถูกฝังประดับไว้ที่ผนังด้านนอกทางทิศตะวันออกของศาลาการเปรียญ (พระวิหารพระนั่ง) วัดราชโอรสาราม กรุงเทพมหานคร (ภาพที่ 304) จนเมื่อ พ.ศ. 2513 ได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ศาลาการเปรียญแห่งนี้ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนครจึงได้ขอยืมเทวรูปพระสุริยะองค์นี้มาจัดแสดง โดยกำหนดหมายเลขทะเบียน น.ช.6 แต่ปัจจุบันถูกเก็บรักษาไว้ในห้องอุตราภิมุข (ห้องคลัง) พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ 304 พระสุริยะศิลาที่ฝังติดกับผนังด้านนอกทางทิศตะวันออกของศาลาการเปรียญ วัดราชโอรสาราม เมื่อ พ.ศ. 2504

ที่มา: กรมศิลปากร, ตำนานวัดราชโอรสาราม, พิมพ์พลเกล้าฯ ถวายในการเสด็จพระราชดำเนิน ถวายผ้าพระกฐิน ณ วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร เมื่อวันที่ 6 พฤศจิกายน พ.ศ.2504, (พระนคร: กรมศิลปากร, 2504), 24.

ลักษณะพระสุริยะองค์นี้เป็นประติมากรรมศิลานูนสูง ขนาดความสูง 111 เซนติเมตร แสดงลักษณะประทับยืนสมภังค์ ทรงกิริยมุขเรียบ พระพักตร์คล้ายชาวจีน พระขนงต่อเป็นรูปปีกกา พระเนตรเรียวเล็ก พระนาสิกใหญ่ มีพระมัสสุ และพระทนต์ (เครา) ทรงกนกทนต์ของพระองค์แบบอินโด-ชิเทียนทับผ้าสมพต มีสายยัชโญปวีตบาง ๆ เชียงพระอังสาซ้าย พระหัตถ์ทั้งสองข้าง

ทรงดอกบัวตูมคล้ายที่พบในพระสุริยะที่เมืองควางตรี (ภาพที่ 261) ยกอยู่ในระดับพระอังสา และ
ไม่ทรงฉลองพระบาทบู๊ท (ภาพที่ 305)

ภาพที่ 305 พระสุริยะศิลา ในห้องอุตราภิมุข (ห้องคลัง) พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

การนับถือพระสุริยะในประเทศพม่า

ประเทศพม่าเป็นประเทศที่มีพรมแดนติดต่อกับประเทศอินเดีย จึงได้รับอิทธิพลและวัฒนธรรมอินเดียมาตั้งแต่โบราณ โดยในระยะแรก ๆ มีร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของชาวปยู (Pyu) ในอาณาจักรศรีเกษตรบริเวณตอนกลางของประเทศพม่า ชาวมอญบริเวณพม่าตอนล่าง และอาณาจักรยะไข่ (Arakan) บริเวณชายแดนด้านตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศพม่า อาณาจักรโบราณเหล่านี้ล้วนนับถือพุทธศาสนาและมีศาสนาพราหมณ์-ฮินดูประกอบประปราย

แม้จะปรากฏมีหลักฐานการนับถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในทุกอาณาจักรโบราณ แต่มีเพียงรัฐยะไข่เท่านั้นที่พบประติมากรรมพระสุริยะ โดยพบที่บริเวณเนินเขา “Shim-nge-dettaung” บริเวณทางตะวันออกเฉียงใต้ของกำแพงเมืองมโหรวง (Mrohowng) ราชธานีของรัฐยะไข่ เทวรูปพระสุริยะองค์นี้ มีขนาดความสูงประมาณ 160 เซนติเมตร ฐานด้านล่างมีเศียรประกอบ แสดงรูปพระสุริยะประทับยืนเบื้องหลังราชรถเทียมม้า 7 ตัว ม้าตัวกลางของพระสุริยะอยู่ในขุมและหันหน้าออกด้านหน้า และมีม้าอีก 6 ตัวนั้นอยู่ในลักษณะกำลังวิ่ง มีพระอรุณ เทพสารถีอยู่เบื้องหน้าพระสุริยะแต่ชำรุดหักหายไป ลักษณะของพระสุริยะทรงกิริภูมิภูมิกุณศลขนาดใหญ่ เทวพัสดราภรณ์ เทวรูปมี 2 พระหัตถ์ที่แม้ชำรุดแต่ก็อยู่ในลักษณะที่พอสันนิษฐานว่าอยู่ในระดับพระอังสา แต่สัญลักษณ์ในพระหัตถ์ไม่ชัดเจนนัก มีพระชายาทรงคันศรประกอบอยู่ทั้ง 2 ข้าง จึงสันนิษฐานว่าเป็นเทวีอุษาและปรัตยูสา ด้านตรงกันข้ามมีจารึกตัวอักษรแบบอินเดียเหนือ ที่กำหนดอายุในสมัยคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 13 หรือเก่ากว่า)¹⁰⁸ พระสุริยะองค์นี้จึงมีลักษณะแบบอินเดียเหนือ ที่กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13¹⁰⁹ (ภาพที่ 306)

กอร์ดอน เอส ลูซ (Gordon H. Luce) สันนิษฐานว่า พระสุริยะที่มโหรวงนี้มีรูปแบบที่ชัดเจนว่าอยู่ในระหว่างศิลปะมอญากับศิลปะปาละ¹¹⁰

¹⁰⁸ Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 266.

¹⁰⁹ Aung Thaw, Historical Sites in Burma (Yangon: The Ministry of Union of Burma, 1965), 123.

¹¹⁰ Gordon H. Luce, Old Burma-Early Pagan, Volume One, 208.

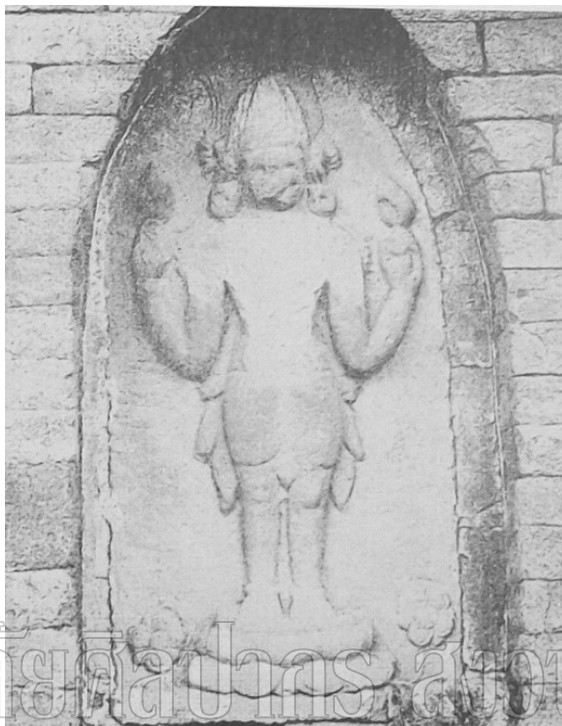
ภาพที่ 306 พระสุริยะจากเมืองมโหระทึก ประเทศพม่า กำหนดอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13
ที่มา: Niharranjan Ray, Brahmanical Gods in Burma (Calcutta: University of Calcutta, 1932), Pl. 19 Fig. 24.

ต่อมาในสมัยอาณาจักรพุกาม ที่ตั้งอยู่บริเวณตอนกลางของกลุ่มแม่น้ำอิระวดี ดินแดนนี้เป็นศูนย์กลางทางการค้า การเมืองการปกครอง และที่สำคัญคือ การเป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนาที่สำคัญแห่งหนึ่งของดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เมืองพุกามนี้จึงเต็มไปด้วยวัดในพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก แต่ในขณะเดียวกันกลับพบเทวาลัยในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเพียงแห่งเดียวในเมืองซึ่งเทวาลัยในลัทธิไวษณพนิกาย นามว่า เทวสถานนัตलगยวง¹¹¹ หรือนัตเหล่าง์เจา (Nit-Hlaung Temple) ที่ปรากฏมีเทวรูปพระสุริยะ 2 องค์ประดิษฐานอยู่ในซุ้มจระนำด้านนอกของเทวสถาน

เทวรูปพระสุริยะองค์นี้ อยู่ในลักษณะประทับยืนสมภัก์อยู่บนฐานบัว และมีขนาดเล็กกว่าเทวรูปองค์อื่น ๆ (เทวรูปพระวิษณุในปางต่าง ๆ) พระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงดอกบัวตูมยกอยู่ในระดับพระอังสา พระสุริยะองค์นี้ทรงมุกฏ กุณฑลขนาดใหญ่ กรองศอ พาหุรัด ทองกร ทองฉลองพระองค์

¹¹¹ นัตलगยวง หมายถึง ที่ประทับของเทวดา

แบบอินโด-ซีเกียนยาวจรดพระชานุ และปาทสระ (กำไลข้อเท้า) พระองค์จึงไม่ทรงฉลองพระบาท¹¹²
(ภาพที่ 307)

ภาพที่ 307 พระสุริยะจากเทวสถานนัตตวงกยวง เมืองพุกาม ประเทศพม่า

ที่มา: Gordon H. Luce, Old Burma-Early Pagan, Volume Three (New York: J. J. Augustin Publisher, 1970), Pl. 148 Fig. e.

กอร์ดอน เฮช ลูซ (Gordon H. Luce) จึงสันนิษฐานว่า มีลักษณะเหมือนกับเทวรูปพระสุริยะในศิลปะอินเดียได้¹¹³ สอดคล้องกับที่ Duroiselle กล่าวว่ามีการ์กอินเดียได้ภาษาทมิฬกล่าวถึงความสำคัญของเทวสถานแห่งนี้ในเมืองพุกาม¹¹⁴ กำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 16

¹¹²Shanti Lal Nagar, Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought), 265.

¹¹³Gordon H. Luce, Old Burma-Early Pagan, Volume One, 270.

¹¹⁴Dawee Daweewarn, Brahmanism in South-East Asia (From the Earliest Time to 1445 A.D.), 92.

ส่วนผู้วิจัยมีความเห็นว่า พระสุริยะองค์นี้มีรูปแบบที่คล้ายคลึงกับประติมากรรมพระสุริยะในยุคกลางที่พบในรัฐอัสสัม เนื่องจากบทบาทหน้าที่ของพระสุริยะที่ปรากฏอยู่บริเวณด้านหน้าทางเข้าเทวสถานเหมือนกัน และมีลักษณะโดยรวมทั้งการประทับยืนสมกางค์ไม่ทรงฉลองพระบาทเหนือฐานบัวก็เป็นลักษณะที่พบเห็นได้ในพระสุริยะจากรัฐอัสสัม กอปรพื้นที่ระหว่างรัฐอัสสัมกับเมืองพุกามก็เป็นพรมแดนที่ไม่ห่างไกลกันนัก จึงมีความเป็นไปได้ที่พระสุริยะองค์นี้จะได้รับอิทธิพลจากยุคกลางในรัฐอัสสัมได้ด้วยเช่นเดียวกัน

นอกจากนี้ พระสุริยะที่ปรากฏในเทวสถานแห่งนี้ยังสะท้อนภาพการนับถือพระสุริยะในฐานะหนึ่งเดียวกับพระวิษณุ ที่เรียกว่า “สุรย-นารายณ์” ด้วยก็เป็นได้¹¹⁵

ความน่าสนใจของรูปแบบประติมากรรมพระสุริยะที่พบในประเทศพม่า ที่แม้จะมีจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับดินแดนอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จากการนับถือพุทธศาสนา นิกายเถรวาทที่เหนียวแน่นของชาวพม่า จึงไม่นิยมนับถือเทพเจ้า ที่อาจส่งผลกระทบต่อความนิยมทางศาสนา พราหมณ์-ฮินดูให้ลดน้อยลงไปด้วย และแม้ในประเทศพม่าจะพบประติมากรรมพระสุริยะเพียงสององค์ แต่รูปแบบเทวรูปทั้งสององค์กลับมีความแตกต่างกันอย่างชัดเจนที่แสดงให้เห็นอิทธิพลทั้งในรูปแบบอินเดียเหนือที่แผ่เข้ามาทางภาคตะวันตกของประเทศพม่า ซึ่งสันนิษฐานได้ว่าคงเป็นการติดต่อสัมพันธ์กันทางบก และอิทธิพลในรูปแบบอินเดียใต้ที่พบตอนกลางของประเทศพม่า ที่แสดงให้เห็นว่าความสัมพันธ์ทางทะเลกับราชวงศ์ต่าง ๆ ในอินเดียภาคใต้

¹¹⁵ Gordon H. Luce, Old Burma-Early Pagan, Volume One, 270.

บทที่ 5 บทวิเคราะห์และบทสรุป

พัฒนาการการนับถือและรูปเคารพพระสุริยะในอินเดีย

การบูชาเทพพระอาทิตย์ในอินเดียนั้นได้รับการเคารพบูชามาตั้งแต่ก่อนยุคพระเวท และได้รับการนับถือเรื่อยมาดังปรากฏหลักฐานเป็นบันทึกของเนียบัส (Nearcbus) ทหารเอกของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 3 กล่าวถึงความรุ่งเรืองของการบูชาเทพพระอาทิตย์ที่มีปรากฏอย่างแพร่หลายในอินเดีย โดยการนับถือบูชาเทพพระอาทิตย์ในช่วงแรกนี้มีพัฒนาการมาจากลัทธิบูชาไฟของชาวอารยันโบราณที่ผสมผสานเข้ากับความเชื่อพื้นเมืองเดิมเกิดเป็นเทพในกลุ่มแสงอาทิตย์ หรืออาทิตย์เทพขึ้นมาหลายองค์ ในยุคพระเวทนี้เทพในกลุ่มแสงอาทิตย์ที่ได้รับการเคารพนับถือเป็นอย่างมาก คือ “พระสวิตฤ” ที่ได้รับการนับถือในฐานะเทพแห่งดวงตะวัน แต่ในเวลาต่อมาการนับถือค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไป ประชาชนเริ่มให้ความสำคัญกับ “พระสุริยะ” ด้วยการที่พระองค์มีความเป็นรูปธรรมมากกว่า และพบเห็นได้ในชีวิตประจำวัน จึงเกิดการรวมลักษณะสำคัญของเทพทั้ง 2 องค์เข้าด้วยกัน พระสุริยะจึงได้รับความเคารพนับถือในฐานะเทพในกลุ่มแสงอาทิตย์ และเริ่มมีการกล่าวถึงลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะต่างกันออกไปในแต่ละบทของคัมภีร์พระเวท

ต่อมาในยุคอิติहाส (ตรงกับยุคศุงคะ-กุษาณะ) พระสุริยะได้รับการจัดวางให้อยู่ในฐานะที่สูงขึ้นกว่าเดิม ส่งผลให้ประติมากรรมพระสุริยะในรูปมนุษย์เริ่มปรากฏชัดเจนในยุคสมัยนี้ และจากการรุกรานของราชวงศ์อะคามีนิดยังนำมาสู่การเข้ามาของนักบวชหมัด โดยพระสุริยะในยุคแรกนี้ มักพบเป็นองค์ประกอบของศาสนสถานเนื่องในพุทธศาสนา ศาสนาเซน และศาสนาพราหมณ์ ประติมากรรมพระสุริยะจึงถูกพัฒนาขึ้นในลักษณะทรงฉลองพระองค์ยาว ประทับบนราชรถเทียมม้า 4 ตัว ดังเช่นที่พบบนภาพสลักดินเผาที่เมืองปัตนะ และรั้วคิลารอบพุทธคยา รัฐพิหาร บนปากถ้ำภาษา และบนเสาที่ลัลภคัต รัฐมหาราษฏระ และภาพสลักในถ้ำอนันตะ ในกลุ่มถ้ำชันทศิรี รัฐโอริสซา รูปแบบของพระสุริยะดังกล่าวนอกจากจะสอดคล้องกับคัมภีร์มหาภารตะที่กล่าวว่า ราชรถของพระสุริยะมักแล่นอยู่เหนืออสูร (ความมืด) แล้วยังแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลอิหร่านและกรีก

อิทธิพลอิหร่านเริ่มปรากฏชัดในสมัยราชวงศ์กุษาณะ (ราวพุทธศตวรรษที่ 8-10) เริ่มปรากฏมีเทวรูปพระสุริยะ และเทวสถานเป็นของตนเอง โดยอิทธิพลอิหร่านนี้พบเห็นได้จากเครื่องแต่งกาย

อาทิ ฉลองพระองค์แบบอินโด-ซีเทียน หรืออุทิจยเวช การคาดสายอวยังคะ และฉลองพระบาทนู้ท ที่ยังคงรูปแบบอิหร่านเป็นอย่างมาก พระสุริยะในสมัยราชานั้นพบอยู่ด้วยกัน 2 สกุลช่าง ดังนี้

1. สกุลช่างคันธาระที่พบในพื้นที่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย พระสุริยะในสกุลช่างนี้พบได้น้อย แต่มีลักษณะสำคัญคือ การมีสุนทรีภาพแบบกรีก-โรมัน ทรงฉลองพระองค์ มีรอยวิวนูนแสดงรอยยับตามแบบธรรมชาติ (ภาพที่ 12)

2. สกุลช่างมถุรา พบในพื้นที่อินเดียเหนือ โดยเฉพาะที่เมืองมถุรา แม้จะตกอยู่ภายใต้อำนาจทางการเมืองของราชวงศ์กุษาณะเช่นเดียวกับศิลปะคันธาระ แต่จากลักษณะพระสุริยะที่พบเป็นจำนวนมากในศิลปะแบบมถุราก็ได้มีสุนทรีภาพตามแบบกรีก-โรมัน หากแต่มีสุนทรีภาพตามแบบอินเดีย คือ พระพักตร์กลมแบบพื้นเมือง มีพระมัสสุ ประทับนั่งในท่าภัทราสนะ คล้ายการนั่งยอง ๆ อย่างกษัตริย์ราชวงศ์กุษาณะ และในพระหัตถ์มักทรงคทา? และดาบสั้น (ภาพที่ 13-17)

นอกจากลักษณะของพระสุริยะในทั้ง 2 สกุลช่างแล้ว ในสมัยราชวงศ์กุษาณะเริ่มปรากฏมีเทวสถานพระสุริยะขึ้นบริเวณภาคตะวันตกของอินเดีย (ประเทศปากีสถานในปัจจุบัน) แม้ยังไม่ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีที่ยืนยันถึงตำแหน่งที่ตั้งของเทวสถานเหล่านั้น แต่ปรากฏมีหลักฐานเอกสาร ทั้งบันทึกการเดินทางของหลวงจีนเฮียนจั่ง (ราวพุทธศตวรรษที่ 12) บันทึกของนักเขียนชาวคัมภีร์ และบันทึกของพ่อค้าชาวอาหรับ ที่ยืนยันถึงการมีอยู่และความรุ่งเรืองของเทวสถานแห่งนี้เมื่อกว่าพันปีที่แล้ว

ในยุคปุราณะ (ตรงกับสมัยคุปตะ) แม้ว่าพระสุริยะถูกลดระดับความสำคัญลงกลายเป็นหนึ่งในเทพชั้นรอง เพราะเกิดมีมหาเทพองค์ใหม่ 3 องค์ ได้แก่ พระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ แต่ในยุคนี้ได้มีการรวมเอาบาทบาทหน้าที่ รูปลักษณะ และเทวดานานของเทพในกลุ่มแสงอาทิตย์ทั้งหมดเข้ามาเป็นหนึ่งเดียวกับพระสุริยะ เกิดมีคัมภีร์ที่กล่าวถึงรูปแบบทางประติมานวิทยาของพระสุริยะขึ้นมาอย่างมากมาย คัมภีร์ดังกล่าวพัฒนารูปแบบพระสุริยะขึ้นจากคัมภีร์ทางศาสนาที่มีอยู่เดิมผสมผสานกับรูปแบบและอิทธิพลของอิหร่านที่แพร่หลายในยุคนี้ เกิดเป็นลักษณะเฉพาะของพระสุริยะในแบบอินเดียอย่างแท้จริง ซึ่งสอดคล้องกับรูปแบบพระสุริยะในสมัยคุปตะที่อยู่ในลักษณะประทับยืนสมภังค์ ถือดอกบัวอยู่ในทั้งสองพระหัตถ์ แต่ยังคงทรงฉลองพระองค์แบบอินโด-ซีเทียน (อุทิจยเวช) คาดสายอวยังคะ และฉลองพระบาทนู้ท (ภาพที่ 22-39) นับเป็นเอกลักษณ์สำคัญของพระสุริยะอินเดียที่ยังคงปรากฏสืบต่อมา ตลอดจนแพร่หลายออกไปในดินแดนอื่น ๆ ภายนอกประเทศอินเดียด้วย

ต่อมาในสมัยหลังคุปตะ พระสุริยะได้รับการนับถือเป็นอย่างมาก เริ่มเกิดมีลัทธิเป็นเอกเทศ คือ ลัทธิไศวระ และเริ่มปรากฏมีเทวสถานมากมายสืบมาจนถึงสมัยยุคกลาง โดยในสมัยยุคกลางนี้ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยะได้รับการประพันธ์เพิ่มมากขึ้นในคัมภีร์ต่าง ๆ ทั้งในคัมภีร์มัตสยปุราณะ อคินิปุราณะ ภวิษยปุราณะ และคัมภีร์ศิลปะอื่น ๆ ลัทธิบูชาพระสุริยะในยุคนี้เจริญรุ่งเรืองขึ้นเป็นอย่างมาก ทำให้มีการสร้างประติมากรรมพระสุริยะขึ้นอย่างหลากหลายแตกต่างกันไปตามลักษณะและรูปแบบที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ที่ในแต่ละพื้นที่ยึดถือเป็นหลัก

รูปแบบพระสุริยะในยุคกลาง (ราวพุทธศตวรรษที่ 14-18) มีความรุ่งเรืองที่สุดในพื้นที่อินเดียภาคตะวันออก โดยเฉพาะภายใต้อิทธิพลราชวงศ์ปาละ ที่รูปแบบพระสุริยะที่พบในยุคสมัยนี้มีพัฒนาการเพิ่มเติมขึ้นจากเดิม ทั้งในรูปแบบศิลปะหลักและหล่อสำริด

ประติมากรรมพระสุริยะในรูปแบบศิลปะหลักนั้น ที่พบส่วนมากอยู่ในลักษณะ “นูนสูง” สาเหตุหนึ่งมาจากองค์ประกอบภาพของพระสุริยะที่เพิ่มขึ้นเป็นอย่างมาก ส่วนเทวรูปพระสุริยะในลักษณะหล่อสำริดนั้น ก็เกิดขึ้นในสมัยปาละนี้เป็นครั้งแรก โดยรูปแบบพระสุริยะที่นิยมในสมัยยุคกลาง คือ การสร้างพระสุริยะที่มีแผ่นประภามณฑลเบื้องหลังพระเศียร พระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงดอกบัวที่บานอยู่เหนือพระอังสา ประทับยืนสมภังค์บนราชรถเทียมม้า 7 ตัว มีพระอรุณเป็นสารถิ์ มีเทวบริวารและพระชายาประกอบจำนวนมาก ได้แก่ พระทนต์ ปิงคละ ราชัญ นิกษุภา อุษษา ปรัตยุษา และมหาศเวตา (ภาพที่ 57, 61-65)

ในระยะแรกลักษณะพระสุริยะในสมัยปาละนั้นจะยังคงรูปแบบอิทธิพลอิหร่านไว้เป็นอย่างมาก คือ ยังปรากฏ “สายอวยังคะ” และฉลองพระองค์แบบอินโด-ซีเธียน ต่อมาอิทธิพลอิหร่านค่อย ๆ คลี่คลายไป สายอวยังคะที่เคยปรากฏมาตั้งแต่สมัยกุษาณะค่อย ๆ เลือนหาย เปลี่ยนไปเป็นสายยัชโญปวีต (ภาพที่ 51-53, 57-67) ฉนวนวีระ (ภาพที่ 68-71) หรือไม่ปรากฏสายศักดิ์สิทธิ์ใด ๆ อยู่เลย รวมถึงรูปแบบฉลองพระองค์แบบอินโด-ซีเธียน (อุทิจยเวษะ) ก็ได้เลือนหายไป ในสมัยปาละตอนปลาย เหลือเพียงผ้าโรตียาวเท่านั้น โดยสิ่งที่ยังคงแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลอิหร่านมาตลอดในสมัยยุคกลางนี้ ก็คือ การที่พระสุริยะส่วนใหญ่ยังคงทรงฉลองพระบาทบู๊ทนั่นเอง

ในขณะที่พื้นที่อินเดียเหนืออยู่ในสมัยยุคกลางนั้น บริเวณพื้นที่อินเดียใต้ก็เริ่มได้รับแนวคิด คติความเชื่อในการนับถือบูชาพระสุริยะเข้ามาด้วยเช่นเดียวกัน โดยลักษณะของพระสุริยะที่พบทั่วไปในอินเดียใต้นั้นมีความแตกต่างไปจากรูปแบบพระสุริยะในพื้นที่อินเดียเหนือ กล่าวคือ พระสุริยะในอินเดียใต้มักยกพระหัตถ์อยู่ในระดับพระอังสาถือดอกบัวตูม หรือกึ่งตูมกึ่งบานเป็นหลัก ตลอดจนฉลองพระองค์ของพระสุริยะในอินเดียใต้นั้นส่วนใหญ่จะเปลือยพระวรกายท่อนบน คาดสายอุทรพันธะ และไม่ทรงฉลองพระบาทบู๊ท (ภาพที่ 117-140)

คติความเชื่อและรูปแบบพระสุริยะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

จากลักษณะที่แตกต่างกันของพระสุริยะในแต่ละภูมิภาคนั้น ทำให้สามารถกำหนดลงไปได้ว่า รูปแบบประติมากรรมพระสุริยะในดินแดนอุษาคเนย์นี้ มีการติดต่อแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมกับประเทศอินเดียตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 9 (สมัยคุปตะ) เป็นต้นมา แต่จากหลักฐานประเภทประติมากรรมส่วนใหญ่พบว่า มีอายุตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 11 เป็นต้นมา โดยมีพัฒนาการรูปแบบที่แตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ ดังมีรายละเอียดที่สำคัญดังต่อไปนี้

ประเทศอินโดนีเซีย

ในอินโดนีเซีย รูปแบบการบูชาเทพพระอาทิตย์นั้นมีการสืบต่อมาจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่เชื่อกันว่าภูเขาเป็นผู้ให้กำเนิดดวงอาทิตย์ ชนพื้นเมืองจึงมีความเชื่อถือและบูชาภูเขาสืบต่อมา จนเมื่อพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์แพร่เข้ามาในอินโดนีเซีย โดยเฉพาะในพื้นที่เกาะชวา ทำให้ทราบว่าอิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์เริ่มปรากฏชัดในพื้นที่เกาะชวาภาคตะวันตก โดยพบจารึกในพุทธศตวรรษที่ 11 ที่กล่าวถึง การบูชาเทพในกลุ่มแสงอาทิตย์ในยุคพระเวท ทั้งพระสุริยะ พระวิษณุ และเทวีอุษา และยังปรากฏนามของแม่น้ำบนเกาะชวาที่มีการขนานนามตามชื่อของแม่น้ำ “จันทรภาค” แม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับพระสุริยะ สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า บริเวณเกาะชวานั้นมีการติดต่อแลกเปลี่ยนทางศาสนาพราหมณ์กับอินเดียมาตั้งแต่ก่อนการนับถือมหาเทพทั้ง 3 องค์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

ต่อมาเมื่อศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ลัทธิไศวนิกายแพร่เข้ามาบนเกาะชวา ศูนย์กลางทางการเมืองของเกาะชวามีการปรับเปลี่ยนมาอยู่บริเวณพื้นที่ชวาภาคกลาง ในยุคนี้นี้พระสุริยะจะถูกลดบทบาทลงเป็นเทพชั้นรอง และเป็นส่วนหนึ่งของลัทธิไศวนิกาย ดังพบหลักฐานเป็นประติมากรรม “จตุรมุขลิงค์” (ภาพที่ 211) ปรากฏมีพระสุริยะปรากฏร่วมกับมหาเทพอีก 3 องค์ เหมือนกับรูปแบบที่พบในแถบอินเดียเหนือ ทั้งรูปแบบที่พบในรัฐอุตตรประเทศและมध्यประเทศ ลักษณะของพระสุริยะที่ปรากฏบนศิวลิงค์มีลักษณะของกิริฎมุกฎประดับลาย มีพระเศียรยาวมาจรดพระอังสา ทรงฉลองพระองค์แบบอินโด-ซิเกียน คาดสายอวยังคะ และฉลองพระบาทบู๊ทตามรูปแบบพระสุริยะในสมัยคุปตะที่พบในแถบอินเดียเหนือ

รูปแบบพระสุริยะที่พบในสมัยชวาภาคกลางนี้ ยังมีความเป็นอินเดียอยู่มาก แต่ก็มี การผสมผสานเข้ากับอิทธิพลพื้นเมือง ลักษณะของเทวรูปพระสุริยะในสมัยชวาภาคกลางที่พบทั้งหมดสะท้อนอิทธิพลศิลปะแบบปาละของอินเดีย ที่มักสร้างงานในรูปแบบหล่อสำริด ที่พระสุริยะมักประทับยืนสมภังค์บนฐานบัวเหนือราชรถ มีเทวบริวารประกอบ (ภาพที่ 212) พระสุริยะที่พบนั้นส่วนใหญ่ยังคงทรงฉลองพระบาทบู๊ท จึงทำให้ทราบได้ว่าเป็นรูปแบบอิทธิพลอินเดียเหนือ สมัยปาละ

ไม่ใช่พระสุริยะจากอินเดียภาคใต้ที่ลักษณะพระสุริยะสำริดมักเปลือยพระบาท แต่รูปแบบพระสุริยะสำริดที่พบในชวาภาคกลางนี้ก็ยังแสดงอิทธิพลท้องถิ่นที่ต่างไปจากรูปแบบอิทธิพลปาละ กล่าวคือ พระสุริยะในสมัยชวาภาคกลางมักถือดอกบัวตูมในพระหัตถ์ (ภาพที่ 215) บางองค์ทรงฉลองพระองค์ยาวแต่มีลักษณะพื้นเมือง คือ การที่ฉลองพระองค์มีสาบเสื้อด้านหน้าทับสนับเพลา (ภาพที่ 214-215)

ขณะเดียวกันในสมัยชวาภาคกลางก็ยังพบประติมากรรมพระสุริยะศิลาสูง ประทับยืนสมภังค์ ทรงดอกบัวบานในทั้ง 2 พระหัตถ์ตามรูปแบบอิทธิพลปาละอีกด้วย (ภาพที่ 216)

ในช่วงปลายของสมัยชวาภาคกลาง พระสุริยะยังปรากฏบทบาทคู่กับพระจันทร์ ดังที่พบประติมากรรมพระสุริยะเป็นส่วนหนึ่งในศาสนสถานที่จันทิลารางกรัง ลักษณะของพระสุริยะมีการเปลี่ยนแปลงไปทั้งในลักษณะของฉลองพระองค์และการไม่ทรงฉลองพระบาทต่างไปจากพระสุริยะส่วนใหญ่ที่พบในสมัยชวาภาคกลาง (ภาพที่ 217-218)

ต่อมาเมื่อราชสำนักชว้าย้ายไปอยู่ทางตะวันออกของเกาะ อิทธิพลแบบอินเดียก็ลดน้อยลง และแสดงความเป็นพื้นเมืองเพิ่มมากขึ้น ที่เห็นได้ชัดคือ การสลักพระสุริยะประทับนั่งอิงอยู่กับแผ่นหลัง รูปแบบฉลองพระองค์ที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นแบบกษัตริย์พื้นเมืองชวา ลักษณะของดอกบัวที่เปลี่ยนรูปแบบไปเป็นเพียงสัญลักษณ์ดอกบัวบานเหนือฝ่าพระหัตถ์ (ภาพที่ 219) โดยลักษณะที่ยังคงสืบทอดถึงพระสุริยะ คือ การที่พระสุริยะประทับบนราชรถเทียมม้า 7 ตัว (ภาพที่ 220)

นอกจากนี้ พระสุริยะที่พบในชวาภาคตะวันออก ยังอาจสื่อความหมายถึง การเป็นหนึ่งในเดียวกันระหว่างพระสุริยะและพระศิวะ ที่เรียกว่า “มารัตถทไกรวะ” จากการพบฐานรูปม้า 7 ตัวที่ด้านข้างมีท่อโสมสูตรประดิษฐานร่วมกับคิวลิงค์ (ภาพที่ 224) คล้ายกับที่พบในแคว้นอานธรประเทศของอินเดีย (ภาพที่ 150)

รูปแบบพระสุริยะที่พบบนเกาะชวาจึงเป็นภาพสะท้อนพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของพระสุริยะในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นสมุทร ที่มีมาตั้งแต่ยุคพระเวทจนพระสุริยะมีลักษณะพื้นเมืองอย่างมีเอกลักษณ์ที่เด่นชัด

ประเทศกัมพูชา

ในบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป ทั้งประเทศกัมพูชา เวียดนาม และไทย นั้น รูปแบบพระสุริยะที่พบมีความสัมพันธ์กัน ส่วนหนึ่งเนื่องมาจากอดีตพื้นที่บริเวณภาคพื้นทวีปยังไม่มีเส้นพรมแดนที่แน่นอน ประชาชนในภูมิภาคนี้ก็มีความสัมพันธ์ไปมาหาสู่กันระหว่างพรมแดนได้อย่างเสรี จนเมื่ออิทธิพลตะวันตกเข้ามาในภูมิภาคนี้ และกำหนดกฎเกณฑ์การจัดแบ่งพื้นที่ตามรูปแบบที่อ้างว่าเป็นสากล ส่งผลให้รูปแบบทางวัฒนธรรมที่พบในภูมิภาคขาดออกจากกันไปด้วย

ในประเทศกัมพูชา นอกจากหลักฐานประเภทจารึกที่กล่าวถึงการมีอยู่ของพราหมณ์ เชื้อสายศกะ และปรากฏชื่อหมู่บ้านว่า “ศกติริยะ” มาตั้งแต่สมัยก่อนเมืองพระนคร รวพุทธศตวรรษที่ 12 แล้ว ในสมัยนี้มีการพบเทวรูปพระสุริยะศิลาส่วนใหญ่ในบริเวณปากแม่น้ำโขง เทวรูปพระสุริยะที่พบนั้นมีความคล้ายคลึงกัน ทั้งที่เมืองกำปงจาม ประเทศกัมพูชา (ภาพที่ 225) และเมืองดงธิป ประเทศเวียดนาม (ภาพที่ 256) กล่าวคือ พระสุริยะทรงกิริฎมุกฏ เบื้องหลังพระเศียรมีแผ่นประภามณฑลขนาดเล็ก ทรงฉลองพระองค์แบบอินโด-ซิเกียนที่ชายผ้าด้านหน้ามีรอยเว้ารูปเกือกม้า 2 วงสวมทับผ้าสมพต นับเป็นการผสมผสานรูปแบบอิทธิพลอินเดียสมัยคุปตะเข้ากับอิทธิพลพื้นเมือง

นอกจากนี้ ยังพบประติมากรรมพระสุริยะทรงฉลองพระองค์แบบอินโด-ซิเกียนแบบอินเดียยาวจรดต้นขา ซึ่งปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานต่างประเทศ (ภาพที่ 226) รูปแบบที่พบนี้มีความคล้ายคลึงกับที่พบในประเทศเวียดนาม ทั้งพระสุริยะที่พบที่พนมบาเก (ภาพที่ 257) เทียนถวน (ภาพที่ 258) และไทเฮียปตันห์ (ภาพที่ 259) ซึ่งมีลักษณะทรงกิริฎมุกฏ เบื้องหลังพระเศียรมีแผ่นประภามณฑลขนาดเล็ก ทรงกุดชอกกลม กรองคอขนาดใหญ่ บางองค์ปรากฏร่องรอยการคาดสายอวยังคะ และแม้จะยังไม่ปรากฏมีพระสุริยะองค์ใดปรากฏร่องรอยการทรงฉลองพระบาทนูนทอย่างชัดเจนเลย แต่จากทับหลังในสมัยธาลาบริวัตร รว พ.ศ. 1150 ยังปรากฏรูปพระสุริยะในลักษณะประทับยืนสมภังค์ ถือดอกบัวตูมในพระหัตถ์ทั้งสองข้างอยู่กลางทับหลัง (ภาพที่ 229-230) จากลักษณะของพระสุริยะที่พบนี้ปรากฏลักษณะคล้ายฉลองพระบาทนูนท จึงอาจเป็นเครื่องยืนยันได้ว่าพระสุริยะในสมัยก่อนเมืองพระนครนั้นยังมีการทรงฉลองพระบาทนูนทตามแบบอินเดียเหนือด้วย

ต่อมาในสมัยเมืองพระนคร (พุทธศตวรรษที่ 12-14) ประติมากรรมพระสุริยะพบน้อยลง โดยลักษณะที่พบจะปรากฏคู่กับพระจันทร์ เช่น ประติมากรรมพระสุริยะพบที่ปราสาทธม (ภาพที่ 235) หรือในฐานะเทพนพเคราะห์ที่ปรากฏร่วมกับเทพประจำทิศ โดยรวมเรียกว่า “เทพ 9 องค์” ซึ่งพบทั้งในลักษณะภาพสลักศิลาเรียงกัน และประติมากรรมหล่อสำริด โดยพระสุริยะที่พบมีลักษณะทรงกัณฐกมุกฏทรงกรวยยอดแหลมมีกระบังหน้า พระวรกายท่อนบนเปลือยตามแบบเทพชั้นรอง และถือดอกบัวตูมในทั้งสองพระหัตถ์ พระสุริยะในฐานะเทพ 9 องค์นี้พบทั้งในประเทศกัมพูชา เวียดนาม และบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย (ภาพที่ 236-248, 263, 291-298)

นอกจากรูปแบบเทพ 9 องค์แล้ว ในสมัยเมืองพระนครยังพบรูปพระสุริยะในฐานะส่วนหนึ่งขององค์ประกอบจักรวาลร่วมกับพระจันทร์ โดยเฉพาะในภาพสลักเล่าเรื่องการกวนเกษียรสมุทร ทั้งที่พบบนหน้าบัน ทับหลัง และภาพสลักรอบระเบียงคดของปราสาทหิน โดยพบภาพสลักการ

กวนเกษียรสมุทรนี้ในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยด้วยเช่นเดียวกัน (ภาพที่ 250-254, 299-300)

ประเทศเวียดนาม

ในประเทศเวียดนาม มีการพบเทวรูปพระสุริยาร่วมสมัยกับยุคก่อนเมืองพระนครของ ประเทศกัมพูชา โดยในช่วงแรกยังคงมีความใกล้เคียงกันทั้งพระสุริยะที่เมื่อดงธูป (ภาพที่ 256) หรือ พระสุริยะที่พบที่พนมบาเก (ภาพที่ 257) ที่ทรงฉลองพระองค์แบบอินโด-ชีเทียน คาดสายอวยงค์ แต่ ลักษณะของเทวรูปองค์นี้แสดงเอกลักษณ์ที่พบในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป กล่าวคือ การที่พระสุริยะถือดอกบัวตูมในพระหัตถ์ทั้งสองข้างยกอยู่ในระดับพระอังสาแบบเดียวกับที่พบในอินเดียได้ ซึ่งการทรงดอกบัวตูมในพระหัตถ์นั้นก็พบในศิลปะแบบชวา (ภาพที่ 215) ด้วยเช่นกัน จึงอาจเป็นรูปแบบของอิทธิพลพื้นเมืองก็ได้ เพราะยังไม่พบพระสุริยะในภาคพื้น ทวีปเอเชียที่ถือดอกบัวบานในทั้งสองพระหัตถ์เลย ในขณะที่เดียวกันรูปแบบพระสุริยะก็พัฒนาไป ในแบบอิทธิพลพื้นเมืองมากขึ้น เห็นได้ชัดจากลักษณะของพระพักตร์ที่เป็นแบบพื้นเมืองตามแบบ ศิลปะจาม แต่ยังคงลักษณะสำคัญของพระสุริยะไว้ คือ ยังคงปรากฏฉลองพระองค์แบบอินโด-ชีเทียนในรูปพระสุริยะที่พบในช่วงเวลาเดียวกัน

ต่อมาในสมัยเมืองพระนคร ประติมากรรมพระสุริยะที่พบในประเทศเวียดนามก็ยังมี ความใกล้เคียงกับที่พบในประเทศกัมพูชา คือ ประติมากรรมพระสุริยะปรากฏในลักษณะของโลกपाल และพบพระสุริยะบนภาพสลักเทพ 9 องค์ แต่มีลักษณะพื้นเมืองที่มีรูปแบบแตกต่างไปจากที่พบ ในประเทศกัมพูชา

ประติมากรรมพระสุริยะในลักษณะโลกपालนั้น มีลักษณะประทับนั่งขัดสมาธิบนฐาน รูปม้าในพระหัตถ์ถือดาบ (ภาพที่ 262) เทวรูปพระสุริยะองค์นี้พบร่วมกับโลกपालอื่น ๆ อีกหลาย องค์ จึงน่าจะให้ประดับตามทิศต่าง ๆ รอบและเทวสถาน

ส่วนพระสุริยะบนภาพสลักรูป เทพ 9 องค์นั้นประทับนั่งเรียงกันตามรูปแบบที่พบใน กัมพูชาและไทย แต่ลักษณะเทพที่พบที่เมืองตราเทียว เทพทุกองค์จะประทับนั่งขัดสมาธิราบ เหนือฐานบัวเบื้องหน้ามีสัตว์พาหนะ (ภาพที่ 263) ต่างจากรูปแบบเทพ 9 องค์ที่พบในกัมพูชาและ ไทย ซึ่งจะประทับภายในซุ้มจระนำเรียงต่อกัน โดยพระสุริยะมักประทับนั่งขัดสมาธิอยู่เหนือราชรถ พระจันทร์ประทับนั่งขัดสมาธิบนแท่น พระราหูประทับบนเมฆ พระเกตุประทับบนสิงห์ และเทพ โลกपालอีก 5 องค์ประทับนั่งในท่ามหาราชลีลาสนะเหนือสัตว์พาหนะประจำองค์

นอกจากนั้น ที่เมืองควางตรี บริเวณภาคกลางของประเทศเวียดนามยังพบภาพสลัก พระสุริยะบนหน้าบันเทวสถาน โดยพระสุริยะทรงฉลองพระองค์ยาว ประทับบนราชรถเทียมม้า 7

ตัว แบบที่พบในอินเดียเหนือ แต่พระสุริยะมีลักษณะพระพักตร์แบบจาม พระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงดอกบัวตูมยกอยู่ในระดับพระอังสา และรูปแบบทวารวดีทั้ง 2 องค์ทรงค้ำค้ำอยู่กับราชรถนับเป็นรูปแบบที่ปรากฏเฉพาะในประเทศเวียดนาม (ภาพที่ 261)

ประเทศไทย

ในประเทศไทย มีการพบพระสุริยะกระจายอยู่ในหลายพื้นที่ ที่เด่นชัดที่สุด คือ กลุ่มประติมากรรมพระสุริยะที่พบที่เมืองโบราณศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ บริเวณภาคกลางของประเทศไทย (ภาพที่ 264-271) เมืองโบราณแห่งนี้พบประติมากรรมพระสุริยะที่มีรูปแบบคล้ายคลึงกับที่พบบริเวณปากแม่น้ำโขง แต่ก็มีเอกลักษณ์ต่างออกไปจากพระสุริยะที่พบในพื้นที่อื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กล่าวคือ ประติมากรรมพระสุริยะสกุลช่างศรีเทพมักทรงกิริยมุขภูมิตัดบัวลอยดอกไม้ม้วนทั้ง 3 ด้าน เบื้องหลังพระเศียรมีแผ่นประภาณทลเรียบขนาดใหญ่ทรงกรอบคล้ายลายดอกไม้ม้วนขนาดใหญ่ในกรอบสี่เหลี่ยม และพระสุริยะบางองค์ยังไม่ทรงฉลองพระองค์แบบอินโด-ชิลเลียน หากแต่ทรงเพียงผ้าสมพตสั้นเท่านั้น จากความหลากหลายของพระสุริยะที่พบจึงมีความเป็นไปได้ที่ลัทธิสรวะอาจเข้ามามีบทบาทในเมืองโบราณศรีเทพตั้งแต่นั้น สมัยก่อนเมืองพระนครก็เป็นได้

นอกจากพระสุริยะที่เมืองโบราณศรีเทพแล้ว บริเวณภาคกลางของประเทศไทยยังพบประติมากรรมพระสุริยะเนื่องในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูอีกองค์หนึ่ง ที่เมืองนครปฐมโบราณ (ภาพที่ 273) โดยพระสุริยะองค์นี้พบเพียงชิ้นส่วนลำตัวที่มีลักษณะทรงคล้ายคลึงกับทรงของพระสุริยะที่เมืองโบราณศรีเทพ (ภาพที่ 264 และ 266) แต่บริเวณพระโสณิชาลัยกลับปรากฏมีปมขนาดใหญ่คล้ายผ้าคาดเอว นับเป็นรูปแบบพระสุริยะที่ต่างออกไปในบริเวณภาคกลางของประเทศไทย

ในบริเวณภาคกลางของประเทศไทยในอดีตยังเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี แม้ว่าจะปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีส่วนใหญ่ที่แสดงว่าชาวทวารวดีนั้นนับถือพุทธศาสนา ทั้งนิกายเถรวาท และมหายาน แต่ชาวทวารวดีก็ยังคงมีความเข้าใจในคติและรูปแบบของ “พระสุริยะ” เป็นอย่างดี โดยมีการเลือกและปรับใช้รูปแบบพระสุริยะเข้ากับสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา ได้แก่ ธรรมจักร พระพิมพ์ดินเผาตอนมหาปาฏิหาริย์ และภาพสลักศิลา เป็นต้น ซึ่งพระสุริยะที่ปรากฏยังคงลักษณะสำคัญ ๆ ของพระสุริยะเอาไว้ อาทิ แผ่นประภาณทลเบื้องหลังพระเศียร การทรงดอกบัวในทั้งสองพระหัตถ์ หรือการประทับบนราชรถที่ด้านหลังปรากฏแผ่นประภาณทลอยู่คู่กับพระจันทร์ จึงเป็นเครื่องยืนยันถึงความเข้าใจในรูปแบบพระสุริยะที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียได้เป็นอย่างดี ทั้งยังแสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนา นิกายมหายานของชาวทวารวดีมีความเหนือกว่าศาสนาพราหมณ์-ฮินดู โดยเฉพาะที่มีพระสุริยะเป็นองค์ประกอบในงานเหล่านั้น

ส่วนสัญลักษณ์อื่น ๆ ได้แก่ พระพุทธรูปประทับยืนเหนือพนัสบดี ที่ทำเป็นรูปบุคคลมีปีกถือดอกบัวทั้งสองข้าง (ภาพที่ 282-284) หรือรูปบุคคลที่ปรากฏบนฐานรองรับธรรมจักร (ภาพที่ 278 และ 281) แม้จะมีนักวิชาการหลายท่านตีความว่าเป็นพระสุริยะ แต่จากลักษณะของทรงผม หรือการมีปีกนั้นต่างไปจากรูปแบบพระสุริยะที่พบอยู่ทั่วไป ทั้งในอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังนั้นจากลักษณะดังกล่าวผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่าเป็นรูปของครุฑหรือพระอรุณ ส่วนหนึ่งสะท้อนผ่านงานพุทธศิลป์ของชาวทวารวดีที่มีความเข้าใจในคติความเชื่อและรูปแบบทางศาสนาได้เป็นอย่างดี

ในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ส่วนใหญ่จะพบพระสุริยะคล้ายกับที่พบในประเทศกัมพูชา สมัยเมืองพระนครเป็นต้นมา โดยประติมากรรมที่พบส่วนใหญ่เป็นภาพสลักรูปเทพ 9 องค์ และภาพสลักบนทับหลังหรือหน้าบันรูปการกวนเกษียรสมุทร ซึ่งสะท้อนภาพความสัมพันธ์ระหว่างบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยกับพื้นที่ในอารยธรรมเขมรสมัยเมืองพระนครของประเทศกัมพูชาได้เป็นอย่างดี

ในภาคใต้ของประเทศไทย มีการพบประติมากรรมพระสุริยะเนื่องในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูอีก 2 องค์ที่แสดงให้เห็นว่าพื้นที่นี้มีการติดต่อสัมพันธ์กับประเทศอินเดียในหลากหลายภูมิภาค โดยพระสุริยะองค์แรกพบที่วัดศาลาทั้ง จังหวัดสุราษฎร์ธานี (ภาพที่ 301) เป็นประติมากรรมพระสุริยะในอิทธิพลของอินเดียได้ ราชวงศ์โจฬะตอนต้น โดยเฉพาะการคาดสายอุทรพันธะ และการไม่ทรงฉลองพระบาท ส่วนพระสุริยะอีกองค์หนึ่งพบที่เมืองโบราณยะรัง จังหวัดปัตตานี (ภาพที่ 303) พระสุริยะองค์นี้ทำจากสำริด มีการจัดวางองค์ประกอบทั้งรูปบุคคล ม้า การถือสายบังเหียนของพระอรุณ และลักษณะของช่อดอกบัวบานที่มีดอกตูมแซม เป็นลักษณะของพระสุริยะในอิทธิพลปาละ (ภาพที่ 212) แต่จากรูปแบบที่มีฉัตรกางอยู่ด้านหลังพระสุริยะนั้นยังแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับพระสุริยะในสมัยชวาภาคกลางด้วย

ประเทศพม่า

ในประเทศพม่า เป็นเพียงประเทศเดียวในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีพรมแดนติดต่อกับประเทศอินเดีย จึงได้รับอิทธิพลและวัฒนธรรมอินเดียมาตั้งแต่โบราณ โดยเฉพาะพุทธศาสนานิกายเถรวาท ด้วยความมั่นคงในพุทธศาสนาจึงอาจส่งผลต่อความนิยมทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดูให้ลดน้อยลงไปด้วย โดยพบประติมากรรมพระสุริยะเพียงสององค์ องค์แรกพบที่เมืองมโหริ่ง รัฐยะไข่ (ภาพที่ 306) แสดงพระสุริยะที่มีความสัมพันธ์กับศิลปะแบบอินเดียเหนือ แบบปาละ ในแถบรัฐโอริสสา จากลักษณะพระสุริยะที่พระหัตถ์ยกอยู่ในระดับพระอังสา มีเทวীগังคันศรประกอบ ประทับยืนเบื้องหลังราชรถเทียมม้า 7 ตัวที่มีพระอรุณเป็นเทพสารถ์

อีกองค์หนึ่งเป็นประติมากรรมพระสุริยะที่พบในขุมเจрнаด้านหน้าเทวสถานนัตลวงกยวง เทวาลัยในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ลัทธิไวษณพนิกายแห่งเดียวในเมืองพุกาม (ภาพที่ 307) พระสุริยะองค์นี้อาจได้รับอิทธิพลอิทธิพลได้ หรืออินเดียวเหนือ ในสมัยยุคกลางแถบรัฐอัลสั่ม จากสาเหตุที่พบว่ารูปแบบที่มักปรากฏหน้าเทวสถาน แสดงลักษณะประทับยืนสมถังค์ไม่ทรงฉลองพระบาทอยู่เหนือฐานบัว (ภาพที่ 84 และ 86)

สรุป

จากความหลากหลายของพระสุริยะที่พบในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงอาจสรุปได้ว่า ความนิยมในการนับถือบูชาพระสุริยะในภูมิภาคนี้ เริ่มปรากฏชัดตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 เป็นต้นมา ดังปรากฏหลักฐานประเภทจารึกกล่าวถึง การนับถือและการมีอยู่ของสาวกผู้นับถือพระสุริยะ ขณะเดียวกันก็พบรูปเคารพพระสุริยะในรูปแบบอิทธิพลศิลปะสมัยคุปตะ ในพื้นที่ดินแดนประเทศไทย กัมพูชา และเวียดนาม เทวรูปพระสุริยะส่วนใหญ่ยังคงทรงฉลองพระองค์แบบอินโด-ซิเกียน แต่มีรูปแบบที่แตกต่างกันไปในแต่ละองค์ พระสุริยะยังปรากฏร่องรอยการคาดสายอวยงค์ตามแบบที่พบในสมัยคุปตะ (ภาพที่ 257) บางองค์กลับคาดเข็มขัดผ้าทับฉลองพระองค์แทนการคาดสายอวยงค์ (ภาพที่ 226 และ 259) บางองค์ก็การคาดสายอวยงค์เรียบ ๆ ทับฉลองพระองค์ (ภาพที่ 225, 258 และ 260) แต่ส่วนใหญ่ก็ไม่ปรากฏสายอวยงค์แต่อย่างใด (ภาพที่ 256, 264-266 และ 269-270) ลักษณะฉลองพระองค์ของพระสุริยะก็มีการดัดแปลงให้เข้ากับอิทธิพลพื้นถิ่น ทั้งการทรงฉลองพระองค์แบบอินโด-ซิเกียนทับผ้าสมพต (ภาพที่ 226) และการทรงฉลองพระองค์ยาวที่มีชายเป็นรูปเกือกม้า 2 วงทับผ้าสมพต (ภาพที่ 225 และ 256)

นอกจากลักษณะของฉลองพระองค์แบบอินโด-ซิเกียนที่แสดงให้เห็นว่า เทวรูปองค์นี้ คือพระสุริยะแล้ว พระสุริยะที่พบยังมักทรงกิริฎมุกฏและมีแผ่นประภาณทลเบื้องหลังพระเศียร หากแต่มีข้อแตกต่างปลีกย่อยที่พระสุริยะที่พบในเมืองโบราณศรีเทพมักทรงกิริฎมุกฏประดับลายดอกไม้ใบไม้ เบื้องหลังพระเศียรมีแผ่นประภาณทลขนาดใหญ่ ซึ่งลักษณะของกิริฎมุกฏที่เมืองศรีเทพนี้ นับว่ามีความหลากหลายมากที่สุด มีทั้งกิริฎมุกฏทรงสอบเข้ากับพระเศียร (ภาพที่ 265) กิริฎมุกฏทรงกระบอกกลม (ภาพที่ 266) กิริฎมุกฏทรงกระบอกเหลี่ยม (ภาพที่ 271) และกิริฎมุกฏทรงกระบอกแปดเหลี่ยม (ภาพที่ 264, 269-270) หากแต่กิริฎมุกฏแต่ละองค์ล้วนประดับลวดลายดอกไม้ใบไม้ทั้งสิ้น ลักษณะเช่นนี้คล้ายกับพระสุริยะที่พบที่ปราสาทตาแก้ว ประเทศกัมพูชา (ภาพที่ 228) เพียงองค์เดียว นอกจากนั้นพระสุริยะที่พบมักทรงกิริฎมุกฏเรียบและเบื้องหลังมีแผ่นประภาณทลขนาดเล็ก ทั้งทรงกลม ทรงรี หรืออาจไม่มีแผ่นประภาณทลเลยก็เป็นได้

แม้ว่าลักษณะโดยรวมของพระสุริยะที่พบในเอเชียอาคเนย์จะแสดงอิทธิพลศิลปะสมัยคุปตะ แต่ก็มี ความแตกต่างกันที่พระหัตถ์ของพระสุริยะในศิลปะสมัยคุปตะมักทรงดอกบัวบาน ในขณะที่พระสุริยะที่พบที่พนมบาเก (ภาพที่ 257) บนทับหลัง (ภาพที่ 229-230) หรือแม้แต่พระสุริยะที่ถูกดัดแปลงมารับใช้ในงานพุทธศาสนาของวัฒนธรรมทวารวดีล้วนทรงดอกบัวตูม (ภาพที่ 274-276, 288) แทบทั้งสิ้น ซึ่งลักษณะของดอกบัวตูมเป็นรูปแบบเฉพาะที่พบในพระสุริยะสมัยปัลลวะ และโจฬะของอินเดียได้ ดังนั้นรูปแบบของดอกบัวตูมจึงอาจได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียได้ในสมัยราชวงศ์โจฬะแล้วได้รับการผสมผสานให้เข้ากับพระสุริยะในศิลปะแบบคุปตะเกิดเป็นพระสุริยะในลักษณะเฉพาะที่เกิดขึ้นในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

นอกจากการพบเทวรูปพระสุริยะจำนวนมากในดินแดนเอเชียอาคเนย์ภาคพื้นทวีปแล้ว ยังมีการพบพระสุริยะในศิลปะแบบคุปตะปรากฏอยู่บนจตุรมุขลึงค์ในพื้นที่เกาะชวาภาคกลางด้วย (ภาพที่ 211) รูปแบบของจตุรมุขลึงค์นี้มีความคล้ายคลึงกับที่พบในพื้นที่อินเดียภาคเหนือ (ภาพที่ 158-160)

กลุ่มต่อมาคือ พระสุริยะในอิทธิพลศิลปะสมัยปาละนั้น เริ่มปรากฏในแถบแคว้นยะไข่ ประเทศพม่า โดยพบเทวรูปพระสุริยะศิลปะประทับยืนอยู่ด้านหลังราชรถเทียมม้า 7 ตัว มีพระอรุณเป็นสารถี และมีเทวีโก่งคันศรประกอบ (ภาพที่ 306) ลักษณะพระสุริยะองค์นี้คล้ายคลึงกับพระสุริยะศิลปะสมัยปาละในแถบรัฐโอริสสา (ภาพที่ 44-45) ราวพุทธศตวรรษที่ 13 หลังจากนั้นพระสุริยะอิทธิพลศิลปะสมัยปาละก็ได้รับเป็นอย่างมากในพื้นที่เกาะชวา ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 14 เป็นต้นมา ซึ่งยังคงปรากฏรูปแบบเทคนิคเชิงช่างการสร้างงานใน 2 ลักษณะ คือ สลักศิลา และหล่อสำริด โดยพระสุริยะศิลปะสลักในอิทธิพลศิลปะแบบปาละนี้ พบเพียงองค์เดียวในพื้นที่เกาะชวา (ภาพที่ 216) ซึ่งมีรูปแบบสำคัญที่พระหัตถ์ทั้งสองข้างทรงดอกบัวที่บานอยู่เหนือพระอังสา นับเป็นพระสุริยะศิลปะเพียงองค์เดียวที่ยังคงเหลือสัญลักษณ์รูป “ดอกบัวบาน” ตามรูปแบบศิลปะอินเดียเหนือ อย่างไรก็ตาม ยังปรากฏพระสุริยะหล่อสำริดเป็นอีกหลายองค์ในพื้นที่เกาะชวาภาคกลาง ทั้งรูปแบบที่ยังคงรูปแบบศิลปะอินเดียอยู่มาก ทั้งการทรงฉลองพระองค์แบบอินโด-ซิเกียน ฉลองพระบาทนูนที่ประทับเหนือราชรถเทียมม้า 7 ตัว มีพระอรุณเป็นสารถี มีเทวบริวารและเทวีโก่งคันศรประกอบ (ภาพที่ 212) เทวรูปในลักษณะนี้มีความคล้ายคลึงกันกับพระสุริยะที่เมืองโบราณยะรัง (ภาพที่ 303) ทางภาคใต้ของประเทศไทย แต่มีข้อแตกต่างเล็กน้อยกับอิทธิพลปาละ คือ การปรากฏฉัตรกางกั้นเหนือพระสุริยะ อันแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลพื้นเมืองที่เข้าไปผสมผสาน ต่อมาเทวรูปพระสุริยะในพื้นที่ชวาภาคกลางก็มีการพัฒนาเอกลักษณ์ด้วยการปรับฉลองพระองค์แบบอินโด-ซิเกียนด้วยการทรงฉลองพระองค์ 2 ส่วน โดยส่วนล่างเป็นสนับเพลาทับด้วยฉลองพระองค์ด้านบนที่มีสายยาวทับ

สนับเพลา (ภาพที่ 214-215) และพระหัตถ์ทั้งสองข้างก็ทรงดอกบัวตูม คล้ายกับพระสุริยะในภาคพื้นทวีป

จนเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 15 คติการนับถือพระสุริยะในดินแดนเอเชียอาคเนย์ก็ถูกลดบทบาทลง พระสุริยะนอกจากปรากฏร่วมกับพระจันทร์ในฐานะองค์ประกอบจักรวาลแล้ว ในพื้นที่เกาะชวาภาคกลางยังปรากฏพระองค์ในฐานะโลกपालร่วมกับเทพทิกपाल และเทพองค์อื่น ๆ อาทิ พระขันธกุมาร กามเทพ พระวิศวกรรม และฤาษีนารัท ในลักษณะภาพสลักนูนสูงรอบเทวสถานลารางกรัง (ภาพที่ 218) การสร้างพระสุริยะในฐานะโลกपालนี้ยังพบในประเทศเวียดนาม ในลักษณะเทวรูปศิลาที่ใช้ประดับอาคารเทวสถานตามทิศต่าง ๆ (ภาพที่ 262) ซึ่งรูปแบบพระสุริยะในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 นี้มีพัฒนาการไปในรูปแบบอิทธิพลพื้นเมืองอย่างแท้จริง กล่าวคือ ทั้งลักษณะท่าทาง ฉลองพระองค์ และเทพศาสตราวุธที่เปลี่ยนแปลงเป็นเอกลักษณ์ของในแต่ละพื้นที่ โดยเฉพาะพระสุริยะในพื้นที่เกาะชวาก็มักทรงฉลองพระองค์แบบกษัตริย์ชวาและถือดอกบัวในพระหัตถ์เพียงข้างเดียว (ภาพที่ 218) หรือพระสุริยะจากเมืองมิเชิน ประเทศเวียดนาม ที่เปลือยพระวรกายท่อนบนและพระหัตถ์เปลี่ยนจากการถือดอกบัวมาถือดาบแทน (ภาพที่ 262)

นอกจากนี้ ในวัฒนธรรมเขมรยังปรากฏพระสุริยะประทับร่วมกับเทพนพเคราะห์และทิกपाल รวมเรียกว่า “เทพ 9 องค์” การจัดเรียงเทพทั้ง 9 องค์นี้เป็นรูปแบบเฉพาะของภูมิภาค ด้วยการจัดเรียงเทพทั้ง 9 องค์บนแผ่นศิลาเริ่มต้นด้วยพระสุริยะ พระจันทร์ และลงท้ายด้วยพระราหูและพระเกตุ ตรงกลางเป็นกลุ่มเทพทิกपाल เทพทั้ง 9 องค์นี้ทรงฉลองพระองค์แบบทวยห้านางด้วยการทรงกรัดหมวก นุ่งผ้าสมพต และเปลือยพระวรกายท่อนบน ซึ่งเป็นรูปแบบเฉพาะที่พบในประเทศกัมพูชา ประเทศเวียดนาม และทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย การผสมผสานกันระหว่างเทพนพเคราะห์และทิกपालนี้มีรูปแบบที่ต่างไปจากที่พบในพื้นที่อื่นได้ โดยรูปแบบที่พบในอินเดียนั้น รวมเรียกว่า “เสารปฐะ” (ภาพที่ 179) เป็นเสมือนแท่นเคารพบูชาพระอาทิตย์ที่ปรากฏมีสัญลักษณ์จักรราศีร่วมกับเทพอีก 8 องค์ อาทิ พระสุริยะทรงม้า พระจันทร์ทรงม้า พระอินทร์ทรงช้าง พระวรุณทรงมกร และพระนรฤติทรงรากษส ซึ่งจากทั้งจำนวนเทพที่มีความแตกต่างกัน สัตว์พาหนะของเทพแต่ละองค์ก็มีความแตกต่างกันด้วย ได้แก่ พระจันทร์ในวัฒนธรรมเขมรนิยมประทับบนแท่น พระวรุณนิยมประทับนั่งบนหงส์ และในวัฒนธรรมเขมรยังไม่ปรากฏมีพระนรฤติอยู่บนภาพสลักเทพ 9 องค์ ที่สำคัญ คือ ช่วงเวลาในการสร้างรูปเทพ 9 องค์ในวัฒนธรรมเขมรนี้ยังนิยมมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 15 เป็นต้นมา ในขณะที่รูปเสารปฐะในอินเดียนั้นกลับได้รับความนิยมในราวพุทธศตวรรษที่ 18 จึงมีความเป็นไปได้ว่าการประดิษฐ์ฐานเทพนพเคราะห์และเทพทิกपालในดินแดนเอเชียอาคเนย์นั้นเป็นสิ่งที่พัฒนาขึ้นเองในภูมิภาคมากกว่าได้รับอิทธิพลจากพื้นที่อื่นได้

ส่วนพระสุริยะอิทธิพลอินเดียได้ในดินแดนอุษาคเนย์นี้ มีการพบทั้งในพื้นที่ทางภาคใต้ของประเทศไทย บริเวณวัดศาลาทั้ง จังหวัดสุราษฎร์ธานี (ภาพที่ 301) และบริเวณหน้าเทวสถานนัตलगยวง เมืองพุกาม ประเทศพม่า (ภาพที่ 307) พระสุริยะทั้ง 2 องค์ เป็นพระสุริยะในอิทธิพลของราชวงศ์โจฬะ เพราะลักษณะสำคัญของพระสุริยะในพื้นที่อินเดียได้ คือ การไม่ทรงฉลองพระบาท และทรงดอกบัวตูมในพระหัตถ์ หากแต่ยังมีความเป็นไปได้ว่า พระสุริยะที่เทวสถานนัตलगยวงนี้อาจได้รับอิทธิพลจากแคว้นฮัลล์มของอินเดียได้ด้วยเช่นเดียวกัน

ดังนั้นจากพื้นฐานทางศาสนาที่มีร่วมกัน จึงส่งผลให้รูปแบบประติมากรรมพระสุริยะในเชิงช่างของดินแดนต่าง ๆ ในภูมิภาคนี้ ที่ในระยะเริ่มแรกมีรูปแบบที่คล้ายคลึงกัน ด้วยมีแม่แบบเดียวกัน คือ ศิลปะอินเดียโบราณ นานเข้าลักษณะเฉพาะของพื้นถิ่นก็เด่นชัดขึ้น เกิดเป็นแบบอย่างเฉพาะแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ที่เกิดขึ้นเมื่อก่อนพุทธศตวรรษที่ 19

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ตารางที่ 8 แสดงการเปรียบเทียบลักษณะทางประติมานวิทยาของพระสุริยະที่พบในประเทศอินเดียและประเทศอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

พุทธศตวรรษ	อินเดีย		ประเทศอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้				
	อินเดียเหนือ	อินเดียใต้	อินโดนีเซีย	กัมพูชา	เวียดนาม	ไทย	พม่า
3-8	สมัยศุภะ-กุษาณะ - พบพระสุริยະประทับนั่งบนราชรถเทียมม้า 4 ตัว (ภาพที่ 5-10) - มีสารถิ แต่มีไขพระอรุณ (ภาพที่ 6) - มีเทวীสุหา และปรัตยสุหา เป็นเทวীগัองคันศรประกอบเป็นครั้งแรก (ภาพที่ 7-10) - ราชรถแล่นอยู่เหนืออสุรเป็นครั้งแรก (ภาพที่ 8-10)						
8-10	สมัยศุภะ-กุษาณะ 1. สกูลช่างคันธาระ พระสุริยະประทับนั่งลลิตาสนะบนราชรถเทียมม้า 4 ตัวเหนืออสุร						

ตารางที่ 8 (ต่อ)

พุทธศตวรรษ	อินเดีย		ประเทศอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้				
	อินเดียเหนือ	อินเดียใต้	อินโดนีเซีย	กัมพูชา	เวียดนาม	ไทย	พม่า
8-10 (ต่อ)	ทรงฉลองพระบาทบุษิต ยาว (ภาพที่ 12) 2. สกุลช่างมอญ ทรงพระมาลากุลละ ฉลองพระองค์แบบอินโด- ซิเกียน คาดสายอย่างคะ ฉลองพระบาทบุษิตยาว เบื้องหลังมีแผ่น ประภามณฑล พระหัตถ์ถือดาบ และคทา บางองค์มีปีก (ภาพที่ 13) พระสุริยะประทับนั่ง ภัทราสนะ มีม้าขนานอยู่ 2 ข้าง หรือประทับบน ราชรถเทียมม้า 4 ตัว						

ตารางที่ 8 (ต่อ)

พุทธศตวรรษ	อินเดีย		ประเทศอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้				
	อินเดียเหนือ	อินเดียใต้	อินโดนีเซีย	กัมพูชา	เวียดนาม	ไทย	พม่า
9-13	สมัยคุปตะ-หลังคุปตะ - เริ่มประทับยืน สมภังค์ ด้านหลังราชนรเทียมม้า 7 ตัว หรือบนฐาน - บางองค์ประทับนั่งห้อยพระบาท (ภาพที่ 40) หรือประทับนั่งอพับพระขงฆ์ (ภาพที่ 41) - เริ่มทรง กิริยมุฏ - ถือ ช่อดอกบัว เป็นครั้งแรก - ยังคงทรงฉลองพระองค์ยาว คาดสายอวยังคะฉลองพระบาทนูน และ มีพระอรุณ เทวบริวาร ประกอบ (ภาพที่ 23-40)	สมัยปัลลวะ (พุทธศตวรรษที่ 12-13) - ประทับยืน สมภังค์ (ภาพที่ 119) และขัดสมาธิราบ (ภาพที่ 120) - ถือ ดอกบัวตูม เป็นครั้งแรก (ภาพที่ 119-120) - ไม่ทรงฉลองพระองค์ แต่ทรงผ้าโติยยาว - ไม่คาดสายอวยังคะ แต่ คาดสายอุทรพันธะ - ไม่ทรงฉลองพระบาท (ภาพที่ 119) - มีเทวีถือฉัตรและแล้ประกอบ (ภาพที่ 1120)	สมัยชวาตะวันตก (กลางพุทธศตวรรษที่ 11) เริ่มพบจารึกสื่อความหมายถึงพระสุริยะ สมัยชวาภาคกลาง (พุทธศตวรรษที่ 12) - พระสุริยะบนคิวลึงค์ อยู่ไม่ทำประทับยืน สมภังค์ ทรงฉลองพระองค์ คาดอวยังคะ และฉลองพระบาทนูน แบบอินเดียเหนือ ตามแบบอิทธิพลคุปตะ (ภาพที่ 211)	สมัยก่อนเมืองพระนคร (พุทธศตวรรษที่ 12-13) - ประทับยืน สมภังค์ - ทรงกิริยมุฏ มีแผ่นประภามณฑลขนาดเล็ก (ภาพที่ 227-228) - ทรงฉลองพระองค์แบบอินโด-ซิเลียนทับผ้าสมพต (ภาพที่ 228) บางองค์ฉลองพระองค์มีวงโค้ง 2 วงด้านหน้า (ภาพที่ 225) - ทรงกรรกรองรูปสี่เหลี่ยม (ภาพที่ 228)	พุทธศตวรรษที่ 12-13 - ประทับยืน สมภังค์ - ทรงกิริยมุฏ มีแผ่นประภามณฑลขนาดเล็ก (ภาพที่ 256-259) - ทรงฉลองพระองค์แบบอินโด-ซิเลียน (ภาพที่ 257-259) - บางองค์สวมทับผ้าสมพตมีวงโค้ง 2 วงด้านหน้า (ภาพที่ 256) - ทรงกรรกรองรูปสี่เหลี่ยมคางหมู (ภาพที่ 257, 259)	พุทธศตวรรษที่ 12-14 - พระสุริยะสกุลช่างศรีเทพ ทรงกิริยมุฏประดับลายดอกไม้ใบไม้ มีประภามณฑลขนาดใหญ่ด้านหลังทรงกรรกรองลายดอกไม้ใบไม้ ทรงฉลองพระองค์แบบอินโด-ซิเลียน (ภาพที่ 264-266) บางองค์ทรงเพียงสมพตสั้น (ภาพที่ 269-270) - มีพระมัสสุ และพระทาฬิกะ (ภาพที่ 266)	พุทธศตวรรษที่ 13 - พระสุริยะที่เมืองมะโหวง ได้รับอิทธิพลระหว่างมฤดา-ปาละ แสดงลักษณะประทับยืนเบื้องหลังราชนรเทียมม้า 7 ตัว มีชายาประกอบ 2 องค์ (ภาพที่ 306)

ตารางที่ 8 (ต่อ)

พุทธศตวรรษ	อินเดีย		ประเทศอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้				
	อินเดียเหนือ	อินเดียใต้	อินโดนีเซีย	กัมพูชา	เวียดนาม	ไทย	พม่า
9-13 (ต่อ)	<ul style="list-style-type: none"> - เริ่มมีราชรถเทียมม้า 7 ตัวเป็นครั้งแรก - มีพระชายา คือ ราชญีและนิกษุภาเป็นครั้งแรก - มีเทวบริวาร คือ ทนต์ิและปิงคละเป็นครั้งแรก - มีพระอรุณ เป็นสารถิเป็นครั้งแรก 	สมัยจาลุกยะ (พุทธศตวรรษที่ 12-15) <ul style="list-style-type: none"> - ประทับยืนสมภังค์ - ถีอดอกบัวกึ่งตูมกึ่งบานเป็นครั้งแรก (ภาพที่ 132-133, 135) - บางองค์มี 8 กร (ภาพที่ 134) - พบทั้งฉลองพระองค์แบบอินเดียเหนือ (ภาพที่ 133) และไม่ทรงฉลองพระองค์ แต่ทรงโธติยาว (ภาพที่ 132, 135) - พบเทวีไก่อังคันศร (ภาพที่ 134) หรือพระชายา (ภาพที่ 135) 		<ul style="list-style-type: none"> - คาดสายอวยังคะ (ภาพที่ 225) - มีพระมัสสุ (ภาพที่ 226) - มีพระสุริยะปรากฏกลางทับหลัง (ภาพที่ 229-230) - พระสุริยะปรากฏร่วมกับเทพนพเคราะห์บนทับหลัง (ภาพที่ 233) 	<ul style="list-style-type: none"> - คาดสายอวยังคะ (ภาพที่ 257-259) - ถีอดอกบัวตูมในทั้ง 2 พระหัตถ์ (ภาพที่ 257) - พระพักตร์แบบจาม (ภาพที่ 259) - มีพระมัสสุ (ภาพที่ 259) 	<ul style="list-style-type: none"> - พบพระสุริยะเนื่องในพุทธศาสนาทั้งที่ประดับบนธรรมจักรทวารวดี - แสดงรูปพระสุริยะประทับนั่งขัดสมาธิ ถีอดอกบัวตูม (ภาพที่ 274-277) - หรือพระสุริยะบนราชรถ (ภาพที่ 285) หรือถีอดอกบัวตูมเบ้องหลังมีแผ่นประภามณฑล (ภาพที่ 286-287) - บนพระพิมพ์ดินเผา 	

ตารางที่ 8 (ต่อ)

พุทธศตวรรษ	อินเดีย		ประเทศอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้				
	อินเดียเหนือ	อินเดียใต้	อินโดนีเซีย	กัมพูชา	เวียดนาม	ไทย	พม่า
9-13 (ต่อ)		- ไม่ทรงฉลองพระบาท มีพระอรุณและม้ายี่ ฐาน (ภาพที่ 132)					
14-18	สมัยกลาง 1. ภาคตะวันออก พบทั้งประติมากรรม ศิลานูนสูงและสำริด สมัยปาละ-เสนะ - ประทับยืน และเริ่ม ประทับนั่งขัดสมาธิ (ภาพที่ 72-74) - พระหัตถ์ขนานกับพื้น ถือดอกบัวบานเหนือพระอังสา - ยังคงทรงฉลองพระองค์ แบบอินโด-ซีเลี่ยน แต่เริ่มมี การเปลี่ยนจากสายอวยังคะ (ภาพที่ 51) เป็นสาย	สมัยโจฬะ (พุทธศตวรรษที่ 14-17) - พบทั้งแบบศิลานูนสูง และสำริด - มักประทับยืนสมภังค์ - บางองค์ตรีกังค์ (ภาพ ที่ 124) - ยังคงถือดอกบัวตูม หรือกิ่งตูมกิ่งบาน หรือ แสดงพระหัตถ์อัสระใน รูปแบบอื่น ๆ - ทรงผ้าโรติยว - มักคาดสายอุทรพันธะ - ไม่ทรงฉลองพระบาท	สมัยชวาภาคกลาง (พุทธศตวรรษที่ 14-16) - พบทั้งพระสุริยะ ศิลานูนสูงและ สำริด - ประทับยืนสมภังค์ - พระหัตถ์มักขนาน กับพื้นถือดอกบัวที่ บานเหนือพระอังสา (ภาพที่ 212-213, 214) หรือดอกบัวตูม (ภาพที่ 215) - ทรงฉลองพระองค์ แบบอินโด-ซีเลี่ยน	สมัยเมืองพระนคร (พุทธศตวรรษที่ 15-18) - ประทับนั่ง - ทรงกัณฐมุกุฎ พระวรกายท่อนบน เปลือย พระหัตถ์ถือ ดอกบัวตูมในทั้งสอง ข้าง (ภาพที่ 235) - พระสุริยะเป็น 1 ในกลุ่มเทพ 9 องค์ (ภาพที่ 236-248) - ปราการร่วมกับ พระจันทร์ในภาพ สลักเล่าเรื่องการ	พุทธศตวรรษที่ 15 - พระสุริยะพบบน หน้าบันมีพระพักตร์ แบบจามถือดอกบัวตูม ประทับยืนสมภังค์ หลังราชมรเทียมน้ำ 7 ตัว มีเทวบริวารถือ ไม่เท่าประกอบ (ภาพที่ 261) - พระสุริยะพบร่วม กับพระจันทร์ อยู่ใน ลักษณะขัดสมาธิ ราบ พระหัตถ์ถือ ดาบ (ภาพที่ 262)	พุทธศตวรรษที่ 15-18 - พบพระสุริยะเป็น 1 ในเทพ 9 องค์ และ ในภาพสลักเล่าเรื่อง การกวนเกษียรสมุทร ในแถบภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ (ภาพที่ 291-296) - พระสุริยะศิลา อิทธิพลศิลปะโจฬะ ประทับยืนสมภังค์ คาดสายอุทรพันธะ ไม่ทรงฉลองพระบาท (ภาพที่ 301)	พุทธศตวรรษที่ 16 - พระสุริยะที่เมือง พุกาม มีลักษณะ ประทับยืนสมภังค์ ถือดอกบัวตูม ไม่ทรง ฉลองพระบาท (ภาพที่ 307)

ตารางที่ 8 (ต่อ)

พุทธศตวรรษ	อินเดีย		ประเทศอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้				
	อินเดียเหนือ	อินเดียใต้	อินโดนีเซีย	กัมพูชา	เวียดนาม	ไทย	พม่า
14-18 (ต่อ)	<p>ยัชโญปวีต (ภาพที่ 51-53, 57-67) หรือสายจันนวีระ (ภาพที่ 68-71)</p> <ul style="list-style-type: none"> - มีสารถึ เทวบริวาร และชាយาประกอบ ทั้งอรุณ ทัดติ ปิงคะ อุษาสัตยาราชฎี และนิกษุภา โดยเพิ่มเทวมหาเศวตา (ภาพที่ 57, 65) ขึ้นอีกองค์หนึ่ง <p>รัฐอัสสัม</p> <ul style="list-style-type: none"> - ได้รับอิทธิพลปาละ แต่พบลักษณะพิเศษ คือ <p>ไม่ทรงฉลองพระบาท (ภาพที่ 84, 86)</p> <p>2. ภาคตะวันตก</p> <p>คล้ายกับสมัยปาละ คือ มีองค์ประกอบมาก จึงพบ</p>	<p>สมัยไทยสละ (พุทธศตวรรษที่ 16-18)</p> <p>พบเป็นประติมากรรม ศิลานูนสูง</p> <ul style="list-style-type: none"> - ประทับยืนสมภังค์ - ถือช่อดอกบัว - คาดสายอุทรพันธะ และโธติยาว - มีเทวีไถ่คันศร - ไม่ทรงฉลองพระบาท - ฐานรูปม้า 7 ตัว (ภาพที่ 136-140) 	<p>ภายหลังพัฒนาเป็นแบบพื้นเมือง (ภาพที่ 214-215)</p> <ul style="list-style-type: none"> - มีสารถึ เทวบริวาร และชายาประกอบ ทั้งอรุณทัดติ ปิงคะ อุษาสัตยาราชฎี และนิกษุภา (ภาพที่ 212) - ปรากฏร่วมกับ พระจันทร์ (ภาพที่ 217) <p>สมัยชวาตะวันออก (พุทธศตวรรษที่ 18-20)</p> <ul style="list-style-type: none"> - มักสลักนั่งอิงอยู่กับแผ่นหลัง - ฉลองพระองค์เป็นแบบกษัตริย์ชวา 	<p>กวนเกษียรสมุทร (ภาพที่ 250-254)</p>	<p>- พระสุริยะเป็น 1 ในกลุ่มเทพ 9 องค์ (ภาพที่ 263)</p>	<p>- พระสุริยะสำริด อิทธิพลศิลปะปาละ แสดงลักษณะทรง กิริยามุกุมมีแผ่นประภามณฑล</p> <p>เบื้องหลัง พระวรกาย ช่วงบนเปลือย สวมสนับเพลา และฉลองพระบาทบู๊ท</p> <p>ประทับยืนสมภังค์ บนราชรถเทียมม้า 7 ตัว มีพระอรุณเป็นสารถึ มีเทวบริวารประกอบ (ภาพที่ 303)</p>	

ตารางที่ 8 (ต่อ)

พุทธศตวรรษ	อินเดีย		ประเทศอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้				
	อินเดียเหนือ	อินเดียใต้	อินโดนีเซีย	กัมพูชา	เวียดนาม	ไทย	พม่า
14-18 (ต่อ)	<p>เป็นรูปสลักนูนสูง มีข้อแตกต่างโดยเพิ่ม พระอัศวิน (ภาพที่ 97, 99 และ 104)</p> <p>3. ภาคเหนือ</p> <p>มีลักษณะเฉพาะโดยเฉพาะรัฐหิมาจัลประเทศ บางองค์มี 4 กร (ภาพที่ 106-107, 109)</p> <p>บางองค์ประทับบนราชรถเทียมม้า 3 ตัว (ภาพที่ 108) หรือ 4 ตัว (ภาพที่ 106)</p> <p>4. ภาคกลาง</p> <p>คล้ายกับสมัยปาละ คือเป็นรูปสลักศิลาสูง แต่มีการเพิ่มรูป พระอัศวิน (ภาพที่ 114)</p>		<p>- ดอกบัวเป็นเพียงสัญลักษณ์เหนือฝ่าพระหัตถ์ (ภาพที่ 219)</p> <p>- ประทับเหนือฐานรูปม้า 7 ตัว (ภาพที่ 220)</p> <p>- มีการประดิษฐานศิวลึงค์ร่วมกับฐานรูปม้า 7 ตัว (ภาพที่ 224)</p>				

อภิธานศัพท์

กฎกะ	Kaṭaka	ปางที่พระหัตถ์จรดนิ้วทั้งสี่เข้าหานิ้วโป้ง เพื่อทรงดอกไม้หรือพวงมาลัย
กฏิมุทรา	Kaṭimudrā	การแสดงปางที่วางมือขวาไว้เหนือสะโพก
กมลมาลา	Kamalamālā	พวงมาลัยดอกบัว
กัมณฑล	Kamaṇḍalu	หม้อน้ำ
กัณฺฑมุกุฏ	Karaṇḍamukuṭa	หมวกทรงสามคว่ำ สำหรับเทวดาชั้นรองทั่วไป แสดงถึงความต่ำศักดิ์ลงมา
กฤษณะ	Kṛṣṇa	อวตารปางที่ 8 ของพระวิษณุ
กวจะ	Kavaca	เสื้อเกราะอ่อน มีลักษณะเป็นเกราะอ่อนที่แนวดัด ลำตัว (หรือเรียกว่า กวเจนาภี สังวฤต)
กวเจนาภี สังวฤต	Kavacenābhi Saṁvṛtaḥ	ดู กวจะ
กวนเกษียรสมุทร	amṛtamanthana	การกวนน้ำอมฤต เหตุการณ์สำคัญในกูรมาวตาร
กัมพูครีวะ	Kambuḡrīva	รอยย่นที่คอเป็นแนวเส้น 3 เส้นคล้ายหอยสังข์ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของเทวดาหรือพระพุทธรูปเจ้า
กิริฎมุกุฏ	Kirīṭamukuṭa	หมวกทรงกระบอก นิยมใช้สำหรับพระวิษณุ และพระสุริยะ (ในศิลปะเขมร นิยมใช้กับพระเทวีด้วย)
กุงกุมะ	Kuṅkuma	ผงเจิมหน้าผากสีแดง
กุนฑล	Kuṇḍala	ต่างหู
กุนฑะ	Kuṇḍa	อ่างเก็บน้ำ
กุลละ	Kulla	หมวกยอดแบนแบบชาวอินโด-ซีเกียน
กูณฑ	Kūṇḍa	กองไฟศักดิ์สิทธิ์
กูรมาวตาร	Kūrmāvatāra	อวตารปางที่ 2 ของพระวิษณุ ปางนี้อวตารเป็นเต่า
ขัฎ्วงคะ	Khaṭvāṅga	กระบองที่ทำจากกระดูกท่อนแขนหรือขาของมนุษย์ ส่วนยอดประดับด้วยกะโหลกมนุษย์
ขัฑคะ	Khaḍga	พระขรรค์ หรือดาบที่มีสองคม
เขฎกะ	Kheṭaka	โล่ หรือเชน

คชสีห์	Gaṇḍasimha	สัตว์ในตำนาน มีลักษณะเป็นรูปสิงโตมีวงเป็นช้าง
คทา	Gadā	ตะบอง
ครรรหคฤหะ	Garbhagrha	ห้องสำคัญใจกลางศาสนสถาน
ชี	Ghee	เนยเหลว
จตุรมุติ	Caturmūrti	ดู วิษณุไวญญู
จักร	Cakra	วงล้อ สื่อความหมายถึง พระอาทิตย์ ต่อมาเป็น อาวุธของพระวิษณุ
จามร	Cāmara	แฉ่
โจลกะ	Colaka	ดู อุทัยเวษะ
ฉันทวีระ	Channavīra	เครื่องประดับที่มีลักษณะเป็นสาย 2 เส้นไขว้กัน บริเวณลำตัว
ฉายา	Chāyā	ชายาองค์หนึ่งของพระสุริยะ ที่พระนางสัณฐยา สร้างขึ้นจากเงา ปราภานามอื่น ๆ ได้แก่ นิกษุภา และสวรรณา
ชฎามุกฏ	Jatāmukuta	เครื่องประดับศีรษะ ประกอบด้วยผมที่ถักแล้วพันเป็น รูปหมวกทรงสูง ส่วนมากเป็นแบบของพระพรหมา พระศิวะ และพระโพธิสัตว์
ชัมพวตี	Jambavatī	หนึ่งในกลุ่มโคปี (สาวเลี้ยงวัว) ที่เป็นชายาองค์ หนึ่งของพระกฤษณะ
ตรีภังค์	Tribhaṅga	การยืนเอียงสามส่วน คือ ศีรษะ ไหล่ และสะโพก
ตรีศูล	Triśūla	สามง่าม อาวุธของพระศิวะ
ตารกษะ	Tārksya	พระอนุชาของพระสุริยะ สารทิพย์องค์หนึ่ง นอกจาก พระอรุณ
โตรณะ	Toraṇa	ซุ้มประตู
ทมรุ	Damaru	กลองสองหน้า สัญลักษณ์อย่างหนึ่งของพระศิวะ
ทันทะ	Daṇḍa	ไม้เท้า และยังเป็นพระนามของ พระทัณฑี เทว บริวารของพระสุริยะ

ทังที	Daṇḍī	เทพบริวารของพระสุริยะ ทรงไม้เท้า หรือดาบ ปรากฏนามอื่น ๆ ได้แก่ ทังทะ ทังทวินายกะ ราชาญา
ทิกपाल	Dikapāla	เทพประจำทิศ ประกอบด้วย เทพประจำทิศหลัก 4 องค์ และเทพประจำทิศรอง 4 องค์ ได้แก่ พระอินทร์ (ทิศตะวันออก) พระอัคนี (ทิศตะวันออกเฉียงใต้) พระยม (ทิศใต้) พระนิรฤติ (ทิศตะวันตกเฉียงใต้) พระวรุณ (ทิศตะวันตก) พระวายู (ทิศตะวันตกเฉียง เหนือ) พระกุเวร (ทิศเหนือ) และพระอิศาน (ทิศ ตะวันออกเฉียงเหนือ)
ธยานมูทรา	Dhyānamudrā	ปางสมาธิ
ธวัช	Dhvaja	ธง
โธตี	Dhotī	ผ้าถุงยาวกรอมข้อเท้า
นพเคราะห์	Navagṛha	เทพประจำวันทั้ง 9 องค์ ได้แก่ พระสุริยะ พระจันทร์ พระอังคาร (อังคาร) พระพุธ พระพฤหัสบดี พระศุกร์ พระศุภ (พระเสาร์) พระราหู และพระเกตุ
นรสิงหาวตาร	Nṛsiṃhāvatāra	อวตารปางที่ 4 ของพระวิษณุ ปางนี้อวตารเป็น นรสิงห์
นาภี	Nābhī	คุมล้อย
นิกษุภา	Nikṣubhā	ดู ฉายา
นิลุปาล	Nilupala	ดอกบัวสายสีน้ำเงิน
นีโลตปละ	Nilotpala	ดอกบัวสายสีน้ำเงิน
เนมิ	Nemi	ขอบนอกล้อ
ปรยสตกะ	Paryasataka	การคาดดาบที่บั้นเอว
ปรลัมพหารี	Pralambahārī	สร้อยไข่มุกยาว
ประเทสินี	Pradeśinī	นิ้วชี้
ประภา	Prabhā	ดู มหาเศวตา
ประภามณฑล	Prabhāmaṇḍala	แผ่นรัศมีเบื้องหลังพระเศียร

มหาวิทยาลัยศิลปากร จันทบุรี

ปรัตยูษา	Pratyūsā	เทวีบริวารของพระสุริยะ คู่กับเทวีอุษา มักแสดงลักษณะโก่งคั่นศร เพื่อขับไล่ความมืด
ปรัทยุมนะ	Pradyumna	นามของกามเทพ เทพแห่งความรัก บุตรของพระกฤษณะกับพระนางรุกขมิถิ
ปรัตยาลีดะ	Pratyālīdha	ท่ายืนของนักแม่นธนูที่ก้าวเท้าซ้ายไปด้านหน้าเท้าขวาไว้ด้านหลัง จึงอาจกลายเป็นพระนามของเทวีปรัตยูษา
ปริวารเทวตา	Parivāradevatā	เทวดาบริวาร
ปัญจายตนเทวตา	Pañchāyatanadevatā	การบูชาเทพเจ้าทั้ง 5 องค์ ได้แก่ พระศิวะ พระวิษณุ พระคเณศ พระเทวี และพระสุริยะ
ปัทมปฐะ	Padmapiṭha	ฐานบัว
ปัทมาสนะ	Padmāsana	ท่าประทับบนบัลลังก์ดอกบัว
ปาณิยางคะ	Pāṇiyāṅga	ดู อวยังคะ
ปาทสระ	Pādasara	กำไลข้อเท้า
ปาสะ	Pāsa	บ่วงบาศ
ปิงคละ	Piṅgala	เทวบริวารของพระสุริยะ ทรงเหล็กจารและถ้วยหมึก ปราภฏนามอื่นๆ ได้แก่ ศรอาชะ
ปุษปมาลา	Puṣapamālā	พวงมาลัยดอกไม้
ปุสตกะ	Pustaka	คัมภีร์ หรือหนังสือ
พระกโบร		ข้อศอก
พระขงส์		แข้ง
พระชานู		เข่า
พระนลาฏ		หน้าผาก
พระนาสิก		จมูก
พระปราง		แก้ม
พระมัสสุ		หนวด
พระศอ		คอ
พระโสณิ		สะโพก
พระอัสสา		ไหล่

พระอุระ		หน้าอก
พระอุรุ		ขาอ่อน
พลวาม	Balarāma	พี่ชายของพระกฤษณะ
ภัทราสนะ	Bhadrāsana	ทำนั่งบนปลายเท้าคล้ายการนั่งยอง ๆ
มกร	Makara	สัตว์ในตำนานอาศัยอยู่ในน้ำ มีลักษณะเป็นรูป จระเข้มีงวงเหมือนช้าง
มุกฏ	mukūṭa	เครื่องประดับศีรษะ
มณฑป	Maṇḍapa	พลับพลา ในที่นี้หมายถึง ห้องสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านหน้าของปราสาทประธาน
มฤคะ	Mṛga	กวางดำ
มณีภาชนะ	Maṇibhājana	ถ้วยหมึก
มหาเศวตา	Mahā-śvetā	เทวี่ที่ประทับยืนสง่างามเบื้องหน้าเทวรูปพระสุริยะ สันนิษฐานกันว่าเป็นพระแม่ทุรคา พระแม่สร้อยดี หรือพระแม่ภูเทวี อาจปรากฏนามอื่นๆ ได้แก่ ประภา
มัค	Maga	นักบวชในลัทธิบูชาไฟของศาสนาไซโรอัสเตอร์ ต่อมาได้รับการยกฐานะเป็นพรหมณ์ในลัทธิเสวระ ของศาสนาฮินดู
มังคละ	Maṅgala	พระอังคาร
มารตณฑไกวระ	Mārtaṇḍa Bhairava	รูปแบบผสมระหว่างพระศิวะกับพระสุริยะ อาจ ปรากฏนามอื่นๆ ได้แก่ ศิวภาสกร หรือมิหิเรศวร
มาลา	Mālā	พวงมาลัย
มิถระ	Mithra	เทพเจ้าแห่งแสงอาทิตย์ของศาสนาไซโรอัสเตอร์ พระองค์มีฐานะเป็นทเวะชั้นรอง
มิหิเรศวร	Mihiresvara	ดู มารตณฑไกวระ
เมถุนมูรติ	Mithuna-mūrti	ภาพแสดงการเสพสังวาสของชายหญิง
ยัชโญปวีต	Yajñopavīta	สายศักดิ์สิทธิ์ของพรหมณ์คล้องเฉียงไหล่ซ้าย
ยัสต์	Yaśt	บทสวดในคัมภีร์อเวสตะ
รสนา	rasanā	ดู อวยังคะ

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนอนุรักษ์มรดก

รัตโนปวีต	Ratanopavīta	สายลูกประคำสามแถว
รากษส	Rākṣasa	อสูร (ยักษ์ในฝ่ายอธรรม) หากเป็นเพศหญิง คือ รากษสী
ราชญา	Rājñā	ดู ทัณฑี
ราชญี	Rājñī	ดู สัณญา
ราวณะ	Rāvan	ทศกัณฐ์
วิกศุภา	Rikṣubhā	ดู ฉายา
รูปา	Rūpā	ดู สัณญา
ลกุลิศ	Lakulīṣa	เทพผู้ทรงคทา ปางหนึ่งของพระศิวะ ซึ่งได้รับการนับถือในฐานะบรมครู ปศุปตะ และทรงเป็นผู้ให้กำเนิดการบำเพ็ญโยคะ
เลขนี	Lekhnī	เหล็กจาร หรืออุปกรณ์ที่ใช้ในการเขียน
วนมาลา	Vanamālā	ผ้าคล้องผ่านแขนทั้ง 2 ข้างยาวจรดข้อเท้า
วรมุทรา	Varada mudrā	การแสดงปางด้วยยกมือขวาแล้วหงายมือลง ในลักษณะประทานพร
วราหาวตาร	Vrāhāvātāra	อวตารปางที่ 3 ของพระวิษณุ ปางนี้อวตารเป็นหมูป่า
วาสุเทพ	Vāsudeva	นามหนึ่งของพระกฤษณะ
วาหนะ	Vāhana	พาหนะโดยเฉพาะของเทพเจ้า
วียัทคะ	Viyadga	ดู อวยังคะ
วิษณุไวกูณฐ์	Viṣṇu Vaikūṇṭha	รูปแบบผสมของพระวิษณุ ประกอบด้วย รูปของพระวาสุเทพ พระสังกฤษฎณะ พระปรัทญมณะ และพระอนิรุทธะ ยังอาจปรากฏนามอื่น ๆ ได้แก่ จตุรมุรติ
ศนิ	Śani	พระเสาร์
ศราษะ	Śrauṣa	ดู ปิงคละ
ศักติ	Śakti	หอก
สามพะ	Sāmba	ดู สามพะ
ศิวภาสกร	Śiva Bhāskara	ดู มารตัณฑไกรวะ

สกันทะ	Skanda	พระสกันทะ หรือพระขันธกุมาร โอรสของพระศิวะ และพระนางปารวตี
สนานโทรณี	Snanadronī	รายนามสำหรับให้น้ำมนต์อันศักดิ์สิทธิ์ที่สระเทพเจ้าไหลออก
สมพต	Sampot (Kh.)	ผ้านุ่งของบุรุษชาวเขมร มีลักษณะเป็นผ้าพันรอบสะโพกขมวดเป็นปมด้านหน้า ชายผ้าห้อยลงมาระหว่างขา ด้านหน้ากระหวัดไปเหน็บชายด้านหลัง หรือเรียกว่า นุ่งหยักรั้ง
สมภังค์	Samabhaṅga	ทำย่นตรง
สรวปะ	Sarpa	งู
สรุก	Sruk	ข้อนดักขี
สรว	Sruva	ข้อนดักขี
สวรรณา	Svarṇā	ดู ฉายา
สังกรรมณะ	Samkarṣaṇa	นามหนึ่งของพระพลราม
สัญญา	Samjñā	ชื่อยาองค์หนึ่งของพระสุริเยะ ปราภฏนามอื่น ๆ ได้แก่ ราชฎี สุเรณู ฐปา สุเรศวรี
สามพะ	Sāmba	โอรสของพระกฤษณะกับพระนางซัมพวตี สาวกคนสำคัญของพระสุริเยะ อาจปราภฏนามอื่น ๆ ว่า สามพะ
สุเรณู	Surenu	ดู สัญญา
สุเรศวรี	Sureśvarī	ดู สัญญา
สุรย-นารายณ์	Sūrya-Nārāyaṇa	รูปแบบผสมระหว่างพระสุริเยะกับพระวิษณุ
สุรย-พรหมา	Sūrya-Brahmā	รูปแบบผสมระหว่างพระสุริเยะกับพระพรหมา
สุรย-โลกेश্বর	Sūrya-Lokeśvara	รูปรวมของลัทธิบูชาพระอาทิตย์กับพุทธศาสนา นิกายมหายาน
สุรยหริหริตามะ	Sūryaharīharapitāmaha	ดู หริหริหริณยครม
เสาร์	Saura	ลัทธิที่นับถือบูชาพระสุริเยะ
โสมสูตร	Somasūtra	รายนามสำหรับให้น้ำมนต์อันศักดิ์สิทธิ์ที่สระเทพเจ้าไหลออก

หรณารายณ์พรหมัน	Hara-Nārāyaṇa-Brahman	ดู หริหรหิรัณยครรภ
หริหรสุรยพุท	Hari-Hara-Sūrya-Buddha	รูปรวมของพระหริหรที่ขนาบด้วยพระสุริยะ และพระพุทเจ้า
หริหรหิรัณยครรภ	Hariharahiranyagaṛbha	รูปแบบผสมระหว่างพระพรหมาพระวิษณุ พระศิวะ และพระสุริยะ ยังปรากฏพระนามอื่น ๆ ได้แก่ หรณารายณ์พรหมัน และสุรยหริหรปิตามหะ
หริหร	Harihara	รูปแบบผสมระหว่างพระวิษณุกับพระศิวะ
หาระ	Hāra	สร้อยคอยาว
อนิรุทธะ	Aniruddha	บุตรของกามเทพ
อภยมุทรา	Abhya mudrā	การแสดงปางด้วยการยกมือขวาตั้งขึ้น
อรุณ	Aruṇa	เทพสารถีของพระสุริยะ
อวยังคะ	Avyaṅga	เข็มขัดทางศาสนาของลัทธิบูชาพระอาทิตย์ ปัจจุบันคือ สายกุสดี ของศาสนาโซโรอัสเตอร์
อเวสตะ	Avesta	คัมภีร์รวบรวมคำสอนของศาสนาโซโรอัสเตอร์ หรือศาสนาปาร์ซี
อหริมัน	Ahriman	เทพเจ้าแห่งความชั่วร้ายของเปอร์เซีย เป็นสัญลักษณ์ของความมืด ศัตรูของอหุระ มัสดะ
อักษมาลา	Akṣamālā	ลูกประคำ
อังคุษฐา	Aṅguṣṭhā	นิ้วโป้ง
อัญชลิมุทรา	Añjalī mudrā	การแสดงปางด้วยการพนมมือ
อาลีธะ	Ālīdha	ทำเียนของนักแม่นธนูที่ก้าวเท้าขวาไปด้านหน้าเท้าซ้ายไว้ด้านหลัง จึงอาจกลายเป็นพระนามของเทวีอุษา
อหุระ มัสดะ	Ahura Mazda	เทพเจ้าสูงสุดของศาสนาโซโรอัสเตอร์ ซึ่งได้รับการนับถือในฐานะเทพแห่งแสงสว่าง
อุณาโลม		ขนระหว่างคิ้ว
อุตกฐาสนะ	Utkāṣana	ท่านั่งยกสะโพก
อุทีจยเวชะ	Udicyaveśa	ฉลองพระองค์แบบอินโด-ซิเกียน หรือแบบอินเดียเหนือ

อุทีจยะ	Udīcyas	ดู อุทีจยะวะ
อุปวีต	Upavīta	สายศักดิ์สิทธิ์คล้องเฉียงบ่าซ้าย
อุษัศ	Uṣas	ดู อุษา
อุษา	Uṣā	เทวีบรืวารของพระสุริยะ คู่กับเทวีปรัตยุษา มัก แสดงลักษณะโก่งคันศร เพื่อขับไล่ความมืด
เอกจักร	Ekachakra	ราชรถ (พระสุริยะ) ที่มีล้อเพียงล้อเดียว
เอกาวลี	Ekāvalī	สร้อยไข่มุกแบบเส้นเดียว
ไอวโยนเฮน	Aivaonghen	ดู อวยังคะ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กรมศิลปากร. “ทุ่งเศรษฐี” โบราณสถานทวารวดีชายฝั่งทะเลเพชรบุรี. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2543.
- _____. ตำนานวัดราชโอรสาราม. พระนคร: กรมศิลปากร, 2504. (พิมพ์ชุดเกล้าฯ ถวายในการเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐิน ณ วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร เมื่อวันที่ 6 พฤศจิกายน พ.ศ.2504).
- _____. นำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ปราจีนบุรี. กรุงเทพมหานคร: บริษัท คัมปายอิมเมจจิ่ง จำกัด, 2542.
- _____. นำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พิมาย. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ถาวรกิจการพิมพ์ จำกัด, 2542.
- _____. โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์. กรุงเทพมหานคร: ส.พิจิตรการพิมพ์, 2548.
- _____. ศิลปะทวารวดี: ต้นกำเนิดพุทธศิลป์ในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2552.
- กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ. กรุงเทพมหานคร : บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (1977) จำกัด, 2550.
- กรุณา กุศลาสัย และเรืองอุไร กุศลาสัย, ผู้แปลและเรียบเรียง. มหาภารตยุทธ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, 2550.
- กำจร สุนพงษ์ศรี. ประวัติศาสตร์ศิลปะอินเดีย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553.
- กิตติมา อมรทัต. ศิลปะเปอร์เซีย. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์วัฒนธรรม สถานเอกอัครราชทูตสาธารณรัฐอิสลามแห่งอิหร่าน, 2547.
- เกรียงไกร เกิดศิริ. พุททาม: การก่อรูปของสถาปัตยกรรมจากก้อนอิฐแห่งความศรัทธา. กรุงเทพมหานคร: อุษาคเนย์, 2551.
- คึกฤทธิ์ ปราโมช, หม่อมราชวงศ์. ธรรมะแห่งอริยะ. กรุงเทพมหานคร : ดอกหญ้า, 2548.
- จำลอง ฎริปัญโญ (สารพัดนึก), พระมหา. ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับพระเวท. ธนบุรี : คณะ 12 วัดอนงคาราม, 2511.

จำลอง ฎริปัญญา (สารพัดนึก), พระมหา. เวทสันติดา ตอนที่ 2. พระนคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2510.

จำลอง สารพัดนึก. ประวัติวรรณคดีสันสกฤต 1. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2546.

_____. สันสกฤต วรรณกรรมพระเวท. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2522.

จิรัสสา ศาชีวะ. พระพิฆเนศวร์ คติความเชื่อและรูปแบบพระพิฆเนศวร์ที่พบในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: งานเผยแพร่ สำนักงานเลขาธิการกรม กรมศิลปากร, 2531.

จิรพัฒน์ ประพัฒน์วิทยา. จารึกภาษาสันสกฤตที่สำคัญในประเทศอินเดีย ระหว่าง ค.ศ.150 – 532. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523.

ชินนวุฒิ วิลยาลัย. “ทับหลังพบใหม่...ที่บ้าน (ธาตุ) ปราสาท ศรีสะเกษ.” วารสารเมืองโบราณ. 35, 3. (กรกฎาคม – กันยายน 2552) : 128 – 133.

เชษฐัง ดิงสัญชลี. “เทวาลัยโบราณทางภาคใต้ของรัฐบาลสถาน.” วารสารเมืองโบราณ. 33, 3. (กรกฎาคม – กันยายน 2550) : 146 – 155.

_____. “เทวาลัยพระสุริยะที่มารตันท์.” วารสารเมืองโบราณ. 34, 1. (มกราคม – มีนาคม 2551) : 165 – 174.

ชีว ชูหลุน. ถ้ำช้าง จดหมายเหตุการณ์เดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของมหाराชวงศ์ถัง. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, 2549.

ดัมพลี วุฒิล รอกฮิล. คัมภีร์ลิลิตวิสูตร: พุทธประวัติฝ่ายมหายาน เล่ม 2. แปลโดย แสง มนวิฑูร. พระนคร: กรมศิลปากร, 2514.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, 2545.

เดช ตูลวรรธนะ. เรียนพุทธศาสนาอย่างปัญญาชน เล่ม 2 : วิเคราะห์หลักปรัชญาและลัทธิศาสนาสมัยพุทธกาล. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

ธนิธ อัญโพธิ์. ธรรมจักร. พระนคร: กรมศิลปากร, 2508.

_____. “พหุมนี่หน้า: การศึกษาในแง่ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดี.” ใน พหุมนี่หน้า: รวมนบทความ, 46-81. กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2549.

ธีรศานต์ ประจันพล. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระอัคนีในวรรณคดีสันสกฤต.” วิทยานิพนธ์
ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.

บำรุง คำเอก. อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. กรุงเทพมหานคร:
ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2550.

บุญชอบ ยี่สาร. “การศึกษาวิเคราะห์เทพแห่งแสงสว่างในวรรณคดีสมัยพระเวท.” วิทยานิพนธ์
ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.

บุญเย็น วอทอง. เทพเจ้า ความเชื่อเรื่องศาสนาพระเจ้าหลายองค์ในชมพูทวีปและอิทธิพล
สืบเนื่องมายังดินแดนสุวรรณภูมิ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แม่คำผาง, 2550.

ปรีชา นุ่นสุข. “ศาสนาพราหมณ์ในกลุ่มแม่น้ำปัตตานี: การค้นพบใหม่ในบริเวณตอนล่างของ
คาบสมุทรไทย.” วารสารเมืองโบราณ. 34, 3 (กรกฎาคม – กันยายน 2551) : 133 –
142.

ผาสุข อินทราวุธ. ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2542.

_____. ทวารวดีธรรมจักร. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551.

_____. “พระสุริยะสำริดพบที่เมืองโบราณ อ.ยะรัง จ.ปัตตานี.” วารสารมหาวิทยาลัย
ศิลปากร. ฉบับภาคการศึกษาปลาย (2529) : 127-133.

_____. พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2543.

_____. รูปเคารพในศาสนาฮินดู. นครปฐม : แผนกบริการกลาง สำนักงานวิชาการ
พระราชวังสนามจันทร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2522.

_____. สุวรรณภูมิ จากหลักฐานโบราณคดี. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาโบราณคดี
คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548.

พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์. คนกับพระเจ้า. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โคมทอง จำกัด, 2523.

พลุลวง. เทวโลก: เทพนพเคราะห์ - เทพเจ้าประจำวัน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมือง
โบราณ, 2547.

พิบูล สมัครไทย. “คติความเชื่อเรื่องพระสุริยะที่พบจากประติมากรรมที่เมืองโบราณศรีเทพ.”

รายงานการศึกษาเฉพาะบุคคลปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี

ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543.

พริยะ ไกรฤกษ์. ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแบบศิลปในประเทศไทย คัดเลือกจากพิพิธภัณฑ์สถาน

แห่งชาติ สาขาสันนิบาต. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2520.

_____. ประวัติศาสตร์ศิลปในประเทศไทย ฉบับคู่มือนักศึกษา. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์
การพิมพ์, 2528.

_____. รากเหง้าแห่งศิลปะไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ปริเวอร์บุ๊กส์, 2553.

เพ็ญภา จันทรหอม. “เทวรูปหินดินเผาในภาคใต้ของประเทศไทยก่อนพุทธศตวรรษที่ 19.”

วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์

ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. เทพเจ้า และสิ่งน่ารู้. นนทบุรี: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา,
2547.

_____. พระเป็นเจ้าของพราหมณ์. พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2503.

มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. ประวัติวรรณคดีสันสกฤต. นครปฐม: ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษร
ศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551.

มาลัย. กำเนิดเทวดา. กรุงเทพมหานคร: บริษัท บวรสารการพิมพ์ จำกัด, ม.ป.ป.

ยอร์ช เซเดส์. ตำนานพระพิมพ์. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2512.

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. “พระพุทธรูปประทับเหนือพนักสนนิต เคยประกอบอยู่กับธรรมจักร (?): ความ
เป็นไปได้และการแปลความหมาย.” วารสารเมืองโบราณ. 35, 1. (มกราคม –
มีนาคม 2552) : 70 – 82.

วนิดา ขำเขียว. ศาสนาสาภล. กรุงเทพมหานคร: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทร
วิโรฒ ประสานมิตร, 2548.

วรลักษณ์ ผ่องสุขสวัสดิ์. “คติเรื่องพระสุริยเทพในงานศิลปกรรมที่พบในประเทศไทยช่วงก่อนพุทธ
ศตวรรษที่ 19.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
ประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, 2549.

วรลักษณ์ พับบวรจ. คัมภีร์กำเนิดจักรวาล ศาสตร์แห่งชีวิต. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2545.

วรลักษณ์ พับบรจ. เทพเจ้าในคัมภีร์ฤคเวท. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร, 2534.

วัดราชโอรสาราม. วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร. กรุงเทพมหานคร: บริษัท กราฟิคอาร์ต, 2525.

วิจิตรวาทการ, หลวง. ศาสนาสากล เปรียบเทียบศาสนา ลัทธิ และปรัชญาต่าง ๆ ทั่วโลก [เล่มที่ 1
ว่าด้วยยุคดึกดำบรรพ์]. พระนคร: ส.ธรรมภักดี, 2498.

_____. ศาสนาสากล เล่มที่ 1. กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2546.

วิเชียร เกษประทุม. ราชาศัพท์. กรุงเทพมหานคร : พัฒนาศึกษา, 2550.

วิมล ร่วมสุข. ประวัติวรรณคดีสันสกฤต ยุคพระเวท. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหสยามพัฒนา
จำกัด, 2522.

ศรัณย์ ทองปาน และคณะ. อินเดียเริ่มที่นี่ ทมิฬนาฑู. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, 2553.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. ทวารวดี ศิลปกรรมยุคแรกเริ่มในดินแดนไทย. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชา
ประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543.

_____. ศิลปะทวารวดี: วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนประเทศไทย.

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2547.

ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ. "คติรูปพระสุริยะบนธรรมจักรในศิลปะทวารวดี." ดำรงวิชาการ.
(มกราคม – มิถุนายน 2547) : 59-67.

ส. พลายน้อย [นามแฝง]. เทวนิยาย. พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดบำรุงสาส์น, 2519.

_____. อมนุชนิยาย. พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดบำรุงสาส์น, 2520.

สนอง วัฒนวรางกูร. พระพุทธรูปและเทวรูปขึ้นเยี่ยมของเอกชนในประเทศไทย. พระนคร:
เหรียญทองการพิมพ์, 2518.

สมิทธิ ศิริภัทร์ และมยุรี วีระประเสริฐ. ทับหลัง: การศึกษาเปรียบเทียบทับหลังที่พบในประเทศไทยและประเทศกัมพูชา. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2533.

สรศักดิ์ จันทร์วัฒนกุล. 30 ปราสาทขอมในเมืองพระนคร เล่ม 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
เมืองโบราณ, 2551.

_____. ประวัติศาสตร์และศิลปะแห่งอาณาจักรขอมโบราณ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
เมืองโบราณ, 2551.

สวามี ดยานันท สรสวัสดิ. ประทีปแห่งสัจจธรรม สัตยบรรณประกาศ. กรุงเทพมหานคร : สมาคม
อารยสมาชแห่งประเทศไทย, 2529.

สว่าง เลิศฤทธิ์. เมืองโบราณยะรัง. ปัตตานี: ศูนย์การศึกษาภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2531.

สว่าง เลิศฤทธิ์. รายงานการวิจัยเรื่อง การสำรวจ ขุดค้นทางด้านโบราณคดีบริเวณเมืองโบราณ ยะรัง อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี. ปัตตานี: ศูนย์การศึกษาภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2530.

สัจจามริณย์ฯ (สรวง ศรีเพ็ญ), พระยา. เทวกำเนิด. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2550.

สาวิตรี เจริญพงศ์. การทารุณกรรมอินเดียดั้งแต่สมัยโบราณจนถึงหลังได้รับเอกราช. กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2545.

สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์. นนทบุรี: บริษัท ส.พิจิตรการพิมพ์ จำกัด, 2548.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. “โบราณวัตถุที่ถูกลักลอบออกนอกประเทศไทย.” ศิลปวัฒนธรรม. 9, 9. (กรกฎาคม 2531) : 37-43.

_____. ประติมากรรมขอม. กรุงเทพมหานคร: กรุงเทพมหานครการพิมพ์, 2515.

_____. ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทยตั้งแต่สมัยอินเดียน, ลังกา, ขวา, จาม, ขอม, พม่า, ลาว. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, 2549.

_____. ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000. กรุงเทพมหานคร: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2549.

_____. ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2547.

_____. ศิลปะขอม. กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2547.

_____. ศิลปะในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, 2550.

_____. ศิลปะอินเดีย. กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2545.

_____. ศิลปะอินโดนีเซียสมัยโบราณ. กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2545.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, หม่อมราชวงศ์. “การศึกษาทับหลังแบบเขมรในหน่วยศิลปากรที่ 6 (พิมาย).”

วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์

ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, หม่อมราชวงศ์. จิตต์. กรุงเทพมหานคร: Rian Boon Press, 2546.

_____. ปราสาทเขาพนมรุ้ง ศาสนบรรพตที่งดงามที่สุดในประเทศไทย. สมุทรปราการ: สำนักพิมพ์เรือนบุญ, 2549.

_____. ปราสาทเขาพระวิหาร: ศาสนบรรพตที่โดดเด่นที่สุดในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2536.

_____. ศิลปะจามและศิลปะพม่าโดยสังเขป. กรุงเทพมหานคร: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529.

_____. ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย: ภูมิหลังทางปัญญา-รูปแบบทางศิลปกรรม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, 2537.

เสฐียร พันธงชัย. ศาสนาเปรียบเทียบ. กรุงเทพมหานคร: แพรวพิทยา, 2516.

เสฐียรโกเศศ นาคะประทีป. ลัทธิของเพื่อน. พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2512.

อนันต์ พงศ์ภาค. “ปราสาทกำแพงใหญ่ ตำบลกำแพง อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ.”
สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี ภาควิชาโบราณคดี
คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526.

อนันต์ วัฒนานิก. แลหลังเมืองตานี. ปัตตานี: ศูนย์การศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2528.

อรรธรณ กุหลาบรัตน์. “พระกุเวรในวรรณคดีสันสกฤต.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหา
บัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.

อุดม รุ่งเรืองศรี. เทวดาพระเวท (เทพเจ้าในคัมภีร์พระเวทแห่งชาวอารยัน. เชียงใหม่: ภาควิชา
ภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2523.

เอกสุดา สิงห์ลำพอง. เทพปฏิมายาม. นนทบุรี: มิวเซียมเพลส, 2553.

เอมอร เขาว์สวน. “เทพนพเคราะห์.” สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชา
โบราณคดี ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530.

ภาษาต่างประเทศ

A Board of Scholars. The Brahma Purana Part I. Delhi: Motilal Banarsidass, 1985.

_____. The Garuda Purana Part I. Delhi: Motilal Banarsidass, 1978.

_____. The Linga-Purana Part I. Delhi: Motilal Banarsidass, 1973.

Asher, Frederick M. Art of India Prehistory to the present. Hong Kong : Encyclopaedia Britannica, 2003.

Asger Mollerup. Sundial, calendar and Khmer temples [Online]. accessed 7 August 2010. Available from <http://www.sundial.thai-isan-lao.comnavagraha.html>

Asian Art Museum. Surya Rajastan [Online]. accessed 12 May 2009. Available from <http://www.asianart.org/media/full/SA/Z000/Z00019/Z0001919.jpg>

_____. Surya, the Hindu sun god [Online]. Accessed 12 May 2009. Available from http://www.asianart.org/html/media_enlarged_EN.html

_____. The Hindu deity Surya [Online]. Accessed 12 May 2009. Available from <http://www.asianart.org/media/full/SA/Z000/Z00004/Z0000497.jpg>

Balasubrahmanyam, S. R. Early Chola Art Part I. Poona: Sangam Press, 1966.

_____. Four Chola Temples. Bombay: N. M. Tripathi Private LTD., 1963.

Banerjea, Jitendra Nath. Religion in Art and Archaeology (Vaishnavism and Śaivism). Lucknow: University of Lucknow, 1968.

_____. The Development of Hindu Iconography. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 1974.

Baumer, Bettina, & Konishi, M. A. Konarka: Chariot of the Sun-God. New Delhi: D. K. Printworld (P) Ltd., 2007.

Bautze-Picron, Claudine. The Buddhist Murals of Pagan. Bangkok: Orchid Press, 2003.

Bénisti, Mireille. Stylistics of Early Khmer Art Volume I: Text. New Delhi: Indira Gandhi National Centre for the Arts, 2003.

_____. Stylistics of Early Khmer Art Volume II: Plates. New Delhi: Indira Gandhi National Centre for the Arts, 2003

Bhandarkar, R. G. Vaisnavism, Saivism and Minor Religious System. Delhi : Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 2001.

- Bhattacharya, B. C. The Jain Iconography. Delhi: Motilal Banarsidass, 1974.
- Bhattacharya, Kamaleswar. "Notes D'iconographie Khmère." Arts Asiatiques. Vol. 10. (1964) : 91-94.
- Bhattacharyya, B. The Indian Buddhist Iconography. Calcutta: Mukhopadhyay, 1968.
- Bhattacharjee, Arun. Icons and Sculptures of Early and Medieval Assam. Delhi: Inter – India Publications, 1978.
- Bhattasali, Nalini Kanta. Iconography of Buddhist and Brahmanical Sculptures in the Dacca Museum. Delhi : Indological Book House, 1972.
- Boisselier, Jean. Asie Du Sud-est : Le Combodge. Paris: J. Pichard Paris, 1966.
- Biswas, T.K., & Jha, Bhogendra. Gupta Sculptures; Bharat Kala Bhavan. Varanasi: Banaras Hindu University, 1985.
- Boner, Alice, & Sarma, Sadasiva Rath. New Light on the Sun Temple of Konarka: Four Unpublished Manuscripts relating to Construction History and Ritual of this Temple. Varanasi: The Chowkhamba Sanskrit Series Office, 1972.
- Bridget, & Allchin, Raymond. The Birth of Indian Civilization. Middlesex: Penguin Books, 1968.
- Brown, Robert Lee. The Dvaravati Wheels of the Law and the Indianization of South East Asia. Leiden: E. J. Brill, 1996.
- Brown, Robert Lee, & Other. Light of Asia: Buddha Sakyamuni in Asian Art. Los Angeles: Los Angeles County Museum of Art, 1984.
- Bunker, Emma C., & Latchford, Douglas. Adoration and Glory The Golden Age of Khmer Art. Chicago: Art Media Resources, 2004.
- Bussagli, Mario, & Sivaramamurti, Caletbus. 5000 Years of Art of India. New York: Harry N. Abrams, Inc., 1993.
- Chakravarti, Mahadev. The Concept of Rudra-Siva through the Ages. Delhi: Motilal Banarsidass, 1986.
- Charak, K. S. Surya the Sun God. Delhi : UMA Publications, 2007.
- Chennakesavan, Sarasvati. A Critical Study of Hinduism. Varanasi: Motilal Banarsidass, 1980.

- Chutiwongs, Nandana. "Candi Singasari – A recent Study." In Interpreting Southeast Asia's Past Monument, Image and Text: Selected Papers from 10th International Conference of the European Association of Southeast Asian Archaeologists, Volume 2, 100-101. Singapore: Nus Press, 2008.
- Coédès, George. Inscriptions du Cambodge Vol. IV. Hanoi: Imprimerie d'extreme-orient, 1937.
- _____. The Indianized States of Southeast Asia. Honolulu: An East-West Center Book, 1968.
- Dalsheimer, Nadine. Les collections du musée national de Phnom Penh L'art du Cambodge ancien. Paris: École française d'Extrême-Orient, 2001.
- Dani, Ahmad Hasan. "The Sun God in South Asia." The Sun Symbol of Power and Life and Mythology. New York: Harry N. Abams, Inc, 1993.
- Dasai, Kalpana S. Iconography of Visnu (In Northern India, Upto the Mediaeval Period. New Delhi: Abhinav Publications, 1973.
- Dass, Ayodhya Chandra. Sun Worship in Indo-Aryan Religion and Mythology. Delhi : Indian Book Gallery, 1984.
- Dayal, Thakur Harendra. The Visnu Purana. Delhi: Sundeep Prakashan, 1983.
- Daweewarn, Dawee. Brahmanism in South-East Asia (From the Earliest Time to 1445 A.D. New Delhi: Sterling Publishers Private LTD., 1982.
- Deshpande, N. A. The Padma-Purana Part II. Delhi: Motial Banarsidass, 1986.
- Deshpande, P. S. Ajanta & Ellora. Aurangabad : Santosh Deshpande, 2006.
- Deva, Krishna. Images of Nepal. New Delhi: Archaeological Survey of India, 1984.
- Dobois, J. A. Hindu Manner, Customs and Ceremonies. New Delhi : Mamta Publication, 1973.
- Dofflemyer, Virginia S. "The Ancient City of Si Thep : A Study of the Extant Brahmanical Sculptures (5th – 10th Centuries)." Doctor of Philosophy in Art History the Graduate School University of Southern California, 1982.
- Dupont, Pierre. La Statuaire Preangkorienne. Ascona: Artinus Asiae, 1955.

Felten, Wolfgang, & Lerner, Martin. Thai and Cambodian Sculpture: From the 6th to the 14th centuries. London: Philip Wilson, 1989.

Gangadharam, N. The Agni Purana, Part I. Delhi: Motilal Banarsidass, 1984.

Giteau, Madeleine. Khmer Sculpture and Angkor Civilization. London: Thames and Hudson, 1965.

Giteau, Madeleine, & Guèret, Danielle. L'art Khmer Reflet des Civilisations d' Angkor. Paris: ASA Editions, 1997.

Gopalakrishnan, V. S. Magnificent Sculptures in Ancient Prambanan Temple Complex (Indonesia) [Online]. Accessed 8 September 2010. Available from <http://v-s-gopal.sulekha.com/blog/post/2009/11/magnificent-sculptures-in-ancient-prambanan-temple.htm>

Government Museum Chennai. Hindu Sculpture [Online]. Accessed 12 May 2009. Available from <http://www.chennai-museum.org/draft/gallery/01/01/images/surya.jpg>

Goyal, S. R. A Religious History of Ancient India (Upto C. 1200 A.D.) Volume One ; Pre-Vedic, Vedic, Jaina and Buddhist Religions. Meerut: Kusumanjali Prakashan, 1984.

Grabowska, H. De Wilman. "Brahmanic Mythology." In Asiatic Mythology, 102. London: George G. Harrap & Co. Ltd, 1963.

Groslier, Bernard Philippe. Indochine. Geneve: Les Editions Nagel, 1966.

Gupta, Subhadra Sen. Devalaya: Great Temples of India. New Delhi: Rupa & Co., 2001.

Guy, John. Indian Temple Sculpture. London: V & A Publications, 2007.

Hackin, J. and others. Asiatic Mythology. London: George G. Harrap & Co. Ltd, 1963.

Hallade, Madeleine. The Gandhara Style and the Evolution of Buddhist Art. London: Thames and Hudson, 1968.

Haque, Enamul. Bengal Sculptures: Hindu Iconography upto C. 1250 A.D. Dhaka: Bangladesh National Museum, 1992.

Hartman, Sven S. Parsism the Religion of Zoroaster. Netherland: Institute of Religious Iconography State University Groningen, 1980.

Heeramaneeck, Nasli M. Masterpieces of Indian Sculpture from the Former Collections.

Verona: Mondadori Editore, 1979.

Hinnells, John R. "The Mythology of Mithraism." In Persian Mythology, 76-78. London:

The Hamlyn Publishing Group Limited, 1973.

Honolulu Academy of Arts. Surya [Online]. Accessed 10 June 2010. Available from

<http://www.flickr.com/photos/25249072@N03/3315287301>

Hopkins, E. Washburn. Epic Mythology. Varanasi : Indological Book House, 1968.

_____. The Religion of India. Boston: The Athenxum Press, 1895.

Huntington, John C. & Huntington, Susan L. The John C. and Susan L. Huntington

Photographic Archive of Buddhist and Asian Art [Online]. Accessed 10

January 2011. Available from <http://huntington.wmc.ohio-state.edu/>

Huntington, Susan L. The Art of Ancient India Buddhist, Hindu, Jain. Tokyo: Weatherhill,

Inc., 1985.

_____. "The Pala-Sena" Schools of Sculpture." Studies in South Asian Culture, 62-
111. Leiden : E.J. Brill, 1984.

Hurat, Clement. "The Mythology of Persia." In Asiatic Mythology, 37-42. London:

George G. Harrap & Co. Ltd, 1963.

Indira Gandhi National Centre for the Arts. Surya, Karnataka [Online]. Accessed 10

June 2010. Available from <http://ignca.nic.in/asp/showbig.asp?projid=ac16>

_____. Surya, the Sun God, Kashmir [Online]. Accessed 12 May 2009. Available

from <http://www.ignca.nic.in>

Ions, Veronica. Indian Mythology. London : Paul Hamlyn, 1967.

Iyer, S. Venkitasubramonia. The Varaha Purana Part II. Delhi: Motilal Banarsidass,

1985.

_____. A Short History of Sanskrit Literature. Madras : Bharathi Vijayam Press,

1977.

Jacques, Claude. Angkor Cities and Temples. Bangkok: River Books, 1997.

Jacques, Claude, & Freeman, Michael. Ancient Angkor. Bangkok: River Books, 2003.

- Jagadisa Ayyar, P. V. South Indian Shrines (Illustrated). New Delhi: Asian Educational Services, 1982.
- Jagannathan, Shakunthala. Hinduism: An Introduction. Bombay: Vakils, Feffer and Simons, 1994.
- Jessup, Helen Ibbitson, & Zephir, Thierry, Sculpture of Angkor and Ancient Cambodia Millennium of Glory. Paris: Thames and Hudson, 1997.
- James Hastings & John A. Selbie, Encyclopedia of Religion and Ethics, Part 15. New York: Charles Scribner's Sons, 2003.
- Jha, V. H. The Rg-Veda Hymns of the Rg-Veda Vol. I. Delhi : Sri Satguru Publications, 2002.
- _____. The Rg-Veda Hymns of the Rg-Veda Vol. III. Delhi : Sri Satguru Publications, 2002.
- _____. The Rg-Veda Hymns of the Rg-Veda Vol. IV. Delhi : Sri Satguru Publications, 2002.
- _____. The Rg-Veda Hymns of the Rg-Veda Vol. VI. Delhi : Sri Satguru Publications, 2002.
- Jordaan, R. "Surya and Nairrta on the Siva temple of Prambanan." KITLV. Vol. 148. (1992) : 59-66.
- Joshi, N. P. Catalogue of the Brahmanical Sculptures in the State Museum, Lucknow (Part I). Lucknow: The State Museum, 1972.
- _____. Mathura Sculptures [A Hand book to appreciate sculptures in the Archaeological Museum, Mathura]. Mathura: The Archaeological Museum, 1966.
- Kamat Research Database. Relief of Surya [Online]. Accessed 12 May 2009. Available from <http://www.kamat.com/database/pictures/22039.htm>
- Kempers, A. J. Bernet. The Bronzes of Nalanda and Hindu-Javanese Art. Leiden: Late E. J. Brill LTD, 1933.
- Khandalavala, Karl. The Golden Age: Gupta Art-Empire, Province and Influence. Bombay: Tata Press Limited, 1991.

- Khandalavala, Karl, & Gorakshkar, Sadashiv. Eastern Indian Bronze. New Delhi: Lalit Kala Akademi, 1986.
- Kinney, Ann R., Klokke, Marijke, & Kieven, Lydia. Worshiping Siva and Buddha: The Temple Art of East Java. Honolulu: University of Hawaii Press, 2003.
- Klokke, Marijke. The Tantri Relief on Ancient Javanese Candi. Leiden: KITLV Press, 1993.
- Klokke, Marijke, & Scheurleer, Pauline Lunsingh. Ancient Indonesian Sculpture. Leiden: KITLV Press, 1994.
- Kramrisch, S. T. Indian Sculpture. Delhi: Motilal Banarsidass, 1981.
- Kramrisch, Stella. Indian Sculpture in the Philadelphia Museum of Art. Philadelphia: University of Pennsylvania, 1960.
- _____. The Art of India: Traditions of Indian Sculpture, Painting and Architecture. London: The Phaidon Press, 1965.
- Le Bonheur, Albert. La Sculpture Indonesienne au Musée Guimet. Paris: Presses Universitaires de France, 1971.
- Lee, Sherman E. Ancient Cambodian Sculpture. New York: The Asia Society Inc., 1969.
- Lerner, Martin. The Flame and the Lotus: Indian and Southeast Asian Art from the Kronos Collection. New York: The Metropolitan Museum of Art, 1985.
- Lerner, Martin, & Kossak, Steven. The Lotus Transcendent: Indian and Southeast Asian Art from the Samuel Eilenberg Collection. New York: The Metropolitan Museum of Art, 1991.
- Lich sù Việt Nam. 10 Bảo Vật Quốc Gia [Online]. Accessed 4 May 2010. Available from http://lichsuvietsiam.info/index.php?option=com_content&task=view&id=232&Itemid=16
- Los Angeles County Museum of Art. The Hindu God Surya [Online]. Accessed 10 June 2010. Available from <http://collectionsonline.lacma.org/mwebcgi/mweb.exe?request=record;id=48350;type=101>

Los Angeles County Museum of Art. The Sun God Surya [Online]. Accessed 10 June 2010.

Available from [http://collectionsonline.lacma.org/mwebcgi/mweb.exe?](http://collectionsonline.lacma.org/mwebcgi/mweb.exe?request=record;id=39577;type=101)

[request=record;id=39577;type=101](http://collectionsonline.lacma.org/mwebcgi/mweb.exe?request=record;id=39577;type=101)

Luce, Gordon H. Old Burma-Early Pagan, Volume One. New York: J. J. Augustin Publisher, 1969.

_____. Old Burma-Early Pagan, Volume Three. New York: J. J. Augustin Publisher, 1970.

Macdonell, A. A. The History of Sanskrit Literature. Delhi: Motilal Banarsidass, 1971.

_____. The Vedic Mythology. New Delhi : Gayatri Offcet Press, 1971.

Mackenzie, Donald A. Indian Myth and Legend. Delhi: Sona Publications, 1971.

Majumdar, R. C. Champa: History & Culture of an Indian Colonial Kingdom in Far East 2nd-16th Century A.D. Delhi: Gian Publishing House, 1985.

_____. Suvarnavipa Vol. II. Delhi: Gian Publishing House, 1986.

Malleret, Louis. L'Archéologie du Delta du Mekong. Paris: Ecole Française D'Extrême-Orient, 1963.

Malville, J. Mckim and Singh, Rana P.B. "Visual Astronomy in the Mythology and Ritual of India: The Sun Temples of Varanasi." Vistas in Astronomy. Vol. 39. (1995) : 431-449.

Mani, B. R. Sartath: Archaeology, Art & Architecture. New Delhi: Veerendra Printers, 2006.

Mannikka, Eleanor. Angkor: Times, Space, and Kingship. Honolulu: University of Hawai'i Press, 1996.

Mishra, Balaram. The Sun Temple Konarak. Bhubaneswar: Media Press, 2009.

Mitchell, A. G. Hindu Gods and Goddesses. London : Her Majesty's Stationery Office, 1982.

Mitra, Debala. Konarak. New Delhi: The Director General Archaeology Survey of India, 1998.

Mitra, Debala. World Heritage Series: Konarak. New Delhi: The Director General Archaeology Survey of India, 2003.

- Mitra, Debala. Udayagiri & Khandagiri. New Delhi: The Director General Archaeology Survey of India, 1975.
- Moor, Edward. The Hindu Pantheon. Los Angeles : The Philosophical Research Society, Inc, 1976.
- Mukhopadhyay, Manisha. Brahmanical Mythology in Sanskrit Inscriptions. Calcutta : Workshop books, 1981.
- Mukhopadhyay, Mihir Mohan. Sculptures of Ganga-Yamuna Valley. New Delhi: Abhinav Publications, 1984.
- Mukundcharandas, Sadhu. Hindu Rites & Rituals (Sentiments, Sacraments & Symbols). Amdavad: Swâminârâyan Aksharpith, 2010.
- Muller, Max. The Vedas. Varanasi : Indological Book Office, 1969.
- Nagar, Shanti Lal. Surya and Sun Cult (In Indian Art, Culture, Literature and Thought). New Delhi: Aryan Book International, 1995.
- Nagaswamy, R. Gangaikondacholapuram. Tamilnadu: The State Department of Archaeology, 1970.
- Nagaswamy, R. Masterpieces of Early South Indian Bronzes. New Delhi: National Museum, 1983.
- Nihar-Ranjan Ray. Brahmanical Gods in Burma. Calcutta : University of Calcutta, 1932.
- O'Connor, Stanley J. Hindu Gods of Peninsular Siam. Ascona: Artibus Asiae Publishers, 1971.
- Organ, Troy Wilson. Hinduism its Historical Development. New York : Barron 's Educational Series, Inc, 1974.
- Pal, Pratapaditya. Art from Sri Lanka & Southeast Asia. London: The Norton Simon Art Foundation, 2004.
- Parmentier, Henri. L'Art Khmer Primitif. Paris: Librairie Nationale d'Art et d'Histoire, 1927.
- Panoramio. Modhera [Online]. Accessed 28 June 2010. Available from <http://www.panoramio.com>
- Pearson, Joseph. Memoirs of the Colombo Museum. Oxford: Horace Hart, 1978.

Philadelphia Museum of Art. Surya, the Sun God [Online]. Accessed 10 June 2010.

Available from <http://www.philamuseum.org/collections/permanent/41833.html?mulR=11602>

Rao, T. A. Goponatha. Elements of Hindu Iconography Volume I – Part II. Delhi : Motilal Banarsidass, 1968.

Ray, Niharranjan. Brahmanical Gods in Burma. Calcutta: University of Calcutta, 1932.

Ray, Niharranjan, Khandalavala, Kral, & Gorakshkar, Sadashiv. Eastern Indian Bronzes. New Delhi: Lalit Kala Akademi, 1986.

Russell, James R. "The Sun in Zoroastrian Culture." The Sun Symbol of Power and Life and Mythology. New York: Harry N. Abams, Inc, 1993.

Sarkay, Banoy Kumar. The Folk – Element in Hindu Culture A Contribution to Socio – Religious Studies in Hindu Folk - Institutions. New Delhi: Oriental Books Reprint Corporation, 1972.

Sastri, H. Krishna. South – Indian Images of Gods and Goddesses. New Delhi : Asian Education Services, 1986.

Sedyawati, Edi. "The Sun in Indonesian Culture." In The Sun Symbol of Power and Life and Mythology, 192-198. New York: Harry N. Abams, Inc, 1993.

Shah, Priyabala. The Sun Images. New Delhi: Aditya Prakashan, 1996.

Shukla, S. P. Sculptures and Terracottas in the Archaeological Museum Kurukshetra University. Kurukshetra: Kurukshetra University, 1983.

Singa, B. C. Hinduism and Symbol Worship. Delhi: Agam Kala Prakashan, 1983.

Singh, Madanjeet. "Solar Universality of South Asian Cultures." In The Sun Symbol of Power and Life and Mythology, 178-183. New York : Harry N. Abams, Inc, 1993.

Singh, Sheo Bahadur. Brahmannical Icons in Northern India [A Study of Images of Five Principal Deities from Earliest Times to Circa 1200 A.D.]. New Delhi: Sagar Publications, 1977.

Sircar, Dines Chandra. Select Inscriptions bearing on Indian History and Civilization. Delhi: Motilal Banarsidass, 1983.

- Sivaramamurti, C. Mahabalipuram. New Delhi: Archaeological Survey of India, 2006.
- _____. South Indian Bronzes. New Delhi: Lalit Kala Akademi, 1981.
- Snellgrove, David. Angkor-Before and After: A Cultural History of the Khmers. Bangkok: Orchid Press, 2004.
- Sompura, Padmashri Prabhashankar O. Album of Hindu Iconography. Ahmedabad: The Late Shri Balwantrai Prabhashankar Sompura & Brothers, 1976.
- Srinivasan, P. R. Bronzes of South India. Madras: India Press, 1963.
- Srivastava, V. G. "The Puranic records on the sun worship." In Encyclopaedia of Hinduism, 2342-2361. New Delhi: Anmol Publications PVT. Ltd, 1999.
- Stadtner, Donald M. Shahi Sculpture. [Online]. Accessed 12 May 2009. Available from <http://publications.kaleden.com/articles/523.html>
- Stuley, Margaret. The Illustrated Dictionary of Hindu Iconography. London: Routledge & Kegan Pual plc., 1985.
- Sudhi, Padma. Gupta Art: A Study From Aesthetic and Canonical Morms. New Delhi: Galaxy Publications, 1993.
- Tagare, Ganesh Vasudeo. The Bhagavata-Purana Part II. Delhi: Motilal Banarsidass, 1978.
- _____. The Kurma-Purana Part I. Delhi: Motilal Banarsidass, 1981.
- Thaw, Aung. Historical Sites in Burma. Yangon: The Ministry of Union of Burma, 1965.
- The Art Institute of Chicago. Sun God Surya on His Chariot [Online]. Accessed 10 June 2010. Available from <http://www.artic.edu/aic/collections/artwork/60198>
- The Asian Art Museum of San Francisco. Selected Works. San Francisco: The Asian Art Museum of San Francisco, 1994.
- The Metropolitan Museum of Art. Standing Surya (God of the Sun) [Online]. Accessed 10 June 2010. Available from http://www.metmuseum.org/Works_of_Art/collection_database/asian_art/standing_surya_god_of_the_sun/objectview.aspx?OID=60005286&collID=6&dd1=6
- The Sun Temple at Martand, Kashmir [Online]. Accessed 4 July 2010. Available from http://mukti4u2.dk/Suntemple_Martrand_Kashmir.htm

Tingley, Nancy. Arts of Ancient Viet Nam from River Plain to Open Sea. New York: Asia Society, 2009.

Vasu, S. C. The Matsya Puranam, Part I. Delhi: Oriental Publishers, 1972.

_____. The Matsya Puranam, Part II. Delhi: Oriental Publishers, 1972.

Virginia Museum of Fine Arts. Surya [Online]. Accessed 10 June 2010. Available from http://www.vmfa.state.va.us/Collections/South_Asian_Art/Indian_68_8_13.aspx

Wales, Quaritch. The Making of Greater India. London: Bernard Quaritch LTD, 1974.

Warren, William. Jim Thomson: The House of Klong. Singapore: Archipelago Press, 1999.

Wilkins, W. J. Hindu Mythology, Vedic and Puranic. New Delhi : Rakesh Bagai at Rakesh Press, 1975.

Wilson, H. H. The Visnu Purana: A System of Hindu Mythology and Tradition. Delhi: Nag Publishers, 1980.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล นายศรัณย์ มะกรุดอินทร์

วันเดือนปีเกิด 4 พฤศจิกายน 2525

ประวัติการศึกษา

พ.ศ.2548 ศิลปศาสตรบัณฑิต (ประวัติศาสตร์) เกียรตินิยมอันดับ 1

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

พ.ศ.2550 ศิลปศาสตรบัณฑิต (รัฐศาสตร์)

มหาวิทยาลัยรามคำแหง

พ.ศ.2550 วารสารศาสตรมหาบัณฑิต (การจัดการการสื่อสารภาครัฐและเอกชน)

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พ.ศ.2554 ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์)

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ทุนการศึกษา

ทุนมูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์